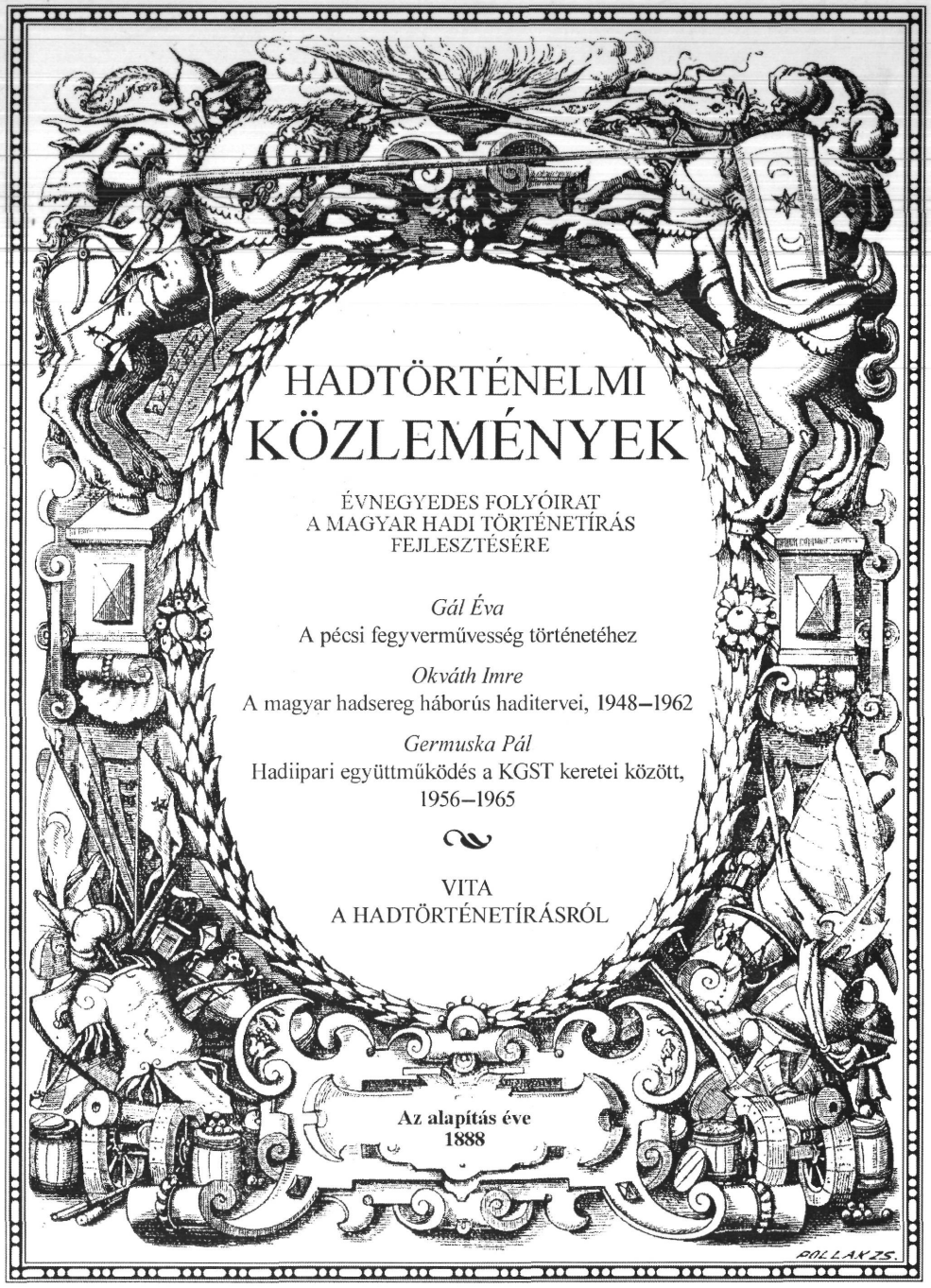
119. ÉVFOLYAM 2006. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Gál Éva
A pécsi fegyverművesség történetéhez

Okváth Imre
A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962

Germuska Pál
Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965

VITA
A HADTÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hadtkk@vipmail.hu
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hadtkk@vipmail.hu
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

119. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2006. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora, egyetemi magántanár, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Budapest); *Balla Tibor* őrnagy, PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség (Budapest–Bécs); *Bognár Zalán* PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest); *Demény Lajos,* a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja (Bukarest); *Füzi István,* a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Fotóműhelyének vezetője (Pécs); *Gál Éva* főmuzeológus-osztályvezető, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Új és Legújabbkori Történeti Osztály (Pécs); *Germuska Pál* PhD, intézeti titkár, 1956-os Intézet Közalapítvány (Budapest); *Gyáni Gábor,* az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *Hausner Gábor* őrnagy, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője (Budapest); *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); Kőhegyi Zoltán fényképész, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Pécs); *Mészáros Kálmán* PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Miskolczy Ambrus,* a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Okváth Imre,* a történelemtudomány kandidátusa, főosztályvezető, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest); *Oláh András Pál* (Szeged); *Pintér Tamás* történész-levéltáros, szakmai és koordinációs igazgató, DocuTár Iratrendező és Tároló, Szolgáltató Kft. (Budapest); *Pollmann Ferenc* PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália* ny. főmuzeológus (Dunapataj); *Róna-Tas András* Professor Emeritus (Budapest); *Rózsafi János,* a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztályának tagja (Budapest); *Szabó Miklós,* a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora (Dunaharaszti); *Tóth Ferenc* PhD, tanszékvezető főiskolai tanár, Berzsenyi Dániel Főiskola (Szombathely); *Varga E. László* középiskolai tanár (Zalaegerszeg); *Zachar József* ny. ezredes, a történelemtudomány doktora, habilitált egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Diószegi István, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Okváth Imre, Pálffy Géza, Rainer M. János, Szakály Sándor, Székely György, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, Fax: 325-16-46, E-mail:hadtkk@vipmail.hu
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2000,– Ft, negyedévre 500,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-6300).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

GÁL ÉVA

A PÉCSI FEGYVERMŰVESSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

A magyarországi fegyverművesség dokumentumait feldolgozó tanulmányok arról tanúskodnak, hogy Pécs és Baranya megye a kevéssé kutatott területek közé tartozik. Ezt a hiányt szerettük volna pótolni a pécsi fegyverművességre, a fegyverkészítő mesterekre vonatkozó források, sajtótermékek, publikációs adatok összegyűjtésével és feldolgozásával. Már e feltáró munka első szakaszában meglepően sok adatra bukkantunk, s szeretnénk ezeket – e tanulmány keretében – közzétenni, vállalva azt is, hogy a későbbi kutatások módosíthatják a helyi fegyverművességről eddigi ismereteink alapján alkotott képet.[1]

Pécs középkori fegyverműves iparáról csak kevés, és főként közvetett adatunk van. Abban biztosak lehetünk, hogy fegyverműveseknek lenniük kellett a városban, illetve a püspökvár szolgálatában. Minden bizonnyal szükség volt a lőszerek pótlására, a fegyverek karbantartására is. Haas Mihály említi, hogy „Zsigmond pécsi püspöknek 1496-ban 25 sátor czigánya volt Bolgár Tamás elöljárósága alatt, golyók és hadiszerek készítése végett (pro faciendis globulis pixidum, sive aliis instrumentis)."[2]

A középkori fegyverművesség létezését feltételezzük arra gondolva is, hogy a Mecsekhegységben nem csak szén-, de vasérclelőhelyek is ismertek, vagyis a harci eszközök készítéséhez a nyersanyag is rendelkezésre állhatott. Pusztakisfalu hematit-, Zengővárkony limonit-, Vasas szferosziderit-előfordulásai a középkori kohászati technikák közül az ún. bucaeljárással feldolgozhatók voltak. Ennek nyomára is sikerült rábukkanni Vasas belterületén, a lelőhely koráról annyit lehetett megállapítani, hogy a XIII. századnál nem korábbi.[3] Elgondolkodtató továbbá a fegyverműves szakmákra utaló személynévanyag előfordulása a török kor kezdetének adóösszeírásaiban. Az 1554 decemberében megkezdett dzsizjeadó-összeírás – végleges formája 1556-ban készült el – szerint a belvárosban Csiszár és Paizsjártó nevű adózók is laktak.[4] Feltételezzük, hogy esetleg ők, vagy néhány generációval korábban élt elődeik, a nevükben is fennmaradt mesterséget űzhették.

---

[1] Szeretném megköszönni Temesváry Ferencnek, hogy engem a fegyvertörténet- és fegyverművességkutatás irányában elindított, szakmai segítségével támogatott. Sokat köszönhetek a levéltárban, könyvtárban és múzeumban dolgozó kollégáimnak és külön köszönettel tartozom Tarján Gábornénak a latin nyelvű források fordításáért, valamint Sonkoly Károlynak, Nagy Imre Gábornak, B. Horváth Csillának és Raymann Jánosnak, akik saját gyűjtésű adataikat bocsátották rendelkezésemre; Márfi Attilának a levéltári források feltárásában, értelmezésében nyújtott sok segítséget köszönöm.

[2] *Haas Mihály:* Baranya földirati, statisticai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. 167. o.

[3] *Szemán Attila:* A középkori mecseki vasércbányászat. *Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat.* 122. évf. (1989) 6. sz. 411–414. o.

[4] A két adatközlő forrás eltér egymástól. Vass Előd publikációjában a Szt. László mahallében *Csiszár*, a Kis utca mahallében *Csiszár*, a Szt. Ferenc mahallében *Csiszár* és *Pajzsjártó*, a Kőhíd mahallében *Pajzsjártó* nevű személyekről történik említés, Káldy-Nagy Gyula tanulmányában a Szent Ferenc utca mahallében *Paizsjártó* Iván, a Szent Ferenc mahallében *Paizsjártó* Márton, *Paizsjártó* Mihál és *Csiszár* Alberd kerül említésre. (Az utcarészeket a törökök a „mahalle" szóval jelölték.) *Vass Előd – Szita László*: A török hódoltság alat-

A fegyverkészítő iparra vonatkozóan néhány adatot a török hódoltság korából is ismerünk. „Pécsett a kiemelten fontos várak minden jellemzőjét megtaláljuk" – írja Hegyi Klára „Pécs török katonái" című cikkében.[5] Az őrség jó háromnegyede magas harcértékű alakulatokból állt. A katonákat kiszolgáló kisegítő alakulatok közt találjuk az iparosokat is, akik ugyanúgy zsoldot kaptak, mint a harcosok. 1543-ban ezekben az alakulatokban hét[6] bombakészítő, öt kovács, tizenkét ács tevékenykedett, és a forrás (a vár első védőseregének részletes zsoldlistája) megemlékezik egy puskatuskészítőről is.[7] Míg 1543-ban a várban nem szolgáltak martalócok, addig 1553-ban – amellett, hogy a lovasok és a másodrangú gyalogosok (azabok) száma is jócskán csökkent – 112 martalócot is találunk, akik zömmel rácok voltak, s egyikük puskaművességgel foglalkozott.[8] Szigetvár eleste (1566), illetve a drinápolyi békekötés (1568) után Pécs szerepe is fokozatosan megváltozott. Megszűnt önmagában álló határvár lenni, így őrsége is egyre csökkent. (1543-ban kb. 900 fő, 1622-ben 177 fő.) A kiszolgáló személyzet is leapadt (négy ácsból, 3 kovácsból, öt raktárosból és egy órásmesterből [!] állt), fegyverművest már nem találunk közöttük.[9]

A túlzásairól híres világutazó, Evlia Cselebi, aki 1663-ban érkezett Pécsre, a dómról írja, hogy „telides tele van oszmán hadiszerekkel". Ugyanő a város lakosait így jellemzi: „Valamennyi lakos a határszéli öltözködés szerint, a mellen és ujjakon ezüstgombos rövid dolmányt, nagyon szűk, kapcsos nadrágot, selyemszövetből való övet és magas sarkú erős lábbelit visel, fejükön fehér posztóból készült prémes kalpagot hordanak s felfegyverkezve járnak. Fegyvereik a kard, nyelves buzogány, dárda és nehéz buzogány ... derekukon kövekkel kirakott kötél- vagy gyapjúöv van és ... kurt nevű késeket hordanak. A könnyű sereg katonáinak (levend) kezében buzogány van."[10]

Pécs, mint szandzsákbégi központ, a hódoltsági területen belül közigazgatási székhely, kereskedelmi centrum, az állandó mozgásban lévő katonaság megállóhelye, békésebb élet színtere lett, ahol feltételezhetően a lakosság és a katonaság igényeit kiszolgáló, fegyvereket készítő, javító és karbantartó mesterek is jelen voltak.[11] Ezt azonban a további kutatásoknak kell majd alátámasztaniuk, vagy megcáfolniuk.

A Pécs török megszállás alóli felszabadulása (1686) utáni időszak egyben a céhek újjáéledésének korszaka is. A helyi fegyverművesek nem alkottak önálló céhszervezetet, de ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az országos példák azt bizonyítják, hogy a fegyverkészítéssel foglakozó mesterek leggyakrabban más iparágakhoz kapcsolódtak, illetve vegyes céhekbe tömörültek.[12]

---

ti város és a felszabadító háborúk. 1526–1686. In: Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Főszerk. *Márfi Attila.* 67–68. o.; *Káldy-Nagy Gyula:* Baranya megye török adóösszeírásai. (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103. szám.) Budapest, 1960. 13–14. o.

[5] *Hegyi*, 1999/a. 14. o.

[6] Hegyi Klára idézett tanulmányában (1999/a.) két bombakészítő szerepel!

[7] *Hegyi*, 1999/b. 95. o.

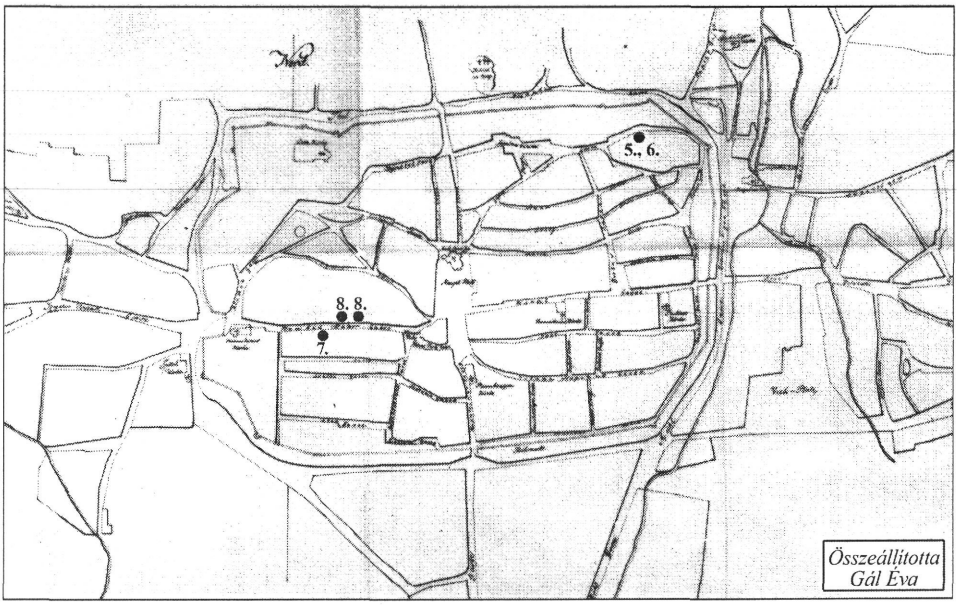
[8] *Hegyi*, 1999/b. 97. o.

[9] *Hegyi*, 1999/a. 16. o.

[10] Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Budapest, 1985. 227., 234. o.

[11] *Gerő Győző:* Pécs török kori emlékei. Pécs, 1962. 13–14. o.; *Szabó Pál Zoltán – Rúzsás Lajos:* A török Pécs. Pécs, 1958. 34. o.

[12] A kardkovácsok, kardverők, más néven a kardcsiszárok mestersége a kovácsipar egyik jelentős, önállósult ága volt, melybe a kés- és tőrkészítés is beletartozott. Később a késesek különváltak, és vagy önálló céhbe,

5. Sablar János, 6. Sablar Iván, 7. Bogovits Tamás, 8. Pohárnik Mihály

(A sorszámok a fegyverművesek adatait tartalmazó összefoglaló táblázat sorszámaival egyeznek.)

A céhes korszakban a fegyverműveseinkre vonatkozó források felkutatásakor tehát ki kell szélesítenünk a kört más mesterségek – elsősorban a lakatosmesterség, a kovácsmesterség és az ötvösség –, illetve a fegyverműveseket is tömörítő vegyes céhek vizsgálatára is. Pécsett a fegyverműves szakmák képviselői közül az 1686 és 1872 közti időszakban csak kardcsiszárokat és puskaműveseket, illetve ágyazó mestereket[13] ismerünk.

---

vagy más iparosokkal együtt (mint pl. Pécsett, 1843-ban) vegyes céhbe szerveződtek. Magyarországon az egyetlen ismert önálló csiszárcéh Marosvásárhelyen alakult meg. Kardkovácsaink főként a szíjgyártókkal, nyergesekkel, ritkábban az íj-, kopja- és pajzsgyártókkal voltak egy céhszervezetben. A lakatgyártók már a XV–XVI. században külön céhekbe tömörültek. A mesterségnek három specializált ága alakult ki, a pléhmívesség köréhez tartozott a zárak, lakatok, kulcsok, ablakrostélyok, csizmapatkók készítése, az ónasmívesség (fejérmívesség) mesterei buzogányokat, kengyeleket, sarkantyúkat gyártottak, míg a tisztítottmívesség művelői szekercék, csákányok készítésével foglalkoztak. Rendszerint a lakatosok szervezetén belül dolgoztak a puska- és pisztolykészítő puskaművesek is. A céhpecsétek és céhbehívó táblák puska- és pisztolyábrázolásai bizonyítják, hogy pl. a győri, szombathelyi, veszprémi, szepsi, miskolci, soproni és pécsi puskaművesek a lakatoscéh kebelében működtek. Kassán a puskaművesek a XV. században a lakatosokkal, majd később önállóan alkotnak céhszervezetet, de az 1727. évi limitatio szerint akkor ismét a lakatoscéh keretébe tartoztak. Debrecenben pedig a XVII. század elején a lakatosok csatlakoztak a fegyverművesekhez, majd 1651-ben az ötvösöknek is engedélyezik a fegyverkészítést. *Nagybákay Péter:* A magyarországi céhes kézműipar jelvényei. Budapest, 1995. 38–42. o.; *Lugosi–Temesváry*, 1989. 15. o.; *Temesváry*, 1963. 109. o.

[13] A specializáció mértéke az ipari-technikai fejlettségi szint mutatója is. Így például egyes hazai városainkban a pisztoly- és puskaágyazat készítése, önálló szakmaként, az ágyazó mesterek tevékenysége lett (Kő-

Kardkovácsaink céhes kereten belüli helyét egyelőre még nem sikerült tisztázni, feltételezzük, hogy a kérdés megválaszolásához a helyi kovácscéh vizsgálata visz majd közelebb. A három kardkészítő mester (Sablar János, Sablar Iván és Pohárnik Mihály) a XVIII. században élt, a Sablárok a Papnövelde utcában (Sebastiani gasse), Pohárnik pedig a Ferencesek utcájában (Szigether gasse) lakott (és dolgozott?).[14] Munkáik sajnos éppúgy nem ismertek, mint ahogy puskaműveseinktől sem maradtak fenn – eddigi tudásunk szerint – jelzett, illetve ismert darabok.

A pécsi lakatoscéh pecsétnyomata 1697-es évszámmal Pécs város ún. adóslevelén. A BML gyűjteménye. Fotó: Kőhegyi Zoltán.

Pécsett puskaműves mesterrel (Bogovits Tamás személyében) először 1784-ben találkozunk a forrásokban.[15] Az első adat elég későinek tűnik, de ez abból a tényből fakad, hogy a XVIII. századtól e mestereket a pécsi lakatoscéh soraiban kell keresnünk, amely

szeg, Sopron, Pozsony, Pécs), míg más városokban (pl. Kassa, Debrecen, Szeged, Temesvár, Esztergom, Arad, Újvidék, Győr) a két szakma nem vált szét. L. *Eperjessy*, 1988. Függelék; A pécsi adatra Sonkoly Károly hívta fel figyelmemet, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni. BML Pécs város tan. ir. 2373/1805. Tabella Opificum. Eszerint 1805-ben városunkban 2 puskaágyazó mester dolgozott 3 legénnyel és 2 inassal.

[14] Itt jegyezzük meg, hogy a mesterségre utaló nevek a XVII. század végén – XVIII. század első felében már átalakulóban voltak, a Szablár-Sablar-Szablyár-Csiszár-Csisar név nem biztos, hogy valóban kardcsiszárt takar. Ezért nem vettük számításba Csisar Balázs személyét (eml. 1695), mert a forrás nem szól arról, milyen foglalkozást űzött. Az említett Szablar Jánost és Sablar Ivánt viszont a források kardkovácsként (framifactort) jelölik meg. Minderről l.: BML Conscr. 1712. cédulagyűjtemény; *Madas*, 1978. 393., 394., 615. o.

[15] Bogovits Tamást egy forrás már 1779-ben említi, mint puskaműves legényt. BML Pécs város Tan. ir. 1779/2. Megköszönöm Sonkoly Károlynak, hogy e forrásra felhívta a figyelmemet.

– a Pécs város adóslevelén[16] fennmaradt céhpecsét nyomatának dátuma szerint – 1697-ben (vagy azelőtt?) alakult meg. *(L. az előző oldalon.)* Megújított céhlevelüket Mária Teréziától kapták 1750-ben.[17] Ez a latin–magyar nyelvű privilégiumlevél igen becses forrás számunkra, a 21. cikkely ugyanis arról tudósít, hogy a kovácsmestereket eltiltották többek között a lakatosok termékei közé tartozó puskák készítésétől, ami ékes bizonyítéka annak is, hogy a kovácsmesterek is foglalkoztak fegyverkészítéssel, különben nem kellett volna ilyen kitüntetett figyelmet fordítani e munkától való eltiltásukra.

A 21. articulus így szól: „Az kováts mester embereknek tilalmaztatik, hogy említett mester emberek munkáit, tudni-illik iszkápát, puskakot, zavár-táblákat és többeket e-féléket kovátsolni ne-merészellyenek, ha pedig ezen rendelés ellen tovább is tselekednének, tehát az Magisztrátusnál panasz tétessék ellenek."[18]

Valószínű, hogy a céhprivilégiumot kérő mesterek már évekkel a céhlevél tényleges kiadása előtt benyújthatták kérelmüket, ugyanis 1750-ben – a céhlevélben név szerint felsorolt kilenc mester közül – épp a céhmester, Bencsok Márton már nem élt (1747-ben hunyt el).[19] A pécsi lakatosok és puskaművesek egy céhbe szerveződését még egy forrás bizonyítja. Pécs város – már említett – adóslevelén, a lakatoscéh pecsétnyomatán a keresztbe tett két kulcs, a lakat és egy sarkantyú mellett két pisztolyt is ábrázoltak.

Felmerül a kérdés, vajon meddig működtek puskaműveseink a lakatos céhen belül?[20] Pécs város tanácsának jegyzőkönyvéből és az Országos Levéltárban őrzött két levélből tudjuk, hogy 1805-ben, amikor az uralkodó – I. Ferenc – beszedette a régi céhszabályokat, a lakatos céhlevél eredeti példányát Rosinger Mátyás lakatosmester és Bugovics György puskaműves mester adta át a város tanácsának.[21] 1843-ban épp erre hivatkozva kérnek új privilégiumlevelet, de ekkor már „Az itthelybéli egyesült lakatos, puskagyártó, órás, ráspolymetsző, késcsináló és szerszámkészítő céhbeli mesterek" kéréséről van szó.[22] Eszerint tehát a puskaműveseket is tömörítő lakatos céh valamikor 1805 és 1843 között más fémműves szakmákkal kibővülve vegyes céhhé alakult. Feltehetően a felsorolt mesterséget űzők kis létszáma tette indokolttá ezt a lépést, de gondolhatunk arra is, hogy e vegyes céh keretei között működő iparosok termékeikkel segíthették is egymás

[16] BML Pécs város ún. adóslevele, 1743.

[17] Eredetije: ELTE Könyvtár, Kézirat- és Ritkaságtár, Céhlevelek XXVIII./18.

[18] L. a 17. jegyzetet. Iszkápa (iszkába), ném. Klammer = kapocs, szorítóvas. L. *Szamota*, 1902. 203. o.; zavár = zár, A Bethlen Gábor-féle 1627. évi Árszabályzatban találkozhatunk e szóval: „Egy Jó Aytóra való závárt, vásári művet mindenestül, hozzávalójával együtt hatvan pénzen" lehetett megvásárolni. L.: *Temesváry*, 1963. 116. o.

[19] Bencsok Martinus, faber serarius, 1695-ben született, s 52 éves korában hunyt el Pécsett, 1747. nov. 30-án. Neje, Elisabetha 1698-ban született, s 1748. jan. 16-án hunyt el, 50 éves korában. BML Belvárosi Plébánia, Halotti akv. 1707–1757. 399/1747., 15/1748. Megköszönöm Márfi Attilának az adatok felkutatásában nyújtott segítségét.

[20] Az első név szerint ismert puskaműves (Bogovits Tamás) mesterként 1784-ben bukkan fel a forrásokban. Ez a dátum igen későinek tűnik, hiszen a lakatos céhpecsét (1697-es évszámmal jelzett) pisztolyábrázolása sejteti, hogy már a XVII. század végén, a XVIII. század első felében jelen voltak e céhben városunk pisztoly- és puskakészítő mesterei. Bízunk abban, hogy a további kutatómunka nyomán az 1784 előtti fegyverművesek kilétére is fény derül majd.

[21] BML Protocollum Liberae Regiaque Civitatis Q-E. Anni 1805. Jkv. 2133. MOL Acta Generalia A 39. 1843/N.6587.: 1843. II. 25.: a pécsi egyesült céh levele Pécs város tanácsához az új privilégiumlevél kiadása ügyében és Pécs város tanácsának levele ugyanebben az ügyben a Magyar Királyi Helytartótanácshoz.

[22] L. a 21. jegyzetet.

munkáját. (Pl. a reszelővágók munkáira a puskaműveseknél biztos kereslet mutatkozott.) A közös céhszervezetbe tömörült mesterek 1843-ban kapták meg az uralkodótól az új céhszabályokat tartalmazó privilégiumlevelet.[23]

A fegyverkészítésbe feltehetően városunk aranyművesei is bekapcsolódtak. 1724-re datált privilégiumlevelük, amely a budai anyacéh mintájára készült (és szerencsés módon német–latin, illetve horvát nyelvű átiratban is fennmaradt), remekmunkaként egy kehely mellett egy török és egy magyar, drágakövekkel, gyémántokkal, rubinokkal díszített szablyahüvely elkészítését írja elő.[24] Figyelemre méltó a céhlevél 20. cikkelye is. Horvát átirat: „Magyar és német helyeken minden pécsi ezüstművesnek engedélyezve van, hogy ezüstből újonnan készített aranyozott lóhámokat és a lóra szükséges más, ezüstből, úgyszintén aranyból készített vereteket a kard és a lőszertáska bőrövére ráhelyezze." A német nyelvű céhszabályzat azonos részét Rómer F. Ferenc így közli: „Megengedtetik, hogy egyedül az aranymívesek árulhassanak török, rácz, magyar és német módra készült új ezüst szablyákat, lószerszámot, valamint ezüst, vagy arannyal díszített bőröveket, kardokat és tölténytartó szíjakat, anélkül, hogy a szíjgyártók ezért őket bánthassák."[25] E tény sejteti, hogy a díszes fegyverek készítésére is volt helyi kereslet.[26]

Hogy mit is készítettek puskaműveseink, arra egy közvetett adatunk van. Baranya vármegye 1813. évi limitatiója[27] szól a puskaművesek termékeiről, és azok árairól:

Puska művesek		
1.	Egy közönséges vassal kirakott uj tsövű Puska	8 ft
2.	– hasonló öh tsövű Puska	6 ft
3.	– közönséges rézzel kirakott Puska	10 ft
4.	– pár közönséges Pisztol	8 ft
5.	Karabin	8 ft
6.	Közönséges Puska Szerszám	2 ft
7.	Puska veszö közönséges fábul	15 den.
8.	Vasbul való pisztol veszö	20 den.
9.	Fábul való pisztol veszönek párja	20 den.

[23] MOL Magyar Kancelláriai Lt. A 74. Liber Coehalium II. 919–920. A forrásra hivatkozik *Dr. Szádeczky Lajos:* Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon II. Budapest, 1913. 294. o.; *Eperjessy Géza:* Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon. 1686–1848. Budapest, 1967. 221. o.

[24] A horvát nyelvű, valamivel később keletkezett átiratban már nem szablyahüvely, hanem egyszerűen szablya szerepel. *Retzler Pálné Gál Éva:* Ötvösök Pécsett I. In: Tanulmányok Pécs Történetéből, 5–6. Pécs, 1999. 74. o.; *Retzler Pálné Gál Éva:* Gondolatok a pécsi aranyművesek céhleveléről. *Pécsi Szemle*, 1999. tavasz. 30–33. o.; *Somogyi Árpád:* Pécsi szláv ötvösök a XVII–XVIII. században és céhlevelük. In: JPMÉ 1965. Pécs, 1966. 269. o.

[25] *Rómer F. Ferenc:* A hazai ötvös-czéhnek szabályai. 3. befejező közlemény. *Századok*, 1877. 795–815. o.

[26] A fegyverek aranyból, ezüstből, vagy aranyozott rézből készült díszítményeinek aranyművesek-ötvösök által való készítése általános jelenség, nem helyi specialitás.

[27] JPM Limitatio 1813. Ltsz.: NY.79.81. Az 1659:LXXI. tc. a vármegyéket bízta meg az árak szabályozásával. *Dr. Lippay István:* Az ipartestületekről és az ipartestületek országos központjáról. A céhszabályok jogtörténeti fejlődése, valamint az 1932. évi VIII. törvénycikk magyarázata. Budapest, 1932. 19–20. o. A publikációk kiemelik, hogy a limitatiókban mindig csak az átlagfegyverekre vonatkozó adatokat, árakat láthatjuk, s persze ezen átlagfegyverek között voltak „közönséges" és „cifra" darabok is. *Lugosi–Temesváry*, 1989. 22. o.

10.	Puska tisztittástul	40 den.
11.	Puskának pallérozásátul	1 ft
12.	Pallérozott puska srófért	5 den.
13.	Puska atzéllért	25 den.
14.	Detto sárkányért sroffal együtt	60 den.
15.	Az egész puska ágyazásért	3 ft
16.	Fél ágyazásért	1 ft 50 den.
17.	Gyújtó Lyuknak aczéllal való béöntéséért	25 den."

Amint látjuk, puskaműveseink készítettek puskákat, pisztolyokat, a lovasság körében használatos könnyű, rövidcsövű puskát, a karabélyt, fa és vas töltővesszőket, végeztek ágyazást, valamint fegyvertisztítást, -pallérozást (ez a politúrozást jelentette)[28] és srófolást is. Egy 1866-os adat szerint fegyverjavítással is megbízták a pécsi puskaműveseket. Baranya vármegye alispáni iratai között található az a forrás, mely szerint Bogovits Antal, aki 1865 előtt a vármegye számára dolgozott, 1865-ben, a Hegyháti járás főszolgabírája által hozzá küldött kettétört agyú, kétcsövű foglárfegyvert javított meg. Mivel ebben az évben már nem ő volt megbízva a vármegye részére végezendő fegyverműves munkákkal, a főszolgabíró, aki e tényről nem tudott, az alispánhoz fordult kérelmével (1866-ban) a Bogovits mesternek járó 8 forint munkadíj kifizetése érdekében.[29]

Az 1872 előtti időszakból név szerint ismert puskaművesek Bogovits Tamás, Bugovics György, Bogovits Antal, Bogovits János, Bogovits Keresztély, Raimer József, Kalupnik Ferenc, Haaz Antal és Schlott János.

Pécs város tanácsának iratai közt találhatunk egy érdekes forrást, amely 1779-ben keletkezett, s a későbbi puskaműves mesterről, Bogovits Tamásról, mint legényről tudósít.[30] Azt nem tudjuk, honnan érkezett városunkba, de az ismert, hogy Pécsett szándékozott letelepedni, s a lakatoscéh kebelében puskaműves mesterként dolgozni. A céh azonban halogatta felvételét, s nem adtak lehetőséget a remek elkészítésére sem. Sőt, még azzal is érveltek, hogy a megyéspüspök székéhez nyújtanak be tiltakozást felvétele és letelepedése ellen. (Ne felejtsük el, hogy Pécs csak egy évvel később, 1780-ban lett szabad királyi város!) Bogovits Tamás mindezt egy, a város tanácsához írott levelében panaszolja el, amelyben egyébként, nagyon taktikusan, a megszokott megszólítási formula („Tekintetes Tanács!") helyett már a „Nemzetes Tanácsnak" szánja sorait. A város tanácsa 1779. július 9-én született határozatában utasította a lakatos céh elöljáróit, ne támasszanak akadályt Bogovits Tamás remeklése ellen, s ha megfelelt, vegyék fel a céh tagjai közé. Tudják, hogy ez ellen a céh tiltakozni fog, de ezt nem akadályozzák meg. Őfelsége céhszabályzatára hivatkoznak, amely összhangban áll a tanács döntésével is. Pécs város közel nyolcvan éves küzdelem után szerezte meg a szabad királyi városi rangot. Ez a forrás e küzdelem utolsó stációjában született. Figyelemre méltó, hogy a tanács

[28] *Szamota*, 1902. 741. o.

[29] BML Baranya vármegye alispáni iratok 5417/1866., 5945/866., 4702/866. Megköszönöm Raymann Jánosnak, hogy az adatra felhívta a figyelmemet.

[30] BML Pécs város tan. ir. 1779/2. Megköszönöm Sonkoly Károlynak, hogy e forrásra figyelmemet felhívta.

határozatából, a megfogalmazás hangvételéből már itt sugárzik az a magabiztosság, amit csak később, a püspöki földesúri fennhatóság alól való felszabadulás után várhatnánk.

Fegyverműveseink a belvárosban laktak, részben a Ferencesek utcájában és az attól délre eső utcákban, egy mester pedig a Munkácsy Mihály (egykori Nepomuk) utcában.[31] A Ferencesek utcája a várost kelet–nyugati irányban átszelő „főútvonal" részét képezte, ahol sok iparos műhelye helyezkedett el. Nem véletlen, hogy a fegyverművesek egy részét is itt találjuk.

Hogy egy időben hányan dolgoztak Pécsett, azt a kutatás jelenlegi fázisában nem lehet objektíven meghatározni, ugyanis a mesterek említésének időhatárai nem egyeznek meg működésük időszakával. Az összeírások adataiból tudjuk, hogy 1805-ben 2 puskaágyazó mester összesen 3 legénnyel és 2 inassal, a puskaművesek közül 1828-ban 2 mester 3 legénnyel és 2 inassal, 1832-ben 3 mester 3 legénnyel és 3 inassal dolgozott ebben az iparágban.[32] Azt is tudjuk, hogy az 1791-től működő, az iparostanoncok számára kötelező rajziskola látogatásában – a lakatosokkal ellentétben – puskaműves tanoncaink nem jeleskedtek. Csak az 1798/99-es tanévben járt két iparostanonc az iskolába.[33]

Igen érdekes és tanulságos az a jelentés, amelyet 1848 novemberében a város Tanácsa küldött a Honvédelmi Bizottmány elnökének. Abból, illetve az ahhoz csatolt összeírásból tudjuk, hogy akkor Pécsett négy mester (Haaz Antal, Kalupnik Ferenc, Schlott János és Bogovits Antal) dolgozott három legénnyel, és „ezeken kívül vagyon a Pécsi lakatos mestereknél három legény, és egy szerkováts legény, kik mindennemű fegyverek elkészítésében jártasságukat felajánlván, midön a haza igényli, nem késnek."[34]

A XIX. század kisipari válságának, a céhes keretek működésképtelenségének fegyverműves ipari vonatkozásait a szakirodalomból jól ismerjük.[35] Míg kezdetben a piacon

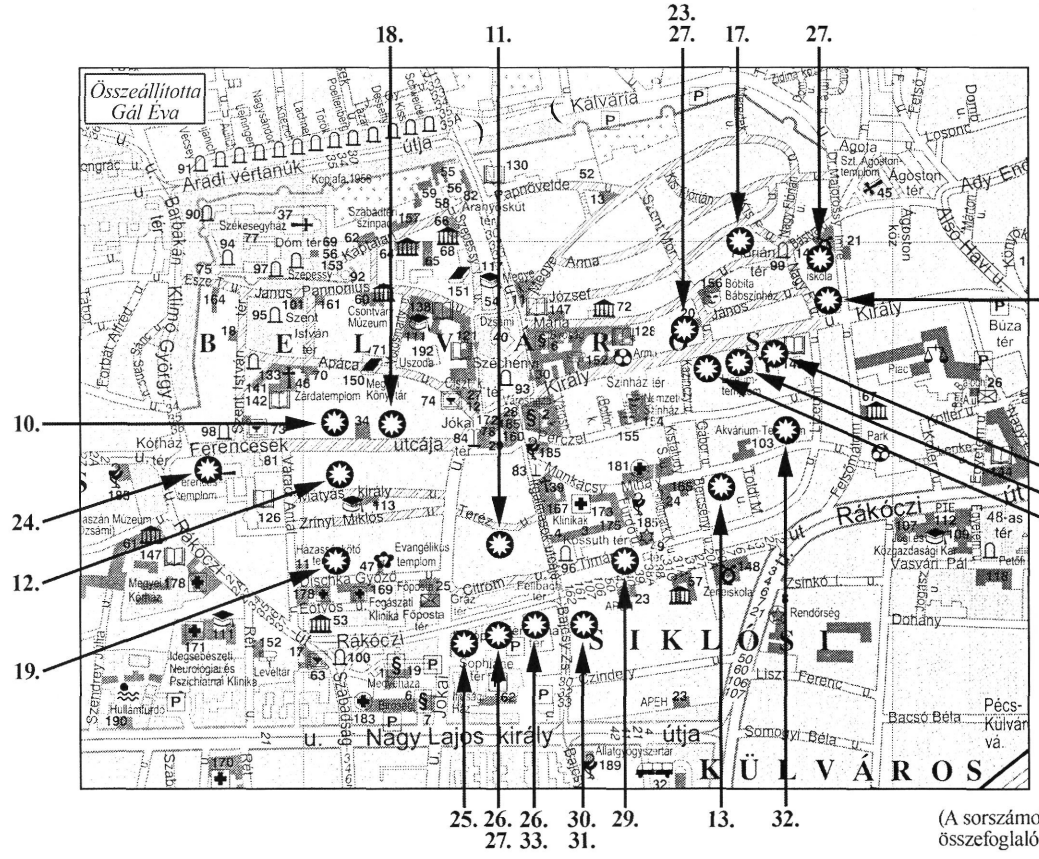
[31] *Madas*, 1978. 505., 616., 618–19., 621., 692. o.

[32] *Eperjessy*, 1988. 258–260., 319. o. és *Eperjessy Géza:* A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás, 1977. Pécs, 1979. 263. o. Eperjessy felhívja a figyelmet az 1828. évi regnicolaris és restaurációs összeírások adatainak ellentmondásosságára, arra, hogy eltérések mutatkoznak egy-egy mesterség céhen kívüli, vagy belüli jogállása tekintetében. Ezt a jelen tanulmányban tárgyalt mesterségeket tekintve szinte törvényszerűnek mondhatjuk, hiszen a mi mestereink esetében éppen az 1805 és 1843 közötti időszak egyfajta „interregnumnak" tekinthető. A régi céhlevelet már leadták, új pedig még nem volt, s talán nem is rendelkeztek túl nagy anyagi bázissal annak megfizetésére. Amikor ugyanis 1843-ban kérik az új privilégiumlevelet, kiemelik, hogy azt a legkisebb taksa mellett szeretnék elnyerni. Amikor utóbb, az 1840-es években, más iparágak is kapcsolódni akartak e két mesterséghez, és vegyes céh létrehozását határozták el, különösen fontossá válhatott számukra az új céhszabályok megszerzése. Az 1843-ban céhprivilégiumot nyert, különböző fémműves szakmákat tömörítő vegyes céh nemcsak az ipar jelentősen szakosodott voltának bizonyítéka, de a XIX. század kisipari válságára is rámutat.

[33] *Kopasz Gábor:* Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti Tanulmányok. Szerk. *Zádor A. – Szabolcsi H.* Budapest, 1978. 374–375. o.; *Erdődy Gyula:* A baranyai iparoktatás történetéből. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti Tanulmányok. Szerk. *Szirtes Gábor, Vargha Dezső.* Pécs, 1999. 152. o.

[34] BML Pécs város tan. ir. 4969/1848. Megköszönöm Nagy Imre Gábornak, hogy erre az általa gyűjtött adatra figyelmemet felhívta, és azt rendelkezésemre bocsátotta. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy egy másik forrás szerint 1848-ban Peterlencz Alajos puskaműves is városunkban élt, őt viszont az összeíráskor nem vették fel a jegyzékbe.

[35] *Temesváry*, 1988. 25–32. o.; *Lugosi–Temesváry*, 1989. 29–30. o.; *Temesváry*, 1984. 13. o.; *Temesváry Ferenc:* Fegyverkincsek, díszfegyverek. Budapest, 1982. 37–40. o.; *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. 228. o.; *Temesváry Ferenc:* A kisipari fegyvergyártás gazdaságtörténeti kérdései a XIX. században. *Folia Archaeologica* XXI. Budapest, 1970. 201–218. o.

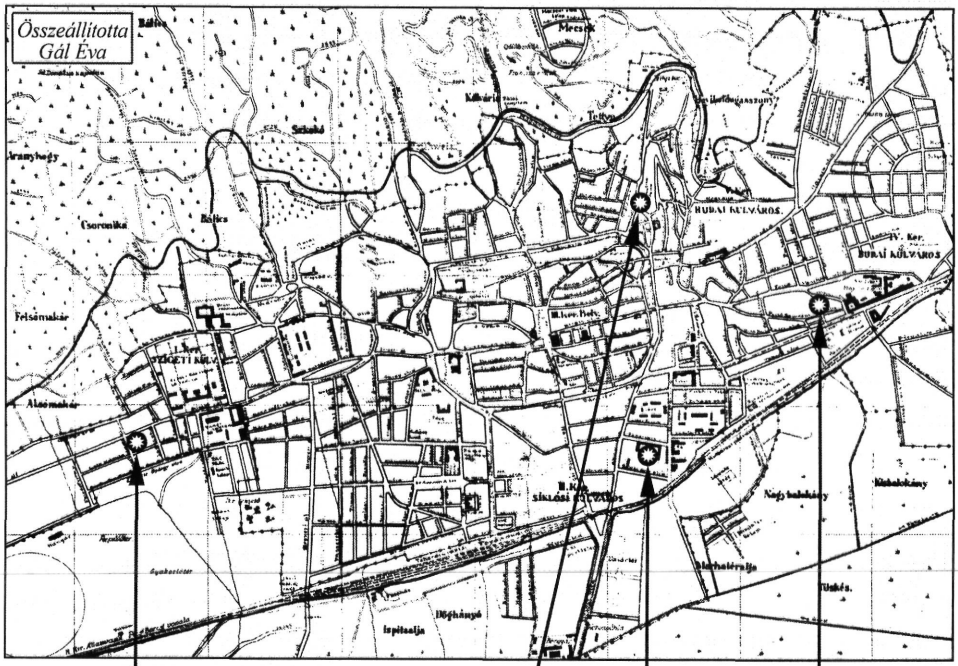

13. Raimer József
15. Haaz Antal
17. Peterlencz Alajos
14. Schlott János
19. Kaiser Henrik Ferenc
20. Schreiber Ferenc
21. Winterstein Lipót József
23. Kovács István
24. Ladányi (Hajek) József
25. Czapf János
26. Bencsics János
27. Jandó Vendel
28. Knechtl Rezső
29. Szalay Jakab
30. Poth Ödön
31. Csonka Ferenc
32. Kiss Mihály
33. Eiler Henrik
34. Hajek Károly
35. Knechtl Rudolf

(A sorszámok a fegyverművesek adatait tartalmazó összefoglaló táblázat sorszámaival egyeznek.)

a minőségi terméket keresték – olvashatjuk Lugosi József – Temesváry Ferenc: Pisztolyok c. könyvében –, addig a század második felében inkább az olcsóbb árut. A vidéki városokban sok kontármunka is megjelent, másrészt jó (és rossz) minőségű, olcsó külföldi áru árasztotta el a magyar piacot.

Fegyverművesek Pécs külvárosaiban a XIX-XX. században

31. Csonka Ferenc

33. Eiler Henrik

22. Surányi Ede

27. Jandó Vendel

(A sorszámok a fegyverművesek adatait tartalmazó összefoglaló táblázat sorszámaival egyeznek.)

Ezzel, főként a kisműhelyek keretei között, egy-két segéddel dolgozó, gépesítésre fordítható tőkével nem rendelkező mesterek nem tudták felvenni a versenyt. Különösen Ausztria jelentett konkurenciát a magyar ipar számára, ahol 1890-ben, csak a fegyverkészítő kisműhelyekben 667 mester és 5798 alkalmazott dolgozott.[36] A dualizmuskori Ausztriának nem volt érdeke a helyi fegyverműves ipar fejlesztése, ugyanis Magyarországot saját fegyverpiacának tekintette.

Ez az időszak egyben Pécsett is a gyáripar kibontakozásának hőskora. 1830-ban alapította Kindl Ferenc pécsi gőzgép-, mechanikai és épület-felszerelési gyárát, amit 1876-

[36] *Temesváry*, 1988. 37. o.

tól fia vett át, és fejlesztett tovább. Az 1850-es években működött a Schulz-féle szerszámgépgyár, de az rövid fennállás után megszűnt. 1865-ben jött létre Haberényi Pál gépgyára, vas- és érctöntödéje, s külön kell szólnunk Madarász Andrásról, aki a fegyverművességéről is híres Csetneken volt vashámor-tulajdonos, s 1845-ben tette át székhelyét Pécsre. A Csetnek–Pécsi Vasgyár Társulat megalapítója városunkban a vasgyár mellett öntödét is létesített, ahol évi 40 000 mázsa felvidéki vas feldolgozását tervezte. 1848-ban gyára fegyverkészítésre állt volna át, de az végül, – az ismert események miatt – nem valósulhatott meg. Szűts Emil így ír erről: „A Dráva mellett elért sikerek a helyzet stabilizálódására engedtek következtetni, erre alapozva az OHB javasolja a kormánybiztosnak, hogy lépjen érintkezésbe a pécsi Vasgyárral, hogy azok üzemük átszervezésével kezdjenek hozzá „position ágyúk,"[37] „hegyi haubitzok"[38] és ágyúgolyók öntéséhez. A nehézfegyverek gyártására nem került sor, mert a vasgyár nem rendelkezett nyersanyaggal és a szükséges gépekkel, felszereléssel –pótlásuk hosszú időt vett volna igénybe. A döntő ok azonban az volt, hogy a katonai események alakulása lehetetlenné tette."[39] A Madarász-féle gépgyárat és öntödét később a Havas és Ritter cég bérelte, majd 1890-ben a Rupprecht testvérek tulajdonába került „vasöntöde-malomépítészet- és gépgyár fiók" néven.[40] Összegzésként elmondhatjuk, hogy – eddigi ismereteink szerint – a városunkban alapított gépgyárak, öntödék nem kapcsolódtak termékeikkel a fegyvergyártáshoz, amely így kisipari keretek között élt tovább, s a fennmaradásra tett kísérletek nem voltak hosszú életűek.

Az 1872. évi VIII. törvénycikk rendelkezett a céhek feloszlatásáról és ipartársulatokká történő átalakításáról, amit azonban csak 1875-ben hajtottak végre. Az 1884. évi XVII. törvénycikk pedig a céhek utódjául az ipartestületi intézményt jelölte meg. Fontos előrelépést jelentett, hogy a fegyverműves szakma – a korábbi időszaktól eltérően – ekkor vált képesítéshez kötötté.[41]

Az ipartársulatok és ipartestületek korszakában más kép bontakozik ki előttünk, mint a céhes időszakban. Önálló iparosok lépnek elénk, a jobb anyagi kondíciókkal rendelkezők a fegyverkészítés, illetve -javítás/karbantartás mellett olyan kereskedelmi áruraktárt tartanak fenn, ahol a lőpor, a fegyverek és lőszerek mellett pl. a vadászathoz kapcsolódó, illetve több esetben sport- és műszaki cikkek is kaphatók. A XX. században pedig Pécsett – tapasztalatom szerint – a puskaművesség leginkább a műszerész és villanyszerelő szakmákhoz társulva jelenik meg. Ekkor is történtek kísérletek az áruválaszték bővítésére, pl. oly módon, hogy az adott cégben az üzlettársak mindegyike hozott valami többletet, vagy mint kereskedő, vagy mint rokonszakmával rendelkező iparos.

---

[37] Helyhez kötött ágyúk.

[38] Hegyi tarackok.

[39] *Szűts Emil:* Baranya megye 1848–49-ben. In: Baranyai helytörténetírás. Pécs, 1973. 38–39. o. és a 81. jegyzet, amelyben a forrásra hivatkozik: MOL OHB 4745/1848.

[40] *Várady Antal:* Baranya múltja és jelenje. I. Pécs, 1896. *Kovács István:* Ipar c. fejezet, 599–601. o. A Madarász-féle gépgyárra vonatkozóan megköszönöm Nagy Imre Gábor szíves szóbeli közlését.

[41] *Temesváry*, 1984. 13.; *Lugosi – Temesváry*, 1989. 29. o. Az 1884 utáni időszak mestereiről az Iparlajstromokból szerezhetünk bővebb ismereteket. Ennek a Baranya Megyei Levéltárban őrzött nyilvántartásnak az „A" sorozata a Pécsett ipari tevékenységet folytatni kívánó mesterekre vonatkozó alapadatokat tartalmazza (név, telephely, iparigazolvány száma, kiadás kelte, a mesterségben való jártasságot és az illető nagykorúságát igazoló bemutatott okmányok, valamint az illető mester ipari-kisipari tevékenységében beállt változások, pl. az ipar beszüntetése, vagy szüneteltetése).

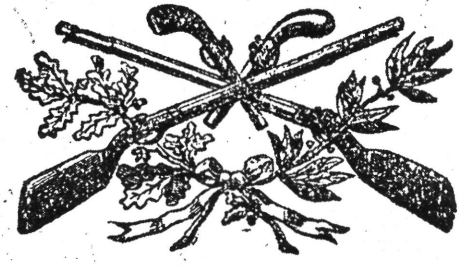
WINTERSTEIN J. utóda

HAJEK JÓZSEF

puskamüves,

fegyver és kerékpár kereskedő PÉCSETT.

Főüzlet:	**Fióküzlet:**
Király-utcza 42-ik szám,	Ferenczieк-utcza 37 sz.
(Lyceum-épület.)	(Stirling-féle ház.)

Raktáron tart

állandóan csakis elsőrendü gyártmányu, minden emü **fegyvert, forgó pisztoly, flobert-fegyvert, vadászatifelszerelést,** nemkülönben ehhez **sörét** és **patronokat.**

Kerékpár-alkatrészek

és egyébb e szakba vágó czikkekből mindig agy választék van. **Fegyver, kerékpár és varrógépek javitását** gyorsan és olcsón eszközli. **H. k. lő- és robbanópor áruda.**

Az összes czikkek jó és tartósságáért kezességet vállal, fegyverekért pedig egy évig jótáll.
Kis árjegyzék megjelent, kivánatra ingyen küld.

16284

Pécsi Napló, 1905. január 1.
Fotó: Füzi István.

Megvizsgáltuk a városban dolgozó mesterek számát az 1873 és 1945 közti időszakban. Először tízéves, majd ötéves, végül évenkénti bontásban figyeltük meg, mikor növekszik, csökken, vagy éppen stagnál a puskaművesek száma. Látnunk kellett, hogy minél nagyobb időegységeket vettünk, annál jobban torzult az eredmény, ezért itt az éves bontás tanulságait adjuk közre. Előre kell bocsátanunk, hogy ezek az adatok egyelőre csak tájékoztató jellegűek, mivel a téma kutatása nem zárult le, s újabb mesternevek bukkanhatnak elő, de egy-egy, már névről ismert mester működésének időhatárai is változhatnak a további adatfeltárás során.

Összegezve elmondhatjuk, hogy 1873 és 1917 között a puskaművesek száma egy vagy két fő volt. Kivételnek tekinthető az 1901. és 1902. év, amikor három-négy mesterről történik említés. A számbeli növekedés 1918-ban kezdődik. Ekkor négy fegyverművest ismerünk, majd egy évvel később már öten dolgoznak Pécsett, s ez a négy-ötfős számarány megmarad egészen 1929-ig. Jelentős növekedést tapasztalhatunk viszont az 1930-as évek első felében. 1930–36 között a mesterek száma négyről tíz főre emelkedik, majd 1937-től 1940-ig ismét csökken, és visszatér az 1918 és 1928 közötti időszakban tapasztalt mértékre. Végül 1942 és 1945 között iparosaink száma három fő, s 1945 után egy (vagy két?) puskaműves, név szerint Csonka Ferenc (és Szalay Jakab?) folytatta e mesterséget városunkban.[42]

Puskaművesek száma Pécsett (1873–1945)

Év	*Mesterek száma*
1873–1883	1
1884–1888	2
1889–1895	1
1896–1900	2
1901	3
1902	4
1903	2
1904–1908	1
1909–1913	2

Év	*Mesterek száma*
1914–1917	1
1918	4
1919–1921	5
1922–1924	4
1925	5
1926–1929	4
1930–1931	6
1932–1933	7
1934–1935	8

Év	*Mesterek száma*
1936	10
1937	8
1938	7
1939	6
1940	5
1941	4
1942–1945	3
1945 után	1 (2?)

Az 1872 utáni időszakból összesen 18 mestert ismerünk név szerint. Közülük 12 puskaműves működésének időhatárait is sikerült feltérképezni az iparlajstromok bejegyzéseiből.

[42] A bizonytalanság oka a Szalay Jakabra vonatkozó iparlajstromi bejegyzések ellentmondásossága. Az egyik bejegyzés szerint iparjogosítványa a 4.900/1945 KKM sz. rendelet alapján hatályát vesztette (BML Iparlajstrom A–D 1921–22./ 7/1922.), a másik bejegyzés szerint ugyanezen rendelet alapján iparigazolványát bemutatta – ugyanúgy, mint Csonka Ferenc is –, s eszerint lehetősége volt tovább folytatni a kisipari tevékenységet. (BML Iparlajstrom A 1924–47./167/1931.)

Winterstein Lipót József	a) 1885–1902	önálló
	b) 1910–1934	üzletvezető Ladányi (Hajek) Józsefnél
Surányi Ede	1896–1902	önálló
Ladányi (Hajek) József	1902–1936	önálló, (Pécs, belvárosi fióküzlet 1905-ben, Nagyváradon fióküzlet 1910-től)
Czapf János	1909–1913	önálló
Bencsics János	1918–1921	önálló
Jandó Vendel	a) 1919–1925	önálló
	b) 1936–1939	önálló (1926–35 között ipari tevékenységét szünetelteti)
Knechtl Rezső	a) 1918–1919	Knechtl Rezső – Szalay Jakab – Kovács József társascég
	b) 1919–1920	Knechtl Rezső – Szalay Jakab társascég
	c) 1920–1945	önálló
Szalay Jakab	a) 1918–1919	Knechtl Rezső – Szalay Jakab – Kovács József társascég
	b) 1919–1920	Knechtl Rezső – Szalay Jakab társascég
	c) 1921	Szalay Jakab – Ladányi Béla – Müller Lajos társascég
	d) 1922–1927	önálló kisiparosként dolgozott
	e) 1927–1936	Szalay Jakab – Richter József társascég
	f) 1936–1945?	önálló kisiparosként és kiskereskedőként működött
Poth Ödön	1934–1941	önálló
Csonka Ferenc	1934–1945 után is	önálló
Eiler Henrik	1930–1938	önálló
Hajek Károly	1938–1940	önálló

A megismert iparosok egy része hosszabb ideig képes volt műhelye-üzlete működtetésére (Knechtl Rezső, Szalay Jakab, Jandó Vendel, Poth Ödön, Winterstein Lipót József, Ladányi [Hajek] József, Csonka Ferenc), de voltak, akiknek működése nem érte meg a tíz évet sem (Surányi Ede, Czapf János, Bencsics János, Eiler Henrik, Hajek Károly). Jandó Vendel hétévi iparűzés után szüneteltette az ipari tevékenységet, majd újabb négyévi munka után végleg beszüntette azt. Knechtl Rezső és Szalay Jakab pedig társascégekben is szerencsét próbáltak (1919–20-ban pl. kettejüknek volt közös vállalkozása). Eddigi ismereteink szerint Szalay Jakab foglalkozott a legszélesebb körű ipari-kereskedelmi tevékenységgel. 1921-ben, amikor Ladányi Bélával és Müller Lajossal társult, az iparengedélyt mechanikai, elektrotechnikai üzem folytatására, és e termékekkel,

illetve fegyverekkel való kereskedésre kapták meg. Az 1930-as években, mint puskaműves és műszerész tevékenykedett, de emellett lőporárudát tartott fenn, rádiókkal, vadászati, mechanikai, elektrotechnikai és sportcikkekkel is kereskedett.

Az említett mesterek üzlete (telephelye) 1918–19-ig főként a Ferencesek utcájában, a Teréz, Déryné, Dischka Győző utcákban, illetve a Király utcában volt. 1918 után a Király utca mellett, a Tettye, Majorossy, Siklósi, Lugosi, Munkácsy Mihály utcákban és a Rákóczi úton találjuk őket, ami jelzi a város dél felé történő erőteljes terjeszkedését. Megfigyelhetjük azt is, hogy a mesterek egy része a belvárost körülvevő, egyre inkább kiépülő városrészekbe települt.

A pécsi Király utca az 1880-as években.
A JPM gyűjteménye. Reprodukció: Füzi István.

Az ipartestületi korszak mestereinek munkáiról, tevékenységéről többet megtudhatunk két jeles pécsi esemény kapcsán. Nagy érdeklődés mellett került megrendezésre 1888-ban az általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás, ahol városunk sok iparosa megjelent termékeivel. Itt két puskaműves mester (Kaiser H. Ferenc és Winterstein Lipót József) is kiállította munkáit a Tornacsarnokból nyíló helyiségben, Kaiser hat darab kétcsövű vadászfegyvert, Winterstein négy darab kétcsövű vadászfegyvert, két céllövő Flobert-puskát és hat forgópisztolyt mutatott be a közönségnek. Erről így számolt be a Kiállítási Értesítő: „Mindkét puskaműves kiállítmánya helyi készítmény. A csövek itt lettek fúrva, az agy faragva, szóval az egész összetétel a pécsi puskaműves ipart dicséri,

szép és tiszta munka látszik meg mindegyik darabon. Valamennyi belőtt fegyver." A vas- és fémipari szekció bíráló bizottsága (melynek tagjai között találjuk pl. Engesser Miklós aranyművest és Haberényi Pál gépgyár- és öntöde tulajdonost) Kaiser H. Ferencet állami bronzéremmel, Winterstein Lipótot díszoklevéllel jutalmazta. E nagysikerű kiállítás tudósításaiból ismerünk név szerint egy puskaműves tanoncot is: Atonopolu Béla a Széchenyi téren, az elemi iskolában megrendezett Tanoncmunka kiállításon egy puskagarnitúrát állított ki. 1888. szeptember 2-án, vasárnap a Bécsből vonattal érkező honvédelmi miniszter is ellátogatott a kiállítás területére. Miután a Littke-pezsgőgyár pavilonjában megreggelizett, a Tornacsarnok épületébe ment, ahol minden bizonnyal puskaműveseink munkáit is megtekintette.[43] A kiállítás előtti évben már mindkét mester hirdette termékeit a Pécsi Hirdető első évfolyamában, sőt Winterstein mester 1888-ban, a Kiállítási Értesítőben is reklámozta üzletét:

1887. Pécsi Hirdető, I. évf. 2. szám.

„Winterstein József puskaműves ajánlja lő-, vadász-, s egyéb fegyvernemek- úgy felszerelvényekben gazdag fegyver-raktárát. Mindennemű fegyvereket s töltényeket készít. Átalakít és javít. A nála készített fegyverek pontosan belövetnek s érettök jótállás vállaltatik. Az árak a lehető legjutányosabbak. Vidéki megrendelések gyorsan és pontosan eszközöltetnek."

1888. Kiállítási Kalauz

„Winterstein József puskaműves, Pécsett, Király-utcza 42. sz. (Lyceum-épület). Ajánlja az általa kiállított fegyvereket a nagyérdemű közönség becses figyelmébe. – Nagyválasztékú raktár mindennemű vadász- és Flobert-féle fegyverekből, valamint különféle revolverek és vadászati eszközök."

1888. Pécsi Hirdető, I. évf. 2. szám

„Kaiser H. F. puskaművész Pécsett, Király-utcza 18. szám. Ajánlja jól rendezett fegyverraktárát mindennemű fegyver és vadászati czikkekből. Fegyver- és vadászat kedvelőknek karácsonyi és újévi ajándékul gazdag választék. Javítás és átalakítás olcsón elvállaltatik. Töltények előnyös áron készíttetnek. Revolverek, s mindennemű töltények Lancaster és Lefaucheux fegyverek, czél- és Flobert-puskák. Vadásztarsolyok és tölténytáskák, tőrök, kardok és sarkantyúk. Vidéki megrendelések pontosan eszközöltetnek."

A másik nagy sikerű esemény, amely újabb adatokkal bővítette ismereteinket a helyi fegyverművességről, az 1907-ben megrendezett Országos Ipar- és Mezőgazdasági Kiállítás volt. A május 15-től október 15-ig nyitva tartó, Frigyes főherceg és Izabella főhercegasszony fővédnökségével megrendezett kiállítást közel egymillió ember tekintette meg. A Pilch Andor által tervezett reprezentatív pavilonok az egykori Indóház (ma Szabadság) utcától keletre elterülő nagy, akkor még beépítetlen területen kaptak helyet. Az erdészeti csarnokban került megrendezésre az erdészeti és vadászati kiállítás, ahol többek között a Baranya és Somogy vármegyei közigazgatási hatóságok által orvvadászok-

[43] A kiállításról, ill. az ott megjelenő puskaművesekről az alábbi források tudósítanak: *Kiállítási Értesítő. A pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás hivatalos közlönye*. Pécs, 1888. aug. 22. 8. szám, szept. 4. 19. szám, Kiállítási kalauz. Útmutató Pécsett és a pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállításra. Pécs, 1888.; *Pécsi Hirdető*, I. évf. 1. és 2. szám. Pécs, 1887.

tól elkobzott vadászfegyvereket is kiállították. Szintén az erdészeti csarnokban mutatta be Ladányi (Hajek) József pécsi puskaműves saját készítésű Lancaster vadászfegyvereit, összesen hét darabot. Ladányi József munkái minden bizonnyal nagy sikert arattak, mert a bíráló bizottság a mestert kiállítási aranyéremmel tűntette ki.[44]

A Pécsi Országos Kiállítás, 1907. Jobbra az erdészeti pavilon. A JPM gyűjteménye. Reprodukció: Füzi István.

A további kutatások remélhetően számos új adattal bővítik majd ismereteinket a fegyverművességről, amely, ha nem is tartozott Pécsett a legtöbb mestert foglalkoztató iparágak közé, termékeivel, árukínálatával mindenképpen gazdagította városunkat.

[44] A kiállításon összesen három fegyverműves állított ki: az erdészeti csarnokban Ladányi Józsefen kívül Szulovszky Béla pozsonyi puskaműves, az iparcsarnokban pedig Pacholek György budapesti oldalfegyver gyáros. Pécsi Országos Kiállítás 1907. Kiállítási Kalauz II. Kiállítási Útmutató. Pécs, 1907. 29., 94–95. o.; Az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás Erdészeti és Vadászati Főcsoportjának részletes ismertetése. Pécs, 1907. Megköszönöm Borsy Károlynak, hogy e publikációkat rendelkezésemre bocsátotta és azokba betekinthettem.

Bencsics János

Puskaműves, géplakatos, műszerész és erősáramú villanyszerelő (mozdonyvezetői bizonyítvánnyal is rendelkezett).

Telephelyét a Ferencesek u. 37. szám alatt találjuk 1918-tól 1921-ig, kisipari tevékenységének beszüntetéséig.

BML Iparlajstrom A 1917–1920./48/1919.

Bogovits Antal

Puskaműves.

Bogovits György puskaműves fia. 1843-ban pécsi ifjú puskásmesterként említik, abban az évben vette nőül a 17 éves Nerver Aloysiát. 1848-ban, a Honvédelmi Bizottmánynak a pécsi fegyverművesekről küldött jelentésében találkozunk nevével. 1865 előtt a vármegye részére is végzett fegyverműves munkákat, 1865-ben egy kettétört agyú, kétcsövű „foglárfegyvert" javított meg, 8 forintot kért munkájáért.

BML Pécs-Székesegyházi Plébánia, Esketési akv. 19/1843.; BML Pécs város tan. ir. 4969/1848.; BML Baranya Vármegye alispáni iratok 5945/866., 4702/866., 5417/866.

Bogovits János

Puskaművész.

1810-ben született. Mint mestert 1836-ban említik, akkor vette nőül Höffner Zsuzsannát.

BML Pécs-Székesegyházi Plébánia, Esketési akv. 1/1836.

Bogovits Keresztély (Krisztián)

Puskás, puskatsináló.

1808-ban született, mint puskást, először 1837-ben említik, akkor vette nőül a 17 éves Vitéz Anna „árva leányt".1839-ben keresztszülőként és esküvői tanúként találkozunk nevével a forrásokban.

BML Pécs-Belvárosi Plébánia, Esketési akv. 26/1837.; Pécs-Székesegyházi Plébánia, Esketési akv. 9/1839.; Pécs-Szigeti Külvárosi Plébánia, Esketési akv. 35/1839., 42/1839.

Bogovits Tamás

Puskaműves.

1750-ben született, 1800. aug. 22-én hunyt el. 1784-ben házat vett a Ferencesek u. 28. szám alatt 410 Ft-ért, majd szomszédjától vásárolt még egy telekrészt 1785-ben 200 Ft értékben. 1810-ben leányát, Theresiát feleségül vette Raimer József puskaműves, aki a Bogovits-örökösöktől a házat 1814-ben megvásárolta.

BML Pécs-Székesegyházi Plébánia, Halálozási akv. 1790–1832., Esketési akv. 1790–1832.; *Madas*, 1978. 616–619. o.

Bugovics György

Puskaműves.

1805-ben említik nevét, a lakatos céh privilégiumlevelét Rosinger Mátyás lakatos mester és Bugovics György adta át a város tanácsának. Fia, Bogovits Antal is a puskaműves mesterséget választotta. (L. a *Bogovits Antal* címszónál.)

BML Protocollum Liberae Regiaque Civ. Q-E. Anni 1805. jkv. 2133.

Czapf János

Puskaműves és műszerész.

Üzletét a Király u. 21. szám alatt működtette 1909 és 1913 között.

BML Iparlajstrom A 1905–1917./57/1909.

Csonka Ferenc

Puskaműves.

Pécsett született 1909-ben. Munkakönyvét a Pécsi Ipartestülettől kapta 1928-ban. 1934-től önálló iparosként dolgozott, műhelye a Lugos u. 12. szám alatt volt. 1937-ben üzletét-műhelyét a Rákóczi út 49. szám alatt találjuk, és mint puskaművest, fegyver- és lőszerkereskedőt említi az Alsódunántúli Címtár. Iparigazolványát a 4.900/1945. KKM sz. rendelet alapján bemutatta, 1945 után is dolgozott. Négy évtizeden át a rendőrség fegyvermestereként, illetve hatósági fegyverszakértőként is tevékenykedett. Rendkívüli szakmaszeretettel végezte munkáját, nem volt olyan feladat, amit meg ne oldott volna. Saját magáról vallott így: „Élvezem, amit csinálok. Ennél nagyobb örömet csak a vadászatban találok." Videcz Ferenc írja Csonka Ferencre emlékező munkájában, egy régi közös vadászatot felidézve: „Végigsimította műemlék értékű, remekül karbantartott, könnyű, kakasos húszasát. – Ez a puska öregebb, mint én. Elvárja tehát, hogy tiszteljem. De nem is hagy cserben soha." A „fegyverek orvosa" 86 éves korában hunyt el.

BML Iparlajstrom A 1924–1947./122/1934.; Alsódunántúli Címtár. Pécs, 1937. 189. o.; *Videcz Ferenc:* A fegyverek orvosa. Csonka Ferenc. In Milleniumi Vadászati Almanach. Szerk. *Békés Sándor.* Pécs, 2000. 163–170. o.

Eiler Henrik

Puskaműves.

1930-tól 1938-ig folytatott kisipari tevékenységet Pécsett, telephelye 1930-ban a Tettye u. 30. szám alatt, üzlete a Siklósi u. 3. szám alatt, 1934-ben a Rákóczi út 45. szám alatt működött. Az iparűzést 1938. dec. 15-én beszüntette.

BML Iparlajstrom A 1924–1947./99/1930.; *Kalotai*, 1934. 358. o.; Alsódunántúli Címtár. Pécs, 1937. 189. o.

Haaz (Haasz, Haz) Antal

Puskaműves.

1826-ban a Teréz u. 7. szám alatti ház többszörösen gazdát cserélt, s végül Haaz Antal tulajdonába került (1000 forintért). A mester 1840-ben még ott lakott, de 1850-ben már más

tulajdonost említ a forrás. 1848-ban még biztosan dolgozott, mert Pécsett a Honvédelmi Bizottmánynak a fegyverművesekről készített jelentésében említik nevét.

Madas, 1978. 692. o.; BML Pécs város tan.ir. 4969/1848.

Hajek József, l. *Ladányi (Hajek) József*

Hajek Károly

Puskaműves.

1895-ben született Munkácson. 1935–1936-ban Ladányi (Hajek) József pécsi főüzletét vezette. 1937-ben mesterlevelet szerzett Debrecenben. 1938-ban Pécsett kezdett önálló kisipari tevékenységbe, telephelyét a Munkácsy M. u. 41. szám alatt rendezte be. Az iparűzést 1940. máj. 14-én beszüntette.

BML Iparlajstrom A 1924–1947./96/1938.

Jandó Vendel

Puskaműves és műszerész.

Dinnyeberkiben született 1883-ban. Üzlete a Rákóczi út 27. szám alatt működött 1919 és 1925 között. Az iparűzést 1925. jan. 15-től 1936. márc. 27-ig szüneteltette, majd 1936 és 1939 között a Halász u. 16. szám alatt nyitott üzletet, tevékenységét 1939-ben végleg beszüntette.

BML Iparlajstrom A 1924–1947./52/1936. és A 1917–1920./64/1919.

Kaiser H(enrik) Ferenc

Fegyverműves, puskaműves.

1874 és 1885 között a Déryné u. 41. számú ház tulajdonosa volt, termékeivel részt vett az 1888. évi pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállításon, ahol hat darab kétcsövű vadászfegyvert állított ki, és állami bronzérmet kapott. 1887-ből ismerjük hirdetését is, melyből kiderül, hogy a Király utca 18. szám alatt volt üzlete. (Megjegyezzük, hogy lakóhelye máshol lehetett, mert 1887-ben a Király utcai ház tulajdonosa más személy volt.)

Madas, 1978. 136. o.; Pécsi Hirdető I. évf. 2. sz., 8. o.; Kiállítási Értesítő. A pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás hivatalos közlönye. Pécs, 1888. aug. 22. 8. sz. és szept. 4. 19. sz.; Kiállítási Kalauz. Pécs, 1888. 32. o.

Kalupnik (Kalupni, Chalupni) Ferenc

Puskatsináló, puskaműves.

1803-ban született. Először 1834-ben említik, mint mestert, akkor vette nőül a 25 éves Nikesch Erzsébetet. 1840-ben és 1848-ban esküvői tanúként találkozunk nevével, 1848-ban, a Honvédelmi Bizottmánynak a pécsi fegyverművesekről küldött jelentésében is szerepel, mint puskaműves.

BML Pécs-Székesegyházi Plébánia, Esketési akv. 20/1834.; Pécs-Belvárosi Plébánia, Esketési akv. 22/1840.; Pécs-Budai Külvárosi Plébánia, Esketési akv. 54/1848.; BML Pécs város tan. ir. 4969/1848.

Kiss Mihály

Puskaműves.

1930-tól 1937-ig Pécsett folytatott kisipari tevékenységet, üzletét a Siklósi u. 3. szám alatt rendezte be.

Kalotai, 1930. 220. o.; *Kalotai*, 1934. 358. o.; Alsódunántúli Címtár. Pécs, 1937. 189. o.

Knechtl Rezső

Puskaműves, műszerész, erősáramú villanyszerelő.

Pécsett született 1889-ben. Először Szalay Jakabbal és Kovács Józseffel társulva jelenik meg a forrásokban 1918-ban. Ez a társascég 1919-ben megszűnt, pontosabban Kovács József kiválásával működött tovább 1919–1920-ban, ugyanazon a telephelyen, a Rákóczi út 44. szám alatt. 1921-től Knechtl önálló lett, műhelyét a Rákóczi út 48. szám alatt találjuk. 1928-ban a céget törölték, de ugyanebben az évben újfent iparigazolványt kapott, s ezért feltételezzük, hogy tovább folytatta az ipari tevékenységet talán 1945-ig. A 4.900/1945 KKM sz. rendelet alapján iparjogosítványa megszűnt.

BML Iparlajstrom A 1917–1920./92/1918., 104/1919.; A-D 1921–1922./38/1921.; A 1924–1947./26/1928.

Knechtl Rudolf

Puskaműves.

Knechtl Rezső fia? 1934-től 1937-ig folytatott kisipari tevékenységet, telephelye a Rákóczi út 48. szám alatt volt, (ahol Knechtl Rezső is dolgozott az 1920-as években).

Kalotai, 1934. 358. o.

Kovács István

Puskaműves.

Üzletét 1901 és 1903 között a Király u. 38. szám alatt találjuk.[45]

BML Iparlajstrom 1901–1904./23/1901.; Pécsi Címtár. Pécs, 1903.

Ladányi (Hajek) József

Puskaműves.

1874-ben született Gáth községben (Bereg vm.). 1901. aug. 6-án jött Pécsre. 1901-ben feleségül vette Winterstein Lipót puskaműves leányát, Máriát. 1902-ben átveszi apósa Király utca 42. szám alatti üzletét. 1905-ben a Pécsi Napló hirdetésében Hajek József, Winterstein L. J. utódaként szerepel. Ekkor, mint puskaműves, fegyver- és kerékpárkereskedő szerepel, aki lő- és robbanópor-árudája mellett fegyver-, kerékpár- és varrógépjavítással is foglalkozott. 1905-ben a Ferenciek u. 37. szám alatt fióküzletet tartott fenn. 1906-ban a „Hajek" nevet „Ladányi"-ra változtatta.[46] 1910-ben fióküzletet nyitott Nagyváradon, a Király u. 42.

[45] Megköszönöm B. Horváth Csillának, hogy az adatra felhívta a figyelmemet.

[46] Megköszönöm Nagy Imre Gábornak, hogy adatait rendelkezésemre bocsátotta.

szám alatti főüzletet Winterstein Lipótra bízta. 1935–1936-ban az üzemeltető már Hajek Károly (talán Ladányi [Hajek] József egyik rokona), akinek akkor még nincs puskaműves szakképzettsége. 1936-ban az iparűzést beszüntette.

BML Iparlajstrom A 1901–1904./2/1902.; Pécsi Címtár. Pécs, 1903.; *Kalotai*, 1930. 220.; BML Pécs város tan.ir. 9553/1906.; *Pécsi Napló*, 1905. jan.1. szám

Peterlencz (Patarlancz) Alajos

Puskaműves.

A Mátyás király u. 22. szám alatti ház tulajdonosa volt 1848 és 1864 között.

Madas, 1978. 460. o.

Pohárnik (Pohárnék) Mihály

Kardtsináló.

1773-ban 950 Ft-ért vette meg a Ferencesek u. (egykori Szigether Strasse) 25. szám alatti házat. 1784-ben már árváinak házáról szól a forrás, a mester tehát ezt megelőzően hunyt el.

Madas, 1978. 615.

Poth Ödön

Puskaműves és műszerész.

Pécsett született 1907-ben. Munkakönyvét a Pécsi Ipartestület állította ki 1924-ben. 1932-ben a Majorossy u. 1. szám alatt nyitott üzletet, az iparűzést 1941. márc. 19-én beszüntette.

BML Iparlajstrom A 1924–1947./122/1932.

Raimer (Reimer, Reimmer) József

Puskaműves.

1810-ben feleségül vette Bogovits Tamás puskaműves leányát, Theresiát. Feltehetően a Bogovits-házba költözhetett nejével, majd 1814-ben felesége családjától, az örökösöktől megvásárolta a házat 2601 Ft-ért. Halálának dátumát nem ismerjük, az 1828. évi regnicolaris conscriptio már özvegyét említi.

BML Conscr. Regn. 1828. Pécs-Belváros 582/1.k./239.; *Madas*, 1978. 618–619. o.; BML Pécs-Székesegyházi Plébánia, Esketési akv. 1790–1832.

Schedl József

1873-ban pécsi puskaművesként említi egy forrás.

Temesváry, 1988. 48. o.

Schlott János

Puskaműves, puskacsináló.

1818-ban született. Mesterként először 1842-ben említik, akkor vette nőül a 17 éves Drezder Máriát. 1848-ban a Honvédelmi Bizottmánynak a pécsi fegyverművesekről szóló

jelentésében is találkozunk nevével. 1856 és 1864 között a Munkácsy (egykori Nepomuk) u. 14. számú ház tulajdonosa.

BML Pés-Belvárosi Plébánia, Esketési akv. 27/1842.; BML Pécs város tan. ir. 4969/1848.; *Madas*, 1978. 505. o.;

Schreiber Ferenc

Puskaműves.

Üzlete-telephelye 1884-ben a Ferenciek u. 12. szám alatt volt. Az iparűzéshez az engedélyt felesége, Schreiber Ferencné kapta meg, de az üzlet vezetője szakképesítéssel rendelkező férje volt.

BML Iparlajstom A 1884–1892./4/1884.

Surányi Ede

Lakatos és puskaműves.

Az egyetlen ismert mester, aki az egyik pécsi laktanyában (a Fehérváry laktanyában) dolgozott, 1896 és 1902 között.

BML Iparlajstrom A 1892–1901./747/1896.

Szablar Iván

Kardkovács (framifactor).

1712-ben és 1740-ben említik a források, 1740-ben a Papnövelde u. (Sebastiani Gasse) 18. számú ház tulajdonosa volt.

BML 1712. évi összeírás cédula anyaga (1712/100.); *Madas*, 1978. 393–394. o.

Szablar (Sablar, Csisar) János

Kardkovács.

A Papnövelde u. (Sebastiani Gasse) 18. számú ház tulajdonosa 1712 és 1722 között.

Madas, 1978. 393–394. o.

Szalay Jakab

Puskaműves, műszerész, villanyszerelő.

Néhány adatot B. Horváth Csilla publikációjából ismerünk: Először Vukováron lett önálló, majd 1913-ban Pécsett létesített üzemet, amit modern gépekkel szerelt fel. Üzletében rádiókat is forgalmazott, lőporárusítással is foglalkozott. Egy könyvelőt, négy segédet és egy tanoncot foglalkoztatott.

Sok újabb információt szerezhetünk működéséről az iparlajstromokból és a cégbírósági iratokból: 1889-ben (vagy 1888-ban) született Bácsszentiván községben. Pécsett 1918. nov. 16-tól 1919. máj. 3-ig Kovács Józseffel és Knechtl Rezsővel vittek közös céget, amiből még 1919-ben Kovács József kiválhatott, mert 1919. máj. 7-én a Knechtl–Szalay céget jegyezték be. Nem volt hosszú életű ez a társulás sem, ugyanis 1921. márc. 2-án Szalay

A „Szalay és Richter" cég (1927-1936) cégjelzéses borítékja 1930-ból. A JPM gyűjteménye. Fotó: Füzi István.

Jakab Ladányi Bélával és Müller Lajossal együtt ismét új céget hozott létre. Az iparengedélyt mechanikai-, elektrotechnikai üzem folytatására és elektrotechnikai cikkekkel, továbbá fegyver- és mechanikai cikkekkel való kereskedésre kapták meg. Rövid életű működésük után Szalay mester önálló lett, és 1922. febr. 6-án bejegyezték a „Szalay Jakab fegyver, mechanikai és elektrotechnikai Vállalat"-ot Pécsett, amely egészen 1927-ig állt fenn. Akkor (1927. nov. 14-én) azonban újabb társulással próbálkozott. Üzlettársa Richter József vas- és gépkereskedő lett.[47] A társascég ekkor vette fel a „Szalay és Richter" nevet. Az üzlettársak lőporárudát, fegyver-, lőszer-, sport-, vadászati, mechanikai és elektrotechnikai cikk raktárat/kereskedést, puskaműves műhelyt és „Rádiólaboratórium" néven rádióüzletet működtettek a Király u. 21. szám alatt. 1936-ban azonban az ő útjaik is különváltak. Ettől kezdve Szalay Jakab mint fegyver-, lőszer- és sportcikk kiskereskedő, puskaműves és műszerész szerepel. Magyar Királyi Lőporárudája, illetve cégének telephelye a

[47] Richter József 1885-ben született Szajkon, iparigazolványát a vas- és gépkereskedő ipar gyakorlására kapta 1927. szept. 21-én. Amikor 1936-ban kivált a cégből, problémák adódtak a „Szalay és Richter" név használata körül. Richter József csak a saját nevét szándékozott használni, de nem fizette be időben a céghirdetési díjat és a bejegyzési illetéket, ezért elutasították kérelmét, sőt 1937. novemberében bitorlás vétsége miatt eljárás indult ellene. Végül az ügy 1937 decemberében rendeződött, amikor elfogadták a „Richter József" cégnevet. Richter József 1944. júl. 27-én hunyt el.

Majorossy u. 9. szám alatt volt. Az évek folyamán a telephely is többször változott: 1918–1919-ben a Rákóczi út 44., 1922-ben a Király u. 34., 1931-ben a Király u. 21., 1937-ben pedig a Majorossy u. 9. szám alatt találjuk meg az említett cégeket. Szalay Jakab 1945-ig biztosan folytatta kisipari-kiskereskedelmi tevékenységét. Az 1945 utáni időszakra vonatkozóan a források ellentmondásosak.[48]

B. Horváth Csilla: Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. In JPMÉ XIX. 1977. 166. o.; BML Cégbírósági iratok: Ce.1595., 1918., 1919., Ct. 961., 1918., Cg. 309., 330.; BML Iparlajstrom A 1917–1920./92/1918, 104/1919.; A 1920–1921./66/1921.; A-D 1921–1922./7/1922.; A 1924–1947./167/1931. Cégjelzéses boríték: JPM Új- és Legújabbkori Történeti Osztály gyűjteménye, Gy. szám: 9/84.

Winterstein (Vinterstein) Lipót József

Puskaműves.

1885-től 1902-ig önálló kisiparosként dolgozott, műhelye-telephelye 1885-ben a Dischka Győző (egykori Kert) utcában, üzlete 1888-ban a Király utcában volt. Ezt az üzletet 1902 januárjában átadta Hajek (később Ladányi) Józsefnek, aki Winterstein Lipót leányát, Máriát 1901-ben vette feleségül.[49] 1902 és 1910 között nem ismerünk adatokat működéséről, de 1910-ben, amikor Ladányi (Hajek) József Nagyváradon nyitott fióküzletet, a pécsi főüzlet irányítását Winterstein Lipótra bízta, aki 1935-ig volt a Király u. 42. szám alatti üzlet vezetője. Az 1888. évi pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállításon négy darab kétcsövű vadászfegyvert, két Flobert-féle céllövő szobafegyvert és hat forgópisztolyt állított ki, munkáit a bizottság díszoklevéllel jutalmazta. Termékeire a Kiállítási Kalauzban és a Kiállítási Értesítőben közzétett hirdetésével is igyekezett felhívni a vásárló közönség figyelmét.

BML Iparlajstom A 1884–1892./57/1885.; Iparlajstom A 1901–1904./2/1902.; BML Pécs város tan. ir. 9553/1906.; Kiállítási Értesítő. A pécsi általános mű-, ipar-, termény- s állatkiállítás hivatalos közlönye. Pécs, 1888. aug. 22. 8. sz., szept. 4. 19. sz.; Kiállítási Kalauz. Pécs, 1888. 32.; *Pécsi Hirdető* I. évf. 2. sz. (1887. dec.) 8. o.

[48] L. a 42. jegyzetet.

[49] Megköszönöm Nagy Imre Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet az adatra.

PÉCSI FEGYVERMŰVESEK ADATAI – ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT[50]

Név	*Életrajzi, ill. a működésre vonatkozó dátumok*	*Mesterség*	*Lakóhely-műhely, 1884 után telephely*	*Ismert lakóhely, műhely időhatárai*
1. Paizsjártó Iván	1554	pajzskészítő?	Szt. Ferenc utca mahalle	1554
2. Paizsjártó Márton	1554	pajzskészítő?	Szt. Ferenc mahalle	1554
3. Paizsjártó Mihál	1554	pajzskészítő?	Szt. Ferenc mahalle	1554
4. Csiszár Alberd	1554	kardcsiszár?	Szt. Ferenc mahalle	1554
5. Sablar (Szablar, Csisar) János	e. 1712–1722	kardcsiszár	Papnövelde u. 18.	1712–1722
6. Sablar Iván	e. 1712–1740	kardcsiszár (framifactor)	Papnövelde u. 18.	1740
7. Bogovits (Bogovics) Tamás	szül. 1750. e. 1779 mh. 1800	puskaműves	a) Ferencesek u. 28.	1784-től haláláig
			b) Ferencesek u. 26.	1785
8. Pohárnik (Pohárnék) Mihály	e. 1773 mh. 1784 előtt	kardtsináló	Ferencesek u. 25.	1773-től haláláig
9. Kalupnik (Kalupni, Chalupni) Ferenc	szül. 1803. e. 1834–1848	puskaműves, puskatsináló	?	?
10. Bugovics György	e. 1805.	puskaműves	?	?
11. Bogovits Keresztély (Krisztián)	szül. 1808. e. 1837–1839	puskás, puskatsináló	?	?
12. Bogovits János	szül. 1810. e. 1836.	puskaművész	?	?
13. Raimer (Reimer, Reimmer) József	e. 1810 mh. 1828 előtt	puskaműves	Ferencesek u. 28.	1814-től haláláig
14. Shlott János	szül.1818. e.1842–1864	puskaműves,	Munkácsy M. u. 14.	1856–1864
15. Haaz (Haasz, Haz) Antal	e. 1826–1848	puskaműves	Teréz u. 7.	1826–1840
16. Bogovits Antal	e. 1843–1866	puskaműves	?	?
17. Peterlencz (Patarlancz) Alajos	e. 1848–1864	puskaműves	Mátyás kir. u. 22.	1848–1864
18. Schedl József	e. 1873	puskaműves	?	?

[50] A táblázatban alkalmazott rövidítések: e. = első és utolsó említés dátuma, i. k. = ipari tevékenység kezdete, mh. = meghalt, msz. = ipari tevékenysége megszűnt, szül. = született, * = részletesen l. külön táblázatban

Név	*Életrajzi, ill. a működésre vonatkozó dátumok*	*Mesterség*	*Lakóhely-műhely, 1884 után telephely*	*Ismert lakóhely, műhely időhatárai*
19. Kaiser H(enrik) Ferenc	e. 1874–1888	puskaműves	Mária u. 41.	1874–1885
20. Schreiber Ferenc	i. k. 1884	puskaműves	Ferencesek u. 12.	1884
21. Winterstein (Vinterstein) Lipót József	i. k. 1885 msz. 1902 e. 1910–1934 *	puskaműves	a) Dischka Gy. u. 8/1.	1885
			b) Király u. 42.	1888
22. Surányi Ede	i. k. 1896 msz. 1902	puskaműves és lakatos	Fehérvári laktanya	1896
23. Kovács István	i. k. 1901 e. 1903	puskaműves	Király u. 38.	1901–1903
24. Ladányi (Hajek) József	i. k. 1902 msz. 1936	puskaműves	a) Király u. 42.	1902–1936 (?)
			b) Ferencesek u.37.	1905
25. Czapf János	i. k. 1909 msz. 1913	puskaműves, műszerész	Király u. 21.	1909
26. Bencsics János	i. k. 1918 msz. 1921	puskaműves, műszerész, erősáramú villanyszerelő	Ferencesek u. 37.	1918
27. Jandó Vendel	i. k. 1919 msz. 1925 i. k. 1936 msz. 1939 *	puskaműves, műszerész	a) Rákóczi út 27.	1919
			b) Halász u. 18.	1936
28. Knechtl Rezső	i. k. 1918 msz. 1945 *	puskaműves, műszerész, erős áramú villanyszerelő	a) Rákóczi út 44.	1918–1919
			b) Rákóczi út 48.	1921–1928
29. Szalay Jakab	i. k. 1918 msz. 1945? *	puskaműves, műszerész, villanyszerelő	a) Rákóczi út 44.	1918–1919
			b) Király u. 34.	1922
			c) Király u. 21.	1927 (?) – – 1936
			d) Majorossy u. 9.	1937
30. Poth Ödön	i. k. 1932 msz. 1941	puskaműves, műszerész	Majorossy u. 1.	1937
31. Csonka Ferenc	e. 1925, 1928. i. k. 1934, 1945 után is működött	puskaműves, fegyver- és lőszerkereskedő	a) Lugos u. 12.	1934
			b) Rákóczi út 49.	1937

Név	*Életrajzi, ill. a működésre vonatkozó dátumok*	*Mesterség*	*Lakóhely-műhely, 1884 után telephely*	*Ismert lakóhely, műhely időhatárai*
32. Kiss Mihály	e. 1930–1937	puskaműves	Siklósi u. 3.	1930
33. Eiler Henrik	i. k. 1930 msz. 1938	puskaműves	a) telephely: Tettye u. 30.	1930
			b) üzlet: Siklósi u. 3.	1930
			c) üzlet: Rákóczi út. 45.	1934
34. Hajek Károly	e. 1935–1937 i. k. 1938 msz. 1940	puskaműves	Munkácsi M. u. 41.	1938
35. Knechtl Rudolf	e. 1934–1937	puskaműves	Rákóczi út 48.	1937

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS A TÖBBSZÖR HIVATKOZOTT IRODALOM JEGYZÉKE

akv.	anyakönyv
BML	Baranya Megyei Levéltár
Civ. Q-E	Civitatis Quinque Ecclesiensis
conscr.	conscriptio
Eperjessy 1988.	*Eperjessy Géza:* A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Budapest, 1988.
Gy. szám	Gyarapodási Napló száma
Hegyi, 1999/a.	*Hegyi Klára:* Pécs török katonái. *Pécsi Szemle*, II. évf. (1999) 4. sz. 12–19. o.
Hegyi, 1999/b.	*Hegyi Klára:* Pécs török katonasága. In Tanulmányok Pécs Történetéből, 7. Pécs, 1999. 89–105. o.
jkv.	jegyzőkönyv
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve
Kalotai, 1930.	Pécs–Baranyai Címtár. Szerk. *Kalotai László*. Pécs, 1930.
Kalotai, 1934.	Pécs–Baranyai Ismertető. Szerk. *Kalotai László*. Pécs, 1934.
Lt.	levéltár
Ltsz.	leltári szám
Lugosi – Temesváry, 1989.	*Lugosi József – Temesváry Ferenc:* Pisztolyok. Budapest, 1989.
Madas, 1978.	*Madas József:* Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978.
MOL	Magyar Országos Levéltár
Szamota, 1902.	*Szamota István:* Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902.
tan. ir.	tanács iratai.
Temesváry, 1963.	*Temesváry Ferenc:* Kulcstípusok és zár-mechanizmusok fejlődése a XVI–XVIII. században. *Folia Archaeologica* XV. Budapest, 1963. 107–147.o.
Temesváry, 1984.	*Temesváry Ferenc:* A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye. Vác, 1984. (Váci Könyvek, új sorozat 2.)
Temesváry, 1988.	*Temesváry Ferenc:* Pisztolyok. A Magyar Nemzeti Múzeum tűzifegyver-gyűjteménye. I. Budapest, 1988.

Éva Gál

THE GUNSMITHS OF PÉCS

Summary

The studies treating the history of gunsmiths in Hungary attest that Baranya County and the town of Pécs have not been thoroughly researched in this field. The author's aim has been to supply this defect with collecting, elaborating and publishing the sources and various kinds of publications relating to gunsmiths. Very few information is available concerning the Middle Ages and the period of the Ottoman occupation of Hungary. The first reliable sources, containing the names of noted gunsmiths, date back to the time of the revival of guilds, which began after the Ottomans had been driven out of the country by the end of the 17th century. The sources mention sword-cutlers, gunmakers and other craftsmen in Pécs, which also indicates the specialisation of this trade. In the beginning, gunsmiths belonged to the guild of the locksmiths. Later on, other crafts too were integrated into the guild, which grew to represent several trades. The period of craft unions saw the emergence of independent tradesmen, the more prosperous of whom were able to maintain warehouses, where not only guns and ammunition, but various pieces of hunter's equipment too were available. In the first half of the 20th century, most of the gunsmiths of Pécs were qualified technicians and electricians at the same time (as a speciality of the town perhaps), and there were some that entered into partnership with each other in the hope of greater success.

Between 1712 and 1945, there were altogether 3 sword-cutlers and 28 rifle makers working in Pécs, whom we know by name. The data with reference to them appear in the supplement and on charts attached to the study. Certainly, the topic offers a lot more to research, and further studies will hopefully provide a more detailed picture of the gunsmiths in Pécs.

Éva Gál

COMPLÉMENT À L'HISTOIRE DE L'ARMURERIE DE PÉCS

Résumé

Les études qui traitent les documents de l'armurerie hongroise témoignent du fait que la ville de Pécs et le département de Baranya font partie des territoires peu touchés par les recherches. Cette étude a l'intention de combler ce manque en rassemblant, traitant et publiant les sources, les journaux et les documents relatifs aux armuriers. Nous avons très peu d'informations concernant le Moyen Age et la période de la domination turque. Les premières données crédibles et nominatives sur les artisans fabricants d'armes datent de l'époque où les corporations commençaient à renaître, après le départ forcé des Turcs du pays (1686). Pour la ville de Pécs, les sources mentionnent des fabricants de fusils, d'épée et aussi d'autres maîtres du métier d'armurier, ce qui implique une spécialisation assez avancée. Les fabricants de fusils et de pistolets travaillaient au début au sein de la corporation de ferronniers avant que celle-ci devienne une corporation mixte qui rassemblait les représentants de plusieurs métiers. Dans la période des corps des métiers, nous avons déjà affaire à des artisans indépendants dont les plus riches possèdent également des magasins où ils vendent, en plus des armes et des munitions, d'autres articles de chasse. A Pécs, dans la première moitié du 20e siècle, la fabrication de fusils est surtout associée aux métiers d'ajusteur et d'électricien – il s'agit peut-être d'une spécificité locale – et certains maîtres ont tenté leur chance aussi dans des entreprises collectives.

Concernant la période entre 1712 et 1945, nous connaissons nominativement 3 fabricants d'épée et 28 fabricants de fusils. Les données relatives à ces personnes sont présentées sous forme d'une documentation et d'un tableau de synthèse. Nous ne sommes qu'au début de nos recherches concernant l'armurerie de Pécs, ainsi les résultats ultérieurs pourront modifier et nuancer l'image que nous avons aujourd'hui sur les armuriers.

Éva Gál

ZUR GESCHICHTE DER WAFFENSCHMIEDE VON PÉCS (FÜNFKIRCHEN)

Resümee

Die Studien, die die Dokumente der Waffenschmiede in Ungarn aufarbeiten, zeugen davon, dass Pécs (Fünfkirchen) und das Komitat Baranya zu den wenig erforschten Gebieten gehören. Die vorliegende Arbeit möchte mit der Sammlung, Aufarbeitung und Veröffentlichung von Quellen, Presseprodukten und Publikationsdaten bezüglich der Waffenschmiedemeister diesen Mangel beseitigen. Aus der Zeit des Mittelalters und der türkischen Besatzung haben wir nur sehr spärliche Informationen. Die ersten verlässlichen Daten finden wir in der Ära der wiedererwachenden Zünfte nach der Vertreibung der Türken (1686): die Gewerbetreibenden sind bereits dem Namen nach bekannt und beschäftigen sich beweisbar mit Waffenproduktion. In Pécs werden von den Quellen Schwert-Waffenschmiede, Büchsenmeister und Kolbenmeister erwähnt, und dies deutet auch auf eine stärkere Spezialisierung des Gewerbes hin. Die Hersteller von Büchsen und Faustbüchsen waren anfangs im Rahmen der Schlosserzunft tätig. Später erweiterte sich diese Zunft um weitere Gewerbezweige und fasste die Vertreter mehrerer Berufe als gemischte Zunft zusammen. In der Zeit der Gewerbekorporationen treten bereits selbständige Gewerbetreibende vor uns. Die über bessere Finanzverhältnisse Verfügenden halten auch Handelswarenlager aufrecht, wo neben Waffen und Munition auch sonstige jagdbezogene Artikel zu haben sind. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts erscheint die Gewehrproduktion in Pécs – vielleicht als örtliche Besonderheit – vor allem in Vereinigung mit den Berufen des Mechanikers und Elektroinstallateurs. Einige Meister versuchen ihr Glück sogar im Rahmen von Partnerschaftsunternehmen.

Aus der Zeit zwischen 1712 und 1945 kennen wir insgesamt drei Schwert-Waffenschmiede und 28 Büchsenmeister dem Namen nach. Die erforschten Daten bezüglich dieser Personen werden mit Hilfe der Datensammlung und einer zusammenfassenden Tabelle vorgestellt. Noch befinden wir uns erst am Anfang der Untersuchung der Waffenschmiede von Pécs. Die späteren Forschungen könnten das Bild über die Waffenschmiede natürlich noch modifizieren und nuancieren.

Ева Гал

К ИСТОРИИ ОРУЖЕЙНОГО МАСТЕРСТВА В ГОРОДЕ ПЕЧ

Резюме

Статьи, разработывающие документы, связанные с изготовлением оружия в Венгрии, свидетельствуют о том, что комитаты Печ и Бараньа относятся к областям, наименее исследованным. Настоящая исследовательская работа ставит целью восполнить этот пробел посредством сбора, обработки и опубликования источников, печатных изданий, публикационных данных, касающихся мастеров-оружейников, изготовлявших оружие. Мы располагаем

очень небольшой информацией, касающейся средневековья и турецкого нашествия на Венгрию. После изгнания турок из Венгрии (1686 год) в период возрождения ремесленных цехов мы находим первые достоверные данные, касающиеся ремесленниклов-оружейников, занимавшихся изготовлением оружия. Что касается города Печ, в источниках упоминаются оружейники, изготовлявшие шпаги, сабли, ружейные мастера и мастера-ремесленники, изготовлявшие станины, платформы, что указывает одновременно и на все более усиливающуюся специализацию промышленности. Мастера по изготовлению винтовок и пистолетов первоначально работали в рамках слесарного цеха, позднее этот цех дополнился и другими промышленными отраслями, и, превратившись в смешанный цех, стал объединять представителей нескольких профессий. В эпоху промышленных корпораций мы уже встречаемся с отдельными самостоятельными промышленниками, некоторые из них, обладавшие более значительными материальными средствами, располагали уже солидными торговаыми складами, в которых наряду с оружием и боеприпасами можно было получить и прочие виды стрелкового оружия, необходимого для ведения охоты. В первой половине XX века в городе Печ – возможно, в порядке местной специализации – ружейное дело было представлено прежде всего в сопряжении со специальностями механика и электромонтера, а некоторые мастера пробовали добиться удачи в общественных (коллективных) предпринимательствах.

Из периода с 1712 по 1945 гг. нам известны поименно всего 3 мастера по изготовлению саблей и 28 мастеров-оружейников, производивших ружья. Обнаруженные данные, касающиеся их, показаны с помощью сборника документальных материалов и обобщающей таблицы. Исследование истории мастеров-оружейников города Печ еще только началось, обнаруживаемые по мере исследований данные, разумеется, могут скорректировать сделанные выводы и позволят предстпавить более подробнй анализ о мастерах оружейного дела.

OKVÁTH IMRE

A MAGYAR HADSEREG HÁBORÚS HADITERVEI, 1948–1962

Magyarország a második világháborút követően a Szovjetunió biztonsági igényeit kielégítő ütközőzóna részeként ismételten kényszerpályára kényszerült. A magyar katonapolitika, a magyar hadsereg egészen a rendszerváltozásig – hol szorosabb, hol látszólag nagyobb mozgástérrel – mindvégig alárendelődött a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeit biztosító katonapolitikának, katonai doktrínának.

A hidegháború klasszikus konfrontációs időszakának kibontakozásakor egy általános harmadik világháborúra való felkészülés jegyében először 1948/49-ben, majd a koreai háborút követően másodszor szembesült a magyar politikai és katonai vezetés a hadseregfejlesztés felgyorsításának szovjet követelményével. Az '50-es években kialakított nagy létszámú, gyengén felszerelt tömeghadsereg háborús haditervei elsősorban a Jugoszlávia ellen megvívandó háborúról szóltak, szorosan együttműködve az ezen irányban tevékenykedő szovjet hadseregekkel. A Sztálin halála után fokozatosan módosuló szovjet katonapolitikai elveknek megfelelően a Magyar Néphadsereg vezetőinek is egyre nagyobb figyelmet kellett fordítania az atomfegyverek alkalmazása következtében jelentkező újabb s újabb szervezési és kiképzési követelményekre. A magyar hadsereg átszervezésének és a Varsói Szerződésbe való integrálódásának folyamatát a magyar forradalom hosszú időre lelassította, hiszen ezek megvalósítására csupán csak a '60-as években került sor.

Jelen tanulmány – a magyar katonapolitika vázlatos ismertetése mellett – egyrészt a Magyar Néphadsereg háborús hadterveinek, főbb támadási irányainak bemutatására, e tervek offenzív jellegének bizonyítására koncentrál, másrészt kitekintést kíván nyújtani a hadsereg forradalom utáni újjászervezéséről és a győztes háborúra való felkészülés '60-70-es évekbeli történéseiről.

Katonapolitika az '50-es években

A nagyhatalmak közötti kapcsolatok megromlása, az ellentétes érdekek konfrontálódása következtében egy háború lehetőségének érzete mindkét nagyhatalom vezetőiben megerősödött 1948/49 folyamán. A kapitalizmus és a szocializmus erői közötti végső összeütközést hirdető sztálini felfogást a magyar párt- és katonai vezetés is osztotta, de a pontos időpontról csak sejtéseik voltak. Gerő Ernő, a párt egyik vezetőjének '60-as évekbeli visszaemlékezése szerint a pártvezetés olyan információkkal rendelkezett, miszerint a háború három-négy éven belül elkerülhetetlenül kitör. A legfontosabb feladatnak ezért az erőgyűjtést, az ország és a hadsereg mielőbbi háborúra való felkészítését tartották. A katonai vezetés 1949 tavaszi értékelése alapján a legkritikusabb időszaknak az 1951/52-es esztendőket tekintették. A korabeli források alapján megállapítható, hogy a magyar politikai és katonai vezetők elfogadták és magukévá tették az erőviszonyok – szovjet megítélés szerinti – kedvező módosulását, és hittek egy győztes világháború megvívásának a lehetőségében. A koreai háború okozta nemzetközi feszültség az újabb világháború kitörésének időpontját közelebb hozta, s ettől kezdve a magyar vezetés bármelyik időpontban számolt ennek lehetőségével.

A megváltozott helyzetnek megfelelően a magyar hadseregfejlesztés korábban kialakított elképzeléseit, ütemét módosították, s ezzel egyidejűleg sor került a várható ellenség elleni hadműveleti tervek kidolgozására. 1949. november közepéig, a KOMINFORM Jugoszláviát elítélő határozatáig a fő ellenség az Egyesült Államok és a NATO tagállamai voltak, s a magyar politikusok az USA politikáját támadták. A katonai hírszerzés NATO-ról készült jelentésében a szervezetet olyan támadó jellegű tömörülésnek írta le, amelyet elsősorban a társadalmi haladás katonai eszközökkel való megakadályozására és az Egyesült Államok hadászati érdekeinek biztosítására alapítottak. A szövetség megalakításával – hangoztatták – az USA olyan szilárd európai hídfőt kívánt létrehozni, amely feleslegessé tenné számára, hogy megismételje az európai partraszállást.

Az USA és a NATO-tagállamok „háborús politikájának" általános elitélésén túlmenően azonban a katonai vezetés a valóságban nem tartott a NATO katonai erejétől, ellenük konkrét hadműveleti terveket nem fogalmaztak meg. A fenyegetettség érzete 1951 tavaszától erősödött meg, szoros kölcsönhatásban a szocialista országok 1951. januári moszkvai katonai értekezletén elhangzott Styemenko tábornok értékelésével: a NATO fokozza háborús előkészületeit, és néhány éven belül képessé válik egy sikeres háború elindítására a Szovjetunió és szövetségesei ellen. A pártvezetés háborús félelmét tovább mélyítette egy ügynöki jelentés is, amely azt állította, hogy egy európai háború esetén az USA valószínűleg használni fogja atombombáit a „csatlós" országok ellen.[1]

A szovjet–jugoszláv ellentétek kiéleződése és a KOMINFORM már említett novemberi állásfoglalása, amely Jugoszláviát az új háborúra készülő, agresszív imperialista hatalmak körébe sorolta, módosította a fennálló ellenségképet. Ettől az időtől kezdve a vezérkar Hadműveleti Csoportfőnöksége – a szovjet vezérkarral egyeztetett tervek alapján – Magyarország védelmének megszervezésekor a fő figyelmet Jugoszlávia ellen összpontosította. A feltételezések szerint ez volt az az irány, ahonnan bármely pillanatban közvetlen támadás fenyegethette Magyarországot. A fegyveres konfliktus kirobbanásának két lehetőségével számolt a magyar vezérkar: az első variáció szerint Jugoszlávia egy nyugatról indított támadás esetén délről önállóan támadna Magyarország ellen, míg a második verzió alapján a nyugati államok az új világháború kirobbantásának eszközéül használnák fel Jugoszláviát. Magyarország stratégiai helyzetét kiemelt fontosságúnak értékelték, ezért egy ellene indított támadás esetén az ellenség hadászati céljairól a következőket feltételezték:

– Magyarország területét használják fel a Szovjetunió elleni közvetlen támadás kiindulópontjaként;

– az ország ellen egy déli vagy délnyugati irányból indított sikeres támadás lehetőséget teremtene arra, hogy megszakítsák az Ausztria irányába futó közlekedési vonalakat, és az ausztriai szovjet megszálló csapatok hátába kerüljenek;

– Magyarország elfoglalásával éket tudnának verni a szövetségi rendszerben, megszakítanák a Csehszlovákia és Románia közötti közlekedési vonalakat, és lehetőség kínálkozna Csehszlovákia déli irányból való megtámadására.

Ezeket figyelembe véve az ország védelmének megszervezését a déli és délnyugati irányban erősítették, de nem zárták ki egy esetleges nyugati irányból történő támadás lehetőségét sem.

[1] Hadtörténelmi Levétár (HL) Magyar Néphadsereg Vezérkara (MNVK) Hadműveleti Csoportfőnökség (Hdm. Csfség) 1950. 7. doboz (d.) 2. csomó (cs.) 60. o.

A Magyarország elleni déli és délnyugati irányból várható támadás elhárításánál az alábbi elképzelésekkel számoltak: az ellenség meglepetésszerű, váratlan támadásával, illetve támadási előkészületek felderítésével. Az első esetben a harcot először a határőrség alakulatai vették volna fel, és harcba lépésükkel egyidejűleg riasztották volna a feltöltött, teljes harckészültségű alakulatokat, beleértve a repülőerőket is. A riadóztatott hadosztályok előrevonásuk után megszállták előre kijelölt és előkészített állásaikat. A harci riadó meghirdetésével egyidejűleg mozgósították az első lépcsőben felállításra kerülő keretalakulatokat is. (Személyi és anyagi feltöltésükre 4-5 napot terveztek.) Az összevonások után, a kialakult helyzetnek megfelelően, ellencsapást hajtottak végre a betört ellenség visszaszorítására.

Az ellenség támadási előkészületeinek felfedése esetén az elsőlépcsős hadosztályok az előre kiépített állásokat foglalták volna el, míg a gépesített hadtest tartalékként a támadási iránytól függően Kecskemét vagy Székesfehérvár körzetében állt volna készenlétben.

A szervezési és hadműveleti tervek kidolgozásával egy időben megfogalmazódtak a háborús mozgósítás elvei is. Úgy tervezték, hogy háború esetén Magyarország emberforrásait tekintve 3 hadsereget (30 hadosztály) tud felállítani. A honvédségbe összesen 850 000 ember mozgósítható, végszükség esetén azonban 1 millió fős hadsereg is megszervezhető. A hadműveleti tervet készítők a katonai hírszerzés értesüléseire támaszkodva nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy az Egyesült Államok vezette „koalíciós háborúban" Jugoszláviát olasz, osztrák csapatok is támogatni fogják, biztosítva ezzel a Földközi-tenger déli felvonulási területeit.[2] Úgy vélték, hogy ezen országokban háborús előkészületeket folytatnak Magyarország ellen, aminek bizonyítékát a jugoszláv csapatoknak a Duna–Tisza köze, a Balaton-vonal és az osztrák hadseregnek a nyugati határon való szétbontakoztatásáról szóló információkban látták. A magyar hadműveleti tervek igazodtak a Szovjetunió doktrínális elveihez: a háborút az USA vezette „imperialista tábor" fogja kirobbantani, s ezt jól szervezett védelmi hadműveletekkel kell elhárítani, majd ezt követően ellentámadással kell biztosítani a szocialista országok győzelmét. Az ellentámadás hadműveleti irányvonalainak legelső meghatározását a Hadműveleti Csoportfőnökség már 1950 februárjában elkészítette: Jugoszlávia irányában Belgrád, Olaszország felé Trieszt–Milánó, Nyugat-Németország esetében pedig München volt az elérendő végső célpont.[3]

1951 júniusában elkészült az a támadási terv, amely a legplasztikusabban világítja meg a Szovjetunió vezette szocialista tábor déli irányba történő hadműveleti elképzeléseit, Belgrád elfoglalására.[4]

A Magyarországon felállításra kerülő Déli Frontparancsnokság alárendeltségébe kettő magyar (hadseregenként 3 lövész- és 1 gépesített hadtest) és a Szovjetunióból előrevetett kettő szovjet hadsereg tartozott volna. A Déli Front hadseregei frontális áttörő támadást indítottak volna, hogy első feladatként bekerítsék és megsemmisítsék a határvonalon felsorakozó ellenséges erőket. Majd ezt követően, menetből átkelve a Dunán, a Duna és a Száva között folytatják az előrenyomulást az ellenség felszámolása céljából. Együtt-

[2] HL MNVK Hdm. Csfség 1951. 24. d. 1. cs. 40. o.

[3] HL MNVK Hdm. Csfség 1950. 9. d. 1. cs. 248. o.

[4] HL MNVK Hdm. Csfség 1951. 24. d. 2. cs. 207–226. o.

működve a Keleti Front (román, bolgár) főerőivel, megsemmisíti az ellenség Belgrád körzetében összpontosított erőit, és birtokba veszi a fővárost. A tervben a két magyar hadsereg közül az egyik (a 4.) hadászati tartalékként, a másik, 8. hadseregként a front jobbszárnyán a 6. szovjet hadsereggel tevékenykedett volna. A 8. magyar hadsereg három lövészhadteste és megerősítő egységei hajtották volna végre a Duna-menti jugoszláv állások áttörését és kedvező hídfőállásokat építettek volna ki a Belgrád elleni támadáshoz. A 4. magyar és a 2. szovjet hadsereg Szeged körzetéből kiinduló támadással mellékfeladatot hajtott volna végre: feladata a jugoszláv védőkörletek áttörése és a körülzárt ellenséges csoportosítások megsemmisítésében való közreműködés volt.

A 8. magyar hadsereg három lövészhadtestét különböző tüzér, páncéltörő, műszaki és repülő magasabbegységekkel egészítették ki.

A lövészhadtesteknek a támadás első napján az ellenség harcászati védelmét kellett áttörnie, majd hídfők kiépítésével biztosítani a gépesített hadtest másnapi bevetését. Ennek sávjában tört volna előre a 6. szovjet hadsereg Belgrád irányába. A hadműveleti tervben foglaltak kipróbálására 1952. július 11–20. között hadseregvezetési törzsgyakorlatot tartottak, amelyet Farkas Mihály honvédelmi miniszter vezetett. Október elején Rákosi Mátyás vezetésével a legfelsőbb pártvezetők részvételével őszi hadgyakorlatot tartottak, amelyben 50 000 fő, 1000 löveg és aknavető, 250 harckocsi és rohamlöveg, több száz repülőgép és gépkocsi vett részt. A gyakorlat során végrehajtották az ellenséges védelem erőszakos folyamátkeléssel történő áttörését, bemutatták a második védőöv mélységi megsemmisítését és a hadműveleti mélységben való harc elemeit.[5]

A katonai vezetés háborúról vallott nézetei s jugoszláv ellenessége nem változott a Nagy Imre-kormány kinevezése után sem, amelyben minden bizonnyal szerepet játszott a körvonalazódó (jugoszláv, görög, török) Balkán Szövetségtől való félelem. A katonai hírszerzés értesülései szerint a tárgyalások célja a három balkáni állam katonai-gazdasági erőforrásainak egyesítése volt, majd ezt követően ennek beillesztése a „nyugati imperializmus" stratégiai terveibe. A felderítés összegzése szerint, a Balkán-szövetséggel – Görögország és Törökország NATO-tagsága miatt – Jugoszlávia közvetve csatlakozott az Észak-atlanti Szövetséghez. 1953 nyarán az V. (Zágráb) katonai körzet területén hadtest, majd hadsereg szintű gyakorlatot tartottak, ami Jugoszláviának az 1948–1949-es ellenségeskedésektől kezdve a legnagyobb méretű katonai hadműveleteit jelentette.[6] A magyar vezérkar a tárgyalásokról és a hadgyakorlatokról szóló információkat úgy értékelte, hogy Magyarország délnyugati határszakaszán közvetlenül a NATO támadó terveinek a begyakoroltatása zajlott le, és a NATO stratégiájában a Trieszt/Zágráb támadási irány kiemelt fontosságúvá vált.

Bata István altábornagy, magyar honvédelmi miniszter a jugoszláv gyakorlatokat egy Magyarország elleni hadművelet próbájaként értékelte, amely szoros kapcsolatban van a NATO hadászati-hadműveleti terveivel. Hivatkozva egy együttes NATO-jugoszláv támadás veszélyére, a hadsereg erősítésének további szükségessége mellett érvelt, s a kormányprogram ellenére szabotálta a hadsereg létszám- és csapatcsökkentését. 1954. augusztus 9-én a Balkán-szerződést aláíró országok, az addigi politikai- és gazdasági te-

[5] HL Honvédelmi Minisztérium (HM) Titkárság (Titk.) 1954. 4. d. 1. cs. 50. o.

[6] HL MNVK Titk. 1954. 6. d. 1. cs. 47. o.

rületekre kiterjedő egyezményt katonai szférákra is kiterjesztették. Ezen aktust a magyar politikai és katonai vezetés úgy fogta fel, mint egy olyan új támadó katonai tömb létrejöttét, amely komoly háborús fenyegetettséget jelent mind Magyarország, mind pedig a szomszédos szocialista országok számára. Feltételezték, hogy Görögország és Törökország NATO-tagságával a NATO közvetlen módon is segíti a hármas szövetség esetleges támadását Magyarország, Románia és Bulgária ellen, elsősorban Olaszország és a 6. amerikai flotta felhasználásával. Növelte a félelmet, hogy a katonai erőviszonyok egyenlőtlenek voltak: a 3 balkáni állam – háború esetén – közel azonos létszámú (kb. 3-3,5 millió fős) szárazföldi hadsereget tudott volna kiállítani, mint az említett szocialista országok, de az egyéb mutatók tekintetében fölényben voltak. Így pl. Jugoszlávia páncélos kapacitása (900 harckocsi és önjáró löveg) egyedül kiegyenlítette a három népi demokratikus állam páncélos erőit.[7] A magyar felderítés adatai szerint az olasz haderő kettő, a 4. (Bologna) és az 5. (Padova) hadteste az Udine–Ljubljana irányban – mint a támadás második lépcsője – támogatta volna a jugoszláv hadsereg előrenyomulását Magyarország irányába. E háborús forgatókönyv valószínűségét tovább erősítette a párizsi szerződések 1954. október végi aláírása is: Nyugat-Németország integrálása a NATO-ba a magyar katonai vezetés számára azt jelentette, hogy a nyugatnémet hadsereg – Ausztria esetleges gyors annexiójával – megjelenhetett Magyarország határainál. Ezzel a magyar hadsereg egy olyan kétfrontos háborúba kényszerült volna, amire sem a honvédség létszáma, szervezete, sem a diszlokációja nem volt megfelelő, hiszen a csapatok többsége a déli irányra koncentrált.[8] A Magyarországon levő 15. gépesített szovjet lövészhadosztály ezredei is e sávban települtek. A nyugati határsáv védelmére csak 1955 végén – az ausztriai békeszerződés megkötése után – érkeztek újabb szovjet alakulatok, egy gépesített lövészhadosztály egységei.

A Varsói Szerződés aláírása után az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának legfőbb törekvése – a magyar hadsereget illetően – a tábori hadsereg törzsének megszervezése, az alárendelt csapatok harcértékének felmérése és a magyarországi hadszíntérelőkészítés munkálatainak elindítása volt. A szovjet vezérkar megbízásából a Kárpát-katonai Körzet küldöttsége, Batov hadseregtábornok vezetésével már június 8–10. között szemrevételező körutat tett Magyarországon, aminek során megtekintették Záhony és Kisvárda vasúti átrakó körzeteit, valamint előzetes megbeszéléseket folytattak egy frontparancsnoki törzsgyakorlat előkészítése ügyében. Ezt 1955. június 20–30. között tartották a Kárpát-katonai Körzetben. A hadműveleti terv szerint a magyar gyakorló törzs (20 fő) az előkészítés időszakában mint a Front első lépcsőjében működő hadsereg vett részt a támadó hadművelet első ütemében. A sikeres előrenyomulás során, elérve Záhony–Mándok térségét, a hadseregtörzs a Front második lépcsőjébe kerülve folytatta volna a támadást Hatvan–Dunaföldvár–Baja irányába. E hadműveleti irány azt mutatta, hogy a szovjet katonai vezetés Magyarországnak a Zágráb–Ljubljana–Trieszt vonalban való alkalmazását tervezte, feltehetően az olaszországi előrenyomulásához szükséges hídfők biztosítása érdekében.[9]

1956 tavaszán a Varsói Szerződés parancsnokai egy közös szovjet, román, magyar törzsvezetési gyakorlat megtartását kezdeményezték Nyugat-Ukrajnában. A felkérés

[7] HL 102/08/501. ö. e.

[8] HL 102/08/502. ö. e.

[9] HL HM Titk. 1956. 2. d. 1. cs. 160. o.

alapján a honvédség részéről a Hadműveleti Csoportfőnökség vezetőiből kijelölt csoport valamint a Légierő-parancsnokságtól beosztott tisztek vettek részt. Az előbbi egy tábori hadsereg, az utóbbi, pedig mint egy harcászati légi hadsereg parancsnoksága szerepelt a frontméretű törzsvezetési gyakorlaton, amelyet 1956. június 21–július 10. között tartottak meg. A gyakorlat célja a Varsói Szerződésbe tömörült államok hadseregei együttműködésének bonyolult harci viszonyok közötti továbbfejlesztése; a hadműveleti vezetés legfejlettebb módszereinek kipróbálása a tömegpusztító fegyverek alkalmazásának figyelembevételével valamint a várható ellenség(ek) szervezetének, harceljárásainak tanulmányozása volt. A hadműveleteket a szovjet szárazföldi erők főparancsnoka, Malinovszkij marsall irányította.

A gyakorlat forgatókönyve szerint a „nyugati fél" az amerikai szervezési és hadműveleti-harcászati elvek, a „keleti fél" pedig a szovjet elvek alapján tervezett és vezetett. A hadműveletek a „nyugati fél" támadásával indultak meg, amelynek során atom, vegyi és más tömegpusztító fegyverek bevetésére is sor került. A „keleti fél" e támadás elhárítására először védelmi hadműveleteket folytatott, majd ellentámadásba átmenve, bekerítette és megsemmisítette a támadó csoportosulásokat, ugyancsak atom- és más tömegpusztító fegyvereket alkalmazva. A magyar hadseregtörzs a „nyugati fél" hadseregcsoportjában „mint a főcsapás irányában támadó hadsereg" szerepelt, amely áttörve a „keleti fél" védelmének harcászati mélységét tovább folytatta előrenyomulását a siker hadműveleti mélységbe való kiterjesztése érdekében, együttműködve a hadseregcsoport tartalékától előrevetett hadsereg erőivel. Miután a „keleti fél" megtervezte és végrehajtotta ellentámadását, a magyar hadsereget a bekerítés veszélye fenyegette, ezért visszavonulást hajtott végre, és egy hátsó terepszakaszon védelemre rendezkedett be. Ennek megtörténtével a gyakorlat befejeződött.

A fentebb ismertetett katonai előkészületek azt jelezték, hogy a Szovjetunió nagy energiával látott hozzá a Varsói Szerződésbe beosztott nemzeti hadseregek modernizációjához, harcértékeik – szovjet szintre való – felemeléséhez, integrációjuk gyors elmélyítéséhez. Rövid idő alatt igyekezett kialakítani egy olyan jól működő katonai struktúrát, amely ellensúlyozni tudta a nyugatnémet hadsereg által megerősödött NATO szárazföldi erőit, valamint az Egyesült Államok nyugat-európai harcászati-hadműveleti atomeszközeit. E törekvésében azonban nem várt politikai események – a lengyelországi politikai válság, a magyar forradalom – hátráltatták, így a Varsói Szerződés katonai megerősítésének folyamata a '60-as évek elejére tolódott el.

A hadsereg újjászervezése, 1956–1962

Az 1956-os forradalom és szabadságharc szovjet katonai erőkkel történő leverése együtt járt a közel 130 000 fős Magyar Néphadsereg teljes lefegyverzésével. A körbezárt laktanyákban megadásra s fegyvereik átadására szólították fel a honvéd csapatok parancsnokait, a szórványos ellenállókat pedig hatalmas tűzcsapásokkal kényszeríttették a kapituláció elfogadására. A magyar hadsereg újjászervezésének kérdése hosszú ideig nem volt központi politikai kérdés sem a szovjet szuronyokkal hatalomra juttatott magyar pártvezetés, sem a megszálló szovjet katonai vezetők körében.

A hatalmát konszolidálni kívánó Kádár-féle pártvezetés az uralmára veszélyt jelenthető ellenállók ellen az államvédelem, a honvéd tisztikar soraiból verbuvált Honvéd és BM Karhatalom, valamint a Munkásőrség erőire kívánt támaszkodni, az ország külső védelmét pedig a megszálló Vörös Hadsereg egységeire alapozta. A szovjet politikai és katonai vezetés – preferálva a karhatalmi erők mielőbbi létrehozásának magyar szándékát – szintén nem volt érdekelt a magyar hadsereg gyors újjászervezésében. Ennek okai között említhető a magyar tisztikarral szembeni bizalmatlanság, a honvédség korábbi harcértékéről vallott lesújtó vélemény, illetve a szovjet tábornoki kar azon meggyőződése, hogy a Varsói Szerződés „frontján keletkezett rést" a szovjet erők sokkal hatékonyabban tudják biztosítani, mint a Magyar Néphadsereg egységei. A szovjetek gyanakvását tovább növelte a bábkormány első nyilatkozata, amelyben Kádár még azt hangoztatta – nem feledve a forradalom egyik legfontosabb követelését –, hogy a magyar kormány „a rend és a nyugalom helyreállítása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a Varsói Szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról."[10]

A megszállók felfogása akkor módosult, amikor a magyar kormány – 1956. december végén – lemondott eme tervéről, s ezzel egyidejűleg katonai tárgyalásokat kezdeményezett a magyar hadsereg jövőbeni feladatait illetően. A megbeszélésekre 1957. január 29–31. között került sor Moszkvában az Egyesített Fegyveres Erők Parancsnokságán (EFEP). A magyar küldöttséget – már a bolsevik felkelésben is részt vevő és azóta Moszkva hű internacionalista katonájaként tevékenykedő – Münnich Ferenc altábornagy, a fegyveres erők minisztere s Kádár helyettese vezette, szovjet részről pedig Konyev EFE főparancsnok és Antonov EFE törzsfőnök mellett a szovjet Honvédelmi Minisztérium hat tábornoka volt jelen. A tárgyalások – támaszkodva a magyar kormány 1956. december 8-i határozatára – a hadsereg Varsói Szerződésen belüli jövőbeni fejlesztéséről, illetve néhány konkrét katonai kérdés megoldásáról szóltak. Az átmeneti időszakot illetően a szovjet fél beleegyezett abba, hogy a Magyar Néphadsereg szervezetébe 3 gépkocsizó lövészhadosztály, 1 páncélos ezred, 1 önálló tüzérdandár, 1 rádió-felderítő ezred, 1 műszaki, 1 pontonos hidász-, 1 vegyvédelmi zászlóalj, 1 hadihajós dandár, valamint a légierőt alkotó 1 vadászrepülő-hadosztály és 1 repülő szállító század tartozzon. Ezen magasabbegységek, egységek és alegységek békekiképzési feladataik ellátását az EFE állományába beosztva kezdhették meg. A hadrendi egységek mellett kiemelt hangsúllyal tárgyalták a magyar légvédelmi rendszer kiépítésének problematikáját, amelyet 1961 végére terveztek megvalósítani. Ezen időpontig Magyarország légterének védelme a Szovjetunió Légvédelmi Főparancsnokságának feladatát képezte. A fentieken kívül döntés született a hadsereg felfegyverzésének módjáról, a feleslegessé vált szovjet haditechnika visszavásárlásáról, valamint 8 katonai tanácsadó tartózkodásának meghosszabbításáról.[11]

A katonai tárgyalások, majd Kádár János márciusi moszkvai megbeszélései is azt jelezték, hogy a magyar pártvezetés az ország védelmét továbbra is a Szovjetuniótól, illetve az EFE erőktől várta, s a magyar fegyveres erőket változatlanul csupán belső karha-

---

[10] *Pataki István*: A hadsereg újjászervezése az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után. *Új Honvédségi Szemle,* 1993. 10. sz. 1. o.

[11] A főtanácsadó a honvédelmi miniszter, a többi pedig a vezérkar főnöke, az Országos Légvédelmi parancsnok, a tüzér parancsnok, a kiképzési-, a felderítő csoportfőnök, a hadtápfőnök és a katonai iskolák vezetői mellé volt beosztva. HL MNVK Anyagtervezési Főcsoportfőnökség (Agt. Főcsfség) 1957. 75. ő. e. 102–105. o.

talmi feladatok ellátására vélte alkalmazhatónak. A hadsereg funkciójának szűkítése s ezzel a katonai költségvetés alacsony szinten tartásának legfőbb politikai motivációja a gazdasági élet regenerációjának előmozdítása volt, hiszen az életszínvonal-politika, amely a Kádár-rendszer stabilizációjának legfőbb elemét képezte, e nélkül nem lehetett sikeres.

A Magyarországon tartózkodó s az ország védelmét ellátó szovjet csapatok helyzetének jogi rendezésére az 1957. május 28-i szerződéssel került sor. Az egyezmény a nyugati államok elleni vádaskodással, fenyegető háborús törekvéseivel igyekezett igazolni a szerződés létrejöttét, és az esetleges agresszió elleni közös védekezés miatt tartotta szükségesnek a szovjet haderők magyarországi állomásoztatását.

A szovjet vezetéssel való egyeztetések és jóváhagyások után az MN elfogadott hadrendje 1957. május 1-jével lépett érvénybe, s a hadsereg átszervezésének feladata az új honvédelmi miniszter – a szintén moszkovitának számító – Révész Géza feladata lett. A legfőbb törekvés arra irányult, hogy az alakulatok, egységek szervezete, diszlokációja, a szolgálatban meghagyott tiszti állomány a „legkedvezőbb alapot" biztosítsa egy esetleges jövőbeli fejlesztésnek. 1957 nyarától felgyorsult a tisztek forradalom alatti szerepét vizsgáló tevékenység, s erőfeszítéseket tettek a politikai és a pártapparátus újjászervezésére, az egyszemélyi parancsnoki rendszer megszilárdítására. A megindított békekiképzés arra koncentrált, hogy a parancsnokok, a törzsek elsajátítsák a gépkocsizó lövészezred, lövészhadosztály harci tevékenységével kapcsolatos főbb szervezési és vezetési ismereteket a tömegpusztító fegyverek alkalmazása esetén. Sor került a hadászati, hadműveleti és harcászati elvek felülvizsgálatára, melynek során az MN végleg feladta korábban fő ellenségének tekintett Jugoszlávia elleni háborús elképzeléseit. 1957 decemberében a Vezérkar kidolgozta a hadseregfejlesztés (1965-ig terjedő) perspektivikus tervezetét.[12] A bevezetőben – hivatkozva a moszkvai tárgyalások megállapodásaira – legfőbb célként Magyarország határainak megvédésére és a Varsói Szerződésből fakadó kötelezettségek teljesítésére alkalmas magyar haderő felállítását határozták meg. A korszerű szervezetű, fegyverzetű, megfelelő tartalékokkal ellátott hadsereg kiépítése során jelentősen emelni kívánták mind a szárazföldi haderőnem, gépkocsizó lövész, páncélos, tüzér és a légvédelmi erők mennyiségét, mind pedig légierő vadászrepülő és honi légvédelmi magasabbegységeit. A kidolgozott tervek bemutatására 1958. március 17–18-án került sor az EFEP-en. A jóváhagyást követően, 1958 őszén az MN – majdani fejlesztés alapját képező – hadrendje a következőképpen alakult: 4 gépkocsizó lövészhadosztály, 1 páncélosezred, 1 tüzérdandár, 1 páncéltörő tüzérezred, 1 kivonuló légvédelmi tüzérezred, 1 műszaki zászlóalj, 1 pontonos-hidász zászlóalj, 1 aknakutató zászlóalj, 1 hadihajós dandár; 3 légvédelmi tüzérezred, 1 légvédelmi kiképző központ, 3 vadászrepülő ezred, 1 vegyes repülő század, 1 légierő híradóezred, 1 vegyvédelmi zászlóalj, 1 híradóezred, 1 rádió-felderítő ezred, 1 rejtjelező híradóezred és 1 önálló őrezred.[13]

A szervezeti átalakítás és a létszám fokozatos feltöltése következtében az MN kimaradt a hruscsovi „békeoffenzíva" általános hadsereg-leszerelési kezdeményezéseiből. A VSZ Politikai Tanácskozó Testület májusi csapatcsökkentési bejelentése éppen ezért az MN-re nem vonatkozott, sőt – politikai okokból – Kádár János a szovjet csapatok kivo-

[12] HL MNVK Agt. Főcsfség 1957. 75. ő. e. 564–566. o.

[13] HL MNVK Csfség 262. ő. e. 210. o.

nását kilátásba helyező hruscsovi felvetésre is nemet mondott, hiszen az idegen haderőt mindvégig politikai rendszere legfontosabb alappillérének tekintette.

Jelentősebb szervezeti változtatásokra 1959–1960-ban sem került sor az MN-ben, csupán a katonai létszám emelésével (58 800 főről 64 790 főre) növelték a csapatok harckészültségét, valamint kisebb módosításokat hajtottak végre, főleg a szárazföldi erőknél, amelyeket a kiképzés tapasztalatai hoztak felszínre: például a hadosztályok gépkocsizó lövészezredeinél, illetve az önálló páncélosezrednél egy-egy újabb páncéloszászlóaljat szerveztek, a hadosztályok törzsszázadainál pedig egy-egy forgalomszabályzó szakaszt rendszeresítettek.

1960 tavaszától a Szovjetunió javaslatára megkezdődtek az atom- és rakétafegyverek tömeges alkalmazásával kirobbanó váratlan háborúra való felkészülés szervezeti és harckiképzési előkészületei. Az EFE erők kötelékébe kijelölt magyar lövészhadosztályokat, tüzéregységeket, valamint a honi légvédelem alakulatait úgy kellett átalakítani, hogy azok mozgósítás nélkül, azonnal harcba vethetőek legyenek. Ez megkövetelte az állandó harckészültség szintjének jelentős emelését, annak a képességnek a kialakítását, hogy az MN a VSZ más hadseregeivel együttműködve, gyors szétbontakozással döntő csapást tudjon mérni a „nyugati agresszorokra". Mindezen célok érdekében fejleszteni kellett mind a parancsnoki és törzsállomány, mind pedig a csapatok kiképzését, hogy képessé váljanak a háború kezdeti időszakában támadó hadműveletek és harcok folytatására, nagy menetsebességű (napi 250 km) menetek végrehajtására, vízi akadályok gyors leküzdésére.

Az elméleti és a gyakorlati szervezési és kiképzési kérdések pontosítására 1960 második felében kétszer is magyar katonai küldöttség járt Moszkvában. Az augusztusi konzultáció során elsősorban a magyar légvédelem fejlesztési terveit, hadműveleti irányelveit, az együttműködés formáit tárgyalták meg azzal a szándékkal, hogy a magyar légtér védelmét 1962. január 1-től a magyar légvédelem erői biztosíthassák. A november végi újabb tárgyalásokon Grecskó főparancsnok és Antonov vezérkari főnök már konkrét szervezési kívánalmakat közölt a magyar vezérkari főnökkel, elsősorban a gépkocsizó lövészhadosztályok korszerűsítésével kapcsolatban: javasolták, hogy az MN 8500–9000 fős, azonos béke- és mozgósított szervezetű hadosztályokat tartson fenn, hadosztályonként 116 harckocsival. A személyi veszteségek pótlására, fegyvernemi tartalékként egy újabb lövészhadosztály felállítására, a páncélosezred hadosztállyá való átszervezésére, továbbá a műszaki egységek, alegységek további fejlesztésére tettek indítványokat. A megbeszélések során a főparancsnok külön felhívta a magyar fél figyelmét a szárazföldi magasabbegységek korszerűsítésének fontosságára, míg a további kívánalmak teljesítését Magyarország gazdasági kapacitásától tette függővé.

A konzultációk alapján kidolgozott új szervezési terveket, elképzeléseket a hadsereg vezetése a második 5 éves terv (1961–1965) időszakában, fokozatos fejlesztéssel vélte megvalósíthatónak. A hadseregfejlesztés gazdasági-pénzügyi kihatásairól szóló összefoglaló jelentést az – 1960 májusában kinevezett – új honvédelmi miniszter, Czinege Lajos december 21-én terjesztette a Politikai Bizottság, a párt legfőbb döntéshozó szerve elé, akik azt tudomásul vették.[14] A hadseregfejlesztés és az azzal járó hadikiadások emelésének jóváhagyását nagymértékben befolyásolta Hruscsovnak a testvérpártok vezetői-

[14] HL HM Titk. 1960. 2 ő. e. 312–315. o.

hez intézett levele, amelyben a VSZ hadseregeinek szervezeti és fegyverzeti megújítását kérte, utalva a haditechnika gyors fejlődése és a hadseregek harckészültsége közötti – szerinte – egyre mélyülő szakadékára.[15] A főtitkár és a VSZ vezetőinek sürgető kérései a tagállamok hadseregeinek fejlesztésére a hruscsovi külpolitika hatékonyabbá tételét kívánta alátámasztani, amely az atom- és rakétafegyverekkel való fenyegetéssel és a megbékélési szándék, a békés egymás mellett élés elvének egyidejű hangoztatásával próbálta meg a Szovjetunió szuperhatalmi érdekeit, státuszát elfogadtatni.

Grecskó marsall 1961. február 15–16-i budapesti tárgyalásai során hamar világossá vált a magyar politikai és katonai vezetés számára, hogy a hadseregfejlesztés korábban tervezett 5 éves periódusát 2-3 évre kell csökkenteni. A marsall az átszervezés és a korszerűsítés rövidebb periódusát az imperialista hatalmak katonai terveinek elemzéséből levont következtetésekkel magyarázta: a NATO tagállamai – ismertette a szovjet vezérkar elemzését – „nagy erőfeszítéseket tesznek haderőik gyorsütemű korszerűsítésére, fejlesztésére, hogy utolérjék és túlszárnyalják a szocialista tábor erejét," s ezt 1965-ig tervezik megvalósítani. Ebből következően a szocialista tábor országaira „kényszerítőleg hat védelmi képességeinek fokozása", amely szükségessé teszi korábbi terveik felülvizsgálatát, a korszerűsítés meggyorsítását, valamint a hadiipari és technikai kooperáció, specializálódás elmélyítését.[16] A magyar hadsereggel kapcsolatban 1963-ig teljesítendőnek kérte a kiképző lövészhadosztály teljes harckészültségűvé alakítását, s az így immáron ötre bővülő gépkocsizó lövészhadosztályok korszerű fegyverzettel és harci technikával való ellátását, a páncélos hadosztály és egy újabb (keret) lövészhadosztály felállítását.[17] Új követelményként jelentkezett egy kivonuló légvédelmi hadosztály, egy helikopterszállító ezred, valamint újabb híradó-, hadtáp szállító egységek megszervezésének igénye. A tárgyalások során felmerült, hogy Magyarországnak, mint stratégiailag fontos utánpótlási területnek, rendelkeznie kell olyan megerősített műszaki csapatokkal, amelyek visszamaradva – a polgári munkaerőt is igénybe véve – biztosítani tudják a mélységből előretörő szovjet és más VSZ-hadseregek számára az utak, hidak, repülőterek, stratégiai bázisok fenntartását, a rombolások utáni helyreállítását. A szárazföldi haderőnem mellett szó esett a honi légvédelem további erősítéséről is. Az 1962. január 1-jéig felállításra kerülő 14 rakétaosztály és 3 vadászrepülő-ezred mellett további 3 rakétaosztályt és 1 új vadászrepülő-ezredet kért. A korszerűsítésekkel kapcsolatban a főparancsnok a legfontosabb feladatnak a harcoló csapatok harckocsikkal való felszerelését említette, a T–54-ek mellett nagyobb számban beszerzendőnek javasolta az olcsóbb T–34-ket. A páncélos technika erősítésén túlmenően fontosnak tartotta a harcászati, a légvédelmi és a páncéltörő rakéták rendszerbe állítását is. A mozgékonyság fokozására a páncélozott-szállító járművek bevezetését említette.[18]

A megbeszéléseket követően – az ügy fontosságára való tekintettel – a honvédelmi tárca már február 21-én elkészítette a hadseregfejlesztésről szóló új tervezetét a Politikai Bizottság számára. Hivatkozva a Grecskóval folytatott tárgyalásokra, Czinege Lajos jelezte a pártvezetésnek, hogy a VSZ-ben részt vevő államoknak az „eddigieknél komo-

[15] *Földes György*: Kádár és Hruscsov. Barátság felső fokon. *Rubicon*, 2000. 7–8. sz. 46. o.

[16] HL HM Titk. 1961. 8. ő. e. 597. o.

[17] HL HM Titk. 1961. 8. ő. e. 598. o.

[18] Uo. 599. o.

lyabb erőfeszítéseket kell tenniük honvédelmük megerősítésére". Indoklásul – ő is – a NATO tagállamok katonai erőfeszítéseit említette. A miniszter szerint ebből következően a „honvédelem fejlesztése, erősítése érdekében ... most kell áldozatokat hozni, nem szabad az imperialisták felzárkózását megengedni, mert ha még kb. 10 évig béke lehet, utána már nem lesznek képesek komolyan veszélyeztetni bennünket". A fentiekből kiindulva szükségesnek tartotta az MN gyors átszervezését, megerősítését olyan hadsereggé, amely nagy tűzerejű és mozgékonyságú, korszerűen felszerelt, s képes bonyolult körülmények között, minden akadályt elhárítva, az atom- és más tömegpusztító fegyvereket alkalmazó ellenség leküzdésére. Ennek elérése érdekében – 3 ütemű – megvalósítási tervet terjesztett elő: 1963-ig átfegyverzik a négy állandó harckészültségű lövészhadosztályt, felállítják az új páncélos- és a kiképző lövészhadosztályt, s megkezdik egy keret lövészhadosztály kialakítását, ezek megerősítésére megszerveznek egy légvédelmi tüzérezredet, egy légvédelmi rakétaosztályt, egy helikopteres századot. A honi légvédelemnél átfegyverzik MIG–21-es repülőgépekkel a három ezredet, és befejezik a 14 légvédelmi rakétaosztály hadrendbe állítását. A fejlesztés második ütemében – 1965-ig – biztosítják a lövészhadosztályok anyagait, a helikopteres századot ezreddé szervezik át, és egy újabb légvédelmi rakétaosztályt állítanak fel. A honi légvédelemnél a rakétaosztályok számát 17-re növelték. A befejező ütemben – 1967 – kerülne sor a szárazföldi hadsereg és a honi légvédelem tartalékanyagainak felhasználására és egy hadseregközvetlen rakétaosztály hadrendbe állítására.[19]

A Politikai Bizottság a hadsereg gyorsított fejlesztési tervét 1961. március 21-i ülésén tárgyalta és hagyta jóvá. A VSZ hadseregeinek fejlesztési elképzelései a PTT március 28–29-i, moszkvai ülésén kerültek napirendre, majd az ezt követő magyar–szovjet kétoldalú tárgyalásokon véglegesítették a magyar elképzeléseket.

A tervezett magyar honvédelmi miniszteri parancsok ismertetése az újabb moszkvai találkozón – július 10–20. – történt meg, amikor Czinege Lajos a következő kiadandó intézkedésekről tájékoztatta Grecskó marsallt: a Honvédelmi Minisztérium átszervezésével javítani kívánják annak elvi irányító tevékenységét, a csapatok közvetlen irányítására egy önálló hadseregparancsnokságot állítanak fel, a légvédelem operatívabbá tétele érdekében pedig kisebb módosításokat hajtanak végre az Országos Légvédelem Parancsnokságán.[20]

A honvédelmi miniszter 0021. számú parancsával – 1961. augusztus 3-ával – életbe lépett az MN új hadrendje, amely az állandó harckészültségű gépkocsizó lövészhadosztályokat (4., 7., 8., 9.) a 11. páncéloshadosztályt, valamint a honvédség tüzér, műszaki és egyéb harcbiztosító egységeit az újonnan felállított 5. összfegyvernemi hadsereg alárendeltségébe rendelte. A főparancsnokság tartalékként megkezdték a 15. kiképző gépkocsizó lövészhadosztály szervezését is. A honi légvédelem struktúrájának módosításával létrehozták az 1. honi légvédelmi hadosztályt, kettő-kettő rakéta-tüzér- és vadászrepülő ezreddel, valamint egy rádiótechnikai ezreddel. Az OLP közvetlen alárendeltségében egy-egy rakéta-tüzér-, vadász- és rádiótechnikai ezred maradt. A parancs az átszervezésekkel egyidejűleg mind az 5. hadsereget, mind pedig az 1. honi légvédelmi hadosztályt az EFE állományába utalta, hogy azok a magyar kormány és a VSZ főparancsnok által

[19] HL HM Titk. 1961. 8. ő. e. 162. o.

[20] HL MNVK Titk. 1961. 14. ő. e. 1037. o.

kiadott parancsok alapján „készek legyenek minden időben ellentámadó agresszív imperialista erők megsemmisítésére, együttműködve a testvéri szocialista országok hadseregeivel".[21] A miniszteri parancs, tükrözve a magyar katonai vezetés álláspontját, igen jellegzetes magyarázatát adja a hadseregfejlesztés szükségességének: „a Varsói Szerződés és a Szovjetunió külpolitikája a béke biztosítása, az Egyesült Államok, a NATO elutasítják a békés egymás mellett élést, és hidegháborút folytatva fokozzák a fegyverkezést, erőfeszítést tesznek egy új háború előkészítésére ... célnak tűzték ki, hogy a katonai erőviszonyokat saját javukra változtassák meg. Hihetetlen mértékben növelik katonai kiadásaikat, helyi háborúk útján arra törekednek, hogy megakadályozzák, megsemmisítsék a népek függetlenségét, csapást mérjenek a Szovjetunióra és a szocialista országokra. Elutasítják a német állammal kötendő békeszerződésre vonatkozó javaslatokat, a nyugatberlini háborús tűzfészek felszámolását, fenntartva a nyugatnémet imperializmus revansista törekvéseit, s ezzel az európai háború veszélyét ... A Varsói Szerződés tagállamai nem maradhatnak részvétlen szemlélői az imperialista államok fokozódó háborús előkészületeinek, s mivel mérhetetlenül megnőttek a szocializmus és a béke reális erői, amelyek meghiúsítják az imperializmus támadó terveit és kivívhatják a tartós békét – ezért van szükség a Magyar Néphadsereg korszerűsítése is."[22]

A berlini válság kiéleződése következtében az átszervezéssel és az új diszlokáció felvételével egyidejűleg az EFE főparancsnoka augusztus 24-én utasította a magyar hadsereg vezetőit, hogy gyorsítsák meg a csapatok teljes harckészültségi szintjének elérését. Ennek megfelelően – 1961. október 1-jére – az 5. magyar hadsereg négy gépkocsizó lövészhadosztályának készen kellett állnia az azonnali háborús hadműveletek végrehajtására, a 11. páncéloshadosztálynak pedig M²-el kellett ezt elérnie. Ezen felül az MN állományából öt szállító zászlóaljat kellett biztosítani az EFE Parancsnokság részére, Budapest, Székesfehérvár, Kecskemét, Szolnok, Debrecen központokkal. A háborús intézkedések kiterjedtek a hadiipari termelés fokozására, a hadsereg számára szükséges élelem, ruházat, üzemanyagtartalék képzésére is. A parancs nemcsak az MN feladatait konkretizálta, hanem a Magyarországon települő Déli-hadseregcsoport számára is új követelményeket fogalmazott meg, s ennek elősegítése érdekében további megerősítő páncélos- és lövész-, valamint harcászati és hadműveleti rakétacsapatokat helyeztek alárendeltségébe, főleg a nyugati határövezet térségébe. A háborúra való felkészülést szolgálta a behívásra kerülő újoncsorvány idő előtti bevonultatása, a leszerelendő állomány határozatlan időre való visszatartása, valamint 8000 fő tartalék mozgósítása. A személyi állomány feltöltése mellett intézkedések történtek a hadsereg személy- és tehergépkocsi igényeinek kielégítésére is.[23]

A Varsói Szerződés honvédelmi miniszterei és vezérkar főnökei részvételével tartott 1961. szeptember 8–9-i varsói értekezletén Grecskó értékelő előadásában az átszervezések ideje alatt is biztosítandó magas harckészültség fontosságára figyelmeztetett. Fontosnak tartotta ennek kapcsán kihangsúlyozni a tisztek szabadságolásának korlátozását, a csapatok mezőgazdasági munkára való felhasználásának felfüggesztését, a mozgósítási tervek felülvizsgálatát.[24]

---

[21] HL MNVK Titk. 1961. 15. ő. e. 1780. o.

[22] HL HM Titk. 1961. 10 ő. e. 56–60. o.

[23] Uo. 61. o.

[24] HL MNVK Titk. 1961. 15. ő. e. 1824–1825. o.

Az állandó harckészültség volt a témája az 1961. november 14-i moszkvai kiképzést értékelő értekezletnek is, ahol Antonov hadseregtábornok az 1962. év legfontosabb feladatának jelölte meg annak fejlesztését. Álláspontja szerint, az EFE hadseregeinek „fel kell készülniük az ellenség csapásainak elhárítására, nem passzív, hanem aktív módszerekkel. Úgy kell készen állni, hogy az ellenség megsemmisítésére rövid idő alatt, az első órákban, napokban, még a háború elején végrehajtható legyen... a kiképzés során ezért elsősorban a támadással kell foglalkozni."[25]

Az MN építése és fejlesztése az elkövetkező években egy váratlan csapással kezdődő nukleáris világháborúra való felkészülés jegyében folytatódott, hogy annak kezdeti időszakára már békében is rendelkezzen a megfelelő állandó harckészültségű katonai és gazdasági erőforrásokkal. 1962 végére befejeződött az 5. összfegyvernemi hadsereg – 4., 7., 8., 9., 15. gépkocsizó lövész- és a 11. páncéloshadosztály, valamint a hadseregközvetlen fegyvernemi magasabb egységei – teljes feltöltése és a Dél-nyugati Front alárendeltségbe helyezése. A hadsereg anyagi tartalékai azonban csupán néhány harci napra – 3–5 nap – voltak elegendőek, fegyverzetből és technikai eszközökből pedig egyáltalán nem rendelkezett semmiféle zárolt készletekkel. Ennek biztosítása a '60-as évek legfontosabb feladata volt. Emellett kisebb szervezési és diszlokációs változtatásokra is sor került ezen évtizedben: megerősítették a Honvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségébe beosztott rakétadandárt, három új ellátózászlóaljat szerveztek, és a hadműveleti készenlét javítása céljából az 5. hadsereg parancsnokságát és közvetlenjeit Budapestről Székesfehérvárra, illetve nyugati határ menti helyőrségekbe telepítették.[26] Ezzel lényegében befejeződött és állandósult az MN hadrendje, hiszen ezután csak kisebb szervezeti korrekciók történtek mind a szárazföldi, mind pedig honi légvédelem haderőnemeinél.

A támadó hadsereg második lépcsőjének erőfölényét biztosítandó, 1966-ban felállították a 3. hadtest parancsnokságát, a 4. és a 15. gépkocsizó lövészhadosztályok bevonásával. A '70-es években, az ezred-hadosztály szervezeti egységek megszüntetésével áttértek a rugalmasabb vezetést és irányítást lehetővé tevő raj–szakasz–század–zászlóalj–dandár–hadtest–hadsereg szervezésre.[27] Mindezen szervezeti változtatások legfőbb célja a magyar szárazföldi haderőnem '60-as évek elején megfogalmazott hadműveleti feladatainak hatékonyabb teljesítése volt, nevezetesen Nyugat-Németország és Olaszország meghatározott terepszakaszaira való kijutásával biztosítsa az újabb és újabb szovjet hadseregcsoportok beérkezését Nyugat-Európa elfoglalása céljából.

Készülődés a győztes háborúra

A magyar katonai felső vezetés felkészítése egy nukleáris fegyverekkel vívott háborúra már 1956 tavaszán megkezdődött, amikor egy szovjetunióbeli Front-hadsereg szintű törzsvezetési gyakorlat résztvevőiként ismerkedhettek a hadászati–hadműveleti vezetés legfejlettebb módszereivel. A forradalmat követő újjászervezési időszakban – a megvál-

[25] HL MNVK Titk. 1961. 15. ő. e. 1545. o.

[26] HL HM Titk. 1962. 1. ő. e. 338. o.

[27] *Kiss Jenő – Móricz Lajos*: Szervezeti változások a második világháború után a haderőreform kezdetéig. Budapest, 1990. 60–74. o.

tozott körülményeknek megfelelően – az EFE Parancsnoksága alacsonyabb vezetői szinten kezdte el a háborús vezetés „fortélyainak" begyakoroltatását a személyében is kicserélődött új magyar parancsnoki állománnyal. Az első, 1957 októberében megtartott hadosztály törzsvezetési gyakorlaton az éjszakai támadó harc megszervezését gyakoroltatták. Az elgondolás – mint az elkövetkező években oly sokszor – a Nyugati fél váratlan támadására alapozódott, akik átkelvén a Dunán, Magyarország középső területére érve – a fokozódó ellenállás következtében – védelemre rendezkedtek be. A szívósan védekező magyar hadsereg egységei az előretörés megállításával egyidejűleg felkészültek az ellentámadásra is. Az első védelmi övezet áttörését egy gépkocsizó lövészhadosztálynak kellett végrehajtania, amely szétzúzva az ellenség ellenlökését, a Dunán való sikeres átkeléssel hídfőket foglalt el a további előrenyomulás számára.[28] Az elméleti továbbképzés tovább folytatódott a Honvédelmi Minisztérium és a Vezérkar felső parancsnoki karának 1958. májusi összevont tanácskozásán. Ennek során megvitatták a háború kezdeti időszakának főbb sajátosságait, a támadó hadműveletek lehetséges formáit. Ennek legfőbb ismérvei között vették számításba a légi uralom kivívásáért folytatott elkeseredett harcot, a csapatok széles sávban történő szétbontakoztatását, az ütközetek menetből vagy megközelítésből történő végrehajtását, az összefüggő arcvonalak hiányát. Mindezen feladatok megoldása a parancsnokok és a törzsek nagyfokú önállóságát és kezdeményezőképességét követelte meg.

Az újjászervezett MN első csapatgyakorlatára 1958 őszén került sor, amelynek során az alakulatokkal az új támadásra való felkészülést gyakoroltatták. A támadási körzetekbe való előrevonást az addigitól eltérő módon szervezték meg, figyelembe véve a csapatok rejtését az ellenség atomcsapásaival szemben. A támadásban részt vevő egységeket az ellenség peremvonalától 40-60 km-es távolságban ún. „összpontosítási körzetekben" vonták össze, majd innen közelítették meg az ellenség állásait közvetlenül a támadás megkezdése előtt. Ennek két változatával számoltak, a menetből végrehajtott előretöréssel, illetve a megközelítésből történő áttöréssel. A döntés minden esetben az ellenséges védelem szilárdságától, a terepviszonyoktól és a rendelkezésre álló atomfegyverek mennyiségétől függött. A 9. gépkocsizó lövészhadosztály egységeivel végrehajtott hadműveletek során a megközelítésből, azaz a megindulási körzetekből való előrenyomulást gyakoroltatták.[29]

1959 októberében, egy újabb törzsvezetési összevonáson már mind a négy hadosztály bevonásával mélyítették tovább e támadási forma elsajátítását. Az EFEP jelenlévő képviselője, november 1-jei jelentésében a következő hiányosságokról tett említést Antonov hadseregtábornoknak: a csapatok vezetése, harctevékenységének irányítása nem a játszó felek elhatározásai, hanem a gyakorlatvezetőség előre elkészített forgatókönyve alapján lettek végrehajtva. A rohamra kijelölt alapegységeket túl korán, s emiatt túl messze szállították le a gépkocsikról, aminek következtében a peremvonalakra kimerülve érkezvén alkalmatlanok voltak a támadás végrehajtására.[30]

A váratlan háborúra való közös felkészülés jegyében 1960 nyarán a Déli-hadseregcsoport parancsnoka, Kazakov hadseregtábornok vezetésével a HM és a VKF vezetőivel

---

[28] HL MNVK Titk. 1958. 24. ő. e. 99–108. o.

[29] Uo. 109. o.

[30] HL MNVK Titk. 1962. 5. ő. e. 1073. o.

közös hadműveleti parancsnoki és törzsvezetési foglalkozásra került sor, mintegy 200 tábornok és tiszt bevonásával. A megbeszélések témái között szerepelt az ellenség várható csapásainak elhárítása, a front csapatainak támadásba történő átvezetése, a hátországból előredobott tartalék ütközetbe vetésének problémája. A gyakorlatvezető parancsnok értékelése szerint a magyar tisztekből szervezett hadseregtörzs képes volt az egységek védelmi és támadó hadműveleteinek szervezésére, irányítására, egyszerű, nem túl bonyolult viszonyok között és a frontparancsnokság által kitűzött cél, az ausztriai Fürstenfeld körzetében előretolt védőállások kiépítésére.[31]

A háború kezdeti időszakának elméleti és gyakorlati kérdéseinek elmélyítése szándékával 1960 decemberében egy ötnapos parancsnoki összevonást tartottak. Az általános katonapolitikai helyzetkép felvázolása során első ízben nevezték meg – a felderítő csoportfőnökség összesítő adatai alapján – a NATO déli csoportosításába tartozó olasz fegyveres erők – feltehetően Magyarország irányába támadó – hadseregét, hadtestjeit, hadosztályait, egyéb egységeit. Az olasz 3. hadsereg a NATO által végrehajtott tömeges és váratlan atomcsapásokat követően kezdte volna meg felvonulását – Ausztria és Jugoszlávia semlegességét megsértve – a szocialista országok (Magyarország, Csehszlovákia) határai irányába. Néhány napos sikeres offenzíva után elfoglalva Magyarország közel háromnegyedét, a támadást követő 5-6 napon folytatták volna előrenyomulásukat a Szovjetunió (Ungvár) és Románia (Arad) megtámadása, illetve kiiktatása céljából.

Az EFEP állományába tartozó magyar egységek és a Déli-hadseregcsoport erői a nyugati atomcsapásra nukleáris válaszcsapásokkal és az ellenség főbb hadműveleti irányaiban védelembe való átmenettel reagáltak az előírt forgatókönyv szerint. A betörést követő negyedik napon végrehajtották volna az ellentámadást, s az ezt követő harmadik napon kijutva a Klagenfurt–Ljubljana terepszakaszra, Padova irányába haladtak volna tovább.[32]

1961-ben a Dél-nyugati Front kötelékébe tartozó hadseregek együttműködésének hatékonyabbá tétele céljából hadműveleti parancsnoki-törzsvezetési, illetve hadosztály szintű gyakorlatokat hajtottak végre. A kijevi katonai körzet területén – augusztus 15–20. – szovjet–magyar–román közös hadosztályvezetési-törzsgyakorlatra került sor, a „megerősített gépkocsizó lövészhadosztály találkozó harcának megszervezése és az ellenséges tartalékok ellencsapásának elhárítása a hadműveleti mélységben" tárgykörben. A harctevékenységek vezetése „szabad lefolyású" volt, a parancsnokok elhatározásaikat, parancsaikat a mindenkori hadműveleti-harcászati helyzettől függően alakították ki, illetve hozták meg. Ezen a gyakorlaton próbálták ki először a harcvezetést előretolt harcálláspontok kiépítése nélkül, a csapatok vezetése és irányítása a tartalék harcálláspontokra és a hadtápvezetési pontokra támaszkodott.[33]

A hadseregtörzsek összekovácsolása céljából szeptember 1–7 között Magyarország területén a magyar, a Déli-hadseregcsoport és a román fegyveres erők egy hadsereg parancsnokságának részvételével közös parancsnoki gyakorlatot tartottak terepen, híradó eszközök használatával. Az esemény különleges politikai jelentősége miatt Czinege Lajos honvédelmi miniszter fontosnak tartotta a Politikai Bizottság tagjainak informálását ezen VSZ-

[31] HL HM Titk. 1960. 1. ő. e. 389. o.

[32] HL HM Titk. 1961. 1. ő. e. 226. o.

[33] Uo. 316. o.

gyakorlatról és a kidolgozott politikai tájékoztatási terv jóváhagyását a rémhírek megelőzése céljából, amit a román csapatok Magyarországon való megjelenése okozhatott.[34]

A magyar honvédség világháború utáni történetének második legnagyobb szabású parancsnoki-törzsvezetési és harcászati gyakorlatára 1962 tavaszán került sor. Ez részét képezte annak az együttműködési gyakorlatrendszernek, melyet az EFEP 1960 ősze óta indított el a tagállamok hadseregei és vezérkarai számára. Az április 9–16. közötti eseményeken részt vettek a magyar politikai vezetés legfőbb vezetői Kádár János vezetésével, valamint az EFEP (Grecskó, Antonov) és a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának képviselői (Malinovszkij, Csujkov, Bagramjan marsallok). A román hadsereget Saloján hadseregtábornok és Tutovejam vezérezredes képviselte.

A törzsvezetési gyakorlat front méretű, a magyar 5., a román 3., a Déli-hadseregcsoport és a Kárpát-katonai körzet hadseregének közvetlen hadtest-törzsének részvételével megtartott együttműködési összevonás volt, amelyben az Ausztria semlegességének feladása és a NATO-hoz való csatlakozása után előállt háborús helyzetre való válaszadási lehetőségeket vették számba. Ennek során módosították a DNy-i Front addigi fő támadási irányának tartott déli, Észak-Olaszország elleni hadászati koncepciót, s immár a NATO központi erőihez tartozó nyugatnémet erőket tekintették elsőként megsemmisítendő ellenséges célpontnak. A törzsvezetési gyakorlat értékelésénél súlyosan elmarasztalták a frontparancsnok Batov hadseregtábornokot, mivel helytelenül értelmezte a Főparancsnokság direktíváját a Csehszlovákiába történő átcsoportosítás végrehajtását illetően, s ennek következtében a főcsapást nem a müncheni ellenséges csoportosítás szétverésére irányította. E tévedés következményeként az erők és eszközök helytelenül kerültek elosztásra, ami az első csapás erőtlenségét vonta maga után.[35]

A gyakorlat keretében került végrehajtásra – négy hadosztály (2 magyar, 2 szovjet) részvételével – egy harcászati csapatgyakorlat is, amelyben 30 000 fő, 600 harckocsi és páncélozott jármű, több ezer gépkocsi, 150 repülő és helikopter vett részt. A kitűzött feladat alapján ezen erőknek meg kellett akadályozniuk Bécs elfoglalását a NATO erők által és a bécsi körzet biztosítása után folytatni az előrenyomulást Nyugat-Németország déli irányába. Az első lépcsőben harcoló magyar–szovjet erők mellett a román előrevetett alakulatoknak St. Pölten és Linz körzetének birtokbavétele volt a feladata.[36]

Az elkövetkező években lefolytatott parancsnoki és csapatgyakorlatokon az MN egységeivel e két fő hadászati irányban meghatározott feladatok begyakoroltatása, a harcfeladatok minél tökéletesebb és hatékonyabb végrehajtása szerepelt.[37] Ennek során állandóan visszatérő mozzanatok voltak a támadó harc feltételeinek megszervezése, a roham előkészítése, az ellenség előkészített védelmi vonalának áttörése, az ellencsapás elhárítása, az atomfegyverek pusztító következményeinek felszámolása, az erőszakos folyamátkelés stb.

Az MN '70-es évekbeli történetének feltátása még kezdeti stádiumban van, annyi azonban a rendelkezésünkre álló források alapján megállapítható, hogy lényeges módosulás a '60-as évekhez viszonyítva a harmadik világháború jellegét, lefolyását, a főbb

[34] HL HM Titk. 1961. 9. ő. e. 48. o.

[35] HL MNVK Titk. 1962. 6. ő. e. 449–450. o.

[36] Uo. 478. o.

[37] A '60-as évekre vonatkozó jelentősebb dokumentumok megtekinthetők: PHP The 1965 Warsaw Pact War Game and Related Documents from Hungarian Archives, 1956–1971. www.isn.ethz.ch/php

támadási irányokat és ellenségeket illetően nem következett be. Ezen időszakról csupán két – véleményem szerint érdeklődésre számot tartó – jelenségre szeretném felhívni a figyelmet: az egyik Ausztria semlegességének, politikai-katonai lehetséges szerepvállalásának magyar megítélése, a másik pedig a román hadsereg szerepének módosulása.

A '60-as évek hadműveleti terveiben axiómaként szerepelt, hogy a NATO egy háború esetén megsérti Ausztria semlegességét, és Ausztria önként vagy kényszerítve segítséget nyújt a szocialista országok elleni támadásban. Nos, úgy tűnik, hogy a felfogás a '70-es években sem változott: a magyar katonai vezetés Ausztriát társadalmi rendszere, kormányának politikája miatt csak formálisan tekintette semleges országnak, s ezért, mint NATO szövetségest vette számításba. Katonapolitikai elgondolásaiból, konkrét katonai intézkedéseiből pedig azt a következtetést fogalmazták meg, hogy Ausztria keleti irányú, a VSZ tagállamaival szembeni háborús tevékenységre készül.

A magyar hadműveleti tervekben, törzsvezetési és csapatgyakorlatokon 1965-ig a magyar 5. hadsereg szoros együttműködésben tevékenykedett a román 3. hadsereg egységeivel, majd ezek a gyakorlatozások, a kölcsönös tapasztalatcserék fokozatosan elhaltak. A román hadsereg képviselőinek végleges elmaradása 1970-től dokumentálható, ekkor vettek részt utoljára egy közös szovjet–magyar–román parancsnoki megbeszélésen.

A románokkal szembeni panaszok 1972-től váltak mind gyakoribbá, melyek alapja a VSZ reformjának akadályozása és a katonai együttműködés elutasítása volt. A mind gyakrabban említett magyar kifogások között szerepeltek a közös védelmi tervek aláírásának elutasítása, a légvédelmi gyakorlatok idején a román repülőterekre való leszállás megtiltása, valamint a honvédelmi miniszteri értekezletekről való távolmaradás, amennyiben nekik nem tetsző kérdéseket tűztek napirendre. A román hadsereg funkcióját a VSZ vezetése a Dél-nyugati Front irányába a bolgár néphadsereggel igyekezett pótolni, amit a szaporodó szovjet–magyar–bolgár együttműködési gyakorlatok, konzultációk jeleztek.

A Szovjetunió katonapolitikai érdekeinek megfelelően a magyar hadsereg újjászervezése és gyors integrációja a '60-as évek elejére megvalósult, s a szovjet katonai vezetés kezdeti gyanakvása, ellenérzése a magyar tisztikar irányába – ezen eredmények hatására – fokozatosan enyhült. Az együttműködés elmélyülése mellett, a VSZ szervezeti reformjára, a hadseregenkénti katonai doktrína kialakítására vonatkozó újabb és újabb magyar katonai javaslatok a '60 évek közepétől újra bizonyos idegenkedést váltottak ki.

A szovjet katonai vezetés a „reform erők" (csehszlovák, lengyel, magyar hadsereg vezetői) kezdeményezéseitől a szovjet dominancia gyengülését és a szövetség egységét féltették. A viták, a kompromisszumos döntések megjelenése a '70-es – '80-as években természetesen továbbra sem módosították alapvetően a szovjet nagyhatalmi érdekek érvényesülését, a tagállamok alárendelődését. E korszak történetének, benne a nemzeti hadseregek szerepvállalásainak, az EFEP döntéshozó mechanizmusának feltárása, bemutatása – úgy vélem – az elkövetkezendő évek fő feladatát képezhetik.

Összegzés

A magyar honvédség a második világháborút követően többször is szembesült a hadseregfejlesztés felgyorsításának szovjet kívánságával, melyet minden esetben egy harmadik világháború győztes megvívásának szándéka motivált. Az ismertetett háborús ha-

ditervek alapján úgy vélem, kijelenthető, hogy a magyar hadsereg hadműveleti elgondolásai – igazodva a szovjet elvárásokhoz – mindvégig offenzív, támadó jellegűek voltak. Az 1950–60-as években egyaránt a védelemből ellentámadásba való átmenet megvalósításával, az ellenség területeinek elfoglalásával kívánták a győzelmet elérni. Ilyen szempontból a háborús elképzelések kontinuitása egészen a rendszerváltozásig, illetve a Varsói Szerződés felbomlásáig megfigyelhető. Módosulás csupán az aktuális „főellenség" terén, a hadműveleti fő irányokban, a harceljárásokban figyelhető meg. Ezek mindvégig a politika elhatározásaihoz és a technikai elvárásokhoz igazodtak. Állandónak tekinthető az együttműködő „szövetséges" hadseregek nemzetisége is: mind Jugoszlávia, mind pedig Olaszország, illetve Nyugat-Németország elleni hadműveletekben a magyar hadsereget a Szovjetunió és Románia fegyveres erőinek kijelölt hadseregei segítették volna. A Magyar Néphadsereg a fenntartására és harckészültségének állandó fokozására fordított óriási összegek és az egyre gyakoribbá váló együttműködési csapatgyakorlatok ellenére sohasem vált alkalmassá arra, hogy a meghatározott terepszakaszok birtokbavételével elősegítse a Vörös Hadsereg háborús célkitűzéseinek megvalósulását.

Imre Okváth

WAR PLANS OF THE HUNGARIAN ARMY, 1948–1962

Summary

Subsequent to the Second World War, Hungary repeatedly faced the Soviet demand for accelerating the development of the Hungarian army. The urge was always motivated by the intention of fighting a third World War victoriously. The study outlines Hungary's military policy and the reorganisation of the army after the 1956 Revolution, and focuses on the war plans, introducing the main directions and the dimensions of the offensive. The author proves that the theory of turning defence into counterattack, and then winning the war by occupying the enemy's territory, was a constant element of the military doctrine of the Hungarian People's Army and the Warsaw Pact until the political changes and the dissolution of the Warsaw Pact took place in the early 1990s. Modifications were only made to the identity of the "arch-enemy", the directions of attack and tactics, always depending on political and technical requirements.

The study demonstrates that the Hungarian People's Army, despite the vast amounts of money spent on its maintenance and the increasing of its preparedness, had never become capable of contributing to the implementation of the military plans of the Warsaw Pact (the Soviet Army) by seizing the sectors specified in the operational plans.

Imre Okváth

LES PLANS D'OPÉRATIONS MILITAIRES DE L'ARMÉE HONGROISE, 1948–1962

Résumé

Après la Seconde Guerre, l'armée hongroise a dû répondre, à plusieurs reprises, aux attentes soviétiques concernant l'accélération du développement de l'armée qui ont été motivées par la volonté de sortir vainqueur d'une troisième guerre mondiale. L'étude esquisse la politique militaire et la réorganisation après la révolution, mais elle se concentre avant tout sur la présentation des directions d'attaque principales, des plans d'opérations, et du caractère offensif de ceux-ci. Elle démontre que la théorie de la victoire obtenue à l'issue de l'occupation des territoires de l'ennemi, avec passage de la défense à l'attaque, restait un élément constant de la doctrine militaire »Pacte de Varsovie« de l'Armée populaire hongroise jusqu'au changement de régime, au début des années 90 et à la dissolution du Pacte de Varsovie. Seuls changeaient l'ennemi principal »d'actualité«, les directions principales des opérations militaires et la tactique, en fonction des exigences politiques et techniques du moment.

L'étude permet de constater qu'en dépit des sommes colossales consacrées à l'entretien de l'Armée populaire hongroise et à l'augmentation de sa capacité de combattre, celle-ci n'est jamais devenue apte à contribuer à la réalisation des objectifs de guerre du Pacte de Varsovie (de l'Armée soviétique).

Imre Okváth

DIE KRIEGSPLÄNE DER UNGARISCHEN ARMEE, 1948–1962

Resümee

Die ungarische Armee sah sich im Anschluss an den Zweiten Weltkrieg mehrfach mit dem sowjetischen Wunsch konfrontiert, die Armeeentwicklung zu beschleunigen. Dieser Wunsch wurde in jedem Fall durch die Absicht der siegreichen Führung eines eventuellen Dritten Weltkriegs motiviert. Die Studie konzentriert sich – neben der Skizzierung der Militärpolitik und der Neuorganisation nach der Revolution – auf die Bestandsaufnahme der Kriegspläne und der Hauptangriffsrichtungen, sowie auf die Vorstellung des offensiven Charakters dieser Pläne. Sie belegt, dass die Theorie des siegreichen Krieges, der durch den Übergang aus der Verteidigung in den Gegenangriff und der Besetzung des feindlichen Gebietes realisiert worden war, bis zum Anfang der 90er Jahre, also bis zur Wende, bzw. bis zur Auflösung des Warschauer Vertrages ein konstantes Element der Militärdoktrin der Ungarischen Volksarmee und des Warschauer Vertrages bildete. Eine Modifizierung war lediglich bezüglich des „aktuellen" Hauptfeindes, der Hauptrichtungen der Kriegsoperationen, sowie der Kampfverfahren zu beobachten, die sich stets nach den politischen und technischen Erwartungen richteten.

Auf Grund der Studie kann festgestellt werden, dass sich die Ungarische Volksarmee trotz der riesigen Summen, die für ihre Aufrechterhaltung und die ständige Steigerung ihrer Kriegsbereitschaft aufgewandt worden sind, nie dazu eignete, mit der Besetzung der in den Kriegsplänen festgelegten Geländeabschnitte die Verwirklichung der Kriegszielsetzungen des Warschauer Vertrages (der Sowjetischen Armee) zu begünstigen.

Имре Окват

ВОЕННЫЕ ПЛАНЫ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ НА СЛУЧАЙ ВОЙНЫ, 1948–1962 ГГ

Резюме

Венгерская армия после второй мировой войны не раз вынуждена была выдерживать настоятельные пожелания-требования советских военных специалистов об ускорении развития армии, которые во всех случаях мотивировались намерением победоносного ведения третьей мировой войны. Настоящая статья – наряду со схематичным освещением военной политики и послереволюционной реорганизации – концентрируется на описании военных планов, учете основных направлений наступлений и на показе оффензивного характера этих планов. Автор доказывает, что теория военной победы, достигнутой путем осуществление перехода от обороны к наступлению, занятия территорий противника, составляла стабильный элемент военной доктрины Венгерской Народной армии – Варшавского Договора вплоть до начала 90-х годов, до периода смены общественного строя и распада Варшавского Договора. Модификация могла быть наблюдаема только в „актуальном" противнике, в основных оперативных направлениях, а также способах ведения боевых действий, которые всегда подгонялись к политическим и техническим требованиям.

На основании статьи можно сделать вывод, что Венгерская Народная армия несмотря на колоссальные суммы, обращенные на поддержание ее и постоянное повышениек ее боевой готовности, никогда не была в состоянии занять определенные в военных планах территории и осуществить военные целеустремления Варшавского Договора (Советской Армии).

GERMUSKA PÁL

HADIIPARI EGYÜTTMŰKÖDÉS A KGST KERETEI KÖZÖTT, 1956–1965*

„A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) Hadiipari Állandó Bizottság tevékenységét az 1963 óta eltelt időszakra vonatkozóan a Bizottságban résztvevő tagállamok közötti együttműködés további fejlesztése és szilárdítása jellemzi a hadiipar valamennyi területén. Az országok számos új, korszerű fegyverzetfajta gyártását sajátították el (hangsebességen felüli repülőgépek, rakéták, egyes páncélozott harckocsi fegyverzet-fajták, harckocsi elhárító eszközök, rádiótechnikai fegyverzet stb.). Ez lehetővé tette a Varsói Szerződésben résztvevő országok hadseregei műszaki ellátásának javítását; katonai és gazdasági szempontból racionálisabbak lettek a haditechnika kölcsönös szállításának irányai." – jellemezte a fennálló helyzetet 1966 júniusában Kardos János vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg (MN) Vezérkara Anyag- és Technikai Csoportfőnöke.[1] A jelentés valójában nem csupán az előző három év, hanem egy több mint tízéves – számos buktatóval tűzdelt – folyamat eredményeiről számolt be. A szocialista blokkon belüli hadiipari együttműködés kerete és tartalma is jelentős változásokon ment át az 1950-es évek közepétől, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a KGST-n belüli szakosítás és kooperáció[2] egyik legsikeresebb területévé vált.

A KGST-ről és az abban résztvevő országok gazdasági együttműködéséről az utóbbi húsz évben alig jelent meg összefoglaló munka,[3] miközben széles körben ismert és elfogadott nézet, hogy a szocialista integráció működése erőteljesen befolyásolta az egyes nemzetgazdaságok lehetőségeit és mozgásterét. A tagországok közötti műszaki és tudományos együttműködésnek az 1960-as évek közepére alakult ki valamifajta bejáratott gyakorlata. Az egyik legfontosabb terület a termelési kooperáció volt, amely „a termelők előre megtervezett, tartós együttes tevékenysége, [...] célja valamely végtermék előállítása, egyes alkatrészeinek, fő- vagy részegységeinek gyártásmegosztása alapján. A kooperáció során nemcsak a gyártást, hanem a tervező-konstruktőri munkákat, a pótalkatrészek gyártását, a szervízhálózat kiépítését és az értékesítést is megosztják."[4]

---

* A tanulmánnyal kapcsolatos kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Ösztöndíja támogatásával végeztem. A dolgozat kibővített változata a Partnership for Peace Consortium Military History Working Groupjának „Multi-national Operations, Alliances and International Military Co-Operation: Past and Future" címmel 2005. április 4–8. között Bécsben rendezett konferenciáján „From Commands to Coordination: Defence Industry Co-operation within the Member-States of the Warsaw Pact, 1956-1965" címmel megtartott előadásomnak.

[1] MN Vezérkara 4. Csoportfőnökség: Jelentés Honvédelmi Miniszter Elvtársnak a KGST HÁB beszámoló tárgyában. Hadtörténelmi Levéltár (HL) MN 1966/T 102/04/23.

[2] Az 1962-ben jóváhagyott „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei" című dokumentum a következők szerint definiálta a tagállamok közötti szakosítást: „az egynemű termékfajták termelését egy vagy néhány szocialista országban összpontosítják az érdekelt országok szükségleteinek kielégítésére, ezzel kapcsolatban emelik a termelés technikájának és szervezetének színvonalát, valamint a termelési kooperációt az országok között. A termelés nemzetközi szakosításának az az eredménye, hogy növekszik a termelés mennyisége, csökken önköltsége, és tökéletesednek a termékek technikai jellemzői." *Meisel* 1979. 91. o.

[3] Lásd például *Szelecki* 1986. vagy *Brine* 1992.

[4] *Meisel* 1979. 91–92. o.

Az alábbiakban egy speciális szektorban, a hadiiparban fogom szemügyre venni a KGST-n belüli együttműködés intézményi kereteinek kialakulását és az egyeztetési mechanizmusok működését. Külön figyelmet szentelek majd a partnerországok motivációinak: miért volt érdekelt a Szovjetunió a haditechnikai termelés felosztásában, s milyen érdekek mozgatták a kisebb tagállamokat, köztük Magyarországot, a szakosítás kialakításánál.

Utasításos haderőfejlesztés

A hidegháború első éveiben, az 1950-es évek elején közvetlen moszkvai utasítások alapján kezdődött meg a szovjet blokkhoz tartozó országokban a tömeghadseregek kiépítése és a hadiipar kiemelt fejlesztése. Az autark gazdaságfejlesztési dogmának megfelelően minden szocialista ország teljes önellátásra törekedve próbálta saját maga felszerelni hadseregét, s ehhez kiépíteni a hadiipar minden ágazatát a töménysalétromsavgyártástól a löveggyártásig. Így az összes közép-kelet-európai országban szovjet licenceken és gyártástechnológián alapuló, azonos termékstruktúrájú üzemek sora létesült, amelyek gyártókapacitását eleve háborús körülményekre és nagyságrendekre méretezték. A szovjet tanácsadók mindenhol közvetlenül felügyelték és irányították ezeket a beruházásokat, többoldalú tapasztalatcsere vagy egyeztetés gyakorlatilag nem létezett.

A direkt utasításos „együttműködési" modellre kitűnő példa az 1951. január 9. és 12. között Moszkvában megtartott értekezlet, amelyen a szocialista világ katonai kérdései kerültek napirendre. Mivel a Szovjet Hadsereg Vezérkara úgy ítélte meg, hogy a NATO 1953 végére teljesen fel lesz készülve a következő háborúra, ezért ennek ellensúlyozására a szocialista országok hadseregeit is gyorsított ütemben kellett fejleszteni. Maga J. V. Sztálin közölte utasítását a kommunista testvérpártok jelenlévő vezetőivel és honvédelmi minisztereivel, hogy a korábban 1956-ra tervezett hadsereglétszámot és felszereltséget legkésőbb 1953 végére el kell érni.[5]

Kevéssé ismert, hogy ezen az értekezleten legalább két konzultatív testület felállításáról is döntöttek. Alekszander M. Vasziljevszkij marsall szovjet honvédelmi miniszter vezetésével meg is alakult egy ún. „Koordinációs Bizottság a Népi Demokráciák Fegyveres Erőinek Kiépítésére".[6] Határozat született továbbá a fegyverzet-, lőszer- és haditechnika gyártás kérdéseinek felülvizsgálását és egyeztetését végző bizottság létrehozásáról is. Ennek feladata az lett volna, hogy a különféle katonai megrendeléseket az egyes szocialista országok iparának lehetőségei figyelembe vételével szétossza. A partnerországok két-két (egy-egy civil, illetve katona) képviselőjét még 1951 márciusában össze kellett volna hívni az Egyeztető Bizottság megalakítására, ám erre – feltehetőleg a szovjet ellenérdekeltség miatt – nem került sor.[7]

---

[5] *Rákosi* 1997. 860–861. o. Jellemző epizódja volt a tanácskozásnak, hogy amikor Rokosszovszkij marsall, lengyel honvédelmi miniszter erőtlenül tiltakozni próbált a lehetetlen feladat ellen, Sztálin csak annyit kérdezett lakonikusan, hogy tudja-e garantálni, hogy 1956-ig nem lesz háború, mert ha nem, úgy helyesebb, ha teljesítik a kiszabott feladatot. Lásd uo.

[6] *Baev* 2003. 2. o. A testület további működéséről nem állnak rendelkezésre információk.

[7] Bata István honvédelmi miniszter feljegyzése Rákosi Mátyás MDP első titkárhoz. 1954. április 21. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 553–556. o.

Az első szórványos kapcsolatfelvételekre a kisebb szocialista országok között 1952–53-ban került sor a hadiipar területén, ám az együttműködés konzultációkban és szerény nagyságrendű kölcsönös szállításokban merült ki. Magyarország például 1952 augusztusában Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Romániával szerződött haditechnikai árucserére, de az azévi hadianyag-szállítás összesen sem érte el a 3 millió forintot. 1953–54-re nagyszabású, több százmillió forintos haditechnikai exportot terveztek a három szerződött partnerrel, valamint Bulgáriával,[8] ám ezek realizálásáról nincsen biztos információ.

A szocialista táboron belüli együttműködés hiányosságaira már Bata István honvédelmi miniszter is felhívta a figyelmet egy Rákosi Mátyásnak írt 1954. áprilisi feljegyzésében. Eszerint a hadiipari Egyeztető Bizottság „nem működik, pedig a KGST-hez hasonló működése a népi demokráciák hadiiparának bizonyos vonatkozású profilírozása és kölcsönös ellátása egyes cikkekből ismételten nagyon komoly mértékben megkönnyítené a hadseregek korszerű hadianyagokkal való felszerelését".[9] Az ügy azonban még egy évig kívül esett a párt- és állami vezetés látóköréből, hiszen a Nagy Imre-program jegyében éppen a túlméretezett hazai hadiipar konverziója volt a legfőbb cél.

Rákosi hatalomba való visszatérését követően, 1955 februárjában ismét Bata István összegezte a Magyar Néphadsereg 1956–1959. évekre vonatkozó fejlesztési terveit s ennek a hazai hadiipart érintő vonatkozásait.[10] A hadsereg mintegy 8,8 milliárd Ft értékű katonai terméket kívánt legyártatni a hazai iparral úgy, hogy 1956-ban a gyártásfelkészülés kezdődjék meg, s a sorozatgyártás 1957-től növekvő ütemben fusson fel 1959-re. Az előzetes igények alapján a HM arra számított, hogy az említetten felül 2,8 milliárd Ft értékben fognak hadianyagot rendelni a szövetséges országok.[11]

1955 őszén azonban – részben financiális okokból, részben a partnerországok változó igényei nyomán – a HM gyakorlatilag nullára csökkentette az 1956-ra vonatkozó hazai megrendelését, és a következő évekre sem tudott semmilyen konkrétummal szolgálni. A hadiipari vállalatokat felügyelő Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) „B" részlege (korabeli rövidítéssel: KGM/B) termelési terve így rögvest a harmadával csökkent (2750 millió forintról 2050 millió forintra). Emiatt szinte minden hadiipari üzemnél kapacitáskihasználási problémák léptek fel (pontosabban újultak ki, hiszen 1953 nyara óta amúgy is drasztikusan visszaestek a katonai megrendelések).[12]

Így nem csoda, hogy Magyarország igen erőteljesen szorgalmazta a szocialista országok gazdasági együttműködésének szorosabbra fonását, amint ez egy 1956. januári magyar előterjesztésből is kiderül. A soron következő KGST-ülésszakon ismertetendő magyar referátum tervezetében a következők olvashatók a hadiiparral kapcsolatban: „Az egész szocialista tábor érdekei szempontjából helyesnek tartanánk, ha a baráti országok

---

[8] *Okváth* 1998. 270–271. o.

[9] MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 553–556. o.

[10] Csergő János elvtársnak, Kohó- és Gépipari Minisztérium. 1955. február 11. Bata István vezérezredes. MOL XIX-F-6-aa 7. d.

[11] A levél szerint mintegy 8 ezer Gorjunov-géppuska, 850 db (57, illetve 85 mm-es) légvédelmi ágyú, 3 ezer páncéltörő ágyú, több mint 200 Pauzo-lőelemképző és több tucat lokátor szállítására mutatkozott igény. Lásd uo.

[12] MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya: Feljegyzés a KGM/B második ötéves tervével kapcsolatos problémákról. 1955. október 18. MOL M-KS 276. f. 95. cs. 230. ő. e. 81–82. o.

is növelnék a magyar gépek behozatalát, és közös megállapodással biztosítanánk, hogy például a magyar hadiipar, melynek kapacitását jelenleg csak 28%-ban használjuk ki eredeti rendeltetésére, a baráti országoktól megfelelő rendeléseket kapjon."[13]

A KGST-ben eközben változások jelei mutatkoztak. A szervezetben 1954-től napirenden volt az 1956–60. évekre szóló gazdasági tervek kölcsönös egyeztetése. Az első véleménycserét a gépipari szakosításról folytatták a KGST VI., budapesti ülésszakán 1955 decemberében. Az ágazati együttműködések összehangolása érdekében a KGST VII., 1956. májusi, berlini ülésszakát követően hét állandó bizottságot állítottak fel: Villamosenergetikai, Gépipari, Színesfémkohászati, Kőolaj- és Gázipari, Vegyipari, Kohászati, valamint Külkereskedelmi Állandó Bizottságot.[14]

1955–1956 fordulójától ugyancsak fordulat volt észlelhető a szovjet katonai stratégiai gondolkodásban is. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a NATO-nak a nyugatnémet hadsereggel kiegészülő szárazföldi erőit és az Amerikai Egyesült Államok nyugat-európai harcászati-hadműveleti atomeszközeit csak úgy képes ellensúlyozni a Szovjetunió, ha minden Varsói Szerződés (VSZ) tagország haderejét modernizálják, és harcértéküket a Szovjet Hadsereg szintjére emelik.[15]

Az együttműködési keretek kialakítása

A KGST-ben és a VSZ-ben egyidejűleg érlelődő változások együttes eredményeként megkezdődött a hadiipari együttműködés formai kereteinek kialakítása. A keleti blokk kommunista és szocialista pártjainak 1956. június 23-i moszkvai találkozóján született döntés az 1956–1965. évi hadiipari és kölcsönös hadianyag szállítási tervek egyeztetéséről. A orosz fővárosban egy hónappal később, július 20. és 30. között megtartott értekezleten Bulgária, Magyarország, az NDK, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és a Szovjetunió képviselői megtárgyalták és rögzítették a hadiipari termelés megosztását. Mindezt azzal a céllal, hogy biztosítsák a résztvevő országok hadseregeinek fegyverzeti rendszerekkel való ellátását, valamint a honvédelmi iparok termelő kapacitásait a legcélszerűbben használják ki. Az 1957–1960. évekre vonatkozó kétoldalú szállítási szerződéseket 1956. október–november folyamán kívánták megkötni. Kilenc csoportba sorolva több mint 70 féle fegyver, jármű, műszer és katonai felszerelés gyártását osztottak fel egymás között úgy, hogy a csúcstermékek többsége a Szovjetunióban készül.[16]

A hadiipari szakosítás és munkamegosztás összehangolására egy új állandó bizottságot is létrehoztak a KGST-n belül: a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságot (HEÁB). 1956. szeptember 23–28. között került sor Moszkvában a HEÁB alakuló ülésére, amelyen 7 szakmai albizottságot (szekciót) hoztak létre: repülőipari; gyalogsági, tü-

---

[13] Az 1956-os KGST értekezlet előkészítő anyagai. MOL XIX-A-2-p 20. d.

[14] *Meisel* 1979. 13. és 92. o. Az állandó bizottságok feladatköréről lásd részletesen *Meisel* 67–69. o.

[15] *Okváth* 1998. 346. o.

[16] Az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió képviselőinek az 1956. július 20. és 30. között Moszkvában megtartott 1956–1965. évekre vonatkozó hadiipari és kölcsönös hadianyag szállítási tervjavaslat megtárgyalásának kérdésével kapcsolatos értekezlet jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 300. ő. e.

zérségi és aknavető fegyverzet; páncélosanyagok és tüzérségi vontatók; lőszerek, robbanóanyagok és lőporok; híradástechnikai; hadihajó-gyártási; műszaki anyagok; valamint vegyvédelmi anyagok témakörében.[17]

Az ősz folyamán a Szovjetunió korszerű légvédelmi (SZON-9-es lokátor) és híradástechnikai eszközök (rövid-, illetve ultrarövid-hullámú rádiók és front-hadsereg rádióberendezések) gyártási licencének átadását ajánlotta fel Magyarországnak, továbbá aláírtak egy megállapodást is az elektronikai háttéripar megteremtéséről.[18]

Az 1956. októberi lengyel válság és a magyar forradalom azonban hónapokra elterelte a figyelmet az együttműködés részleteinek kidolgozásáról, 1957 első felétől pedig a VSZ hadseregeinek átfegyverzése körül bontakozott ki hosszadalmas vita. Ennek nyugvópontra jutásáig lehetetlen volt meghatározni, hogy egyáltalán milyen fegyverzetek, járművek és felszerelések maradnak rendszerben, illetve milyen új eszközök gyártására kell felkészülni.

A hazai hadiipar pozíciói ráadásul tovább romlottak, mert nemcsak hogy a Magyar Néphadsereg igényei minimalizálódtak, hanem a KGST tagországok is sztornírozták – az „ellenforradalom" utáni bizonytalan helyzetre hivatkozva – a legnagyobb volumenű megrendeléseiket (a lokátorokét és a légvédelmi lövegekét).[19]

A KGST HEÁB 1957. decemberi moszkvai ülésén mindenesetre több elvi határozat született a blokk országainak szorosabb katonai együttműködéséről. Az elsődleges cél az volt, hogy a tagországok 1959–1965 közötti népgazdaság-fejlesztési terveiben a hadiipari termelés és a kölcsönös hadianyag-szállítások szempontjait érvényesíteni lehessen. A bizottság célszerűnek tartotta, hogy 1958 első felében napirendre tűzzék az 1965-ig szóló perspektivikus tervek összehangolását is. A HEÁB egyúttal felkérte a résztvevő országok tervhivatalait, hogy gyorsítsák fel a népgazdaság-mozgósítási tervek egyeztetését.[20]

Csak közvetett forrásokból tudható, hogy 1958. május első napjaiban döntött végérvényesen a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága (EFEF) a tagországok hadseregeinek leendő szervezetéről és fegyverzeti rendszereiről.[21] A döntés részletei egyelőre nem ismertek, ám a tagországok hadiiparának olyan korszerű eszközök gyártására kellett felkészülnie, amely gyökeres technológiai váltást is igényelt (rövidhullámú rádiók, elektronikai részegységek stb.). Magyarország számára azonban a fegyverzetről és haditechnikáról szóló döntés igen hátrányos volt. Kiss Árpád OT-elnök számára az OT Katonai Főosztálya által készített előterjesztésből[22] kiderül, hogy a korábbi megállapodásokban

---

[17] Kivonatos jelentés a Hadiipari Állandó Bizottság moszkvai tárgyalásáról. 1956. október 1. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 43. ő. e.

[18] *Thürmer* 1981. 30. o.

[19] OT Katonai Főosztálya: A KGM/B helyzetjelentéséről készítendő előterjesztés 8. sz. munkacsoportjának jelentéstervezete. 1961. január 30. MOL XIX-F-6-dd 24. d.

[20] 2. sz. jegyzőkönyv a [KGST] Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság[a] 1957. december 10–14. között Moszkvában megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d.

[21] A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Technikai Csoportfőnökségének vezetője Apró Antalnak írott 1958. április 23-i levelében még nem tudott ilyen döntésről. Lásd: Észrevételek a KGM/B munkájáról készült előterjesztéshez. MOL XIX-A-2-gg 63. d. Az OT Katonai Főosztálya viszont már a döntés lényegét ismerve tette meg javaslatait az OT elnökének. Lásd: A Magyar Fél álláspontja az értekezlet 2. napirendi pontjához. 1958. május 9. MOL XIX-A-16-i 10. d.

[22] A Magyar Fél álláspontja az értekezlet 2. napirendi pontjához. 1958. május 9. MOL XIX-A-16-i 10. d.

szereplő termékek mindössze 15%-ának legyártására volt továbbra is igény (az 1959–1965 közötti időszakot illetően 700 millió rubelről 100 millióra zuhant a várható megrendelés), miközben még az eredeti nagyságrend esetén sem lett volna teljes egészében lekötve a magyar hadiipar kapacitása. Hazánk tehát végletesen rá volt szorulva a nemzetközi együttműködésre, hiszen ez volt az egyetlen reménye, hogy az iparnak megrendelést szerezzen, illetve ellentételezhesse a Magyar Néphadsereg fejlesztéshez szükséges nagymennyiségű haditechnikai importot. A katonai főosztály ezért feltétlenül azt szorgalmazta, hogy a KGST-tagországok szigorú specializációt valósítsanak meg.

A VSZ EFEF hosszú távra szóló határozata ismeretében ültek össze tanácskozni a KGST tagországok kommunista és munkáspártjai 1958. május 20–23-án. Az értekezleten az együttműködés továbbfejlesztésének kérdéseit, a nemzetközi munkamegosztás és termelésszakosítás összehangolását vitatták meg. Második napirendi pontként, zárt ülésen tárgyalták meg a hadiipari specializáció kérdéseit. A napirendhez tartozó szovjet előterjesztés megállapította, hogy az 1956 nyarán aláírt jegyzőkönyv ellenére a tagországok között – főként elszámolási problémák miatt – nem jöttek létre szállítási szerződések. Ráadásul a VSZ EFEF döntése nyomán lényegesen megváltozott a haditechnikai szükséglet. A szovjet elképzelések szerint baráti, kölcsönös szállításokból kellene fedezni a katonai igényeket, s általában nem kell új hadiüzemeket építeni vagy bővíteni, kivéve az új iparágakat (vákuumtechnika stb.). A Szovjetunió kifejezte azon készségét, hogy a korábbi kedvező hitelfeltételekkel hajlandó szállítani a legkorszerűbb hadfelszereléseket a partnerországoknak. Az előterjesztésre reagáló magyar álláspont is az volt, hogy újra kell tárgyalni a teljes nomenklatúrát: újból meg kell határozni az egyes országok hadiipari profilját a már meglévő kapacitások figyelembe vételével. Az 1959–65. évi tervek, valamint a mozgósítási tervek mielőbbi összehangolásával is egyetértettek.[23]

Az ülésen elvi deklarációk születtek, miszerint a népi demokráciák hadiiparainak specializációját racionálisabban kell megszervezni, valamint az 1965-ig szóló hadiipari és kölcsönös hadianyag-szállítási tervek kidolgozásánál is mindinkább törekedni kell a munkamegosztásra. A kevés konkrét intézkedés egyike az volt, hogy a tagországok maximális mértékben saját termelésből vagy kölcsönös szállításokból fedezzék hagyományos fegyverszükségleteiket, a lőszergyártást pedig minden tagországban folytassák.[24]

A szakosítás és kooperáció gyakorlati kidolgozása azonban igencsak hosszadalmas folyamatnak bizonyult. 1959-ben a HEÁB éves értekezletén túl a fegyvernemenkénti és termékágankénti szekciók és munkacsoportok közel húsz ülést tartottak, kevés kézzelfogható eredménnyel. A fizetési feltételek meghatározásától a katonai rádiótechnikai készülékek addig eltérő műszaki követelményeinek egységesítéséig számtalan problémára kellett megoldást találni, lehetőleg minden fél érdekét szem előtt tartva.[25]

---

[23] A Szovjet Fél elgondolásai a hadiipar termelése és a haditechnikai kölcsönös szállítások tervei összehangolásának kérdésében. d. n. MOL XIX-A-16-i 8. d., Előterjesztés a[z MSZMP] Politikai Bizottsághoz a május 20-án Moszkvában kezdődő felsőszintű tárgyalásokra vonatkozólag. MOL XIX-A-16-i 10. d.

[24] Beszámoló a KGST Hadiipari [Együttműködési] Állandó Bizottságának 1959. évi munkájáról és további tevékenységéről. A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülése jegyzőkönyvének melléklete. Moszkva, 1960. október 4–6. MOL XIX-F-6-dd 60. d.

[25] Uo.

A HEÁB és munkacsoportjai a következő év folyamán is jelentős energiát fordítottak a hadiipari fejlesztéseknél közös irányok meghatározására és a szabványosításra, hogy a különböző országokban fejlesztett eszközök és alkatrészek egymással csereszabatosak, a kommunikációs eszközök pedig kompatibilisek legyenek. Továbbá megkezdődött a berendezések és technológiák egységesítése is, amely például a lőszergyártásnál már ekkor pénzben kimutatható megtakarításokat eredményezett. A KGST HEÁB 1960. október 4–6. közötti moszkvai értekezletén többek között jóváhagyta a kis sorozatban gyártott és specializálandó lőszerek nómenklatúráját, valamint számos híradástechnikai eszköz egységes műszaki követelményeit. Magyar szempontból talán a legfontosabb döntés a katonai rádiótechnikai eszközök gyártásának végleges felosztása volt: hazánkra hétféle eszköz jutott (különféle rádióállomások, rádiórelé-vonalak, televíziós és távíróberendezések).[26] A HEÁB feloszlatta a kezelhetetlennek bizonyult szekciókat és munkacsoportokat, s magához vont minden feladatot. Így az egyes országok delegációi, valamint a bizottság moszkvai titkársága kapott komolyabb szerepet az éves ülések előkészítésében. A HEÁB felkérte továbbá a VSZ EFEF-et, hogy mielőbb dolgozza ki az új hadiipari cikkek kifejlesztésére vonatkozó harcászati-műszaki követelmények bevezetési rendjét.[27]

Az 1960-as évek elején ugyanakkor két tényező gyorsította fel a keleti blokk hadiiparának fejlesztését: a berlini válság és a szovjet katonai doktrína átalakulása. Utóbbinak leglényegesebb eleme a nukleáris fegyverek tömeges alkalmazása volt. Ez pedig azzal járt, hogy minden VSZ-tagország hadseregét ki kell képezni a legmodernebb nukleáris eszközökkel való harcra. Ugyanakkor nem maradhatott el a hagyományos haderők fejlesztése sem, mert az atomcsapást követően rájuk várt a maradék NATO-erők „villámháborús" gyorsaságú felszámolása.[28] Mindegyik tényező egy irányba hatott: gyorsított ütemben kell modernizálni az ütközőzónában található kelet-európai szövetségesek haderejét.

Gyorsított átfegyverzési program

Az átfegyverzési és modernizálási programot a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete (PTT) hagyta jóvá 1961. március 28–29-i moszkvai ülésén. A projektben a tagországok mindösszesen 2,8 milliárd rubel értékű katonai beruházást-fejlesztést irányoztak elő a következő négy évre. (Az összeg az azévi szovjet katonai kiadások kb. 70%-át tette ki, és akkori folyó áron 39 milliárd forintra rúgott.)[29]

A PTT határozatából következő gyakorlati kérdéseket a KGST HEÁB 1961. július 25–27-i moszkvai ülésén vitatták meg. Ezen a következők szerint véglegesítették a főbb haditechnikai cikkek gyártásának elosztását:

---

[26] A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülésének jegyzőkönyve. 1960. október 4–6. MOL XIX-F-6-dd 60. d., továbbá A KGST Hadiipari [Együttműködési Állandó] Bizottságának 1960. évi munkájáról és további tevékenységéről szóló beszámoló. 1961. március 26. MOL XIX-F-6-dd 61. d.

[27] A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülésének jegyzőkönyve. 1960. október 4–6. MOL XIX-F-6-dd 60. d.

[28] *Baev* 2003 7. o., *Uhl* 2002. 1–2. o.

[29] *Uhl* 2002. 1–2. o.

Haditechnikai cikk megnevezése	*A szakosított ország*
Rakéta-technika:	
„levegő–levegő" rakéták	Csehszlovákia, Lengyelország
páncéltörő lövedékek	Csehszlovákia, Lengyelország
Repülő-technika:	
vadászrepülőgépek	Csehszlovákia
Páncélos anyagok:	
kerekes páncélozott szállító járművek	Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Lengyelország
Híradástechnikai eszközök:	
század rádióállomás	Románia, NDK, Lengyelország (saját részre)
ezred, zászlóalj és tüzérségi rádióállomások	Csehszlovákia

A táboron belüli csúcstechnikát előállító szovjet hadiipar kapacitásainak tehermentesítése érdekében a bizottság úgy határozott, hogy az alkatrészek, szerkezeti részegységek és anyagok termelését minden tagállamnak magának kell megoldania. A szövetségen belüli munkamegosztás érdemi megvalósítása változatlanul igen vontatottan haladt. A tagországok hosszas tárgyalásokkal ugyan elvégezték a főbb haditechnikai cikkek termelési előirányzatainak pontosítását és az 1963–1965 közötti kölcsönös hadiipari szállítási tervek összehangolását, de az új haditechnikai cikkek gyártásának bevezetése miatt sem az előirányzatokat, sem a szállítási igényeket nem tudták véglegesíteni. A tagországok ezeket a kérdéseket az év végéig kétoldalú tárgyalásokon kívánták egymás között tisztázni.[30]

Augusztusban a szocialista országok kommunista és munkáspártjai vezetőinek moszkvai értekezletén ismételten megerősítették a modernizálásról szóló márciusi döntést. Meghatározták továbbá a két fő fejlesztési prioritást: a légvédelem és a gépesített erők korszerűsítését.[31] A hónap végén aztán – a berlini krízis éleződése miatt – a VSZ EFEF ultimátumszerű parancsban adott utasítást a fejlesztési program radikális gyorsítására: a Magyar Néphadseregnek is egy hónapon belül kellett készen állnia a „teljes értékű harci alkalmazásra", azaz egy esetleges háború megvívására.[32]

A következő hónapokban a válságot ugyan sikerült békés úton megoldani, ám az átfegyverzés fokozott tempója nem csökkent. A VSZ haderői integrációjának egyik első

---

[30] OT Katonai Főosztálya: Az érdekelt KGST országok képviselői értekezletéről készült 1/61. sz. jegyzőkönyv. 1961. július 25–27. MOL XIX-F-6-dd 61. d.

[31] *Békés* 2004. 4–5. o.

[32] Magyar Néphadsereg Vezérkara: Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz – Jelentés a Magyar Néphadsereg feladatairól. 1961. szeptember 4. HL MN 1963/T 68/015/4. 6. cs. 1–12. ö. 1961. október 1-jéig a következő intézkedéseket kellett megtenni: három gépkocsizó lövészhadosztályt átszervezni, egy hadosztályt pedig mozgósítás után teljes harcértékű hadosztállyá feltölteni, megkezdeni egy harckocsizó hadosztály felállítását, felülvizsgálni és pontosítani a hadműveleti tervet. Továbbá szeptember 15-ig előkészíteni öt, egyenként ezer tonna kapacitású gépkocsi-zászlóaljat, nagy mennyiségű üzemanyag-tartalékot képezni a szövetséges csapatok számára, valamint megteremteni az elhelyezési feltételeket az újonnan Magyarországra érkező szovjet harcászati és hadműveleti rakétacsapatok, illetve vadászrepülő ezred számára. Lásd uo.

fontos lépése volt 1962 tavaszán a szövetség egységes honi légvédelmi rendszerének kiépítése az EFEF egyik főparancsnok-helyettesének irányítása alatt.[33]

A dinamikusan növekvő kölcsönös – civil és haditechnikai – szállítások mindinkább megkövetelték az egyeztetési mechanizmusok átalakítását, a sokoldalú koordináció biztosítását. Mindez KGST-n belüli intézményi reformokat is megkívánt. A tagállamok kommunista és munkáspártjai képviselői 1962. június 6–7-i moszkvai tanácskozásukon nemcsak hogy elfogadták „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei" című dokumentumot, hanem 7-én, a KGST XVI. (rendkívüli) ülésszakán – a tagországok kormányfőinek helyetteseiből – megalakították a KGST Végrehajtóbizottságát (VB). A testület alakuló ülésén deklarálta, hogy a szocialista integráció első szakasza lezárult, és a fő feladat – a szervezeti keretek kialakítása után – immár a termelési együttműködés megszervezése és kiszélesítése, valamint a nemzetközi munkamegosztás hatékonyságának növelése.[34]

Fél évvel később, a reformok következő lépéseként – a KGST VB 1962. decemberi, bukaresti ülésén – döntöttek a KGST Titkárságának újjászervezéséről.[35] A KGST központi apparátusában az ekkor meghatározott szervezeti rend, státuszleírás szerint az „Általános Osztály" fedőnevet viselő hadiipari osztály 30 fős létszámot kapott, amely így a nagyobb osztályok közé tartozott.[36]

A KGST Titkárságának ez az Általános Osztálya felelt a HEÁB tanácskozásainak megszervezéséért, beleértve az összes napirendre kerülő előterjesztés, vitaanyag és ajánlás előkészítését. Így ez az osztály végezte „A KGST HEÁB tagállamaiban folyó haditechnika gyártás nemzetközi specializációjának és kooperációjának elvei" című dokumentum véglegesítését is, amelyet 1963. április 20–25-i ülésén fogadott el a HEÁB.[37] A határozatban a munkamegosztás és kooperáció alapvető céljai között sorolták fel a meglévő kapacitások racionális kihasználását és fejlesztését, a létrehozott technika műszaki színvonalának szakadatlan korszerűsítését. Rögzítették, hogy a specializáció és kooperáció a „bizottság összes tagállamai érdekeinek figyelembe vételével", a szakosítás sokoldalúan történik, az összes tagállam folyamatos tájékoztatása mellett. A dokumentum szerint a gyártás-specializálási ajánlásokat a bizottság dolgozza ki, s azok mindaddig érvényben maradnak, amíg olyan új körülmények nem merülnek fel, melyek korrekciót igényelnének. Leszögezték, hogy mindez egyet jelent az indokolatlan párhuzamosságok felszámolásával és a gyártási sorozatnagyságok emelkedésével. Egy-egy terméket (termékcsoportot) egy-egy országra kell osztani, s legfeljebb ha annak nincs elegendő kapacitása, akkor lehet kettőre. Az adott terméket elvállaló ország kötelezettséget is vállal a többi tagországok igényeinek kielégítésére.

A KGST VB 1963. július 2-i moszkvai ülésszakának zárt ülésén értékelték a KGST Titkárság Általános (Hadiipari) Osztálya addigi működését. Ekkor határozták meg az osz-

---

[33] Határozvány a Varsói Szerződésben részt vevő államok egységes honi légvédelmi rendszeréről. Az MSZMP PB 1962. március 20-i ülésjegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 261. ő. e. 42–50. o.

[34] *Meisel* 14., 16–17. o. A KGST Végrehajtó Bizottsága feladatáról és hatásköréről részletesen: *Meisel* 64–65. o.

[35] A KGST Titkársága osztályainak beosztása az együttműködési bizottságok, állandó bizottságok és értekezletek tagolódását képezte le. A titkárság civil részlegeinek működéséről lásd *Meisel* 70–71. o.

[36] KGST VB harmadik ülés jegyzőkönyve. Bukarest, 1962. december. MOL XIX-F-6-na 1011. d.

[37] KGST HEÁB 8/63. sz. jegyzőkönyv, Moszkva, 1963. április 20–25. HL OT 107. d.

tály végleges szervezetét, 25 fővel. A HEÁB titkárságaként funkcionáló osztálynak a KGST apparátusán belüli nagy önállóságát mutatja, hogy munkáját teljes körűen a HEÁB elnöke irányította, s a KGST Titkársága kizárólag a bizottság és az osztály szervezési és gazdasági ügyeit intézhette. A szovjetek változatlan szervezetbeli primátusát mutatta, hogy az osztály teljes szakértői állománya a Szovjet Hadseregből verbuválódott. Úgy látszik a szovjetek még a szövetségeseikben sem bíztak meg maradéktalanul, mert nem járultak hozzá, hogy a tagországok mozgósítási és háborús felkészülési munkáját sokoldalúan koordinálják a HEÁB-on belül, hanem ragaszkodtak a kétoldalú egyeztetések rendszeréhez.[38]

A Varsói Szerződés tagállamaiban az 1961. márciusi program alapján végzett fejlesztéseket a PTT 1963. július 26-i moszkvai tanácskozásán tekintették át. Megtárgyalták és elfogadták Grecskó marsall, a VSZ EFEF parancsnokának jelentését, amely az előző két év munkájának értékelésén túl rögzítette az 1970-ig teljesítendő feladatokat is. A PTT ennek alapján elfogadott határozata nyugtázta, hogy „jelentősen növekedett a [VSZ-]csapatok technikai felszerelése, gépesítése és korszerű fegyverfajtákkal való ellátottsága". A határozatban összegezték a korábbi kétoldalú szerződésekben vállalt kötelezettségek rendszerét is.[39]

A Grecskó-jelentés kapcsán hozott határozat nem tartalmazott számadatokat, így csak későbbi, nyugati forrásokból mutatható ki kiadási növekmény mértéke. A SIPRI[40] 1969-es adatai szerint a VSZ tagországai három év alatt (1963-ra 1960-hoz képest) átlagosan 1,4-szeresére emelték a haderejükre fordított összegeket, ezen belül a Szovjetunió másfélszeresére, Magyarország pedig a kétszeresére emelte ezirányú költését. (*Lásd az 1. táblázatot.*)

A KGST HEÁB soron következő – 1963. november 28 – december 3. közötti moszkvai – ülésén egyfelől pontosították a hadiipari specializáció és kooperáció alapelveit, másfelől elfogadták a bizottság alapszabályát. Ebben részletesen szabályozták a testület feladatait és hatáskörét, az ajánlások és határozatok meghozatalát és érvényét, valamint a bizottságnak a KGST Titkárság Általános (Hadiipari) Osztályához való viszonyát. A HEÁB székhelyhelyeként Moszkvát nevezték meg, ahol évente legalább kétszer ülésezni kellett.[41]

---

[38] Jegyzőkönyv a KGST Végrehajtó Bizottság 7. üléséről a hadiipar kérdéseivel kapcsolatban. Moszkva, 1963. július. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára 855/1/26.

[39] A Varsói Szerződésben résztvevő államok Politikai Tanácskozó Testületének 1963. július 26-i határozata – Grecskó elvtársnak, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának a Varsói Szerződésben résztvevő államok Egyesített Fegyveres Erői harckészültségével és harckiképzési állapotával kapcsolatban tett jelentéséről. MSZMP PB 1963. szeptember 10-i ülésjegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 312. ő. e. 81–83. p.

[40] A Stockholm International Peace Research Institute 1969-ben jelentette meg első ízben évkönyvét a világ katonai kiadásairól és fegyverkereskedelméről. A kutatóintézetről és kiadványairól lásd bővebben: www.sipri.org.

[41] A KGST HÁB 1963. november 28 – december 3. között Moszkvában megtartott 9/63. sz. ülésének jegyzőkönyve. HL OT 108. d.

1. táblázat

A Varsói Szerződés tagállamainak katonai kiadásai millió USA-dollárban, 1960. évi változatlan áron, a Benoit-Lubell-féle korrekciós árfolyamon 1959 és 1965 között

Ország/Év	*1959*	*1960*	*1961*	*1962*	*1963*	*1964*	*1965*
Bulgária	140	154	186	214	219	210	188
Csehszlovákia	1 014	1 035	1 125	1 276	1 315	1 262	1 180
NDK	[550]	[630]	[710]	807	808	809	820
Magyarország	144	[174]	204	284	348	343	277
Lengyelország	915	936	1 062	1 121	1 250	1 308	1 397
Románia	365	[380]	[395]	414	435	436	481
VSZ a Szovjetunió nélkül	*3 198*	*3 379*	*3 752*	*4 186*	*4 445*	*4 439*	*4 416*
Szovjetunió	22 310	22 143	27 619	30 238	33 095	31 667	30 476
Teljes VSZ összkiadása	*25 508*	*25 522*	*31 371*	*34 424*	*37 540*	*36 106*	*34 892*

Forrás: SIPRI Yearbook 1969/70. 268–269. o. A szögletes zárójelbe tett adatok becsült értékek.

Az 1964-es év fő feladata már a következő ötéves tervperiódus, az 1966–1970. közötti hadiipari beruházási és termelési tervek összehangolásának megkezdése volt. A HEÁB 1964. május 12–14-i moszkvai ülésén a páncéljárművek és harckocsik gyártásmegosztásán túl ez volt a legfontosabb napirendi pont.[42] A következő fél évtized termelési kérdéseiről tárgyalva egy régi probléma merült fel ismét: a hadiüzemek kapacitásainak kihasználatlansága. Ennek oka nemcsak az 1950-es évekre visszavezethető túlméretezettség volt, hanem a partnerországok fegyelmezetlensége is. Egyrészt eltúlzott igényeket jeleztek az előzetes tárgyalások során, másrészt kiderült: egyes országok nem tartják be a szakosítási ajánlásokat, és különféle okokból nem a specializált országtól rendelik meg az adott haditechnikai cikket, hanem inkább a Szovjetuniótól. Ezért a HEÁB 1965. április 9–13-i moszkvai ülésén a megállapodások fegyelmezettebb betartására, valamint az 1966–70. évi kölcsönös szállítások fokozására és a nemzetközi kooperáció intenzifikálására szólította fel a tagországokat.[43] Érdemes arra is emlékeztetni, hogy részben ezek a kapacitáskihasználási problémák ösztökélték a közép-kelet-európai

[42] A KGST HÁB 1964. május 12–14. között Moszkvában megtartott 10/64. sz. ülésének jegyzőkönyve. HL OT 109. d.

[43] Az OT jelentése a KGST HÁB 1965. április 9–13. között Moszkvában megtartott 11/65. sz. üléséről. HL OT 110. d.

szocialista országokat arra, hogy új piacot keressenek a felesleges haditechnikájuknak. A megoldást a szocialista orientációjú közel-keleti arab országok jelentették, amelyek 1966–67-től exponenciálisan növekvő megrendelésekkel látták el a VSZ hadiiparát.[44]

A KGST-n belüli hadiipari termelésről még a katonai kiadásokhoz hasonló kimutatás sem áll rendelkezésre, de az bizonyos, hogy minden VSZ-tagország tekintélyes és növekvő összegeket fordított a korszerű fegyverek, járművek és haditechnikai eszközök beszerzésére. A kölcsönösen növekvő mértékű szállítások minden félnél fellendítették a haditechnikai exportot: Magyarországon például 1963 és 1967 között megduplázódott a részaránya a teljes hadiipari termelésen belül. (*Lásd a 2. táblázatot.*)

2. táblázat

A magyar haditechnikai termelés százalékos megoszlása az értékesítés helye szerint, 1963 és 1967 között

Értékesítés helye/Év	*1963*	*1964*	*1965*	*1966*	*1967*
Külföld	24,0	35,1	44,5	40,7	47,3
Belföld	76,0	64,9	55,5	59,3	52,7

Forrás: A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967 évek között. 6. o.

A blokkon belül forgalomba kerülő katonai cikkek mind nagyobb része került ki a szakosított és nemzetközi együttműködéssel készülő termékek közül. 1963-ban például hazánk 850 millió forintnyi, a teljes haditechnikai termelés harmadára rugó exportjának közel felét kooperációban gyártott híradástechnikai termékek adták.[45] A III. ötéves terv időszakában (1966–1970) főként a katonai híradástechnikai berendezések és műszerek esetében növekedett ez a részarány: a rubelelszámolású export döntő részét specializált termékek adták.

Motivációk, hatékonyság

A termelés szakosítása ugyan a kommunista ideológia azon alaptételén nyugodott, hogy ki kell küszöbölni minden lehetséges párhuzamosságot és versenyt, ugyanakkor volt bizonyos racionalitása a szinte zárt rendszerként működő KGST-n belüli munkamegosztásnak. A kölcsönös együttműködés intenzifikálására a kisebb tagországok természetesen jobban rá voltak szorulva, mint a Szovjetunió. A kelet-közép-európai nemzetgazdaságok ugyanis mind hasonló gondokkal küzdöttek: a szűk belföldi piac korlátozott termelési lehetőségeket, gazdaságtalan szérianagyságokat és rugalmatlanságot eredményezett hadiiparukban (is). Haditechnikai vállalataik ezért részben civil ter-

[44] A közel-keleti fegyverszállítások magyar vonatkozásairól lásd *Germuska* 2003.

[45] KGM: Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére – A KGM 1963. évi haditechnikai termelési, elosztási és műszaki fejlesztési tervének teljesítéséről. 1964. január 29. MOL XIX-F-6-v 144. d.

mékek gyártásával, részben nemzetközi együttműködéssel és munkamegosztással igyekeztek szabadulni ebből a csapdából. A specializáció és a növekvő export tehát hatékonyan segítette a nyereséges termelési szériák elérését és a kapacitások kihasználását.[46]

A Szovjetunió ugyancsak profitált a KGST-együttműködésből. A hagyományos fegyverzetek, illetve a lőszerek esetében a gyártási feladatok kiosztásával sikerült tehermentesíteni a szovjet hadiipari komplexumot, amely így a legmodernebb iparágakra koncentrálhatta erőforrásait (rakéta-, lézer-, infratechnológia, űrkutatás stb.). A partnerországoknak gyártásra átadott eszközök és technológiák után a Szovjetunió licencdíjakat szedett, és egyedileg engedélyezte minden licencben készülő haditechnika további, harmadik országba (Közel-Kelet stb.) irányuló exportját.

Mindegyik félnek kedvező volt, hogy a haditechnika esetében ötéves, illetve éves egyezmények és jegyzőkönyvek rögzítették a kölcsönösen ki- és beszállítandó termékek és anyagok listáját, mennyiségét, az ellentételezést, valamint a fizetési és hitelkonstrukciókat. A tagországok tehát elvileg biztos és távlatilag is tervezhető felvevő piacot jelentettek, amennyiben sikerült megfelelő nyereséget (vagy legalább az önköltséget fedező) árat kialkudni a kölcsönös tárgyalások során. A haditechnikai szállítások ráadásul KGST szinten is hozzájárultak a külkereskedelmi egyenlegek kiegyensúlyozásához.

Magyar szempontból is sikerként könyvelhető el a KGST hadiipari együttműködéshez való csatlakozás. A szakosításnál ugyanis Magyarország olyan haditechnikai termékek gyártását vállalta el (kapta feladatul), amelyek összhangban voltak a hazai iparfejlesztés fő irányaival: a híradástechnika, a műszeripar és a járműgyártás fejlesztésével. A specializált termékek dinamikusan növekvő exportjával egyrészt sikerült nyereségessé tenni a haditechnikai vállalatok többségét, másrészt az 1960–70-es évek fordulójára ellentételezni lehetett a nagy értékű, korszerű fegyverzetrendszerek importját.

[46] *Dimitrov* 2002. 13–14. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beav	*Beav, Jordan:* The Evolution of the Warsaw Pact Organizational Structure and Decision Making Process, 1955–1969. Paper on the MHWG 3rd International Seminar Prague, 7–11 April 2003. „NATO and Warsaw Pact – The Formative Years 1948–1968"
Békés	*Békés, Csaba:* Hungary and the Warsaw Pact, 1954–1989: Documents on the Impact of a Small State within the Eastern Bloc. 2004. www.isn.ethz.ch/php
Brine	*Brine, Jenny* (compiler): COMECON – the Rise and Fall of an International Socialist Organization. New Brunswick, 1992. Transaction Publ.
Dimitrov	*Dimitrov, Dimitar:* The Restructuring and Conversion of the Bulgarian Defence Industry during the Transition Period. Bonn, 2002. Bonn International Center for Conversion. (Paper 22)
Germuska	*Germuska Pál:* A közel-keleti haditechnikai export kezdetei. In: Évkönyv 2003 XI. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. (Szerk. *Rainer M. János, Standeisky Éva.*) 79–91. o.
A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967 évek között.	A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967 évek között. [Budapest], 1968, KSH [Középgépipari Osztály].
Meisel	*Meisel János:* A KGST 30 éve. Budapest, 1979.
Okváth	*Okváth Imre:* Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Budapest, 1998.
Rákosi	*Rákosi Mátyás:* Visszaemlékezések. 1940–1956. (Szerk. *Feitl István, Gelléríné Lázár Márta, Sipos Levente.*) Budapest, 1997. 1–2. k.
SIPRI	SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1969/70. Stockholm, 1970, Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI].
Szelecki	*Szelecki György:* Mit kell tudni a KGST-ről? Budapest, 1986.
Thürmer	*Thürmer Gyula:* A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnöksége története. Kézirat, 1981. HL MN Különgyűjtemény A II/b-8.
Uhl	*Uhl, Matthias:* Nuclear Warhead Delivery Systems for the Warsaw Pact, 1961–65: Documents from the Russian State Archives of Economics and the German Federal Military Archives on the Reorganization and Modernization of the Armed Forces of the Soviet Bloc. 2002. www.isn.ethz.ch/php

Pál Germuska

COOPERATION IN THE FIELD OF ORDNANCE INDUSTRY IN THE COMECON, 1956–1965

Summary

There have hardly been any general works published in the past twenty years on the COMECON and the economic cooperation of its member countries, although it is widely known and accepted that this form of socialist integration influenced the prospects of national economies and their scope for action significantly. In the study, the author examines the establishment of the institutional frames of the COMECON, and the functioning of its coordination mechanisms, from the point of view of ordnance industry. The reader also gets the answers to the following questions: why was the Soviet Union interested in the distribution of munitions production and what motivated small member states like Hungary? Cooperation in the field of ordnance industry in the COMECON can be considered as a success for Hungary. The country specialised in the production of such technical items that fitted in with the guidelines of Hungarian industrial development in telecommunications, precision engineering and vehicle manufacturing. The dynamic increase in the export of specialised products turned munitions industry into a profit-making business on the one hand, and provided an effective means of compensation for the import of modern, valuable armaments systems by the early 1970s on the other hand.

Pál Germuska

COOPÉRATION EN MATIÈRE D'INDUSTRIE MILITAIRE DANS LE CADRE DU CAEM, 1956–1965

Résumé

Ces vingt dernières années, les travaux de synthèse publiés sur le CAEM et la coopération économique de ses pays membres ont été peu nombreux, alors que selon l'opinion généralement répandue et admise, le fonctionnement de l'intégration socialiste a considérablement influé sur les possibilités et la marge de manœuvre des économies nationales. Cette étude examine, dans le domaine de l'industrie militaire, la mise en place des cadres institutionnels de la coopération et le fonctionnement des mécanismes de concertation. Elle accorde une attention particulière aux motivations des pays partenaires: Pourquoi l'Union soviétique était-elle intéressée dans le partage de la production en matière de technique militaire et quels étaient les intérêts des pays membres plus petits dont la Hongrie? Du point de vue de notre pays, la participation dans la coopération CAEM dans le domaine de l'industrie militaire était une réussite. En effet, la Hongrie s'est spécialisée dans la fabrication des produits techniques militaires en accord avec les directions principales du développement national industriel: techniques de communications, industrie d'instruments de précision, fabrication de véhicules. D'une part, l'exportation en forte augmentation de ces produits spécialisés a réussi à assurer la rentabilité de la plupart des entreprises de technique militaire, d'autre part elle a permis de couvrir, au tournant des années 1960–1970, l'importation des dispositifs d'armement modernes et coûteux.

Pál Germuska

KRIEGSINDUSTRIELLE KOOPERATION IM RAHMEN DES RGW, 1956–1965

Resümee

Über den RGW und die wirtschaftliche Kooperation der darin teilnehmenden Länder sind in den vergangenen zwanzig Jahren kaum zusammenfassende Werke erschienen. Parallel dazu ist es aber eine weit verbreitete und anerkannte Auffassung, dass die Wirksamkeit der sozialistischen Integration die Möglichkeiten und den Spielraum der einzelnen Volkswirtschaften stark beeinflusste. Die Studie untersucht die Herausbildung des institutionellen Rahmens der Kooperation innerhalb des RGW und das Funktionieren der Schlichtungsmechanismen in der Kriegsindustrie. Dabei wird das besondere Augenmerk auf die Motivationen der Partnerländer gerichtet: warum war die Sowjetunion an der Aufteilung der kriegstechnischen Produktion interessiert und welche Interessen trieben die kleineren Mitgliedsstaaten, darunter Ungarn, an. Aus ungarischer Sicht gilt der Beitritt zur kriegsindustriellen Kooperation des RGW als Erfolg. Bei der Spezialisierung übernahm Ungarn die Herstellung von kriegstechnischen Produkten, die mit den Hauptrichtungen der ungarischen Industrieförderung in Einklang waren: mit der Entwicklung der Fernmeldetechnik, der Geräteindustrie und der Fahrzeugproduktion. Mit dem dynamisch ansteigenden Export der spezialisierten Produkte konnte einerseits die Mehrheit der kriegstechnischen Untenehmen gewinnbringend gemacht, andererseits der Import von modernen Rüstungssystemen von großem Wert bis zur Wende der 1960-1970er Jahre kompensiert werden.

Пал Гермушка

СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ ВОЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РАМКАХ СЭВ В 1956-1965 ГГ.

Резюме

Об организации СЭВ и экономическом сотрудничестве ее государств-участников в последние двадцать лет едва была опубликована обобщающая работа, хотя в широких кругах известен и общепринят взгляд о том, что действие социалистической интеграции оказывало энергичное влияние на возможности отдельных национальных экономик и сферу их движения. В настоящей статье исследуется складывание официальных рамок сотрудничества внутри организации СЭВ и функционирование механизмов согласования. Особое внимание автор статьи уделяет рассмотрению мотиваций стран-партнеров: почему СССР был заинтересован в распределении военно-технического производства, и какие интересы подвигали более мелкие страны-члены ВД, в том числе и Венгрию. С венгерской точки зрения можно расценивать как успех присоединение Венгрии к военно-промышленному сотрудничеству стран СЭВ. При специализации производства Венгрия взяла на себя производство таких военно-технических изделий, которые согласовывались с основным курсом развития отечественной промышленности: развитием техники связи, приборостроения, и производства средств транспорта. Благодаря динамически возраставшему экспорту специализированных изделий, во-первых удалось сделать рентабельными большинмство военно-технических предприятий, а с другой стороны, и на рубеже 1960-1970 годов сбалансировать дорогостоящий импорт современных систем вооружения.

Az értelem bátorsága

TANULMÁNYOK
PERJÉS GÉZA EMLÉKÉRE

Argumentum

KÖZLEMÉNYEK

OLÁH ANDRÁS PÁL

A SZOLNOKI VASÚTI HÍD ELLENI, 1944. SZEPTEMBER 5-I AMERIKAI LÉGITÁMADÁS

Előszó

Magyarország 1944. március 19-i német megszállásával tragikus fejezet kezdődött az ország háborús történetében. Az 1944. április 3-i első szövetséges légitámadás nyitó momentuma lett az ország elleni kiterjedt légi háborúnak, az Európában ritkaságnak tekinthető békés hátország hadszíntérré vált.

A szovjetek az 1944. június 23-24-én megindított „Bagratyion" hadművelet eredményeként augusztus 20-án átlépték a román határt és Iaşi-Kisinyov térségében áttörték az arcvonalat. Románia ennek hatására augusztus 23-án fegyverszünetet kötött, és hadat üzent egykori fegyvertársának, a német birodalomnak. A román események alapvetően megváltoztatták a térségben a stratégiai helyzetet. Augusztus végére, szeptember elejére a szövetséges légierők kiemelt feladata lett a Romániából pánikszerűen evakuáló német csapatok sorozatos támadásokkal való akadályozása, ebből adódóan a magyar vasúti gócpontok, rendező pályaudvarok és vasúti hidak rombolása.[1]

A szolnoki rendező pályaudvar és a város melletti, 393m hosszúságú vasúti híd a kelet–nyugati irányú német csapatmozgatások szempontjából életbevágóan fontos volt, a szövetségesek a nyár folyamán emiatt folyamatosan támadták mindkét objektumot. A megváltozott fronthelyzetet követően a hidat először 1944. augusztus 28-án támadta nagyobb kötelék, a dél-olaszországi Foggia–Bari térségbe települt 15. amerikai légi hadsereg (15th Army Air Force, a továbbiakban 15. AAF) 83 B-24 Liberator típusú bombázó repülőgépe *(1. kép, l. a következő oldalon).* A ledobott 175 tonna (193 short ton) bomba az amerikaiak megfigyelése szerint a híd pilléreit több helyen eltalálta és a hídon átfutó vasútvonalat a híd mellett több helyen elvágta.[2] Több közvetlen találat következtében a hídon átfutó sínpálya egyike valóban súlyosan megrongálódott, az ártéri nyílások egyikének főtartója megrogyott. A támadás eredményeiről a helyszínre vezényelt honvéd vasútépítő század parancsnoka jóval szemléletesebb tudósítást adott:

„A Tisza hídon [...] több súlyos sérülés keletkezett. Minket küldtek ki először a károk észrevételezésére, majd a károk helyreállítására. Akkor a nagy mederszerkezet, tehát a kb. kétszer 100 méter nyílású híd kapott egypár találatot. Ezt a vasúti Hídosztály, illetve a MÁVAG mozgó szerelvénye kezdte javítgatni. Nekünk [...] az lett volna a feladatunk, hogy mivel az ártéri nyílások egyikének a főtartója [...] megrogyott, emeljük meg.

---

[1] *Pataki Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula*: Légiháború Magyarország felett 2. k. (a továbbiakban: Légiháború 2.), Budapest, 1992. 169.o.

[2] Air Force Historical Research Agency (AFHRA) A6476/1268. mikrofilm 653. o.

1. kép. Célfotó az augusztus 28-i támadásról (www.461st.com)

Vágjuk le a sérült véget és egy ideiglenes tartórészt rakjunk bele. A munkát azzal kezdtük, hogy ennek a kb. egy méterre megrogyott szerkezetnek a megemelésére egy talpfamáglyát raktunk [...]."[3] A javítások során a MÁV pályafenntartói a hídon, pályaelágazást létrehozva, sínátkötést készítettek, úgy, hogy a Szajol felől jövő bal vágányt az épségben maradt jobb vágányra kötötték át. A vasúti forgalom így lassabban és körülményesebben, de továbbra is működött.[4]

[3] *Lovas Gyula*: Magyar vasutak a második világháború éveiben, Budapest, 1996. (a továbbiakban: *Lovas*) 316.o.

[4] *Lovas* 317. o.

A szövetséges katonai vezetők az eredményt nem tartották kielégítőnek, ezért szeptember 1-jén újabb támadó hullám szórta halálos terhét a hídra: 56 B-24 Liberator (52 P-51 Mustang vadászrepülőgép oltalmazásával) 116 tonna (129 short ton) bombát oldott a cél felett. A megfigyelők szerint a bombák koncentráltan a híd körül robbantak, a vasúti síneket pedig több helyen szétrombolták.[5] A hídon a sínátkötéssel keletkezett pályaelágazáshoz kirendelt forgalmi szolgálattevő, Nagy József, a támadás alatt, szerencséjére, nem tartózkodott a szolgálati helyén. A riadó lefújása után a hídhoz visszagyalogolva vette tudomásul, hogy „[...] a Tisza híd egyik vágánya három helyen be van szakadva, a sínek tartották csak a talpfákat."[6] A honvéd vasútépítő századot ezután elvezényelték, mivel a támadásban a felszerelésük használhatatlan lett:

„A találatok nyomán az alátámasztó szerkezet teljesen lezuhant, le is vált a híd egyik főtartója a keresztkötésekről és kereszttartókról és oldalt kifeküdt. Az általunk készített máglya talpfáiból gyufaszálak lettek, a felrakott hidraulikus emelők pedig a földbe fúródva mentek tönkre."[7]

A híd egyik vasúti vágánya ugyan végleg használhatatlanná vált, további korlátozásokkal azonban a kulcsfontosságú objektum mégis forgalomban maradt. A mozdonyok a hídig tolták a kocsikat, majd drótkötelekkel vontatták át azokat a túlpartra.[8]

1944. szeptember 3-án 10 óra 55 perckor 54 Liberator újabb támadást hajtott végre a híd ellen, és 128,8 t bombát dobott a célra (az amerikai légierők céllistái között a híd szajoli vasúti hídként szerepelt).[9]

Nathan F. Twining vezérőrnagy a 15. AAF parancsnoka ezt sem tartotta elegendőnek, ezért 1944. szeptember 4-i, titkosított távirati parancsában utasította a 304. Bomb Winget[10] a híd lerombolására.

A szeptember 5-i légitámadás

Twining szeptember 4-i parancsa kijelölte a másnapi támadás menetét.[11] Ezek szerint a 15. AAF mind az öt Bomb Wingje bevetésre került, többségükben magyar vasúti célokat támadtak. A légi hadsereg mellé vezényelt, éjszakai bombatámadásokra specializálódott brit 205. Bomb Group szeptember 4–5-e éjjelén Ravenna rendező pályaudvarát támadta.

Az öt BW három támadó oszlopban hatolt be az ellenséges légtérbe. A bal oldali (nyugati) oszlopot az 5. Bomb Wing hat Bomb Groupja és az 55. Bomb Wing három Bomb Groupja alkotta. Az 5. Bomb Wingnek két Combat Wingben (3–3 Bomb Group) 10.30-kor a budapesti északi és déli vasúti hidakat, az 55. Bomb Wing 3 Bomb Groupjának (464., 460., 485. Bomb Group) 4650–4920–5220 m (15 500–16 400–17 400 láb) magasságban tagozódva 10.45-kor a szobi vasúti hidat kellett lerombolnia.[12]

---

[5] AFHRA A6476/1268. 649. o.

[6] *Lovas* 318. o.

[7] Uo. 318. o.

[8] Uo. 320. o.

[9] Légiháború 2. 184–185. o. és AFHRA A6476/1268. 647. o.

[10] Az angol kifejezések magyarázatát l. a közlemény végén.

[11] AFHRA A6476/1268. 442–443. o. és 454–455. o.

[12] Uo. 241–243. o. (55th BW Operation Order No.170.)

A két Bomb Wingnek a 306. Fighter Wing adta a biztosító kíséretet. Az 5. Bomb Winget a 332. Fighter Groupnak 10.00-kor, az 55. Bomb Winget a 325. Fighter Groupnak 10.09-kor kellett szorosan közrefognia, az 52. Fighter Group pedig, mindkét Bomb Wing számára, nagy magasságból biztosított lazább, offenzív fedezetet.[13]

A jobb oldali (keleti) oszlopot a 47. Bomb Wingnek és a 49. Bomb Wingnek kellett volna biztosítania 3–3 Bomb Winggel. A 47. Bomb Wingnek a nagyváradi rendezőn várakozó vasúti gördülőanyagot (vasúti kocsik) kellett volna szétvernie, de a parancsot megváltoztatták, így Ferrara vasúti hídját 10.00-kor a 82. Fighter Group három századának kíséretében 3 helyett 4 Bomb Group (a 450., 449., 98. és 376.) támadta, közepes eredménnyel.[14] A 49. Bomb Wingnek (451., 461. és 484. Bomb Group) 09.54-kor 6 600–6 900–7 200 m (22 000–23 000–24 000 láb) magasságból a Belgrád alatt, a Duna torkolatától kb. 4,8 km-re (3 mérföld) épült, a Száván átívelő kettős vasúti hidat kellett lerombolnia. Védőkíséretet nem kapott.[15]

A középső oszlopot a 304. Bomb Wing alkotta. Parancsnokának, Fay R. Upthegrove dandártábornok szeptember 4-én 17.30-kor kiadott 233. számú bevetési parancsa értelmében[16] három Bomb Groupnak 30–30 repülőgéppel Szolnok vasúti hídját, vagy, ha az nem volna lehetséges, másodlagos célként Szabadka rendező pályaudvarát kellett elpusztítania. Jelentősebb légvédelemre és vadásztámadásra egyik célkörzetben sem számítottak.

A 304. Bomb Wingben négy Bomb Group állt hadrendben (B-24-es Liberator repülőgépekkel), ezek közül a 454. Bomb Group nem vett részt a támadásban, így a támadó csapatot a 459. Bomb Group vezette, ezt követte a 456. Bomb Group, majd a sort a 455. Bomb Group zárta a szokásos, ún. Bomberpulk Combat Box harcrendben. Ezen a napon a Wing a 120., a 459. Bomb Group a 106., a 456. Bomb Group a 108., a 455. Bomb Group a 111. bevetését teljesítette.[17] *(1. kép, 72. o.)*

A kijelölt útvonal a következő volt: felszállás után, 07.54-kor, a kötelék Cerignola fölött rendeződött össze a város tengerszint feletti magasságától 1500 m-rel (5 000 láb) magasabban, majd a kulcsponthoz (Gruj 42° 41' É / 17° 45' K) repült, ahova 08.42-kor kellett megérkeznie 3600 m (12 000 láb) magasságban. Onnan az 1. fordulási ponthoz (Drinjica 44° 18' É / 19° 09' K), majd a 2. fordulási ponthoz (Szabadka 46° 06' É / 19° 40' K) repültek, és behatoltak az ország akkori légterébe. Ezután valószínűleg az ellenőrzési ponthoz, Kiskunmajsa fölé (46° 29' É / 19° 43' K) haladtak tovább, végül az indítási ponthoz, ahonnan a célzáshoz szükséges rárepülés kezdődött (indítási pont: Tiszaföldvár 46° 59' É / 20° 14' K), majd tovább 4°-os tengellyel a tengerszint feletti 93,3 m (311 láb) magas célra repültek. A bombaoldást 10.25-kor kellett megkezdeni. Oldás után, éles jobbfordulóval kitérve, a felvezető útvonallal ellenkező irányban kellett visszatérniük a bázisra. Az úton Sid légvédelmi körzetét (45° 07' É / 19° 15' K) 12 km-rel (8 mérföld) el kellett kerülniük. A navigálást útkeresők (Pathfinder) nem segítették, a köteléknek egyedül kellett boldogulnia.

---

[13] AFHRA A6476/1268. 311. o. (XVth Fighter Command Operation Order No.193.)

[14] Uo. 336. és 287. o.

[15] Uo. 311. o.

[16] Uo. 247–248. o. (304th BW Operation Order No.233) és 244. o. (55th BW Intelligence Annex No.170.)

[17] AFHRA A6476/1268. 411. o. (304th BW Mission Report, 5 September 1944.)

A repülőgépek 1000 fontos, nagy rombolóerejű, ún. RDX rombolóbombát vittek magukkal 0,1 másodperces orrgyújtóval, fenékgyújtó nélkül, minimálisra állított időzítővel. A rádióforgalmazásra a „VHF B" csatornát használták. A Bomb Wing vezérgépének hívószava a „Button" volt, a 459. Bomb Group a „Roastlamb 1", a 456. Bomb Group a „Roastlamb 2", a 455. Bomb Group a „Roastlamb 3", a kísérő vadászok a „Butler" jelszóra hallgattak, a kíséretet a „Carson"-nal hívhatták vissza.[18]

1944. szeptember 5-én a reggeli órákban a személyzet rutinszerű eligazítását követően a támadásban részt vevő három Group, összesen 95 repülőgép, 07.00–07.10 között elemelkedett a földtől, majd, a szükséges magasságot gyűjtve, átlagos 272 km/h (170 mérföld/óra) sebességgel a találkozási pont felé haladt. A 459. és a 456. Bomb Group 32, a 455. 31db gépet küldött a bevetésre, a 455. Bomb Group egy gépe azonban felszállás után, motorhiba következtében, azonnal visszafordult, így Cerignola fölül összesen 94 gép kanyarodott rá a kurzusra, a kulcspont felé, ahova 08.42-kor kellett megérkezniük.[19]

A bombázókat az 1. Fighter Group P-38-as Lightning vadászgépeinek kellett erős védelemmel ellátniuk. A kísérőknek a 45° 15' É / 19° 24' K koordinátákon (Vinkovci térségében) 09.38-kor kellett közrefogniuk a bombázókat 6 000 m-en (20 000 láb). A Group 29db vadászgépe 07.57-kor startolt el Salsola repülőbázisáról, 3 gép azonban műszaki okok miatt azonnal visszafordult. A sűrű bevetések miatt akkoriban az is gyakran előfordult, hogy a pilóta a leterheltség miatt rosszul lett a levegőben. A vadászok alakzatát a 71. Fighter Squadron vezette Armstrong hadnagy parancsnokságával, aki egyben a Fighter Group parancsnoka is volt a bevetésen. Jobbról és balról a hátvédfedezettel egy síkban repült a 94. Fighter Squadron Fairhurst hadnagy vezetésével és a 27. Fighter Squadron Lang hadnagy vezetésével. A kíséret a találkozási pontot a tervezettnél később, 09.45-kor érte el, ahol nyoma sem volt a Liberatoroknak. Pár percig északnak repültek, majd 180°-os fordulatot vettek délnek és végre megpillantották az impozáns, rendezett alakzatban úszó „banáncsónakokat" (a B-24-es közkedvelt gúnyneve). A bombázók már a berepülési és bombázási magasságban haladtak, azaz a 459. Bomb Group 5 370–5 880 m (17 900–19 600 láb), a 456. Bomb Group 6 150–6 480 m (20 500–21 600 láb), a 455. Bomb Group 6 300–6 840 m (21 000–22 800 láb) magasságban, tartva a 272 km/h sebességet. A két alakzat végül 10.00-kor találkozott össze a 46° 00' É / 19° 35' K koordinátákon (Mohácstól keletre). A vadászok külön, zárt köteléket alkottak a bombázók felett és mögött, 7 200–7 500 m (24–25 000 láb) magasságban, 304 km/h (190 mérföld/óra) sebességgel cirkálva.[20] Az időjárás végig tiszta volt, kivéve a jugoszláv hegyvidéket, amit 3600 m magasságig sűrű felhőzet takart. Szolnok felett kb. 24 km-es volt a látótávolság.[21]

Sem a berepülés, sem a visszaút nem bővelkedett eseményekben. Az élen repülő 459. Bomb Group hajózói Szabadka rendező pályaudvarán 250 vagont,[22] illetve egy repülőtéren (46° 59' É / 20° 15' K, valószínűleg Kecskemét) 50db azonosítatlan repülőgépet észleltek.

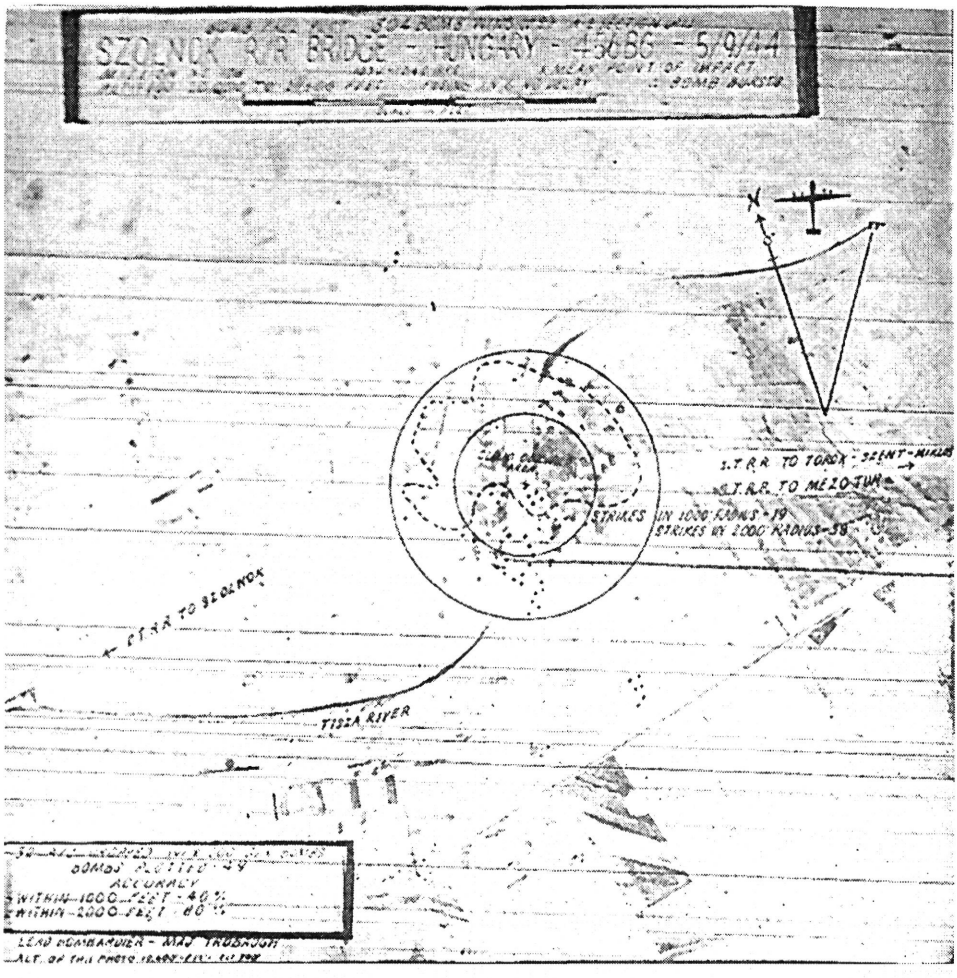
[18] AFHRA A6476/1268. 247–248. o. (L. a 15. jegyzetet)

[19] Uo. 412–414. o. (L. a 16. jegyzetet)

[20] AFHRA A6476/1268. 267–268. o. (1st FG Narrative Mission Report No.1174.)

[21] Uo. 412. o.

[22] Ezt a 455. BG megfigyelői a visszaúton, 11.17-kor megerősítették azzal a különbséggel, hogy ők 400 kocsit jelentettek!

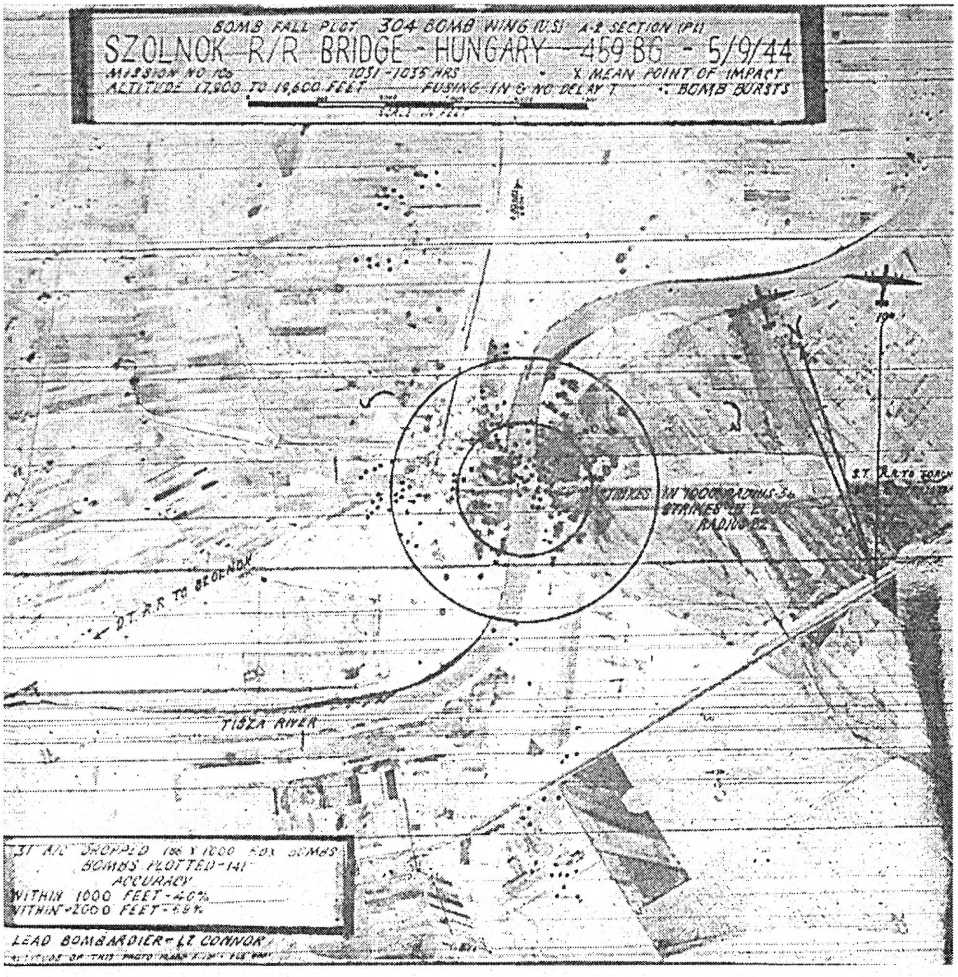

2. kép. Felderítő fotó a támadás után (AFRHA)

A 456. Bomb Group személyzete 10.04-kor 6 300 m-ről (21 000 láb) a 45° 36' É / 19° 32' K koordinátákon (Eszék körül) 2 laktanyát és egy repteret, majd 10.40-kor, 4,8 km-re (3 mérföld) a céltól délre (a szolnoki reptéren), 6 450 m-ről (21 500 láb) 35db ellenséges repülőgépet jelentett. (A kb. 30, főként szállító gépet 10.41-kor a 455. Bomb Group megfigyelői is észlelték)[23]

A 455. Bomb Group megfigyelői 10.14-kor 6 300 m-ről (21 000 láb) Kula rendezőjén (45° 37' É / 19° 31' K) 250 vasúti kocsit, majd az indítási pont felett átrepülve 10.32-kor Tiszaföldvárnál egy épülő hidat láttak 6 600 m (22 000 láb) magasságból.[24]

[23] AFHRA A6476/1268. 413. o.

[24] Uo. 414. o.

3. kép. Felderítő fotó a támadás után (AFRHA)

A bombázást eredetileg 10^{25}h-kor kellett volna kezdeni, de a tervek megcsúsztak. A támadó kötelék a kísérőkkel való találkozás után Kiskunmajsa fölé repült, majd az indítási pont, Tiszaföldvár felé. Nem sokkal az indítási pont előtt a berepülő alakzat megbomlott és a támadáshoz egy oszlopba fejlődött. Tiszaföldvártól kb. 4 percre terült el a célkörzet, amit 10.30 körül értek el, akkor kezdődött meg a támadás. A kísérők 10.30–11.10 között, a sebességet tartva, 6 600–7 800 m-en (22 000–26 000 láb) a célterülettől délkelet-északkelet felé, majd a célponttól délre cirkáltak, munkájuk azonban a megfigyelésen kívül nem akadt.[25] Mindhárom Bomb Group vizuálisan, azaz a Norden bombacélzóval célzott, és úgy vetette bombáit, hogy a vezérgéppel együtt az összes többi gép egyszerre oldotta ki rakományát, így a bombák sűrű szőnyeget alkottak.[26]

[25] AFHRA A6476/1268. 267. o.

[26] Uo. 364., 345., és 357. o. A bevetett BG-ok eligazítási űrlapjai (Briefing Sheet) alapján.

A rárepülés után, 9°-os tengelyen, a 459. Bomb Group vezérgépének bombázótisztje, Connor hadnagy, 10.30-kor[27] nyomta meg a kioldógombot, ugyanakkor az összes többi gép is megszabadult halálos terhétől.

A Group, miután a gépenként 6 bombát ledobta (31 × 6 darabot összesen 83,7 tonna = 93 short ton súlyban), élesen jobbra kifordult a cél fölül. Három perccel később a 186 bomba, láthatóan jól koncentrálva, becsapódott a hídon és a híd közvetlen közelében.[28] Egy gép, valószínűleg zárlat miatt, jóval korábban oldott ki, és 6 bombája közül négy Szeged-Királyhalom – ma Ásotthalom – mellett, a 419. sz. tanya udvarán felrobbant, kettő befulladt. A tanya épülete megrongálódott, két melléképülete pedig megsemmisült.[29]

A második hullámban támadó 456. Bomb Group 32 gépe (a vezérgép bombacélzó tisztje Trobaugh őrnagy volt) 358°-os tengelyen 10.39-kor 191 db bombát (85,95 tonna = 95,5 short ton) dobott le. Az egyik gép később egy erdős terület felett a 44° 49' É / 19° 15' K koordinátákon (a bosnyák hegyekben) kényszeroldást hajtott végre egy beragadt bomba miatt. Egy perccel később, két perccel a becsapódások előtt észlelték a szolnoki repülőtéren, a szerencséjükre a földön pihenő repülőket (egy perc múlva, 10.41-kor a 455. Bomb Group is észrevette őket). A célzást az addigra felszálló füst, por és némi felhőzet zavarta ugyan, ám 10.42-kor, a becsapódások alapján, mégis a híd közelében, koncentráltan robbantak a sorozatok.

A második hullám jobbra tartó kifordulása után jöhetett a harmadik, egyben utolsó hullám, a 455. Bomb Group 30 B-24-ese. 10.41-kor 354°-os tengelyen 178 bombát oldottak ki (89 short ton = 80,1 tonna összsúlyban). Mivel minden gép 6 bombát vitt, 180-at kellett volna ledobniuk, 2 hiányzó bombáról azonban egyik jelentés sem tesz említést! Az előző két hullám bombáinak becsapódásai addigra akkora füstöt keltettek, hogy a pontos célzás és a megfigyelés lehetetlen volt, a bombák belevesztek a megelevenedett földi pokolba. A támadás 10.45-re véget ért, mindössze 15 percig tartott.[30]

Miután az utolsó hullám is elvégezte munkáját, éles jobbfordulóval csatlakozott az első kettőhöz. A napi gyakorlat szerint akkor a kötelék visszarendeződött a rárepülés előtti alakzatba, megváltoztatta a repülési magasságot és elindult a dél-itáliai bázisok felé. Ezek a manőverek a légelhárítás megtévesztésére szolgáltak. A szolnoki híd körül a repülők 3 nehézágyús üteget észleltek (47° 09' É / 20° 13' K, 47° 09' É / 20° 15' K, 47° 11' É / 20° 15' K koordinátákon), melyek tüze először gyér, majd erősödő, de meglehetősen pontatlan volt. Eltalálni semmit nem tudtak, a gépek sérülés nélkül áthúztak a bombázott objektum és a három üteg felett.

A visszaút sem bővelkedett eseményekben, a 456. Bomb Group megfigyelői 11.13-kor, a kötelék alatt 3 000 m-rel (10 000 láb) alacsonyabban, Szabadka közelében, 4 ellenséges Me–109-es vadászt láttak elhúzni. Jellemző módon ez a négy repülőgép volt az egyetlen eset, amikor ellenséges vadászokra kellett figyelmeztetni. 11.30 körül többen jelentették a kisebb bárka- és uszályforgalmat a Dunán, ezután már újabb esemény nem történt a bombázókkal.[31]

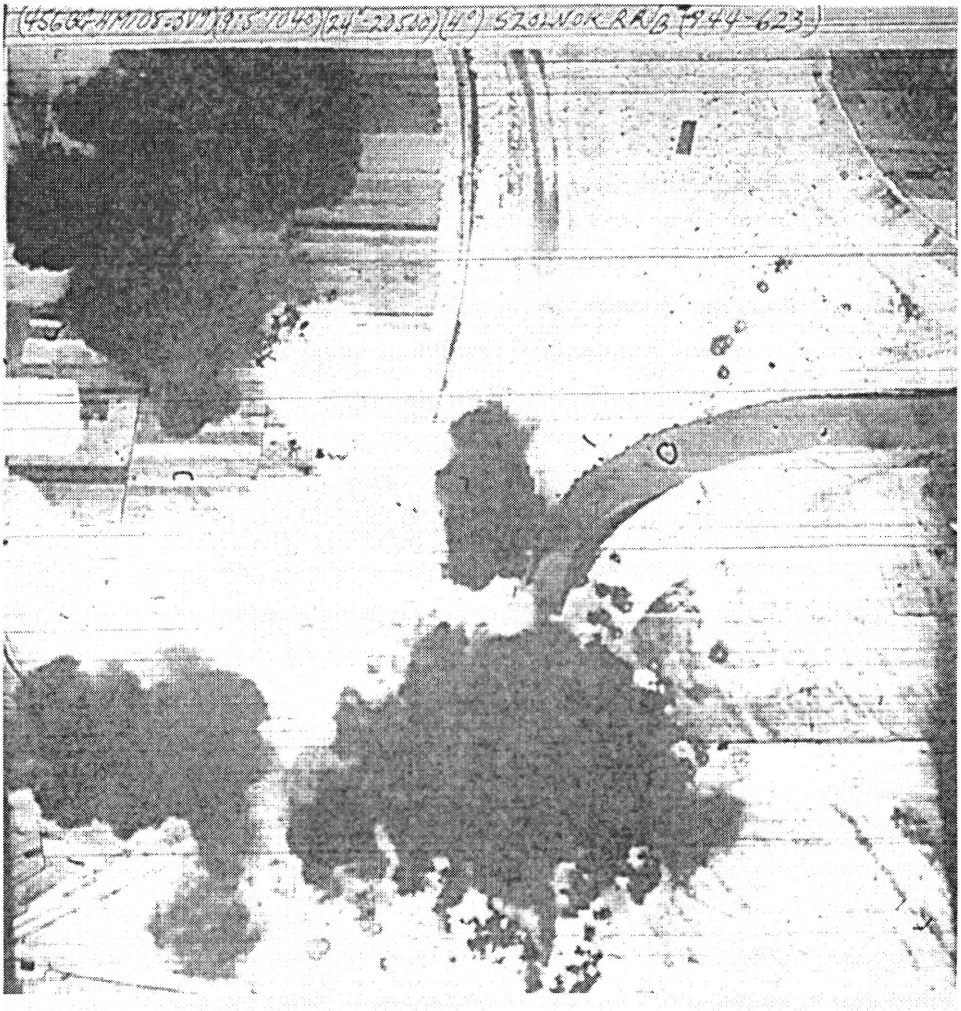
[27] Az összefoglaló jelentésekben szerepel a 10.33 is, de én az előzőt tartom hitelesnek, mivel az alakulat által készített fotók szerint 10.33-kor már a bombák robbantak!

[28] AFHRA A6476/1268. 413. o.

[29] Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Mérnöki Hivatalának iratai, 9. doboz, Légitámadások, számozatlan irat.

[30] AFHRA A6476/1268. 413–414. o.

[31] Uo.

4. kép. Célfotó a 456. BG-tól (AFRHA)

A vadászok 11.10-ig a cél fölött cirkáltak, egyszerre figyelve a légteret és a bombázás eredményeit. Észrevételük szerint a bombázás nagyon eredményes volt, azonban pár sorozat messze túlcsúszott a hídon. 10.40-kor, miközben még tartott az utolsó hullám ráre-pülése Szolnoknál, a vadászpilóták Budapest felől két hatalmas felszálló füstoszlopra figyeltek fel, melyek magassága elérte a 3 000 m-t (10 000 láb).

A kísérők végül, a célterület fölül jobbra kifordulva, ismét közrefogták a bombázók alakzatát és 11.30-ig adtak kíséretet, amikor is 5 700 m (19 000 láb) magasságban a 44° 45' É / 19° 00' K (Bosznia északkeleti része) koordinátákon elbúcsúztak a Liberatoroktól és elhagyták a bombázók kötelékét. 11.35-kor az alakulat egy magányos B-17 Flying Fortress-t vett észre a 44° 45 ' É / 18° 30' K koordinátákon (Brcko-tól délre) – csak az 5. Bomb Wing rendelkezett ezzel a géptípussal, ez a Wing Budapestet támadta –, mely sé-

rült motorral, vitorlába állított propellerrel küszködött azzal, hogy tartsa a sebességét és a magasságát. A Lightningok közrefogták és a jugoszláv partok irányába (Mljet sziget felé) kísérték, ahol 4 500 m-en (15 000 láb) a 43° 00' É / 17° 50' K koordinátákon (Mostar környékén) 12.15-kor sorsára hagyták. (Kérdés, hogy vajon miért nem a saját vadászai kísérték haza?) 12.30-kor 18 P-38-as 4 200-5 400 m-en (14-18 000 láb), Mljet szigetétől délre (42° 50' É / 17° 50' K), a tenger felett korábban elhagyta a köteléket (e manőver oka ismeretlen), majd 13.10-re mind a 26 vadászgép veszteség nélkül leszállt Salsola bázisán.[32] A bombázók az olasz partok előtt megbontották az alakzatot és beálltak a leszálláshoz. A 459. Bomb Group gépei 13.07-kor, a 456.-é 13.16-kor, a 455.-é 13.08-kor szálltak le, szintén veszteség nélkül.

Még aznap délután kiértékelték a fotókat és a szemtanúk beszámolóit. Ezek alapján a 459. Bomb Group bombái a hídra és kicsit attól északra hullottak,[33] és legalább két közvetlen találatot értek el a hídtesten, a híd keleti felén. A hídtól nyugatra eső vasútvonalat a robbanások több helyen elvágták. A szórás annak ellenére, hogy jónak vélték, elég nagy volt, a bombáknak csak a 40 %-a esett a célpont 300m-es (1000 láb), 58 %-uk pedig a 600 m-es (2000 láb) körzetébe. Becsapódásokat észleltek a céltól 1800 m-re (6000 láb) délre és 1500 m-re (5000 láb) északra is.

A 456. Bomb Group személyzetét zavarta a cél feletti felhőzet, így csak a folyóban, illetve a hídtól kissé délre robbanó sorozatokat, északra pedig elszórt becsapódásokat figyelhettek meg. Becslésük szerint bombáknak csak a 39 %-a csapódott be 300 m-es, 78 %-a pedig 600 m-es körzetben.

A 459. Bomb Group hajózói a füsttől semmit sem tudtak megfigyelni, az első két hullám eredményeiről készítettek térképet, a harmadikéról már lehetetlen volt.[34] *(2–4. kép, 76., 77., 79. o.)*

A támadás eredményeként „csak legfeljebb arasznyi rész maradt egyben a híd már korábban megrogyott főtartójából [...] vasúti járművet már nem engedtek a hídra [...] ugyanis a hídnak Szajol felőli ellenfala is megsérült, s az egész hídszerkezet megcsúszott.[35]

Mielőtt még a kiértékelés véget ért volna, a 304. Bomb Wing 17.00-kor újra a híd elleni támadásra adott parancsot másnapra, szeptember 6-ra, amiben már mind a négy Bomb Group részt vett volna, de fél órával később a parancsot módosították és az új cél az újvidéki rendező pályaudvar lett.[36] A 15. AAF felderítése úgy vélte, hogy a szolnoki vasúti hidat lerombolták.

---

[32] AFHRA A6476/1268. 268. o.

[33] Ezt az elcsúszást értelmezte helytelenül Fekete István szolnoki helytörténész úgy, hogy a légvédelmi ütegeket akarták először kiiktatni.

[34] AFHRA A6476/1268. 414. o. és 460–477. o. (Légifotók.)

[35] *Lovas* 326. o.

[36] AFHRA A6476/1268. 448. és 490. o. (304th BW Operation Order No.234 és 235.)

Több támadást a szövetségesek nem indítottak a híd ellen, bár 1944 október elejére annyira kijavították azt, hogy működőképes maradt egészen addig, amíg a front el nem érte Szolnokot. Áteresztő képessége akkorra minimálisra csökkent, ami valóban óriási gondokat okozott a németeknek. A híd sorsa végül sok társával együtt a precíz német utászok októberi működésével teljesült be, akik visszavonulásukkor felrobbantották. Fontosságára tekintettel 1945-ben ideiglenesen, majd 1946-ban véglegesen helyreállították, a forgalom hivatalosan 1947. október 10-én vehette használatba.[37]

Fekete István szolnoki helytörténész érdekes számvetést készített a város és a híd elleni légitámadásokról. Összesen 13 támadást regisztrált, közülük hetet a híd ellen, melyekből öt augusztus 21. és szeptember 5. közé esett.[38] A fenti időpontra, augusztus 21-re vonatkozóan tehát jó eséllyel tévedhetek, azt azonban kutatásaim során tapasztaltam, hogy a magyar kutatók inkább csak a magyar forrásokat ismerik és a források jórészt pontatlanok, sőt az akkori politikai nézeteket tükrözik egy olyan korszakban, amikor az ország megszállás alatt volt, és a fronttól csak hetek (és egyre csökkenő távolság) választották el.

A híd lerombolásának stratégiai fontosságához nem fér kétség, hiszen a frontvonalon augusztus végén beállt lavinaszerű változás hatására az elpusztítására legalább négy (talán öt) támadást indítottak a levegőből. Számvetésem – és a 15. AAF adatai – alapján legalább 286 repülőgépet indítottak és 683,9 tonna (754 short ton) tömegű bombamennyiséget vetettek le egy 393m hosszú célpontra, ami szerencsére lakott területen kívül feküdt. Óriási anyagi áldozat egy aprócska célpontért. A háború után mind a katonai, mind civil szakértők közül jó néhányan megkérdőjelezték a szövetséges légierők háborús stratégiáját. Ma olyan korban élünk, ahol már egyetlen bomba is elég egy kisméretű cél megsemmisítésére, tehát ezek a számok abszurdnak, vagy pazarlónak tűnhetnek, azt azonban igyekszem hangsúlyozni, hogy a 15. AAF végül elérte stratégiai célját. Teljesen lerombolni ugyan nem tudta a hidat, azonban a sorozatos támadásokkal akadályozta a csapatmozgatást, időt és energiát kötött le a forgalom fenntartására akkor, amikor időből volt a legkevesebb.

[37] Vasúthistóriai évkönyv, 1995. Budapest, 1995. 46–47. o.

[38] Fekete Istvánnal való levelezésem alapján. Az augusztus 21-i támadásra nem találtam kielégítő bizonyítékot, ezért bővebben nem is foglalkoztam vele, mivel Szolnokra vonatkozóan nem áll rendelkezésemre olyan alaposan összegyűjtött forrásanyag, mint Szegedre, amelyről hasonló témában kötetem készül.

Az 1944. szeptember 5-i, Szolnok elleni légitámadásban részt vett alakulatok

Alakulat	*Parancsnok*	*Állomáshely*
304. Bomb Wing	Fay R. Upthegrove tábornok	Cerignola
459. Bomb Group	Henry K. Mooney ezredes	Giulia
456. Bomb Group	Joseph G. Russel alezredes	Stornara
455. Bomb Group	William L. Snowden ezredes	San Giovanni
1. Fighter Group	Robert B. Richard (?)	Salsola

A 15. AAF által használt mértékegységek

1 mérföld/h (mph) = 1,6 km/h
1 láb (foot) = 0,3 m
1 font (lb) = 0,4536 kg
1 short ton (könnyű tonna) = 0,907185 t

A 15. AAF repülő egységei

Bomb Wing = általában 4 Bomb Group (bombázó csoport), összesen kb. 456 repülőgép
Bomb Group = kb. ezred méretű repülőegység, 4 Bomb Squadron (bombázó század), összesen kb. 80 repülőgép
Fighter Group = 3 Fighter Squadron (vadászrepülő század)

(Pataki-Rozsos-Sárhidai: Légi háború Magyarország felett 2. kötet, Budapest, 1992. 282. o.)

András Pál Oláh

AMERICAN AIR RAID ON THE RAILWAY BRIDGE OF SZOLNOK, 5 SEPTEMBER 1944

Summary

The transfer station of Szolnok and the railway bridge near the town played a vital role in German troop movements from east to west in the summer of 1944, therefore the Allies kept attacking both targets.

On 5 September 1944, the 304th Bomber Wing of the 15th Army Air Force took off to destroy the railway bridge of Szolnok.

The 95 attacking bombers were to be defended by the P-38 Lightings of the 1st Fighter Group.

Neither the air raid, nor the return flight was remarkably eventful. The attack lasted for 15 minutes only, and it was over by 10.45.

The reconnaissance of the 15th Army Air Force believed that the railway bridge of Szolnok had been destroyed, and there were no more air raids carried out against it. The bridge was repaired by the beginning of October 1944, so that it could be used until the front reached Szolnok, but its permeability was minimal, which caused serious problems to the Germans. Like several other bridges, the railway bridge of Szolnok too was blown up by the retreating German engineers in October 1944. Considering its importance, the bridge was temporarily rebuilt in 1945, and then entirely reconstructed in 1946. It was officially opened to traffic on 10 October 1947.

András Pál Oláh

L'ATTAQUE AÉRIENNE AMÉRICAINE DU 5 SEPTEMBRE 1944 CONTRE LE PONT FERROVIAIRE DE SZOLNOK

Résumé

La gare de triage de Szolnok et le pont ferroviaire à proximité de la ville avaient une importance cruciale pour les mouvements de troupes allemandes. Pour cette raison, les alliés lancèrent des attaques régulières contre ces deux installations tout au long de l'été.

Le 15 septembre 1944, le 304e BW de la 15e Armée de l'air partit pour détruire le pont ferroviaire de Szolnok.

Les 95 bombardiers attaquants furent couverts par les chasseurs du 1er FG Lighting.

Ni l'incursion aérienne ni le retour ne furent riches en événements, l'attaque ne dura que 15 minutes et se termina à 10h45.

Le renseignement du 15e AAF pensait que le pont ferroviaire de Szolnok avait été détruit et les alliés ne l'ont plus attaqué. Certes, il fut réparé pour début octobre 1944 et resta opérationnel jusqu'à l'arrivée du front à Szolnok, mais sa capacité de chargement minime causa des soucis énormes aux Allemands. Le sort du pont fut scellé: il fut détruit, parmi tant d'autres, par les soldats du génie allemand en octobre au moment de leur retrait. Compte tenu de son importance, le pont fut réparé d'abord provisoirement en 1945, puis définitivement en 1946 et officiellement rendu à la circulation le 10 octobre 1947.

András Pál Oláh

DER AMERIKANISCHE LUFTANGRIFF GEGEN DIE EISENBAHNBRÜCKE VON SZOLNOK AM 5. SEPTEMBER 1944

Resümee

Der Verschiebebahnhof von Szolnok und die Eisenbahnbrücke neben der Stadt waren hinsichtlich der deutschen ost-westlichen Truppenbewegungen lebenswichtig. Deshalb haben die Alliierten beide Objekte im Laufe des Sommers ständigen Angriffen unterzogen.

Am 5. September 1944 machte sich das 304. BW der 15. Luftarmee auf, um die Eisenbahnbrücke von Szolnok zu zerstören.

Die angreifenden 95 Bomber mussten von den Jagdflugzeugen der 1. FG Lighting verteidigt werden.

Weder während des Einfluges selbst, noch während der Rückkehr gab es nennenswerte Ereignisse. Der Angriff endete um 10.45 Uhr und dauerte lediglich 15 Minuten.

Die Aufklärung des 15. AAF war der Meinung, dass die Eisenbahnbrücke von Szolnok zerstört wurde; so wurden seitens der Alliierten keine weiteren Angriffe gegen die Brücke gestartet. Zwar war sie bis Anfang Oktober 1944 soweit wiederhergestellt worden, dass sie intakt blieb, bis die Front die Stadt Szolnok erreichte, aber ihre Durchlassfähigkeit sank auf ein Minimum. Dies verursachte den Deutschen enorme Probleme. Das Schicksal der Brücke nahm – wie das vieler anderer – mit der Tätigkeit der präzisen deutschen Pioniere im Oktober eine vorerst letzte Wendung: sie wurde beim Rückzug gesprengt. Infolge ihrer Bedeutung wurde sie im Jahre 1945 vorläufig und 1946 endgültig wiederhergestellt. Dem Verkehr wurde sie offiziell am 10. Oktober 1947 übergeben.

Андраш Пал Олах

АМЕРИКАНСКИЙ ВОЗДУШНЫЙ НАЛЕТ НА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЙ МОСТ ГОРОДА СОЛЬНОК 5 СЕНТЯБРЯ 1944 ГОДА

Резюме

Сортировочный железнодорожный вокзал города Сольнок и железнодорожный мост возле города были жизненно-важными с точки зрения передвижения немецких войск в направлении восток-запад, поэтому союзники летом 1944 года производили непрерывные налеты на оба эти объекта.

5 сентября 1944 года бомбардировщики BW 304 15-й Воздшной армии американцев были брошены на бомбардировку сольнокского железнодорожного моста.

95 штук наступавших бомбардировщиков должны были защищать истребители 1. FG Lighting. Ни залет на выполнение боевой задачи, ни возвращение назад не отличались никакими происшествиями, боевой налет продолжался всего 15 минут и в 10.45 был окончен.

Разведка 15. AAF полагала, что сольнокский железнодорожный мост был разрушен, больше воздушных налетов союзники на мост не совершали. Хотя к началу октября 1944 года мост был отчасти восстановлен, хотя бы настолько, чтобы он мог функционировать вплоть до того, пока фронт не подошел к Сольноку, однако пропускная способность моста снизилась до минимума, что доставляло огромные проблемы немцам. В конечном итоге судьба моста аналогично другим многим мостам, при участии выполнявших точную работу немецких саперов была решена: немцы в ходе отступления мост взорвали. Поскольку мост был чрезвычайно важен для передвижения, в 1945 году он был временно, а в 1946 году окончательно восстановлен, 10 октября 1947 года он был официально открыт для движения.

SZABÓ MIKLÓS

ADALÉKOK A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA 1955. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

Az 1955-ös esztendőben meglehetősen ellentmondásosan zajlottak a nemzetközi politikai események, hiszen egyszerre voltak jelen az enyhülési és feszültségi mozzanatok, ugyanúgy, mint a politikai és katonai lépések, illetve ellenlépések, a gesztusok, valamint a fenyegetések.

A nemzetközi légkör enyhülését szolgálta például, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége rendeletet adott ki a Németországgal való hadiállapot megszüntetéséről (január 25.); a szovjet–osztrák tárgyalások az államszerződésről (április 12–15.); a Csou En-laj miniszterelnök vezette kínai kormánydelegáció részvétele a bandungi konferencia megnyitásán (április 18.); szovjet párt- és kormányküldöttség látogatása Belgrádban (május 3.); az osztrák államszerződés aláírása (május 15.); a Port Arthur-i flottatámaszpontot átengedése Kínának (május); az amerikai, brit, francia és szovjet kormányfők genfi konferenciája Németország helyzetéről, az európai biztonságról és leszerelésről, valamint a két világrendszer kapcsolatáról, ami bár nem hozott konkrét eredményeket, de jelentős enyhülést jelentett a nemzetközi légkörben (július 18–23.); nagyköveti szintű amerikai–kínai tárgyalások Genfben a két országot érintő problémákról (augusztus 1.); döntés a szovjet fegyveres erők 640 ezer fős csökkentéséről (augusztus 31.); megegyezés a szovjet–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok felvételéről (szeptember 13.); az utolsó szovjet megszálló csapatok kivonulása Ausztria területéről (szeptember 19.); a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió kapcsolatát rögzítő szerződés megkötése (szeptember 20.); a Német Demokratikus Köztársaság elismerése jugoszláv részről (október 10.); Ausztria felvétele az Egyesült Nemzetek Szervezetébe (október 14.); az Ausztria „örökös" semlegességéről szóló törvény elfogadása (október 26.); az amerikai, brit, francia és szovjet külügyminiszter genfi értekezlete (október 27 – november 16.).

Ugyanakkor bőven előfordultak olyan politikai, vagy katonai lépések is, amelyek viszont éppen akadályozták az enyhülési folyamat kibontakozását. Ilyen volt – egyebek mellett – a Bagdadi Paktum megkötése, amely a közép-keleti katonai tömörülés (CENTO) létrejöttét eredményezte (február); Nagy-Britannia csatlakozása a Nyugat-Európai Unióhoz (május 6.), amire válaszul a Szovjetunió másnap felmondta a britekkel és a franciákkal 1942-ben, illetve 1944-ben kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést (május 7.); a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felvétele az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetébe (május 9–11.), melyre hivatkozással Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia és a Szovjetunió létrehozta a Varsói Szerződést (május 14.); az NDK Belgrád általi elismerését megtorlandó, a diplomáciai kapcsolatok Nyugat-Németország részéről történt megszakítása Jugoszláviával (október 19.); az ideiglenesen a lengyel állam területén állomásozó szovjet csapatok jogi helyzetéről szóló szovjet–lengyel egyezmény (december 17.).

A nemzetközi élet vargabetűi természetesen befolyásolták a magyar belpolitikai viszonyokat is. Így, például a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) elnöksége által

1955. január 8-ára Moszkvába rendelt magyar pártküldöttség (Rákosi Mátyás[1], Nagy Imre[2], Farkas Mihály, Ács Lajos és Szalai Béla) előtt Hruscsov úgy foglalta össze a szovjet álláspontot, hogy „Nagy Imre »pártellenes« nézeteket képvisel, s az SZKP elnöksége Rákosiék támogatása mellett foglal állást."[3] Ezen az álláspontot felbátorodva, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) a március 2–4-i ülésén hozott határozatában már magabiztosan állapíthatta meg, hogy 1953. júniusi határozatai helyesek voltak, amelyeket azonban „egyesek opportunista, antimarxista módon eltorzítottak, ami káros jobboldali hibákhoz, jobboldali elhajláshoz vezetett."[4] Ezek után természetes, hogy mindenért Nagy Imrét tették felelőssé, és nem is lehet csodálkozni azon, hogy a Központi Vezetőség április 14-i határozata alapján leváltották, illetve visszahívták minden funkciójából, majd négy nappal később az Országgyűlés is felmentette miniszterelnöki tisztségéből. Utódjául Hegedűs Andrást,[5] miniszterelnök-helyettessé pedig Gerő Ernőt[6] választották meg. A Központi Vezetőség április 14-i ülésén ugyanakkor „balra is csaptak," mert Farkas Mihály[7] volt honvédelmi minisztert kizárták a Politikai Bizottságból és

---

[1] Rákosi Mátyás (1892–1971) politikus, a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának (MDP KV és a PB) tagja (1945–1956), főtitkára (1948–1953), majd első titkára (1953–1956); miniszterelnök-helyettes (1949–1952), miniszterelnök (1952–1953). Az 1949–1953-as években totális diktatúrát gyakorolt, ezért egyike azoknak, akiket a fő felelősség terheli az ekkor kibontakozott törvénytelenségekért, személyi kultuszért. 1956-ban a Szovjetunióba menekült, s ott is halt meg. Hamvait a budapesti Farkasréti temetőben helyezték el. *Markó László:* Ki kicsoda a magyar történelemben. Budapest, 2005. 245–246. o.

[2] Nagy Imre (1896–1958) politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagja (levelező: 1950; rendes: 1953) Az MKP KV (1944–1948) és a PB (1945–1949), illetve az MDP KV (1948–1951) és a PB (1951–1955; 1956), továbbá az elnökség (1956. 10. 28–30.), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Bizottságának (MSZMP IB) (1956. 10. 30–11. 02) tagja. Miniszterelnök-helyettes (1952–1953), majd miniszterelnök (1953–1955, valamint 1956). Első miniszterelnöksége idején leállította a nehézipar erőltetett fejlesztését, és a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását, megszüntette az internálótáborokat és a kitelepítést, létrehozta a Hazafias Népfrontot. Mindez közrejátszott abban, hogy Rákosiék átmeneti megerősödése idején, 1955-ben leváltották miniszterelnöki tisztségéből, majd kizárták a KV-ből és a PB-ből. Ekkortól vált fokozatosan a reformellenzék vezérévé. 1956. október 1-jén kinyilvánította Magyarország kilépését a VSZ-ből és az ország semlegességét. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (FMPK) menlevele ellenére szovjet tiszti különítmény fogta el a jugoszláv követséget elhagyó politikusokat és a velük lévő családtagokat, majd Romániába szállították őket. Ott tartóztatták le 1957 áprilisában, majd hazahozva, perbe fogták társaival együtt. 1958. június 15-én a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése, valamint hazaárulás" vádjában bűnösnek találták, ezért kötél általi halálra ítélték. Egyik vádpontot sem fogadta el, kegyelmet nem kért. Másnap kivégezték. *Markó:* i. m. 214–216. o.

[3] *Gergely Jenő – Izsák Lajos:* A huszadik század története. Budapest, 2000. 353. o.

[4] Uo. 354. o.

[5] Hegedűs András (1922–1999) politikus, szociológus. Az MDP KV (1950–1956) és a PB (1951–1956) tagja, a Szervező Bizottság póttagja (1950–1951), majd tagja (1951–1956); a KV titkára (1950–1951). Miniszterelnök-helyettes (1953–1955), majd miniszterelnök (1955–1956). 1955 májusában aláírta a VSZ csatlakozási okmányát. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnökhelyettese (1961–1963), majd 1963-tól vezette az MTA – általa megszervezett – Szociológiai Kutatócsoportját, azonban 1968-ban leváltották, mert tiltakozott a VSZ csehszlovákiai bevonulása ellen. A pártállamot bíráló tanulmányai miatt 1973-ban kizárták az MSZMP-ből. *Markó:* i. m. 117 – 118. o.

[6] Gerő Ernő (1898–1980) politikus. Az MKP, majd az MDP KV (1944–1956), illetve a PB (1945–1956) tagja. Az MDP első titkára (1956). 1950 és 1953 között (Rákosival és Farkas Mihállyal) az országot ténylegesen, minden kontroll nélkül irányító 3 fős, titkos Honvédelmi Bizottság tagja. Miniszterelnök-helyettes (1952–1953), majd első miniszterelnök-helyettes (1953–1956). A személyi kultusz, a törvénytelenségek és az elhibázott gazdaságpolitika egyik fő felelőse. *Markó:* i. m. 103–104. o.

[7] Farkas Mihály (1904–1965) politikus, az MKP és az MDP KV (1944–1956), a Titkárság (1945–1946, 1848–1953, majd 1953–1955), a PB (1945–1953, illetve 1953–1955) tagja. Az MKP, majd az MDP főtitkárhe-

a Központi Vezetőségből. Ez a lépés azonban nem volt következetes, hiszen másnap visszavették a Magyar Néphadsereg hivatásos állományába,[8] majd hadseregtábornoki rendfokozattal rövidesen kiküldték szovjet vezérkari akadémiára.

Ugyanakkor a nemzetközi viszonyok átmeneti javulását tükrözte az Elnöki Tanács azon – március 18-i – rendelete, amely megszüntette a Németországgal fennálló hadiállapotot. E tendencia belpolitikai vetületeként az év derekától a koncepciós perek bebörtönzött áldozatainak többsége fokozatosan kiszabadult, bár rehabilitációjuk rendkívül vontatottan haladt. Ezzel ellentétes folyamatként viszont 1955. december 3-án a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) Nagy Imrét kizárta a pártból. Furcsa fintora a történelemnek ugyanakkor, hogy a Magyar Népköztársaság nemzetközi reputációja növelésének fontos állomása volt december 14-e, amikor hazánkat felvették az ENSZ-be.

Ez a rendkívül ellentmondásos, hol feszültségeket, hol pedig enyhülést magában hordozó kül- és belpolitikai helyzet módfelett megnehezítette a Magyar Néphadsereg egyenletes, tervszerű, kiegyensúlyozott fejlődését 1955-ben. Bár az év elején különösebb gond nélkül, a szokásos rendben folyt a csapatok kiképzése, annak színvonalát alapvetően befolyásolta a tisztikar általános és szakmai műveltsége, illetve annak hiányossága. Egy 1955. február 1-jei statisztika szerint ugyanis 6 777 tiszt csupán 6 elemit, 17 766 pedig nyolc elemit végzett, érettségivel 2 906, egyetemi-főiskolai diplomával viszont mindösszesze 887 tiszt rendelkezett. Ami a katonai szakismeretet illette: szovjet akadémiát végzett 138, Honvéd Akadémiát 157, fegyvernemi tiszti iskolát 16 895 fő, nem végzett viszont semmiféle katonai iskolát 887 tiszt. A fentieken belül még szomorúbb volt a helyzet, hiszen a fontosabb parancsnoki beosztásokban szolgálóknak 95 %-a rendelkezett érettséginél alacsonyabb polgári iskolai végzettséggel, és mindössze 44 fő dicsekedhetett 2-3 éves akadémiával.[9] Ezek a számok mégis arról tanúskodnak, hogy az 50-es évek elejei helyzethez képest lényeges volt a változás: inkább az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású tiszteknél jelentkezett a magasabb iskolai végzettség, ők tehát a közeli jövő szempontjából a minőségi változás ígéretét jelentették. Fontos tény volt továbbá a tisztikar vonatkozásában, hogy február 2-án megjelent az első tiszti törvény, amely végre szabályozta a hivatásos és tartalékos tisztek szolgálatának rendjét.[10]

Ennek ellenére 1955 első felében a belpolitikában fellehető cikcakkok, a túlzott igénybevétel, a gyakori áthelyezések és a lakásproblémák a fegyelem fellazulásához, illetve a leszerelési kérelmek jelentős megszaporodásához vezettek. Eme gondok késztet-

---

lyettese (1945–1951). A KV Katonai Bizottsága elnökeként (1946–1949) ő irányította a párt katonapolitikáját, felügyelte a rendőrséget és a politikai rendőrséget. Honvédelmi miniszterként (1948 – 1953) ő hozta létre a szovjet típusú Magyar Néphadsereget. 1949-től vezérezredes, 1952-től hadseregtábornok. Kiemelkedő szerepet játszott a koncepciós perek kezdeményezésében és irányításában. 1956 júliusában kizárták a pártból és lefokozták honvéddá. 1956. 10. 13-án letartóztatták, majd 1957 tavaszán első fokon 6, másod fokon viszont 14 évi börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult, ezt követően haláláig a Gondolat Kiadónál volt idegen nyelvi lektor. *Markó:* i. m. 87–88. o.

[8] *Csendes László – Gellért Tibor:* Kronológia a Honvédség történetéből 1945–1990. (A továbbiakban: *Csendes – Gellért*) HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1993. 148. o., valamint HM 09. sz. Tiszti parancs. Hadtörténeti Levéltár, Magyar Néphadsereg (a továbbiakban: HL MN) 1955/T – Titkárság. 3/2. őrzési egység (ő. e.) (1955. 04. 16.)

[9] *Csendes – Gellért* 145. o.

[10] Uo. 147. o.

ték Bata István[11] vezérezredes, honvédelmi minisztert és Nógrádi Sándor[12] altábornagy, politikai főcsoportfőnököt arra, hogy július 20-án zárt levélben forduljanak a tiszti állományhoz, felhívva a figyelmüket arra, hogy „a belső rendet és fegyelmet veszély fenyegeti."[13] Ennek okai közt említették – egyebek mellett – azt, hogy pártellenes, jobboldali nézetek hatoltak be a hadseregbe is, illetve, hogy a nemzetközi helyzet bizonyos mérvű enyhülése kedvez a pacifista nézetek terjedésének, ami viszont bomlasztja a fegyelmet.

A tisztek biztonságérzetét – ezáltal fegyelmét – károsan befolyásolhatta a Minisztertanács szeptember 1-jei döntése, mely szerint 20 ezer fővel csökkentik a Magyar Néphadsereg létszámát.[14] Tisztában voltak ugyanis azzal a ténnyel, hogy megoldatlan a leszereltek polgári életbe való beilleszkedése, elhelyezkedése; nem kaptak megfelelő anyagi támogatást. Az sem nyugtatta meg a tisztikart, hogy a honvédelmi vezetés – tanulván a fenti problémákból – úgy döntött, a leszereltek egy bizonyos összeget kapnak majd, és segélyt polgári ruha vásárlásához.

Ezekben a napokban a honvédelmi vezetés erőfeszítéseket tett a hivatásos állomány illetményrendezése érdekében is. Nyitrai Lajos[15] alezredes, a Pénzügyi Csoportfőnökség 0769. (1955. 09. 03.) számú ügyiratában[16] jelentett a honvédelmi miniszternek az „Illetmények alakulása a Néphadseregben, a Pártban és a népgazdaság egyéb területein" tárgykörben. Ebből kiderült, hogy 1950 óta kétszer (1951. december 1-jén és 1953. november 1-jén) volt illetményemelés a Magyar Néphadseregben, ami átlagosan 33,5 %-ot (a nem lövész-, vagy gépesített hadosztályparancsnokok esetében azonban csak 22,8 %-ot, az önálló és közvetlen szakaszparancsnokoknál viszont 41,2 %-ot) jelentett. A fenti átlagos illetményemeléssel szemben az iparban foglalkoztatott szak- és segédmunkások 67,2 %-os béremelkedése állt. Amíg egy vezérőrnagyi rendfokozatú hadtestparancsnok illetménye 3 945 Ft-ot tett ki, addig egy ipari igazgató 3 400, a helyettese 3 100, az osztályvezető pedig 2 800 Ft-os illetménnyel rendelkezett, amihez – a tervteljesítés függvényében – havi 1000–1500 Ft-os prémium is járt. Sőt, a Ganz Vagon- és Gépgyár vállalatvezetőjének havi átlagkeresete elérte az 5 950, a MÁVAG igazgatójáé a 6 063, a Láng

[11] Bata István (1910–1982) villamoskalauz, politikus, katonatiszt. Ezredes (1949), vezérőrnagy (1950), altábornagy (1950), vezérezredes (1953). Az MKP tagja 1945-től, az MDP KV póttagja (1951–1953), tagja (1953–1956), a PB póttagja (1953–1956). 1949–1950-ben szovjet katonai akadémiát végzett, majd az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLEP) parancsnokhelyettese; 1950–1953-ban vezérkari főnök, 1953–1956-ban honvédelmi miniszter. 1956. október 24-én leváltották. Ettől kezdve 1958-ig a Szovjetunióban élt. 1959-ben megfosztották rendfokozatától. Ez évtől a Budapesti Közlekedési Vállalat dolgozója volt. *Markó:* i. m. 496. o.

[12] Nógrádi Sándor (1894–1971) villanyszerelő, politikus, katonatiszt. 1919-ben belépett az MKP-be. A Magyar Tanácsköztársaság idején tisztviselő, majd a Vörös Hadseregben harcolt. 1919-től Csehszlovákiában és Romániában, 1931-től Nyugat-Európában, főleg Franciaországban folytatott propaganda-tevékenységet. 1936-tól a „Fegyvert Spanyolországnak" mozgalmat szervezte. 1944-ben a Felvidéken és Salgótarján körzetében irányított partizánegységet. Az MKP, illetve az MDP KV (1945–1956) és az MSZMP KB (1957–1962, 1966–1971) tagja. 1945-től az Iparügyi Minisztérium politikai államtitkára volt, tartalékos vezérőrnagy (1946), az MKP KV agitációs és propagandaosztályának vezetője (1947), majd a miniszterelnökség politikai államtitkára (1947–1948). A Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, miniszterhelyettes (1948–1955), altábornagy (1948), vezérezredes (1955). Részt vett a koncepciós perek kivitelezésében. Az MDP KV, valamint az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályát vezette 1955–1957-ben, majd nagykövet volt (1957–1960), ezt követően az MSZMP KB Ellenőrző Bizottságának elnöke volt (1962–1966). *Markó:* i. m. 219. o.

[13] *Csendes – Gellért* 151. o.

[14] Magyarország hadtörténete. Főszerkesztő: *Liptai Ervin.* Budapest, 1985. 2. k. 554. o.

[15] Nyitrai Lajos később vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg pénzügyi csoportfőnöke.

[16] HL MN 1956/T. 2. ő. e. (1955. 09. 03.) 43–47. fólió.

Gépgyár igazgatójáé pedig az 5 480 Ft-ot. A párt- és tanácsi apparátusban sokkal kevesebbel kellett beérni: a Budapesti Pártbizottság titkárának illetménykategóriája a 3 350–3 800, a megyei pártbizottsági titkároké a 3 200–3 700, a Fővárosi Tanács elnökhelyettes VB titkáré a 3 300–3 700, a Megyei Tanácsok elnökeié pedig a 3 100–3 600 Ft-os határok közé esett.

Ezek – a személyi állomány zöme előtt amúgy is ismeretlen – erőfeszítések sem enyhítettek azonban azon az újabb sokkon, amit a Minisztertanács október 18-i döntése váltott ki, ami a hadsereg létszámának további 20 000 fős csökkentését írta elő. Végül is 3 960 tisztet szereltek le az 1955. szeptember 1. és december 31-e közötti időszakban. Így az év utolsó napján a Magyar Néphadsereg létszáma 141 380 katonai állományú és 8 751 polgári alkalmazott volt.[17]

A korábbiakban jelzett kül- és belpolitikai események összessége, valamint a Magyar Néphadsereg azok által determinált helyzete adta meg a katonai felsőoktatás 1955. évi működésének a kereteit.

Az 1954–1955-ös tanév még a Honvéd Akadémián indult, azonban Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter az 1955. március 14-én kelt 15. számú parancsával[18] a nemzeti ünnep alkalmából a „Zrínyi Miklós Katonai Akadémia" nevet adományozta a tanintézetnek. A megtisztelő névfelvétel csak egy rövid ünnepségnyi megállást engedélyezett az akadémia személyi állományának, majd folytatódtak a szorgos hétköznapok.

Matékovits Endre vezérőrnagy, akadémiaparancsnok,[19] a Tóth Lajos vezérőrnagy, vezérkari főnökhöz március 23-án felterjesztett 0956. számú jelentésében[20] értékelte a Levelező Tagozat 1954–1955-ös tanévi évközi összevonásának tapasztalatait.

A március 8–18. közötti rendezvényen az I. évfolyam 52 hallgatója közül mindössze 3 fő hiányzott betegség miatt. A beszámoló során 3 hallgató nem felelt meg, 5 fő pedig meg sem kísérelte, mert nem tudott felkészülni. További 5 hallgató megfelelt ugyan, de a követelmények szerinti lemaradásuk oly mérvű volt, hogy a vizsgakönyvbe nem vezették be azt. A harcászati ellenőrző feladatok közül mindössze kettő volt nem megfelelő.

A II. évfolyam 47 hallgatója közül 3 igazoltan, 1 igazolatlanul hiányzott. Felkészületlenség következtében 6 hallgató meg sem kísérelte a beszámolást, további 8 fő beszámolt, de nagymérvű lemaradása miatt nem volt bejegyezhető a vizsgakönyvbe. A pótbeszámolókat május 1-jéig lehetett megejteni. Azok számára, akiknek nagy volt a lemaradásuk, a Levelező Tagozat parancsnoksága ütemtervet határozott meg a pótlásra. A harcászati ellenőrző feladatot mindenki sikeresen megoldotta.

---

[17] *Csendes – Gellért* 151., 144. és 152. o.

[18] HL MN 1955/T – Titkárság 3/2. ő. e. (1955. 03. 14.) *L. a 90–91. oldalon.*

[19] Matékovits Endre (1909–1985) 1927 októberében kezdte meg tanulmányait a Ludovika Akadémián, ahová csapatszolgálat után került vissza fegyvertan tanárnak (1939–1943), majd a várpalotai Lőiskola előadója volt. 1944 októberében századosként zászlóaljparancsnoki beosztásban harcolt, de mert zászlóalja nem tette le az esküt Szálasira, visszaminősítették aknavetőszázad-parancsnokká. A szovjet csapatokhoz parlamentert küldve, november 4-én letette előttük a fegyvert. Hadifogság után, 1947. 12. 01-jén behívatták a Kossuth Akadémiára, ahol előadóként, majd törzstisztként szolgált. 1949–1950-ben a „Dózsa" Gyalogsági Tiszti Iskola parancsnoka, 1950–1953-ban hadműveleti csoportfőnök. 1953. 12. 01–1956. 09. 22. között a Honvéd (majd névváltozását követően a Zrínyi Miklós Katonai) Akadémia parancsnoka. 1956. 09. 22-től kiképzési csoportfőnökhelyettes. 1957. 03. 08-án tartalékállományba helyezték.

[20] HL MN 1955/T – 94/2. ő. e. (1955. 03. 23.)

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
HONVÉDELMI MINISZTERE

Kimenőszám: 78/1955.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTERÉNEK

15. számú

PARANCSA.

Budapest, 1955. évi március hó 14-én.

TÁRGY: Névadás a Honvéd Akadémia részére.

Előterjesztésemre a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1955. évi március hó 15-től a Honvéd Akadémiának a

„ZRINYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA"

megtisztelő nevet adományozta.

A Zrinyi Miklós Katonai Akadémiának, — Néphadseregünk katonai főiskolájának — komoly szerepe van a hadsereg parancsnoki állománya nevelésében, katonai és politikai ismereteinek fejlesztésében.

Az Akadémia fennállása óta a hadsereg tisztjeinek kiképzése területén elért eredményei, valamint az Akadémia előtt álló megtisztelő feladat időszerűvé tette, hogy a függetlenségért és az elnyomás ellen vívott hősi harcokban gazdag magyar történelem egyik legnagyobb haladó hadvezérének és haditudósának nevét viselje. Zrinyi Miklós hadvezéri tulajdonságokban kimagasló alakja és a haditudomány alapjainak lerakása területén kifejtett kiemelkedő tevékenysége lelkesítő és buzdító például szolgálhat az Akadémia tanulmányi és nevelési célkitűzéseinek megvalósításában.

Zrinyi Miklós a népet, a nép szabadságát, a haza függetlenségét védő politikus, költő és hadvezér volt egyszemélyben.

Haditudományi munkái nemcsak hazai, hanem európai viszonylatban is korának egyik legképzettebb katonai tudósává avatták. Haditudományi műveiben szembeszállt korának reakciós katonai elméleteivel, a merev methodista hadviseléssel és az újat, a fejlődő, a helyzethez alkalmazkodó harcot termetette meg a magyar hadviselésben. Zrinyi haditudománya hatalmas fegyver lett a későbbi magyar szabadságharcosok küzdelmeiben, akik elszántan harcoltak a gyűlölt német és osztrák zsoldosok ellen.

Zrinyi nevének viselése nemcsak dicsőséget jelent az Akadémia számára, hanem parancsnoki, oktató-nevelő, valamint hallgatói állományát kötelezi is.

Kötelezi arra, hogy nagy történelmi példáink szellemében, teljes erejük latbavetésével sajátítsák el korunk leghaladottabb haditudományát, a marxizmus-leninizmus elméleti alapjain nyugvó szovjet haditudományt, hogy hűen, hűséggel és önfeláldozóan szolgálják szeretett népünket, pártunkat és kormányunkat, hogy minden körülmények között megvédhessük dolgozó népünk minden vívmányát, drága hazánk szabadságát és függetlenségét.

Ebben a nehéz, de kitüntető és alkotó munkában az Akadémia tanárai és hallgatói állományának legyen példaképe Zrínyi Miklós élete és munkássága.

Eme feladatok sikeres elvégzéséhez kívánok sok sikert az Akadémia teljes személyi állományának.

BATA ISTVÁN vezérezredes
a Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztere

Összességében a beszámoló arról tanúskodik, hogy a hallgatók nagy többsége sokat fejlődött, különös tekintettel arra, hogy „A Levelező Tagozat évfolyamain van nem egy olyan hallgató, aki jóformán minden harcászati előképzettség nélkül kezdte meg a levelező módon való tanulást [...]."[21] Ugyanakkor továbbra is gondként merült fel, hogy a parancsnokok – a vezérkari főnök 025. számú parancsa ellenére – nem ellenőrizték, vagy nem támogatták beosztottaik levelező tanulmányait. Az összevonás csak azért volt eredményes, mert az akadémia parancsnoka határozottan elutasított minden olyan kérést, hogy szolgálati elfoglaltság miatt ne kelljen a hallgatóknak részt venniük az összevonáson. A nagyszámú felkészületlenség és nagymérvű elmaradás viszont a probléma megoldatlanságát mutatta. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy sok parancsnok elszabotálta a honvédelmi miniszternek a heti egy tanulónapra vonatkozó rendelkezését. A „Levelező Tagozatot a különböző beosztású parancsnokok egy szükséges rossznak tekintik" – szólt az akadémiaparancsnoki sirám, s az Országos Légierő Parancsnokságot (OLP) hozta fel elrettentő példaként, mert az onnan küldött hallgatók 90%-a nem felelt meg. Ezzel szemben a Szovjetunióban a „tanácsadó Elvtárs közlése szerint [...] nem fordulhat olyasmi elő, hogy a parancsnok akadályozza a levelező módon tanuló beosztottját [...]"[22]

A fenti, méltatlan parancsnoki hozzáállás következménye volt, hogy az I. évfolyamról 6 fő morzsolódott le. Mindezek alapján azt kérte Matékovits vezérőrnagy a vezérkari főnöktől, hogy az érintett parancsnokoktól a Hadműveleti Csoportfőnökség Kiképzési Osztálya számára időszakos jelentést követeljen meg e tárgyban.

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ZMKA) 01105. (1955. 04. 01.) számú harcértékjelentése[23] szerint aznap a tanintézet 285 tábornokkal és tiszttel; 56 továbbszolgáló és 18 sortiszthelyettessel, 95 honvéddal és 476 tiszti hallgatóval, összesen 930 katonával, továbbá 162 polgári alkalmazott rendelkezett.

A hallgatók megoszlása a következő volt:

Fakultás	*Össz-fegyvernemi*	*Tüzér*	*Páncélos*	*Repülő*	*Műszaki*	*Híradó*	*Összesen*
1. évfolyam	67	35	20	18	13	12	*165*
2. évfolyam	56	37	19	16	15	14	*157*
3. évfolyam	28	35	18	19	13	10	*123*
4. évfolyam	–	–	–	–	–	–	–
1 éves magasabb parancsnoki tanfolyam	20	11	–	–	–	–	*31*
BM hallgató	25	–	–	–	3	3	*31*
Összesen	*196*	*118*	*57*	*53*	*44*	*39*	*507*

[21] HL MN 1955/T – 94/2. ő. e. (1955. 03. 23.) 70/a. fólió.

[22] Uo. 71/a. fólió.

[23] HL MN 1955/T – 94/1. ő. e. (1955. 04. 01.)

Kovács István vezérőrnagy, hadműveleti csoportfőnök a 0528. (1955. 04. 21.) számú iratában intézkedett az 1955. évi államvizsgák megtartása kérdésében.[24] Ebben jóváhagyta a ZMKA e vonatkozásban 0797/1955. számon felterjesztett javaslatát azzal a módosítással, hogy:

- az orosz nyelv oktatásában tapasztalható hiányosságok kiküszöbölése érdekében a következő tanévtől emelni kell az erre fordítandó óraszámot; oktatási célként a katonai terminológia elsajátítását kell meghatározni azzal a követelménnyel, hogy a három év alatt a hallgatók olyan jártasságra tegyenek szert, hogy „egyszerű formában" meg tudják magukat értetni;
- a harcászati szóbeli vizsgák vizsgajegyein az összfegyvernemi harcászat, a fegyvernemi harcászat és harcászat-technikai adatok, valamint a törzsmunka témaköreiből kell 1-1 kérdésnek szerepelnie; úgyszintén fel kell venni a vegyivédelem és atomvédelem kérdéseivel foglalkozó anyagot is;
- a harcászati írásbeli vizsgánál a vadászrepülő-hallgatók részére, a javasolt helyett, „A vadászrepülő-hadosztály harctevékenysége a front csapatai és a hadtápobjektumok oltalmazásánál" tárgykört kell felvenni;
- a páncéloshallgatók írásbeli vizsgájánál ne az első lépcsőben, hanem a hadtest második lépcsőjében lévő gépesített hadosztály tevékenysége legyen a vizsga anyaga;
- a légvédelmi tüzér hallgatók részére – a harcászati írásbeli vizsga beállított tárgykörén túl – egy honi körzet légvédelmének megszervezését is állítsák be;
- a Bizottság elnöke az összfegyvernemieknél a vezérkari főnök helyettese, a fegyvernemieknél pedig a fegyvernemi parancsnok;
- a vizsgabizottságokba 1–1 főtisztet a vezérkartól (fegyvernemi parancsnokságoktól), 1–1 tanárt pedig az akadémia állományából kell delegálni;
- az államvizsgák – a fegyvernemi parancsnokok kívánságainak figyelembevételével kidolgozott – szóbeli és írásbeli vizsgaanyagát 1955. július 26-ig kell jóváhagyásra felterjeszteni.

Az államvizsgák időpontja és lefolytatásuk rendje augusztus 10-ig volt jelentendő.

Az akadémiai képzés tekintélyének fokozása érdekében a honvédelmi miniszter 1955. április 26-án kelt 020. számú parancsában[25] akadémiai jelvényt rendszeresített Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, illetve a Sztálin Katonai Politikai Akadémián diplomát szerzettek számára. Ugyancsak a felsőfokú tisztképzés színvonalának emelése érdekében a honvédelmi miniszter az április 5-én kelt 953/Szü. számú rendeletében[26] 12 akadémiai oktató polgári egyetemeken történő tanulását engedélyezte, akik közül Sohajda Béla őrnagy, valamint Noé Henrik, Rajkó István és Szántó Imre főhadnagyok a későbbi évtizedekben az akadémia megbecsült oktatóivá, tanszékvezetőivé és tanszékvezető-helyetteseivé váltak.

---

[24] HL MN 1955/T – 94. ő. e. (1955. 04. 20.)

[25] *Csendes – Gellért* 148. o.

[26] HL MN 102/03 – 405. ő. e., ZMKA 99. sz. pcs. (1955. 04. 26.)

A honvédelmi miniszter az április 18-án kelt 0316/Szü. – 1955. számú rendeletében[27] pályázatot hirdetett az 1955–1956-os tanév 3 éves akadémiai képzésére. Azok jelentkezését várták – rendfokozatukra való tekintet nélkül – akik:

– megfelelő katonai előképzettséggel és legalább 2 éves csapatgyakorlattal rendelkeztek;
– század-, zászlóalj-, ezred-, dandár-, vagy hadosztályparancsnoki (-helyettesi); ezred-, dandár-, vagy hadosztály-törzsfőnöki (-helyettesi), illetve ezrednél, vagy magasabbegységnél osztály-, alosztályvezetői (-helyettesi); hadműveleti felderítői, vagy kiképzőtiszti, valamint ezekkel egyenlő beosztásokban, továbbá iskoláknál század-, zászlóaljparancsnokként (-helyetteseként), tanárként, vagy tanszékvezetőként, illetve magasabbegységek törzseiben, vagy központi szervekben teljesítettek szolgálatot;
– a politikai állományúak a fentieknek megfelelő politikai helyettesi, vagy egyéb politikai beosztásban dolgoztak;
– az elöljáróik által megfelelően minősítettek;
– „*lehetőleg* (kiemelés tőlem – Sz. M.) középiskolát, de legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezték, illetve annak megfelelő általános műveltséggel bírtak (ami alól egyes, rendkívüli esetekben el lehet tekinteni), és jó szellemi képességekkel rendelkeznek"[28], illetve
– fizikailag egészségesek.

A kérvényeket 1955. május 20-áig lehetett benyújtani.

Az akadémia fegyelmének magas szinten tartása érdekében időnként drákói döntések is születtek, mint pl. a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának 1955. április 29-én kelt jogerős ítélete,[29] amikor egy hallgató főhadnagy azért kapott 6 havi börtönt és lefokozást, mert eltávozásáról 29 órán át önkényesen nem vonult be, illetve mert igazolványát és illetménykönyvét illetéktelen személynek adta át.

Arról az akadémiai élet minőségét befolyásoló tényről, hogy a hálókörletek nem lehettek túlfűtöttek, az április 30-i 103. számú akadémia-parancsból[30] szerezhetünk – áttételesen – információt, miszerint: „A meleg időre való tekintettel elrendelem, hogy a kiadott harmadik takarót minden fakultás f. évi május hó 6–7-én naponta 14.00–17.00 között adja le a központi raktárnak."

A katonai felsőoktatás színvonalának – a lehetőségek függvényében való – fokozatos emelése érdekében a Minisztertanács a 2 118/1955. (V. 25.) MT számú határozatában[31] 1955 őszétől kezdve előírta, hogy az akadémiákra felvett tisztek legalább 50%-a érettségizett, vagy ennek megfelelő általános műveltségű legyen.

Az akadémia dolgozóiról való gondoskodás szempontjából jelentős lépés volt, hogy megnyílt a tanintézet dobogókői pihenőtábora. Július 5. és október 1-je között kilenc, 2 hetes turnusban pihenhetett az akadémia személyi állománya.[32]

---

[27] HL MN 1961/T – 33. ő. e., ZMKA PK 037. sz. pcs. (1955. 05. 10.)

[28] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 05. 10.),115. fólió.

[29] Uo.

[30] HL HM 102/03 – 405. ő. e., ZMKA 103. sz. pcs. (1955. 04. 30.)

[31] A magyar állam szervei 1950 – 1970. Központi szervek. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1993. 372. o.

[32] HL MN 102/03 – 405. ő. e. (1955. 06. 01.) Sajnos, az 1990-es évek végén – a felújítási alapok hiánya következtében teljesen lepusztult állapotára való tekintettel – be kellett zárni ezt a nagyon kedvelt, családias és főként olcsó pihenőhelyet (– Sz. M.).

A korábban említett felvételi felhívásra, a 3 éves akadémiai alapképzésre jelentkezettek számára 1955. július 15. és augusztus 3-a közötti időszakra szervezték meg a felvételi vizsgáztatást,[33] 25–30 fős csoportokban. Maga a felvételi procedúra 2 napos volt, az egyiken zajlottak a szakmai és általános ismereti vizsgák, míg a másikon az orvosi vizsgálat és a káderezés.

A vizsgatantárgyak a következők voltak:

a.) minden felvételiző számára

társadalomtudomány,
fegyvernemi alapismeretek,
tereptan,
földrajz,
történelem,
magyar nyelv,
mennyiségtan;

b.) légvédelmi és híradó tisztek számára

kémia és fizika;

c.) repülőtisztek számára

fizika.

Az első öt tantárgyakból szóbeli, a többiből írásbeli vizsgát kellett tenni.

A vizsgabizottságok összetétele az alábbi volt:

„Társadalomtudomány és történelem": 2 fő a Társadalomtudományi, 1 fő a Történelem tanszékről;

„Fegyvernemi alapismeretek": 1–1 fő az Általános harcászat, a Tüzér, a Légvédelmi tüzér, a Repülő-, a Páncélos-, a Műszaki, a Híradó, valamint a Hadtáptanszékről;

„Tereptan és földrajz": 2 fő a Tereptan tanszékről, valamint:

„Magyar nyelv, mennyiségtan, fizika, kémia": 2 fő az Általános ismereti tanszékről.

A honvédelmi miniszter 1955. július 14-én adta ki a 002. számú utasítását „A HM. Központi szervek, a katonai akadémiák, a tanintézetek, az egységek és magasabb egységek (sic!) tervező, ellenőrző és kiképzési munkájának megjavítása" tárgyában.[34] Ebben a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia számára az alábbi főbb tennivalókat határozta meg:

- az 1955–1956. kiképzési évre szóló tervek összeállítását augusztus 15-ig fejezze be és kezdje meg az oktatási anyagok előkészítését;
- szüntesse meg a tanszékek elvont, elméletieskedő, a gyakorlati élettől elszakadt oktató-nevelő munkáját;
- az oktatást minden szinten tegye gyakorlatiasabbá, törekedjen arra, hogy a hallgatók az oktatási anyagot a gyakorlatban, a szabályzat szellemében tudják megszerezni, vagy végrehajtani;
- fordítson különös gondot az atom- és vegyifegyver alkalmazásának figyelembevételére, az éjjeli kiképzésre, továbbá a tábori viszonyok megismertetésére;

[33] HL MN 1961/T – 33. ő. e., ZMKA PK 056. sz. pcs. (1955. 07. 01.)

[34] HL MN 1955/T – Titkárság, 3/2. ő. e. (1955. 07. 14.)

– kiemelt feladatként kezelje a módszertani és a tudományos kutatómunka megjavítását, valamint a tudományos káderképzést;
– a fegyvernemi parancsnokok és a szolgálati főnökök legalább negyedévente ellenőrizzék az akadémia megfelelő fakultását, segítsék a színvonalas tisztképzést. Tapasztalataikat személyesen jelentsék a miniszternek;
– az akadémia folyamatosan kapja meg a rendszeresített legújabb haditechnikai eszközöket;
– augusztus 15-ig a miniszter kapja meg a ZMKA 1955 őszétől érvényes állománytábláját, amely már tartalmazza a létrehozandó Tudományos kutató alosztályt; a Levelező- és rendes adjunktúra alosztályt; a Légvédelmi, valamint az Atom- és vegyivédelmi tanszéket; az Akadémiai előkészítő tanfolyamot; a felderítő tiszti képzést biztosító szervezési szabályokat, továbbá az Akadémiai tanfolyamot;
– 1956 első felétől kezdve tartson a tanári állománnyal parancsnoki törzsgyakorlatot.

(Bár nem kapcsolódott a ZMKA történetéhez, de érdekességként megemlítendő, hogy ebben az utasításban fogalmazódott meg a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Kara Haditechnikai Akadémiává fejlesztésének a gondolata.)

A komoly fejlesztési elképzelésektől elbágyadt olvasó „felrázására" egy kis színes hír az akadémia mindennapjaiból: az „illetékesek" megállapították, hogy egy százados hónapokon át engedély nélkül használt rezsót a szobájában, ezért az akadémia parancsnoka 116 kW (miért pont ennyi? – Sz. M.) áram ellenértékét, 208,80 Ft levonását rendelte el a százados illetményéből.[35]

A felvételi bizottságok július második felében–augusztus első napjaiban a következő javaslattal éltek az 1955 őszén akadémiai tanulmányaikat megkezdők vonatkozásában:[36]

A tisztek szakképzettsége	*Felvételre javasolva*	*Felvételét nem javasolja*
Lövész	40 fő	14 fő
Páncélos-	14 fő	7 fő
Repülő-	14 fő	14 fő
Műszaki	13 fő	3 fő
Híradó	15 fő	2 fő
Hadtáp	9 fő	2 fő
Összesen:	*105 fő*	*42 fő*

A felvételre javasoltak között volt Slezák István százados (később vezérőrnagy, a Kiképzési Főcsoportfőnökség gépesített-harckocsi csoportfőnöke) és Déry Konstantin százados (később ezredes, a ZMKA Híradó tanszékének vezetője). Más iratokból[37] következtethető, hogy a fentieken kívül az 1955–1956-os tanévben indult még tüzér és légvédelmi tüzér osztály is. Az előbbibe 18 hallgató felvételét javasolták és 6 főt utasítottak

[35] HL MN 102/03 – 405. ő. e., ZMKA 170. sz. pcs. (1955. 07. 19.)

[36] HL MN 1955/T – 94/1. ő. e. (1955. 07. 16.) 21., 26. és 08. 02-i jegyzőkönyvek. (37., 40., 42., 42/a., 46., 54. és 57. fólió.)

[37] HL MN 1955/T – 94/1. ő. e. (1955. 08. 01.) 50. és 52. fólió.

el, az utóbbi esetében 14 kapott zöld utat, 12-t nem vettek fel. Ekkor még légvédelmi tüzérként szolgált, s mint ilyen kezdhette meg tanulmányait Sztanó Géza főhadnagy (később vezérőrnagy, az MN vegyivédelmi főnöke, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) Pro Militum Artibus – A Hadtudományért – kitüntetettje) és Bányai Antal főhadnagy (később alezredes, a ZMKA vegyivédelmi tanszékvezető-helyettese).

Zentai Gyula alezredes, akadémiaparancsnok-helyettes augusztus 5-én 02196. számon[38] terjesztette fel a vezérkari főnökhöz az összfegyvernemi, a páncélos-, a tüzér, a légvédelmi tüzér, a repülő-, a műszaki, valamint a híradó hallgatók államvizsga feladatait, illetve az orosz írásbeli államvizsga anyagát.

Rövidesen kiadták az évfolyamzáró vizsgák végrehajtására vonatkozó intézkedést is.[39] E szerint a felkészülési napokon 05.45-kor volt ébresztő; 07.00–14.00-ig, valamint 15.30–19.50-ig kötelező önképzés; 14.00–15.30-ig ebéd és pihenő; 20.10–20.40-ig vacsora; 20.40–22.30-ig önálló foglalkozás; 22.30–23.00-ig egyéni szabadidő és 23.00-kor takarodó. Vizsganapokon 07.00–15.00-ig tartottak a vizsgák, a „túlélők" 16 órától – fakultásparancsnoki engedéllyel – elhagyhatták az akadémia területét. A vizsgákra való felkészülést elősegítendő, 07.00–22.00-ig a szakkabinetek nyitva voltak, s rendelkezésre álltak a tanszéki konzultációs szolgálatok is.

A vizsgáknak azzal is megadták a tiszteletet, hogy azokon díszöltözetben (beosztáson kívül) kellett megjelenni.

A kemény vizsganapokban is találkozhatott az akadémia állománya – mai szemmel legalábbis – megmosolyogtató, de inkább a tanintézet dolgozóinak–hallgatóinak anyagi állapotáról tanúskodó helyzettel. Így akadémia-parancsban[40] tétetett közzé, hogy „A Htpszf. (hadtápszolgálat-főnök – Sz. M.) 1955. 8. 4.-én kelt 2844 sz. rendeletével, a Néphadsereg Tiszti, tsz. tts-i és polg. alkalmazottak részére kedvezményes áron 2 havi levonásra töltőtollak kiutalását tervezi."[41] A töltőtollak ára 38.53 és 78 Ft. között mozgott, de mivel egyes típusokból „korlátolt" mennyiség állt rendelkezésre, több gyártmány megjelölése mutatkozott célszerűnek.

Kovács István vezérőrnagy, hadműveleti csoportfőnök a 0980. számú iratban[42] küldte vissza az államvizsga-feladatokat azzal, hogy a kért helyesbítések végrehajtását követően az akadémia augusztus 20-ig ismételten terjessze fel azokat jóváhagyásra.

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter augusztus 27-én hagyta jóvá a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia ősszel életbe lépő békeállomány-tábláját,[43] melyben 311 tiszti, 40 továbbszolgáló és 3 sortiszthelyettesi, valamint 46 honvéd-, összesen 400 katonai státuszt rendszeresítettek. Ami az állomány rendfokozati megoszlását illette: 1 altábornagyi, 3 vezérőrnagyi, 35 ezredesi, 136 alezredesi, 114 őrnagyi, 20 századosi, 1 főhadnagyi és 2 hadnagyi beosztást engedélyeztek. Az akadémia kiemelt megbecsülését jelezte az akadémiaparancsnok altábornagyi (a vezérkarfőnök-helyettesivel, csoportfőnökivel

[38] HL MN 1955/T – 94/3. ő. e. (1955. 08. 04.)

[39] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 08. 10.)

[40] HL MN 102/03 – 405. ő. e., 191. sz. ZMKA pcs. (1955. 08. 12.)

[41] HL MN 102/03 – 405. ő. e., 1220. fólió.

[42] HL MN 1955/T – 94/10/3. ő. e. (1955. 08. 16.)

[43] HL MN 1967/T – 167. ő. e. (1955. 08. 27.)

azonos) besorolása, valamint a 3 vezérőrnagy (akadémiaparancsnok-helyettesek) és 35 ezredes (zömükben osztály- és tanszékvezetők) beosztása. Az állománytáblában 482 rendszeresített, 40 tanfolyam- és 38 vezényelt (ÁVH-s) hallgatóval számoltak.

Szeptember elején lezajlottak a III. évfolyam évzáró vizsgái. Az akadémia-parancsnokság 03609 számú, 1955. szeptember 10-én kelt kimutatása[44] szerint a két lövész és egy-egy tüzér, légvédelmi tüzér, páncélos-, repülő-, műszaki, valamint a híradó osztály összességében az SZKP történetéből 3,89; politikai gazdaságtanból 3,85-os; pártpolitikai munkából 4,01-os; harcászatból 4,08-os, s végül orosz nyelvből 3,82-os átlaggal vizsgázott le. Ezeken túl a tüzérhallgatók tüzér lövéstanból 3,88-os; a légvédelmiek légvédelmi tüzér-lőkiképzésből 3,94-os; a páncélosok páncélos-lőkiképzésből 3,55-os, páncélostechnikából szintén 3,55-os; a híradók pedig vezetékes technikai ismeretekből 3.81-os tudásról tettek tanúbizonyságot. Tehát a tantárgyak átlaga 3,84, az évfolyamátlag pedig 3,91 (a kimutatás szerint 3,90 – Sz. M.) volt. A legjobb osztályátlagot (4,16) a C-2 lövész-, a leggyengébbet (3,75) a C-3 tüzér osztály produkálta.

Tóth Lajos vezérőrnagy, vezérkari főnök 1955. szeptember 14-én, 01099. számon[45] küldte meg az akadémiának (03632/ZMKA Pság. – 1955. 09. 15.) a szeptember 20. és október 10-e között zajló írásbeli államvizsgák megtartására vonatkozó intézkedését. A csúcsbizottság elnökének feladatkörét a vezérkari főnök maga látta el, a fegyvernemi bizottságok elnökeiét a hadműveleti csoportfőnök-helyettes, valamint a fegyvernemi parancsnokok (egy esetben a helyettes) töltötték be. A „vizsgabizottságok a szóbeli és írásbeli vizsgák összevetése, továbbá a hallgatók évvégi (sic!) vizsgaeredményeinek és minősítésének összevetésének figyelembevételével állapítsák meg a vizsgázók osztályzatait"[46] – szólt az elöljárói utasítás. A diplomákat október 15-ig kellett felterjeszteni a vezérkari főnökhöz.

Az akadémia vezetése 03660/Pság – 1955. 09. 20. szám alatt terjesztette fel az elöljárónak kimutatását a III. évfolyam „Diploma-megvédésének" összesített eredményéről.[47] E szerint a kiérdemelt osztályzatok és átlagok a következők voltak:

Osztály	*Ötös*	*Négyes*	*Hármas*	*Kettes*	*Átlag*
C-1 (16 fő)	4	9	3	–	*4,06*
C-2 (16 fő)	3	9	4	–	*3,94*
C-3 (17 fő)	5	5	7	–	*3,88*
C-4 (17 fő)	4	5	7	1	*3,70*
C-5 (18 fő)	7	4	7	–	*4,00*
C-6 (17 fő)	6	5	6	–	*4,00*
C-7 (15 fő)	3	8	4	–	*3,93*
C-8 (11 fő)	4	5	2	–	*4,18*
ZMKA	*36*	*50*	*40*	*1*	*3,96*

[44] HL MN 1955/T – 94. d. 10/3. ő. e. (1955. 09. 10.)

[45] Uo. (1955. 09. 13), 03632/ZMKA Pság. – 1955. 09. 15.

[46] HL MN 1955/T – 94. d. 10/3. ő. e. (1955. 09. 10.), 50. fólió

[47] HL MN 1955/T – 94/2. ő. e. (1955. 09. 20.)

Matékovits vezérőrnagy a 02520. (1955. 09. 23.) számon[48] terjesztette fel a miniszterhez az akadémia állományából levelező képzésre javasoltak névsorát. A támogatott 16 fő között szerepelt Pusztai János főhadnagy (később ezredes, a hadtudomány doktora, a ZMKA parancsnokának első helyettese, hadosztály-törzsfőnök); Halmai László százados (alezredes, a ZMKA szakcsoportvezető főtanára); Enzsöl Gyula főhadnagy (ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMKA tanszékvezetője) és Lex Mihály százados (ezredes, a ZMKA tanszékvezetője, a ZMNE Pro Militum Artibus kitüntetettje).

A Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökség a 001065. (1955. 09. 27.) számú – a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök által egyaránt aláírt – ügyiratban intézkedett[49] az akadémiák és tanintézetek átszervezésére. Ebben megfogalmazódott az a feladat, hogy „A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia a már jóváhagyott állományával folytassa működését azzal a kiegészítéssel, hogy állományába beolvad az addig önálló szervezettel működő H. M. Központi Tiszti Tanfolyam [...] 1955. október 31-ével a különleges és M. tanfolyamnak már a Katonai Akadémia parancsnokának alárendeltségében kell működni."[50]

Ugyanebben az intézkedésben utasították a H. M. Központi Tiszti Tanfolyamot, hogy október 31-ig fejezze be önálló szervezetkénti működését és parancsnoka gondoskodjék az akadémiának történő feladatátadás zavartalanságáról. Úgyszintén utasították a Hadtáp Tiszti Iskolát is, hogy felszabaduló épületének egy részét adja át a Zrínyi Akadémiának, mert ott kell elhelyezni a vezényelt tanfolyamokat.

Bár az akadémia – korábban bemutatott – szervezési intézkedése csak október 15-én lépett életbe, szükségessé vált, hogy az új szervezeti elemként beállított Atom- és vegyi-kiképzési tanszék azonnal megkezdje a munkáját. Ezért a ZMKA PK 082. számú parancsában[51] Matékovits vezérőrnagy ideiglenesen megbízta az addig a Műszaki tanszék állományába tartozó Szabó Sándor alezredest az új tanszék vezetésével.

A Csémi Károly alezredes, páncélostanszék-vezető által 1955. augusztus 31-én felterjesztett „1955/56. évi diplomafeladatokkal" kapcsolatos észrevételeit a 01286. – 1955. 09. 28. számú ügydarabban[52] küldte vissza Váradi Gyula vezérőrnagy, az MN páncélos parancsnoka. A felterjesztett 26 feladatból kettőt nem hagyott jóvá, eggyel kapcsolatban pedig módosítást javasolt: („A lövészhadtest első lépcsőjében védő harckocsi-rohamlövegezred harcának megszervezése és végrehajtása" helyett: a "Lövészhadosztály-közvetlen harckocsi-rohamlövegezred a visszavonuló ellenség üldözésénél" témát). Általános megjegyzése volt, hogy a „Tanteremben térképen megtartott vezetési-törzsgyakorlat elnevezés helytelen, ezért helyette a hadijáték elnevezést célszerű alkalmazni. Tekintettel arra, hogy a törzs-hadijátékokat leginkább a törzsek kiképzésének a kezdetén alkalmazzuk a belső összekovácsolás céljából, a hadijátékot (törzsgyakorlatokat) kétfokozatú formában levezetni nem célszerű. Ennek megfelelően a 3., 4., 9., 13. és 16. tárgykört kétfokozatú vezetési-törzsgyakorlat formájában, a 6. és 17. tárgykört pedig egyfokozatú hadijáték formájában célszerű kidolgozni [...]. A diploma feladatok (sic!) kidolgo-

[48] HL MN 1955/T – 94/1. ő. e. (1955. 09. 23.)

[49] HL MN 1967/T – 163/I. ő. e. (1955. 09. 22.)

[50] Uo. 2294. fólió.

[51] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 09. 23.)

[52] HL MN 1955/T – 94. ő. e., 003755/ZMKA Pság. (1955. 10. 01.)

zásában célravezetőbb lenne a ho. (hadosztály – Sz. M.) helyett főleg e. (ezred – Sz. M.) méretben foglalkozó gyakorlatok és vezetési-törzsgyakorlatok kidolgoztatása."[53] – szólt az útmutatás.

A páncélosparancsnok ugyanakkor arra is igényt tartott, hogy a diplomamunkák elkészítésénél kidolgozandó kérdések, valamint az ellenőrzőokmányok jegyzékét az akadémia terjessze fel számára.

Szeptember végére az akadémia „T" (Továbbképző – Sz. M.) tanfolyamán is lezajlottak az évzáró vizsgák. A 03744/ZMKA Pság. – 1955. 09. 30. számú kimutatás[54] szerint a következő átlagokat érték el:

Osztály	*Harcászat*	*SZKP-történet*	*Pártpol. munka*	*Tü. löv. szak.*	*Légv. lőkik.*	*Hadtörténelem*	*Osztályátlag*
T-1 (löv.)	4,40	4,40	4,50	–	–	4,30	*4,40*
T-2 (löv.)	4,60	4,24	4,38	–	–	4,23	*4,36*
T-3 (tü.)	4,33	4,11	4,44	4,22**	–	4,44	*4,33*
T-4 (lgv.)	4,66	3,66	4,00	–	4,00	4,00	*4,06*
Átlag:	*4,49*	*4,11**	*4,34*	*4,22*	*4,00*	*4,24*	

* Az iratban tévesen 4,15.

** Az iratban tévesen 4,33.

Az évfolyam-záróvizsgák és a diplomavédések szeptember 19-i helyzete alapján, az akadémia illetékesei a 03659/ZMKA Pság. – 1955. 09. 31. számon[55] tették közzé az államvizsgákra bocsáthatók névsorát: az Összfegyvernemi Fakultásról (C-1., 2.) 32 fő; a Tüzér Fakultásról (C-3., 4.) 34 fő; a Páncélosfakultásról (C-5.) 18 fő; a Repülőfakultásról (C-6.) 17 fő; a Műszaki Fakultásról (C-7.) 15 fő és a Híradó Fakultásról (C-8.) 11 fő. Így, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián 1955-ben 127 hallgató kísérelhette meg az államvizsga sikeres letételét, köztük olyan, később közismertté vált személyek, mint Géró Mihály főhadnagy (idővel ezredes, hadosztályparancsnok-helyettes); Urbán Vilmos főhadnagy (alezredes, a ZMKA tanszékvezető-helyettese); Hajma Lajos főhadnagy (ezredes, a vezérkar évtizedeken át megbecsült tagja, a hadtudomány kandidátusa; Bogya Imre főhadnagy (vezérőrnagy, hadosztályparancsnok); Bálintfy Ferenc rep. hadnagy („Fifi," alezredes, a ZMKA főtanára); Galovitz János hadnagy (ezredes, dr. univ., a ZMKA parancsnokának légvédelmi-repülő helyettese, parlamenti szakértő) és Hunyadi Ferenc százados (vezérőrnagy, az MN műszaki főnöke).

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 02552/Pság. 1955. 10. 05-i ügyiratában foglalt 1955. október 1-jei harcértékjelentés[56] szerint a rendszeresített állomány a következő képet mutatta: 289 tábornok és tiszt (az augusztusban jóváhagyott állománytáblához képest

[53] HL MN 1955/T – 94. ő. e. (1955. 09. 30.), 51. fólió.

[54] HL MN 1955/T – 94. ő. e.

[55] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 09. 31.)

[56] HL MN 1955/T – 94/1. ő. e. (1955. 10. 01.)

-22); 68 továbbszolgáló (+28) és 9 sortiszthelyettes (-6); 99 honvéd (+53), 520[57] hallgató (-2). Így a katonaállomány 965 (+43), a polgári alkalmazotti pedig 162 (-133) főt tett ki. Azonban október 1-jén a rendszeresített állományból hiányzott 6 tiszt, 15 továbbszolgáló tiszthelyettes, 1 honvéd és 48 hallgató, ugyanakkor többlet is mutatkozott 9 sortiszthelyettes és 5 ÁVH-s hallgató tekintetében. (Ez utóbbi, az augusztusi állománytáblához viszonyítottan – Sz. M.)

A ZMKA parancsnok 1955. október 3-án kelt 084. számú parancsában[58] tette közzé az 1954–1955-ben egyéves Továbbképző tanfolyamot eredményesen elvégzettek névsorát. Az Összfegyvernemi fakultás állományában 23 tiszt végzett, köztük Patai Endre őrnagy (később vezérőrnagy, szervezési és mozgósítási csoportfőnök, a ZMNE Pro Militum Artibus kitüntetettje) és Tóth László százados (ezredes, a ZMKA Alapfakultás parancsnoka); a Tüzér fakultáson pedig 9 tüzér- és 3 légvédelmi tüzértiszt.

Ugyanebben a parancsban intézkedtek az akadémia II. évfolyamos hallgatóinak október 3. és 31-e közötti évzáró vizsgájára. Az október 8-i 086. számú akadémiaparancsnoki parancsból[59] pedig az tudható meg, hogy az I. évesek október 8–11. között teszik le évzáró vizsgáikat.

A 03872/ZMKA Pság. – 1955. 10. 13. számú kimutatás[60] szerint 129 fő az államvizsgázók létszáma, ami kettővel több, mint az 55. lábjegyzetben jelzett érték. Ennek oka, hogy a korábbi parancsban már figyelembe vették azt a tényt, hogy a C-6 osztályban egy fő kórházban volt, egy pedig sikertelen évzáróvizsgát tett harcászatból. Időközben a C-4 osztályból is kórházba került egy hallgató, így csak 126 hallgató vághatott neki a nagy megpróbáltatásnak. Az eredmények a következők voltak:

Osztály	*SZKP-történet*	*Harcászat*	*Tüzér löv. tan*	*Lgv. tü lőkik.*	*Pc. lőkik.*	*Pc. techn.*	*Vez. r. tech.*	*Orosz nyelv*	*Oszt. átl.*
C-1	3,93	4,31	–	–	–	–	–	3,93	*4,06*
C-2	3,50	4,50	–	–	–	–	–	4,06	*4,02*
C-3	4,00	3,88	4,00	–	–	–	–	3,88	*3,94*
C-4	3,81	4,05	–	4,31	–	–	–	4,06	*4,06*
C-5	3,33	4,27	–	–	4,00	4,00	–	4,22	*3,96*
C-6	3,64	4,00	–	–	–	–	–	4,00	*3,88*
C-7	3,55	4,00	–	–	–	–	–	4,13	*3,89*
C-8	4,18	4,54	–	–	–	–	4,72	4,54	*4,50*
Évvégi tant. átlag	*3,74*	*4,19*	*4,00*	*4,31*	*4,00*	*4,00*	*4,72*	*4,10*	*4,03*

[57] Ebben nem foglaltatnak benne az ÁVH-s hallgatók.

[58] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 10. 03.)

[59] Uo. (1955. 10. 08.)

[60] HL MN 1955/T – 94. ő. e. (1955. 10. 13). 38. f.

Az államvizsgák során hárman kaptak kettes, azaz nem megfelelő osztályzatot SZKP-történetből (csak 1956 januárban próbálkozhattak újból). További egy hallgató, bár sikeres államvizsgát tett, egyelőre mégsem kaphatott diplomát, mert ő viszont a diplomamunkájára kapott nem megfelelőt. Tehát – e kimutatás szerint – 1955 őszén 122 tiszt kaphatott akadémiai diplomát. Az 1955. október 17-én kelt 089. számú akadémiaparancsnoki parancsból[61] már azt is megtudhatjuk, hogy „Kiváló diplomát aranyéremmel" érdemelt ki Hajma Lajos százados és Galovitz János hadnagy; „Kiváló" diplomát pedig Hunyadi Ferenc százados; Balikó Ferenc, Baranyai András, Garab Imre, Gyulai Sándor, Jánosik László, Németh Viktor, Szladovics László, Tóth Géza és Urbán Vilmos főhadnagy, illetve Sziklai József és Oláh István hadnagy. A „Kiváló diploma aranyéremmel" büszke tulajdonosainak ráadásul kéthavi fizetésüknek megfelelő összegű jutalom is járt, míg a „Kiváló diplomásoknak" egyhavi.

Ellentmondani látszik e két iratnak a diplomát szerzettekről a honvédelmi miniszterhez 02990/ZMKA Pság. – 1955. 11. 24. számon[62] felterjesztett névsor, amely már 123 nevet tartalmaz – köztük a kórházban volt Mihály Ferenc főhadnagyét. Mivel nem valószínű, hogy 1956. január előtt újabb vizsgabizottságot hoztak volna létre, így inkább adminisztrációs pontatlanságot lehet feltételezni.

Mint korábban említettük, az akadémiai I. évfolyamos hallgatók évzáró vizsgáira október 8. és 11. között került sor. A 05096/ZMKA Pság. – 1955. 11. 03. számú kimutatásból[63] már a részletek is megtudhatóak. E szerint az A–1-3. (Löv.), az A–4. (Tü.), az A–5. (Lgv.), az A–6. (Pc.), az A–7-8. (Rep.), az A–9. (Mű.), az A–10. (Hír.) és az A–11. (Htp.) osztályok 162 hallgatójának kellett számot adnia tudásáról. A tantárgyátlagokat tekintve ez a következő tudásszintet jelenti: az SZKP története 3,80 (6 bukás); politikai gazdaságtan 3,90 (2 bukás); harcászat 4,28 (1 bukás); orosz nyelv 4,27; hadtörténelem 4,29; tereptan 3,88; tüzérségi lőkiképzés 4,05 (3 bukás); légvédelmi tüzér lőkiképzés 4,35; páncélos lőkiképzés 4,35 (1 bukás); páncélostechnika 4,55; erődítés 4,30; robbanó aknazárak 4,00; matematika 4,25 és elektrotechnika 4,58. A legfelkészültebbnek az A–10. híradóosztály bizonyult 4,36-dal, míg a leggyengébben az A–7. repülőosztály teljesített 3,91-os osztályátlaggal. Összességében azonban – azt hiszem – tisztes eredménynek tekinthető a 4,09-os évfolyamátlag.

Az akadémiaparancsnok a 088. számú, 1955. október 13-án kelt parancsában[64] intézkedett a végzett hallgatók kibocsátó ünnepségére. Ebben kihangsúlyozta: „akadémiánk, Néphadseregünk történetében először bocsájt (sic!) ki 3 évfolyamot elvégzett diplomás s Akadémia jelvényt kapott hallgatókat."[65] Magából a parancsból csak áttételesen derül ki, hogy a nagy eseményre október 14-én került sor. A diplomákat és az akadémiajelvényeket a Zrínyi, valamint a Sztálin Akadémiák hallgatói közös ünnepségen vették át – a vezérkari főnök jelenlétében –, a Hadtáp Tiszti Iskola klubtermében. A 14.40-kor kezdődő ünnepséget követően, 19 órakor, a végzett hallgatók tiszteletére, a honvédelmi

[61] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 10. 17.)

[62] HL MN 1955/T – 94. ő. e. (1955. 11. 24.)

[63] Uo. (1955. 11. 03.)

[64] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 10. 13.)

[65] Uo. 254. fólió.

miniszter adott ünnepi vacsorát a Zrínyi Akadémia dísztermében. Fontos volt annak előrebocsátása is, hogy: „Diplomát és jelvényt kapott harmadéves hallgatóink kibocsájtása (sic!) alkalmával Akadémiánkat az a megtiszteltetés éri, hogy ez alkalommal Pártunk és Kormányunk Vezetői is megjelennek."[66]

Ennek megfelelően, a biztosítási feladatok is „forrpontra" jutottak: 13-án őrségváltástól 15-én őrségváltásig konyhaügyeletesi szolgálat vezénylése rendeltetett el, sőt 14-én ezt a feladatot Damó László századosnak, a Hadtáp tanszék főelőadójának (később vezérőrnagy, a hadtudomány doktora, a vezérkari főnök helyettese) kellett ellátnia. Október 13–14-én a hűtőkamrát a főügyeletes tiszt, a konyhaügyeletes tiszt, az egészségügyi szolgálat főnöke, a hadtápfőnök és a raktárvezető alkotta bizottságnak kellett lezárnia, lepecsételnie, majd a főügyeletes tisztnek a zárak és pecsétek sértetlenségét több alkalommal ellenőriznie. A vezető orvosnak a 14-i étkezések elkészítésénél személyesen jelen kellett lennie. A 14-i főügyeletes tiszti szolgálatot is megerősítették még egy helyettessel. Szinte „háborús helyzetre" utal a parancs azon bekezdése is, hogy „A II. sz. (tanulmányi – Sz. M.) épületet 17.00-ig ki kell üríteni. Ebben az épületben 17.00 után csak a kulcsügyeletes tartózkodhat. 17.00-kor a főügy. tiszt a parancsom végrehajtásáról személyesen győződjön meg. Utána ellenőrizze a hátsó s első kijárat lezárását. Az első kijáratot belülről lánccal le kell zárni."[67] – szólt a szigorú ukáz.

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter az október 14-én kelt 036. számú parancsában[68] köszöntötte az új diplomásokat: „A Magyar Néphadsereg akadémiái – a mai napon – első ízben bocsájtanak (sic!) ki hároméves akadémiát végzett tiszteket [...] Soha ne tévesszék szem elől, hogy néphadseregünkben a tisztekre váró nehéz és felelősségteljes feladatokat csak azok tudják maradéktalanul végrehajtani, akik a megszerzett ismereteiket állandóan továbbfejlesztik [...] Jellemezze munkájukat magasfokú igényesség, önmaguk, beosztottaik, a magyar fiatalság nevelése iránti felelősségérzet. A feladatok maradéktalan végrehajtásában legyenek példamutatók."[69] A diplomát nyerteknek a miniszteri parancs mellékletét képező névsorában már nem szerepelt a kifogásolt Mihály Ferenc főhadnagy.

Az október 25-én kelt 093. számú akadémiaparancsnoki parancsban[70] intézkedés történt a Levelező Tagozat I. évfolyamára november 3-án felvételizők vizsgájára. A parancsból kitűnik, hogy a Matékovits vezérőrnagy által a honvédelmi miniszterhez szeptember 23-án felterjesztett 16 fős lista még eggyel bővült is. E személyek felvételi vizsgája annyiban térhetett el a „normál" felvételitől, hogy az akadémia parancsnoka felmentette őket az általuk oktatott tantárgyak és a tereptan vizsgái alól. A parancsból nem tűnik ki, hogy az akadémiáról vezényelteken kívül még hány pályázó szándékozott felvételizni aznap, mert csak arra történt intézkedés, hogy a hadtápparancsnok biztosítson szállást a 2-áról 3-ára virradó éjszakára 31 vidéki hallgatójelölt számára.

---

[66] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 10. 13.), 258. fólió.

[67] Uo. 256. fólió.

[68] HL MN 1955/T – Titkárság, 3/2. ő. e. (1955. 10. 14.)

[69] Uo. 134 – 135. fólió.

[70] HL MN 1961/T – 33. ő. e. (1955. 10. 25.)

Október folyamán az akadémiai II. évfolyam hallgatói is letették évzáró vizsgáikat. A 05048/ZMKA Pság. – 1955. 11. 01. számú kimutatás[71] szerint a B–1-11. osztály (fegyvernemi megoszlásuk azonos az I. évesekével – Sz. M.) 170 hallgatója a következő vizsgaeredményeket produkálta: filozófia 4,08; politikai gazdaságtan 4,09; harcászat 4,31 (egy bukás); orosz nyelv 4,21; hadtörténelem 4,47; tüzérlövészet 4,09 (2 bukás); légvédelmi tüzér lőkiképzés 4,31; páncélos lőkiképzés 4,26; páncélostechnika 4,32; tüzérbemérő szolgálat 3,66 (egy bukás); katonai rádióállomások 4,31 és élelmezési szolgálat 4,40. A legjobb vizsgaeredményt a B–7. repülőosztály érte el 4,48-dal, a leggyengébbet pedig a B–4 tüzérosztály 4,06-kal.

A Levelező Fakultás parancsnoka, Gráber György alezredes a 04042/ZMKA Pság. – 1955. 10. 26. számon[72] jelentett Matékovits vezérőrnagynak a fakultás tevékenységéről, elősegítendő az 1954–1955-ös kiképzési év akadémiaparancsnoki értékelésének összeállítását. E szerint a levelező hallgatók – már a vezérkari főnöknek is jelentett néhány lemaradó kivételével – teljes egészében átvették a tananyagot. A félévi vizsgákon az I. évfolyamosok 4,12-os, a II. évesek pedig 4,15-os eredményt értek el. Javult a hallgatói kidolgozó munka színvonala ugyanúgy, mint parancsnoki nyelvezetük. Szép eredményeket mutattak fel a társadalomtudományi tantárgyak elsajátítása terén is. Ugyanakkor probléma volt, hogy egyes parancsnokok – különösen a 8. és a 12. hadosztály parancsnokai – nem biztosították a hallgatók számára a miniszteri parancsban meghatározott szabadidőt, illetve nem ellenőrizték beosztottaik tanulmányi munkáját. Ezzel függhetett össze az is, hogy az I. éves hallgatók 27 %-a hiányzott a terepfoglalkozásokról, míg a II. évesek 31 %-a. Ezek alapján fogalmazódott meg a kérés: az akadémia parancsnoka hasson oda, hogy a fegyvernemi parancsnokok, valamint a vezérkari főnök tegyék meg az ezzel kapcsolatos szükséges intézkedéseket. (Az évközi összevonáson a lövészezred, illetve -hadosztály támadásának első három foglalkozását, valamint augusztusban az erőszakos folyóátkelésüket vették át, míg az év végi összevonáson a fentiek védelmének első három foglalkozását.)

Az évzáró vizsgákat Gráber alezredes az 1956. január 1–3. közti időszakra; a diplomamunkák tárgyköreinek kiadását január végéig, a diplomamunkák leadásának határidejéül március 15-ét, megvédésüket pedig április hónap folyamára javasolta. A jövőre nézve célszerűbbnek tartotta, hogy a hallgatók a társadalomtudományi tantárgyakból és hadtörténelemből ne otthon elkészített írásbeli dolgozatban, hanem szóban számoljanak be. Sürgette, hogy a tanszékvezetők és harcászati vezetők vállaljanak teljes felelősséget a kiképzési anyagok elkészítéséért.

Az 1954–1955-ös tanév, valamint az államvizsgák tapasztalatai alapján az a következtetés volt levonható a Hadműveleti-harckiképzési tanszék munkáját illetően, hogy sikeresen oldott meg olyan rendkívül bonyolult, újszerű problémákat, mint az új Harcászati Szabályzat elveinek megfelelő tananyagra való átérés, a tematikai programok átdolgozása, illetve új részekkel való kiegészítése, továbbá az atomfegyverek alkalmazásával kapcsolatos elvek feldolgozásának megkezdése és az oktatásba való bevitele.

Ugyanakkor az államvizsga-albizottság tagjainak véleménye szerint – az eredmények kihangsúlyozása mellett – „a jövőben az általános harcászati elveknek és alkalmazási

[71] HL MN 1955/T – 94. ő. e. (1955. 11. 01.)

[72] Uo. (1955. 11. 26.)

módszereinek logikus megmagyarázására és »miértjeire« kell lényegesen nagyobb gondot fordítani. Ennek megoldási módjaként a gyakorlati munka növelését, a terepfoglalkozások sűrítését, a törzsvezetési gyakorlatok alaposabb technikai előkészítését és gyakorlatiasabb végrehajtását ajánlották."[73]

Ebben a tanévben a Tüzér tanszék is lényeges minőségi fejlődésen ment át, mivel a tanszékre helyezett 8 új tanár közül 2 tiszt végzett szovjet katonai, 2 pedig magyar katonai akadémiát, 1 pedig tüzérdandár-parancsnoki tapasztalattal rendelkezett. Így az 1955. őszén tanári beosztást betöltő 27 tisztből 19 rendelkezett akadémiai végzettséggel.[74]

A jövő szempontjából fontos esemény volt, hogy a Tolmács Tiszti Iskolát – melynek keretében önálló jelleggel mozgósítási és hadkiegészítési tanfolyam is működött – 1955 őszén megszüntették és a Zrínyi Akadémia szervezetébe integrálták, létrehozván a Különleges Fakultást, melynek vezetésével Móricz Lajos alezredest (később ezredes, a hadtudomány doktora) bízták meg.[75]

A Repülőtanszék minőségi fejlődése szempontjából is jelentős volt az a tény, hogy 1955 tavaszán a szovjet repülőakadémia elvégzése után ide került főtanári beosztásba Szabó József repülő százados (később vezérőrnagy; az MN repülőfőnöke; a hadtudomány doktora, egyetemi tanár, a Magyar Hadtudományi Társaság elnöke), valamint egyegy tanár és szaktanár.[76]

Ezzel, a vizsgákkal és beszámolókkal lényegében befejeződött az 1954–1955-ös tanév, amely a Honvéd Akadémián indult és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián zárult. A tanintézet a bonyolult körülmények ellenére is sikeresen oldotta meg feladatát.

---

[73] *Varga József – Kovács Lajos:* Összfegyvernemi harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/2. sz. Az Akadémia szerveinek története III/A k. A Szárazföldi ágazat története. ZMKA, Budapest, 1985. 40–41. o.

[74] *Enzsöl Gyula:* Rakéta és tüzér tanszék. In: *Varga József – Kovács Lajos:* Összfegyvernemi harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/2. sz. 106. o.

[75] *Bakity Boldizsár – Mátyási Antal:* Szervezési, hadkiegészítési és igazgatási tanszék. *Akadémiai közlemények*, 120/3. sz. Az akadémia szerveinek története III/B k. Szárazföldi ágazat tanszékeinek története. ZMKA, Budapest, 1985. 145. o.

[76] *Bartos Jenő – Kovács Lajos – Hajdó József:* Repülő hadműveleti-harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/4. sz. Az akadémia szerveinek története IV. kötet. A Légvédelmi és repülőágazat története. ZMKA, Budapest, 1986. 25. o.

Miklós Szabó

HISTORICAL RECORDS OF THE MIKLÓS ZRÍNYI MILITARY COLLEGE IN 1955

Summary

Continuing his series treating the history of military higher education in Hungary, in this publication the author summarises the most important events of 1955 in international politics – those that dampened cold war hysteria to some extent, and others that caused panic on the contrary. It is being dealt with how the above-mentioned conditions influenced Hungarian internal affairs and the life of the People's Army in 1955.

With the affairs of foreign, internal and military politics in the background, the author outlines the history of the newly established Miklós Zrínyi Military College that took the place of the Military Academy on 15 March 1955, introducing the most significant episodes of the college from March to September, i.e. the second semester of the 1954–1955 academic year.

Miklós Szabó

COMPLÉMENT À L'HISTOIRE DE 1955 DE L'ACADÉMIE MILITAIRE MIKLÓS ZRÍNYI

Résumé

L'auteur, qui continue à traiter l'histoire de l'enseignement supérieur militaire, résume les événements de la politique internationale qu'il juge majeurs dans l'année 1955. Parmi ceux-ci, certains ont amené une détente et contribué ainsi à la diminution de l'hystérie liée à la guerre froide, alors que d'autres n'ont fait qu'aggraver celle-ci.

Par la suite, l'auteur examine dans quelle mesure ces événements ont influé, cette année-là, sur l'évolution de la politique intérieure hongroise et sur l'histoire de 1955 de l'Armée populaire hongroise.

Dans ce contexte de politique extérieure, intérieure et militaire, il tente, en premier, de présenter l'histoire entre mars et octobre et les événements principaux du deuxième semestre de l'année académique 1954–1955 de l'Académie Militaire Miklós Zrínyi créée le 15 mars 1955 de l'Académie Honvéd.

Miklós Szabó

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER MILITÄRAKADEMIE ZRÍNYI MIKLÓS IM JAHRE 1955

Resümee

Der Verfasser, der die Aufarbeitung der Geschichte des ungarischen militärischen Hochschulwesens fortsetzt, fasst in diesem Teil diejenigen – von ihm für die wichtigsten gehaltenen – internationalen politischen Ereignisse des Jahres 1955 kurz zusammen, die für eine Entspannung gesorgt haben und dabei halfen, die Hysterie des Kalten Krieges zu mildern, aber auch die Umstände, die diesen weiter verschlimmerten.

Danach untersucht er, wie die obigen Umstände den Verlauf der ungarischen Innenpolitik in diesem Jahr beeinflusst haben und gibt im Anschluss die wichtigsten Stationen der Geschichte der Ungarischen Volksarmee aus dem Jahre 1955 kund.

In dieses außen-, innen- und militärpolitische Milieu platziert versucht er – als Erster – die Geschichte der Monate März-Oktober der Militärakademie Zrínyi Miklós, die am 15. März 1955 aus der Honved-Akademie hervorging, also die wichtigsten Ereignisse der zweiten Hälfte des Studienjahres 1954–1955 aufzuzeigen.

Миклош Сабо

ДАННЫЕ, КАСАЮЩИСЯ ИСТОРИИ ВОЕННОЙ АКАДЕМИИ ИМ. МИКЛОША ЗРИНИ 1955 ГОДА

Резюме

Автор статьи, продолжая разрботку истории венгерского высшго военного образования, в этой части сжато обобщает международные политические события 1955 года, – важные по мнению автора, – которые принесли определнную разрядку и способствовали уменьшению истерии холодной войны, но он показывает также и такие события, которые наоборот далее взвинчивали ее.

Автор анализирует, каким образлом вышеназванные события повлияли на складывание венгерской внутренней политики, а затем прослеживат наиболее важные этапы истории Венгерской Народной армии 1955 года.

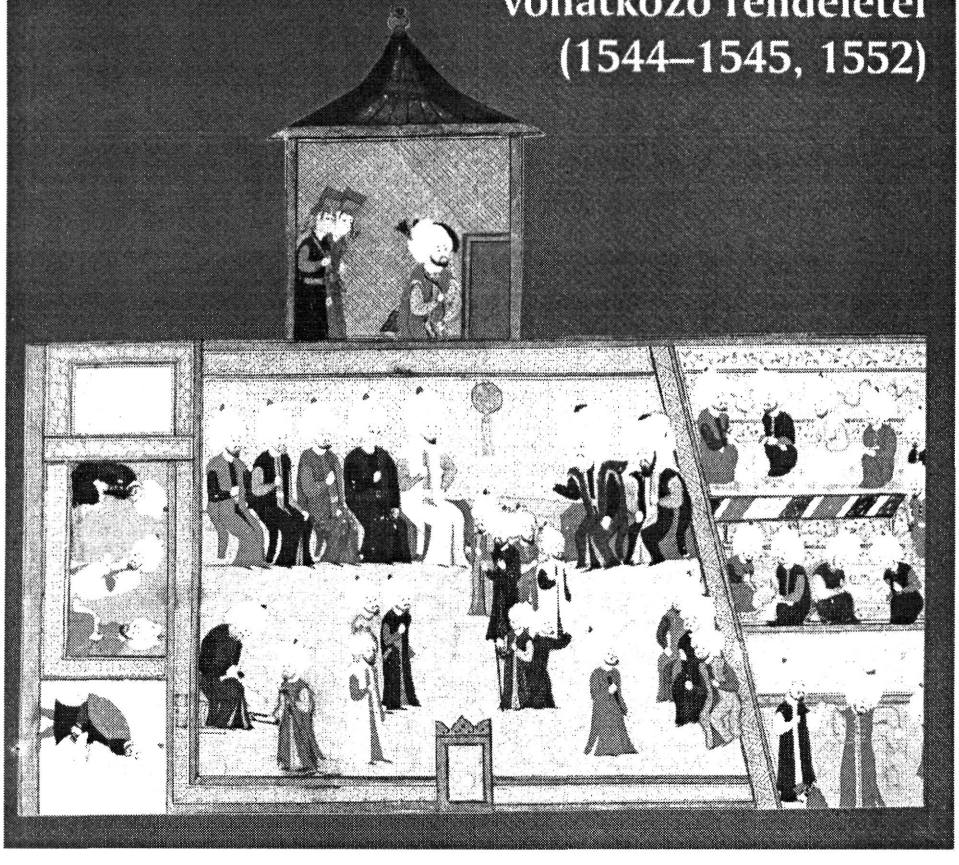
В рамках внешней и внутренней вонно-политической обстановки исследователь – впервые – пытается изложить историю марта-октября месяца венгерской Военной Академии имени Миклоша Зрини, созданной 15 марта 1955 года из Хонведской Академии, показать основные события второго полугодия учебного заведения 1954–1955 учбного года.

HISTÓRIA KÖNYVTÁR • OKMÁNYTÁRAK 1.

Dávid Géza – Fodor Pál

„Az ország ügye mindenek előtt való"

A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)

MŰHELY

MISKOLCZY AMBRUS

ELMARADT NYÍLT VITA AZ UTOLSÓ MAGYAR NEMESI FELKELÉSRŐL

Kossuth Lajos ismeretlen magánlevele Kisfaludy Sándor nyílt levelének ügyében*

1891-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények* első évfolyamában gróf Kuun Géza, az ismert orientalista közzé tette Kisfaludy Sándor két levelét, amelyek Döbrentei Gáborhoz szóltak.[1] Az 1844. február 13-án kelt levélben Kisfaludy visszakérte „Kossuthnál lévő" kéziratát, „mit a cenzúra visszavetett". Ehhez a mondathoz a közlő a következő jegyzetet fűzte: „Minő kéziratról van itt szó, nagy sajnálatomra nem tudom, Kossuth Lajos erre vonatkozó levele, melyet 1844. márc. 10-dikéről keltezve D.-hez írt, e kéziratról bővebb felvilágosítást nem ad. Kossuth levelének eredetije marosnémeti levéltáromban őriztetik, s ezt több más D.-hez írt levéllel együtt »Döbrentei Gábor élete s munkája« című munkám függelékében szándékozom közrebocsátani." Ez a mű azonban nem készült el. Így Kossuth említett levelének a közlése is elmaradt. A levél azonban a Gyulay–Kuun családi levéltárban ma is megtalálható.[2] Valószínű, hogy Gyulay Lajos kapta egykori nevelőjétől, Döbrentei Gábortól. Az alábbiakban közöljük ezt a levelet, és egyben megpróbáljuk felvázolni keletkezésének hátterét is. Dolgozatunk adalék azon elmaradt vita történetéhez, mely vitát Kossuth kezdeményezte, amikor a *Pesti Hírlap* 1843. augusztus 3-i számának vezércikkében gunyorosan és elmarasztalóan nyilatkozott az utolsó nemesi felkelésről, mire Kisfaludy Sándor még ebben az évben nyílt levélben válaszolt, de válasza a cenzúra miatt már nem jelenhetett meg. (Később viszont az *Ellenőr*ben már megjelent Kossuthhoz intézett – 1844. május 20-án kelt – újabb és talán utolsó levele.[3]) A vita a költő halála miatt elmaradt. Jó néhány dokumentuma viszont megtalálható. Az alábbiakban ezekből válogatunk. Mindenekelőtt valóra váltjuk Kuun Géza ígéretéből Kossuth 1844. március 10-i levelének közlését. Ennek az eddig ismeretlen forrásnak a közlése a főfeladat.[4] Emellett csak az elmaradt vitára vonatkozó eddigi ismereteket foglaljuk össze, néhány adalékkal, mondjuk: háttér-információval kiegészítve, hogy az egész – nagyrészt ismert – történet jelentőségét jobban fel tudjuk mérni, és természetesen mást is lássunk belőle, mint amit eddig láttak.

---

* Ezen az úton is megköszönöm Pajkossy Gábor és Fazekas Csaba szíves segítségét.

[1] *Gróf Kuun Géza:* Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891. 137–141. o.

[2] Arhivele Statului, Cluj, Gyulay-Kuun, 54. fasc. 177.

[3] Az 1809-iki insurrectiói történetet illető levelek. *Ellenőr.* Szerk. *Bajza József.* [Lipcse], 1847. A levél eredetijének csak az utolsó oldala maradt fenn, lelőhelye: OSZK Kézirattár, Levelestár.

[4] Ha eredeti leveleket egészben teszünk közzé, akkor betűhíven írjuk le. Ha csak idézünk egy-egy levélből, akkor a helyesírást aktualizáljuk, a személy- és helynevek eredeti alakját megőrizve.

Az elmaradt vita törzsanyagát ismerjük. Ismerjük Kossuth cikkét. És ismerjük Kisfaludy válaszát is, amelyet Kossuthnak küldött közlésre. Ezt 1871-ben Toldy Ferenc tette közzé a következő címmel: „Nyílt levél Kossuth Lajoshoz az 1809-ki insurrectió ügyében."[5] Majd Angyal Dávid is közölte az *Ellenőr*ben már megjelent – említett – levéllel együtt.[6] Ezeknek fogalmazványát is ismerjük.[7] Csabai Tibor és Fenyő István pedig bemutatta az elmaradt vita történetét,[8] amelynek lényegét korábban már többen is jelezték.

Lássuk először milyen nyílt levelet intézett Kisfaludy Sándor a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének. A felháborodott költő cáfolatát Kossuth-idézettel kezdte:

„Az állandó katonaság behozatalával hazánk védelmi rendszere változván, a lováról leszállott magyar nemesség harcias szellemben lassankint megfogyatkozott; míglen elkövetkeznék a kor, melynek hadedzett apáink buzogányos múltjától eltért jelleméről Kölcsey dallá: hogy

»Völgyben ül a gyáva kor, s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg, ha néha felpillant.«

És embert a pillanat szükségének ösztöne vezet. – E változást, e megfogyatkozást kétszeresen érezék a nemzet jelesbjei azon időkben, midőn a század óriása, ki Prometheuskint Sz. Helena sziklahegyéhez láncoltan adá kimondhatlan kínérzelmektől marcangolt kebele végleheletét, midőn a század emez óriása hatalmas karjával a világot megrázkodtatá. Ezen időkben melyek Európát a' Manzanares partjaitól a jeges éjszakig vérben fürösztek, ezen időkben veték meg apáink alapját a Ludovicea katonai nevelő intézetnek, épp azon 1808-ki országgyűlésen, melyen ama nemesi fölkelést is elrendelék, mely nem sokára Győrnél – – – De hagyjuk évkönyveinknek e' koromfekete lapját érintetlenül, csak annyit jegyezzünk meg, hogy a minő igaz, miképpen a győri szégyennapot nem egyedül a kovátlan puskák, nem egyedül a készületlenség, s a fegyvergyakorlat elhanyaglása, hanem az erőtlen asszonyt is hős óriássá magasztalható lelkesedés hiánya okozá; oly bizonyos az is, hogy a' Ludovicea e szégyennapot nem volt volna képes elhárítani, stb.

Ezt mondja Kossuth a Pesti Hirlap 270. számának »Ludovicea polytechnicum« vezércikkében. Ez nagy sértése a magyar nemzetnek, melyet akkor és ott a fegyverre kelt magyar nemesség képviselt [...]." És ezután következett a cáfolat, amelyet fűtött a felháborodás. Hiszen a nemesi felkelést – mint Kisfaludy írta – „ennyire lealázni, legyalázni, nemcsak igazságtalanság, méltatlanság, vakmerőség, hanem oly vétek, oly nemzeti becsületsértés, melyet megbocsátani alig lehet."

---

[5] *Kisfaludy Sándor:* Hátrahagyott munkái. IV. (Szerk. *Toldy Ferenc.*) Pest, 1871. 189–210. o.

[6] *Kisfaludi Kisfaludy Sándor:* Minden munkái. VIII. (Szerk. *Angyal Dávid.*) Budapest, 1893. 71–88., 638–655. o.

[7] A nyílt levél fogalmazványának nincsen címe, külzetére azonban a szerző ráírta: „Insurrectio". Lelőhelye: MTAKK, K 773, 30–34. o. Erről készülhetett a másolat, amelyet Toldy Ferenc megküldött a Heckenast Kiadónak. A kiadó átvételi elismervényében az írás így szerepel: „Insurrectió, an Ludwig Kossuth, Copie in 4° 32 Seiten". MTAKK, M. Irod. lev. 4-30. Az *Ellenőr*ben megjelent levél fogalmazványának lelőhelye: MTAKK, Ms. 4751/19/I–III.

[8] *Csabai Tibor:* Kossuth Lajos és az irodalom. Budapest, 1961. 160–161. o.; *Fenyő István:* Kisfaludy Sándor. Budapest, 1961. 407–408. o.

Kossuth ezt a nyílt levelet megszerkesztette, észrevételekkel látta el, de a cenzúra nem engedte át. A szerkesztő a maga módján megtorolta a sérelmet. A *Pesti Hírlap* 1843. december 31-i számát így zárta le: „Kisfaludy Sándornak, Ludovicea és Polytechnicum cím alatt lapjaink 270-ik számában foglalt cikkre írt hosszabb értekezését, melyet mai számunkra kiszedeténk, közbejött akadályok miatt nem adhatván, más cikket pedig helyébe szedetnünk lehetetlen lévén, bocsánatot kell kérnünk, hogy egyúttal két egész ívvel nem szolgálhatunk."[9] Jöhettek a találgatások és pletykák azzal kapcsolatban, hogy mi is történhetett.

Kisfaludy 1844. január 23-án Döbrentei Gáborhoz fordult, hogy „méltoztassék ezen kéziratomat kezéhez venni", és hozzá eljuttatni. Ugyanakkor jelezte az aktuális pletykát is: „Itt az a vélemény, miszerint Kossuth maga nem akarván, hogy ez világ elejbe jöjjön, maga figyelmezteté a cenzúrát ennek elnyomására; de én ezt Kossuthról fel nem tehetem; mert rövid ismeretség után is őt jobb s igazabb lelkűnek tartom; noha miután értekezésemben őt már-már magam is mentem, ő maga ezt még könnyebben teheti vala."[10]

A kért anyag azonban nem indult útjára. Kisfaludy újra Döbrentei Gáborhoz fordult:[11]

„Kedves Barátom Uram!

Múlt hónapban írtt levelemben bátor voltam Barátom Uramat arra kérni, hogy Kossuthnál lévő kéziratomat, mit a' Censura vissza vetett, kezéhez venni, és azt előadandó alkalommal nékem megküldeni méltoztatnék. Minthogy azonban ez még mai napig sem jutott kezemre, könyörgök, méltoztassék azt ezen levelet általadó, *Nemes Gersó János Úrnak*,[12] Sümeghi Patikárosnak vagy által adni, vagy Kossuth Úr által kezéhez juttatni, mindazáltal pecsét alatt, ki által említett kéziratomat legbiztosabban veendem. –

Itt azon hír támadott, a' Honderű is említi, miszerint Kossuth Landererrel nem egygyezhetvén, Helmeczytől, ki lapja' jövedelmét már elégli, és szerkesztését már megúnta, a' Jelenkor szabadalmát fogja megvásárlani. – Ha igaz, hát jó éjszakát a Pesti hirlapnak. Ha igaz, és Kossuth ezt nékem jólkor tudtomra adgya, vagy adattya; hát én is képes leendek, előfizetőit a' vidékben szaporítani.

Jövő tavasszal, ha élek, öszveszedem nemzetségem' levéltárában a' régi magyar leveleket. Erről utóbb többet. –

Addig is szíves barátságába ajánlott, különös tisztelettel vagyok Kedves Barátom Uramnak Alázatos szolgája

Sümeghen Febr. 13kán 1844

Kisfaludy Sándor"

Döbrentei nyilván megsürgette az ügyet Kossuthnál, aki egy hónapon belül már válaszolt neki. Ezen – eddig kiadatlan – levél – amelynek közlését Kuun Géza ígérte – az alábbiakban következik:

---

[9] A *Pesti Hírlap* azon sorozatában, amelybe Vörös Antal bejegyezte a cenzúra által törlött részeket, sajnos ebben a számban nem találni egyetlen ilyen észrevételt sem. (OSZK, Mikrofilmtár, FM3/10397:2.)

[10] *Szana Tamás:* Kisfaludy Sándor leveleiből. *Figyelő*, 1876. 166. o.; *Akadémiai Értesítő*, 1900. 142. o.

[11] Ezt a levelet közölte Kuun Géza, és most betűhíven közöljük. Lelőhelye: Arhivele Statului, Cluj, Gyulay-Kuun, 54. fasc. 175.

[12] Az eredetiben aláhúzva.

„Nagyságos kir. tanácsnok ur!

Küldöm a kívánt kéziratot; 's addig is mig magam írnék Kisfaludy Sándor urnak, alásan kérem tudtára adatni, hogy a kéziratot csak olly karban adhatom vissza mikint az a szedők romboló kezeiből vissza került, – bele vannak tehát iktatva mind azon jegyzetek is, mellyekkel részint magam igazolására tartoztam, részint Kisfaludy ur kijelentett czélját akartam előmozditani. – Némellyeket tanácsosnak véltem magam, kitörülni, részint mert nem véltem hogy vesztene miattok a kézirat, részint mert ismervén a censura szellemét, keresztül eresztheto'vé tenni gondolám – Még igy sem sikerült; a cenzor irgalmatlanul visszavetette, még pedig az adván okul, hogy Kisfaludy urnak hivatalos esküje nem engedheti, hogy hivatalos titkokat fedezzen fel. – Borzasztó logica!!

Alásan kérem ezeket Kisfaludy Sándor urnak tiszteletem mellett tudtára adatni. Lévén megkülönböztetett tisztelettel s nagyrabecsüléssel

Nagyságodnak alázatos szolgája

Pest Mart. 10. 1844

Kossuth Lajos"

A „szedők romboló kezeiből" visszakapott művet egyelőre nem ismerjük. (Ez a Kuun Géza forrásközlésében említett Kisfaludy-kézirat, amelynek szerkesztés előtti változatát ismertettük.) Az ismeretlen forrás mindig izgalmas. Jelen esetben tanulságos lenne tudni, hogy mit csinált Kossuth a nyílt levél egy-egy élesebb kitételével, és mit csinált a cenzúra. Mert nyilván nem tetszett a cenzornak az a fejtegetés, mely szerint a magyarnak késve adtak fegyvert a kezébe, az inszurrekcióra csak akkor szólították fel, amikor Károly főherceg már elvesztette az első csatát.[13] De miként reflektálhatott Kossuth azon kitételre, hogy a nyílt levél szerzője ismeri őt, és tudja, hogy az inszurrekció „semmi esetre ki nem menthető sértése nem akarva sérteni s még kevésbé rágalmazni gerjedt szándékból történt, hanem a történeteknek nem tudásából, és a lábra kapott rossz, és eddig meg nem cáfoltathatott hírnek elhívéséből". Különben is – Kisfaludy szerint – Kossuth csak buzdítani akart, mert a magyar nemzetnek új „védelmi rendszer" kell, „mi által magát, alkotmányát, szabadságát, hazáját, királyi székét biztosítsa az éjszaki sas ellen, ki ravasz, fortélyos körmeit már Csehországtól kezdve, folytonos tovább terjedéssel egész Stájer széléig belevágta királyunk birodalmaiba, melyeknek belsejében is ugyanezen sasnak fiai már rég fészkelnek és félelmes szaporasággal költenek. Ezt hallgatással tovább nem mellőzheti az, ki hazáját, nemzetét és jó királyát szereti. A magyar hazát, nemzetet, királyt és alkotmányt senki néppel e földön nem cserél. Aki másképp érez és gondolkodik, ki vele! a nagy szolgacsoportba, a rabláncra, az önkénynek ostora alá, ki vele!"[14] A külső és belső fenyegetettségre való utalás már a *Pesti Hírlap* programjával sokban egybehangzó világpolitika számba ment. Ez már túl lehetett a cenzori tolerancia határán. Valóságtartalma is problematikus. Mozgósításra is szánt fordulat lehetett.

Kisfaludy Sándor megrendültsége viszont hiteles volt. Taktikája pedig ravasz. Tanúság erre két kis fogalmazvány, melyeket két cédulára írt. Az elsőben barátai szellemét engesztelte, és a csőcseléket kárhoztatta:

[13] *Kisfaludy:* Hátrahagyott munkái, IV. 195. o.

[14] *Kisfaludy:* Hátrahagyott munkái, IV. 209–210. o.

„Festetics, Barkóczy, Foky s többen, kedves bajtársaim, ti a győri szerencsétlen felsőbb-alsóbb balfogás, gondatlanság és tudatlanság szerezte napnak vértanúi, hol egyedül a nádor állott, vérzett, de magát a magyar nemzetért s királyáért feláldozó nagy lelkével a szerencsétlenséget elő látó, de további hatását megakasztó nagy észnek, és ha a titok leple levonathatik, e históriában utóbb bámulás tárgyává leendő ember jellemének fényében, nyugodjatok békével! S ha bár egy mostani magyar sárral dobálja is sírhalmotok, s bár egy mégutóbbi manchai vitéz bajnoki puffadtságában azt vitandaná is, hogy az inszurrekciónak magát inkább öszvelövöldöztetni vagy megfogatni volt volna az erőtlen asszonyt is óriássá magasztalható kötelessége, (mit Napóleon éppen nem bánt volna, mert egy csapás által magáévá teszi vala az egész Magyar országot és nemzetet), mintsem hogy magát Győr vidékéről visszavonván, utóbb ismét annyiszor-mennyiszer szembeszállhasson ellenével. Emléktöket tiszteletben tartandja a történetek kifejlendő valóságának nemtője; és a koromfekete tollnak karmolásai kitörlendi az inszurrekciónak eddig minden igazságtalan vádok ellenében is némaságra kárhoztatott naplója; csak akarja az, kinek már régén akarni kellett volna. De a magyar, valamint igen képes szalmatűzre lobbanni, szintoly képes másfelől tespedésbe süllyedve rohadni és bűzhődni is. Nemzetének sértését, gyalázását képes jeges kebellel eltűrni, de nemadózás kedvéért, nemzeténck istenadta dicsőségét sárral dobálni, s ámítóknak eszközül szolgálva egymást agyon verni."[15]

A második cédulán feltehetően Kossuthnak írt levélfogalmazvány olvasható, úgy tűnik, hogy azon levélé, amelynek kíséretében küldte el nyílt levelét, bár erre nem utal:

„Ha egy részről fájhatott is az utolsó inszurrekciónak nem érdemlett, vérig ható legyaláztatása; hát más részről igen a' maga idejében pendítette ezt meg Uram öcsém. Ha más akárki írt volna ilyesmit, másképp hangzandott [volna] feleletem. Sapienti pauca. Kossuth ki fogja tapogatni feleletemből kívánságomat, célomat, mely abban áll, hogy országgyűlésileg követeltessék tőlem az inszurrekció naplójának közre bocsátathatása, mire az általam többször kért engedelem mindig hallgatással, s így néma tilalommal mellőztetett el, s mi által az inszurrekciónak becsülete oklevelekkel (Handbilletekkel is) bizonyítva visszaszereztessék. Csányi Laci ezt utasításba kívánta adatni a követeknek, ha az utolsó zalai zavarokban, és Deáknak el nem vállalása miatti közfájdalomban feledékenységbe nem ment. Uramöcsémnek ezen célra munkálkodása nagy foganatú lehetne. Tudom, hogy uramöcsém is örülni fogna, ha ez által a nemzetre kent gyalázatot letörülhetném. Másképp is csak ezen munkámon lehetne egy a magyar géniuszhoz, törvényhez alkalmazott védelmi rendszert jövendőre alapítani, hogy ebből megokulva a hibák vagy eltávoztassanak, vagy megorvosoltassanak, és másképp is a korszellemhez alkalmaztassék minden. Heckenastot megkíváltam ezen munkámmal, de azt akarta, hogy azt előbb egészen nyomtatásra elékészítsem és cenzuráltassam; holott e munkát, mivel ez többnyire németül van írva, mintegy újra kellene kidolgoznom, mire 3 év is belekerülhetne. Ez velem örökre elvész és a gyalázat a nemzeten száradand. Én pedig sokáig nem késhetek. Ölelem uramöcsémet."[16]

A cenzor keresztül húzta a költő és lapszerkesztő számításait. Kisfaludy azonban nem adta fel a harcot. Kötelezte a múlt és a jövő. Hiszen egyszer már megírta a nemesi felke-

[15] MTAKK, Ms. 4751/19/IV.

[16] MTAKK, Ms. 4751/19/V.

lés történetét.[17] Döbrenteihez intézett – említett – 1844. januári levelét is azzal kezdte, hogy gratulált a címzettnek királyi tanácsosi kinevezéséhez, „mi annyiból is érdekes, hogy magyar literátorra ruháztatott, mert a bécsi udvar eddig a magyar literátorokat úgy tekinté, mint németeknek scofátorait. Egykor nekem is volt jogom királyi – legalább – megelégedésnek bizonyítását követelnem, midőn bold. Ferenc császár parancsolatjára: *Es soll eine freymüthige Geschichte der letzten Insurrection verfasst werden*, a nádor ennek németül megírását rám tolta, s pedig már szolgálaton és fizetésen kívül; de ezen terhes, két évembe került, 200 ívnél többre dagadt munkámért jó szót sem kaptam, mert a sok *mea culpa*, miket elősorolnom kelle, nem tetszett."[18]

Viszont okkal érezte Kisfaludy, hogy kivételes tudás birtokában van. „Már látom – folytatta Döbrenteinek írt levelét – : hogy a magyar nemzet sorsának könyvébe meg van írva, miszerint sértett hírének, nevének, becsületének általalam, s csak általalam visszavívhatása velem együtt odavesszen. S ez nekem halálom órájában is fájni fog!"[19]

De addig is Kisfaludy 1844. február 25-én Batthyány Fülöp hercegtől kért segítséget, hogy újra megírja a nemesi felkelés történetét. Az *Ellenőr*ben ez a segélykérő levél is megjelent. Ebben a levelében Kisfaludy röviden összefoglalta az utolsó nemesi felkelés történetét. Természetesen az inszurrekció „ha a nemzetnek kívánsága és ajánlása szerint annak idejében állhatott volna össze," akkor jól felfegyverzett, jól begyakorolt „hadtestté" vált volna, és „talán felül is múlja" a franciákat. A vereség oka viszont János főherceg rossz hadvezetése, és csak a megsértett nádor bölcs rendeleteinek lehetett köszönni, hogy a franciák Jánost és magát a nemesi sereget nem fogták el.[20] Kisfaludy tehát vigyázott arra, hogy a nádort ne feketítse be, ugyanakkor nem hallgatta el, hogy miután, ő, aki a nádor hadsegéde volt, és az inszurrekció naplóját vezette, megírta az egész történetét, de a nádor „több erős igazságot mondó helyeket kitörlött", és megmondták neki, hogy művét a kabinet titkos archivumába tették, és hallgasson róla.[21] Közben: „Évek múltak, évek jöttek és valahol, s valamikor az inszurrekcióról szó volt, ezt mindig nevetségnek, becstelenségnek, gyalázatnak tárgyává tenni divat volt." Hiába jelezte a nádornak, hogy írna erről, a nádor kitért, bár Wigand Ottó 4000 pengőforintot ajánlott neki, ha megírja művét. Nem tette, viszont most Kossuth cikke olyan sértés, ami elől nem lehetett kitérni. Ezért „Döbrentei Gábor királyi tanácsos és budai országos biztos által Kossuthnak egy cáfoló értkezést küldöttem azon követelésemmel, hogy azt hírlapjában kinyomassa, különben az egész nemzet előtt rágalmazónak fogom nyilvánítani. A feleletemben előforduló sújtó kifejezések miatt Kossuth sokáig vonogatta magát, cáfolatomnak közre bocsátásától." És végül az év végi számban maradt egy szerkesztői üzenet. Ebből pedig arra következtetett:

„1, Hogy ennek megakadályoztatására a cenzúrának külön utasítása lehetett."

2. a nádor nem akarja felfedni bátyja, a császár és király balfogásait

---

[17] *Kisfaludy Sándor:* Hátrahagyott munkái. (Szerk. *Gálos Rezső.*) Győr, 1931. 67–325. o.: „[Freymüthige] Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810."

[18] *Szana:* i. m. 165–166. o.

[19] *Szana:* i. m. 166. o.

[20] *Ellenőr*, 292. o.

[21] *Ellenőr*, 297.

3. amíg a nádor él, az inszurrekció történetét nem lehet közölni.

Kisfaludy úgy látszik már a nádor halálára számított, amikor azt tervezte, hogy két év alatt megírja munkáját. Ennek érdekében ezer forint kölcsönt kért a hercegtől, és azt, hogy vegye meg tőle somlói szőlőjét. Felvázolta munkáját, és pontokba foglalta munkára ösztönző okait:

„1. Az inszurrekció a magyar nemesnek azon törvényes kötelessége, melyen a világon egyetlen szabadsága és kiváltsága alapul. Ha ezt elhanyagoljuk, vagy ezt a kormányi politika, taktika, ármány vagy bármi közbehatás által elavultnak jelentetni, azután gyaláztatni, utóbb elcsavartatni, végre pedig megszüntetni engedjük, hát a kötelesség megszűntével a kiváltság is megszűnnék, és mi parasztjaink közé szállíttatnánk le, holott a józan politika most azt követeli, hogy alkotmányunk terjesztésére és erősbítésére inkább a parasztot is kiemeljük nyomott állapotjából a kormányi önkények ellenében.

2. Hogy ezen munkámban mint egy tükörben lássa a nemzet, mily szűkkeblű, nyomasztó rendszer és bizodalmatlanság uralkodott legyen minden időben nemzetünk és alkotmányunk irányában.

3. Hogy lássa a nemzet, mily nemzet- és törvényellenes politika gyakoroltatott az inszurrekcióra nézve."

4. Rossz vezetés.

5. A „nemességben – minden sajnálatos készületlensége, gyakorlatlansága mellett – minek nem maga volt oka – sem jó akarat, sem lelkesültség nem csak nem hibázott, hanem [...] ősbajnoki harcszellemet tanúsított".

6. „Kitanulhassa a nemzet, mi legyen jövendőre a honvédelem ügyében teendője." És a hibákat ne ismételjék meg.

Egyébként: Sors bona... „Ámbár egy tizenötmillióból álló nemzeten a sors csak akkor foghat ki, ha azt hanyagság, lelketlenség, egyenetlenség, viszálkodás, elfajultság már gyökerében emészti."[22]

Batthyány Fülöp válaszát nem ismerjük. De Kisfaludy egyéb leveleinek utalásai sejtetik, hogy a herceg nem vállalta a munka támogatását. Feltehetően kerülni akarta a felsőbb körökkel való konfliktust. Mire Kisfaludy ugyancsak felháborodhatott, és ezt nem rejtette véka alá, amikor igen kemény levélben támadt a hercegre.[23]

Ezek után Kisfaludy a főúri mecénás helyett társadalmi támogatást keresett. 1844. május 20-án Kossuthnak írt hosszú levelet, bár – láttuk – a hercegnek némi részvétlenséggel vádolta a lapszerkesztőt, talán azért, mert maga is így hitte, talán csak taktikából. Most viszont már nem taktikázott. Legfeljebb az *Ellenőr* szerkesztője, Bajza József amikor közölte ezt a levelet is. (Bajza átalakította az ypszilonista helyesírást, és egy-két szó esetében a tájjellegű kiejtéshez igazodó alakot is módosította.) Kisfaludy levelének a fogalmazványa csak egy-két ponton tér el a megjelent formától. Nem tudni, hogy még a levélíró maga változtatott vagy később a szerkesztő. Az eltérések, a kihúzások a maguk módján szintén tanulságosak. Ezeket a következőképpen jelezzük. Amit Kisfaludy maga húzott még ki a fogalmazványban, azt ilyen < > ékalakú zárójelbe tesszük. A fogalmaz-

[22] *Ellenőr*, 301–318. o.

[23] *Kisfaludy:* Hátrahagyott munkái, 571., 622. o.

ványban szerepelő alakot, amelyet az *Ellenőr* már másképpen közölt ilyen { } kapcsos zárójelben tüntetjük fel. Saját beszúrásainkat pedig szögletes zárójelbe tesszük.

Kisfaludy az udvarias köszöntés után azonnal a lényegre tért: „[...] a nemzet minden barátjának kívánata azon egy érzelemben s gondolatban van összpontosítva, hogy Kossuth a zsurnalisztikai pályáról, melyen úgy lépett fel mint egy bámult, maga körül mindent legyőző harcvezér, semmi esetre le ne lépjen, hanem kitűnő felsőbbséggel kezdett munkáját bármely úton, bármi móddal, bármi név, szín, hüvely alatt tovább is folytassa, bizonyos lehetvén arról, hogy minden jobb, értelmesebb, lelkesebb magyarnak szimpátiáját egyedül ő fogja bírni." {<feltéve azt, hogy lapjainak árát feljebb nem emelendi a többinél, (ezt megjegyezni baráti kötelességemnek tartom, mivel tapasztalásból tudom, hogy rossz vért szokott az illyes ezen rémítő pénzszükségben okozni, de engem, hogy Széchenyiként eltérő, ismét visszatérjek, engem az idő szorít:>} De engem az idő szorít, az idő, mely egy feneketlen setét mélységre mutat, melyben ezen szavak lebegnek: *volt – nincsen!*" Március 10-én ugyanis megfázott, amikor egy borvevőre várt Somlón, és 13 napig lázas beteg volt, nem is evett, csak vízen élt, és miután felépült, elszánta magát a munkára, ha meglesznek a megfelelő feltételek, de mint „a mellékelt iratból kitetszik [...] eziránt már egy lépést sem teszek többé, nehogy akár az írói nyerekedés, akár az írói koldulás szennyével vádoltassam. Ezen mellékiratot [valószínűleg a herceghez írt leveleinek másolatát] uramöcsémmel azért közlöm, mivel ebben több adat is fordul elő a gyalázott inszurrekció védelmére, és azért, hogy uramöcsém ma holnap bizonyságom lehessen, miképpen ezen munkámnak elvesztét nem hazafiúi buzgóságom hiánya okozta, hanem bal, és általam le nem győzhetett körülmények." Kisfaludy azt remélte, hogy Kossuth „hazafiúi szót emelend a nemzethez". Bizalmát a lapszerkesztő éppen korábbi, némi gyanakvással kísért eljárásával nyerte meg: „Cáfolatom kéziratát uramöcsémnek azt kísérni szándéklott igen becses soraival együtt Döbrentei úr által csak néhány nappal vevém előbb, mint sem a lét és nemlét közt vont határszélre jutottam, könnyen által hömbölyödhető oda, honnan vissza még senki nem tért. Nagy vigasztalásomra volt ezen nyilatkozatából észrevehetnem, miképpen uram öcsémnek az 1809-ki inszurrekció iránti véleménye s érzelme most már az enyémmel összehangzó. Nem is várhattam mást azon hazafitól, kinek a nemzet jövendője szívén fekszik, s ki lelkének minden tehetségével oda munkálkodik, miszerint jobb, biztosabb, szilárdabb jövendőnek megszerzésére s alapítására készítse, ösztönözze a bár könnyen fellobbanó, de keleti indolenciájából általában mégis csak nehezen felrázható nemzetet. Ha ezen célnak elérésére egyfelől a korszellemhez alkalmazott bölcs polgári törvények szükségesek, hát más oldalról szinte oly szükségesek; vagy talán, minthogy *a lenni, nem lenni kérdést* ezek határozzák el, még szükségesebbek a hazának védrendszerét intéző, határozó, alapító s ezek által a nemzet életét biztosító törvények. A mostani védrendszer, mely perszonális vagy portális inszurrekciónak hivatik, csak szatíra," hiszen az utolsó felkelésre vonatkozó törvények, a kriminális cikkeket kivéve, „csak puszta szavak", a nemzeti szellmben szerzett törvényeket nem tartották be, a hadvezetés egymásnak ellentmondó parancsokat adott ki, és emiatt János és József főherceg össze is vesztek. Az ilyen „abnormis" helyzeteknek törvénnyel kell elejét venni. 1809-ből okulni kell: „mi legyen jövendőben a honvédelem teendője."

Kisfaludy Sándor tehát korántsem valami múltba révedezést ajánlott, amikor Kossuth reflexióira is válaszolt:

„Azt mondja uram öcsém, hogy 35 év óta senki sem szólalt fel az illetők közül, a lábra kapott gonosz véleménynek és vádaknak megdöntésére? Ezt csak a nádor vagy gróf Beckers (már nem él) vagy én tehettük volna, mert csak mi tudtunk mindent." Ezt megerősítendő mellékelte Batthyány herceghez intézett levelét is. De nem titkolta első és tartósnak látszó felháborodását sem. „Ugyanis: a Pesti Hírlap amaz ismeretes vezércikkében az utolsó inszurrekciónak azon vért lázasztó legyaláztatását olvasván, – mert sújtóbb költői energiával egy fegyveres testületet legyalázni már csakugyan lehetetlen! – én elborzadtam [kéziratban:] {felborzadtam; és írám erre esmert cáfolatomat. De még inkább felborzadtam, és mondhatom vérig sértve érzém magamat}, midőn uram öcsém jelentését olvastam, miképp a cenzúra felszólalásomat elnyomván, az inszurrekció a ráhányt és nem érdemlett gyalázatban ezúttal is megmarasztatott." [...] „A sajtószabadságnak korláta sohasem nehezült úgy lelkemre: mert egy nemzetnek, mely magát szabadnak tartja, maga becsülete védelmét megtilthatni a legfogasabb paszkvillus a szabadságra és hallelujája a kancsukának."

Kisfaludy nem hallgathatta el, hogy szorult anyagi helyzetében nem tud rendesen dolgozni. Ezért felvetette azt az ötletet, hogy jó lenne, ha összeállna egy részvénytársaság, mely támogatná őt, ha pedig elkészül a mű, a társaság tulajdona lehet. Ő egyébként, mint „nádorsegéd" csak legfelsőbb engedéllyel közölhetne az inszurrekcióról. A közlésért cserébe, ezen társaságnak adná „Költőnek hattyúdala" című művét is. De „ezt csak halálom után lehetne kinyomatni, mert az újabb időkből még sok személy él, kiket igazmondásaim sértenének". Emellett ezen társaságnak adná „Elegyes verseimnek gyűjteménye" című művét, és még egy másikat, amely már nem került be az *Ellenőr*ben közölt levélbe, hanem csak a levélfogalmazványban szerepel; ez: „Bánk dramatizált históriai történet."

Érdekes tanúságot hagyott ránk Kisfaludy Sándor a szűkebb értelemben vett reformkor geneziséről. Hiszen miután a nemesi felkelők a győri csata után visszavonultak, már valóságos hadsereggé lettek, mert a felkelő „mikor már gyakorlott katonává vált, akkor eloszlott, és azon testületi szellemnél fogva, mely itt megszállotta, otthon győzelmesen restaurált, s több megyének, különösen Zalának is regenerációja ez által történt". Kisfaludy a nyelvkérdésben követett magyar politikát is erősítette egy-két mozzanat felidézésével. A felkelés „kormány-nyelve" a magyar volt, és ennek köszönhetően gyorsan tanultak a felkelők, de csakhamar a német vezényleti nyelvet vezettek be, és ez zavarokhoz vezetett. A német vezetéssel állandósultak a konfliktusok. A birodalmi katonák és funkcionáriusok Lumpenadelnek nevezték a felkelőket, holott éppen a kormány hanyagsága miatt volt rossz a felszerelés. És a nádor egy parancsban meg is dorgálta a német kormánytisztséget.

Kisfaludy ezekről a negatív mozzanatokról korábban sem hallgatott, és most jelezte, hogy a jövőben pedig még kevésbé kívánna hallgatni. Mert „valamint Ferenc császár a számára írt német munkámban, mint egy tükörben látta akkor elkövetett hibáit, törvényszegéseit {,balfogásait} s ugyan azért hosszas, fáradságos munkámért csak egy megismerő jó szóra sem méltatott, úgy szinte a nemzetnek ezen {magyar} munkám lehetne [fogalmazványban „lehetne" helyett:] {leendne} azon kézikönyv [fogalmazványban „kézikönyv" helyett:] {tükör}, melyből {melyben} a történet minden nyomában kitűnnék: mit tanácsol, mit követel a nemzet érdeke, hogy jövendőre megtartassék vagy módosíttassék, vagy éppen eltöröltessék, annyival is inkább, minthogy a törvényhozó

test tagjai mind polgári hazafiak {polgárhazafiak} levén és hadszolgálati, hadgyakorlati tapasztalásokkal nem bírván {bírnak}, a történtek újmutatása {ezt helyre pótolná} nem csekély szolgálatjokra volna ." A katonai vezetés fogyatékosságát pedig annak jelzésével is megtoldotta, hogy Vay Miklós „volt legtiszteltebb tábornokunk, mert ő nemcsak katona volt, hanem lelkes magyar hazafi is, mi többi vezéreinkben az inszurrekcióban egészen hiányzott. Ezeket csak katona-testületi lélek jellemzé, a nemzetinek minden jelensége nélkül."

Kisfaludy egyben mintha már végrendelkezett volna, amikor felszólította Kossuthot, hogy halála után „erről hazánkat és nemzetünket tudósítsd". És végül: „Isten tartsa uram öcsémet, és engedje, hogy mindazon polgári eszmék, melyek elméjében, mindazon hazafiúi érzelmek, melyek keblében a haza és nemzet javára eddig termettek és még teremni fognak, hatalmas lelki ereje és csüggedhetlen buzgósága által szerencsésen virágzásra és gyümölcsözésre jussanak."[24]

A tudósítás megtörtént, a nagy mű terv maradt. Az *Ellenőr* szerkesztője a levél végéhez a következő megjegyzést fűzte: „A tervezett munka, melyről e levelekben említés van, fájdalom, ha Batthyányi herceg elfogadta volna is a feltételeket, el nem fogott vala készülhetni, mert a derék hazafi és író, Kisfaludy S. ugyanez évben (1844) október 28. meghalt." Vele viszont eltűnt Kossuthhoz írt nyílt levelének szerkesztett változata, amely „a szedők romboló kezeiből" került vissza, és amelyet a lapszerkesztő Döbrentei közvetítésével küldött vissza a szerzőnek. Eltűnt viszont a nyílt levél kiszedett és megjelenéstől eltiltott változata is. Kossuth 1847 májusában Vörös Antalt arra kérte, hogy küldje el neki egykori cikkét és Kisfaludy említett válaszát:

„Ha jól tudom, elvitte magával barátom a hajdani Pesti Hírlap censurait. Két cikkre szükségem van azokból, mégpedig halasztást nem szenvedő. Egyik az, melyet Kisfaludy Sándor azon vezércikkre, melyet a Ludoviceának polytechnicummá átalakítása iránt írtam, válaszul a győri »szégyennap« históriai becsületmentése végett indignato pectore küldött – ez, ha nem csal emlékezetem, 1843 második felében lesz feltalálható, az én cikkem gondolom augusztusban jelent meg, szegény Kisfaludy bátyám válasza tehát körülbelöl szeptemberre esik.

Az ellenzéki kör egy politicai albumot ad ki, abban lesz közrebocsátva némi rövid históriája az 1809-ki insurrectiónak Kisfaludytól, melyet ő, miután cikke a Hírlapban meg nem jelenhetett, nekem mintegy testamentomul hagyott – boldogabb időkre. Ehhez tartoznék integrans részül ama kitörlött cikk – Bajza, az album szerkesztője nagyon sürget eziránt. Kérem szívesen, legyen szíves azt nekem elküldeni a legelső postával."[25]

Nem kétséges, ha előkerült volna a két dokumentum, Bajza közzétette volna. Az összkép pedig teljesebb lehetne. Egy érdekes epizódról többet tudnánk, mely jelentősebb, mint első pillantásra vélnénk.

---

[24] *Ellenőr*, 319–335. o.

[25] Kossuth levele Vörös Antalnak. Pest, 1847. máj. 10. MOL, R 123. Vörös Antal iratai 32. (régi jelzet: 361.) A levelet „kéziratos feljegyzésként" említi *Csabai:* Kossuth, 161. o., és így értékeli: „Nem valószínű, hogy Kossuth felfogása megváltozott volna [a nemesi felkelés csekély értékéről]; erre mutat az a szánakozó, fölényes tónus ahogyan éppen a nemesi felkeléssel kapcsolatban egyik kéziratos feljegyzésében megemlékezik „szegény Kisfaludy bátyámról..."

Igaza van Szerb Antalnak, amikor úgy vélte: „Úgy látszik vele – Kisfaludy Sándorral – utolsó védelmezője hal meg egy vesztett ügynek."[26] De láthattuk, hogy a „nádorsegéd" a múltban a jövőt is védte. Mert nem igaz, hogy a költő, aki költészetével a modern érzékenységet terjesztette, csak múltba néző lett volna, netán „ókonzervatív", méghozzá „ezen párt minden gyöngeségével és jó tulajdonságaival".[27] Császár Elemér 1910-es kismonográfiájában módosította ezt a képet, amikor azt hangoztatta, hogy „... az idő haladt, s politikája lassanként épp úgy elmaradt a kortól, mint költészete. Nem volt Kisfaludy reakcionárius politikus, amivel sokan vádolják, csak túlélte korát, s az idő elrohant mellette. Az ő nézetei a 30-as években is azok voltak, mint a XVIII. század végén, s ez volt a baj. [...] A nemzet fogalmát a nemességre korlátozván, nem volt érzéke az elnyomott osztályok politikai egyenjogusítása iránt."[28] Annak, hogy így lesajnáljuk, az irodalomtörténetben Horváth János vetett véget, amikor a költő munkásságát a felvilágosodás és a romantika közötti hídként is mutatta be. Politikai elveit nem feszegette, de érzékeltette, hogy politikai ideológiája milyen szűrőként hatott. Mert: „A felvilágosodás befogadásában válogató elve a patriotizmus, mely csak a vele összeegyeztethetőt fogadta el."[29] Csakhogy a befogadással a patriotizmus tartalma is változott. És természetes, hogy Kisfaludy olvasói, akiket megihletett, másképpen gondolkoztak már, mint ő, az ihlető. Minél árnyaltabban látjuk a reformkor eszme- és politikai történetét, annál árnyaltabban fogjuk látni Kisfaludy Sándor szerepét is.

Méltán szenteltek Kisfaludy Sándor életének és művének nagyszabású monográfiát.[30] Egyértelmű, hogy tollával szolgálta a polgárosuló nemesi kultúrát.[31] És nemcsak az irodalomban. Mint Degré Alajos bemutatta, Kisfaludy Sándor Zala megye politikai életében is olykor tevékeny szerepet játszott, és így „része volt [...] az 1839. évi messze előremutató utasítás kidolgozásában is, hogy mekkora része, nem tudjuk."[32] A jövő volt az elmaradt vita célja és tétje is. Kisfaludy poszthumusz leveleinek 1847-es megjelenése viszont jelezte, hogy a magyar szabadelvűségben miként találkozott a múlt, a jelen és a jövő, hiszen az *Ellenőr* már az eljövendő forradalom és szabadságharc seregszemléje lett. Kisfaludy megnyilatkozásai nem egy konzervatív nemes megnyilatkozásai. Az a nemes szólalt meg Kisfaludyban, aki már vállalja az áldozatot, a nagylelkűség mítoszának vonzásában pedig képes lehet a nagylelkűségre. Az elmaradt vita Kossuth érdekegyesítő politikájának sikerét is tanúsítja, miközben a legnagyobb integráló értékként a szabadság jelent meg.

---

[26] *Szerb Antal:* Magyar irodalomtörténet. I. Cluj-Kolozsvár, 1934. 277. o.

[27] *Szana:* i. m. 167. *o.*

[28] Császár Elemér: *Kisfaludy Sándor.* Budapest, 1910. 155. o.

[29] *Horváth János:* Kisfaludy Sándor. Budapest, 1936. 19. o.

[30] *Fenyő István:* Kisfaludy Sándor. Budapest, 1961. Fenyő István korábban is jelezte, hogy Kisfaludy politikai szimpátiái sem felelnek meg a konzervatív előítéleteknek: *Fenyő István:* Kihagyott részek Kisfaludy Sándor „Hazafiúi szózat"-ából. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1957. 3. sz.

[31] *Horváth János:* A magyar irodalom fejlődéstörténete. Budapest, 1976. 241. o.; *Szegedy-Maszák Mihály:* A polgári társadalom korának művelődése. In: Magyar művelődéstörténet. (Szerk. *Kósa László.*) Budapest, 2002. 345. o.

[32] *Degré Alajos:* Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1974. 3. sz. 344. o.

RÓNA-TAS ANDRÁS

ÉSZREVÉTELEK ORMOS ISTVÁN „A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET ARAB FORRÁSAINK ÚJABB IRODALMA" CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ

Ormos István a *Hadtörténelmi Közlemények* 2005. évi 3. számába írt cikkének (A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei, 733–781. o.) néhány állítását kívánom helyreigazítani.

Kmoskó kéziratanyagával kapcsolatban a következőket írja: *„Nos, korábbi időkre vonatkozóan nincsenek értesüléseim, de a 70-es években, mint a (MTAK) Keleti Gyűjtemény olvasója, többször hallottam, hogy a kézirat akkortájt ott volt, és Róna-Tas András gyakran használta."* (734. o., 4. jegyzet.)

Kijelenthetem, hogy a kéziratot sem akkortájt, sem később nem használtam.

A következő mondat így hangzik: *„A hetvenes évek közepén írta meg Róna-Tas András megbízásából nagyrészt Kmoskó kéziratai alapján az arab és szír földrajzi irodalom tömör foglalatát Iványi Tamás a Róna-Tas András szerkesztésében megjelent Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba c. mű számára."* (I:2., Budapest, 1976. 211–259. o.)

Iványi Tamást valóban én kértem fel a háromtagú szerkesztőbizottság nevében (Kristó Gyula, Hajdú Péter), hogy foglalja össze az arab és szír forrásokat tankönyvünk számára, miután Czeglédy Károly nem vállalta a felkérést. Mikor az elkészült, igen színvonalas és a célnak megfelelő kéziratot elolvastam, megkérdeztem Iványit, milyen segédeszközöket, irodalmat használt. Iványi, aki Czeglédy tanítványa volt, közölte velem, hogy nem kis mértékben Kmoskónak az Akadémián őrzött kéziratát hívta segítségül. Örömmel vettem tudomásul, hogy Czeglédy Károly hozzájárult a kézirat használatához.

Azt a tényt, hogy az anyag csak Czeglédy Károly hozzájárulásával volt használható, nem csak a könyvtár korabeli vezetőitől, hanem magától Czeglédy Károlytól tudom. Ő közölte egy ízben velem, hogy amíg ő a magyar őstörténet forrásainak kiadásával nem készül el, addig a Kmoskó kézirat nem kutatható. Erről egyébként olvasható egy beszámoló A magyar őstörténelem írott forrásainak készülő új kiadása címmel (*Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A.* [szerk.]: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1977. 323–325. o.), melyben Czeglédy megírja, hogy 1969-ben kis munkaközösség alakult vezetésével a magyar őstörténelem arab–perzsa forrásainak kiadására Fodor István, Fodor Sándor, Juhász Ernő és Maróth Miklós részvételével. Ehhez 1974-ben csatlakozott Iványi Tamás.

1974. június 5-én felterjesztés készült a hatkötetesnek tervezett munkáról, mely több forrásból is kapott támogatást. Czeglédy 1978-ra ígérte a kötetek közzétételének megkezdését. Czeglédy professzor 1996. június 20-án hunyt el. Az ígért kötetekből, sajnos, semmi nem készült el, a korai magyar történelemírás máig nélkülözi a forrásokat. Ligeti Lajos több ízben sürgette a kötetek kiadását, amelyekben akkor Harmatta János, Király Péter, Uray Géza, Ecsedy Ildikó és Vásáry István is ígérte részvételét.

Ezeket a tényeket azok számára érdemes rögzíteni, akik majd egyszer alaposan és lelkiismeretesen megírják a magyar keletkutatás történetének e szakaszát.

VITA

GYÁNI GÁBOR

ELBESZÉLHETŐ-E EGY CSATA HITELES TÖRTÉNETE?*

Metatörténeti megfontolások

A címben megfogalmazott kérdés olyan történetelméleti problémára utal, amely a posztmodern kihívása nyomán vált igazán tudatossá a szaktörténészek körében is. A probléma lényege röviden így foglalható össze: (1) a világról és a benne magunkról elérhető tudás kizárólag közvetítések útján férhető hozzá; (2) az így megszerzett, a referált valóságról ezúton nyert ismeretek konstruált jellegűek – szellemi konstrukciók; (3) a megismerés tartalmát a megismerési folyamat kommunikációs szakasza, vagyis a megszólalás és a közreadás módja és formája egyaránt közvetlenül meghatározza, a történetírás formája és tartalma közt ilyenformán folytonosság áll fenn.

Mindezek közvetlen közelről érintik a történeti tény fogalmát, amely – e felfogás szerint – korántsem adott, hanem *fellelt* (általunk létrehozott) entitás; érintik továbbá a tény konstruálásától a történet megszerkesztéséig tartó folyamatot, s végül felvetik a történetforma megválasztásával kifejezett vagy kifejezni kívánt tartalom, a mondanivaló (a jelentés) kérdését.[1]

Az, ami bennünket ezúttal közelebbről izgat, nem más, mint a tanúbizonyság (a forrás és a benne szereplő adatok) *megbízhatóságának* (történészi megítélésének), valamint a belőle (is) táplálkozó történetírói elbeszélés *lehetőségének* a kérdése. Ez áll azon vizsgálódás mélyén, melynek eredményeként – reményeink szerint – megválaszolhatjuk a kérdést: elbeszélhető-e egy esemény vagy az események bonyolult és kusza sora hitelt érdemlő módon a tanúbizonyságok evidenciáira hagyatkozva. A csata eseménye szolgál elméleti tépelődésünk empirikus bizonyító anyagául. Az időben egymásra következő és zárt (lehatárolt) egységes egészet alkotó eseményeknek ez a sora különösen alkalmasnak tűnik jelen vizsgálódás céljaira; mint „eseményegységnek" a megfigyelése (a róla való tanúságtétel), és utólagos elbeszélése szinte paradigmatikus módon tárja fel előttünk a történelmi múlt megismerésének megannyi fogas kérdését.

---

* A Hadtörténeti Intézet és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztősége által 2005. október 7-én Történetírás – hadtörténetírás (Paradigmák, utak és módszerek) címmel rendezett vitaülésen elhangzott vitaindító előadás szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változata. Folyóiratunk ezzel megkezdi a vitaülés anyagának közzétételét. A továbbiakban is várjuk a vitaülés témájához kapcsolódó írásos hozzászólásokat, melyeket folyamatosan kívánunk közölni. *(A Szerk.)*

[1] Ezekről a kérdésekről bővebben lásd *Gyáni Gábor:* Posztmodern kánon. Budapest, 2003.; *Uő:* A történetírás fogalmi alapjairól. In: *Bódy Zsombor – Ö. Kovács József* (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, 2003. 11–57. o.; *Uő:* A megtapasztalt és elbeszélt múlt. *Korunk,* 2005/8. 66–76. o.; *Willie Thompson:* Postmodernism and History. Palgrave, Macmillan, Basingstoke, 2004.

Az *Annales* alapító atyáinak egyikeként tisztelt francia medievista hat évtizeddel ezelőtt körültekintő és egyúttal nem is titkolt szkepszisről árulkodó véleményt formált a történelmi források „megbízhatóságáról". Elsőként leszögezi: „a tanúságok tulajdonképpen emlékek felidézéséből állnak, s az észlelés eredendő hibáihoz még az emlékezet hibái is hozzájárulnak – az illékony 'kiszínező' emlékezet hibái." Majd így folytatja: „a tapasztalat azt bizonyítja, hogy nincs olyan tanúbizonyság, amelynek állításai minden tárgyra és körülményre nézve egyformán szavahihetőek. Abszolút értelemben nincs jó tanúbizonyság; csak jó vagy rossz tanúbizonyságok vannak. Alapvetően két típusa van az olyan okoknak, amelyek megzavarhatják – még a legtehetségesebb embernél is – az elmebeli képek hűségét. Az első típus a megfigyelő pillanatnyi állapotával függ össze: ilyen például a fáradtság vagy az érzelmi állapot. A másik típus a figyelem mértékétől függ. Kevés kivétellel csak azt látjuk vagy halljuk világosan, amire odafigyelünk. [...] Másrészt számos történelmi eseményt csak erős érzelmek hatása alatt álló emberek figyelhettek meg, vagy olyan tanúk, akiknek figyelme, amely vagy túlságosan is későn ébredt fel, ha meglepetés érte, vagy a közvetlen cselekvés gondja tartotta fogva, nem tudott kellő erővel azokra az elemekre koncentrálni, amelyeknek a mai történész, nem ok nélkül, alapvető jelentőséget tulajdonít."

Ez tehát a fő oka, hogy azokban az esetekben, amikor a források (krónikák) hihetetlen bőségben ecsetelnek némely eseményt, rögtön kétségessé válik a szavahihetőségük. Így fakad ki velük kapcsolatban: „ugyan micsoda makacs megszokás tartja fenn még mindig e kacatok szavahihetőségének illúzióját, amelyekkel a romantikus történészek sovány menüjüket körítették, ha egyszer nincs olyan tanú köztünk, aki képes volna pontosan és egészében megjegyezni azokat a részleteket, amelyek felől oly naivan kifaggatjuk a régi szerzőket? E képek legjobb esetben azt mutatják be, milyennek képzelték a szerző idejében a cselekedetek megfelelő díszleteit. Ez nagyon tanulságos, de a festőiség kedvelői általában nem ilyen felvilágosításokat várnak el forrásaiktól."

Nem feledkezik meg végül Bloch arról sem, hogy rámutasson a tanúbizonyságok történeti mivoltára. „A megfigyelőképesség, amely emberről emberre változik, az egyes társadalmakban is különböző mértékű. Bizonyos korokban kevesebb jutott belőle, mint másoknak." Persze nem egyedül csak a pontosság, de a megfigyelés jellege, a benne tükröződő érdeklődés iránya is döntő e tekintetben: „a kicsiny és meglehetősen mindennapi agyi véletleneken túl sok hiba olyan okoknak tulajdonítható, amelyek más értelemben jellemzőek egy sajátos társadalmi atmoszférára. Ezért aztán – a hazugságokhoz hasonlóan – gyakran ezeknek is dokumentumértékük van".[2]

Jó lesz mindezt a későbbiekben mindig szem előtt tartanunk, amikor egy konkrét csata korabeli tanúságtételét tesszük mérlegre az utólagos történészi bölcselkedés (az esemény történetírói elbeszélésének) fényében.

[2] *Marc Bloch:* A történész mestersége. Történetelméleti írások. Budapest, 1996. 74–77. o.

Keegan a csata-esemény különlegességéről

John Keegan, napjaink nemzetközileg talán legismertebb, újító kedvű hadtörténésze, a *csata arca* hadtörténeti műfaját megteremtő nevezetes könyvében Wellington herceget idézi a XIX. századból a csata episztemológiai természetét illetően. „Egy csata története leginkább egy táncestély lefolyására emlékeztet! Bizonyára akadnak, akik fel tudják idézni mindazon apró-cseprő eseményeket, melyeknek közös végeredménye a diadal vagy a vereség: de nincs olyan ember, aki tudhatná, hogy milyen sorrendben követték egymást ezek az események, hogy pontosan mely időpontban történt, ami történt, holott épp ez adja az egyes események fontosságát."[3]

Mindezek dacára, teszi hozzá Keegan, Waterloo (még francia oldalon is) korán tárgya lett az eposzi elbeszéléseknek, minélfogva róla „csakis heroikus stílusban, szónoki hévvel lehetett írni".[4] Ez a szertartásosan irodalmias tárgyalási mód kerek, a részleteket illetően is „pontos" elbeszéléssel szolgált a nagy csatáról. Erősen emlékeztet tehát a csataképfestésre, amely egyúttal gyakori forrása az írói és a történészi képzeletnek, miután „a szalonfestők... élénk színekben pompázó vásznai, melyek a fotográfiai pontossággal megfigyelt részletek aprólékosságát egyesítették a fizikai törvények oly mérvű semmibevevésével, ami szinte már a szürrealisták műveit előlegezi". Nem csoda tehát, ha: „A csata mindig újra meg újra előadott története szóképeinek – a villanó szablyáknak, a soroknak, melyekben rendet vág a halál, és a robogó paripáknak –, mindnek megvan a maga festészeti megfelelője, ha ugyan e szóképek maguk is, mint némely esetben joggal gyanítható, nem éppenséggel eleve a festők színpompás képzeletéből erednek, holott e piktorok maguk is legfeljebb csak kíváncsi turistaként látták a csatateret."[5]

Annak érdekében, hogy a waterlooi csata történeti ábrázolása során ő maga sikerrel kikerülhesse a csataleírások már szinte kötelező műfaji konvenciójának a csapdáját, az esemény „emberi élményét" kívánta megragadni és elbeszélni. Erre pedig úgy kerített sort, hogy a csata közrendű résztvevőinek utólagos emlékezéseit aknázta ki forrás gyanánt, és a belőlük kihámozott adatokat a „katonai tényekkel" (a hadtörténet szokványos témáival) egybefűzve, a kettőt együtt mutatta be. Törekvésének az lett az eredménye, hogy új hadtörténet-írói műfajt teremtett, olyat, amely egyszerre több különféle nézőpont egyidejű láttatásával hozta közel a csata, mint esemény valóságát az utókor számára.

A mohácsi csata, mint esettanulmány

Ha felütjük az utóbbi negyedszázadban a mohácsi csatának szentelt két legjelentősebb szaktörténeti munkát, Szakály Ferenc, valamint Perjés Géza könyvét, szemünkbe ötlik, hogy a szorosan vett eseményről (csata) alig esik bennük szó. Ám épp ez a helyzet a mohácsi csata legfőbb (mondhatni egyetlen) narratív forrásával, Brodarics krónikájával is. Kezdjük az utóbbival. Brodarics szövegének kevesebb, mint a negyede szól közvetle-

[3] *John Keegan:* Waterloo. Budapest, 1990. 5. o. A munka a The Face of the Battle című könyv egyik fejezete.

[4] Uo. 6. o.

[5] Uo. 8. o.

nül a másfélórás viadalról.[6] Ennél még kevesebb szó esik azonban az ütközetről a történészek narratíváiban: Szakály Ferenc könyvének 5,4%-a, Perjés Géza munkájának pedig mindössze 1,3%-a foglalkozik a csata eseményeivel.[7] Persze, ha Perjés könyvének azokat a szövegrészeit is ide számítjuk, melyekben ha nem is magáról a csatáról, de az esemény közvetlen összefüggéseiről van szó, akkor valamivel nagyobb arányt kapunk, a vonatkozó szövegmennyiség azonban így sem éri el a tíz százalékot.

Nem vitás: a mohácsi csata elbeszélése szempontjából kezdettől nagyobb az előzmények és részben a következmények jelentősége, mint amilyen magának a csata eseménysorának. Az ütközet elbeszélése, ezek szerint, főként vagy túlnyomórészt az esemény kontextusának a rekonstrukciójára és értelmezésére irányul. Ennek két döntő oka van: egyrészt az esemény önmagában vett kisszerűsége (szemben a korábban idézett waterlooi csatával), másrészt a róla szóló források feltűnő szegényessége, a vele kapcsolatos megbízható történeti tudás szembetűnő töredékessége.

Elsőként a csata forrásanyagát, mindenekelőtt Brodarics krónikáját érdemes közelről szemügyre venni. Úgyszólván ő az egyedüli hiteles szemtanú, akinek a tanúságtétele a történészek rendelkezésére áll a mohácsi csatáról. Ez a krónika pedig szakasztott olyan, amilyennek Bloch is leírja az effajta tanúságtételeket: szelektív, valamint a kor igényeihez szabott megfigyelési és érdeklődési irány nyer benne kifejeződést, ráadásul az előadásmód maga határozottan narratív jellegű. Ezen utóbbi vonatkozását emeli ki Klaniczay Tibor a szöveg 1976-os újrakiadásához írt Bevezetőjében: „Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról. Brodarics munkája voltaképpen történeti emlékirat. Szigorú történetírás, de egyúttal személyes emlékezés is." Azaz: egyszerre több műfaj kívánalmait elégíti ki, ugyanakkor olyan narráció, amely egy kivételesen pallérozott elbeszélő munkája. „Az írásművészetet a legjobb források, a klasszikus római történetírók nyomán sajátította el még itáliai tanulmányai során, megtanulva a szerkesztés és a stílus művészetét egyaránt." Ebből adódóan Brodarics *Igaz elbeszélésének* „az események drámai előadása, szinte filmszerű megjelenítése, a tragikus esemény légkörének hiteles felidézése" a fő erénye. Később Klaniczay így folytatja: „Szinte valamennyi mohácsi szereplőjének valóságos regény az élete, melyből Brodarics mindig felvillant annyit, amennyi az egyes alakok élővé tételéhez szükséges."[8]

Való igaz, néhány oldalt szentel ugyan Brodarics a csata tény- és tárgyszerű bemutatásának, melynek maga is harcoló résztvevője volt, de elsősorban nem erre, hanem a nagy dráma főszereplőire emlékezik szívesen (a szerző egy évvel az események megtörténte után veti csupán papírra – emlékezetére hagyatkozva – a csata „igaz" beszámolóját). A csata lefolyását ecsetelve is talál azonban alkalmat arra (más, a csata szempontjából bizonnyal fontosabb események felidézése helyett), hogy a heroizálás feladatának kellőképpen megfeleljen. Ez mindenekelőtt a király személyét érinti, mint akkor is, amikor közbevetőleg megjegyzi: „Jelleme, termete és vitézség benne csudás volt. Nagy lett volna királyink közt, ha a végzet akarja."[9] Vagy, midőn a király hősi halálra való el-

[6] Brodarics históriája a mohácsi vészről. (Ford. és jegyz. *Dr. Szentpétery Imre.*) Budapest, 1976. (Utánnyomás.)

[7] *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. Budapest, 1975.; *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979.

[8] Brodarics históriája, 6–7. o.

[9] Brodarics históriája, 53. o.

szántságát említi.[10] Továbbá: a némileg őt is érintő felelősség elhárításával foglalkozik a csata leírása közben. Azt a mások által utólag megfogalmazott vádat szeretné ugyanis elhárítani a feje felől, hogy a király őrizetére rendelt személyek, illetve azok, akik a csatarendben a neki kijelölt helyről máshová vitték őt, valóban felelőssé tehetők a király későbbi haláláért – ez legalább másfél oldalt vesz el a csata egyébként is szűkre szabott leírásából.

Az érintett szöveghelyek kapcsán közvetlenül kimutatható, hogy a narratív szerkesztésből adódóan csorba esik a tények pőre előadásán; ami nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Brodarics krónikája nem kelti, nem keltheti az eseménnyel egyidejű beszámoló képzetét. A krónikában ekként felbukkanó teleologikus elemek ugyanis kivétel nélkül mind az utólagos visszatekintés jelei. Azaz: Brodarics emlékező krónikája ezeken a pontokon határozottan eltolódik a történetírói beszéd irányába.

A szöveg irodalmi jellegére néha még az a Perjés is felfigyel, aki pedig a forrást, a mohácsi csata egyetlen autentikus (magyar) tanúságtételét kizárólag az eseményeket referáló minőségében használja fel. Egy szövegrész kapcsán megjegyzi: „hangja emelkedett, stílusa szárnyaló, gondosan megkomponált – lenyűgöző erejű drámai jelenet!"[11] Ennél azonban nem hatol mélyebbre, nem vet tehát komolyan számot a szöveg *egészének* az irodalmi megformáltságból fakadó minőségével, és ilyenformán nem is tudatosítja magában, hogy Brodarics krónikája valójában a Mohács körüli események fikciós elbeszélését adja kezünkbe.

A történészi beszéd lehetőségei

Ezzel egyenértékű más korabeli tanúságtétel hiányában Brodaricsra kell tehát a történésznek a csata történeti bemutatását alapoznia, úgy kezelve a fikcionalizált leírást, mint amiből a tényeket is ki lehet valahogy hámozni. Ez a törekvés azonban igen korlátozott sikert ígér, hiszen Brodarics először is nem nyújt kimerítő beszámolót a csata teljes lefolyásáról, másodszor egy szál maga áll történetével, amely így legföljebb egy a lehetséges sztorik közül (egyetlen nézőpontból beszéli el az események sorát – s ezen a problémán a nem túl gazdag török források sem segítenek érdemben). Mindez pedig oda vezet, hogy vele szemben gyakori a történészi gyanakvás, ami olykor panasz formájában is kitör a historikusból. Szakálytól idézek: a legmegbízhatóbb, „de meglehetősen szűkszavú [Brodarics] beszámolója".[12] Perjés pedig így kezdi *A csata* című fejezetet: „Bár könyvünk második részének címe 'A mohácsi csata', mégis a vele foglalkozó rész lesz a legrövidebb fejezetek egyike. Ennek oka az, hogy a meglevő források alapján a csata lefolyását pontosan rekonstruálni lehetetlen."[13] Ami nyílt szemrehányás – Brodaricsnak címezve. S mit lehet tenni ezek után, milyen lehetőségek adódnak vajon a történetírói beszéd művelésére?

---

[10] Ekként: „a nádor elvezette a királyt arról a helyről, a mely számára ki volt jelölve, s mint harmadnapja tette, most is körülvezette őt az egész hadseregben, s itt mindenkinek megmutatta, hogy íme, jelen van a király, – néhányan ugyanis kételkedtek ebben, – s kész mindent, még a halált is elszenvedni a hazáért, Krisztus urunknak vallásáért, s a seregben levők nejeiért és gyermekeiért." Uo. 55. o.

[11] *Perjés:* i. m. 364. o.

[12] *Szakály:* i. m. 131. o.

[13] *Perjés:* i. m. 413. o.

Két megoldásra mutatok be példát, jóllehet több megoldás is felmerülhet; ezek egyikéről, a számomra legrokonszenvesebbről azonban csupán a konklúzióban szólok egészen röviden.

1. A szolid és visszafogott deskripció megoldása képezi az egyik kézenfekvő alternatívát, amit különösen a mohácsi csata mostoha forrásadottságai indokolnak. Ezt a megoldást választva a történész nem igyekszik túl sokat markolni az eseményről szóló szintén szűkszavú előadásában. Mely utóbbi szükségképpen sok bizonytalanságot is magában rejt az esemény lefolyásának rekonstruálása során, a historikus azonban mindig jelzi helyenkénti tudatlanságát, a múltról általa alkotott kép szegényességét és bizonytalanságait. Így tesz Szakály is, kijelentvén: „a támadás már *alighanem* elfulladt".[14] (Kiemelés tőlem – Gy. G.) Nem szégyelli tehát bevallani, hogy semmit nem tud az esemény egyik vagy másik fontos (fontosnak vélt) mozzanatáról, s ez okból nem is kíván róluk beszélni. Nézzünk egy példát. „Azt, hogy a magyar lovasság vágta magát át a rumélialakon vagy pedig, meglepetésük elmúlván, végrehajtották a szétnyílást, s maguk engedték át azt, nem tudni."[15] Holott a szóban forgó esemény bizonnyal döntő hatással lehetett a csata végső kimenetelére, és emiatt perdöntő történészi megállapítások apropója is szokott lenni. Egy ehhez fogható őszinte beismerésre idézem következő kijelentését: „az adatok ettől fogva már áttekinthetetlenek, és szinte teljesen ismeretlen a második harcrend támadásának sorsa is."[15]

Az ismeretek hiányának pótlása végett historikusunk ritkán és csak módjával él a tudományos fantázia egyébként nélkülözhetetlen eszközével, amire azonban olykor maga is rákényszerül. Arra a kérdésre, hogy miért a mohácsi síkon került sor az ütközetre, és mi lehet ebben a véletlen és mi a tudatosság szerepe (legalábbis magyar oldalon), Szakály hipotetikus választ ad, melyet a történeti analógia bizonyító erejére alapoz. Ennek nyomán konstatálja végül, hogy: „a magyar hadvezetés önként, előre megfontolt szándékkal, sőt ha ezt a kifejezést a mohácsi hadjáratra egyáltalán alkalmazni lehet, gondos megfontolás után választotta ki az ütközet helyét."[16] Állítását nem valamely megbízhatónak tartott forrás hihető adataira építi, amely arról adna egyebek közt számot, hogy mit gondoltak Lajos király környezetében (és mit gondolt maga a király) az ütközet lehetséges vagy kívánatos színhelyét fontolgatva (ilyen forrás ugyanis nincs). Pusztán analogikus levezetésről van szó, melynek az az alapja, hogy az 1526-ot megelőző nem túl távoli múltban időnként már előfordult Mohács csatatérként való kiválasztása. Kommentárként vele kapcsolatban nyomban meg is jegyzi: „Nem tudunk másra gondolni, mint hogy valami, ki tudja mikor beidegződött, hamis elképzelés tartotta fogságban a vezetőket."[17] Szakály megállapításában elsősorban nem az értékelő ítélkezés („hamis elképzelés") az igazán figyelemre méltó, hanem főként az, hogy két vagy három egyöntetű (tehát ismétlődő) megoldás alapján rögtön valamiféle beidegződött gyakorlatra következtet. Lehet, hogy igaza van, de ez korántsem biztos.

A hadtörténetben jószerivel megszokott, hagyományos eposzi elbeszélésmód kellékeként a retorika sem hiányzik (nem is hiányozhat) egy történeti munkából. Nem kivétel

[14] *Szakály:* i. m. 34. o.

[15] Uo. 33. o.

[15] Uo. 34–35. o.

[16] Uo. 30. o.

[17] Uo. 30–31. o.

ez alól Szakály ábrázolata sem. Szerzőnk úgyszólván anticipálja az ütközet magyarok szempontjából kedvezőtlen végső kimenetelét, így mutatva be a csatára várakozó magyar sereget: „mindenképpen túl akar lenni az erőpróbán augusztus 29-én. Sokakat a szorongató félelem, sokakat a vakremény, sokakat az elszánás tesz türelmetlenül várakozóvá."[18] A minden bizonnyal szándékosan jelen időben megfogalmazott kijelentő mondatban arra esik a hangsúly, hogy „türelmetlenség" kerítette hatalmába a sereget, a türelmetlenség pedig – jól tudjuk – soha nem vezet jóra, bármi álljon is mögötte; ez utóbb be is igazolódott, hiszen elvesztettük a csatát. Jóllehet Szakálynak semmilyen kézzelfogható bizonyítéka nincs az általa inkább csak feltételezett tényre. Brodarics révén tudható ugyan, hogy a király bizonytalankodott és folyton halasztani próbálta az összecsapást, a katonák ellenben „zúgtak és méltatlankodtak" ezt hallván, mivel a „nyugalomhoz és tétlenséghez szokott előkelők, úgymond, a kik ilyesmit ajánlnak a királynak, futásra gondolnak, nem csatára".[19] Ennél többet és sokkal konkrétabbat azonban nem tudunk a harcosok hangulatáról. Ráadásul kérdéses, valóban a katonák vagy csupán egyes parancsnokaik véleményét tolmácsolja-e Brodarics, lévén hogy leginkább velük találkozott a szűk körű megbeszéléseken (a katonákkal viszont nem feltétlenül alakult ki szorosabb személyes kapcsolata). A parancsnokok hangulata ugyanakkor nem feltétlenül vágott egybe alárendeltjeikével. Mindez talán mindegy is, hiszen a valóság ez esetben sem forrásokkal igazolt módon kerül a történész tálalásában a szemünk elé; a hangulatfestő retorikai elemeknek legföljebb a dramaturgiai funkciója számít – az eseménysor tragikus végét vetítik előre.

Hasonló retorikai szerep hárul a csata végének az elbeszélésére is, midőn a fejvesztett menekülés képét rajzolja meg a történész (amiről úgyszintén nincs megbízható és részletes tanúbizonyság). Kérdés persze, hogy akadhat-e egyáltalán jó tanú a menekülés hűséges dokumentálására, hiszen mindenki, aki közvetlenül is érintett a dologban (és tanú válhatna idővel belőle), a saját futásával, az élete mentésével van ekkor elfoglalva, így enyhén szólva szelektív a megfigyelőképessége. Ezért sem lehet túl sok valóságfedezete egy csatavég leírása során az ekként előadott beszámolónak. „Aztán általános lesz a futás, kinek menedéket nyújt, kinek örök nyughelyet a környéken mindenfelé terpeszkedő mocsár, vízmosás, zsombék. Kit elfed az üldözők elől, kit elborít az estefelé már az égből is ömlő víz. A könnyűlovas könnyen fut versenyt életéért az őt üldöző akindzsival. Nem is marad levágva belőlük a csatatéren több néhány ezernél, az egész egyharmadánál."[20]

Feltehetően helytálló, amit a történész a könnyűlovasok menekülési esélyeit illetően mond, bár, hogy ténylegesen úgy történt-e minden, ahogy írja, a történeti adatok *teljes* hiányában eldönthetetlen kérdés marad. Elvileg nincs tehát kizárva, hogy másképp is történhettek a dolgok, például úgy, hogy az ellenség kisebb gondot fordított a könnyűlovasok üldözésére, és ezért maradhatott életben kétharmaduk. A végeredmény felől tekintve (hányan élték túl a csatát ebből a csapatrészből) nem tűnik eleve eldöntöttnek, hogy az üldözés úgy zajlott, ahogy a történész ábrázolja, kivéve azt a (hipotetikus) esetet, hogy a török minden csapatrészt egyforma hévvel vett (volna) üldözőbe. Mindent összevéve, a megvizsgált szövegrész hitelességét a retorikus megfogalmazás ereje garantálja, amit vi-

[18] *Szakály:* i. m. 31. o.

[19] Brodarics históriája, 39. o.

[20] *Szakály:* i. m. 35. o.

szont a magyarok szempontjából tragikusan végződő csata hatásos megjelenítése végett vetett be csupán a szerző.

2. A történészi megszólalás további lehetséges módját – a Szakályétól eltérő – normatív megközelítés szabja meg. Ez utóbbi korszerű változatát a modellező eljárás képviseli. Mohács historiográfiájában Perjés Géza járt ezen az úton. A kérdésről írt terjedelmes munkája legelején kifejti e szemléletmód szerinte kifejezetten előnyös vonásait. „Olyan esetekben, amikor a forrásanyag hiányosságához szemléleti zavarok is járulnak, különös jelentősége van a történészi kutatásban az emberi cselekvések lehetséges határait és a történeti mozgások fő irányát kijelölő modelleknek."[21] Majd rámutat: a modellek fő haszna abban áll, hogy segítségükkel könnyebben tisztázható a téma, s egyúttal elkerülhetők a szubjektivista, a moralizáló ítélkezés csapdái is; végül a modellek olyan, az eseményeket és a helyzeteket illető értelmezési (fogalmi) teret nyújtanak, amely megkönnyíti a történész számára a szétszórt és hiányos adatok hasznosítását.[22] Lássuk, mire jutott Perjés a modellalkotás birtokában.

Nyomban feltűnik az olvasónak, hogy szerzőnk túlzottan is felülről kezeli, mondhatni lekezeli a forrásait (magát Brodaricsot). S teszi ezt a saját magasabb rendűnek vélt tudása jegyében. Ez abban nyilvánul meg, hogy ott és akkor ad csupán neki igazat, amikor a krónika beszámolója egybevág saját elképzeléseivel. Nézzünk néhány beszédes példát. „A magunk részéről ebben az esetben inkább Brodarics szavainak adunk hitelt."[23] A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, ez esetben nem egy másik kortárs tanúbizonysággal szemben dicsőül meg Brodarics (ilyen többnyire ugyanis nincs), hanem egy két háború közti hadtörténésszel, Gyalókay Jenővel szemben!

Továbbá: „Hol állt fel tehát a magyar sereg? Ehhez biztos támpontot Brodarics... idézett leírása ad."[24] Brodarics krónikájának ez a fajta pozitív elbírálása azonban inkább a kivételek közé tartozik. Ami azért kelt őszinte meglepetést, mivel a meghatározhatatlan, vagyis vegyes műfajú Brodarics-féle írásművön kívül más érdemi tanúbizonyság nem áll a történész rendelkezésére. Akkor viszont, vetődik fel joggal a kérdés, milyen alapon bírálja felül a historikus a csatáról a tanú által elmondott történet-változatot? Erre kizárólag a történészi tudás magasabbrendűsége jogosítja fel őt, amely közvetlenül a modellalkotás első- és felsőbbrendűségéből fakad – szerinte.

Nem arról van azonban szó, hogy a történelmi távlat *ab ovo* valamiféle tudástöbblettel kecsegtetne bennünket, mivel a történész az általa már ismert következmények fényében dönthet valamely múltbeli történés (vagy folyamat) valós történelmi *jelentőségéről*, s ez biztosabb támpont, mint az esemény valamikori résztvevőinek a prizmája. Jóllehet Brodarics is megsejtett már valamit Mohács átlagon felüli történelmi jelentőségéből, különben bele sem vágott volna egy évvel az események után emlékei írásos

[21] *Perjés:* i. m. 14. o.

[22] Ez a történetírói krédó teljes mértékben megfelel az ez idő tájt virágjában lévő társadalomtudományos történetírás eszményének, melyet hadtörténészként, valamint történeti statisztikusként főként Perjés Géza képviselt idehaza vitathatatlanul igen magas szinten. Vö. *Andaházi Szeghy Viktor* (összeáll.): Perjés Géza műveinek bibliográfiája 1950–2005. In: *Hausner Gábor* (szerk.): Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. 835–851. o.

[23] *Perjés:* i. m. 376. o.

[24] Uo. 387. o.

megörökítésébe. Narratívája arra is kellő bizonyítékul szolgál, hogy szerzőnk tisztában volt vele, a mohácsi csatavesztéssel valami tartósan eldőlt az ország életében. Gyanúnkat megerősíti műve tematikai felépítése, nevezetesen, hogy Brodarics részletesen bemutatja az ország elitjét (amely, tudjuk, részben megsemmisült a mohácsi csatamezőn, vezetés nélkül hagyva Magyarországot, s ekként szolgáltatva ki azt a különféle hatalmak, mindenekelőtt a török kénye-kedvének). S az sem lehet a puszta véletlen dolga, hogy érzékletes országleírást is ad munkájában, mely földrajzi tabló talán épp a veszendőbe menő országról az utolsó pillanatban készített pillanatfelvétel céljából készült.

De nem a történelmi jelentőségről, sokkal inkább a jelentésről van szó Perjés sűrű forráskritikai észrevételeiben, és nemkülönben a forrást (vagy forrásokat) a saját modelljével behelyettesítő megoldási javaslataiban. Az utóbbihoz hadd fűzzem hozzá gyorsan: szerzőnk nem más forrásokra építve korrigálja Brodaricsot (más források hiányában ezt rendszerint meg sem tehetné), hanem elméletileg (logikailag) kezdi ki a krónikás szavainak hitelét. Így végül a történetíró tudományos fantáziájából fakadó logikai következtetések kezdik betölteni a történeti igazság szerepét. Ez pedig azért lehetséges, mert Perjés nincs túl jó véleménnyel Brodaricsról, mivel (a) rossz megfigyelőnek tartja, s a tényközléseit emiatt mint teljesen megbízhatatlanokat rendre el is veti; (b) ráadásul tudatos hazudozóként is megbélyegzi őt. Bár a krónikás nevét ezúttal nem említi, de ki mást illethet következő kritikája. „A csatáról hírt adó szemtanúk [nota bene: magyar oldalon Brodarics az egyetlen ilyen szemtanú] ... csak egy részletét tekinthették át... De még a csata egyes részleteit tükröző leírásokkal szemben is alapos kételyek merülhetnek fel, mivel íróik kevés kivétellel, vagy nem értettek a katonai mesterséghez, így az egész harc nem volt más számukra, mint érthetetlen tohuvabohu, vagy pedig tudatosan meghamisították a történteket. Brodarics szakértelemhiányáról előadásunk során többször meggyőződhettünk", mint ahogy – folytatja – a török források sem különbek a hadi kompetencia tekintetében, ráadásul nem is szavahihetők.[25]

Ha a Perjés munkáján szemléltetni kívánt történetírói beszédmódot mérlegre tesszük, a benne foglalt megközelítés egy előnyére és egy hátrányára könnyen rámutathatunk – egybevetve azt Szakály metódusával. A módszer előnye, hogy segítségével inkább meg tud a történész felelni az esemény teljességéről adandó beszámoló iránt támasztani szokott elvárásoknak, mint egyéb esetben. A módszer vitathatatlan hátránya viszont, hogy e cél érdekében olykor igen messze el kell távolodnia a „szűkszavú", az inkompetens, sőt olykor hazug tanúságtételektől (a forrásoktól), hogy a valószínűségek, a logikai szabályszerűségek és az elképzelhetőség gyakori bekapcsolásával töltse ki végül az előtte folyton tátongó űrt, a történet gyakori hézagait.

Nemcsak olyankor folyamodik Perjés a tudományos megismerés által kínált effajta eszköztárhoz, amikor a ma aktuálisan felvetődő kérdések, a bennük megnyilvánuló történészi érdeklődés megválaszolásához nem veheti igénybe a kívánt történeti adatokat; de akkor is él velük, amikor csupán elégedetlen forrásai információival. Ez esetben rögtön okosabbnak is gondolja magát historikusunk, mint a korabeli szemtanú és krónikás, ami viszont korántsem tekinthető magától értetődő dolognak, szemben azzal az esettel, amikor a történelmi jelentőség megítélése van napirenden. Hogy miként következtek egymásra a (váratlan) események, és hogy ki milyen tapasztalatokat szerzett róluk mint az

[25] *Perjés:* i. m. 413–414. o.

események részese, az aligha dönthető el valamely utólagos (logikai) belátás (és a tettek következményeinek az ismerete) alapján. Mindennél többet mond azonban a szövegszerű szemléltetés, következzenek tehát a rendszerbe szedett példák Perjés történeti narratívájából.

1. Azok az esetek, amikor Brodarics rosszul tudja, amit lát és tapasztal (mivel megfigyelőként inkompetens). Perjés megrója Gyalókayt, mert „szó szerint értelmezte Brodarics leírását, és nem gondolt arra, hogy a krónikás hadi dolgokban járatlan ember, aki *talán* [az én kiemelésem – Gy. G.] nem is volt tudatában annak, mi a jelentősége a csatarend ilyen vagy olyan formájának".[26] Később ezt olvassuk: „Ami a tüzérséget illeti, elfogadhatatlannak tartjuk Brodarics közlését, miszerint az az első harcrend mögött állt."[27] Vagy: „Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Brodarics itt teljesen félreértette a dolgot."[28] Továbbá, a csata végkifejletét ecsetelve megjegyzi: „Ha az események leglényegesebb mozzanatait nyugodtabb pillanatokban is teljesen félreismerte Brodarics, most, hogy az ágyúk elkezdtek dörögni, teljesen elveszthette fejét – valószínű, hogy az őt elfogó rémületet vetíti ki az egész magyar seregre –, amihez hozzájárulhatott még, hogy az ágyútűztől megvadult lovával is küszködnie kellett."[29] S végül: „Brodarics mindent a tüzérség pokoli tüzére és a nagy füstre vezet vissza, ami természetesen nem fogadható el."[30]

2. Azok az esetek, amikor Brodarics elhallgat egyet s mást, amiről pedig a történész tudja, hogy mennyire fontos (lehetett). Perjés ragaszkodik ahhoz a feltételezéséhez, hogy Tomorinak volt valamilyen terve a csata vezetését illetően, mely terv ismertetésének külön fejezetet, hét teljes oldalt szentel; holott erről a haditervről semmilyen forrás nem áll a rendelkezésére, sőt a puszta létezése sem bizonyítható források segítségével. Meg is fedi Brodaricsot, hogy miért hallgat Tomori állítólagos haditervéről, majd arra következtet, hogy: „Ennek csak egy magyarázata lehet: nem is tudott róla, sőt a király sem."[31] Feltételezésének abszurd voltát megérezve rögtön magyarázkodásba is fog azt illetően, hogy miként fordulhat elő, miszerint semmilyen történeti nyom nem utal a haditervre. Úgy véli, ennek egyedül a titoktartásra való törekvés az oka. Joggal tarthatott ugyanis Tomori attól – így Perjés –, hogy ha előadja haditervét a haditanácsban, „a kitűnő török hírszerzés" nyomban kiszaglássza. Arra a jogos felvetésre pedig, hogy miért nem közölte Tomori akkor a tervet négyszemközt a királlyal, egyik válasza így hangzik: „nem tudjuk". Akad azonban másfajta válasza is, nevezetesen, hogy „ismerve a fiatal király ingatag természetét, [Tomori] attól félt, hogy az nem zárja magába a titkot."[32]

A már szinte mulatságosnak ható érvelés figyelemre méltó momentuma, hogy a kezdetben jószerivel csak feltételezett „tény" Tomori állítólagos haditervéről, amiről a források rendre hallgatnak, utóbb afféle bizonyosságként nyer megerősítést a szerző kezében. A terv nyomnélküliségét magyarázva először a még „minden bizonnyal a titoktartás miatt" nem kerülhetett rögzítésre érvvel operál a szerző; később azonban feladja kezdet-

[26] *Perjés:* i. m. 390. o.

[27] Uo. 394. o.

[28] Uo. 395. o.

[29] Uo. 419. o.

[30] Uo. 420. o.

[31] Uo. 411. o.

[32] Uo. 412. o.

ben még óvatoskodó magatartását, kijelentvén: „semmi sem tűnik kézenfekvőbbnek, mint az a feltételezés", hogy Tomori megbízhatatlannak tartotta a fiatal és ingatag királyt.[33] Erre persze semmilyen kézzelfogható forrásadata nincs Perjésnek.

A mohácsi csata mindenáron való extenzív történeti ábrázolását ambicionálva, nem igen marad más lehetőség, mint puszta feltételezésekre hagyatkozni akár a konkrét eseményeket illetően is. Ez a törekvés hatja át Perjés *egész* csataleírását, amiről ékesen árulkodik szövegének már maga a nyelvezete is. A bizonyítás során leggyakrabban előforduló szófordulatokra hivatkozhatunk e tekintetben, úgymint: „a magyar hadvezetés a következő dolgokat *láthatta előre szinte teljes bizonyossággal*";[34] „*gondolhatták* Tomoriék";[35] „sikerült a magyar sereg felállási helyét és az első lépcső hármas tagozódását *valószínűsíteni*";[36] „a teraszhoz érve a török fővezérletet újabb kellemetlen meglepetés érte: *látnia kellett...*";[37] „Tomori *valószínűleg* álló oldalvédnek küldte ki Ráskay csapatát";[38] „A támadás terve nem maradt fenn, de a források közvetett adatai alapján és logikai úton *nagy valószínűséggel* lehet rá következtetni";[39] „Mindezek alapján *nagy valószínűséggel* állítható, hogy a magyar sereg tempóveszteséggel indította el a támadását".[40] (A kiemelések tőlem – Gy. G.)

A csata sorsdöntő eseményeiről számot adó tényállítások tekintélyes hányada kezdődik a *valószínűleg*, a *kellett látniuk és tudniuk*, a *szinte bizonyosan így volt* szófordulatokkal; kijelentő mondatok helyett pedig rendre feltételes és felszólító módban fogalmazott mondatok sorakoznak szövegében. Amikor pedig a forrás nem a historikus szája íze szerint beszél a történtekről, hiszen nem a tudományos logika szerint láttatja az eseményeket, az *elképzelhetetlen* ismétlődő emlegetésével tér Perjés fölöttük gyorsan napirendre. Sőt, időnként még meg is leckézteti az inkompetens, a harci eseményeket kizárólag egyetlen nézőpontból láttatni tudó (?), olykor pedig hazugságon is kapott tanúságtevőt. Ahogy a következő esetekben is történik. Brodarics téved a tüzérség helyének a meghatározása során, hiszen „*soha nem hallott és látott dolog* a csak lapos röppályával lövő ágyúkat saját csapatok mögé állítani".[41] Vagy: „Aligha akadhatott valaki, akinek az agyában ilyen gondolat felmerült."[42] Továbbá: „Egyébként *nehezen képzelhető el*, hogy a király testőrségének eltávolításával akkora felelősséget vállaljon magára."[43] (Kiemelések tőlem – Gy. G.) Se szeri, se száma a megannyi *elképzelhetetlen*, *szinte elképzelhetetlen*, *mindazonáltal nehéz lenne elhinni* és hasonló kifejezéseknek, melyekre a szerzőnek a valóság immár helyes képét visszaadó tényállításai következnek.

---

[33] *Perjés:* i. m. 412. o.

[34] Uo. 383. o.

[35] Uo. 386. o.

[36] Uo. 392. o.

[37] Uo. 397. o.

[38] Uo .404. o.

[39] Uo. 406. o.

[40] Uo. 411. o.

[41] Uo. 394. o. Ami a józan ész szempontjából tekintve persze igaz, forrás azonban nem erősíti meg a józan ész szerinti utólagos okoskodást.

[42] Uo. 395. o.

[43] Uo. 407. o.

Fel kell tenni tehát a kérdést: érdemes-e ily mértékben mellőzni a modellalkotás kedvéért a szolid tényszerűség kívánalmát; nem az következik vajon a Perjés által követett eljárásból, hogy a csata aprólékos és szakszerű történészi rekonstrukcióját végül puszta feltevésekre és az utólagos bölcsesség előírásaira építjük fel?

További, komolyan ezúttal még csak fel sem vethető probléma, hogy miféle elméleti belátásokról van ez esetben szó; valamiféle racionális tudás áll vajon mögöttük fedezet gyanánt? Nekem határozottan úgy tűnik, hogy nem mindig és nem feltétlenül. A kortárs szemtanú vagy szemtanúk hitelességét megkérdőjelező történész ugyanis a szigorúan történeti érvelés helyett gyakran (sőt zömmel) inkább csak retorikus fogásokkal él állításai megalapozása során. A múltra vonatkozó egyes kijelentéseiben megnyilvánuló emberkép viszont többnyire a puszta józan ész, a *common sense* magától értetődő belátását és logikáját rejti magában és nem például a pszichológiáét vagy a mentalitástörténetét. Egy szó mint száz: nem a racionális megismerés egyéb területei nyomulnak be – modellek és fogalmak formájában – az általa adott történeti magyarázatokba. Holott a modellezés eszköztára eredetileg valami ilyesmit ígért (volna), a dolog azonban idővel, úgy tűnik, némiképp félrecsúszott. Vessünk végül futó pillantást erre a kérdésre is.

Az esemény, mint mentális konstrukció

A hetvenes években Perjés számos vitát gerjesztett maga körül részben épp a fentiekben vázolt „módszertani bűvészkedés" okán.[44] A mohácsi csata leírására adaptálni kívánt modellalkotó (logikai belátásokat gyümölcsöztető) eljárása azért is tűnik újfent puszta bűvészkedésnek, mert az ismétlődő történések (struktúrák) leírására és magyarázatára szolgáló modellezés és logikai levezetés nem vihető át minden további nélkül az egyszeri események rekonstrukciójára. Az így kézhez kapott magyarázat ugyanis szigorúan a kauzalitás elvén alapul, az esemény „magyarázata" azonban nem oldható meg a történéseket átélő, kiváltó, befolyásoló és elszenvedő alany (egyén vagy közösség) saját értelmező, az eseménynek jelentést kölcsönző aktusa, ezen mentális aktus közelebbi ismerete nélkül (a struktúrákkal már éppen nem ez a helyzet).[45] Az esemény ugyanis a róla szóló elbeszélés nyomán, annak keretében, és nemkülönben az elbeszélés közösségi befogadása (továbbmondása és alkalmankénti újraértelmezése) révén nyerheti el csupán önnön jelentését. Következésképpen nincs megfigyelőktől, elbeszélőktől, az elbeszélést meghallgató, majd továbbadó közönségtől független eseményvalóság, melyet így sem leírni, sem magyarázni nem lehet az esemény elbeszélésétől elszakítva, és kivált nem lehet azt egyenesen meghazudtolva. Ezért sem járhat tehát sikerrel az a történész, aki a csata-esemény szerkezetét, lefolyásának a menetét valamely utólagos megismerési modell fényében próbálja meg rekonstruálni és értelmezni. Hiszen: „Ahhoz, hogy egy esemény valóban megszülethessen, a szükségszerűen saját nézőponttal, perspektívával rendelkező résztve-

[44] Vö. *Kosáry Domokos:* Módszertan vagy bűvészkedés? *Valóság,* 1978/10. 94–97. o.

[45] A megélt tapasztalat és a struktúra kettősségéről lásd *Paul Ricoeur:* A történelem írása és a múlt megjelenítése. In: *Takács Ádám* (szerk.): A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században. Budapest, 2004. 197. o.

vőknek, megfigyelőknek és hallgatóknak, befogadóknak valamiféle párbeszéd útján meg kell egyezniük (vagy legalábbis egy részüknek), arról, hogy mi is történt valójában."[46]

Ezért azt gondolom, a történész akár még „tanulhat" is a Brodarics-féle korabeli tanúságtevőktől; megtudhatja ugyanis tőlük, hogy az, ami (a valamikori események részesei szerint) egyszer (velük) megesett, és amit ők eközben cselekedtek vagy csak tenni akartak, az elbeszélés eredményeként így együtt teremti meg magát az eseményt. Ha így fogjuk fel az esemény fogalmát, helyénvalóbb megismerési módszernek tűnik az, amit a *Bouvines* című hadtörténeti munka francia történész szerzője imigyen juttatott kifejezésre: „megpróbáltam azonosulni a lovagokkal, igyekeztem az ő szemükkel látni a világot, amikor vágtában egymás ellen indultak, ügyelve, hogy ne zuhanjanak nagyot." De miért fontos és miért lehet különösen gyümölcsöző vajon egy ilyesfajta történészi érzékenység és eljárásmód? Azért, folytatja Duby, mert „[e]zzel egy nagyobb problémát is felvetettem és megközelítettem: milyen kapcsolat van egy értékrendszer fejlődése és egy társadalmi formáció fejlődése között?"[47]

Kanyarodjunk még egyszer vissza Mohácshoz. Vele kapcsolatban sem kizárt egy olyasféle történetírói beszédmód elvi lehetősége, amely úgy közelítene az egészében, sőt olykor még egyes döntő részleteiben sem mindig rekonstruálható ütközethez, ahogy azt egy Brodarics nevű korabeli résztvevő a maga egyéni látószögéből, és némi retrospektív távlat birtokában, kifejezetten irodalmi köntösben megírt elbeszélésbe foglalva láttatni engedi számunkra. Nem kellene végre komolyan venni az általa ilyenformán továbbadott emberi élményt, hogy ekként lássuk magunk előtt Mohács ebben és ezúton megnyilvánuló valóságát? Nem volna ésszerűbb, ha a valóság így megalkotott képének a megismerését tűzné célul maga elé a történész, s nem azt, hogy a nem túl nagyszabásúra sikeredett utolsó felvonást az ezt követően elnyert tényleges történelmi jelentőségének megfelelően, vagyis méltó módon prezentálja számunkra? A kérdésre adott válaszom aligha lehet kétséges az olvasó számára.

[46] *Sohajda Ferenc:* Eset és esemény. A konkrétum történeti vizsgálatának lehetőségei és jelentősége. In: *Szekeres András* (szerk.): A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Budapest, 2002. 191. o.

[47] *Georges Duby:* Folytonos történelem. (Ford. *ifjú Benda Kálmán.*) Budapest, 2000. 114. o.

ÁCS TIBOR

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ÉS DILEMMÁI

„Töméntelen tévedés származott a hadtörténetírásban abból a kétségtelen tényből, hogy az ütközetre csak akkor kerülhet sor, ha azt mind a két fél akarja."

(*Perjés Géza:* Clausewitz. Budapest, 1983. 138. o.)

Eredetileg nem kívántunk mottót tenni írásunk elejére,[1] de végül mégis a fenti sorokat választottuk, mivel a hadtörténetírásunk helyzetéről, megújulásának útjairól és módszereiről rendezett disputában sokszor hivatkoztak közelmúltban elhunyt neves hadtörténészünkre és a mohácsi csatát tárgyaló munkájára.[2] Perjés Géza, mint a híres porosz hadtudósról szóló sikeres művének előszavában írta: „Clausewitz alapján akarta megérteni a háborút, és ezen a módon szeretné olvasóival is megértetni."[3]

Nem tudtuk azt sem, amikor azt terveztük, hogy hozzászólásunkat Kiss Károlynak, akit a modern magyar hadtörténetírás egyik megalapozójának tartunk, mohácsi csataleírása felidézésével kezdjük, hogy elgondolásunk találkozik a vitaindító koncepciójával.[4] Gyáni Gábor előadásában ugyanennek a történelmünket meghatározó csatának példáján keresztül fejtette ki álláspontját, hogy elbeszélhető-e egy csata hiteles története. Kiss Károly 1845. augusztus 9-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. nagygyűlése mintegy 500 résztvevője előtt olvasta fel a mohácsi csatatéren a történelmi sorsfordulót előidéző csatáról értekezését. E szokatlan helyszínen és természettudósok előtt hangzott el A mohácsi ütközet elemzése a csatatéren című legelső hazai szabadtéri hadtörténeti előadás, amely kedvező visszhangot váltott ki a korabeli sajtóban, 1846-tól az érdeklődök nyomtatásban is olvashatták.[5] Ebben az addig feltárt források alapján kimutatta, milyen politikai és katonai hibák vezettek el Mohácshoz. Érdekes képet vázolt fel a magyar és a török hadseregek jellemzőiről, felvonulásáról és a vezetésről. Részletes elemzés tárgyává teszi a csatateret, a harcrendeket és a csata lefolyásának dinamikáját.[6]

A 2005. október 7-i vitaülésre invitáló rendezők célja az volt, hogy fórumot biztosítsanak a magyar hadtörténetírásból sajnálatosan hiányzó elméleti diskurzusok lefolytatásához. Nem gondolták, hogy az esettanulmány a mohácsi csata lesz. Ám a lezajlott vita lényegét tekintve mégis diszciplínánk alapkérdése körül forgott: merre tartson a mai ma-

[1] Szóbeli hozzászólásom bővített és jegyzetekkel kiegészített változata.

[2] Lásd *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979. 465 o., 12 térk.

[3] *Perjés:* i. m. 7. o.

[4] Erről részletesen *Ács Tibor:* Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). Budapest, 1982. 81–127. o.

[5] A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pécs, 1846. 11–16. o. Lásd az *Illustrierte Zeitung,* 1845. december 13-i (128.) számban, a megemlékezésről megjelent tudósítást, amely a magyarok Mohácsát az osztrákok Austerlitzéhez, a poroszok Jénájához, az oroszok Moszkvájához és a franciák Waterloojához hasonlítja.

[6] Az értekezés témáját illusztráló vitatható csatavázlatot rajzolta „Leathner János elbocsátott cs. k. bombász", kinyomtattatott„Pécsett, a lyceumi nyomdában 1846".

gyar hadtörténetírás? A XXI. század változó világában hadtörténészeink milyen új hadtörténetírói irányzatokat, műfajokat kövessenek? Felfogásunk ismertetése során nem törekszünk a diszciplína új fejlesztési képének az elkészítésére, mivel az erőnket meghaladó vállalkozás lenne, csupán néhány általunk fontosnak vélt jellemzőnek a felvázolására teszünk kísérletet. Mondanivalónkat az alábbi három kérdés köré csoportosítva – hol rövidebben, hol hosszabban – fejtjük ki: 1.) változók és konstansok a hadtörténetírásban; 2.) a hadtörténetírás múltja a jelenben; 3.) a hadtörténetírás jövője a jelen társadalom- és bölcsésztudományokban.

Változók és konstansok a hadtörténetírásban

Hadtörténetírásunk és művelői mai legfőbb dilemmáinak eredőit és okait jelzi a vitaülés címe: Történetírás – hadtörténetírás (Paradigmák, utak és módszerek); Gyáni Gábor Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások című vitaindítója, a felkért hozzászólók – Székely György, R. Várkonyi Ágnes, Ágoston Gábor, Pollmann Ferenc, Ungváry Krisztián – elmondott nézetei, valamint a nagy tudományterület különböző irányzatai véleményét és álláspontját képviselő szaktörténészek olykor nagy hőfokon lángoló, de értékes vitája. A vita jellemzője a diszharmónia volt, a diszciplína nemzetközi fejlődési tendenciái keretében többféle álláspont fogalmazódott meg a hazai hadtörténetírás követendő haladási útjáról.

Ha elismerjük, ha nem, tudománytörténeti tény, hogy diszciplínánk egyetemes és magyar históriája a hadtörténetírás különböző fő- és áramlatainak fejlődéstörténete. Ezért nem kell elítélően nyilatkoznunk, hanem, inkább nyilvánvalónak kell tekintenünk, hogy tudományterületünk kutatói nem mindenben egységesek, hogy több kérdésben eltérőek történetelméleti és módszertani értelmezéseik, és különbözőképpen látják a hadtörténetírás mai hazai és nemzetközi problematikáját.

A mai hazai helyzet megértése azonban nehezen képzelhető el, ha nem villantjuk fel, ha nem vesszük figyelembe a változók és konstansok bonyolult alakulását az elmúlt két évszázad magyar hadtörténetírásában. Az tagadhatatlan, hogy hadtörténetírásunk állandó és változó jellemzőinek összetételére és alakulására döntő hatást gyakoroltak a Magyarország, Európa és a világ történetében bekövetkezett hatalmas változások. A magyar történelem (hadtörténelem) 1800-tól 2005-ig terjedő különböző korszakai politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, tudományos és nem utolsó sorban hadügyi viszonyai fejlődésével, gyökeres történeti átalakulásaival és fordulataival összhangban változott, fejlődött diszciplínánk is. A magyar történelem utolsó kétszáz évének korszakai jól érzékelhető határvonalakat szabtak a hadtörténetírás legfontosabb fejlődési időszakainak.

Itt és most nem kívánjuk részletezni a hadtörténetírásunkat történelmünk különböző korszakaiban meghatározó változó és állandó jellemzőket.[7] Ám elengedhetetlennek tart-

[7] Lásd e problémakörről a teljesség igénye nélkül: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Budapest, 1975.; *Fráter Jánosné:* A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949. Budapest, 1974.; *Konya Sándor:* „... MAGYAR AKADÉMIA ÁLLÍTASSÉK FEL..." Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 32. (107.) új sorozat. (Szerk. *Fekete Gézáné–Vekerdi László.*) Budapest, 1994.; A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. (Szerk. *Ács Tibor.*) Budapest, 1995.; *Vekerdi László:* „ A Tudománynak háza vagyon". Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. Piliscsaba–Budapest, 1996.; *Broucek, Peter:*

juk, hogy figyelembe véve a tudománytörténeti feldolgozások megállapításait, jelezzük a tudományos magyar (magyarországi) hadtörténetírás állandó jellemzőit, két évszázaddal ezelőtti genezisétől máig élő konstans tényezőit.

A magyar nyelvű hadtörténetírás alapjainak lerakásánál a hadtudomány és a történettudomány, a hivatásos katona és a civil történész egyaránt bábáskodott. A magyar nyelvű hadtörténetírást, a magyar hadtörténelmet a megszületésétől máig szerves részének, tudományágának tekinti két nagy tudományterület, a hadtudomány és a történettudomány. A magyar hadtörténet-tudomány jellegzetessége, hogy több mint két évszázada interdiszciplína, amit katona és civil művelőinek, intézményeiknek, a szakszerű hadtörténetírás egészének, ha tetszik, ha nem, el kell fogadnia, tudomásul kell vennie.

A magyar hadtörténetírói tevékenységet a katonák kezdték el az önálló hadsereg és honvédelem, valamint a katonai képzés és nemzettudat fejlesztése érdekében, s majdnem ezzel egy időben indult meg civil művelőinek munkálkodása is. A különböző történeti korokban a katona és civil hadtörténetírók körének létszáma igen változó volt, de a reformkortól egyre növekedett számuk, és talán ma a legnagyobb. Napjaink hazai hadtörténész társadalma jól körülhatárolhatóan több katona és civil generációból (korban, pályakezdésben, tudományos fokozatban, teljesítményben stb.) tevődik össze, ebből jelentős a száma azoknak, akik a szakszerű hadtörténetírás intézményes keretén kívülről művelik a hadtörténet magyar és egyetemes mezejét. Meg kell azt is említeni, hogy az elmúlt két évszázad egyes időszakaiban más és más módon keresték a hivatásos hadtörténészképzés megoldását, a katona és történész hadtörténésszé egyesítésének útjait. A magyar hadtörténetírásnak ez a nem kis problémája, úgy tűnik, az elmúlt egy évtizedben megoldódott a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem doktori (PhD) képzésének megindulásával és a PhD fokozattal rendelkező hadtörténészek generációjának megjelenésével.

A koronként vagy periódusonként változó politikai és katonai törekvésekések, elgondolások jegyében alakultak a hadtörténetírás szervezeti, személyi, anyagi, publikációs és egyéb feltételei. A hadtörténetírás intézményei, műhelyei és egyéni kutatói szervezetszerűen és pénzügyileg (fizetés, elismerés, karrier stb.) elsősorban a honvédelmi minisztériumhoz és a hadsereghez, a katonai tudományos intézetekhez és a felsőoktatási tanintézetekhez kötődtek, illetve kötődnek szorosabb vagy lazább formákban és szálakkal. Más részük a Magyar Tudományos Akadémiához, annak osztályaihoz, bizottságaihoz és intézeteihez, valamint a tudományegyetemek tanszékeihez, hazai és nemzetközi tudományos társaságokhoz, a hazai szaklapokhoz kapcsolódva tevékenykedik.

Magyarország történetének különböző korszakaiban és időszakaiban az állami és katonai felső vezetés többféle árnyalattal és hangsúllyal határozta meg a hadtörténetírás kettős feladatkörét: egyrészt a tisztképzésnek és a hadsereg kiképzésének segítését, szellemének erősítését, másrészt a nemzeti tudat és társadalmi műveltség fejlesztését. A hadtörténelem létfontosságú alapkutatásainak erőteljes folytatása és a közvetlenül hasznosít-

---

A Bécsi Hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1990. 1. sz. 118–153. o.; *Zachar József:* Az Österreichische Militärische Zeitschrift és a magyar hadtörténelem. HK 1990. 3. sz. 188–193. o.; *Ács Tibor:* A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. HK 1990. 1. sz. 168–178. o., 2. sz. 184–203. o., 3. sz. 165–187. o.; *Uő:* Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások. Budapest, 2001.; *Uő:* A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katona tudósai. Közgyűlési előadások 2000. november. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia. II. k. Budapest, 2002. 493–509. o.; *Uő:* A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről. Piliscsaba, 2005.

ható alkalmazott kutatások szükségessége kezdetektől fogva problémákat okozott az elmúlt két évszázad hadtörténetírásának. A hadtörténeti kutatások témáira, a feldolgozások és a publikációk színvonalára szinte minden korban jelentős hatást gyakorolt az igen vitatott „hasznosság" érvényesítésének különböző eszközökkel való ösztönzése.

A magyar hadtörténetírás irányzatai és különböző művelői a nemzeti hadtörténelem vagy az egyetemes hadtörténet valamely eseményének feldolgozásakor minden korban kapcsolódtak az egyetemes hadtörténetírás áramlataihoz is.

A hadtörténetírás múltja a jelenben

Historiográfiánk múltjából szükségesnek tartjuk néhány jelentősebb elméleti és módszertani megnyilatkozásra, tényre felhívni a figyelmet. Tudománytörténeti kutatásaink ugyanis meggyőztek minket arról, hogy az elmúlt korok hadtörténetírásának hagyományai, élő örökségként, kettős hatást gyakorolnak a mai hadtörténetírásra. Tagadhatatlanul tradíciókat, a hagyományokat konzerváló, de egyben modernizáló, újító hatást. A tradicionalista hadtörténetírásnak a diszciplína elméleti és módszertani felfogásáról vallott véleménye nem kis befolyással rendelkezik napjainkban sem. Ezért szükséges – a teljesség igénye nélkül – felvillantani az egyes korok katona és civil hadtörténészeinek a magyar nyelvű hadtörténetírást (hadtörténelmet) definiáló legjellegzetesebb megnyilatkozásait.

Tény, hogy a XVI. századtól már jelentős számban maradtak fenn különböző hadi és háborús tárgyú írások, de a tudományos igényű, rendszeres magyar nyelvű hadtörténetírás alapjait a reformkorban fektették le. A korszerű hazai hadtörténetírás megteremtésében és fejlesztésében kimagasló munkásságot fejtett ki a katona Kiss Károly és a civil Horváth Mihály. Az ő nevükhöz köthetők az első érdemleges magyar nyelvű hadtörténeti alkotások.

Kiss Károly a hadtörténetírás szerepével és jelentőségével foglalkozva, abból az alapelvből indult ki, hogy „a hadi történet kútfeje minden hadtudománynak", és ennek szellemében adta közre hadtörténeti munkáinak hosszú sorát. Az önálló magyar hadügy megteremtését szorgalmazva, 1825-ben a *Tudományos Gyűjtemény*-ben közzé tette A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Történetei című tanulmányát, amelyben saját ezredének 1741-től 1824-ig terjedő históriáját írta meg.[8] Még ugyanebben az évben lefordította és a *Felső-magyarországi Minerva* lapjain nyomtatásban is megjelentette Lajos bádeni őrgrófnak az 1689. július 29-i kasztanoviczi ütközetről írott munkáját.[9] Ezt követően esztendőnként több kisebb-nagyobb hadtörténeti munkája és fordítása látott napvilágot.

Horváth Mihály történetírói munkásságnak szerves részét képezte a hadtörténet. Az MTA XIII. nagygyűlésének 1842. november 22-i második ülésén a nemzeti liberális történetírás úttörője, A magyar honvédelem történeti vázlata címmel olvasta fel székfoglalóját.[10] A téma, mint mondta, a „hazának egyik legbecsesebb kincse", mert a „hajdankor eseményeiből, fejleményeiből a jelennek óvást s irányt adni, legnehezebb ugyan, de kétségen kívül legnemesebb feladata a történetnek".

---

[8] *Tudományos Gyűjtemény,* 1825. I. k. 16–48. o., II. k. 3–24. o., III. k. 3–18. o., IV. k. 3–35. o.

[9] *Felső-magyarországi Minerva,* 1825. novemberi szám, 449–450. o.

[10] Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VI. k. 2. oszt. 1840–1842. Buda, 1845. 298–376. o.

A reformokat sürgető és azokat történelmileg is megalapozni kívánó értekezés négy korszakra osztja a magyar honvédelem történetét. Az Árpád-ház korával foglalkozó első részben fogalmazza meg nézetét a háborúról és a honvédelemről, e szerint: „A háborúk olly régiek, mint az érzéki természetű s érdekeik összeütközésében az ész szavának nem mindig hódoló emberek. Maga a kölcsönös védelemre szorult emberek társasága is háborúk eredménye némi tekintetben. Nem csoda tehát, hogy a honvédelem eleitől fogva legnyomósabb ügye volt a népeknek." Horváth Mihály bemutatja az Anjouk országlásától a mohácsi csatáig tartó második korszakot, majd elemzi a honvédelem történetének harmadik korszakát a mohácsi csatától az állandó hadsereg felállításáig. Meghatározása szerint a negyedik korszak 1715-től a „máig", vagyis 1842-ig terjed. Ebben a részben megrajzolja a Habsburg Birodalom hadügyének több mint egy évszázados fejlődését és a magyarok katonai szerepét.

Megállapítja, hogy ebben a korszakban a hadügy területén nem történt előrelépés, és a fejlődéshez reformok szükségesek. „Mert a fennálló katonai rendszer már maga nem felelhet meg az európai újabb status politicának. És a honvédelem története biztos vezetőül szolgáland e nagy munkában." Következtetése az, hogy Magyarország honvédelmének esetében „csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, mellynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és a szabadság öblében fentarthatja." Horváth Mihály értekezésével azt a célt követte, hogy a magyar honvédelem történetén keresztül bebizonyítsa a polgári átalakulás elkerülhetetlenségét, és e folyamat védelmezőjének, az önálló hadügy és a nemzeti honvédelem megteremtésének szükségességét.

A forradalom és szabadságharc idején az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. március 11-i felhívásában és 16-i rendeletében kiemelte, hogy a hadtörténetírás célja: „a magyar szabadságharcz történetéhez minden nagyítástól, költői hímzés- vagy elferdítéstől ment hiteles adatokat összegyűjteni s a történetírás komolyságához illő alapos rajzát adni és fentartani az utókor számára a szabadságharczunkat."[11] A honvédsereg hadtesteihez kinevezett 6 hadtörténésznek (történeti jegyzőnek) pontosan meghatározta négyes feladatkörét, többek között egyik fontos kötelességükké tette, „úgy a nagyobbszerű ütközetekben, mint kisebb csatákban a sereg állása, mozdulatai, a csata egyes fordulatairól a leghitelesebb jegyzeteket tenni."

Az abszolutizmus korában, az aradi fogságából kiszabadult Kiss Károly honvéd ezredes, akadémiai tag, miután több mint negyedszázadon át érlelte magában, elérkezettnek látta az időt, hogy az egyetemes és hazai „hadi történetírás"-sal kapcsolatos korszerű nézeteit összefoglalja. Ezt az 1851. március 17-i akadémiai kisgyűlésén felolvasott A hadi történelmi írás elméletéről című értekezésében tette meg.[12] A hadtörténetírás elveinek és szabályainak megfogalmazására vállalkozó munkája csak öt évvel később, 1856-ban jelent meg A hadi történészet címmel.[13]

Bevezetőjében mindjárt felhívta a figyelmet az egyik legfontosabb alapszabályra, hogy nagy gondot kell fordítani a források, „a történelmi adatok gyűjtögetésére", nehogy a későbbi korok történészei, hadtörténészei „által azzal vádoltassunk, hogy hazánk törté-

[11] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához II. (Szerk. *Rohonyi Gábor, Nagy László, Tóth Gyula.*) Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955. 169–170. o.

[12] Az MTA Könyvtára Kéziratár, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL) 141/1858. sz.

[13] *Új Magyar Múzeum,* 1856. I. k. 222–232. o., IV. k. 250–264. o.

nelmére nem figyeltünk", és ezért a történelmet, a hadtörténetet a „valóságban le nem rajzolhatják. A harczias események mint mindig, úgy ezután is, bárha azokat a gondos diplomatia alkudozások útján mindenkép háttérbe szorítani igyekszik is, az álladalmak egymáshozi viszonyai rendszeresítésében jelentékeny szerepet játszanak; figyeljünk tehát a hadtörténelemre is."[14]

Kifejtette, hogy külföldön már írtak „jeles értekezéseket a hadi történészetről", és „e tárgyban alapos szabályokat raknak elénk. Hazánkban tudtomra e tárgyról még nem írt senki, de hadi történelmet sem, pedig erre tárgy s alkalom lett volna elég". Mert „küzdelme volt a nemzetnek elég, panasz ellene nem lehet; de panasz elég, hogy a nemzet sokszerű harcviseléseit figyelemre nem vette senki, azokat a történészet útján hadtudományilag le nem írta, s így legnevezetesb harcaink a tudományra nézve elvesztek helyrehozhatatlanul. Legyünk tehát e tárgyban mi legalább szemesebbek, szorgalmasabbak, nemzetiesebbek!"[15]

Nagy jelentőséget tulajdonított a nemzet életében a hadtörténelem szerepének, melyet a valóság bemutatására törekvő tudományként jellemzett, és a külföldi szakirodalom, a katonai folyóiratokban „a hadi történészetről" megjelent értekezések tanulmányozása, valamint saját katonai, háborús és kutatói tapasztalatai alapján fontosnak tartotta, hogy célszerű felfogását vázolja fel: „Miként kell hadi történelmet írni?"[16]

A hadtörténésznek közérthető műveket kell alkotni, mert mint leszögezte „az avatatlanok számára más, a szaktudósok számára ismét más történelmet írni teljes alaptalanság lenne. Hadi történelmet kiváltképp per abszolútum csak a hozzáértők számára írhatni."[17] A hadtörténeti művek megértéhez szükségesnek tartotta, hogy „minden polgárnak a hadi tudományt vagy legalább a harcművészetet, mint a religiót, elemeiben tanulnia kellene." A hadtörténetírásnak megvannak a maga törvényszerűségei, elméleti és módszertani alapelvei. Ezeknek feltárása érdekében fog hozzá „a hadi-történészet szabályai elemzéséhez."[18]

Kiss először a diszciplína tárgyát fogalmazta meg: „A hadi történelem tárgya lehet valamely egyes, elkülönített, de magában befejezett harcias esemény; egy vagy több hadjárat, vagy az egész háború; vagy egy egész nemzet összes harcviselései. Az egyes harceseményekhez sorához tartoznak: a várak megtáborlásai [ostromai], nagyobb csaták, ütközetek; elkülönített nagyobb hadcsapatok száguldozásai, s több effélék."[19] A továbbiakban részletesen foglalkozott 1. a várostrom, 2. az ütközet, 3. a hadjárat és 4. a háború története megírásának legfontosabb szabályaival.[20] Mi most csak a csata, illetve ütközet történetének megírásával kapcsolatos alapelveit mutatjuk be.

Kiemelte, hogy az „egyes ütközetek történelme írásmódorrának" foglalkoznia kell a szemben álló hadviselő felek elgondolásaival, intézkedéseivel; a csatatér bemutatásával, a hadseregek csatarendjeivel (harcrendjeivel); a „harcosok hadias képessége"-ivel, a

[14] *Új Magyar Múzeum,* 1856. I. k. 222. o.

[15] Uo. 222–223. o.

[16] Uo. 223. o.

[17] Uo. 226. o.

[18] Uo. 227–229. o.

[19] Uo. 230. o.

[20] Uo. 230–232. o., IV. k. 250–264. o.

„hadvezérek lelkülete és elmetehetségé"-vel; a „hadsereg morális és fizikai erejé"-vel; a csatatéren a mozgásokkal, a csata „momentumai"-val. Az ütközet, illetve csataleíráshoz mellékelni kell terveket és vázlatokat. Az „ütközet leírásakor az egészet részletekre szabdalja az író", de az írás ne tegye „értelmetlenebbé, zavartabbá", az amúgy is igen bonyolult lefolyású ütközetet.[21]

„Ami a történészeti nyelvet illeti – állapította meg –, annak egyszerűnek, világosnak és tisztának kell lenni s mellőzni minden rhetori pöffeszkedést. A történelemnek könnyen felfogható értelme, csalhatatlan jele a fenségesnek, valónak. De a nyelv egyszerűsége mindig összefér a fantázia elevenségével, mert ennek kell a történelemnek zománcát megadni, e nélkül az ütközetek előadása hideg s életnélküli maradna."[22] Nélkülözhetetlen alapszabályként határozottan leszögezte, miszerint: „Egy valódi hadi történelmet, ha nem állítom is abszolúte, hogy csak katona írhat, de hitem az, miszerint csak az írhatja, ki tökéletesen be van avatva a hadügy sokféle ágazó rétegeibe... és egészen ismeretes a hadtudomány minden fokozataival."[23] Kiss Károly a hadtörténetírás szabályai közé sorolta, hogy egy hadtörténeti mű „a bírálat rostáján át tisztulhat csak meg netaláni salakjától".[24] Kiemelte a források jelentőségét, amikor leszögezte, hogy a hadtörténeti munkáknak „hitelességet adni csak a kútfő világos kimutatása által lehet, csak azok segítségével mutathatni meg a megtörténtek valódiságát."[25]

Kiss az Akadémia kisgyűlésének 1855. január 15-i ülésén olvasta fel az Olvasmányok a haditörténelemből című értekezésének első részét, majd a második részét (A nikápolyi ütközet 1396. sept. 28. A történészeti elvek alkalmazásául) az április 16-i és május 14-i ülésén.[26] Ebben a publikált írásában tovább folytatta a hadtörténetírás elméletével és módszerével kapcsolatos gondolatainak kibontását.

Kiss szerint a hadtörténelem nem merül ki csak a fegyveres harcok leírásával, hanem mélyebb vonatkozású részeit is vizsgálni kell. A hadtörténelemnek, a hadtörténetírásnak, két fő jelentőségét említette meg és értelmezte: „Először is értjük alatta, mindazon harczoknak történelmi előadását, mellyeket földünk egy vagy több, vagy minden népei, egy vagy több, vagy minden időben viseltek." Kiemeli, hogy ebben az esetben a hadtörténetírás műfajai, vagy „más szóval a haditörténelem, egyedül csak elbeszélő, vagy vitatkozó is egyszersmind". Másodszor: a haditörténelem jelentősége alatt értjük a háborúnak, mint morális valamint időnkénti előbbre haladó, vagy hátracsökkenő fejleményeinek előadását, és minden más egyébnek, ami csak a háborúval szoros kapcsolatban áll, tudniillik a hadügyet, s annak sokszerű ágazatait."[27]

Az első értelmezésben a hadtörténetírás szorosan csak a harcok eseményeivel foglalkozik, a második értelmezés viszont már magában foglalja a hadügy történetét is; vitatható sajátos nézete, terminológiája szerint ebbe már beletartozik a haditudomány (straté-

[21] *Új Magyar Múzeum*, 1856. I. k. 231–232. o.

[22] Uo. IV. k. 250–251. o.

[23] Uo. 255. o.

[24] Uo. 260. o.

[25] Uo. 261–262. o.

[26] *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1855. I. sz. 41–61. o., IV. sz. 249–312. o. Különnyomat, Pest, 1855.

[27] Uo.

gia), harcművészet (taktika), a hadiliteratúra s más egyéb ide vonatkozó hadias tárgyak fejleményeinek története is, mert ezek is a hadtörténelem fogalomkörébe tartoznak. Ebből a hadtörténetírás számára két fontos következtetést vont le. Egyrészt előadhatja a háborúk egyetemes történetét vagy egy háború teljes és részleges históriáját. Másrészt a hadügy történelmének tárgyalása is lehet egyetemes, amennyiben a hadügyi rendszernek minden oldalával vagy egy történelmi időszak egész témakörével foglalkozik. De lehet részleges, amikor csak a hadügy egyes ágazatainak, a stratégiának, a taktikának, az erődítésnek, az ostromnak, a haditechnikának stb. korszakonkénti fejlődési szakaszait mutatja be.

Szerinte a „hadtörténelmi tanra a katonanevelő intézetekben még nem fordíttatik kellő figyelem, és általában véve a hadtörténelem ezen két doctrinája: a háborúk története t. i. és a hadügy története rendszerint mind az oktatásoknál, mind pedig a tankönyvekben elkülönítve adatik elő. Én a véleményben vagyok, miszerint a tanrendszerben azoknak egymástóli végkép elkülönítése s elszakítása csak értelmet zavar, és akár a tanulónak, akár az olvasónak"[28] Ez a probléma nézete szerinte újra felveti az alapkérdést – mi tulajdonképpen a haditörténelem? Erre válaszként ezt az elgondolkoztató meghatározást adja: „A haditörténelem nem más, mint a harczok folyamának, a hadügy rendszere kifejlődésének s kölcsönösen egymásra ható, egymást kiegészítő viszonyainak történelmi alakbani hű előadása. Az illyenkép kidolgozott egyetemes haditörténelem szülője (Genesis) leend az össze haditudományoknak, és így minden katonai képző tanulmányoknak is valóságos központjául tekinthető."[29]

Nézete szerint egy hadtörténeti esemény feldolgozásánál a következő kilenc alapelvet kell szem előtt tartani: 1. a forrásokat, amely alapján a leghitelesebben lehet a történteket előadni; 2. a történelmi és politikai előzményeket; 3. a kiváltó okot vagy okokat; 4. a fegyveres küzdelem színterét földrajzi és stratégiai szempontból; 5. a haderők és hadvezetés ismérveit; 6. a fegyveres harc minden fordulatát; 7. a stratégiai és taktikai hadi mozzanatokat; 8. a hadi esemény hatását a politikára; 9. a hadi esemény hatását a hadügyre.[30]

Megjegyzi, hogy aki tanulmánya és vizsgálata tárgyául hazája, nemzete hadtörténetét és hadügyét tűzi ki, annak ismernie kell az egyetemes hadtörténelmet, hadügyet és hadtudományt (mivel „a hadtudománynak nincs saját hona, közös tulajdon ez, s közös tudománya amaz minden életre való nemzetnek"[31]); a kiemelkedő katonai személyiségek – hadvezérek és katonai teoretikusok – tetteinek, az új haditechnikai felfedezések, hadviselési eljárások, haderő-szervezési, katonai-közigazgatási, logisztikai rendszerek és szabályok megjelenésének, a béke időszak bonyolult és sokrétű elméleti és gyakorlati katonai teendőinek és végül az állam „bizonyos politikai és nemzeti viszonyai"-nak hatását a hadügy fejlődésére.[32]

Kiss a továbbiakban hosszan fejtegeti, hogy az öt fejlődést előidéző mozzanat tarka vegyületű kölcsönös viszonyban áll egymással, és határozza meg a hadügy különböző területeinek, részeinek változásait, a hadügy fejlődéstörténetét. Ez után felsorolja, hogy a

[28] *Magyar Akadémiai Értesítő,* 1855. I. sz. 44. o.

[29] Uo. 45. o.

[30] Uo. 53. o.

[31] Uo.

[32] Uo. 54–55. o.

fentiek alapján a hadtörténetírásnak egy-egy hadtörténeti időszak feldolgozásánál nézete szerint milyen szempontokat és elveket kell figyelembe venni: „Végezetül az egész történelmi előadást azzal kell befejeznünk, hogy egybehasonlítjuk a megtörtént események felett vitázó elméletünket a végeredménnyel, bírálat alá vesszük a stratégiai, és taktikai elmulasztásokat stb.; mert csak ez által nyerend az előadás egy bizonyos didaktikai színezetet, amit pedig a hadi történésznek elmulasztani soha sem kell, mert csak ez által válik a hadi történelem egyszersmind oktató munkává, amilyennek pedig rendeltetésénél fogvást, múlhatatlanul lennie kell."[33]

A dualizmus korában, a XIX. század végéig a hadügy gyökeres korszakváltása és a tudományok fellendülése következtében a magyar hadtörténetírás is nagy átalakuláson ment keresztül. A közös hadseregben folyó összbirodalmi érdekű hadtörténeti kutatások mellett megnövekedett a magyar királyi honvédségnél, a Magyar Tudományos Akadémián és különböző civil intézményeknél a nemzeti érdekű hadtörténeti kutatómunka. A magyar hadtörténetírás módszeres fejlesztése szorosan összekapcsolódott a honvédség megszervezésével és a magyar hadtudomány művelésére való törekvéssel. A honvédség a hadtudomány részeként kezelte a hadtörténelmet, és ezért támogatta a magyar nyelvű hadtörténetírást, mivel kutatási eredményeinek, a publikált műveknek gyakorlati hasznából elsősorban a haderő merített.

A hadtörténelem magyar nyelvű művelésének új lendületet adott 1872-ben a magyar tisztképzést szolgáló Ludovika Akadémia megnyitásáról rendelkező törvény. A hadtudományok egyik ágaként a magyar hadtörténetírás és a hadtörténeti irodalom fejlődését szorgalmazta a havonta megjelenő *Ludovica Akadémia Közlönye* is. Az első, 1873. novemberi füzete részletesen ismertette a szerkesztőség programját a hadtudományok összes ágának művelésében és a közlésre kerülő témákat, melyek között szerepelt a „hadtörténelmi tanulmányok, különös tekintettel egyrészt az újabbkori hadjáratokra, másrészt honunk katonai történelmére."[34] A program meghatározta a hadtörténetírás és a hadtörténelem kétirányú felhasználását a honvédségben és a társadalomban. Az „újabbkori hadjáratok tanulmányozása" a hadművészeti tapasztalatok általánosítását szolgálta a tisztikar és a tisztképzés számára; „honunk katonai történelme" pedig a hadi tradícióinknak, a katonai szellem ápolásának eszköze lett a honvédségnél és a civil társadalomban.

E szándék komolyságát jelzi az is, hogy az indulás évében közölték Halász Károly főhadnagy (tanár) elméleti cikkét A hadtörténelem tanulmányozásáról. Érdeme, hogy Kiss Károly nyomdokain próbálkozik meg a hadtörténelem tárgyának, céljának, feladatainak módszeres kifejtésével. Felteszi a kérdést, hogy mit értsünk hadtörténelem alatt, válasza „Érthetjük alatta először a háborúk leírását, melyek több, vagy valamennyi nép által a föld kerekségén, valamely, vagy különböző időkben, vagy általában minden időkben viseltettek... Érthetjük továbbá alatta másodszor a háború folytonos fejlődésének és mindannak előadását, ami ezzel kapcsolatban van: azaz a hadügynek alakulását."[35] Kifejti, hogy a „háború története" és a „hadügy történelme" a különféle könyvekben különválasztottan szerepel, „így azonban nem juthatni kellő belátáshoz". Azoknak „egymással helyes viszonyban" kell lenniük, hogy „egy jól tagozott egész származzék." Hogy miért

[33] *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1855. I. sz. 59. o.

[34] *Ludovica Akadémia Közlönye*, 1873–74. V. o.

[35] Uo. 135. o.

kell őket összefogni, arra így válaszol: „A »háború története« az, amely bennünket az éppen érintett változásokra figyelmessé tesz, míg a »hadügy történelme« által a belsőleg maradandónak megismeréséhez jutunk." Ezek után a hadtörténelem meghatározását adja, mely így hangzik: „Hadtörténelem alatt értjük a háború menete és a hadügy fejlődése közötti kölcsönös vonatkozások történetét."[36]

Közelebbről megvizsgálja azt a kérdést is, hogy milyen területekre és korszakokra terjedjen ki a hadtörténetíró figyelme, és az alábbi álláspontot vallja: „Bizonyos tekintetben valamennyi európai nemzetnek minden időbeli áttekintése és figyelem alá vonása szükséges ugyan, hogy a helyzetről tiszta fogalom szereztessék, azonban azon népek és azon korszakok, melyek a hadügy fejlődésére különös, vagy aránylag nagyobb befolyást gyakoroltak, méltatandók behatóbb foglalkozásra. Az újabbkor eszerint legtöbbet vesz igénybe, részint mivel legközelebb feküdvén legtöbb érdekeset nyújt, másrészt pedig a hadügy terén tett előhaladás tekintetében a leggyümölcsözőbbnek mondható."[37]

A hadtörténelem céljáról lényegében ugyanazt mondja, mint a korábbi megnyilatkozások, tehát „egyrészt a katonai ismereteket és a tettképességet oly pontosan és alaposan ismerni tanuljuk, mint azt... a háború czélja kívánja", másrészt „a harczos lelke és szíve a hadtörténelmi jellemek példás tulajdonainak észlelése által mindinkább képeztessék".[38] Helyesen rá tapint a hadtörténetírás lényegére, amikor kiemeli, hogy a nagy összefüggések kutatásának híve. A jó hadtörténelmi munka elengedhetetlen feltétele – fejtegeti –, hogy a hadügy háború előtti állapotának vizsgálatán túl figyelembe vegye „a hadügy fejlesztésére befolyást gyakorlott nemzeti, politikai (bel- és külpolitikai), társadalmi és mívelődési" viszonyokat. A hadtörténelmi mű lehet elbeszélő vagy oknyomozó és bíráló; a háború története lehet általános vagy részletes, a hadügy történelme átfogó vagy részleges. Fontos, hagy a kétoldali források rendelkezésre álljanak, és a tanulmányozott tárgy előnyös vagy hátrányos befolyása a hadügyre bizonyított legyen.

Néhány évi lendület után azonban a magyar hadtörténetírás ismét leküzdhetetlennek tűnő akadályok elé került. Némi változást idézett elő a *Századok,* a Magyar Történelmi Társulat folyóirata, amely lehetőséget teremtett, és a „hadtan"-ban való munkálkodásra buzdított. A történettudomány ismert civil kutatói jelentkeztek, s tudományuk egyik – élesen külön sem választott – ágaként művelték a magyar történelem „hadieseményei"-nek vizsgálatát. Mivel a hadsereg része volt társadalmunknak, a háború jelensége történelmi múltunknak, így mindkettő vizsgálati tárgya lett a történettudománynak. A folyóirat hadtörténelmi tárgyú tanulmányai a történelemre helyezték a hangsúlyt, tartalmukból általában hiányzott a hadtudományi értékelés.

A történész Ipolyi Arnold püspök, a Magyar Történelmi Társulat 1879. évi marosvásárhelyi vándorgyűlésén A magyar hadtörténelem tanulmánya című referátumában kifejtette: „Korunk békés iránya és szellemével szemben úgy sem lehet ily hadtörténelmi tanulmányainknak más célja, mint az, melyet a régi mondat jelez: si vis pacem para bellum. És egy percig sem akarnám Önöket kétségben hagyni az iránt, hogy a hadtörténelmi tanulmánynak súlyát annak csupán nemzeti műveltségtörténelmi elemeire, s

[36] *Ludovica Akadémia Közlönye,* 1873–74. 139. o.

[37] Uo. 141. o.

[38] Uo. 140. o.

irányára kívánom fektetni."[39] Voltaképpen ezt is teszi, de bírálja az eddigi leíró jellegű munkákat. „A gyakorlati élet és hivatás mellett fel kell ébresztenünk nemzeti nagy haditradícióinkat is" – mondja, mint ami „hadtörténelmi tanulmányunk egyik kiváló célja is". Ipolyi pontosan körvonalazza, és ki is fejti, hogy mit tart a hadtörténelem lényeges elemének. Ezeket írja: „Nem ismerjük még kellően sem hadaink szervezetét, sem hadviselésünk módját: nemzetünk léte ezen alapfeltételeit, nemzeti műveltségtörténetünk e legnevezetesebb ágát. Ez az irányeszme az, mely minket hadtörténelmi tanulmányunkban vezérel."[40] Nézeteiből azonban az is kiderül, hogy a hadtörténelem eszköz a „nemzeti nagy haditradítioink" ébresztésére és a nemzeti műveltség része, de következtetni enged arra is, hogy vannak más funkciói is. Nem elégséges a hadiesemények leírása, a hadtörténeti munka ismertesse meg „hadaink szervezetét" és „hadviselésünk módját" – tehát utal a hadtudományi fontosságára is.

A magyar tudományosság históriájában fontos dátum az 1882. esztendő, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága megalakulásának éve. Az Akadémia elfogadta a bizottság működési körére ajánlott szövegét is, amelyet az MTA Ügyrendjébe az 51. §-ként iktatott be: „A Hadtudományi Bizottság feladata: a) a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kísérése; b) a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése; c) a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása; d) a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása. A Hadtudományi Bizottság az a) alatt említett feladatának »Általános Katonai Évkönyv«, a b) és c) alatt említett feladatának pedig »Magyar Hadtörténelmi Füzetek« kiadása által felel meg, és amennyire a viszonyok engedik, a valójában örökbecsű hadtudományi remekműveket magyarra fordíttatja és kiadja."[41]

A bizottság már első éveiben is sokat tett a magyar nyelvű hadtörténetírás fellendítéséért, de a tudománytörténetben is számon tartott nagy lépést, az 1887. december 3-i ülésen tette meg, amikor elhatározta egy évnegyedes folyóirat megindítását „a magyar hadi történetírás fejlesztésére".[42] Az MTA Hadtudományi Bizottságának folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* első száma 1888 márciusában látott napvilágot. A Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával megjelent folyóirat címlapján ez volt olvasható: „Hadtörténelmi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbízásából szerkeszti Rónai Horváth Jenő, honvéd százados, a bizottság előadója." A magyar hadtörténetírás önálló fórumáért, szakfolyóiratáért folyatott közel két évtizedes törekvés sikerrel zárult.

Mindjárt az év elején két elaborátum is megjelent a magyar hadtörténelem művelésének szükségességéről, a hadtörténetírás helyzetéről és feladatairól, a diszciplína folyóiratának szerepéről. A Magyar Történelmi Társulat ülésén hangzott el a katona Rónai Horváth Jenő előadása, amely Néhány szó a magyar hadtörténetírás ügyében címmel

[39] Vidéki kirándulás. *Századok,* 1879. 7. o.

[40] Uo.

[41] Lásd részletesen *Ács Tibor:* Az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakulása és tevékenységének kezdetei. HK 2005. 1–2. sz. 241–261. o.; A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja az 1884. évre. Budapest, 1884. 101–102. o.

[42] Lásd részletesen *Ács Tibor:* A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. A kezdetektől 1898-ig. HK 1990. 1. sz. 168–178. o.

megjelent a *Ludovica Akadémia Közlönyé*-ben.[43] Az előadás a *Hadtörténelmi Közlemények* megjelenésének előkészítéséről számolt be. A hangsúlyt arra az égető és megoldásra váró problémára helyezte, hogy a jövőben hogyan alakuljon a hadtörténelem művelésében munkálkodó történészek és katonaírók összműködése. A folyóirat első száma pedig közli a civil Salamon Ferenc Átalánosságok a hadtörténelemről című írását is, amely kiegészítője Rónai Horváth cikkének.[44] A magyar hadtörténetírás ügyének közös érdekéből kiindulva láthatóan egyetértésben fogant a két tanulmány. Mindkettő azt a felismerést tükrözi, hogy a hadtörténetírás tudományos színvonalának emelése csak akkor lehetséges, ha a magyarországi sajátosságokhoz alkalmazkodó szervezeti és személyi feltételek biztosítottak lesznek, ha a kutatók szerencsésen egyesítik magukban a történészi és katonai szakismereteket.

„Hogy a hadtörténelem fejlesztését – írja Rónai Horváth – mi katonák óhajtjuk leginkább, az természetes s okát részint abban leli, hogy állásunknál fogva jogos kívánságunk hazánk dicsőséges hadjáratait és csatáit közelebbről és bővebben megismeri..."[45] Fel kell számolni azt a visszás helyzetet, amelynek az a következménye, hogy „a hadi tudományok magyarázatánál, s a csapatok katonai nevelésénél, a szükséges hadtörténelmi példákat, most más népek hadtörténelmében kell keresnünk ..." Helyesen mutat rá arra a „különös" többlettudásra, melyre a hadtörténetírónak szüksége van: „a hadi történetírást művelőnek, a történetíráshoz mellőzhetetlen képzettségen s a történelmi segédtudományok bírásain kívül még egy különös ismerettel, egy különös képzettséggel kell bírnia, s ez a katonai szakismeret"[46] Ezt a gondolatát tovább mélyítve így folytatja: „A hadtörténelmi események és a hadügy fejlődése katonai szakismeret hiányában soha se tárgyalhatók elég szabatossággal, és világossággal... mert nélküle az események nagyobb részét meg nem érthetjük, kutatásaink irányukat tévesztik, következtetéseink pedig, helytelen alapból indulván ki, a valóságtól, a történelmi igazságtól eltérők lesznek."[47]

A hazai történetírás helyzetét Salamon így jellemzi: „Rendesen a történész nem katona, s a katona nem történész, pedig a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadi eseményekről és hadügyről, s a tanult katona belátja, hogy némely dolgot saját szakjából meg nem érthet, ha annak múltját nem ismeri ... Az alapos, a valódi hadi történet két szék közt a földön találja magát."[48]

A katonai és hadtudományi ismeretek fontosságát hangsúlyozva Rónai Horváth Jenő az ideális megoldást abban látná, hogy „a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, amint a külföldön, sőt Monarchiánk nyugati államában is valóban majd kizárólag a katonák kezében van. Ámde – teszi hozzá, és ebben a magyarországi helyzet sajátos vonására utal – ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egyszerűen lehetetlen."[49] Kifejti, hogy másutt az állam és a hadsereg nyelve azonos, de nálunk nem. Másutt a honvédelmi minisztériumban vagy még inkább a vezérkarban hadtörténeti osztályok

[43] *Ludovica Akadémia Közlönye,* 1888. 94. o.

[44] HK 1888. 1. sz. 1–11. o.

[45] *Rónai Horváth:* i. m. 94. o.

[46] Uo. 95. o.

[47] Uo. 86. o.

[48] HK 1888. 1. sz. 1. o.

[49] *Rónai Horváth:* i. m. 97. o.

léteznek – nálunk ez nincs. Akik foglalkozhatnának a hadtörténetírással, azok szolgálatilag túlterheltek, „viszont olyan szolgálati hely, ahol művelhetnék a hadtörténetírást, nincs. A középkori forráskutatást megnehezíti a latin nyelv, mivel a tisztek nem rendelkeznek latin nyelvi műveltséggel". Az idő még nem érett arra, hogy a hadtörténetírást csak katonák műveljék, éppen ezért „a történetírók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe, ott ahol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, a katonák pedig használják fel a kutatások útján napfényre került hadtörténeti adatokat..."[50]

A hadtörténetírás állapotát Salamon is jellemzi néhány gondolattal. Elmarasztalja, hogy „a mai hadtörténelem kevélyen nézi le ama fejletlenebb korszakokat", tudniillik a korábbi évszázadokat, amelyekből azt állítja, hogy nincs mit meríteni, és a hadtörténetírás „az 1870. év óta sok, ha visszamegy I. Napóleonig vagy nagy Friedrich korára".[51] Bírálja azokat a hadtudományi szakértőket, akik, ha a régebbi múlttal foglalkoznak is, a ma szemével és módszerével írnak, nem veszik figyelembe a „más viszonyokból folyt kénytelenségeket", és végül is „nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részben". Kritikájában a mélyebb következtetéseket nélkülöző prakticizmust ítéli el, amely „se történészi stylnek nem jó, se történet-, se hadi tudománynak. Sem a laikus, sem a katona nem látja itt a sok fától az erdőt."[52] Elmarasztalja a „politikai történészeket" is, „kik sok hadjáratot és csatát írnak le, anélkül, hogy a valódi tanulság kitűnnék az előadásból", de azért is, mert „az ex professo történészek nagy többsége tekintetre is alig méltatja a hadi tudományokból nyerhető becses világítást."[53]

A XIX. század végi magyar hadtörténetírás jellemzőit és tennivalóit elemezve állapítja meg, hogy „a hadügy szoros kapcsolatban áll a politikai, nemzetgazdasági, culturális s társadalmi állapotokkal is. Hogy a mely nemzetnek ipara nem képes oly jó, oly mennyiségű fegyvert, ruhát s más hadi kellékeket előállítani, mint az ellenfél, az tartósan győzedelmes nem maradhat. Nemzetünk történetéből is lehetne ismeretes példát hozni fel. Egy-egy nagy hadi vállalat nemcsak az erkölcsi s értelmi nevelés, hanem az anyagi vagyonosság vagy szegénység kiállítása is szokott lenni egy-egy nemzet részéről. E szerint a hadtörténet nemcsak a csatatér eseményeit világítja meg s teszi érthetőbbé, hanem tanulságos a béke művei szempontjából is."[54]

Figyelembe veendő fontos megállapítása, hogy „a felvilágosult XIX. században is a hadügy, kevés kivétellel, mostoha gyermeke a középkori nemzeti általános történetírásnak. Feltűnő túlzásig ment némely történetírónál a hadügyek lenézése."[55] Szükségesnek tartja megváltoztatni a tudományban tapasztalható azon állapotot, hogy a „hadtani írók rendesen túlságosan megbíznak a politikai történészek elbeszéléseiben, addig az ex professo történészek nagy többsége tekintetre is alig méltatja a hadi tudományokból nyerhető becses világítást."[56]

---

[50] *Rónai Horváth:* i. m. 97. o.

[51] HK 1888. 1. sz. 3. o.

[52] Uo. 5. o.

[53] HK 1888. 1. sz. 5–6. o.

[54] Uo. 8. o.

[55] Uo. 9. o.

[56] Uo. 7. o.

Bízik abban, hogy bár a „régi divat tartani fog egy ideig, hogy vaskos történelmi munkák hadjáratokat, csatákat fognak leírni minden hadtudományi tanulság nélkül, mert hiányosan s tévesen fogják fel, de lesznek majd mind többen, kik legalább előmunkálati részekkel járulnak a jövendő nagy műveihez, melyek a hadtudomány világánál eleven rajzokat állítnak elénk a nemzet hadi történetében is."[57] Mondanivalója összefoglalásaként kiemeli, hogy „az ex professo történészek" és a „professionatus katonák" közös tudományáguk művelése eredményei majd „a hadtörténelmi folyóiratnak bő anyagot szolgáltatnak", amelyek segítségével majd a hazai hadtörténetírás nem egy képviselője „a legkisebb részletig s híven képes leírni csatákat és egész hadjáratokat".[58]

Az ismertetett tanulmányokból is kiderül, hogy a hadtörténetírás fellendülése időszakában inkább gyakorlati problémákra irányították a fő figyelmet, és a hadtörténelem elméleti kérdéseiben elfogadták a korábbi megállapításokat. Az élet a képzettség – mégpedig a történészi mellett a katonai szakképzettség – színvonalának emelését sürgette, mely a körülmények kényszere folytán kezdettől hátrányosan alakult. Kiütköztek az első, a tudományos színvonal emelkedését gátló torzulások: a múltat figyelmen kívül hagyó, egyúttal a legújabb kort prakticista módon tekintő irányzat, amely az alacsony katonai és történészi képzettség következménye volt, és a hadseregen kívül művelt hadtörténetírás, amely, bár gazdag forrásanyagra támaszkodott, mégis „minden hadtudományi tanulság nélkül" alkotta műveit.

A magyar hadtörténelem virágzásnak induló tudományos kutatását, a fejlődő magyar hadtörténetírást erősen visszavetette az MTA Hadtudományi Bizottságának ideiglenes feloszlatását és folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* működését beszüntető 1898. és 1899. évi akadémiai határozat is.

Nincs módunk és erőnk arra, hogy részletesen bemutassuk a XX. század különböző korszakai magyar hadtörténetírásának állapotát, a hadtörténelem tudományos művelésének és gyakorlati felhasználásának jellemzőit. Itt csak jelezzük, hogy a dualizmus utolsó időszaka magyar hadtörténetírásának helyzetét 1908-ban egy katona (Pilch Jenő: A katonai szellem ébresztése és fejlesztése) és egy történész (Dr. Pintér Jenő: A hadtörténelem rendszeres művelése és a hazai történetírás) is vizsgálta.[59] Az 1909. október 25-én újjáalakult (átalakult) MTA II. Bölcseleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya Hadtörténeti Bizottságának – amelynek első elnöke Rónai Horváth Jenő altábornagy, tiszteleti tag volt – működési köre már csak a hadtudomány alapját és klasszikus ágát képező hadtörténelemre terjedt ki 1909-től 1918-ig. Az MTA 1912. évi Ügyrendje 49/a. §. kimondta: „A hadtörténeti bizottságnak, mely 1909-ben szerveztetett, feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közlönye a »Hadtörténelmi Közlemények«, melyet a bizottság előadója szerkeszt; ezenkívül a bizottság feladatának megfelelő egyéb kiadványokat is közzétesz, ilyenek létesítésére az előmunkálatokat megteszi, igyekszik katonai szakférfiakat működési körébe vonni s az érdeklődést a magyar hadtörténet és emlékei iránt felkelteni és ébren tartani."[60]

---

[57] HK 1888. 1. sz. 10. o.

[58] Uo. 11. o.

[59] Lásd *Magyar Katonai Közlöny,* 1908. 1. füz. 5–28., 123–125. o., 2. füz. 113–131. o., 6. füz. 369–386. o.

[60] Lásd *Konya:* i. m. 187. o.; *Fráter:* i. m. 242–249. o.; *Ács:* A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. i. m. 184–203. o.

A magyar hadtörténetírás 1919 és 1944 közötti időszakának jellemzői közül ki kell emelni, hogy megváltoztak szervezeti, anyagi és személyi feltételei. Az MTA Hadtörténeti Bizottsága és folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* mellett a honvédség keretében megalakult Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum feladatkörébe került a hadtörténelem művelése is.[61] A hadtörténetírás és a hadtörténelem tárgyáról, feldolgozásának módszertanáról, műfajairól és felhasználási módjairól 1921 és 1944 között számos – nem egy esetben igen vitatható – elméleti, cikk, publikáció jelent meg a folyóiratokban és kiadványokban, amelyek hűen tükrözik a korszak minden periódusában a hadtörténetírás irányvonalát és áramlatait, pozitív és negatív vonásait.[62]

A második világháború befejezését követően a világban és hazánkban végbement radikális társadalmi és történelmi átalakulások, a „szovjet minta" bevezetése, a kialakult ideológiai és politikai, állami és katonai kényszerek és mozgási keretek rányomták bélyegüket a magyar hadtörténetírás 1945 és 1989 közötti helyzetére, szervezeti, személyi, anyagi, publikálási és más fontos feltételeinek fejlődésére. A vesztes háború az első időszakban nem kedvezett a súlyos csapásokat szenvedett magyar hadtörténetírásnak, a hadtörténelem művelésének.

Csak példa kedvéért említjük meg, hogy az MTA Hadtörténeti Bizottsága és folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények*, nem újította fel tevékenységét. Sőt, az MTA 1947. évi nagygyűlésének június 3-i osztálygyűlése kimondta, hogy a Hadtörténeti Bizottság „feleslegessé vált", és megszüntette azt. Igaz, 1945 tavaszától a honvédség szervezeteként ismét megkezdte működését a Hadtörténelmi Levéltár és a Hadi Múzeum. Bizonyos fokú előrelépés történt a hadtörténelem területén, mivel elindult egy együttműködési folyamat az MTA és a HM között. Először létrehozták a vezérkar hadtörténelmi osztályát, majd 1951-ben a Hadtörténelmi Levéltár Irodalmi Alosztályát. A HM 1952-ben elhatározta, hogy az MTA Hadtudományi Bizottsága által alapított folyóiratot, a *Hadtörténelmi Közlemények*-et újból megindítja a Hadtörténelmi Intézet tudományos folyóirataként, s az első szám 1954-ben meg is jelent.[63]

---

[61] *Ács:* A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről 1919–1944. i. m. 184–203. o.

[62] Lásd példának *Gabányi János:* Útmutatás a hadtörténeti írók számára. *Magyar Katonai Közlöny,* 1923. 3–4. füz. 253–260. o.; *Markó Árpád:* A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. *Magyar Szemle,* X. k. (1930. szept.–dec. szám) 24. o.; *Gyalókay Jenő:* Hadtörténetünk mai állapotáról. *Magyar Szemle,* 1928. III. k. 2. sz. (10). 205–212. o.; *Uő:* Mégegyszer hadtörténelmünk mai állapotáról. *Magyar Szemle,* 1928. IV. k. 4. sz. (16). 393–395. o.; *Berkó István:* Hadtörténelmi Ismereteink. *Magyar Katonai Közlöny,* 1930. 9. füz. 845–860. o.; *Lukács Béla:* A hadtörténelem szerepe a tiszt továbbképzésében. *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: MKSZ), 1932. 8. füz. 27–61. o.; *Csipkés Ernő:* A jelen katonai történetének megírása. MKSZ 1935. 12. füz. 214–218. o.; *Saád Ferenc:* Szellemtörténet és hadtörténelem. MKSZ 1936. 1. füz. 214–218. o.; *Bialoskórski Ödön:* Hadtörténeti események tudományos feldolgozása. MKSZ 1936. 2. füz. 210–224.o.; *Uő:* A hadtörténet-kutatás útjáról és feladatairól. MKSZ 1936. 6. füz. 192–199. o.; *Timon Béla:* Irányelvek a hadtörténelem és hadtörténetírás tudományos műveléséhez. Budapest, M. Kir. Honvéd Vezérkarfőnök kiadása, [1941]. 102 o.; *Uő:* A hadtörténelem és a hadtörténetírás. A mai magyar honvédelmi igazgatás. Budapest, 1943. 817–824. o.; Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888–1943. évfolyamaihoz. (Összeállít. *Kovalcsik József, Rázsó Gyula, Viniczai István, Windisch Aladárné.*) Budapest, 1956.; *Hetés Tibor:* Gondolatok a magyar hadtörténet-felfogás alakulásáról. HK 1969. 2. sz. 314–337. o.

[63] Lásd *Erdélyi Gyula:* Hadtörténelem előadása a katonai intézetekben. *Honvéd,* 1947. márciusi sz. 49. o.; A hadtudományi kutatásról. (Szerk. *Lantódi József.*) Budapest, 1972.; A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. (Szerk. *Ács Tibor.*) Budapest, 1995. 107–267. o.; *Uő:* A hadtudomány Magyarországon, 1945–1995. *Új Honvédségi Szemle,* 1995. 9. sz. Különfüzet. 1–25. o.

A további időszakok hadtörténetírásának állapotát taglaló tanulmányokból jól kiolvasható, hogy milyen utakat és kutatási célokat követtek a hadtörténelem művelői, milyen témákat dolgoztak fel és közreadott munkáik milyen színvonalúak.[64]

Az elmúlt másfél évtizedben, a rendszerváltás történelmi fordulata után a magyar hadtörténetírás és feltételei fejlődésének több fontos állomása volt, melyek szervesen hozzátartoznak jelen korunk hazai hadtörténetírásáról és teljesítményeiről kialakított szakmai képhez.[65]

A hadtörténetírás jövője a jelen bölcsészeti és társadalomtudományokban

Miután a teljesség igénye nélkül megvizsgáltuk, áttekintettük hadtörténetírásunk változó és konstans tényezőit, élő múltját, kiderül, hogy egyrészt igen könnyű, másrészt rendkívül nehéz feladat meghatározni a hadtörténet jövőjét, és elhelyezni, besorolni a hadtörténetírást a XXI. század elejei tudományok dinamikus átalakulásban lévő rendszerébe. Nézetünk szerint, annak megválaszolásához, hogy hol található a hadtörténet az egyetemes és a hazai tudomány fáján napjainkban, elsősorban három tényezőt kell figyelembe venni.

Az első, a ciklikusan változó kormányzat tudománypolitikája, tudománypolitikai céljai és törekvései, melyek meghatározzák az állami szerepvállalás mértékét és formáit a tudományfinanszírozásban, így a hadtörténetírás támogatásában is. Tény, hogy Magyarország sok szállal és szervesen kapcsolódik a világban végbemenő globalizációs folyamatokhoz; a váratlan, társadalmi, gazdasági és politikai, kulturális és tudományos, biztonsági és katonai változásokhoz, új kihívásokhoz.[66] Ezekre a változásokra és kihívásokra nemcsak a világ tudományától, hanem a magyar tudománytól is várnak válaszokat és megoldásokat. Ezért körültekintően, a realitások figyelembevételével rögzíteni kellene, hogy az állami költségvetés milyen szerepet vállaljon a növekvő nemzeti, társadalmi és kulturális elvárások kielégítéséhez, a biztonságpolitika, a honvédelmi rendszer és a haderő fejlődéséhez, átalakításához nélkülözhetetlenül szükséges stratégiai tudomány, a hadtudomány alapját, klasszikus szaktudományát képező hadtörténet és művelői finanszírozásában, pénzügyei fedezésében.[67]

---

[64] Lásd *Borus József:* A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. HK 1954. 1. sz. 64–90. o.; *Horváth Miklós:* A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. (Tervtanulmány). I–II. rész. HK 1965. 4. sz. 631–663. o., 1966. 1. sz. 64–90. o.; A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 30 éves jubileuma. HK 1975. 4. sz. 672–688. o.; Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1954–1963. évfolyamaihoz. (Összeáll. *Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.*) Budapest, 1965.; Magyar katonai folyóiratok repertóriuma II. Hadtörténelmi Közlemények. 1954–1978. (Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár.) Budapest, 1979.; Hadtörténelmi Közlemények repertóriuma 1979–1988. (Összeáll. *Benda Sándorné, Damó Csilla.*) HK 1989. 4. sz. 603–649. o.

[65] Lásd „Múlt nélkül nincs jövő". A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003. (Szerk. *Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária, Szíjj Jolán.*) Budapest, 2003.; *Zachar József:* Hagyomány és megújulás. A magyar hadtörténetírást és a magyar hadtörténészeket reprezentáló kötet elé. In: A magyar hadtörténelem évszázadai. (Szerk. *Király Béla–Veszprémy László.*) Budapest, 2003. 7–9. o.

[66] Lásd a Társadalomtudomány – tudománypolitika az MTA-ról nézve. A 2005. szeptember 30-i konferencia háttéranyaga. MTA, Budapest, 2005. 34 o.

[67] Merre tovább hadtudomány? – Kihívások a 21. század elején. Az új évezred magyar hadserege: az önkéntes-hivatásos hadsereg. Hadtudományi Tájékoztató. HM Okt. és Tud. Szerv. Főoszt., Budapest, 2004. 144 o.

Ez meghatározza, hogy a kor követelményeinek megfelelően milyen kutatási-fejlesztési preferenciák fogalmazódjanak meg. Milyen helyet kapjon a kutatási+fejlesztési preferenciákban a hadtörténelem, a hadtörténetírás, a diszciplína hazai műhelyei és kutatói. Ha tetszik, ha nem, tudomásul kell venni, hogy a tudományos kutatáson belüli hangsúlyok változása, a mozgás – ténykérdés. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mit kívánnak a nemzeti érdekek és az ország adófizető polgárai.

A második tényező a világ tudományosságában, így az egyetemes hadtörténelemben végbemenő öntörvényszerű fejlődés. Az elmúlt esztendőkben alapos változásokon mentek át a hagyományos diszciplína-keretek. A tudományágak bokrosodása tény, egy-egy diszciplína keretei között egyre több szubdiszciplína körvonalazódik. A gyakorlatban mára a diszciplínahatárok felbomlottak és újabbak szerveződtek a társadalmi és termelési, a kulturális és oktatási, a tudományos és történelmi kihívások, és a kutatási logika újszerű fejlődése következtében. A hadtörténet struktúrájának változásai szemléletes példát szolgáltatnak arra, hogy napjainkban hihetetlen gyorsasággal hasadnak ki és emancipálódnak vagy integrálódnak új és új diszciplínák.

A korszerűsödő hadtörténetírás újító irányzatai és műfajai peremvidékén létrejött és tovább formálódik egy köztes övezet, amelyre egyforma jogosultsággal több tudományág és -szak is kiterjeszti érdeklődési körét. Ma már, és kár ellene hadakozni, tudománytörténeti tény, hogy a hadtörténet tudománya inter- (multi-) diszciplínává fejlődött. A hadtörténetet a hazai tudományos körök és a Magyar Tudományos Akadémia is inter- (multi-) diszciplínaként kezeli. Ez azt jelenti, hogy a hadtudomány a hadtörténetet (hadtörténetírást) alapjának és klasszikus szakágának, szerves alkotóelemének tekinti. A történettudomány szintén szakterületének tartja.

Több külföldi példát lehetne felsorolni a hadtörténet különféle besorolásáról, mi azonban csak a nemzetközi tudományos életben talán a legjelentősebb intézmény kezdeményezésére hivatkozunk. Az UNESCO 1988. december 5-én újra kiadta ajánlását a tudomány és technika szakterületei nemzetközi szabványosítására.[68] „A tudomány és technika szakterületeinek UNESCO nomenklatúrája" alapján felállított tudomány fáján a történelem, a szakterületek történelme szakágába besorolt „Hadtörténet"-et, még lényegében másik két tudományfőágban is elhelyezték. Az antropológia egyik alága, a szociálantropológia szakága – a „Háború". A szociológia egyik alágának a szakága – a „Háború és béke". A diszciplínák közötti falak lebontása és a tudományterületi határok átrajzolása, az alkalmazott kutatási módszerek és eljárások nálunk is megfigyelhetők. Tudománytörténeti tényként kell kezelnünk, hogy ma már egyes diszciplínák csak együttesen tudnak válaszokat adni az olyan nagy, a társadalmat valóban foglalkoztató kérdésre, mint például Magyarország a második világháborúban.

A mai hadtörténetírást meghatározó változók és konstansok sorából ki kell emelnünk a harmadik jelentős tényezőt, az egész hazai, állami pénzből finanszírozott kutatóbázis, tudományos intézethálózat évek óta folyó átszervezését, felülvizsgálatát. Ebből az ország-

[68] UNESCO. Proposed International Standard Nomenclature for Fields of Science and Technology. Paris, 1988. 18 o., Országgyűlési Könyvtár. ENSZ letéti gyűjtemény. UNESCO-II / [1675].; A tudomány és technika szakterületeinek UNESCO-nómenklatúrája (magyar nyelvű). Budapest, [1989] 18 o. MTA Könyvtár, jelzete: 887893.

gos átalakítási folyamatból, a védelmi felülvizsgálat nyomán a honvédelmi tárcához tartozó kutatóhelyek, így hadtörténetírás műhelyei és kutatói sem maradtak ki.

Tagadhatatlan, hogy nekünk kutatóknak is fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a tudományok körül kiépült intézményrendszerek átalakítási folyamatában kinek és miért van szüksége a tudományos klasszifikációra. Nem nehéz rájönni, hogy vezető szerepe az oktatásért és a tudomány támogatásáért felelős főhatóságoknak van. Ha jól átgondoljuk a választ, egyértelműen kiderül, hogy az osztályzás igénye nem elsősorban tudományunk öntörvényű fejlődési szükségleteiből, hanem sokkal inkább a tudományos intézményrendszer, az információgazdálkodás, a pénzügyi finanszírozás, a tudománypolitikai irányítás törvényhozói és kormányzati működésének igényeiből ered.

Emellett, ha beismerjük, ha nem, a Honvédelmi Minisztériumi vezető szervek, hadseregbeli tudományos műhelyek és más intézmények történelmi példái bizonyítják, hogy a hadtudományok, így diszciplínánk legitimitását és tekintélyét nagyon kemény érdekek befolyásolják a már meglévő tudományos kategóriarendszerekben. Mindenekelőtt, a különböző szintű minisztériumi és intézeti vezetés tulajdonosi szemléletének erősödése vagy gyengülése a hadtörténelem, a hadtörténeti kutatóhelyek és a szakemberek iránt. A tárcához tartozó katonai felsőoktatási és tudományos intézményekben az adott diszciplína kap-e tanszéket, rendszeresítenek vagy megszüntetnek tudományirányítói vagy szervezői, kutatói vagy tanári beosztásokat, az új vagy régi diszciplína beilleszthető-e az akadémiai tudományági elnevezések közé, jelesen a tudományterület tudományágai és szakterületei közé, módot ad-e az egyetemi vagy akadémiai tudományos minősítésre, pályázatokra és más ehhez hasonló problémák jelentkezése.

A tudománytörténetben nem először fordul elő, hogy egy ország (hadsereg) nehéz anyagi helyzetében felvetődik, érdemes-e a tudomány közvetlenül anyagi hasznot nem hozó területeit támogatni.[69] Elgondolkoztató, hogy hazánkban, az állami tudománypolitikában és tudománytámogatásban is egyre inkább a haszonelv tendenciája erősödik; ennek következtében a műszaki és természettudományokat szembeállítva a társadalomtudományokkal, azt várják el, hogy ezek a diszciplínák bizonyítsák be létjogosultságukat és alapkutatásaik hasznosságát. Az efféle idejét múlt, vitákat gerjesztő szembeállítás mögött tudományfinanszírozási probléma áll. Ma, amikor szűkösek az erőforrások, és a társadalomtudományokban – a hadtörténelemben is – nehéz mérni a teljesítményt, akkor vetődik fel egyes körökben, hogy a társadalom (a hadsereg) ne a levéltárak „poros iratai" közötti kutatásokra költsön. Ám ha a társadalom- és bölcsésztudományok, ha a hadtudományok és a hadtörténetírás nem töltik be múltőrző funkciójukat, akkor elveszik, amit ma magyarságnak, magyar kultúrának, magyar hadikultúrának és hadtörténetnek nevezünk.

Az öröm, hogy diszciplínánk megújulási folyamatában nem kérdőjelezik meg a hadtörténetírás létjogosultságát, és elismerik hasznosságát. Noha az előfordul, hogy egyesek vitatják a mai hazai pluralizálódott hadtörténetírás eredményeit, és a „válságából" különböző irányba vezető új utakat ajánlanak. A tudománytörténetből ismert, annak dacára, hogy az elmúlt közel két évszázad során a politika nem egyszer direkt módon próbálta meg felhasználni a hadtörténetírást, mindig volt egy olyan hadtörténetírói irányzat,

[69] Lásd részletesen *Pléh Csaba* akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese „Sötét szobák homálya? – Haszonelvű tudomány – tudományos haszon." címet viselő interjúját. *Magyar Tudomány,* 2005. 11. sz. 1442–1445. o.

amely a nehéz körülmények között is megtalálta a legcélszerűbb és a tudománya érdekeinek legmegfelelőbb járható utat.

Ma a társadalmi és tudománypolitikai, állami és katonai, oktatási és kulturális érdek megköveteli a hadtörténeti alapkutatásokat, azok valódi teljesítményeinek és felismeréseinek hatékony terjesztését és felhasználását. Ezt a fontos folyamatot segíthetik elő diszciplínánk művelői, ha figyelembe véve a nemzetközi és hazai eredményeket, kellő objektivitással és realitással úgy végzik el a fejlődéshez szükséges újításokat, hogy nagy hagyományú klasszikus tudományunk, a hadtörténet, a hadtörténetírás tudományos és társadalmi presztízsét növelve erősítse meg helyét a hazai és az egyetemes tudományok rendszerében.

Ezzel a vitával az útkeresések még nem zárultak le a hadtörténetírás helyéről, paradigmáiról, útjairól és módszereiről. Meg kell jegyezni, hogy az ilyen jellegű szakmai viták már évek óta folynak, ez olvasható ki azokból az írásokból is, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya diszciplínáit mutatják be.[70] Ezekben a cikkekben a tudományágak egy-egy ismert művelője a legtömörebb formában friss képet rajzolt tudományának jelenlegi állapotáról és az általa a legfontosabbnak vélt kérdéseiről. Több mint valószínű, hogy más vállalkozó másként ábrázolta volna az időszerű állapotot, és mást látott volna a legfontosabb vitakérdésnek. Szinte természetesnek fogadható el, hogy a tudomány ismert képviselői nem egységesek, vannak eltérő értelmezések, és különbözőképpen látják a történettudomány mai hazai és nemzetközi problematikáját.

Figyelemre méltó és elgondolkoztató az olyan álláspont, mely szerint egy ideje sem az egyik, sem a másik tudományterületen és szakágakban nem működik elismert rendező erő, nincs meghatározó iskola vagy főáramlat, a kép ennél jóval zavarosabb, vagy ha úgy tetszik, sokkal színesebb. Ezt tükrözik a hadtörténetet szakszerűen (vagy nem egyszer szakszerűtlenül) művelők egyre bővülő köre munkálkodásának különböző színvonalú eredményei is. Erről tanúskodnak a magyar és az egyetemes hadtörténet eseményeit megjelenítő kiállítások, könyvek, tanulmányok, cikkek, konferenciák, viták, televíziós és rádióműsorok.

[70] Lásd *Magyar Tudomány*, 2004. 11. sz. 1190–1246. o.

POLLMANN FERENC

HÁBORÚ ÉS BÉKE A TÖRTÉNELEMBEN

E beszélgetés megszervezésével a legfőbb célunk az volt, hogy a történészeket és a hadtörténészeket – még ha csak képletesen is, de – egy asztalhoz ültessük. Méghozzá nem valami formális konferencia keretei között, ahol honi szokás szerint általában nem vagy csak alig marad idő a leglényegesebbre, tudniillik a vitára, hanem egy ilyen workshopon, azaz műhelybeszélgetésen, és ennek keretei között vitassuk meg közös dolgainkat. A rendezvényünk címéül választott *Történelem – hadtörténelem* szándékaink szerint ugyanis éppen azt hivatott kifejezni, hogy *vannak* közös dolgaink; amelyeknek mibenléte azonban már alkalmasint vita tárgya lehet. A két tudományterület viszonya *általában*, illetve a hadtörténet helye a társadalomtudományok rendszerében – íme két témakör azok közül, amiket megvitatásra alkalmasnak gondoltunk.

Kiindulópontunk legyen egy másik, az emberi társadalmak történetét jellemző, alapvetően diszjunktív fogalompár: a *háború* és a *béke*. Nyilván szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy a kétfajta társadalmi létállapot abszolút diszjunktivitása voltaképpen fikció. A nemzetközi jog kategóriái a hadiállapot kezdetének és végének precíz meghatározására a diszciplína jellegéből következnek, és természetesen a különböző szintű jogalanyok megváltozott jogi státusának (az ezzel együtt járó jogoknak és kötelezettségeknek) érvényesíthetőségére reflektálnak. Csakhogy a háborúk nemritkán hadüzenet nélkül kezdődnek, és az sem példa nélküli, hogy a hadba lépés deklarálását nem követi a harccselekmények megindulása. Ilyenformán a fenti fogalompár létezése feltételezi egy meghatározatlan kiterjedésű átmeneti („szürke") zóna meglétét is. Ezzel együtt mégis működőképes megközelítés lehet, hogy a történelmet háborús és békés periódusok váltakozásaként írjuk le. Az összesített mérleg nyilván az utóbbiak javára billen, bár szorgos kutatók elképesztően sok háborút (és következésképpen háborús évet) képesek összeszámolni.

Mármost amennyiben a történész feladataként a történelem egészének kutatását feltételezzük, a hadtörténész számára teljes joggal utalhatjuk ki a fogalompár „háború" tagja által leírható területet. Ehhez azonnal két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt, hogy bármennyire is az *egész* történelemre szól a történész jogosítványa, a gyakorlatban azonban inkább megelégszik a *békés* történelem vizsgálatával. Ezért nevezhetnénk őt akár *béke*történésznek, így különböztetve meg a *had*történésztől. Az utóbbi elnevezés előtagja ez esetben nem egészen illeszkedik a háború-béke fogalompárunkhoz. De – és ez lehet a második megjegyzés – a hadtörténet, hagyományos felfogása értelmében valójában háborúk (hadjáratok, csaták) története. Ezzel a terrénummal pedig a (béke)történész hagyományosan nem foglalkozott, átengedve azt a hadtörténésznek.

Egy további fogalompár beiktatásával tovább pontosíthatjuk megközelítésünket. Ha a *háború* és a *béke* horizontálisan tagolja az emberi társadalmak történetét, a *civil* és a *katonai* szféra megkülönböztetése vertikális metszetben teheti ugyanezt. Ebben az esetben nyilvánvalóan nem kérdéses, melyik szelet jut a had- és melyik a (béke)történésznek. Természetesen itt is beszélhetünk *átmeneti* zónáról, hiszen a civil társadalom egy része (jellemzően a férfinépesség) – legalább is a védkötelezettség valamilyen formájának teljesítéséből fakadóan – a katonai szférához (is) tartozik. Mindenesetre a fogalompár két

tagja ebben az esetben is kiegészíti egymást. A civil és katonai szféra megkülönböztetése háborúban és békében is releváns, jóllehet kiterjedésük és egymáshoz viszonyított helyzetük dinamikusan változik.

Ily módon a *hadtörténet* és a béke- vagy civil, szóval a *nem-hadtörténet* egymás komplementereiként együttesen képesek lehetnek leírni a történelem egészét. Ebben a szemléletben mindazonáltal a hadtörténetírás említett hagyományos felfogása szerepel, amely szinte kizárólagosan a háborúk, illetve békeidőben a hadsereg történetének kutatására koncentrál. Minthogy mindehhez nélkülözhetetlen a katonai szakértelem, s minthogy ilyen szaktudással a nem-hadtörténészek nem rendelkeznek, a hadtörténetírás és a nem-hadtörténetírás formálisan is elkülönül egymástól, amennyiben művelői nem háborgatják egymás birodalmát. Mint ismeretes, ez a hadtörténetírás kifejezetten praktikus szempontok – nevezetesen a tisztképzés, illetve a vezérkarok igényeinek kielégítése – érdekét tekinti első sorban szem előtt. Művelői leggyakrabban aktív vagy nyugalmazott hivatásos tisztek, akik professzionális katonai ismereteik mellé elsajátították a történeti kutatómunka gyakorlásához szükséges szakmai tudást is. Ennek a hadtörténetírásnak az eredményeit a történettudomány egésze nem vagy csak alig képes hasznosítani, műveinek száraz és túlzottan *katonás* stílusa miatt pedig a szélesebb olvasóközönség számára is fogyaszthatatlan.

A had- és a nem-hadtörténetírás közötti viszonylag merev válaszfal mindazonáltal az utóbbi évtizedek során meglehetősen átjárhatóvá vált. Ebben kétség kívül a legfontosabb szerepet a hadtörténetírás jelentős átalakulása játszotta. Nem tűnt el, csupán kisebb jelentőséget kapott a szűk szakmai közönségnek szóló, hagyományos módszerekkel és kutatási témákkal operáló irányzat. Alapvetően kiszélesedett ugyanakkor a tudományterület tárgya és ez szükségképpen maga után vonta, hogy a hadtörténetírás közelebb került a történettudomány egészéhez. Itt különösen a háború értelmezésében figyelhető meg komoly változás. Úgy tűnik, néha egy kissé túlhangsúlyozzuk, hogy a *totális háború* teszi valóban globális társadalmi jelenséggé a háborút, amennyiben az érintett emberi közösségek társadalmi, gazdasági és szellemi szféráját egyaránt hatása alá vonja. Csakhogy a háború a XX. század előtt is – igaz, eltérő mértékben – befolyásolta az említett szférák működését, gondoljunk csak a példa kedvéért azokra a folyamatokra, amelyek az ókori Rómában Marius hadseregreformjához vezettek. Mindenesetre a háború politikai, gazdasági, társadalmi, spirituális stb. hatásainak és következményeinek vizsgálatát ma már nem lehet a korábbi szűk módszertani apparátussal és forrásbázison folytatni.

Ugyanez elmondható a másik fontos terület, a *katonai* és a *civil* szféra – illetve más megfogalmazásban a hadsereg és a politika – viszonyának kérdésében is. A hadsereg mint intézmény története, a hadkiegészítés, a haditechnika stb. szűken vett szakmai problémáin túl a fegyveres erők társadalmi beágyazottsága vagy a professzionális tisztikar mint sajátos társadalmi elit szociológiai vizsgálata újfajta szemléletet és új megközelítéseket igényelt.

A hadtörténetírásnak nyitnia kellett, és a nyitás iránya adott volt. Az új eredmények ugyanakkor egyre inkább illeszkedhettek a „civil" történetírás kutatásaihoz. Mindennek eredményeképpen a hadtörténészek és a nem-hadtörténészek közötti szakmai együttműködésnek az elvi lehetősége minden korábbinál szélesebbre nyílt. Ez a kooperáció a nemzetközi tudományos világban élő gyakorlat – nálunk azonban egyelőre akadozik a megvalósítása.

Vajon milyen okok állhatnak e jelenség hátterében? Míg a nemzetközileg számottevő tudományos potenciállal rendelkező országokban – részben a polgári demokráciákra jellemző civil kontroll következményeként – a hadtörténeti kutatások művelése részben vagy teljes egészében nem katonai intézményekben folyik, nálunk ismeretes módon egészen más a helyzet. Hadtörténeti stúdiumokat – eltekintve most néhány vidéki felsőoktatási intézményben megszervezett kérészéletű kísérlettől – kizárólag a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen oktatnak. Ilyen jellegű kutatómunkát pedig az említett egyetem hadtörténelem tanszékén kívül az ugyancsak a honvédelmi tárcához tartozó HIM Hadtörténeti Intézetben végeznek. A hadtörténet művelése tehát szilárdan a katonai szféra felügyelete alatt áll, aminek a korábbi évtizedekben számos pozitív következménye volt. A jelenlegi megváltozott gazdasági, pénzügyi és nem utolsó sorban politikai feltételek között azonban ez az adottság nem feltétlenül jelent előnyt.

Sajátos módon a honi hadtörténetírás katonai „alárendeltsége" tükröződik a tudományágnak a tudományok rendszerében kijelölt helyében is. A fentiekben elméleti megfontolások alapján e diszciplínát a történettudomány részének tekintettük, amint ez széles körben általánosnak számít a nemzetközi tudományos közvélekedésben, jóllehet léteznek más megoldások is. Nálunk mindazonáltal „hivatalos" megítélés szerint a hadtörténet a hadtudomány részterülete. Ezt látszik alátámasztani, hogy a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya illetékességi körébe tartozó tudományterületek között hiába keresnénk a hadtörténetet; a gyakorlatban ezzel a tudományággal a IX. osztályhoz tartozó Hadtudományi Bizottság foglalkozik. Ezt bizonyítja, hogy az említett osztályhoz tartozó hadtudományi köztestületi tagok 2004-ben elfogadott állásfoglalása feladatának tekinti egyebek mellett a hadtörténeti kutatások elkövetkező 4-5 évre érvényes fő kutatási irányainak meghatározását is. Ennek az álláspontnak a markáns megjelenítője a néhány éve megjelent Hadtudományi Lexikon, amelyben jellemző módon nem is találunk hadtörténelem vagy hadtörténet címszót, ellenben a hadtudomány szócikkből kiolvashatjuk (ha nem is *expressis verbis*), hogy a hadtudomány egyes részterületeinek történeti vonatkozásaival foglalkozik az általunk keresett diszciplína. Igaz, a szócikk szerzője azt sem hallgatja el, hogy élénk vita folyik a hadtudomány struktúrájának pontos körvonalazását illetően. Mindazonáltal a fegyveres erők, illetve a hadművészet történetével foglalkozó tudományterületeket (ez alatt gondolom a hadtörténet értendő) másokkal együtt azok közé sorolták, amelyek „bizonyos mértékig támaszkodnak ugyan más tudományágakra, de a hadművészeti nézőpontot a maguk számára meghatározónak tartják". Legalábbis ez volt a jellemző a lexikon szerint nálunk a rendszerváltásig, de hozzátehetjük: a jelek szerint így maradt ma is.

A hadtörténészek és a nem-hadtörténészek közötti lehetséges együttműködést nehezítő tényezők között el kell azt is mondani, hogy a fentebb említett válaszfal elvékonyítása, illetve végső lebontása érdekében egyik fél sem tett még meg minden erőfeszítést. Feltehetőleg főként a régi beidegződések továbbéléseként a nem-hadtörténész kollégákban élnek még bizonyos fenntartások a hadtörténetet művelő intézményekkel szemben, annak ellenére, hogy egyébként jó személyes kapcsolatokat ápolnak ezen intézményekben dolgozó barátaikkal vagy ismerőseikkel. Mégis, ez a látensen meglévő rezerváció azt eredményezi, hogy az említett kutatóhelyek gyakran kimaradnak a tudományos hírcseréből, nem értesülnek rendezvényekről, nem kapnak meghívásokat, röviden: a tudományos közélet perifériájára szorulnak. Ezen a helyzeten csak némiképp enyhít, hogy in-

formálisan azért mégis csak eljutnak a hírek és néha a meghívók is a hadtörténészekhez, és a hasonló alapon szerveződő együttműködés is hoz gyümölcsöt mindkét fél számára.

Mindazonáltal a bizonyos fokú kirekesztettség érzése nyilvánvalóan nem könnyíti meg a kimerészkedést a korábbi szakmai alapon létesített elefántcsonttoronyból, holott ez egyre inkább kényszer a hadtörténetírás számára. A váltás ráadásul nem csupán a kutatási területre és a módszerekre vonatkozik. Az a felismerés, hogy mostantól (vagy inkább már tegnaptól) *másról*, *másként* és tulajdonképpen *másoknak* kell hadtörténeti munkákat írni, olyan új kihívás, amely nehezen egyeztethető össze a korábbi viszonylagos védettséggel. A történettudomány egészét érintő viharos változások következményei a magyar hadtörténetírás egészét lényegében érintetlenül hagyták, habár a legkiválóbbak eddig is képesek voltak bekapcsolódni a nemzetközi vitákba.

Megoldatlan ugyanakkor a szakmai utánpótlás kérdése. A megváltozott lehetőségekhez és igényekhez eleve alkalmazkodni tudó hadtörténészeket intézményes formában nálunk sehol sem képezik: történészképzés van, hadtörténészképzés nincs. Ám ha lenne, önmagában az sem biztosítana megoldást, hiszen a jelenlegi helyzetben semmi sem tudná garantálni, hogy a fiatal hadtörténész olyan munkahelyre kerül, ahol speciális felkészültségét hasznosítani is tudja. Ilyen körülmények között viszont ez a jelentős tudományterület soha sem fog rendelkezni a szükséges számú szakemberrel ahhoz, hogy jelentőségének megfelelő teljesítményt nyújtson.

Végeredményben tehát bármilyen – és bármennyire növekvő – fontosságot tulajdonítsunk is a hazai hadtörténetírásnak, a szakmai változtatás kényszere érezhető ugyan, megvalósításának feltételei azonban jórészt hiányoznak.

ZACHAR JÓZSEF

CSAKIS CSATATÖRTÉNET?

Hadtörténelemről, hadtörténetírásról

Mielőtt vitaülésünk témájába belevágnánk, és megkísérelnénk a hadtörténetírásnak a történetírással való viszonyát feltárni, bevezetésként talán abból kellene kiindulnunk, hogy meghatározzuk a tágabb fogalom tárgyát, majd ahhoz viszonyítottan a vitatott részterületre utalóét. Az nem lehet kérdéses, hogy a történetírás a történelemtudomány eredményeinek a megörökítése.

Ha ez így van, első kérdésünket úgy kell feltennünk, mire is irányul az adott tudományág figyelme, mi az a történelem? A legáltalánosabb válasz úgy hangozhat, hogy az emberi lét egyes koraiban és azokon belül a természethez fűződő, valamint az egyes embercsoportok egyes szféráiban (létezési és működési területeiben) és intézményeiben (egységeiben, szervezeteiben) történő, illetve a más embercsoportokkal kapcsolatos események, folyamatok, tendenciák összessége jelenti a történelmet. A végtelenségig leegyszerűsítve, ha az idő múlását érzékelő ember számára a ma a holnap tegnapja, akkor minden, ami az emberekkel, más szóval az emberiséggel történik, és minden, amit valaha is tesz, egyúttal történelem. A távolságtól függően az időbeli vetület alapján különböztetünk meg ős-, ó-, közép-, új-, legújabb- és jelenkort, bár ezek időhatárai állandóan vitatottak, változó módon meghatározottak. A szférák tekintetében szólhatunk gazdaságról, társadalomról, vallásról, politikáról, kultúráról, művészetről, tudományról, technikáról és számos más emberi megnyilatkozási területről, amelyek között sok esetben nehéz az elválasztó határokat meghúzni. Az emberi intézményekkel kapcsolatosan pedig azok rendkívüli gazdagsága miatt még megközelítő felsorolásra sem vállalkozhatunk, csupán utalunk néhányra: család, nemzetség, törzs, nép, társadalom, egyház, ország, nemzet, állam, államszövetség.

A fenti vázlatos fogalmi tisztázás alapján logikusan következik, hogy a történelemtudomány az egész emberiség múltjával kapcsolatos, annak kutatásával, ábrázolásával és értékelésével foglalkozó diszciplína. Más szavakkal, ez az átfogó tudományág, amely a többihez hasonlóan a tárgyi tudáson túl feltételezi a megismerést lehetővé tévő mesterségbeli és a megjelenítést elősegítő művészeti adottságot is, igényt formál arra, hogy az emberiség minden egyes korszakával, szférájával és intézményével kapcsolatosan vizsgálódjon. A kutatott tárgy bonyolultsága, kiterjedtsége, összetettsége miatt már a feltárás időszakában, de különösen a feldolgozás és közreadás tekintetében a történelemtudomány szükségszerűen nem lehet általában vett, hanem egy-egy adott intézmény, szféra vagy korszak keretén belül marad. Még így is meghatározóan segédtudományokként támaszkodik minden olyan rokondiszciplínára, amely az emberiség múltjával kapcsolatos tárgyi és írásos emlékekkel foglalkozik. A történelem forrásaival kapcsolatosan kiemelést érdemel a régészet és a néprajz, a kronológia és a genealógia, az írástörténet és a pecséttan, az éremtan, a címertan és még számos más részterület. Ezeken túl azonban az emberi együttélés mai egyes szféráinak és egyes intézményeinek mibenlétével foglalkozó önálló tudományoknak (közgazdaságtan, szociológia, politológia stb.), pontosabban azok egyes korokbeli múltbeli vetületeinek a történelemtudomány vizsgálatába való be-

vonása is elengedhetetlen. Ezeknek a saját feltáró, elemző és értékelő tevékenységből való elhagyása csak félreértésekhez, pontatlanságokhoz, tévedésekhez vezethet, miként ezt számos példa tanúsítja.

Mai vitánk szempontjából itt kell erőteljesen kiemelnünk, hogy a társadalomtudományok gyűjtőkategóriájába tartozó és erősen leegyszerűsítetten legalább két intézménynyel: a felfegyverzett emberek csoportjával, a katonasággal és az ő alaptevékenységükkel, a háborúval foglalkozó hadtudomány múltbéli vetülete teljesen megkerülhetetlen a hadtörténelem-tudomány, de bizonyára általában a történelemtudomány szempontjából. Már e kiindulópontnál fontos megemlítenünk, hogy az ősi magyar had szó eleve kettős jelentésű: egyszerre jelent katonaságot (például hadfi = katonáskodó férfi, hadastyán = hadi aggastyán = kiöregedett katona) és háborút (például hadat üzen = bejelenti a háborús állapotot, hadba vonul = háborúba indul). Ezért ismét vázlatosan azt kell megismételnünk, hogy a hadtudomány az a diszciplína, amelyik alapvetően a hadsereggel és a hadviseléssel kapcsolatosan felmerülő kérdéseket dolgozza fel a tudomány eszközeivel. (A magyar had szónak a német nyelvbéli szétválása eredményezte, hogy a közelebbi délnémet nyelvterületen a Kriegswissenschaft, míg az északnémetin a Militärwissenschaft vált meghatározó megnevezéssé.) Ezt immár némileg kibontva, a hadtudomány a társadalomnak a saját állam megvédését vagy egy másik állam megtámadását (esetleg saját kormányzati-uralmi struktúrájának megváltoztatását) célzó gazdasági, politikai, erkölcsi, tudományos, műszaki felkészítésével, a haderő összeállításával, kiképzésével, fenntartásával, hadbavetésével, a fegyveres harc vezetésével és megvívásával, az élőerő és az anyagi javak, eszközök ehhez való biztosításával és felhasználásával foglalkozik. Téves az a sokszor hangoztatott nézet, mely szerint a hadtudomány csupán a hadsereggel és a háborúval harcászati (taktikai, azaz egyes fegyveres kötelékek közti), hadműveleti (egy adott hadjárattal kapcsolatos tevékenységek összességére vonatkozó) és hadászati (stratégiai, azaz valamennyi hadszíntér és rendelkezésre álló saját, illetve ellenséges fegyveres erőre kiterjedő) megközelítés alapján foglalkozó diszciplína. Ugyanígy hasonlóan erősen leegyszerűsítő és ezért téves a másik irányból érkező felfogás is, amely szerint a hadtudomány csupán az a tudományos irányzat lenne, amely kizárólag a háborút, mint a gazdasági, ideológiai vagy politikai akarat végső, fegyveres erő alkalmazásával történő kényszerítő eszközét (másként az állam saját ezirányú intézményrendszerének megvédését vagy az ellenség államának a szétzúzását) vizsgálja.

Amennyiben a hadtudomány egyes részterületeinek múltbéli jelenségeire irányuló feltárás, elemzés, rendszerezés a történelemtudomány eszköztárával, módszereivel és eljárásaival történik, akkor beszélünk hadtörténelem-tudományról. Másként megfogalmazva, a hadtörténelem-tudomány két társadalomtudományi diszciplína, a had- és történelemtudomány közti átmeneti, köztes, de önálló tudományág, amely a hadügyi fejlődés és a fegyveres összecsapások történelmi megjelenési formáinak megismerését és megismertetését célozza az egyes korok vonatkozásában. Ennek műveléséhez tehát a tudományág művelőjének kétirányú felkészültsége szükséges. Az már más kérdés, hogy mind hadiműveltség nélküli történészek, mind történelmi ismeretek nélküli hadfiak sokszor átnyúlnak egymás területére is, éppen ebből származik számos félreértés. A hadtörténelmi események, folyamatok és tendenciák valós helyének, hiteles mibenlétének megértését az is akadályozza, hogy az egyoldalú ismeretekkel rendelkező kutatók világnézete, továbbá félig való tájékozottságukból fakadó elmélete és módszertana fogalom-

zavart is eredményezett és eredményez. E tekintetben csupán egyetlen momentumot idézünk fel. Kimondottan a hadtudomány területére utalható írásos művek ugyan – egyes ókori kínai, mezopotámiai, egyiptomi, görög és római, illetve koraközépkori arab kivételektől eltekintve – csak a XV. századtól kezdődően maradtak reánk, de az egyéb jellegű írásos, valamint a számos területen megmaradt tárgyi hagyaték sok fontos ismeretet nyújt a korábbi idők hadtörténelmére vonatkozóan is. (Az eseménytörténet szempontjából külön kiemelést érdemelnek az írásos hagyaték köréből a pusztán tényközlő krónikák, a valamivel bővebb ismertetést tartalmazó évkönyvek, a személyes élményeket megőrző levelek, naplók.)

Az egyes történelmi korok hiteles hadtörténészi feltárása feltételezi a történészi felkészültséget, mivel természet-, technika-, gazdaság-, politika- és művelődéstörténeti beágyazottság nélkül, pontosabban anélkül, hogy ezeknek a hadifejleményekre gyakorolt hatását ismernénk, csak felemás eredményű lehet a hadtörténetírás. Ugyanakkor a kutatómunka nem általában irányul a vizsgált korszakra, hanem leszűkítve konkrétan a katonapolitika, a hadügy, a haderő állapotára, helyzetére, továbbá a fegyveres összecsapások (hadseregek korlátozott keretek közt maradt harctevékenysége) és a háborúk (szembenálló államok közti konfliktusok haderők bevetésével vívott, kiterjedtebb tér- és időbeli eldöntése) történetére, ezen belül a hadművészet, a haditechnika, a hadigondolkodás erre gyakorolt hatására, mindez pedig hadtudományi ismereteket is nélkülözhetetlenné tesz.

Világos, hogy fentiekben a tudomány mai állapotára vonatkozóan fogalmaztunk. Tudomásunk van a történelemtudomány és a történetírás fejlődéséről, hiszen minden jövendő történész kötelező tananyagát képezi a történetírás története is. Magunk ezúttal erősen vázlatosan a német műveltségű hadtörténetírás fejlődését villantjuk fel. A számos államiságra tagolt német nyelvterületen kezdetben – ókori példák nyomán – az egyes hadjáratok felidézése, kiemelkedő hadvezérek személyének és tetteinek évkönyvekben, krónikákban való megörökítése, jelentős haditetteknek a szépirodalmon belüli leírása, majd azon kívüli elmélkedő és tankönyvszerű egybegyűjtése jelentette a hadtörténetírást. Aki ezt ma is így fogja fel, erőteljesen téved. Egy további megközelítés alapján ezt a témajegyzéket kezdetben a tudományos fejlődés csupán az erődítések építésének és rombolásának fontosabb példáival, az újabb fegyverek megjelenésére való kitekintéssel bővítette. Ma azonban már ez is kevés. Közelebb visz bennünket a mai felfogáshoz két további fejlemény a német nyelvű történetírás általános fejlődésének folyamatában: az állandó hadseregek korában a háborúnak történelmi jelenségként való felfogása és vizsgálata, valamint a hadszervezés fejlődéstörténetének figyelembevétele. Ez alapján születtek meg egyértelműen már egyes háborúkkal foglalkozó hadtörténelmi feldolgozások, a német források közül talán elsőként Bogislaus Philipp von Chemnitz (1605–1675) kortárs résztvevő műve a harmincéves háborúról.

E fenti kettős felismerés elfogadását segítette az egyre nagyobb létszámú hadseregeket működtetni hivatott tiszteket ki- és továbbképző katonai tanintézetek megszületése. Ez vezetett el azután ahhoz a – bevezetőben már felidézett – közmegegyezéshez a katonai gondolkodók növekvő számú publikációi eredményeként, miszerint a hadtörténelemtudomány a hadseregek (a csapatok megszervezése, felszerelése, felkészítése, irányítása) és a háborúk (a hadszíntéren való működés, a fegyveres harc megvívása) múltjával foglalkozó diszciplínát jelenti. Ugyanakkor a XX. század közepéig általánosan elfogadottnak tekintették Carl von Clausewitz (1780–1831) megfogalmazását, miszerint a háború

„nem önmagáért való dolog" (Ding an sich), hanem „az erőszak alkalmazása", mégpedig mint „a politikai érintkezés folytatása, annak végrehajtása más, sajátos eszközökkel". Ezért a háborúk folyamaként (a politikai szándéknak a háború eszközeivel való érvényesítéseként) felfogott hadtörténelmi fejleményeket alapvetően politikatörténeti megközelítéssel, annak eleve adott eszköztárával vizsgálták, ismét Clausewitz szavait abszolútként értelmezve: „a katonai szempont alárendelt a politikainak". Eközben a német anyanyelvű különböző országbeli történészek és az őket követők abból indultak ki, hogy a háborúk jelentik azokat a történelmi eseményeket, amelyek a legerősebben befolyásolták, sőt megváltoztatták az emberi életviszonyokat. Ugyanis általánosan elfogadták Alfred von Schlieffen gróf (1833–1913) nézetét a háborúnak az emberiség történetében való elkerülhetetlenségéről: „Az ínség és a nyomorúság, a betegség, a szenvedés és a háború – mind az emberi sors és természet maradandó elemei." Ez alapján a békeidőszakokban érvényesült haderőfejlesztésekkel, hadigondolkodás-változásokkal, haditechnikai újításokkal és azok következményeivel szemben a bekövetkezett hadiesemények feldolgozását helyezték előtérbe, mind az emberi teljesítmények, mind az emberi áldozatok azonos súlyú kiemelésével.

Ezekből kiindulva kezdődtek meg azután végre a speciális hadtörténeti vizsgálódások, mint a fegyvertörténet, az erődítménytörténet, a csatatörténet stb. kutatása. Ennek során a kezdeti leíró műfajt mind inkább felváltotta és uralkodóvá vált a felhalmozódott könyvtári-levéltári ismeretanyagra épülő, elemző-értékelő megközelítésű feldolgozás. Újabb érdeklődési területként jelentkezett hamarosan a hadtörténetírás keretei között a haditérképészet története, a hadseregszervezés története, a katonai kiképzés története, majd – az alakulattörténeteken túllépve – a fegyvernemek története. Ugyanakkor az egyes államok hadseregeinek vezérkarán belül sorra létrehozott hadtörténelmi szekciók a kutatást elsődlegesen a korábbi háborúk részkérdéseinek feltárásával kívánták előrelendíteni, elsődlegesen azok tanulságainak kiemelésével, mint az eljövendő háborús előkészületek számára hasznosítható példatár összeállítására törekedve. E tekintetben általánossá vált Helmut von Moltke gróf (1800–1891) nézete, miszerint „a hadtörténelem a háború békeidőben való oktatásának leghatékonyabb eszköze".

Ma a német nyelvű történetíráson belül erősen hangsúlyos felfogás, és ez elsődlegesen a hozzánk közel álló osztrák szakirodalomban tükröződik, hogy a hadtörténelem nem a politikatörténet függeléke, hanem olyan önálló tudományág, amely a köztörténetbe ágyazottan saját eszköztárával és módszertanával sajátos egyedi színt visz az általában vett történetírásba. Ugyanakkor már első mondatával nyomatékosan leszögezi a katonai tanintézetekben forgalomban lévő hadtörténelmi tansegédlet, hogy „a hadtörténelem az általános történelem egyik részterülete". A hadtörténelmi kutatásokon belül immár előtérben öt sajátosan felfogott jelentős témakör jelentkezik, ismét legnyilvánvalóbban az ausztriai kutatások területén. A hadelmélet története körében egy-egy történelmi korszak háborús képét, elméletét, doktrínáját és hadvezetési elvét vizsgálják, ez a Militärgeschichte. (A Militär szó egyaránt jelenti általában a katonát, leszűkítve a magas rangú katonát, e kettő alapján pedig még mindazoknak az embereknek az összességét is, akiket a hadiszolgálat valamilyen módon érint.) A hadszervezés történetén belül a honvédelem és a háborús előkészületek folyamatát helyezik középpontba, de ezeket szigorúan az adott állami erőfeszítés tükrében ábrázolják, ezt illetik Wehrgeschichte néven. (Az ősi Wehr szó a mai Verteidigung = védelem értelmében, de leszűkítetten immár csupán a

honvédelemmel kapcsolatosan és összetett szavakban fordul elő.) A hadseregtörténet, saját megnevezéssel: Heeresgeschichte fogja össze a szervezés-, fegyverzet-, felszerelés-, felkészítés-, állomásoztatás-, ellátástörténet területét. (A Heer szó máig megőrzött alapjelentése szerint az egy adott állam rendelkezésére álló összes fegyverest, a haderőt jelenti. A haderőnemek szerinti hadszerveződés idejétől kezdve van azonban egy leszűkített értelme is, ez szolgál az önállósult hadiflotta és légierő mellett a harmadik, a szárazföldi haderő megnevezésére is. Ezzel párhuzamosan a Heer szó eredeti jelentését átvette a Wehrmacht = véderő, majd később a Streitmacht = haderő fogalom.) A háborús folyamatok és cselekmények története alatt a hadászati és hadműveleti keretekbe ágyazottan vizsgált harcászati eseménytörténetet értik, ez a Kriegsgeschichte. (A Krieg egyértelműen a népek, államok közti fegyveres erők bevetésével megnyilvánuló szembekerüléssé fajult hatalmi konfliktust jelenti.) Végül egyre inkább önállósuló kutatási területet jelent a hadi vonatkozású hivataltörténet is, amelyet azonban még részben az államtudomány körébe tartozónak is tartanak.

Elsődlegesen a huszadik századi történelmi fejlemények hatására a német nyelvterületek hadtörténelemre vonatkozó mai tudománypolitikai irányelvei arra figyelmeztetnek, a hadtörténeti műveknek nem lehet feladatuk, hogy hadieseményeket vagy hadvezéreket igazoljanak, hogy a múltbéli fejleményeket aktualizálják, hogy a háborús magatartás példatárát szolgáltassák. (Ennek látványos megnyilatkozásaként még egyes korábbi, negatív tartalmi hordozóvá vált kifejezések használatát is határozottan kerülik. Így szerepel Közép-Európa értelemben Mitteleuropa helyett Zentraleuropa, a fentebb már említett Wehrmacht = véderő helyett a Streitmacht = haderő, a Kriegsministerium = hadügyminisztérium helyett Ministerium für Landesverteidigung = honvédelmi minisztérium stb.)

Érdekes módon, a fél évszázadon át eltérő ideológiai befolyás alatt különállóan működni kényszerült és nyugaton meghatározás nélküli, keleten szovjet meghatározottságú német hadtörténelem-tudomány ma már egységes és általános, az osztráknál részben egyszerűbben megfogalmazott, részben bővebben felsorolt megközelítéssel szól önmeghatározását illetően. E szerint az állam megvédését célzó gazdasági, politikai, erkölcsi, tudományos, műszaki felkészítésnek, a haderő összeállításának, kiképzésének, fenntartásának, hadba vetésének, a fegyveres harc vezetésének és megvívásának, az élőerő, az anyagi javak és eszközök biztosításának és felhasználásának a története jelenti összességében a hadtörténelmet. Ehhez, a magyarországi tudományos közéletben képviselthez erősen hasonló önmeghatározáshoz tartozik azután az egyes részterületek felsorolása. Ezek: a hadügy általános elméletének a fejlődéstörténete, a katonapolitika története, a biztonságpolitika története, a fegyveres harcra való felkészítés története, a haderőszervezés története, a katonai közigazgatás története, a hadkiegészítés története, a katonai kiképzés története, a hadieszközök fejlődéstörténete, a fegyveres erők alkalmazásának története, a hadászat, a hadművelet és a harcászat fejlődéstörténete (azaz a hadművészettörténet), a hadelméleti gondolkodás története. Összefoglalóan és röviden mindezt a hadtörténelmi tudományos útmutatás úgy fogalmazza meg, hogy ez a tudományág az egyetlen, amely a hadügy és a háború lényegének és elemeinek különböző korokban változó formában való jelentkezését a maga teljességében öleli fel. Nyilvánvalóan helyes értelmezéssel ez azt is magában hordja, hogy a hadtörténelem-tudományt a történelemtudomány szerves, egyúttal sajátos területének tekintik.

Talán nem érdektelen, ha befejezésül kitekintésként még arra is utalunk, hogy a hozzánk legközelebb álló ausztriai hadtörténészek tevékenységüket alapvetően három közintézményben folytatják. Főleg a régebbi korok kutatóinak munkahelyét jelenti hagyományosan az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) legrégebbi, önálló egységeként működő Hadilevéltár (Kriegsarchiv) különböző gyűjteményeiben elnyert közhivatali beosztás. Az újabb korral foglalkozók leginkább a Hadseregmúzem (Heeresgeschichtliches Museum) muzeológusai közül, illetve az ebbe betagolt Hadtörténelmi Intézet (Militärwissenschaftliches Institut) kutatói közül kerülnek ki. Végül a legújabb- és jelenkori hadtörténészek a Honvédelmi Akadémia (Landesverteidigungs-akademie) kutatórészlegében (Forschungsabteilung), illetve Hadászati és Biztonsági Intézetében (Institut für Strategie und Sicherheit) tevékenykednek. A hadtörténelem iránti egyre fokozódó érdeklődést tanúsítja, hogy újabban egyre több kutató kapcsolódik bele ebbe az Osztrák Állami Levéltár legfiatalabb, egyetlen még folyamatosan gyarapodó részlege, a Köztársasági Levéltár (Archiv der Republik), a Bécsi Egyetem (Universität Wien), a Jelenkortörténeti Intézet (Institut für Zeitgeschichte), a Kelet- és Délkelet-Európa Intézet (Ost- und Südosteuropa-Institut), az Ausztria-ismereti Intézet (Institut für Österreichkunde) és a Békekutató Intézet (Institut für Friedensforschung) munkatársai közül. Végül más tartományi, alapítványi, egyesületi és magánintézményekben is egyre inkább akadnak hadtörténelmi témákat kutatók, így elsődlegesen a már régóta múzeumként működő Gráci Tartományi Hadiszertár (Landeszeughaus Graz), a Theodor Körner Alapítvány Tudományos Bizottsága (Wissenschaftliche Kommission der Theodor Körner Stiftung), az Osztrák Hadtudományi Társaság (Gesellschaft für Österreichische Heereskunde) keretében tevékenykedők között.

Visszatérve immár saját vitatémánkhoz, ahhoz ugyanis, hogy milyen tudományos elvek, utak és módszerek alapján szólhatunk egyáltalán a hadtörténelem-tudományról, mint olyanról, a magyar történelemtudományon belül, már bevezetőként szögezzük le: paradigma (tudományos alapelvek, megközelítések összessége) van, paradoxon (látszólag ellentmondó felfogások találkozása) nincs. Sietve itt adunk választ címbéli kérdésünkre: a hadtörténelem fentiekben fejtegetettek alapján nyilvánvalóan és egyértelműen messze nem csupán csatatörténet, hanem a maga összetettségében a történelemtudomány sajátosan elkülönülő része, miként a hadtörténetírás a történetírásé.

De ha csupán a vitaindító előadással magát a csatát állítjuk is elemzésünk középpontjába, az adott kor történelmi és hadtudományi ismereteinek a birtokában, e vonatkozásban is fel tudjuk tárni a lehetséges és figyelembeveendő forrásokat, lehetőségünk nyílik az eseménytörténeti bemutatásra. Ha azonban a szükséges források egy-egy részkérdést illetően semmiképpen sem állnak rendelkezésünkre, sőt feltárásukra már remény sincs, a fenti – az adott korszakra vonatkozó, kétirányú egyéb – ismeretek alapján az általánosítás és tipologizálás alapján reális feltételezésekkel hidalhatjuk át az adott hézagokat. Ám még tovább is mehetünk. Ha történelmi ismeretünk alapján nyilvánvaló, hogy egy adott időpontot vagy helyszínt illetően egy adott kortárs tévedett, az erre vonatkozó helyesbítés egyenesen kötelező. De ugyanígy kötelező a helyesbítés, ha hadtudományi ismeretünk alapján nyilvánvaló képtelenséget közöl egy egykori résztvevő vagy akár a téma egy ugyancsak tudatlan korábbi közlője vagy feldolgozója. Ez messze nem a múlt átírása, egy adott esemény átértelmezése, hanem éppen téves vagy pontatlan közlések helyénvaló kiigazítása arra törekedve, hogy minél teljesebb ismerettel rendelkezzünk a va-

lóban lejátszódott eseményről, és azt minél reálisabban tudjuk az utókorból visszatekintve megítélni, ezáltal valós történelmi helyét kijelölni.

Akár egy csata, akár egy más típusú harccselekmény, akár egy hadjárat, akár egy háború vagy bármely ezekhez kapcsolódó körülmény képezi is a történetírás bármely szakágának a tárgyát, az írott és tárgyi források feldolgozásán túl nem kerülheti meg a sajátos hadtörténelmi ismeretekben meglévő hadtudományi vonatkozások hasznosítását. Az adatellenőrzés, a forráskritika ugyanis e vonatkozásban megkerülhetetlenné teszi ezt, a megfelelő tudás nélkül a legtöbb tévedési veszéllyel járó szűkebb szakterület bevonását a köz- és más történész számára, ha tárgyát illetően korrekt bemutatásra, hiteles állásfoglalásra törekszik. Ugyanakkor ismét nem felejthetjük az általános történelemtudomány és a hadtörténelem-tudomány szétválaszthatatlan kapcsolatának másik oldalát sem, a hadtörténetírás korrektsége és hitelessége is csak akkor biztosított, ha köz-, politika-, művelődés- és más történetági beágyazottságban jelenik meg a vizsgált fejlemény.

Összegzésként nem marad más, mint annak a leszögezése, hogy az egyetlen tudományként felfogott történelemtudomány számos részterületre oszlik, van gazdaság-, politika-, művelődés- és számos más történeti szakterülete. Ezek egyike a hadtörténelemtudomány. Ez ma hazánkban mégis azzal az érthetetlen megkülönböztetéssel párosul, miszerint a gazdaság-, politika-, művelődés- stb. történész egyszerűen, kijelölő jelző nélküli történésznek minősül a tudományos közéletben, ám a hadtörténész mindig megkapja a kiközösítő specifikus jelzőjét. Ezen túlmenően azonban, eltérően a külön megnevezett művészet-, technika- vagy tudománytörténésztől, akit a Magyar Tudományos Akadémia a minden más jelző nélküli egyéb történésszel együtt önálló bizottságokként a II. osztályba sorolt, külön megnevezés nélkül a IX. osztályba a hadtudomány művelőihez utasította és utasítja a hadtörténészt. Még annyi megbecsülésben sincs része, hogy a IV. osztálybeli agrártörténeti és elméleti vagy a VI. osztálybeli építészettörténeti és elméleti bizottsághoz hasonlóan megnevezésre kerülne. Ennyiben az I. osztálybeli ókortudományi bizottságban tevékenykedő, a Nyugat-római Birodalom bukása (476) előtti korszakokat illetően az emberiség múltjával bármely vonatkozásban foglalkozó többi tudóssal együtt besorolt történészekhez hasonlóan fedésben van, mégpedig a már említett hadtudományi bizottságáéban a IX. osztályon belül, ha csak nem minősítették az erre hivatottak értekezése tartalmi mondanivalóját annak idején köztörténetinek. Ez esetben a gazdaság-, politika-, művelődés- stb. történészhez hasonlóan sorolják a II. osztályban a történelemtudományi bizottság tagjai és külön jelző nélkül a történelemtudomány művelői közé.

Végül azok számára, akik még mindig nem értik a hadtörténetírás mibenlétét és a hadtörténelem-tudomány valós helyét a tudományok összességében, álljon itt máig megszívlelendő néhány idézet a Császári és Királyi Hadilevéltár 1899-ben Bécsben kibocsátott szolgálati szabályzatának 2. mellékletéből, amely „A hadtörténeti munkák írásáról" címet viseli: „A tudományos munka elmélyült komolysága, a történelmi ábrázolás állami és hadseregbeli értékére vonatkozó világos elképzelés, a teljes önzetlenség, amely e területen is a gyakran megfeszítő és önfeláldozó tevékenységben csak kötelezettséget lát és nem anyagi nyereségre törekszik, a férfias szerénység, amely Őfelsége szolgálatának érdekét mindenek elé helyezi és a saját érdeket figyelmen kívül hagyja, a szakadatlan szorgalom és a tudományos becsület érzése az az erkölcsi tulajdon, amely vagy adott, vagy nem adott, és amelyet szabályzat nem adhat, sem másként el nem nyerhető. [...]

Még egy kimondottan tehetséges író sem alkalmas hadtörténelmi munkára. Maga a jó stílus vagy az egyszerű írói rutin még nem megfelelő biztosíték, ha más feltételek hiányoznak. [...] Aki komolyan veszi a tudományos munkát, az előtt a hadiirodalom olyan nagyjai vannak, mint Károly főherceg, Clausewitz és mások, és az magáévá teszi a tudományosan képzett ember elidegeníthetetlen tulajdonát: a logikus gondolkodást és a logikus írásos kifejezésmódot. [...] Az a mód, ahogyan írunk, keltsen mindenképpen bizalmat az olvasóban. A dicséretben és szidalmazásban legyünk mértékletesek. [...] Óvatosan különösen a hadieseményeket tárgyaljuk, mivel a tömeg szeret ezek megítélésében könnyelműen eljárni. Annak a látóköréből, aki távol a hadszíntértől egy sokkal későbbi időben a hadviselő hadseregeknek csak körvonalaiban felismerhető mozdulatait tanulmányozza, kieshetnek lényeges, az iratokból sem világossá váló, a sikert elősegítő vagy éppen gátló mozzanatok. [...] A gyakorlati háborús tevékenység olyan, különböző természetű befolyások alatt áll, amely gyakran örök időkre a hadvezér vagy legfeljebb legközelebbi tanácsadója titka marad. [...] A Hadilevéltár minden történelmi munkájának felfogásában és irányzatában természetszerűleg egységnek kell lennie. Ezt az egységet az igazságra való törekvésnek, a szigorú, szakszerű és méltó pártatlanságnak kell képviselnie. [...] A hadtörténelmi osztálynak munkáinál állandóan arra kell ügyelnie, hogy a [mások által közreadott – Z. J.] valótlanságok, tévedések esetében megjelölje azokat a forrásokat, amelyek ezeknek ellentmondanak. [...] A cáfolat nem szavakat, hanem bizonyítékokat igényel, és a megjelenítés legsikeresebb formája az anyag iratokon alapuló tárgyalása. A szó szerinti irat általában hatásosabb és meggyőzőbb, mint az egyes szerző szubjektív ábrázolása bármikor is lehet."

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

VARGA E. LÁSZLÓ

A MAGYARORSZÁGON INTERNÁLT LENGYEL KATONÁK TÖRTÉNETÉHEZ

Vitéz Baló Zoltán ezredes visszaemlékezése, 1939–1944[1]

Baló Zoltán 1883. január 23-án született Budapesten értelmiségi családban. Elődei erdélyi székely kisbirtokosok voltak Háromszék vármegyében, a család nagybaconi eredetű. Nemességet Baló László kapott II. Apafi Mihály[2] fejedelemtől a XVII. században, akit következtében szolgált a Portánál Sztambulban. Nagyapja Baló Benjámin (1813–1869), a református egyház esperese Aradon, majd Déván. A református vallású tábornokok mellett az evangélikus vallásúakat is ő kísérte az aradi vesztőhelyre, mert külön evangélikus lelkész nem volt a helyszínen. Nyolc gyermeke született, a legidősebb köztük Géza[3] utónevű, Baló ezredes apja. Jogász volt, postafőigazgatóként dolgozott Budapesten. Első felesége Czanyuga Jolán,[4] második Perlaky Ilona,[5] akivel 1888-ban kötött házasságot. Az öt gyermek közül a legidősebb Zoltán, a korán elhalt Miklós[6] és Irén[7] az első, Ilona[8] és Benjamin – hivatásos tiszt, 2. huszárezredbeli főhadnagy, elesett[9] az első világháborúban – második házasságából születtek.

Baló Zoltán felesége Bogdány Magdolna,[10] soproni polgárcsaládból származott. Két gyermekük született, Magdolna[11] és ifj. vitéz Baló Zoltán.[12]

---

[1] Bevezetőnkben nem taglaljuk az internáltak történetét. Történetüket legrészletesebben lengyel nyelven *Lagzi István* dolgozta fel két munkájában. Lásd: Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę. Poznań, 1987. és Uchodzcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej. Warszawa, 1980.

[2] II. Apafi Mihály (1673–1713) erdélyi fejedelem. Még apja életében, 1681-ben megválasztották. A Porta mégis Thököly Imrét nevezte ki, akit a császári hadak kiszorítottak Erdélyből. Miután I. Lipót kormányzóságot hozott létre a fejedelemség irányítására, 1695-ben Apafit Bécsbe vitette. Ott halt meg.

[3] Dr. Baló Géza (Arad, 1851 – Budapest, 1927).

[4] Czanyuga Jolán (Budapest, 1860 – Gödöllő, 1924).

[5] Perlaky Ilona (Budapest, 1859 – Budapest, 1938).

[6] Baló Miklós (Budapest, 1888 – Budapest, 1908).

[7] Baló Irén (Budapest, 1887 – Budapest, 1970).

[8] Baló Ilona (Budapest, 1889 – Budapest, 1980). A családfa Baló Magdolna tulajdonában (Budapest).

[9] Baló Benjámin (Budapest, 1894 – Wana, Bukovinában 1917). 1917. aug. 11-én Frumoza községben temették el. 1918-ban exhumálták és a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra. A gyászjelentés Baló Alinka (Budapest) tulajdonában.

[10] Bogdány Magdolna (Sopron, 1895 – Budapest, 1967).

[11] Baló Magdolna (Budapest 1928), festőművész, grafikus

[12] ifj. vitéz Baló Zoltán (Cegléd 1923 – Budapest 2003). A Bolyai János Műszaki Akadémián 1943. aug. 20-án avatták hadnaggyá, utász. Hivatásos tiszt, főhadnagy 1952-ig. Ekkor tartalékos honvéddé fokozták le, és elbocsátották a Néphadseregből. 46 éves korában végezte el a Műszaki Egyetem geodézia szakát, térképész-geodétaként dolgozott. A HM Rehabilitációs Bizottsága előterjesztésére Für Lajos honvédelmi miniszter HM

1901-ben érettségizett jó eredménnyel a Reáltanoda utcai gimnáziumban, majd a Műszaki Egyetemre iratkozott be. Döntését még a szemeszter megkezdése előtt megváltoztatta, s a Ludovika Akadémiára ment, ahol államköltséges helyen végezte tanulmányait gyalogsági szakon. 1904-ben avatták hadnaggyá,[13] kiváló eredménnyel. Szolgálatát a 18. honvéd gyalogezredben kezdte Sopronban (alantos tiszt), 1913-ban a 29. honvéd gyalogezredhez vezényelték Budapestre, ahol ezredsegédtiszt, zászlóaljparancsnok. Az 1909/10-es tanévben felsőbb tiszti tanfolyamot végzett kiváló eredménnyel.

Az első világháború kitörése után egységével[14] a szerb, majd 1915-ben az orosz frontra került. 1914-ben és 1916-ban megsebesült. Az első sebesülési érmet 1915-ben Károly trónörökös személyesen nyújtotta át[15] neki a Kárpátokban. 1916. június 16-án[16] a Bruszilov-offenzíva idején, a bukovinai frontszakaszon, Dobronoutz[17] nevű községnél esett hadifogságba. Moszkván keresztül vonattal 33 napig tartott útjuk Habarovszkba. Négyévi hadifogság után 1920-ban az oroszok egy hadifogolycsoporttal – a rangidős tiszt ő volt – Vlagyivosztokban átadták Japánnak. További elutazásukig különlegesen jó elbánásban volt részük, s ezt ajándékkal köszönték meg a japánoknak.[18] A déli földtekét megkerülve hajón Olaszországba érkeztek, onnan vasúton jöttek haza.[19]

Hivatásos katona maradt, az igazolóbizottság igazolta.[20] 1926-ban a harctéren tanúsított helytállásáért vitézzé avatták.[21] Őrnaggyá lépett elő, a 2. gyalogezredben Budapesten

---

25/93. sz. parancsával 1993. márc. 31-én rehabilitálta és alezredessé léptette elő. Az előléptetési okirat özv. ifj. Baló Zoltánné tulajdonában (Budapest). Édesapja után viselte a vitézi címet.

[13] Rendfokozati előlépései: fhdgy. 1909. május 1., szds. 1914. aug. 1., őrgy. 1921. febr. 1., alez. 1924. szept. 1., ezds. 1929. nov. 1. A m. kir. honvédség és csendőrség névkönyve (1905–1917); A magyar kir. honvédség névkönyve (1927., 1928); Személyügyi Rendeletek 1921. febr. 23. 9. sz., 1924. aug. 20. 23. sz., 1929. nov. 1. 28. sz.

[14] A 29. honvéd gyalogezred parancsnoka Ehmann József ezds., amely a 40. honvéd gyaloghadosztály (Budapest) alárendeltségében vonult ki a frontra. Ennek parancsnoka Braun József altbgy., vezérkari főnöke alsókománai Álgya-Pap Sándor vk. őrgy. volt. In: Az o–m hds. hadrendje 1914. aug. elejétől 1914. szept. végéig. A Vitézi Rend tulajdonában, kéziratos másolat.

[15] Baló ezredes rövid visszaemlékezése magnószalagon. Baló Magdolna tulajdonában.

[16] Uo.

[17] Dobronoutz (lengyel elnevezése Dobronowce, románul Dobronauti) Bukovinában található Czernowitztől 36 km-re északra, az Okna és Toporoutz (lengyel elnevezése Toporowce) nevű helységek között, ez utóbbi felett É-Ny-ra. Teljes mértékben ukránok által lakott falu. Ma az Ukrán Köztársaságban.

[18] Lásd a függelékben közölt 1. sz.dokumentumot.

[19] Baló Magdolna közlése (2003).

[20] Személyügyi Rendeletek, 1921. febr. 9. 6. z. 53. o. A honvédségben 1919. nov. 16.-a után mindenkit leigazoltak. Az igazolás időszaka a Károlyi-kormányzat és a Tanácsköztársaság alatti tevékenységre vonatkozott. Amennyiben az illető hadifogságban volt, a fogságba esés körülményeit és ottani magatartását is megvizsgálták. Balónál csak ez utóbbi kettőt, mert 1916 nyarától hadifogoly volt. Személyügyi Rendeletek, 1921. febr. 9. 6. sz.

[21] *Pekár Gyula* (szerk.): Vitézek évkönyve. Budapest, 1927. 21. o. A *Honvédségi Közlöny* 1926. szept. 1. 21. sz. 177. o. szerint a kormányzó 1926-ban Baló Zoltán nevű tanácsnokot vitézzé avatott és a vitézi cím használatát engedélyezte neki. Róla van szó ott is, mert akkor alez. volt (a tanácsnoki cím ennek felel meg) és 1926-ban a HM személyügyi osztályán szolgált. Valószínű, hogy a hivatalos közlönyben nem kívánták nyilvánosságra hozni katonai mivoltát, ezért jelölték tanácsnoknak, de a Vitézek évkönyvében alezredesként szerepel, az ott közzétett születési évszáma – 1883. jan. 21. – és alezredesi rendfokozata megfelel a valóságnak. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy róla és nem egy másik Baló Zoltánról van szó, aki szintén létező személy volt a m. kir. honvédségben. Ő 1926. máj. 1-jétől volt szds., a m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóaljnál szolgált. A magyar királyi honvédség névkönyve 1927. 67., 147. o. Született 1899. jan. 15-én, tényleges szolgálatának

és Cegléden első segédtiszt, zászlóaljparancsnok (1920–1925). Ezután a HM személyügyi osztályán szolgált 1929-ig.[22] Katonai pályáját Szegeden fejezte be, ahol előbb a 9. gyalogezred – Horthy Miklós kormányzó háziezredének – parancsnoka (1930–1935), majd testnevelési felügyelő – levente parancsnok (1935–1937) –, az ifjúság honvédelmi neveléséért és haderőnemen kívüli kiképzéséért volt felelős. Szegeden volt még egy megbízatása: 1931–1932-ben a Csongrád vármegyei Vitézi Széknél vitézi székkapitány.[23] Vezérkari tanfolyamra már nem jutott el,[24] 1937-ben nyugállományba helyezték, Budapestre költözött családjával. A MOVE Lövész Ligában tevékenykedett, ahol 1937–1938-ban országos főlövészmester és ügyvezető alelnök,[25] 1939–1944-ben a Lövész Liga elnöke.[26] 1943–1944-ben a MOVE egyik (országos) társelnöke.[27] Szolgálati ideje során helytállásáért számos kitüntetésben volt része, „szépen dekorált tisztnek" nevezhette magát.[28]

A második világháború kezdetén, amikor a Szovjetunió 1939. szeptember 17-én keletről megtámadta Lengyelországot, Teleki miniszterelnök megnyittatta a határt a beözönlő lengyel polgári menekültek és a hazánk területére Kárpátalján érkező katonák előtt. Az esemény a nyugdíjas éveit töltő Baló Zoltán életében is fordulatot hozott. Szeptember 22–23-án felállították a HM 21. osztályt[29] (hadifoglyok és katonai internáltak

---

kezdete 1916. aug. 18. Uo. 1940. évi kötet 118. o. A második világháború alatt ezds. lett, de a gyalogságtól átkerült a páncélos fegyvernemhez. A nyilasok mellett fejtett ki propagandát 1944-ben, 1945-ben nem tért haza Nyugatról. Őt is vitézzé avatták, és páncélos ezredesként nem egy iratban vitéz nagybaczoninak van jelölve. Ez nyomdai hiba lehet, mert Baló Magdolna szerint Nagybaconból származó Baló Zoltán egy van, az ő édesapja, vitéz Baló Zoltán ezds. A Nagybaczoni nemesi előnevet hivatalosan nem használta, mert az okirat Erdélyben volt, így nem tudta igazolni nemességét.

[22] *Honvédségi Közlöny,* 1929. szept. 1. 22. sz. és nov. 1. 28. sz.

[23] MTNCT 1931. 23. o.; 1932. 25. o.

[24] Baló Magdolna közlése (Budapest, 2002) szerint Shvoy Kálmán altbgy. helyőrségparancsnok nem javasolta vezérkari tanfolyamra. Valójában nem felelt meg a tanfolyam előfeltételeinek: hadnagyok, főhadnagyok jelentkezhettek, nőtlen családi állapot, pár éves kitűnő minősítésű csapatszolgálat mellett. (Csak ezzel rendelkezett, mert nős volt, és már ezredes.)

[25] MTNCT 1937. 533. o.; 1938. 471. o.

[26] MTNCT 1940. 528. o.; 1941. 594. o.; 1942. 666. o.; 1943. 712. o.; 1944. 727. o.

[27] MTNCT 1943. 712. o.; 1944. 721. o.

[28] Kitüntetései 1916-os fogságba eséséig: Katonai Jubileumi Kereszt (Militär Jubileäumskreuz, 1908), 1912-13. évi Mozgósítási Kereszt (Erinnerungskreuz), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján („Signum Laudis" – Bronzene Militärverdienstmedaille am Band des Militärverdienstkreuzes), Katonai Érdemkereszt III. o. hadidíszítménnyel (Militäverdienstkreuz 3.Klasse mit der Kriegsdekoration), Ezüst Katonai Érdemérem a katonai érdemkereszt szalagján („Signum Laudis" Silberne Militäverdienstmedaille am Band des Militäverdienstkreuzes), Sebesülési Érem egy sávval, (Verwundetenmedaille mit 1 Streifen), Károly csapatkereszt (Karl Truppen-Kreuz). 1920 után: Osztrák Háborús Emlékérem 1914–1918 (Österreichische Kriegs-Erinnerungsmedaille), Magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal, Ezüst Katonai Érdemérem („Nagy" Signum Laudis, 1929), A honvédelmi miniszter okirati dicsérő elismerése (1929), III. o. Magyar Érdemkereszt (1930), Bolgár Szent Sándor Rend (1935), II. és I. o.Tiszti Szolgálati Jel (ez utóbbit 1941-ben kapta), Magyar Érdemrend középkeresztje (1937), Kormányzói dicsérő elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Bronzérem (1922), Kormányzói dicsérő elismerés jelét képező Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon a kardokkal, Újólagos kormányzói dicsérő elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Ezüstérem hadiszalagon (1942), XII. Pius Pápai Emlékérme, (1943), Lengyel Köztársasági Érdemrend tiszti keresztje (Krzyż Oficerski Orderu Rzeczypospolitej, post mortem 1999). A kitüntetések Baló Magdolna tulajdonában.

[29] Az osztály felállítására a HM 1/b (háborús szervezési) osztály intézkedett. A HM Elnökség 1939. szept. 22-én és 23-án adta ki a vonatkozó parancsokat, működését az osztály szept. 23-án kezdte meg. HL HM Eln. A-1939-50770.

osztályát). Barabás Emil altábornagy,[30] a HM akkori I. katonai csoport főnöke Szegedről jól ismerte, őt javasolta az osztály vezetésére. Nyugállományból visszahívott ideiglenesen ténylegesítettként vezette azt. Kezdetben vele együtt 4 fő alkotta állományát, de rövidesen a 45 000 katonai internálttal kapcsolatos munkák megkövetelték a létszámbővítést. 1940-ben már 21 fő dolgozott parancsnoksága alatt. Ebben: 8 tiszt, 7 altiszt, 1 hadbírósági tiszt, 1 polgári hivatalnok, 2 gépírónő és 2 szolga.[31]

A lengyel katonai internáltak számára több mint 100 tábort szervezett.[32] Együttműködött Antall Józseffel,[33] a BM IX. osztályának vezetőjével, aki a polgári lengyel menekülteket gondozta. Sok zsidó és nem zsidó lengyel katonát saját hatáskörét messze túllépve, feljebbvalói tudta nélkül átadott Antallnak.[34] Az előbbiek így kikerültek a katonai hatóságok látóköréből, immár polgári menekültként hivatalos lengyel útlevéllel vagy a zöld határon át elhagyhatták Magyarország területét, és a Franciaországban szerveződő lengyel hadseregbe távoztak.[35]

1939. október elején felállították a Magyar Királyságban Internált Lengyel Katonák Képviseletét,[36] amely a HM 21. osztály tanácsadó szerveként működött. Vezetője mindig németül jól tudó lengyel főtiszt vagy tiszt lett. Vele szoros, napi kapcsolatban állt, de szükség esetén tárgyalt Emisarski vk. alezredessel, budapesti lengyel katonai attaséval is. Az internáló táborokból történt tömeges szökések idején (1939 őszén és 1940 tavaszán)

---

[30] Barabás Emil (1886–1948) altbgy. 1936–1940-ben HM I. katonai csoport főnöke, 1941. febr. 1-jétől nyugállományban.

[31] Géppel írt kimutatás a HM 21. o. állományáról 1940-ben. Baló Magdolna tulajdonában. Lásd a függelékben közölt 5. sz. dokumentumot.

[32] Król Aleksander mk. alez. az internált lengyel katonák képviselője Balót búcsúztató beszédében 1943. okt. 30-án több mint 100 táborról szólt, lásd a függelékben közölt 11. sz. dokumentumot. Dembinski Stefan dd. tbk. az internáltak első képviselője. Magyarországi működéséről 1946-ban Londonban írott jelentésében 99 táborról név szerint tesz említést. Polish Institute and Sikorski Museum, London. Arch. Ref. No. 119/A. 4. sz. mell. *Lagzi István:* Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–1941. Poznań, 1987. 15. o. 140 tábort említ, hozzátéve, hogy ennyi létezett összesen 1939–1944 között. Az evakuáció befejezése, tehát 1940 nyara után 31 internáló tábort említ. Uo. 21. o. 1940 őszén valójában 51 tábor volt: HL HM-Eln. 21-1942-5209. cs. sz. n.

[33] Id. dr. Antall József (1896–1974) jogi doktor. 1932-től a BM-ben dolgozott, 1939-ben minisztériumi tanácsos, majd osztályvezető helyettes a IX. osztályon. 1941. júl. 1-jén átveszi az átszervezett IX. osztály vezetését. 1944. márc. 19. után letartóztatta a Gestapo. Megmenekül, mert a lengyelek azt vallják, hogy Antallnak nem volt tudomása az evakuációról, a lengyelekkel csak a menekült kérdésben működött együtt. 1945. máj. 24 – 1945. nov. 15. Között újjáépítési adminisztratív államtitkár, 1945. nov. 15 – 1946. júl. 20-ig újjáépítési miniszter, 1946. márc. – 1946. ápr. között ideiglenesen megbízva a pénzügyminisztérium vezetésével. 1946–1948-ban a Kisgazdapárt pártigazgatója és nemzetgyűlési képviselője. Tagja az 1949-es országgyűlésnek is, de mandátumáról lemondott. A Magyar Vöröskereszt elnöke, amely tisztségről leváltják. MTNCT 1941. *Bölöny József:* Magyarország kormányai 1848–1992. Budapest, 1992. 255. o. 1956-ban egyik újjászervezője pártjának. Varsóban 1981-től utca, 1990-től emléktábla, Tarnowban emléktábla őrzi emlékét. Sírját a budapesti lengyel nagykövetség gondozza.

[34] *Id. dr.Antall József:* Menekültek menedéke. Emlékek és iratok. (Szerk. *Kapronczay Károly.*) Budapest 1997. 103. o., és Baló Magdolna közlése (2002).

[35] 6000 fő legálisan vonattal, 20 000 illegálisan a zöld határon át távozott 1940 nyaráig. *Emisarski Jan* vk. ezds.: Ewakuacja z Węgier. (Evakuáció Magyarországról.) London, 1946. Kézirat. Polish Institute and Sikorski Museum. Arch. Ref. No. 119/A. 15. o. A franciaországi lengyel hadsereg létszáma 1940 májusában 85 000 fő volt.

[36] Vezetői sorrendben: Dembinski Stefan dd. tbk. 1940. ápr. 25-ig, Dr. Steifer Marian vk. ezds. 1942. márc. 21-ig, Król Aleksander mk. alez. 1944. okt. 16-ig, ezután Bem de Cosban t. őrgy.

azt tanácsolta neki, hogy ne tömegesen szökjenek, hanem kisebb csoportokban, mert az előbbi mód feltűnő.

A lengyel menekülteket a legfelső magyar állami vezetés megértéssel, a vidéki államigazgatás emberei: jegyzők, rendőrök, katonák, a határőrök többsége, a lakosság rokonszenvvel, segítőkészen fogadta és kezelte, valamint szökésüket – ahogy a lengyelek nevezték, evakuációjukat – elősegítették.

A budapestiek pedig jól emlékezhettek a fővárosban munkát vállaló több ezer lengyelre a dualizmus utolsó évtizedeiben. Az első világháború alatt 3-400 magyar önkéntes szolgált a lengyel légiókban,[37] akiknek fővárosi szervezete konspirációs lakásokat biztosított az evakuálónak. Elevenen élt Bem József tábornok emléke a magyar társadalomban, ami a lengyelek iránti rokonszenvet növelte. Mindezek következtében joggal írhatta Emisarski vk. alezredes 1946-ban kelt jelentésében,[38] hogy a „lengyel–magyar két jó barát" közszájon forgó kijelentést az élet igazolta. Említést érdemel, hogy az 1980-as évek végén még élő legidősebb korosztály – amelynek tagjai a 20-as években jártak népiskolába – spontán, emlékezetből volt képes elénekelni a lengyelek akkori nemzeti Himnuszát. (Boże coś Polskę... – Isten, ki lengyelhont...) Ez arra enged következtetni, hogy a lengyel történelem egyes részeit taníthatták.

A lengyelek különleges szerencséje volt, hogy a legfelső magyar állami vezetés több tagjának közvetlen tapasztalatai, benyomásai voltak a lengyelekről, még az Osztrák–Magyar Monarchia és az első világháború idejéből, illetve Teleki miniszterelnöknek a cserkészmozgalomból.

A fentiek igazolására néhány példa. Bartha Károly honvédelmi miniszter alatt – akkor százados – szolgált az első világháborúban Steifer Marian, 1939-ben vk. ezredes a lengyel vkf. 2. osztály tisztje, aki 1940–1942-ben a miniszter kívánságára lett az internált lengyelek képviselője.

Baló ezredes 1915/16-ban – akkor százados – a keleti fronton, Bukovinában – vegyes nyelvű: lengyelek, románok, zsidók, németek által lakott területeken – harcolt 1916 júliusában a Bruszilov-offenzíva idején. Itt lehetősége volt a lengyel lakosságot is megismerni. Első világháborús hadifogolyként szerzett tapasztalatai segítségére voltak 1939–1943-ban, amikor a Magyarországon internált lengyel katonák ügyeit intézte.

Újszászy István, a későbbi vezérőrnagy, 1931–1934-ben vk. őrnagyként teljesített szolgálatot Varsóban katonai attaséi minőségben. A három év alatt számos lengyel katonai vezetőt és a lengyeleket is megismerhette.

Teleki Pál jóval második miniszterelnöksége előtt, 1935-ben cserkész küldöttséggel részt vett a lengyelországi Spalaban megtartott nemzetközi cserkésztalálkozón, s egyik levelében[39] elragadtatással számolt be a kormányzónak a magyar csoport fogadásáról és a lengyelek irántunk való ragaszkodásáról.

---

[37] Az első világháborúban 1914–1917-ben, k. u. k. alárendeltségben, de saját parancsnokság alatt, nemzeti vezényleti nyelv mellett harcoló lengyel önkéntes alakulat elnevezése. 1915-től három gy. dd-ból állt. Maximális létszáma 15-20 ezer fő között mozgott. Sebesültekkel, hősi halottakkal, hadifogságba esettekkel együtt 20-30 ezer főre tehető azok száma, akik légiósok voltak.

[38] *Emisarski:* i. m. 10. o.

[39] MOL K 589 Államfői Hivatalok Levéltára. Kormányzói Kabinetiroda, Horthy Miklós iratai. 8934. sz. mikrofilm, 24. cím. Külpolitikai vonatkozású iratok, II. E: A magyar–lengyel viszonnyal kapcsolatos iratok.

Horthy kormányzóhoz a lengyelek különösen közel álltak. Szabolcs utónevű huszárfőhadnagy öccse 1915-ben Orosz-Lengyelországban esett el.[40] A kormányzó apja befogadott egy az 1863-as lengyel felkelésben részt vett és Magyarországra menekült felkelőt.[41] Munkát adott neki, s 92 éves korában bekövetkezett halála után eltemettette.[42] A kormányzónak osztrák–magyar haditengerészeti pályafutása alatt nem egy lengyel beosztottja és lengyel nemzetiségű bajtársa volt.[43] 1938/39-ben az akkori budapesti lengyel követtel, Orłowski Leóval[44] a magyar kormány tudta nélkül rendszeresen találkozott.[45] (Rajta kívül, hasonló bizalmas kapcsolatot csak John Flournoy Montgomeryvel,[46] az Egyesült Államok követével tartott fenn.)

Id. Antall József – 1939–1944 között a Belügyminisztérium menekültügyi kormánybiztosa, a lengyel polgári menekültek gondozója – hadifogolyként útban Szibéria felé megszökött, 1915-ben néhány napig egy lengyel nagymama bujtatta szökése után.[47] Arról nem tudunk, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek lettek volna korábban lengyel kapcsolatai, mégis megértéssel és jóindulatúan viszonyult a lengyel polgári menekültekhez.[48] Orłowski Leo követ, Emisarski vk. alezredes[49] és Józef Zaranski volt budapesti lengyel főkonzul[50] visszaemlékezéseikben[51] egyöntetűen állítják, hogy a fenti

---

[40] *Express Poranny,* 1938. febr. 9. Horthy Szabolcs (Kenderes, 1873. jan. 28. – Radomsko, Orosz-Lengyelország, 1914. nov. 28.) a kozák lovasokkal vívott harcban Plewno falunál megsebesült, sebesülésébe a kórházban belehalt. Hamvait 1927-ben hazahozták, és Kenderesen a családi sírboltban temették el.

[41] *Orłowski, Leon:* Wspomnienie z Budapestu. (Budapesti visszaemlékezés.) *Kultura,* Párizs, 1952. nr. 10. 116. o.

[42] Erről a kormányzó 1938-ban lengyelországi látogatása során Krakkóban beszélt, amikor fogadta a helyi Lengyel–Magyar Társaság küldöttségét. Lásd *Varga E. László:* A kormányzó látogatása Lengyelországban 1938-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2001. 4. sz.

[43] Kazimierz Zachara – később ezds. a lengyel hadseregben – a Tauruson szolgált. (*Ilustrowany Kurjer Codzienny,* 1938. febr. 6.) Karol Trzsaska Durski sorhajóhadnagy (AAN Warszawa, PD. t. 789.), Czesław Petelenz sorhajóhadnagy (*Express Poranny,* 1938. jan. 30.), Witkowski sorhajóhadnagy (*Kurjer Warszawski,* 1938. febr. 5.)

[44] Orłowski Leon (1891–1976) hivatásos diplomata, 1936. jún. 4 – 1941. jan. 1. között budapesti lengyel követ.

[45] Lásd *Varga E. László:* Orłowski budapesti lengyel követ tárgyalásai a kormányzóval 1938/39-ben. *Századok,* 2003. 1. sz.

[46] Montgomery John Flournoy (1878–1955) az Egyesült Államok budapesti követe 1933. aug. 1 – 1941. márc. (?) között. Budapesti éveiről lásd visszaemlékezését: Magyarország a vonakodó csatlós. Budapest, 1993. és *Frank Tibor:* Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai megbeszélései 1934-1941. Budapest, 2002.

[47] *Kapronczay:* i. m. 56.o.

[48] Példa rá, hogy a lengyel hadsereg főparancsnokát Rydz-Śmigły tábornagyot, aki 1940-ben romániai internálásból megszökve Magyarországra érkezett, elhelyezte a Pajor-féle szanatóriumban. *Kállay Miklós:* Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Budapest, 1992. II. k. 83. o.

[49] Emisarski Jan (1896–1986) vk. alez., 1938 okt. 1. – 1940. szept. 14. között budapesti lengyel katonai attasé. Működéséről lásd *Varga E. László:* Részlet Jan Emisarski volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból. 1938–1940. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2001. 4. sz.

[50] Zarański József (? 1905 – Nagy Britannia ?) hivatásos diplomata. 1939 szept. 1-jéig lengyel főkonzul Bécsben, ezután 1939–1940-ben nem hivatalos főkonzul (mert exequaturt nem kapott a magyar kormánytól) Budapesten. A követség felszámolása után, 1941 januárjában távozott Londonba.

[51] *Zarański Józef:* Świadek wydarzeń. Od Anschlussu do Jałty. (Az események tanúja. Az Anschlusstól Jaltáig.) London, 1968. 28. o. ezt írja: „Egész 16 hónapos magyarországi működésem során a hatalom részéről nem csak teljes megértést tapasztaltam feladataim és kötelességem iránt, hanem jóindulatot és segítőkészséget. A magyar társadalom minden osztályától és vallásfelekezetétől a lengyelek különleges vendégszeretetet, áldozatkészséget kaptak, figyelmen kívül hagyva a kényelmetlenségeket és a személyüket fenyegető veszélyt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a győztes német hadsereg a szomszédban volt, a Gestapo ügynökei egész Magyar-

személyek hallgatólagos beleegyezése nélkül aligha lett volna lehetséges a lengyelek evakuációja Magyarországról.

Baló ezredes és a fenti személyek bizonyára tudtak az evakuációról, annak sok részletét is ismerhették. A német nyomás következményeként nemegyszer szigorú intézkedéseket hoztak, de Baló a táborok meglátogatása[52] során bizalmasan tudomására hozta a táborparancsnokoknak, hogy azokat nem kell szigorúan betartani. 1939–1941-ben, a nagy német győzelmek idején nagyon óvatosnak kellett lennie, különös figyelemmel a Vezérkari Főnökségen található németbarát hangulatra. Az internálótáborokban tett ellenőrzései alkalmával – gyakran az internált lengyel katonák képviselőjének társaságában – és máskor is, a legjobb feltételeket igyekezett teremteni az internáltaknak, amire Magyarország akkoriban képes volt. Betartotta és betartatta a nemzetközi előírásokat. Nagy figyelmet szentelt annak, hogy a táborparancsnokok megkövetelték a fegyelmet, de emberi módon kezeljék az internáltakat. Leváltotta, illetve leváltásukat kérte azoknak, akik erre alkalmatlannak bizonyultak, vagy nem voltak jóindulatúak az internáltakhoz. HM 21. osztálybeli beosztottait is így kezelte. A zsidó vallásúak számára ünnepi alkalmakkor engedélyezte, hogy magyar rabbi istentiszteletet tartson.[53]

Az internáltak tisztelték és megkedvelték. 1941-ben névnapjára egy tűzzománc aranyozású cigarettatárcát kapott tőlük. Külső jobb felső sarkában a „BZ" monogram briliánsokkal van kirakva. Belső alsó felszínén magyar fordításban a következő gravírozott szöveg olvasható: „A katonaszívnek, amely megértett bennünket. Az internált lengyel katonák."[54]

A lengyelek iránt tanúsított lelkiismeretes bánásmódja következtében előléptetése elmaradt, sőt 1943. szeptember 30-án, október 30-i hatállyal váratlanul felmentették.[55] Szomorúan írta visszaemlékezésében, hogy 40 éves szolgálata után Csatay[56] honvédelmi miniszter nem fogadta, Ruszkiczay-Rüdiger[57] miniszterhelyettes, akinek jelentette az osztály átadását, hűvösen csak annyit mondott: „Ezredes úr, leléphet!"

1943. október 30-án a Gellért Szállóban Aleksander Król mk. alezredes, az internált lengyel katonák képviselője fogadást adott tiszteletére, és szép beszédben búcsúztatta.[58] Jelen volt a HM 21. osztály teljes személyi állománya és utódja, Utassy Lóránt ezredes.[59]

---

országon dorbézoltak, főleg Budapesten." Orłowski követ név szerint említi Horthy kormányzót, Teleki miniszterelnököt, akiknek a lengyelek a jó bánásmódot köszönhetik. *Orłowski:* i. m. 115. o., Baló ezredest jóindulatúnak nevezi a lengyelek iránt. Uo. 125. o. Emisarski alez. katonai attasé szerint az előbb említett személyek jóindulata nélkül (itt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszetert is említi) még a negyedét sem evakuálhatták volna annak a létszámnak, ami így lehetséges volt. *Emisarski:* i. m. 3., 10. o. Horthy kormányzó kivételével mindegyikük nevét 2000-től utca viseli Varsóban.

[52] Negyedévente minden tábort rendszeresen ellenőrzött.

[53] Így a vámosmikolai táborban 1943 húsvétján. A 7. honvéd kerületparancsnokság nem támogatta a lengyelek ilyen irányú kérését, ő ennek ellenére engedélyezte. HL HM Eln. 21-1943-24652.

[54] Özv. ifj. Baló Zoltánné (Budapest) tulajdonában.

[55] A felmentési irat másolata Baló Magdolna tulajdonában. Lásd a függelékben közölt 10. sz. dokumentumot.

[56] Csatay Lajos (1886–1944) vezds., honvédelmi miniszter (1943. jún. 12 – 1944. okt. 16.).

[57] Ruszkiczay-Rüdiger Imre (1889–1957) vezds., 1943. febr. 1 – 1944. okt. 16. között a honv. min. helyettese.

[58] Lásd a függelékben közölt 11. sz. dokumentumot.

[59] Utassy Lóránt (1897–1974) ezds. (1945. nov. 1. vőrgy), 1943. okt. 1 – 1944. okt. 16 a HM 21. o. vez. A rendszerváltozás után 1992-ben altbgy-á lépett elő.

A részére adományozott plaketten[60] magyar fordításban a következő szöveg olvasható: „Tiszteletre méltó és szeretett vitéz Baló Zoltán ezredesnek a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya vezetőjének az internált lengyel katonák. Budapest, 1943. október 30."

Utódja hasonló lelkiismeretességgel folytatta az általa megkezdett munkát, egészen 1944. október 16-ig, a nyilas hatalomátvételig. Az ő erőfeszítésének is köszönhetően a Sztójay-kormány nem adta ki a lengyeleket a németeknek, sőt 1944 nyarán a polgári menekülteket is a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe utalták.

1944 nyarán Baló ezredest újra behívták és tanfolyamra küldték. Egyik vezérkari tiszt barátja segítségével sikerült kimentenie magát. A nyilas hatalomátvétel után felöltve ezredesi egyenruháját, garanciát vállalt Popper nevű zsidó lakótársáért, amikor a nyilasok el akarták hurcolni. (Másodszor ez már nem sikerült.) Újra behívták szolgálattételre, de betegségre hivatkozva kimentette magát.

1945. február 13-án a szovjetek elfoglalták Budapestet. Noha az élet, az újjáépítés elkezdődött, a lakosság rövidesen megismerkedett a szovjetek által alkalmazott málenkij robot[61] intézményével. Kétszer Balót is így fogták el, de megszökött. Rövidesen az orosz városparancsnokságra hívták, a vkf. 2. o. tisztjeiről érdeklődtek nála. (Elesett bajtársai nevét diktálta be.) Több feljelentés is érkezett ellene a HM katonapolitikai osztályához és a szovjet katonai elhárításhoz.[62] Lakására elkezdtek járni a szovjetek. Életét valószínű egy lengyel orvos, dr. Józef Smoliński mentette meg, aki az épp soros orosz tisztnek megmutatta a táskájában levő fiolákat, mondván, Baló ezeket mind megkapja, mert ragályos beteg. Többé nem zaklatták.

A HM igazolóbizottsága háború alatti tevékenységét igazolta,[63] noha a feljelentések következtében megpróbálták a bizottságot álláspontja felülvizsgálatára rávenni, de az helybenhagyta korábbi határozatát.

1945/46-ban a HM Tájékoztató osztályát vezette. Az újra felállított lengyel követségről azt kérték Tombor Jenő[64] honvédelmi minisztertől, hogy ossza be Balót a lengyel visszatérési – a még Magyarországon levő volt lengyel menekültek hazaszállításával foglalkozó – misszióhoz. A HM állományából vezényelték oda 1946 elejétől. Vezénylé-

---

[60] Baló Magdolna tulajdonában.

[61] A városokban alkalmazták. Az adott utca két végét katonai kordonnal lezárták, és az ott tartózkodókat munkára hurcolták a Szovjetunióba. Hasonló módszert követett a Gestapo is a megszállt országokban.

[62] HL HM AKVI 32392.

[63] Vitéz Silley Antal ny.á. altbgy., Popp Elemér ny. hbs. ezds. és Szent Iványi Sándor unitárius lelkész igazolták háború alatti tevékenységét. Ezután a legkülönfélébb, alaptalan feljelentések érkeztek ellene: SS pk. volt, jobboldali, németbarát, MOVE Lövész Liga elnöke volt (nyugállományban egy ideig valóban az volt), ezért népellenes bűncselekményben részes.Valaki a Popper családból is feljelentette, mert szerinte Baló Szálasi melletti beszédet mondott a rádióban. (Erről a *Demokrácia* nevű lap 1945. nov. 15-i száma is írt.) Ez ügyben a Vörös Hadsereg katonai elhárítása nyomozott ellene, a HM katonapolitikai osztálya elhárító alosztályán gyanúsítottként hallgatták ki. Kiderült, hogy a beszédet egy hasonló nevű és rendfokozatú Baló Zoltán páncélos ezredes (lásd a 21. sz. jegyzetet) mondta, nem ő. HL HM AKVI 32392. Minősítvényi táblázat Baló Zoltán m. kir. soproni 18. honvéd gy. ezredbeli hadnagyról. Csatolva a vezérőrnaggyá történt előléptetési iratok, 1992. Lásd ott a feljelentéseket és a kihallgatási jegyzőkönyveket, mind fénymásolatban.

[64] Tombor Jenő (1880–1946) hivatásos katona 1919-ig, a tanácskormány alatt is szolgálatban. (1916-tól vk. alez.) Ezután 1945-ig gyógyszerész, vegyészdoktor, újságíró. 1945. nov. 15 – 1946. júl. 25. között honvédelmi miniszter, altbgy.

sét kéthavonta hosszabbították, 1947 márciusáig ott teljesített szolgálatot.[65] A HM-től nyugállományba helyezéséig tiszteletdíjban részesült. Az új lengyel követ, Piotr Szymański megbízta, hogy készítse el azoknak a volt magyar táborparancsnokoknak a listáját, „akik átlagon felül bántak a lengyelekkel", mert ki akarják őket tüntetni. A lista elkészült, a levéltári iratokban azonban nincs nyoma, hogy valaki közülük kapott-e kitüntetést.[66] 1945-ben Baló a békeelőkészítő bizottságnak több dokumentumot, fényképet átadott, amit nem kapott vissza. 1946 novemberében végleg nyugállományba helyezték.

1950-ben nyugdíját megvonták. 1955-ben felét (300 Ft) visszakapta, amelyet 1960-ban 600 Ft-ra emeltek fel. Sok tiszttársával ellentétben egy véletlen folytán elkerülte a kitelepítést. A határozatot fiának kézbesítették, aki nem vette azt át. Amikor nem volt megélhetési forrása, a francia és a lengyel követség segített neki munkát találni. Dolgozott vaskereskedésben, éjjeliőrként, cukorrépa-átvevőként, cséplésnél mázsásként.

Az 1960-as évek elején a lengyelek ki akarták tüntetni, de ismeretlen ok miatt ez elmaradt. A volt lengyel internáltak, akik Magyarországra látogattak, felkeresték. Levél útján állt kapcsolatban a már említett, Lengyelországban élő orvossal, Józef Smolińskivel (Poznań), Zdzisław Antoniewicz-csel (Poznań),[67] Franciszek Janczewski őrnaggyal (Gliwice), az USÁ-ban élő Michał Zembrzuski[68] pálos rendi atyával. A háború utáni években más területen sem szakadt el a lengyelektől. Gyakran járt a Magyar–Lengyel Baráti Társaság és a Lengyel Kulturális Intézet rendezvényeire Budapesten. Baló Zoltán 1966. december 10-én, 83 éves korában hunyt el Budapesten.

A rendszerváltozás után 1992. február 10-i[69] hatállyal Göncz Árpád köztársasági elnök katonai életpályája elismeréseként vezérőrnaggyá léptette elő. A lengyel kormány a Lengyel Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjével (Krzyż Oficerski Orderu Zasługi Rzeczypospolitej) tüntette ki, amelyet Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök 1999. október 5-én, budapesti látogatásakor személyesen adott át Baló Magdolnának és ifj. vitéz Baló Zoltán nyugállományú alezredesnek, majd megkoszorúzta Baló ezredes sírját a Farkasréti temetőben.

A lengyelek nemcsak Baló ezredesről emlékeztek meg. 1999. szeptember 26-án kétnyelvű, magyar és lengyel zománcozott címerekkel ékesített emléktáblát állítottak Varsóban a Długa utcai helyőrségi templom falán, az alábbi szöveggel: „A magyar honvédség tisztjeinek és katonáinak, a magyar Belügyminisztérium alkalmazottainak, akik a fenyegető veszéllyel szembenézve a legnehezebb pillanatokban, a Magyar Királyság területén 1939–1944 között internált lengyel polgári és katonai menekültek ezreinek megsegítésére siettek"[70]

---

[65] Munkanaplójában az utolsó bejegyzés 1947. márc. 27. HL VII. fondfőcsoport. Családi és személyi gyűjtemény. Personalia 3/A doboz. Növ. napló sz. 56/63, 2/64. Baló Zoltán ezredes a HM 21. o. vez. hivatalos működésével kapcsolatos okmányok. 1940–1947.

[66] Uo. 19–21. o.

[67] Visszaemlékezése elsőrendű forrás a lengyel menekültek történetéhez, de az internált katonák esetében is fontos, másutt ma már nem fellelhető tényeket tartalmaz. Lásd *Zdzisław Antoniewicz:* Rozbitkowie na Węgrzech.Wspomnienie z lat 1939–1946. Warszawa, 1987.

[68] Zembrzuski Michał pálos szerzetes. 1934-ben érkezett Częstochowából Magyarországra. 1939-ben elsőként látott hozzá a lengyel internáltak lelkipásztori szolgálatának megszervezéséhez. 1948-ig Magyarországon tartózkodott, később az USÁ-ban telepedett le.

[69] Az előléptetési iraton – Baló Magdolna tulajdonában – 1992. febr. 10-i dátum.

[70] *Napi Magyarország,* 1999. szept. 27.

Varsó székesfőváros Tanácsa 2000. szeptember 25-én hozott XXXVII/345/2000. sz. határozatával Ursynów kerületben utcát nevezett el róla. Az elnevezést Jan Stolarski – egykor a vámosmikolai táborban internált katona, a Lengyel–Magyar Társaságok Föderációjának elnöke Varsóban – kezdeményezte.

Emlékére egykori lakhelyén, Budapesten, a Margit körút 58 sz. alatti lakóház falán emléktáblát állítottak. Rajta az alábbi magyar és lengyel nyelvű szöveg olvasható: „E házban élt 1937–1966 között vitéz Baló Zoltán ezredes, posztumusz vezérőrnagy, a II. világháború alatt hazánkba menekült lengyel és francia katonák befogadásának megszervezője. Állította a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2002-ben."[71]

Baló ezredes visszaemlékezését, amelyet az alábbiakban közzéteszünk, 1963-ban írta, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum akkori parancsnokának, Otta István vezérőrnagynak a felkérésére. Az irat nem lelhető fel sem a Personalia Baló iratanyagában, sem a HM Eln. 21. o. 1939–1944. c. őrzési egységben. Másolatban megtalálható a Hadtörténeti Intézet gyűjteményében Varsóban[72] és Baló Magdolna tulajdonában Budapesten. A visszaemlékezés 15 oldalnyi A/4-es formátumú, jól olvasható, jó állagú gépirat.

Amikor Balót 1943-ban felmentették a HM 21. osztály vezetése alól, sok irat eredeti vagy másodpéldányát elvitte magával és otthonában őrizte. Ezekből néhányat – utaltunk rá korábban – a békeelőkészítő bizottságnak 1945-ben, valamint 1963-ban és 1964-ben a Hadtörténelmi Levéltárnak adott át. A dokumentumok nagy része azonban mindmáig lánya, Baló Magdolna tulajdonában van Budapesten. Köszönettel tartozom neki, hogy rendelkezésemre bocsátotta édesapja családtörténeti adatait, kitüntetéseit, a visszaemlékezés szövegét, hozzájárult annak közléséhez, valamint betekintést engedett a nála levő katonai iratokba.

A visszaemlékezésben a szerző két helyen szünetjelet alkalmazott, ami arra vall, hogy több dologról nem akart említést tenni. A legvégén azt írja, hogy „egyenlőre be is fejezem visszaemlékezésemet", amiből arra következtethetünk, hogy szándékozott azt kiegészíteni, amit végül nem tett meg.

A visszaemlékezést a szükséges jegyzetekkel láttuk el. A függelékben az internáltak történetére vonatkozó levéltári dokumentumokat teszünk közzé. A korabeli szövegeket sem stilisztikailag, sem a jelenleg érvényes helyesírási szabályok szerint nem módosítottuk. Ez vonatkozik az 1. sz. német nyelvű dokumentumra is. A lengyel nyelvűeket saját fordításban közöljük.

[71] Az emléktáblát 2002. szeptember 20-án leplezték le. Ebből az alkalomból a Lengyel Köztársaság részéről Rafał Wiśniewski rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter és Tadeusz Ubych vk. ezds., véderő, katonai és légügyi attasé, a Francia Köztársaság részéről Dominique de Combles de Nayves rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter, valamint Jean-Claude Belony vk. ezds. katonai és légügyi attasé koszorúzott.

[72] Wojskowe Biuro Badań Historycznych, Zbiory Specjalne Biblioteki Naukowej, sygn. II/53/39.

Másolat!
Budapest, 1963.

1963 elején felkérést kaptam a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum vezetőjétől[73] emlékirataim megírására. Ekkor született ez a kis összefoglaló, amit gondolom az utókor fel fog tudni használni, mint történelmi tényt.[74]

1939 szeptember havában a lengyel hadsereg nagy része kb. 40 000 ember, a 2. világháborús harcok következtében Magyarországra menekült. 13 tábornok[75] és 5000 tiszt volt közöttük.[76]

A nemzetközi szabályok értelmében őket lefegyverezni és internálni kellett. A H.M.-ben fel kellett állítani a mozgósítás esetére előírt „Hadifoglyok és internáltak ügyei" c. osztályt.[77] Ez lett a H.M. 21. osztály, az utasítás szerint ennek vezetésére egy vezérkari ezredes illetékes.

Én nem voltam vezérkari, csak törzstiszt, de mivel Barabás Emil altábornagy[78]még szegedi ezredparancsnok koromból jól ismert, politikai nézeteimet is tudta, engem választott. Visszahívtak a nyugdíjból és felkértek a súlyosnak látszó feladatra.

Nehéz kezdet volt!

A Honvéd utcai, akkori Károly főherceg laktanyában utaltak ki irodahelyiségeket. Ez bizony elég messze volt a Várbeli H.M.-től, ahová gyakran kellett referálás, értekezletek stb. miatt felmenni. De rövidesen gépkocsit kaptam, annál is inkább, mert gyakran kellett vidékre is utaznom.

Személyzet gyanánt nyugállományú tiszteket kaptam, kik közül néhányat nem találtam alkalmasnak. Így magam kerestem megfelelő, megbízható munkaerőket.

A lengyel hadsereg részei váratlanul, hirtelen lépték át a határt. A nemzetközi szabályok értelmében a lengyel hadsereg tagjait lefegyverezni és internálni kellett. Határmenti különítményeket szerveztem, melyek a lefegyverzést tapintatosan, a hagyományos lengyel–magyar barátság jegyében hajtották végre. Ezután az egyes csoportokat a sebtében kijelölt táborhelyekre irányították. A fegyverek, hadianyag, járművek, lovak leltárba vételére és elhelyezésére a H.M. III. anyagi csoportfőnökség intézkedett.

---

[73] Otta István vőrgy.

[74] Valóban, az összefoglaló kis terjedelme ellenére is fontos kiegészítő forrás a lengyel internált katonák történetéhez, és a HM. 21. osztály iratanyagához. A tárgyra vonatkozóan nem írt meg mindent, amiről tudott, aminek cselekvő részese volt. Feltételezzük, hogy figyelemmel lehetett bizonyos, akkor még élő személyekre úgy Magyarországon, mint Lengyelországban. Pl. nem említi Újszászy ezredest, a 2. vkf. o. (1939–1942), majd az ÁVK vezetőjét (1942–1944, ekkor vőrgy.), akinek nem kevés szerepe lehetett abban, hogy az osztály szemet hunyt a szökések felett, s csak német nyomásra foganatosított lépéseket a szöktetők ellen. Nem említi, hogy 1940-ben „átadta" az internált lengyel katonák egy részét Antall Józsefnek, így könnyítve meg számukra az evakuációt, mert ilyen módon polgári menekültek lettek, és érvényes útlevéllel elutazhattak Magyarországról. Nem szól arról sem, hogy munkaidőben nem lehetett ellátni az internáltakkal kapcsolatos munkát, késő éjszaka rendszeresen dolgozott otthon (Baló Magdolna közlése), s a letartóztatott fontos lengyel katonai személyek szabadon bocsátásáért is tett lépéseket. (Lásd a függelékben Aleksander Król mk. alez. Balót búcsúztató beszédét.)

[75] Ryś-Trojanowski Mieczysław dd. tbk., Sawicki-Sawa Kazimierz dd. tbk., Krzisch Otton dd. tbk., Korytowski Karol ellentengernagy, Wieczorkiewicz Wacław dd. tbk., Kleeberg Julisz dd. tbk., Kołłątaj-Srzednicki Jan dd. tbk., Dembinski Stefan dd. tbk., Jacyna-Jatelnicki Bolesław dd. tbk., dr. Daniec Józef dd. tbk., dr. Hubicki Stefan dd. tbk., Sosnkowski Kazimierz vezds., Dąb-Biernacki Stefan altbgy. Név szerinti felsorolásuk *Emisarski:* i. m. 1. o.

[76] Az internált lengyel katonák számát neki kellett a legjobban tudnia. A fent közölt szám megegyezik azzal, amit Emisarski vk. alez. és Orłowski követ közölnek visszaemlékezéseikben. *Orłowski:* i. m. 115. o.; *Emisarski:* i. m. 1. o. A számadat azonban csak a hivatalosan regisztráltakra vonatkozik.

[77] Az osztályt 1939. szeptember 22/23-án állították fel, működését 23-án kezdte meg. L. a 13. sz. jegyzetet.

[78] Lásd a 31. sz. jegyzetet.

Az internáltak nyilvántartásba vétele igen nagy munka volt. Mire a szükséges nyomtatványok elkészültek, sok időbe telt. A törzslapok kitöltése novemberben, sőt egyes táborokból még később sikerült, s ezután jutottak el osztályomhoz, ahol rendezték és összegezték őket.

A lengyelek igen hamar elkezdtek szökni, úgy, hogy mire a törzslapok beérkeztek és átszámolták őket, valójában már párezer internálttal kevesebb volt. Később évekig újabb és újabb tömegek érkeztek, számukat a szökések miatt nem lehetett pontosítani.

Sok értekezletre kellett menni. A H.M.-ben a lengyel ügyben többször volt értekezlet, a Magyar Vöröskeresztnél is.

Itt ismertem meg Dr. Antall József, akkori miniszteri tanácsost,[79] aki a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője volt és akivel hosszú éveken át együttműködtünk.

A lengyel ügyben már az első alkalommal szoros barátságot kötöttünk.

Értekezletek voltak a „Lengyel menekülteket segélyező Amerikai Bizottságnál" is. Ahová nem tudtam eljutni, helyettesemet Géczy Sándor ezredest[80] vagy segédtisztemet, Körmendy Miklós századost[81] küldtem. Utóbbinak az volt az előnye, hogy lengyelül is tudott.

A lengyel katonai internáltak képviselője gyanánt a budapesti lengyel követség és a H.M. csoportfőnöke között történt megállapodás szerint Dembinski István lengyel tábornok[82] jelöltetett ki, bár ő az idemenekült 13 tábornok közül a legfiatalabb volt. Őt valószínűleg azért javasolták, mert tudták, hogy a Dembinski név az 1848/49-es szabadságharcból emlékezetes, továbbá jól beszélt németül, hiszen 1918-ig az osztrák hadseregben[83] szolgált, mint lovastiszt. Néhány szót magyarul is értett.

Dembinskit Barabás altábornagynál ismertem meg. Komoly, kellemes ember volt. Nagyon fájlalta, hogy családja Lengyelországban maradt. Barabás megígérte, hogy a német követségen közbenjár értük, de sajnos ez az igyekezete nem sikerült, mert a D.[embinski] család szovjet megszállás alatt maradt.

Dembinski segéderőket kért maga mellé, és hogy saját gépkocsiját használhassa. A H.M. egyikhez sem járult hozzá. Ez az első nehéz napokban volt így, de rövidesen kieszközöltem, hogy Dembinski kapjon általa kiválasztott tiszteket, úgy, hogy 5-6 tisztből, 2 gépírónőből és 1 küldönc altisztből álló személyzete[84] lett. Kieszközöltem azt is, hogy hivatali helyiséget a közvetlen közelemben kaphasson. Így mindig kéznél voltak, hisz naponta többször is tanácskozni kellett.

---

[79] Lásd a 33. sz. jegyzetet.

[80] Géczy Sándor ny. alez., c. ezds. 1942 év végén ismét nyugalomba vonult, helyére 1942. dec. 1-jétől Vidmándy Emil ny. ezds.-t rendelték be idt. szolgálatra. HL HM Eln. 21-1943-2806.

[81] Körmendy Miklós ny. szds. (1889–?) 1940. jan. 26-tól 1942. okt. 31-ig teljesített szolgálatot a HM 21. osztályon. HL HM Eln. 21-1942-3602 és 66847.

[82] Dembinski Stefan (1887–1972) Kriegsarchivbeli Minősítvényi táblázatán Stefan Dembiński Ritter von Rawicz-ként szerepel. Nem rokona a magyar történelemben ismeretes Dembinszky (lengyel írásmód szerint Dembiński) Henrik tbk-nak. K. u. k. huszár szds., a lengyel hadseregben dd. tbk., majd altbgy. Katonai alreáliskolát végzett Kassán (1893–1897), főreáliskolát Hranicében.(Csehország, 1897–1900), Katonai Akadémiát Bécsújhelyen (1904–1907). 1907. aug. 18-án avatták hadnaggyá. Szolgálatát a Ritter von Brudermann nevét viselő 1. közös ulánus ezredben kezdte Debrecenben. KA Qualifikations-Listen, Stefan Dembinski. Az első világháborúban az összeomlásig harcolt. 1918-tól a lengyel hadseregben különböző parancsnoki beosztásokban. 1931-től dd. tbk. A szeptemberi hadjáratban a „Stryj" hadműveleti csoport parancsnoka. 1939. okt. elejétől 1940. ápr. 25-ig „A Magyar Királyságban Internált Lengyel Katonák Képviselete" vezetője (Szef Przedstawicielstwa Żołnierzy Polskich Internowanych na terenie Królestwa Węgier). Miután irodájában 1940. ápr. 24-én házkutatást tartottak, a lefoglalt iratokból kiderült az evakuáció, ami a nemzetközi előírásokkal ellenkezett. Dembinski másnap elhagyta az országot. Ezután Franciaországban, annak összeomlásáig a hüm. hu. o. vez. 1940–1941-ben lengyel tiszti gyűjtőtábor parancsnok a Skóciához tartozó Bute szigetén. 1941. nov. 16-tól a Nyugat-Európában állomásozó lengyel hadsereg feloszlatásáig, a köztársasági elnök katonai irodájának vezetője. Altábornagyi kinevezését az emigráns kormánytól kapta 1964-ben.

[83] Helyesen: a közös hadseregben.

[84] A Dembinski iroda tagjai Bastgen Tadeusz vk. őrgy., Wartha Witold vk. őrgy., Kołłątaj Srzednicki orvos dd. tbk., Skłakowski Adam alez., Pokorny Franciszek alez., Żółtaszek Leon r. ezds., államrendőrségi felügyelő, Tarczewski Stefan hu. szds., Krzeczunowicz Jerzy alhdgy., Dłużewski Wojciech alhdgy., Bielatowicz Jan alhdgy., Camilla Mondral gépírónő. Dembinski Stefan dd. tbk.jelentése 1939. szept. 21 – 1940. ápr. 25-e kö-

Dembinski és beosztottjai fényképes személyigazolványt kaptak, teljesen szabadon mozoghattak. A beosztottak valamennyien beszéltek németül, így tolmács nem kellett, sőt volt köztük két magyar származású is,[85] akik tökéletesen beszéltek magyarul.

Eleinte gyakran felkeresett Emisarski alezredes,[86] a lengyel követség attaséja. Főleg azért jött, hogy hagyjuk az internáltakat tömegesen szökni. A szökéseket egy igen hamar megszervezett különbizottság intézte. Később a vezetőjük nevét is megtudtam: Kornaus vk. alezredes,[87] aki 1940. április havában egy jelentést küldött a párizsi lengyel kormányhoz, melyben többek közt azt is jelentette, hogy addig 18 000, azaz tizennyolcezer lengyel katonát szállítottak el Magyarországról.

De evvel nem voltak megelégedve, a magyar hatóságokat vádolták, hogy akadályozza az „evakuációt".

Ez a jelentés, illetve fordításának hiteles másolata[88] akkor került a 21. osztályhoz, amikor a 2. vkf. osztály felfedezte a lengyel evakuációs irodát és iratait lefoglalta. Ez 1940. május elején történt, már Dembinski szökése[89] után.

Emisarskinak ismételten mondtam, hogy mi a legjobb szívvel viseltetünk a lengyel internáltakkal szemben, de ő is ismeri a nemzetközi szabályokat, és azt is tudja jól, hogy a németek a nyakunkon ülnek, és így bizonyos határokat mégis be kell tartanunk.

Kértem Emisarskit, hogy ne százával szöktessék az internáltakat, hanem kisebb csoportokban.

Természetes, hogy a németek hamarosan tudomást szereztek arról, hogy a lengyel internált katonák tömegesen hagyják el az országot és ezért ismételten interveniáltak.

Tény, hogy a lengyelek az „evakuációt" igen jól megszervezték. Éjjel szöktek ki tömegesen (pl. Nagycenkről 200 ember). A határőrség a tömegszökést észrevette, és ezt megakadályozandó, tüzelt is, úgy, hogy több sebesülés történt, de a többi elment.

Még súlyosabbá vált az ügy, mikor a németek Franciaországban lengyel katonákat ejtettek foglyul, kik bevallották, hogy Magyarországról kerültek Franciaországba.

Persze a németek azonnal interveniáltak.

A honvédelmi miniszter[90] hivatott és elrendelte, hogy fogalmazzak valami elfogadható választ. Kb. ezeket írtam: Magyarországot teljesen váratlanul érte a lengyel csapatok beözönlése, ily nagy tömeg őrzésére nem voltunk felkészülve, nincsenek villanyárammal, kerítéssel rendelkező fogolytáboraink, katonaságunk is kevés, öreg tartalékosokkal tudjuk őriztetni a régi laktanya épületekben, kastélyokban elhelyezett embereket, így bizony szökések előfordulnak, hiszen német területről is – pedig ott valószínű jobb az őrzés – szöknek hozzánk francia és angol foglyok. (Épp akkor szöktek át az első franciák és néhány angol.)

A H.M. elfogadta ezt a választ és az írás elment.

---

zötti magyarországi működéséről. London, 1946. jan. 18. Gépirat. Polish Institute and Sikorski Museum. London, Arch. ref. No. 119/A. 1. sz. mell. Mondrál visszaemlékezését lásd: Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Budapest, 1985. 245–299. o. Magyar forrás szerint a Dembinski irodában mások is dolgoztak, mint azt a tbk. megadja fenti összefoglalójában. Lásd HL HM Eln. 21-1940-34176. Uo. a hadtesteknél levő lengyel összekötő tisztek névsora.

[85] Lipcsey-Steiner Mihály őrgy., az első világháborúban a lengyel légiókban harcolt önkéntes. 1919-től Lengyelországban szerződéses tiszt az ottani hadseregben. 1939 szeptemberében érkezett Magyarországra. A másik Kazimierz Morvay hdgy., kinek szülei a trianoni békeszerződés aláírása után Nagyszőllősről (akkor Csehszlovákiában, ma az Ukrán Köztársaságban, Kárpáton-túli terület, Vinogradiv) Lengyelországba költöztek.

[86] Lásd a 43. sz. jegyzetet.

[87] Kornaus Jan (Dohnal fedőnéven) vk .alez. 1939. december 12-én kapott beutazási vízumot, mint a belgrádi lengyel követség diplomáciai futára. HL HM Eln. 21.-1940-23695. Vízuma lejártával itt maradt, bekapcsolódott az evakuációs munkába. Lakásán 1940 júliusában házkutatást tartottak. HL HM Eln. 21-1940-30066. 1940 július 5-én tartóztatták le és a naprágyi büntetőtáborba utalták. HL HM Eln. 21.-1940-38066. (23695 alapszám.)

[88] HL HM Eln. 21-1940-38066. sz . melléklete. Lengyel nyelvű eredeti példánya nem maradt fenn. A két jelentés dátuma 1940. máj. 13 és máj. 28. Gépirati másodpéldány.

[89] Dembinski irodájában 1940 április 24-én tartottak házkutatást. HL HM Eln. 21-1940-21426. A tábornok másnap útlevéllel elhagyta az országot.

[90] Bartha Károly (1884–1964) hadmérnök, vezds., 1938. nov. 15 – 1941. szept. 24-ig honv. min.

Viszont a németek ismételten próbálkoztak, hogy a lengyel internáltakat, főleg a fiatalabb korosztályokat, adjuk át nekik munkára. Ekkor is nekem kellett megfogalmazni a választ, ami kb. ez volt: A nemzetközi egyezmények (1907. évi V. sz. hágai egyezmény, II. fejezet) értelmében az ország területére menekült idegen, de nem ellenséges katonaszemélyeket internálni kell. Ezt az egyezményt Németország és Magyarország is aláírta. Magyarország be is tartja, s így a lengyel internáltakat nem adhatja át.

A németek eleinte más formában próbálták az internáltakat megszerezni. Először a német nemzetiségű internáltakat kellett átadni, akiket már a kezdetekben külön kellett választani, mert a lengyelek utálták és bántalmazták őket.

1940 elején a németek átiratot intéztek hozzánk, miszerint átvennék, otthonukba szállítanák és ott munkára alkalmaznák az önként jelentkezőket. Csak legénységet, zsidókat kivéve.

Ezt muszáj volt kihirdetni.

Több ezren jelentkeztek.[91] Ezeket részben Budapesten, részben 2-3 vidéki táborban kellett összegyűjteni és német bizottság vette át őket.

A táborokat Dembinskivel együtt állandóan látogattam. Nagy szükség is volt rá, mert egyes táborokban botrányos állapotok uralkodtak. Volt, ahol szinte rabszolgaként tartották az internált legénységet, feltűzött szuronyú katonák kísérték őket. Komáromban például az állomásparancsnokság számokat varratott az internáltakra, mintha fegyencek lennének. Ez ellen fel kellett lépnem, és a többnyire idősebb, tartalékos, néhol nyugállományú táborparancsnokok közül az alkalmatlanokat felváltattam. Többieket pedig kioktattam a helyes bánásmódra és magatartásra. A helyzet gyorsan javult, annál is inkább, mert a lengyelek nagy számban szöktek, és így a rosszabb táborokat meg lehetett szüntetni.

Sajnos néha szigorítások életbeléptetésére kaptam parancsot. Ez, német nyomásra, rendszerint a vezérkar főnökétől indult ki. Ki is adtam a megfelelő rendeletet, amit akként igyekeztem enyhíteni, hogy a táborlátogatásaim alkalmával, a táborparancsnokokkal bizalmasan közöltem, hogy a rendeletet ki kellett adni, de nem kell szigorúan betartani. De 1-2 hónap elteltével a szigorításokat is sikerült hatályon kívül helyezni vagy legalábbis enyhíteni.

1940 tavaszán az országot árvíz sújtotta. A lengyelek felajánlották segítőkészségüket. Radomski[92] lengyel püspök, Dembinski és a polgári lengyel menekültek bizottsága felhívással fordult a lengyelekhez.

A segítséget részben gyűjtött pénzzel, részben helyreállítási munkával szolgáltatták. Sajnos ebben az időben német nyomásra szigorító rendeletet kellett kiadni, és a lengyeleknek nem volt módjában annyi munkasegítséget adni, mint amennyit terveztek.

Dembinski még 1939 végén avval a kéréssel fordult hozzám, hogy ők az internált legénységnek rendes zsoldot szeretnének fizetni,[93] mert mint mondotta, a tőlünk kapott zsold kevés volt. Ez igaz is volt.

Dembinski nem sok reményt fűzött e kérése teljesedéséhez, hiszen nyilvánvaló volt az a cél, hogy ők ezáltal legénységüket jobban kézben tartanák és így az evakuálást is jobban biztosítanák.

Erre azt válaszoltam neki: ez ellen semmi kifogásom nincs, persze nem tőlem függ, de igyekszem a miniszter hozzájárulását megszerezni. Sikerült ez is.

1940 elején pár napon át Magyarországon tartózkodott az akkor Franciaországban székelő lengyel kormány külügyminiszter helyettese.[94] Nevére sajnos nem emlékezem.

---

[91] Baló ezredes egyik összeállítása szerint összességében 10 000 lengyel nemzetiségű internált katonát adtak át a németeknek azzal, hogy őket hazaszállítják. HL HM Eln. 21-1943-sz. n. Baló hagyaték. 6116/a. cs. Minden katonának írásban kellett kérnie a hazaszállítást. Lásd a nyomtatványt HL HM Eln. 21-1940-33322. A hazaszállításhoz újabb, ezúttal német–lengyel nyelvű 10 kérdés-feleletet tartalmazó okmányt állítottak ki. HL HM Eln. 21-1940-61135 alapszám melléklete. Itt maradt még 5446 katonai személy, 375 családtag. HL HM Eln. 21-1940-9843.

[92] Helyesen Radoński Karol Mieczysław (1883–1951), lengyel megyéspüspök Włocławekben. 1939 okt.-ben érkezett Magyarországra, 1940-ben a Közel-Keletre ment. Londonban a Nemzeti Tanács tagja. 1946-ban hazatért.

[93] Erre a célra összesen a lengyel kormány 120 000 dollárnak megfelelő összeget költött pengőben. *Emisarski:* i. m. 14. o.

Dembinski közölte velem, hogy a külügyminiszterhelyettes szeretne találkozni velem, de persze nem kereshet fel, hanem meghív ebédre a Gellért szállóba, ahol lakott.

Az ebédmeghívást nem fogadtam el, de megígértem, hogy másnap délelőtt szállásán, Dembinskivel együtt felkeresem.

A külügyminiszterhelyettes igen szívélyesen fogadott, teljesen tájékozva volt, és köszönetét fejezte ki a lengyel katonai internáltakkal szembeni magatartásomért.

Annyira tájékozott volt, hogy azt is tudta, annak idején elestem a tábornoki előléptetéstől, és kijelentette, a háború után én leszek az első magyar–lengyel tábornok, és hogy a tengerparton egy villa a hozzávaló földdel együtt rendelkezésemre fog állani.

Udvariasan elhárítottam ezt a kilátásba helyezett jutalmat, mondván, hogy nem várok és nem fogadok el semmit, magatartásom meggyőződésből való.

Dembinski 1940 májusában Jugoszlávián át elhagyta az országot. Utóda Dr. Steifer Marian vk. ezredes lett.

Steifer nem a lengyel hadsereggel, hanem később, polgári ruhában jött az országba. Mikor nálam jelentkeztett, előadta, hogy ő az első világháborúban mint osztrák tiszt Bartha Károly honvédelmi miniszter (akkor vk. százados) parancsnoksága alatt teljesített szolgálatot, s most kérte, hogy jelentkezhessék nála.

Bartha jól emlékezett rá, fogadta is és Dembinski helyettesévé osztotta be. Mikor Dembinski elment, Bartha kívánságára ő lett a lengyel katonai internáltak képviselője.

Steifer Dembinskihez hasonlóan igyekezett az internáltak érdekeit képviselni.

A lengyelek közt voltak azonban ellenségei, akik valószínűleg irigyelték és áskálódtak ellene. Avval is vádolták, hogy a németekkel keres összeköttetést. Erre azonban semmi bizonyíték nem volt. Én úgy tapasztaltam, inkább félt a németektől, már otthoni beosztása (kémelhárító) miatt is.

Mivel a lengyel Társadalmi Bizottság eltávolítását szorgalmazta, végül ő maga kérte felmentését. A Lengyel Társadalmi Bizottságnak volt jelöltje egy tábornok, de ő csak lengyelül értett, s így tolmács útján lehetett volna vele érintkezni.

Bartha miniszter erre Król Alexander mérnökkari alezredest jelölte ki Steifer utódjául.

Król alezredest a lengyelek általában szívesen vették, és beosztásában kitűnően megfelelt.

Meg kell emlékeznem Körmendy Miklós századosról, ki az első két évben segédtisztem volt. Jól beszélt lengyelül, hosszabb ideig Lengyelországban élt.

Körmendy több ízben, azt hiszem 9-10-szer vállalkozott arra, hogy titokban Lengyelországba megy és onnan lengyel internáltak családtagjait[95] ide szállítja. Meghagytam neki, hogy egyszerre legfeljebb 8-10 személyt hozzon, mert ennél nagyobb csoport feltűnő és veszélyes.

Utoljára azonban meggondolatlanul 20 személyt hozott. Valahol Kassán feltartóztatták őket a 2. vkf. osztály közegei, és Körmendy egyedül jött haza. Ahelyett, hogy egyenesen hozzám jött volna, jegyzőkönyvet vett fel, és még nagyobb bajba kerültünk. Csak azután jelentette nekem a történteket. Veszélyes ügy volt. Szerencsére a 2. vkf. oszt. vezetőjét jól ismertem: a húszas években ezredtársam volt. Felkerestem, előadtam neki az ügyet. Megígérte, hogy segít. Másnap együtt elégettük a jegyzőkönyvet, sőt segített, hogy a Kassán visszatartott lengyeleket Körmendy elhozhassa. Azt azonban meg kellett ígérnem, hogy többször nem küldöm ki Körmendyt.

Ennek az ügynek volt még egy utójátéka. Mikor ezek a lengyelek megérkeztek Budapestre, közülük egy asszony, két felnőtt lányával hivatalomba jött, mindenáron látni akart engem, kinek

---

[94] Nem a lengyel külügyminiszter helyettese volt, aki Magyarországra látogatott, hanem Adam Romer, a minisztertanács elnöki irodájának vezetője. Magyarországon személyesen tájékozódott a polgári menekültek és a katonai internáltak helyzetéről. Sosnkowski vezds. levelét átadta Horthy kormányzónak. *Emisarski:* i. m. 13. o.

[95] Többek között Król Aleksander mk. alez.Varsóban élő lányait és feleségét. A honv. min. és az ÁVK vezetője, Újszászy vőrgy. szóbeli hozzájárulásukat megadták. Az osztályon beosztott Gérecz László ny. szds-t bízta meg Baló, hogy kieszközölje a német hatóságok engedélyét. HL HM Eln. 21.-1943-26244. Az iratokból nem derül ki, hogy a németek engedélyével vagy anélkül hozták át őket, de az áthozatal sikerrel járt. Magyarországra csempészték át a lengyelek Mikołajczyk lengyel miniszterelnök (1943–1944) fiát is, akit előzőleg nagy mennyiségű dollárral váltottak ki a németektől. Varga Béla bújtatta Balatonbogláron, s innen menekítették ki Londonba. Sławik Henryknek, a Polgári Bizottság elnökének felesége és lánya is a magyar hatóságoknak köszönhetően kerültek a megszállt országból 1943-ban Magyarországra.

megmenekülésüket tulajdonították. Ez részemre kellemetlen volt és veszélyes is. Tudtam, hogy bizonyos fokú megfigyelés alatt vagyok. Dehát kénytelen voltam fogadni őket. Beléptek, mindhárman térdre estek és a kezemet akarták csókolni. Alig tudtam nekik megmagyarázni, hogy ne csináljanak feltűnést, hisz engem figyelnek. Aztán elmentek. Egy tartalékos zsidó hadnagy családja volt.

1940 nyarán a németek próbálkoztak ukrán nemzetiségű legénységet toborozni az általuk szervezett ukrán hadseregbe. E célból egy Budapesten élő Sulgin nevű volt cári tábornokot bíztak meg avval, hogy látogassa meg a nagyobb legénységi táborokat, és igyekezzék az ukrán nemzetiségűeket jelentkezésre rábírni. Parancsot kaptam, hogy Sulgin tábornokot a lengyel táborokba elkísérjem.

Bizalmasan közöltem a lengyel katonai internáltak képviselőivel fentieket, ki előzőleg értesítette az ügyről a táborok rangidőseit. Persze alig akadt jelentkező.

1943 nyarán a Budapesten állomásozó pápai nuncius, Angelo Rotta[96] kifejezte lengyel táborlátogatási szándékát.

Dr. Antall József és én kísértük. Megható fogadtatás és ünnepségek voltak az egyes táborokban. A nuncius, aki jól beszélt németül, áldást és ajándékokat osztott.

Nagy elismeréssel nyilatkozott a táborokban tapasztalt rend, tisztaság és jó bánásmód tekintetében.

A látogatások befejeztével Dr. Antall és én ebédre voltunk hivatalosak a nuncius várbeli lakásán, mely alkalommal mindkettőnknek – nekem a reformátusnak is – átnyújtotta a pápai emlékérmet.

Ugyancsak 1943-ban jött a táborok látogatására a nemzetközi Vöröskereszt képviseletében M. Chapuisat, aki több lengyel, valamint a balatonboglári francia tábort látogatta meg és minderről elismerőleg nyilatkozott.

1941-ben megszaporodott a 21. osztály munkája a jugoszláv hadifoglyokkal, akik kisebb részben a magyar, nagyobb részben a német csapatok kezére kerültek.

A magyarokhoz került jugoszlávok közül a magyar nemzetiségűeket, továbbá a római katolikus bunyevácokat hamarosan hazabocsátottuk,[97] az ó-szerbiaiakat pedig a német hatóságoknak kellett átadnunk.

A németek kezébe került magyar nemzetiségű jugoszláv hadifoglyokat a németek a többivel együtt Németországba szállították, annak ellenére, hogy mi kértük a magyarok hazabocsátását.

Azt azonban megígérték, hogy a németországi hadifogolytáborokból a magyarokat – kivéve a hivatásos tiszteket és altiszteket, továbbá a zsidókat – hazabocsátják. Ezek kiválogatása és hazaszállítása céljából 1941. július elején egy magyar bizottság ment ki.[98]

Az ügy lebonyolítása elég lassan ment, mert a németek akadékoskodtak, nehezen engedték el a már munkára kiadott hadifoglyokat, de 4-5 hónap alatt azért sikerült kb. 11 000 fő magyar vonatkozású hadifoglyot hazaszállítani.

1942 decemberében parancsot kaptam, hogy a wieni hadifogoly kiválasztó és hazaszállító bizottság működését megszemléljem és ellenőrizzem. A Ganserdorfi „hazatérő táborban" elég rendes állapotokat találtam. A wieni városparancsnok altábornagy megígérte nekem a magyar hadifoglyok átadásának meggyorsítását. Ez azonban továbbra is nagyon lassan ment. Közben sok jugoszláv hadifogolynak sikerült megszöknie. Ezek itt nagyrészt hazakerültek. A magyar vonatkozásúakat hazaengedtük, az ó-szerbiaiakat viszont át kellett adnunk Németországnak.

Francia katonai személyek 1941 tavaszán kezdtek hazánkba szökni. A Fertő-tó déli részén a nádasokon keresztül jutottak ide. Kezdetben szórványosan, azután mindig egyre többen, úgy, hogy számuk 1943 végén már több mint 900 volt. Kevés tiszt, főleg legénység. Voltak akik női ruhában

---

[96] Angelo Rotta (1872–1965) pápai nuncius Budapesten 1930. máj. 13-tól. 1945 tavaszán a szovjet katonai hatóságok Magyarország azonnali elhagyására kényszerítették.

[97] A Magyarországhoz 1941-ben visszacsatolt Délvidékről származó volt jugoszláv hadifoglyok közül 1942. máj. 6-ig 9889 főt szállítottak haza. Ebből 4548 volt magyar. Becslés szerint 1000 magyar és 4-5000 szerb maradt még kint. HL HM Eln. 21-1942-33121.

[98] A bécsi magyar hadifogoly kiválogató bizottságot 1941. júl. 9-én állították fel. Vezetője Éliás őrgy. HL HM Eln. 21-1942-37062.

szöktek. A franciákat is internálni kellett. A Belügyminisztérium közegei (csendőrök) fogták őket össze és a komáromi gyűjtőtábornak adták át. Eleinte Gyöngyösön internáltattak, nappal szabadon mozoghattak.

A francia követség kezdettől fogva élénk figyelemmel kísérte sorsukat, pénzzel segítette őket. A francia katonai attasé De Mierry ezredes gyakran járt érdekükben a H.M-ben. Később Selypre, majd Ipolyvarbóra kerültek.

Ebben az időben új katonai attasé került a követségre: Hallier vk. ezredes, aki még fokozottabban működött közre az internáltak érdekében.

Együtt látogattuk meg Hallier-vel az ipolyvarbói tábort. Nem nagyon volt megelégedve, igaz meglehetősen szűken voltak, mivel számuk napról-napra szaporodott. Nappal a községben szabadon mozoghattak. A községi jegyző és a lakosság panaszkodott is magatartásuk miatt, többek közt arra, hogy a franciák minden szemérem nélkül a nyílt utcán végzik természeti szükségleteiket stb.

Az attasé ezután alaposan leszidta és kioktatta őket. Hazafelé menet az attasé ismét kijelentette elégedetlenségét a szoros laktanyai elhelyezéssel kapcsolatban, és kérdezte, nem lehetne-e máshol, pl. a Balaton mellett elhelyezni őket. Mondtam, hogy azon a környéken nincsenek laktanyák. Erre azt felelte, ők szívesen bérelnének egy megfelelő nagyságú üdülőt, most úgyis szezonvége van és jövőre talán vége lesz a háborúnak.

Szívesen segítek ebben, mondtam, Balatonbogláron van egy szálloda, ahol télen lengyelek voltak, próbálkozzon meg ezzel. Úgyis lett, a H.M. is engedélyezte. Így kerültek a franciák Balatonboglárra, ahol kitűnő dolguk volt.

1943 tavaszán svájci követünk[99] jelentette, hogy az ottani francia követ, kivel addig alig érintkezett, felkereste és elragadtatással mondott köszönetet azért a kitűnő bánásmódért, amivel itt – mint kifejezte – „kényeztetjük" az idemenekült franciákat. Svájci követünk ezt írásban jelentette a külügyminisztériumnak, a jelentést magam is olvastam.

Meg is ittam ennek, valamint a más nemzetiségűekkel való jó bánásmódomnak a levét!

Még 1942 telén a H.M. előterében többen referálásra várakoztunk. Ruszkiczay-Rüdiger altábornagy,[100] a harmadik csoport főnöke hozzám fordult, mondván: „Te Baló! Te angol győzelemre játszol, hogy olyan bánásmódot biztosítasz az internáltaknak?"

Feleltem: „Én nem játszom semmiféle győzelemre, németre sem, (mert ő arra »játszott«) de az én magyar eszem azt diktálja nekem, hogy van nékünk ellenségünk elég, én barátokat akarok szerezni az országnak! Sem a lengyelekkel, sem a franciákkal nem vagyunk háborúban, de amíg én vagyok a 21. oszt. vezetője, addig nem csak övelük, hanem a hadifoglyokkal is jól fogunk bánni!"

Erre nem válaszolt, azután, kb. egy év múlva, mikor már miniszterhelyettes volt, a már esedékes és már meg is indított előléptetésem helyett 48 óra alatt eltávolított.

Sajnos sok ilyen sváb származású, hangzatos magyar nevet felvett magasrangú tiszt volt a honvédségnél.

Hallier vk. ezredes[101] az internáltak ügyében fáradhatatlan volt. Gyakran keresett fel. Magyarul is tanult. Egy ízben, 1943 tavaszán a hozzá beosztott két francia tiszttel és egy fotográfussal megjelent hivatali helyiségemben. Arra kért, hogy engem íróasztalomnál ülve lefényképeztethessen, mondván, e képet hazaküldi a francia lapoknak, hogy lássák azt a magyar tisztet, ki az internáltaknak a kitűnő életet biztosítja.

Aztán csoportképet csináltatott, melyen valamennyien, ő a két tisztjével és én tisztikarommal rajta voltunk.

Az attasé ismételten kijelentette, hogy a háború után a francia becsületrendet meg fogom kapni. Persze ebből semmi sem lett.

---

[99] Barcza György (1888–1961) Hivatásos diplomata, londoni magyar követ (1938–1941). 1943-tól Kállay Miklós miniszterelnök (1942–1944) különmegbízottja Svájcban.

[100] Lásd a 41. sz. jegyzetet.

[101] Hallier André (1892–1988) vk. ezds. A franciákról lásd: Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon. Budapest, 1980. és *Macskásy Pál:* Fejezetek a második világháború alatti Magyarországra menekült szövetséges katonák életéről. In: Magyarország 1944. Budapest, 1994.

Tény azonban, hogy 1945 végén érkezett 3 db becsületrend, amelyből egyet utódom Utassy vk. ezredes,[102] a másikat Literáty[103] ezredes – ki mint tolmács működött a 2. vkf. attasé alcsoportnál – kapta. A harmadikat egy hölgy kapta, ki hallomásom szerint, mint fordító a francia követségen volt alkalmazva.

1943 nyarán egy internált francia hadnagy, Klein Roger, magyar lányt, Botkai Pannit vett feleségül. Azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy a francia–magyar barátság jegyében vállaljam el a menyasszony tanújának szerepét. Szép ünnepélyes esküvőt rendeztek.

Volt még jónéhány lengyel–magyar és magyar–francia esküvő is. A francia attasé nagyon buzgólkodott, hogy az internáltakat munkára adjuk ki. Ő maga keresett munkahelyeket.

Így pl. a „Hangya" szövetkezet budafoki borpincéiben, a kőbányai sörgyárban is sok internált dolgozott.

A kb. 850 francia közül 700 volt munkára kiadva. A budapesti francia követ – úgy emlékszem gróf Dampierre[104] volt a neve – 1943 augusztusban meglátogatta a balatonboglári francia tábort. Ezidőben itt működött az egyetlen lengyel gimnázium Európában, hol az internáltak gyermekei tanulhattak.

A táborban a követ rövid beszédet tartott, melyben kiemelte Magyarország lovagiasságát, melyet az idemenekült franciákkal szemben tanúsít, s amiért nem csak ők, hanem az egész francia nemzet hálás lesz.

Ezután én intéztem néhány szót az internáltakhoz: Magyarország a nagy francia nemzet iránt nagyrabecsülést érez: a menekülteket szívesen fogadtuk, de elvárjuk, hogy törvényeinket, rendelkezéseinket pontosan tartsák be és a lakossággal szemben kifogástalanul viselkedjenek.

Tény, hogy a francia internáltak többször adtak okot arra, hogy feddésben részesüljenek, főleg nőkkel szembeni viselkedés, valamint az ott táborozó leventékkel történt összetűzés miatt. Ezek miatt sok kellemetlenségem is volt.

Ebben az időben történt az én eltávolításom.

Angolok nagyon kevesen voltak (legnagyobb létszám 25-30 fő). Eleinte csak 6 fő volt a komáromi táborban. Angliával már hadiállapotban voltunk,[105] ezért ők hadifoglyoknak minősültek. Mikor ezeket először megszemléltem, igen siralmas állapotban találtam őket. Egy cementpadlós, rácsos helyiségben szalmán feküdtek, panaszkodtak az élelmezésre és arra, hogy rabok gyanánt bánnak velük.

Elrendeltem, hogy legénységi ágyat, asztalt és padot kapjanak és ugyanazt az élelmezést, mint a magyar legénység. Ez meg is történt.

A komáromi állomásparancsnokság ezért feljelentett engem a székesfehérvári hadtestparancsnokságnál, és azt is hozzáfűzte, hogy rádiót is adattam nekik és – mint jelentették – „fényűző" életet biztosítottam. A hadtestparancsnokság ennek alapján kiszínezett feljelentést tett ellenem a honvédelmi miniszternek.

Ekkor Littay vezérezredes[106] volt a H.M. helyettese. Ő hivatott engem, megmutatta a feljelentést és megkérdezte: miért tettem?

A feljelentés nem mindenben felel meg a valóságnak, feleltem, de tény, hogy legénységi ágyat, takarót, asztalt és két padot adattam nekik, továbbá legénységi élelmezést, mert így van előírva a szabályzatban. A többi nem igaz.

Ezután megkérdeztem a H.M. helyettestől, mit gondol hány magyar lehet most Angliában? Lehet néhány ezer, felelte. Hát ha mi ezt a pár nyomorult angolt itt kínozzuk, bizonyosan az a pár ezer magyar ott kinn, fogja meginni a levét. De különben is ez az előírás. Utasított írásbeli jelentéstételre, mi meg is történt, és ez alapján a hadtestparancsnokság megkapta a megfelelő választ.

---

[102] Lásd az 59. sz . jegyzetet.

[103] Literáty Ervin ezds.

[104] Gr. Dampierre Robert (1888–19?) a Sorbonne-on és az Ecole des Sciences Politique-n végzett, hivatásos diplomata. Oslóból került követnek Budapestre (1940. szept. 11 – 1942 ?). Hivataláról lemondott. A németek internálták (1944–1945). A háború után folytatta diplomáciai pályafutását.

[105] Az angol kormány Sztálin kifejezett kérésére üzent hadat 1941. dec. 7-én.

[106] Littay András (1884–1967) 1941. szept. 19 – 1943. febr. 1-ig honv. min. h.

Az angol érdekeket Magyarországon a svájci követség képviselte, ezek vették védelmükbe az angol hadifoglyokat.

Sok bajom volt velük, mert az angolok szinte követelődzők voltak. Egyszer annyira mentek, hogy visszaadásukat kérték a németekhez. A külügyminisztérium avatkozott be, és így 1943-ban kiadtuk őket mezőgazdasági munkára gróf Andrássy Mihályhoz[107] valahol Szigetvár környékére.

Még egy angol vonatkozású ügyet kell megemlítenem. 1943 nyarán megjelent hivatali helyiségemben Szentiványi Sándor[108] unitárius püspökhelyettes. Előadta, hogy ő egy angol alezredest rejteget, ki Ausztriából szökött. Tovább már nem meri rejtegetni, és kérdezte, mit csináljon vele? Mondtam, hozza el ide, majd én gondoskodom további elhelyezéséről. Másnap el is hozta. Telfer Houry[109] volt a neve.

Nagyon meg volt lepve, mikor leültettem, cigarettával kínáltam és barátságosan kihallgattam. Elég jól beszélt németül.

A zugligeti lengyel táborban helyeztem el, ahol jó dolga volt. 1944 elején visszakerült barátjához, Szentiványihoz, „házi őrizetbe".

Azt is hallottam, hogy a kormányzó 1944 késő nyarán ezt az angol alezredest küldte volna ki repülőgépen Olaszországba,[110] az akkor ott levő angol főhadiszállásra békeajánlattal. Állítólag a pilóta avval tért vissza, hogy az angoloknak nincs módjukban tárgyalni, forduljon a Szovjethez. Ekkor már a szovjet hadsereg a Tisza vonalában volt.

Állítólag a kormányzó erre Utassy vk.[111] ezredest küldte Szegedre, hogy az akkor ott székelő Malinovszki marsallal tárgyaljon. Mikor Utassy jegyezni kezdte volna a választ, Malinovszki figyelmeztette: ne írjon fel semmit, mert ha tudni akarja, a németek már tudják, hogy ön itt van.

Utassy visszatért, de ezután rövidesen letartóztatták és el is hurcolták. 1945 őszén tért vissza, vezérőrnaggyá lépett elő és nyugállományba került.

Utóda a 21. osztály élén Horváth ezredes lett, ki németbarát volt. Visszatérve még az én szolgálati időmre, szólni kell a szovjet hadifoglyokról. Arra, hogy szovjet katonák kerülhetnek az országba, már 1941-ben gondoltunk és táborok felállítását terveztük.

Miután Magyarország belépett a háborúba, a német hadvezetőség megállapodott a vezérkar főnökével – ki német származású és németbarát volt – arról, hogy a magyar csapatok kezébe került szovjet katonákat még a harctéren a németeknek kell átadni, kik azokat Németországba szállítják.

Így Magyarországon hosszú ideig nem volt szovjet hadifogoly. Állítólag az a hír terjedt el, hogy Magyarországon azért nincs szovjet hadifogoly, mert a magyarok már a fronton meggyilkolják őket, és ezért a szovjet fogságba került magyar honvédek nem írhattak haza levelet.

Semleges hatalmak Vöröskereszti útján megpróbáltunk ezen segíteni, de eredmény nélkül.

Mikor nagybaczoni Nagy Vilmos[112] lett a honvédelmi miniszter, akkor ebben az ügyben átiratot intéztünk a honvéd vezérkar főnökéhez, amelyben felszólítottuk, hogy a német hadvezetőséggel

---

[107] Gr. Andrássy Mihály (1893–1990) a főrendiház (1918) és a felsőház tagja (1935–1945). 1920-ban a Műegyetemen szerzett diplomát Budapesten. A Magyar Cserkész Szövetség tiszteletbeli elnöke, a Magyar Motorcsónak Club elnöke. 194?-ben emigrált. A Magyar Nemzeti Bizottmány tagja New Yorkban. Kanadában élt, mérnökként dolgozott.

[108] Dr. Szent Iványi Sándor (1902–1983) az Unitárius Teológiát Kolozsvárt végezte 1924-ben. Tanulmányokat folytatott a Harvard (1925/25) és a chicagói egyetemen (1932/33). Kolozsvárt lelkész és teológiai tanár. 1939-től Budapesten lelkész, ill. főlelkész. Részt vett az ellenállási mozgalomban 1944/45-ben. 1945-től A Magyarországi Unitárius Egyház püspöki vikáriusa, egyházi elnöke. Tagja az 1945/47-es nemzetgyűlésnek, a Magyar Vöröskereszt Elnöke (1945/46). 1945/47-ben a Polgári Demokrata Párt elnöke. 1947-től az USÁ-ban élt, ott a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

[109] Helyesen Telfer Howie Charles (1905–1993) brit tü. alez. 1943 októberében Ausztria területén lévő hadifogolytáborból szökött Magyarországra.

[110] A kormányzó Náday István vezds.-t küldte ki a szövetségesek olaszországi főhadiszállására fegyverszüneti tárgyalások reményében, 1944. szept. 22-én. Repülővel vele ment Howie alez. is, aki azután folytatta katonai szolgálatát a brit hadseregben.

[111] Helyesen Utassy ezds., mert még alezredesként kikerült a vezérkari testületből.

[112] Nagybaczoni Nagy Vilmos (1884–1976) vezds., 1942. szept. 24 – 1943. jún. 12-ig honv. min.

kötött megállapodást változtassák meg, úgy, hogy a magyar csapatok kezére került szovjet hadifoglyok ide kerüljenek.

Hónapokig tartott, amíg ezt elértük. Eközben tudomást szereztem arról, hogy a magyar csapatok mégsem adták át valamennyi foglyukat a németeknek, hanem titokban az arcvonal mögötti munkára (lóápoló, kocsis, szakács) alkalmazták őket.

Ezeket a magyar csapattesteknél maradt foglyokat összegyűjtöttük és hazahozattuk, így mégis lett néhány száz szovjet hadifogoly. Érsekújváron állítottunk fel számukra tábort. Meg is szemléltem őket. Történetesen kíséretemben volt Witoslawski[113] lengyel püspökhelyettes is – mert lengyel táborokat is látogattunk –, ki tudott oroszul, és engedélyt kért arra, hogy a szovjet katonákkal néhány szót beszélhessen. Megengedtem, de csak vallási ügyben.

Witoslawski azt kérdezte: ki hisz köztetek Istenben, az lépjen elő! A kb. 200 szovjet katona közül kettő lépett elő. Az egyik zsidó volt, a másik mohamedán. Erre azután be is szüntettem a beszélgetést. Azután Komáromba kerültek, majd onnan Kiscenkre, és megkezdődött munkára való kiadatásuk.

1943 őszén, a fasiszta Olaszország összeomlása után olaszokkal is kellett foglalkozni a 21. osztálynak. Az ország területén volt továbbá a németek által a Balkánról Németországba olasz szállítmányokról megszökött olaszokat tapintatosan internálni kellett.

Gyűjtőhely Komárom volt. Komárom azért szerepel oly sokat, mert ott sok hely volt. Az olaszokkal egyébként nem sokat foglalkoztam, mert ebben az időben váltottak le.

Végül még vissza kell térnem a lengyelekre. Ők is és a franciák is nagyon sajnálták, hogy el kellett hagynom őket. Felmentésem váratlanul és csúnyán érkezett. A rövid rendeletet nem is nekem, hanem az osztálynak címezték, s így a postát bontó irodavezetőm előbb olvasta és soron kívül szomorúan hozta be nekem.

A rendelet szerint Utassy Loránd vk. ezredesnek[114] 48 órán belül át kellett volna vennie az osztályt. De Utassy akkor nemrég tért haza külföldről – ahol katonai attasé volt –, még szabadságát élvezte, vidéken utazgatott és nem volt található. Így még csaknem két hétig maradtam.

Miután átadtam az osztályt, elmentem jelentkezni Csatay honvédelmi miniszterhez. Őt még régről jól ismertem, de most nem is fogadott. Így Ruszkiczay-Rüdiger miniszterhelyettesnél kellett jelentenem az osztály átadását. „Köszönöm ezredes úr! Leléphet!" Ez volt az utolsó szó, amelyet a régi honvédségnél 40 évi szolgálat után kaptam. <...>[115]

Utassyval mindent megbeszéltem, s őszintén, jóindulattal viseltetett az internáltakkal szemben. Eleinte még néhány ügyben tanácsomat kérte.

Néha még a lengyelek is fordultak hozzám, hogy valamely ügyben beszéljek Utassyval.

A lengyel képviselet 1943 decemberében a Gellért szálló egyik különtermében búcsúvacsorát rendezett tiszteletemre. Ezen a képviselet minden tagja, valamint a 21. osztály tiszti kara, élükön Utassyval részt vett.

Król alezredes szép beszéd kíséretében átadott nekem egy bronz emlékplakettet a lengyel sassal díszítve. Beszédének magyar fordítását is csatolta.[116]

Felsorol néhány mozzanatot avval, hogy „ma még nem lehet mindenről beszélni" és befejezésül oda nyilatkozott, hogy az internált lengyel katonák emlékében örökké megmaradok, jótetteimért a háború után a lengyel nemzet méltó kitüntetésben fog részesíteni. A plakett és az írás ma is birtokomban van. <...>[117]

---

[113] Wilk-Witosławski Piotr ferences szerzetes, tábori lekész, őrgy. Az internált lengyel katonák lelkipásztori hivatalának vezetője. 1941. nov.7-én letartóztatták, „mert a londoni lengyel kormánymegbízásából politikai tevékenységet fejtett ki." HL HM Eln. 21-193. sz. n 6116 cs. Baló hagyaték. Érdekében interveniált Angelo Rotta pápai nuncius MOL K 63. Küm. pol.-1941-17/7 ad pol. 6210/1941. A siklósi büntetőtáborból Kállay miniszterelnök kérésére a honvédelmi miniszter parancsára a HM 21. o.1942 dec. 24-én elrendelte szabadlábra helyezését. Baló a sümegi ferences rendházba irányította. HL HM Eln. 21-1942-77042. Magyarország német megszállása után Mauthausenbe hurcolták, ott kivégezték.

[114] Lásd a 32. sz. jegyzetet.

[115] Valószínű törlés vagy kihagyás a szerző által jelölve.

[116] Lásd a függelékben közölt 12. sz. dokumentumot.

[117] Valószínű törlés vagy kihagyás a szerző által jelölve.

Tudván, hogy szerény anyagi körülmények közt élek, nyugdíjaztatásom után úgy a lengyelek, mint a franciák igyekeztek nekem valami állást szerezni.

Volt Budapesten egy lengyel konzul (Mach Leon), ki itt maradt, magyar nőt vett feleségül, ő próbált állást szerezni, de nem sikerült.

A francia attasé viszont felhívott, keressem fel. A „Hangya" szövetkezetben kínált állást. Ezt el is fogadtam, az ellenőrző osztályhoz osztottak be, egy igazgató mellé.

1944 nyarán katonai behívót kaptam. Akkor állítottak fel úgynevezett „katonai parancsnokságokat", nyugállományú tábornokok és ezredesek vezetésével, amelyeknek egyes városokban az volt a feladatuk, hogy ellenőrizzék, vajon a polgári hatóságok megfelelően végrehajták-e a katonai intézkedéseket. Néhány napos tanfolyam előzte meg, hozzám is beosztottak néhány tisztet és legénységet, gépkocsit kaptam. De semmi kedvem nem volt ehhez a feladathoz, ezért nagy nehezen egy vk. barátom segítségével elbocsáttattam magam.

Azután következett Szálasi útálatos uralma. Én is elcsodálkoztam, hogyan tudott ennek a megszállottnak annyi tiszt, főleg vezérkariak, beugrani. Majd sor került Budapest ostromára és a szovjet csapatok bevonulására. Hamarosan megkezdődött a lengyel menekültek hazautazása. Sokan közülük felkerestek és elbúcsúztak.

1945 végén Dr. Tombor Jenő[118] honvédelmi miniszter hívatott. Három lengyel volt nála. Egyiket jól ismertem: Rudnicki vk. ezredes[119] volt. A lengyelek igen melegen üdvözöltek, feldícsértek Tombornak, aki tréfásan megjegyezte: „Persze, hogy nagyszerű ember Baló, hiszen én voltam a tanára." (A régi felsőbb tiszti tanfolyamon.)

A lengyelek kérték, hogy engem a visszatérési misszióhoz osszon be. Így is történt. Rendszeresen jártam a lengyel követségre, hol Michael Kobiela konzuli osztályvezetővel és Dr. Piotr Szymanski követtel tárgyaltam. Különféle személyi és anyagi kutatásokról volt szó, és Kobielával többször utaztunk vidékre is.

A lengyel követ névjegyzéket készíttetett velem azokról a magyar táborparancsnokokról,[120] akik a lengyel internáltakkal jól bántak, mert úgy mond, a lengyel kormány őket kitüntetésben óhajtja részesíteni.

Ez elég nagy kutató munkát, levelezést, keresgélést jelentett, hisz a legtöbben nem odavalók voltak, ahová beosztották őket.

Több hét után elkészült a névjegyzék, megfelelő adatokkal ellátva, és én át is adtam. Azonban nem hallottam, hogy bárki is valamilyen kitüntetést kapott volna. A lengyelek még néhányszor fordultak hozzám egyes ügyekben, azután 1947 elején ez is megszűnt.

1946 elején a H.M. béketárgyalást előkészítő csoport felhívására több okmányt, köszönő leveleket, fényképeket szolgáltattam be. Avval vették át, hogy a béketárgyalás után visszaadják nekem, de ez nem történt meg.

1946-ban véglegesen nyugállományba kerültem. Nyugellátásomat 1950-ben megszüntették, és hiába kérelmeztem, nem kaptam vissza. Vaskereskedésben segédként dolgoztam. Majd miután az üzleteket is elvették a tulajdonosoktól, állás nélkül maradtam és mint éjjeli őr dolgoztam. Fele nyugdíjamat öt év múlva 1955-ben kaptam vissza. Azóta feleségemmel együtt leányom háztartásában élek és segítünk a háztartásban.

Még valami a lengyelekről. Volt itt egy Franciszek Janczewski nevű őrnagy, ki tevékeny részt vett a lengyelek szöktetésében. Jó viszonyban voltam vele. Miután 1945-ben hazatért, meghívott magához. Lakóhelyéről Glivicéről[121] ismételten hívott, hogy hónapokig is élhetnék nála. Természetesen nem volt módomban elfogadni kedvességét, levélben mondtam köszönetet. Az idők folyamán el is feledkeztem az egészről. Ez év elején (1963) ismét jelentkezett, fényképet, közjegyzőileg hitelesített életrajzot kért azzal, hogy a lengyel kormány kitüntetni szándékozik engem.

---

[118] Tombor Jenő (1880–1946) hivatásos tiszt 1919-ig. A Horthy rendszerben gyógyszerész, vegyészdoktor. 1945-től kisgazda nemzetgyűlési képviselő. 1945. nov. 15 – 1946. júl. 25-ig honv. min.

[119] Rudnicki Adam vk. alez. A háború előtt a lengyel hadsereg lapjának a *Polska Zbrojná*nak a szerkesztője. 1939. szept.17. előtt érkezett Magyarországa. Az evakuációs iroda első vezetője.

[120] HL Personalia 3/A. 19–21. o.

[121] Helyesen: Gliwice (1945-ig a német Gleiwitz)

Ismételten hivatkozott Borucki tábornokra, ki ezt az ügyet intézi. Ez a dolog ismét nem vált valóra. Evvel egyelőre be is fejezem emlékirataimat.

Budapest, 1963. nov. 25. Baló Zoltán
ny. ezredes

Utóirat: Édesapámat 1992-ben posztumusz vezérőrnaggyá léptették elő a magyar Parlamentben. A Lengyel Köztársaságtól 1999-ben magas kitüntetést kapott. Mindkét kitüntetést bátyámmal együtt meghatottan vettük át.
[Baló Magdolna megjegyzése az általa őrzött példányon.]

A másolat az eredetivel mindenben egyezik:

Budapest, 2002. január. Baló Magdolna s. k.

FÜGGELÉK

1.

Kashimura alezredes levele Baló Zoltán századosnak,
Vlagyivosztok, 1920. október 30.

Quartier Général de L'Armée Japonaise, Vladivostok
30. oktober 1920.
An Haerrn Hauptmann Zoltán von Baló

Sehr Geehrter Herr Hauptmann!
Ich nehme mir die Freiheit, um Ihnen sowohl als auch allen anderen ungarichen Herren Beschenkten, meinen aufrichtigsten Dank auszudruecken.
Sie belohnten uns mit prächtigen Geschenken, wofuer wir keine Verdienste aufreisen koennen, denn alles was wir getan haben war nur die Erfüllung unseres Pflicht. Nur das freundliche Entgegenkommen und die Güte welche Sie uns ständig zeigten, bewegten uns dazu, um ihre Geschenke, als Andenken anzunehmen, nachdem wir auch die Erlaubniss unseres Vorstehenden dazu erhielten. Ihre andenken werden uns immer Ihre Aufrichtigkeit in Erinnerung bringen.
Die grosse Entfernung, welche Westen auf mehrere tausenden Meilen von Ostentrennt, ist nicht gross genug dazu, um sie vergessen zu koennen, und nachdem wir Ihnen viel Glueck in der Zukunft wuenschen, hoffen wir dass Ihnen Schicksal, fuer die langen Entbehrungen reiche Vergeltung zum Teile kommen lassen wird.
K.Kaschimura
Oberstleutnant

Forrás: Az eredeti japán nyelvű levélhez csatolt német nyelvű változat. Mindkettő Baló Magdolna tulajdonában.

2.

A HM 21. osztály felállítása

Pro domo

A lengyel hadsereg és egyéb fegyveres testületeknek tagjai az elmúlt napok folyamán Magyarország területére jöttek át, ennek folytán szükségessé vált azok lefegyverzése és gyűjtőtáborokba való internálása.

A gyűjtőtáborok létesítése annak idején a Vkf. úr már intézkedett, így ezek feletti felügyeletet és a felmerülő, HM vonalon szükségessé váló intézkedések megtételére is egy szerv, HM osztály megalakítása nélkülözhetetlen volt. A kbt. 1/b. osztály fentiek következtében a 11.263/M.1/b.-1939. sz. ügyiraton a HM Elnökséget felkérte, hogy a menekültek internálásával kapcsolatban felmerülő összes személyi, anyagi és biztonsági kérdések szabályozására és vezetésére a HM 21.osztályát 1 osztályvezető és 3 fő személyzettel alakítsa meg, illetőleg állítsa fel.

A HM 21. osztály felállítására az Elnökség az intézkedéseket f. hó 22-én ru., a következő napon pedig 3.253/M.Elnökség A-1939 sz. alatt ki is adta, ennek következtében a szóban levő HM osztály működését már meg is kezdte.

Minthogy ilykép egy HM osztály működik, amelynek létezéséről csupán a közvetlenül érintett kbt. osztályok bírhatnak tudomással, szükséges volna az oszt. felállításáról az összes HM csop.[ortot], oszt.[ályt] és szerveket is tájékoztatni, vagyis fentieket egy házi parancs pontban kellene tudomásukra hozni.

Ily értelemben tervezve a következő kiadvány:

....sz. házi parancs....pontja (elosztó szerint)

Tárgy: HM. 21. osztály felállítása.

Tájékoztatásul közlöm, hogy a lengyel hadsereg és egyéb lengyel fegyveres testületek tagjainak internálásával kapcsolatban felmerülő összes személyi, anyagi biztonsági ügyek központú intézésére a f. hó 23-án felállított HM 21. osztály hivatott.

A HM 21. osztály ideiglenes vezetésével vitéz Baló Zoltán ezredes bízatott meg. Elhelyezés: Károly főherceg laktanya.1939. IX. 27.

vitéz Németh ezds.[122] sk.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. A.-1939-50770. Eredeti irat betétívvel, irónnal javított gépelt szöveg, amit itt külön nem jelöltünk.

3.

Emisarski vk. alezredes, lengyel katonai attasé látogatása menekülttáborokban

Pro domo

Emisarski alezredes lengyel katonai attasé közölte az Elnökség B-vel, hogy nap nap mellett tömegesen érkeznek hozzá lengyel menekültek levelei, akik látogatását kérik.

A lengyel katonai attasé ezért azzal a kéréssel fordult az Elnökség B osztályához, hogy a visegrádi, egri és esztergomi menekült táborokat felkereshesse s ott levő honfitársainak esetleg segítségére lehessen.

Az Elnökség B a kérés teljesítését kívánatosnak látván, vitéz Barabás altábornagyhoz fordult, ki a lengyel menekültek ügyek vezetésével van megbízva, s fenti kiszálláshoz engedélyét kikérte. A hozzájárulás megadatott, azzal, hogy az igazolványt – amely csak egyszeri látogatásra szól – a HM úr írja alá.

[122] Vitéz Németh Imre I. ezds., a HM Elnökség vezetője.

Ezért kiadvány:

Igazolvány.

Megengedem, hogy Jan Emisarski alezredes lengyel katonai attasé a Visegrádon, Esztergomban és Egerben elhelyezett lengyel menekült táborokat egy ízben meglátogathassa és az ottani menekültekkel az érintkezést felvehesse. Budapest, 1939 szeptember 28. Faraghó ezds.[123] sk.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. B-1939-50801. Eredeti irat.

4.

Emisarski vk. alezredes lengyel katonai attasé megbeszélése a HM Elnöki B. csoportjánál a lengyel menekültek tárgyában, 1939. október 9.

Pro domo:

A lengyel katonai attasé Emisarski alezredes ma megjelent az Elnöki B. csoportban és a következőket adta elő: hálával van eltelve azért a bánásmódért és segítségért amiben részesülnek a Magyarországon tartózkodó lengyel katonai menekültek. Tudja és ismeri jóindulatú intencióinkat, mégis kötelessége mindkét fél érdekében rámutatni azokra a nehézségekre, amelyeket a jóindulatú intenciók ellenére az élet maga hoz magával, különösen amikor sokkal több menekült jött Magyarországra, mint ahogyan a magyar hatóságok számítottak. Így pl. Egerben, ahol 400 férőhely van, de facto 1200 ember tartózkodik. Jolsván az elszállásolási viszonyok főleg a most már beállt hideg időre tekintettel való igen hiányosak. A katonai menekültek ahogy ő tudja 36 helyen vannak elszállásolva, és minden helyen más a bánásmód, egyik táborparancsnok megengedi a szabad mozgást, sőt a Pestre való utazásokat, más helyen pl. Egerben szuronyos őrök őrzik a menekülteket és semmiféle szabad mozgás nem megengedett.

A katonai attasé a következő konkrét kéréseket adta elő:

1.) Úgy tudja, hogy ezek az ügyek az I. csf. hatáskörébe tartozik, ki vitéz Baló Zoltán ny.á. ezredest bízta meg az ügyek közvetlen lebonyolításával. Kéri, hogy mindkét fél érdekében vitéz Baló ezredes úrral együttműködhessék és szükség esetén a személyes érintkezést vele minden formalitás mellőzésével bármikor felvehesse. Úgy érzi, hogy ily módon hathatós segítségünkre elenne.

2.) Szeretne egy pontos nyilvántartást kapni azokról a táborokról és helységekről, ahol a menekültek internálva vannak. Főleg abból az okból, hogy mielőtt felfektethessen egy pontos nyilvántartást a menekültekről.

3.) Úgy tudja, hogy a menekültek között van kb. 70 tábori lelkészeknek különböző táborokba való elosztását igen kívánatosnak tartja.

4.) Budapesten tartózkodik a menekültek között Dembinszky tbk.,[124] ki a lengyel hadseregbe volt beosztva és legutoljára egy hadseregcsoportnak volt a parancsnoka. Kérése, hogy Barabás altbgy. őnagyméltósága engedélyével szintén mielőbb felvehesse a személyes közvetlen érintkezést Baló ezredes úrral, hogy a menekültek ügyének rendezésében személyesen közreműködhessék.

Végül hozzátette, hogy tudomása szerint ma legalább 27-28 ezer katonai menekült, altiszt és közlegény, kb. 4000[125]tiszt és kb. 20 000 polgári személy tartózkodik Magyarországon.[126]

Természetesen ebben a közegben sok a megbízhatatlan elem, volt már eset rá, hogy az összeomlás következtében ezek a megbízhatatlan elemek bolseviki agitációt igyekeztek folytatni és a

---

[123] Faragho Gábor (1890–1953) vezds., 1938. ápr. 1 – 1940. márc. 1-jéig a HM Eln. B. vezetője (ekkor ezds.).

[124] Helyesen: Dembinski dd. tbk.

[125] Piros irónnal javítva 4300-ra.

[126] A polgári menekültek és a katonai internáltak együttes létszáma vitatott a magyar és lengyel szakirodalomban. A történészek 40-60 000-re teszik, id. Antall szerint 140 000 fő.

lengyel tisztek vagy altisztek fegyveresen léptek fel ellenük, és nem egy esetben már itt Magyarországon agyonlőtték az illetőt. Ezért tartja mindkét, mind magyar mind lengyel részről égetően fontosnak az ügy mielőbbi rendezését, és úgy érzi, hogy, az ő közreműködése sokat lendítene a dolgon.

Az Elnöki B ügyköréből kifolyólag a lengyel katonai attasé kérésének teljesítését a lehetőségekhez képest kívánatosnak tartja, de kéri, hogy az I. csfség a továbbiakban a fejleményekről az Eln. B-t időközönként tájékoztassa és a fontosabb intézkedéseket az Eln. B-vel egyetértésben adja ki.

Lássa r. u.I. csf úr.

Szíves ügykörszerű elintézés végett azzal a kéréssel, hogy Dembinszky tbk. urat a lehetőségekhez képest még ma fogadni méltóztassék. 1939. IX. 27.Olvashatalan sk aláírás.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. B-1939-50333. Eredeti irat.

5.

Chomranski Marian lengyel rendőr alezredes levele[127] *Teleki Pál miniszterelnöknek, Budapest,1940. április 27.*

Budapest, 1940. április 27.
Titkos!
Nagyméltóságú
gróf Teleki Pál miniszterelnök Úrnak
Budapest

Mint a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatósághoz a magyarországi lengyel menekültek ügyeinek intézésével kapcsolatban beosztott megbízott,[128] bátorkodom az alábbiakkal Nagyméltóságod elé járulni. A lengyel menekültek beözönlése Magyarországra naponként növekszik. Tekintettel arra, hogy, az elfoglalt területeken a helyzet mind elviselhetetlenebbé válik, számolnunk kell azzal, hogy a magyar határt átlépők száma továbbra is növekedni fog.

Ezek a menekültek kétségkívül mind több gondot, nagyobb terhet fognak úgy a magyar hatóságoknak, mint a többi magyar és lengyel menekültügyi intézménynek jelenteni. A menekültek nagy része támaszt nyerhet a szomszédos államokban, hol egyeseknek rokonaik, ismerőseik vannak, hol munkát vállalhatnak – szóval eltartásuk biztosítva volna.

A Lengyel Konzulátus[129] igyekezete a felé irányul, hogy ezeket az embereket mielőbb útlevéllel ellássa és ezzel külföldre való utazásukat lehetővé tegye. Az eddigi eljárás, miszerint táborokba

---

[127] Az iraton a címzés felett Baló ezredes megjegyzése irónnal: „Külf. ellenőrző orsz. Központi hatóság (Pászthóy) mellé beosztott lengyel rendőr alezredes beadványának másolata. Jól beszélt magyarul, magyar felesége és kitüntetése is volt."

[128] A BM VII/c osztályaként működő KEOKH-nál Magyarország német megszállásáig állandó jelleggel több lengyel tiszt volt beosztva, akik a magyar hatóságok munkáját segítették. A teljes névsor nem maradt fenn. Kállay Miklós, Magyarország 1942–44-ben volt miniszterelnöke emlékirataiban említ egy lengyel r. alezredest József Jakubiecet, aki a KEOKH-ba volt beosztva. Ő vette nyilvántartásba a lengyeleket, s nála kellett jelentkezniük a polgári menekülteknek. *Kállay Miklós:* Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Budapest, 1992. II. k. 83. o. Ott tévesen, Jakubowiecz-ként szerepel.

[129] A Magyarországról elutazó lengyel menekültek számára a lengyel konzulátus állította ki az az útleveleket. A kiutazási vízumot a magyar BM adta. Az internált lengyel katonák megszöktek az internálótáborokból, jelentkeztek a polgári menekülttáborokban, így civillé váltak. Civilként útlevéllel, magyar kiutazási vízummal elhagyhatták Magyarországot. Így távozott Franciaországba 6000 internált katona. A többi, 20 000 fő a zöld határon át, Jugoszlávián keresztül illegálisan. Ezt a lengyelek evakuációnak nevezték. A német tiltakozások

lesznek irányítva, és később Budapestre kell jönniök az útlevél és vízum-ügyek elintézésére, nagyon kényelmetlen mert

1) szükségtelen kiadásokat okoz, u. m. útiköltségek, szállások, élelmezés stb.

2) az emberek szükségtelen beözönlését és ezáltal nem egyszer a rend és a nyugalom megzavarását okozza a fővárosban, amit nem annyira a menekültek rossz akarata idéz elő, hanem a magyar nyelvtudás hiánya és az itt előírt jogszabályok nem ismerése.

3) ennek folytatása nem egyszer a magyar hatóságok kényszerű beavatkozása.

A Lengyel Konzulátus a fentieket szem előtt tartva a rendelkezésére álló eszközökkel és az itt kötelező előírások szerint, személyi identifikációt visz keresztül[130] az útlevelek kiadása végett és adott esetben azoknak az egyéneknek felkutatása és ártalmatlanná tétele végett, akik a közrendet veszélyeztetnék.

A legnagyobb nehézségek egyike feladatuk elvégzésében, a magyar kiutazási engedélyek megszerzése.

Itt a következő nehézségekre bátorkodom felhívni nagyméltóságod figyelmét:

a) a kiutazási engedélyért folyamodóknak az útlevéllel együtt egy személyes adatait igazoló lengyel okmányt és fényképeket kell benyújtani,

b) a vízumok kiadásának korlátozása, napi 30-40

c) a vízum osztályon személyesen kell jelentkezni.

Ezeket a nehézségeket ki akarván küszöbölni, bátorkodom megjegyezni, hogy

Ad a) Amikor a menekült felmutatja a vízumosztályon az egyéni adatokat magában foglaló okmányt, azaz a Lengyel Konzulátus által törvényesen kiállított útlevelet, ugyanakkor egy más ugyanilyen adatokat magában foglaló személyi okmánynak felmutatása vagy annak az okmánynak, melynek az alapján az útlevelet kiadták, szükségtelenné válik.

Az ilyen személyazonossági okmány felmutatásának szüksége okozza azt, hogy több menekültnek, akik elutazhatnának, itt kell maradniok, mert menekülésükkor[131] csak ritka esetben vihették magukkal személyes okmányaikat. Azt is figyelembe kell venni, hogy sok menekült okmányait megsemmisítette, hogy személyazonosságukat az okkupáló[132] hatóságok előtt felmutatni ne tudják, és ezzel az esetleges bebörtönzéstől megmenekülhessenek.

A Lengyel Konzulátus a túloldaliakat figyelembe véve minden egyes esetnél részletes vizsgálatot indít, és a felek kihallgatásával, továbbá más rendelkezésre álló eszközökkel állapítja meg a személyazonosságot. Elfogadja tehát a garanciát, és teljes felelősséget vállal az útlevelek kiállításáért.

A jelenlegi állapotok fenti leírására támaszkodva tisztelettel kérem törölni azon belügyi rendelkezést, miszerint a vízum kiadásához az útlevélen kívül még egy személyazonossági okmány felmutatása szükséges.

Ad b) Egy bizonyos állandó korlátozása a kiutazási engedélyek kiadásának napi 30 és néhányra, nagyon megnehezíti a menekültek kiutazását, kiknek különben megvannak az ehhez szükséges feltételei. A naponként elutazó menekültek száma változó, így a vízumok kiadását nem lehet korlátozni. Azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy főként most, amikor a menekültek beözönlése növekszik, sokan jönnek olyanok, akiknek az okkupált területeken még a legprimitívebb életszükségleteik sem voltak meg. Ezeknek visszatartása itt, anélkül, hogy számukra munkát, elfoglaltságot biztosíthatnánk, teljes lelki depressziót idézne elő náluk és megnehezítené a népjóléti intézmények munkáját. A várakozás napokon, heteken át a vízum megszerzésére, a Budapesten való tartózkodás szükségét vonja maga után. Ezek a budapesti kényszertartózkodások, a szükséges életkörülmények megadása nélkül, kellemetlen következményekkel járnak, mint a rend felbontása és a közbiztonság megzavarása. Ezt csak úgy lehet megakadályozni, ha a kiutazási engedélyek kiadása nem esik napi korlátozás alá.

---

miatt a BM naponta 30-40 kiutazási vízumot adott csak ki. Ez kevésbé volt feltűnő, mert korábban a Budapest–Velencei gyorson utazók többsége lengyel volt. A német ügynökök mindezt jelentették a német követségnek.

[130] Személyi azonosítást végez.

[131] Értsd: amikor a megszállt Lengyelországból Magyarországra szöktek.

[132] A német és szovjet megszállókra utal.

Szükségessé válik tehát annak a belügyi rendeletnek, mely a kiutazási engedélyek kiadását napi 30 és néhányra korlátozza, eltörlése. Az eddigi észrevételeim alapján a naponta elutazók száma 50-60, de lehetnek napok, amikor a 30-at sem éri el. Ez teljesen a beözönlő menekültek számától függ.

Ad c) A vízum kiadásához szükséges személyes megjelenés szükségessé teszi a Budapestre való utazást, ami megint csak költségeket von maga után, melyek elesnek, ha a vízum kiadásánál nem kellene személyesen megjelenni. Az így Budapestre jövő menekültek kóborolnak a városban, nem ismerve a nyelvet és szokásokat megint csak rendzavarásokat okoznak.

Erre való tekintettel kérem az engedélyt arra, hogy a vízumok kiadásánál tekintsenek el a személyes megjelenéstől, hasonlóképpen, mint ahogyan ezt a francia, olasz és Jugoszláv Konzulátusok teszik. Ezeknél a vízum kiadása a Lengyel Konzulátus tisztségviselője útján történik, aki miután a magával hozott útlevelekre a vízumot megkapta, visszahozza ezeket a Lengyel Konzulátusra. Az, hogy az útleveleket nem adjuk ki a menekülteknek, megkönnyíti számunkra az ellenőrzést a menekültek felett és azonnali elutazásuk felett.

A Lengyel Konzulátus célja a fent elmondottakban a kiutazási engedélyek megadásánál a gyorsabb és könnyebb elintézési mód elnyerése anélkül, hogy ez az előírt jogszabályokba ütközne. E szerint a katonaköteles 18-42 éves férfiak nem kaphatnak egyáltalán vízumot, azok kivételével, akik tisztiorvosi bizonyítvánnyal nem igazolják, szolgálatképtelenségüket. Ezzel szemben a nők – korra való tekintet nélkül kapnak kiutazási vízumot.

Kétségkívül a magyar Hatóságoknak is érdeke a menekülteknek gyors külföldre való utazását lehetővé tenni, tehát a fenti rendeleteknek eltörlése.

Az említett okoknál fogva, kérem az ügy kedvező elintézését, maradok teljes tisztelettel:

Chomranski Marian rendőr alezredes.[133]

Levéltári jelzet: HL VII. fondfőcsoport. Családi és személyi gyűjtemény. Personália 3/A. Baló Zoltán ezredes hivatali működésével kapcsolatos okmányok,1940–1947. Növ. napló sz. 56/63., 2/64. 1–4. o. Gépirati másolat másodpéldánya.

6.

Feljegyzés Baló Zoltán ezredes a HM. 21. osztály vezetője és Szentmiklóssy Andor külügyminisztériumi tanácsos 1941. augusztus 23-án lefolytatott megbeszéléséről

Felkeresett vitéz Baló Zoltán ezredes (Honvédelmi Minisztérium) lengyel internáltak és menekültek ügyei – telefon:117-666, 177. mellék – és közölte velem, hogy:

1.) A jelenlegi internált katonai személyek száma kb. 1600 tiszt, 4000 legénységi és 400 hozzátartozó,

2.) A confineált polgári személyek száma 3300.

Az elmúlt évben kb. 15 000 önként ment el a németekhez,[134] másik 15 000 kiszivárgott,[135] legnagyobb részt Franciaországba.

---

[133] Chomranski r. alez. egyúttal a Dembinski-irodával is együttműködött. Nem kizárt, hogy erről a magyar szervek nem tudtak.

[134] Önként jelentkezett hazatérésre, a németek által megszállt Lengyelországba, és 1940 szeptemberéig 4 szállítmányban 9088 fő hagyta el Magyarországot. HL HM Eln. 21-1940-21413, 25341, 29112, 42941. 1940. dec.-ben a VIII. hdt. területéről még 788 fő jelentkezett hazatérésre. HL HM Eln. 21-1940-61135 alapszámon Baló-hagyaték. Ez mindösszesen 9876 fő, azaz megközelítően 10 000 személy. A fent közölt 15 000 ellentmond a 10 000-nek. Magyarázata lehet az, hogy az előbbi adat 1940-re vonatkozik, utóbbi 1941-es. A különbözet oka lehet az is, hogy a német nemzetiségű lengyel katonákat elkülönítették, külön tartották nyilván, feltehetően külön is adták át a németeknek. 1941. jan. 27-ig, az addigra már megszököttekkel együtt számuk 2206 fő volt. HL HM Eln. 21-1940-4167. és 958. Az 1940. febr. 22-én kelt összeállítás szerint Rajkáról 2530 német

Baló ezredes benyomása szerint a megmaradottak közül az orosz háború kitörése folytán adódó új helyzetben még kb. 150 tiszt és 800 ember akadna, akik a németekhez kívánnának visszatérni, viszont bolsevikiekkel szimpatizálók száma sem lehet ennél nagyobb.

Baló ezredes kéri annak eldöntését, hogy a Sikorski–Sztálin-féle megállapodásra[136] való tekintettel a németekhez haza nem tért és itt internált lengyel katonai személyek ezentúl hadifoglyoknak tekinthetők-e, illetve, hogy ez előttük kihirdethető-e. A honvédelmi miniszter úr ezt szívesen látná, mert ilyen módon ellenőrzésük könnyebb volna.

A miniszterelnök[137] úr utasítása e kérdésben a következő:

1.) Újabb felhívás intézendő az internált lengyelekhez, hogy önként jelentkezzenek hazatérésre a németek által megszállt területekre, tekintettel arra, hogy a szovjetek által elfoglalt lengyel részek már felszabadultak. Igyekezni kellene az így önként jelentkezők számát lehető nagyra felhajtani.

2.) Közlendő volna velük, hogy aki még ezután sem kíván hazatérni, azt a magyar kormány a londoni megállapodásra tekintettel kénytelen volna hadifogolynak minősíteni.[138]

3.) A hazatérésre önként jelentkezők számára a német beutazást ki kellene eszközölni.

A miniszterelnök úr utasítását Baló ezredessel telefonon közöltem.

Levéltári jelzet: MOL K 63 Küm. pol.-1941-5129. Eredeti tisztázat, aláírás nélkül.

7.

Névjegyzék a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályába beosztott tisztekről

Fsz	*Név*	*Rendfokozat*	*Szolg. beo.*	*Lakás*	*Megjegyzés*
1.	vitéz Baló Zoltán	ezredes	ov.	Margit krt. 58.	166-783
2.	vitéz Géczy Sándor	ezredes	ovh.-ea.	II. Szalag u. 56. I. 8.	154-895
3.	Ürmössy Sándor	ny. áll. I. o. főhadbiztos	hadbiztos	I. Ostrom u. 6.	

nemzetiségű lengyel internált katona szökött meg. HL HM Eln.-21-1940-11123. Korábban, 1939 októberétől 1940 januárjáig 1165 fő – szintén német nemzetiségű – szökött meg a VIII. hdt. területén levő internáló táborokból. HL HM Eln. 21-1940-4167. A felsoroltakkal együtt a 15 000 létszám igazolható.

[135] Számuk összesen 26 000 volt. Lásd a 36. sz. jegyzetet.

[136] Sikorski vezds. lengyel miniszterelnök és Majszkíj londoni szovjet követ által, 1941. júl. 30-án aláírt megállapodásról van szó. Ennek értelmében érvénytelennek tekintették a Ribbentrop–Molotov paktumot, felvették a diplomáciai kapcsolatokat, a SZU-ban levő lengyelek amnesztiát kaptak, a németek elleni katonai együttműködésről is megegyeztek. (Az erre vonatkozó szerződést később írták alá.) Ennek következtében alakult meg a SZU-ban az ún. Anders-hadsereg. Erre a célra a szovjet kormány 300 millió rubel hitelt nyújtott.

[137] Bárdossy László (1890–1946) 1941. febr. 4 – 1942. márc. 7. között külügyminiszter, Teleki halála után 1941. ápr. 3 – 1942. márc. 7-ig miniszterelnök, megtartotta a külügyminiszteri tárcát is.

[138] Werth Henrik vezérkari főnök 1941. júl. 9-én kérte a külügy- és a belügyminisztert, hogy a menekülteket zárt táborokban helyezzék el. MOL K 63 Küm. Pol. 1941-17/7-5413. A honv. min. a küm.- től 1941. aug. 14-én kérte a katonai internáltak hadifogollyá nyilvánítását. MOL K 63 Küm. pol. 5194. A külügyminisztérium 1941. nov. 6-án a nemzetközi előírásokkal ellentétesnek minősítette a kérést, nem járult hozzá sem a polgári menekültek, sem a katonai internáltak hadifogollyá minősítéséhez. MOL K 63 Küm. pol. 1941-17/7-644. alapszámon. Tény, hogy a legkeményebb bánásmód a lengyelekkel a Bárdossy-kormány időszaka alatt történt. Ez azonban már nem befolyásolta az evakuációt, amely 1940 nyarán befejeződött. Ezután is történtek szökések, de már egyénileg, nem szervezett keretek között.

Fsz	*Név*	*Rendfokozat*	*Szolg. beo.*	*Lakás*	*Megjegyzés*
4.	Bencze Béla	alezredes	iv.	VI. Eötvös u. 29. III. 2.	
5.	Leitner Béla	alezredes	ea.	VIII. Sándor tér 3. I. 4.	135-844
6.	Simkó Dezső	alezredes	ea.	V. Tátra u. 5. V. 3.	115-806
7.	vitéz Balázsfalvy Kiss Mihály	alezredes	ea.	Széll Kálmán u. 5. II.	148-570. 9. mellék.
8.	Körmendy Miklós	szds.	ea., tolmács	VI. Lázár u. 8. III. 22.	Maglód, Üllői u. 35.
9.	Reiner Károly	ny. áll. főtisztviselő	nyilvt.	Horthy M. u. 5. I. 49.	
10.	vitéz Szűcs János	c. gyakornok	ea.	VIII. József u. 32. I. 15.	

Budapest, 1940. évi június hó 4-én.

Forrás: A/4-es eredeti gépirat. Baló Magdona tulajdonában.

8.

Bíróság jegyzőkönyv Dr. Steifer Marian lengyel internált vk. ezredes ügyében

Kelt Budapesten 1941. évi május havában. Dr. Steifer Marian okl.[139]ezredes, a Magyar Királyságban internált lengyel katonák képviselője az 1941. máj. 6-án kelt levéllel azonos szövegű levélben, azzal a kéréssel fordult Benedykt Stefan, Kołłątaj Srzednicki Jan, Lubelski Stanisław, Opoka Adam és Słominski Wacław urakhoz, hogy vegyenek részt abban a Polgári Bíróságban, amely személyéről a lengyel hadsereg főhadnagya, Morvay Kazimierz által terjesztett azzal a híreszteléssel kapcsolatban, amely szerint ő a németekkel egyetértésben lengyel kormányt szándékozna alapítani– véleményt adna. A felkért urak abból a feltevésből kiindulva, hogy dr. Steifer Marian okl. ezredes szolgálati állására tekintettel ügyét nem adhatja át a valódi rendes tiszti becsületbíróságnak, elhatározták, hogy a megbízást elfogadják és 1941. május 9-én, mint Polgári Bíróság megalakulnak, elnökké választották Lubelski Stanisławot, titkárrá pedig Słominski Wacławot. Az így megalakított Polgári Bíróság 1941. május 10., 11., 12., 13. és 14. napján jegyzőkönyvileg kihallgatta a következő urakat: dr. Steifer Marian okl. ezredest, mint felet, valamint Morvay Kazimierz főhadnagyot, Dyndowicz Witold kapitányt, Chomranski Marian ezredest, dr. Smolinski Józsefet, dr. Hermann Adamot, Rudowski Szymon mérnököt, Jakobiec[140] József alezredest és Sztypinszki[141] Bohdant, a Polgári Bizottság elnökét és a kormány képviselőjét, mint tanúkat, egyben dr. Steifer

[139]Fordítási hiba, helyesen vezérkari.

[140] Gépelési hiba, helyesen Jakubiec Józef r. alez. A KEOKH-ban alkalmazták a vkf. 2. def. alo.engedélyével. HL HM Eln. 21.-1940-51923. 1944. június 18-án Értény községben a Dunántúlon agyonlőtték, ahol Durai József álnéven, hamis papírokkal tartózkodott. Lánya, Danuta Jakubiec közlése 2003. Rajta kívül itt alkalmazták Chomranski Marian r. ezds.-t is. Lásd az 5. sz. dokumentumot.

[141] Gépelési hiba, helyesen Stypiński.

okl. ezredest [akinek] indítványára a magyar királyi honvédség két tisztjétől szóbeli tájékoztatást szerzett be az ügyre vonatkozólag, és a vizsgálat teljes anyagának mérlegelése után a következő határozatot hozta.

Polgári Bíróság a vizsgálat által szolgáltatott anyagban nem talált olyan alapot, amely igazolta volna, hogy dr. Steifer Marian okl.ezredes tudatosan és célzatosan arra törekedett volna, hogy a lengyelek között a németekkel való politikai megértést és együttműködést szolgáló mozgalmat teremtsen.

Morvay Kazimierz főhadnagy által felhozott tény és dr. Steifer Marian okl. ezredesnek, a Bíróság előtt tett beismerő vallomása alapján a Polgári Bíróság bizonyítottnak vette, hogy

a.) Dr. Steifer Marian okl. ezredes, mint a Magyar Királyság területén internált lengyel katonaság képviselője, magyar tiszt befolyásának eredményeként, magyar hivatalos szervekkel tárgyalásokba bocsájtkozott a lengyel–német politikai megegyezés lehetősége tárgyában – miáltal kétségen kívül átlépte tisztán katonai szolgálatú állásának hatáskörét.

b.) Dr. Steifer Marian okl. ezredes az a.) alatt ismertetett tárgyalások megkezdésekor erről nem informálta megelőzőleg az illetékes szerveket, miáltal nem teljesítette sem polgári, sem katonai elvi kötelességét.

A Polgári Bíróság nem ismerte el a II. alatti cselekménynek, dr. Steifer Marian okl. ezredes által megadott indokát, nevezetesen a befolyásolás valódi forrásának nyilvánosságra hozásához való kedvét elégséges mentségül. Dr. Steifer Marian okl. ezredesnek tisztában kellett volna lennie azzal, hogy ilyen természetű tárgyalásnak a felvétele a világ szemében hamis fényt vethet a lengyel nemzet egységes és törhetetlen állásfoglalására.

A jelen határozatot három egybehangzó példányban állítottuk ki, amelyből egyet dr. Steifer Marian okl. ezredesnek, egyet a Polgári Bíróság elnökének kézbesítettünk, egy az ügy irataínál marad. Budapest, 1941. május 14-én.

Opoka Adam sk. Lubelski Stanisław sk. Kołłątaj- Srzednicki Jan sk.
Słominski Wacław sk. Benedykt Stefan sk.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. 21-ad 14930 eln. 21.-1942. Korabeli fordítás magyar nyelvre, az erdeti nincs csatolva.

9.

Dr. Steifer Marian vk. ezredes felmentése

M. kir. Honvédelmi Minisztérium
*16925.*eln. 21-1942.

Steifer Marian dr. l. int vk. ezredes
felmentése a l. katonai int. képviseletétől.

Elosztó szerint
Budapest, 1942. évi március hó 21-én.

Dr. Steifer Marian lengyel internált vk. ezredest a lengyel katonai internáltak képviselőjének tisztsége alól saját kérelmére felmentem, és nevezettet, valamint családtagjait a budapesti kat. int. táborcsoport állományából a pesthidegkúti tábor állományába helyezem át.

A lengyel katonai internáltak további képviseletével egyelőre eddigi helyettesét, Król Aleksander lengyel int. alezredest bízom meg.

Dr. Steifer lengy. int. vk. ezredes mint a lengyel katonai internáltak képviselője, ezen tisztséget közel két éven át kifogástalanul látta el, és mindig arra törekedett, hogy a lengyel internált katonák

fegyelmezettek és munkára készek legyenek, politikával ne foglalkozzanak és a magyar államot becsüljék.

Ezért nevezettnek elismerésemet és köszönetemet fejezem ki.

Kapják: valamennyi kat. int. (lengyel) tábor ság, győri lengyel fiókkórház stb. továbbá tudomásul I-IV. és VII. hdt. ságok.

vitéz Bartha sk.

A jóváhagyott fogalmazvánnyal egyezik:
Budapest, 1942. évi március 24-én
Hoffer ezds. sk.
Az elnöki kiadó vezetője.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. 21-1942-52202. Másolat.

10.

A Polgári Bizottság elnöke, Henryk Sławik levele Baló Zoltán ezredeshez, Budapest, 1943. szeptember 30.

Komitet Obywatelski dla Spraw Opieki
nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech.
A lengyel menekültek Gondozásának Ügyeit
Intéző Polgári Bizottság Magyarországon.
Budapest, 1943. szeptember 30.

A háborús események következtében a lengyel [polgári] menekültek Magyarországon szervezetet alapítottak, és az Ön áldásdús tevékenységének köszönhető, hogy erre mód és alkalom volt.

Fogadja ezúttal hálás köszönetünket és őszinte nagyrabecsülésünk kifejezését.

Henryk Sławik
elnök

Forrás: Eredeti, magyar nyelvű levél, gépirat, Henryk Sławik sk .aláírásával. Baló Magdolna tulajdonában.

11.

Vitéz Baló Zoltán ezredes felmentése a HM 21. osztály vezetése alól

M. kir. honvédelmi miniszter
65.088.szám
eln. 8./b.-1943.

vitéz Baló Zoltán idt. ny. á. ezds. idt.
szolgálatának megszüntetése, Utassy
Lóránt ezds. ov. teendőkkel való megbízatása.

HM 21. osztálynak
Budapest
Budapest, 1943. évi október 7-én.

Vitéz Baló Zoltán idt. ny. á. ezds.-t a HM 21. osztály vezetői teendők ellátásának ideiglenes megbízatása alól 1943. évi szept. 30-val felmentem és nevezettnek 65.610/eln. 8-1939. sz. alatt elrendelt idt. szolgálatát 1943. évi október 30-val megszüntetem.

Áthelyezem:

1943. évi október hó 1-vel Utassy Lóránt ezredest az I. hdt. pságtól a HM 21. osztály állományába, egyben megbízom a 21. osztály vezetői teendőinek ellátásával.

Kapják: I. hdt. ság, HM 21. osztály, HM 4. osztály, HM 6. k. osztály, HM Számv. I. és III. osztály, HM Törzskülönítmény, HM Elnöki osztály.

Csatay sk.

A jóváhagyott fogalmazvánnyal egyezik:
Budapest, 1943. évi október hó 12-én.
Hegedűs fhdgy.
Az elnöki kiadó vezetője.

A másolat hiteles.
Budapest,1943. évi október hó 18-án.
Bencze alez. sk.aláírása, és a HM 21.
osztály pecsétje.

Forrás: Eredeti, a HM 21. osztályon készült másolat, Baló Magdolna tulajdonában.

12.

Az internált lengyel katonák képviselője, Aleksander Król mk. alezredes vitéz Baló Zoltán ezredest búcsúztató beszéde a Gellért Szálló különtermében rendezett fogadáson, 1943. október 30-án

A Magyarországon internált lengyel katonai személyek képviselete,
mint a HM 21. osztály szerve.
Przedstawiciel Polskich Żołnierzy Internowanych w Królestwie Węgier,
jako organ 21. oddz. MH.
Budapest, V. Juhász Sándor u. 9.

Méltóságos vitéz Ezredes Úr!

A mai napon egybegyűltünk itt azért, hogy a legünnepélyesebben megtiszteljük Ezredes Úrnak, mint a Honvédelmi Minisztérium 21. osztály – a lengyel ügyosztály – vezetőjének tevékenységét.

Mint a Magyarországon internált lengyel katonai személyek képviselője, néhány szóval kiemelni akartam Ezredes Úr azon érdemeit, amelyeket ezen tisztségben, hivatalos teendőinek teljesítése alatt, 4 éven át méltóztatott szerezni.

Mielőtt azonban erről szólok, méltóztassék megengedni, hogy Ezredes Úrnak a HM 21. osztály vezetői tisztségében levő utódját: Utassy Lóránt vk. ezredes urat,[142] kiben oly rövid idő alatt megismertük a magyar tisztikar méltó és nemes képviselőjét, mint vendégünket itt üdvözöljem.

Kedves Ezredes Úr!

Midőn 1939. szeptember havában a háború tragikus végén a lengyel hadsereg egy része Magyarországra jött, a honvédelmi miniszter úr parancsára Ezredes Úr vette át felettük a parancsnokságot. Rövid időn belül kiéreztük, hogy a mi gondviselésünket egy kiváló és nagy gyakorlattal bíró magyar tiszt vette kezébe. Az akkori igen nehéz helyzetben (körülmények között) gyorsan és jól meg kellett szervezni a táborokat, kezdvén az elszállásolástól és az ellátástól. Ezen nehéz feladat-

[142] Lásd a 32. sz. jegyzetet.

nak odaadtad Ezredes Úr teljesen magadat, katonai tapasztalataidat, tudásodat, energiádat és mindenek előtt jó szívedet. Fáradhatatlan munkáddal, reggeltől estig szerveztél több mint 100 katonai tábort, létesítvén jó helyzetet kb. 35 000 katonának, tisztnek és tiszti családnak. Tudtál Ezredes Úr nemcsak jó parancsokat kiadni, de a táborokkal gyakori közvetlen érintkezésekkel tudtad azokat ellenőrizni és a helyi viszonyokba tudtad azokat beilleszteni. A katonai táborokban rendet teremtettél és fegyelmet, ki tudtad részünkre eszközölni a jó elszállásolást, ruházatot és illetményeket és később a munkavállalási engedélyt. Elérted Ezredes Úr az ő léthelyzetük rögzítését, és megalapoztad az ő együttélésüket a magyar intézményekkel, hatóságokkal és a helybeli lakossággal. Szóval, a katonai táborokban példás rendet teremtettél, és hamar és helyesen elsimítottad a pillanatnyi súrlódásokat. Ezredes Úr! A Te jó szívedről tanúságot tegyen az a néhány megemlékezés, amelyeket megengedek itt magamnak megemlíteni. Midőn annak idején Budapesten letartóztattak néhány legkiválóbb lengyel személyt, az itt jelenlévő Kołłątaj tábornokkal[143] együtt és amikor ezt jelentettem Neked Ezredes Úr, azonnal felelősséget vállaltál értük, és néhány óra múlva szabadon lettek bocsájtva.

Más esetben pedig, midőn számos közbenjárásodra sikerült Neked Ezredes Úr, három jó hazafi szabadon bocsájtását elérni (Witoslawski[144] lelkész, Lasky[145] és Stypinski[146]) így szóltál hozzám: azonnal hozzájuk kell utaznunk, hogy egy pillanattal se maradjanak tovább fogságban, és nehéz körülmények ellenére – köd, eső és gépkocsibaleset – hozzájuk értél, hogy személyesen tudtukra adjad szabadon bocsájtásukat. Szintén fáradhatatlanul gondoskodtál Ezredes Úr a polgári bizottság elnökének, Slawiknak[147] és munkatársainak szabadságra való bocsájtásáról, és hol csak tehetted enyhítetted fogsági helyzetüket.

Lehetetlen sok kiváló és jó cselekedetet megemlíteni, hol Ezredes Úr kitetted magadat [tolmács megjegyzése: értelme: veszélynek kitetted saját személyedet] kértél, segítettél, és elintéztél. Ma még nem lehet mindenről nyilvánosan beszélni.

Végül meg kell jegyeznem Ezredes Úr, hogy az együttműködésünk alatt gyakran nehéz között [tolmács: helyzetben] azon bizalom és barátság, melyben részesítettél, megmarad örökké személyes emlékemben, mint drága és kedves emlék.

---

[143] Dr. Kołłątaj Srzednicki Jan (1883–1944) katonaorvos, dd. tbk. Orvostudományi egyetemen tanult Moszkvában, amelyet Varsóban fejezett be. Az orvostudományi katonai központ pk-a Varsóban, a lengyel hadsereg egészségügyi főfelügyelője. A Magyarországi Lengyel Orvosok csoportjának vezetője. 1944. márc. 19-én a németek irodájában lelőtték. A hadtörténelmi irodalomban és levéltári iratokban sincs nyoma, hogy a magyar hatóságok bármikor letartóztatták volna. Valószínű fordítási hiba.

[144] Lásd a 95. sz. jegyzetet.

[145] Rzepko-Łaski Władysław r. k .pap, tábori lelkész szds., a lengyel lelkipásztori hivatal tagja. A papok mindegyike részt vett az evakuáció lebonyolításában. Szabad bejárásuk volt a táborokba, hírszolgálatot teljesítettek az evakuációs iroda (Budapest) és táborok rangidősei között. A magyar katonai hatóságok 1940. okt. 8-án vették őrizetbe, és a siklósi tiszti büntetőtáborba utalták. A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság kérte Kállay miniszterelnöktől szabadon engedését. A miniszterelnök kérésére, a honv. min. parancsára a HM 21. o. 1942 decemberében szabadlábra helyezte, és átadta a BM. IX. osztálynak. HL HM Eln. 21-1942-77042. 1944-ben deportálták Mauthausenbe, ahol kivégezték.

[146] Stypiński Bohdan – kereskedelmi kamarai titkár, 1940 márciusában érkezett Franciaországból Magyarországra, a pénzügyminiszter képviseletében. Az evakuációs irodában az autók eladásával foglalkozott. Vízuma lejárta után is itt maradt, a magyar katonai hatóságok letartóztatták. 14 hónapot töltött a siklósi tiszti büntetőtáborban. A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság kérte szabadon engedését Kállay miniszterelnöktől. A miniszterelnök kérésére a honv. min. parancsára a HM 21. o. 1942 decemberében szabadlábra helyezte és átadta a BM. IX. osztálynak. HL HM Eln. 21-1942-77042.

[147] Sławik Henryk (1894–1944) az LSZP tagja, újságíró. A munkaügyi miniszter képviselője Magyarországon, a lengyel Társadalmi Bizottság (Komitet Obywatelski) elnöke. 1940-ben német nyomásra magyar bíróság elé került az illegális evakuációban való részvétele miatt. Felmentették. Ezután a gyöngyösapáti katonai internálótáborba kellett bevonulnia. 1942 decemberében Kállay miniszterelnök kérésére, a honv. min. parancsára a HM 21. o. szabadlábra helyezte. HL HM Eln. 21-1942-77042. A magyar–lengyel diplomáciai kapcsolatok megszakadása – 1941. jan. 1. – után a lengyel kormány nem hivatalos képviselője Budapesten. 1944-ben a németek letartóztatták, Mauthausenben kivégezték.

Mint a Magyarországon internált lengyel katonai személyek képviselőjének, legyen szabad nekem átadni Neked, kedves Ezredes Úr, az internált lengyel katonák ajándékát – kiknek emlékében örökké megmaradnak jó tetteid – ezt a plakettet a mi lengyel fehér sasunkkal, amely plakettet már nemsokára a lengyel kormány kicserél oly méltó kitüntetésre, amelyet tényleg megérdemeltél.

Levéltári jelzet: HL HM Eln. 21.-1943. sz. n. 6116/a. csomó. Baló-hagyaték, növedéki napló száma 53/1963. Eredeti gépirati másodpéldány, korabeli fordítás magyar nyelvre. Az irat végén található a plakettbe bevésett lengyel nyelvű szöveg, amely magyarul így hangzik: „Tiszteletreméltó és szeretett vitéz Baló Zoltán ezredesnek a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya vezetőjének, hálájuk jeléül az internált lengyel katonák. Budapest, 1943. október 30."

13.

A HM 21. osztály személyi állománya és ügyköre

Beosztás	*Személyzet*	*Ügykör*
Osztályvezető	1 törzstiszt. (tbk. v. ezds.)	I. Az osztály összes ügyköreinek vezetése, irányítása, ellenőrzése Táborok szemléje, ezzel kapcsolatos intézkedések Idegen tárcák közegeivel tárgyalások. Értekezletek.
Osztályvezető helyettes Vidmándy Emil ny. á. ezds.	1 törzstiszt. (ezredes)	II. Az osztály irodai ügyvitelének irányítása. a) Beérkező darabok elosztása b.) Az ov. által reáruházott ügydarabok kiadványozása c.) Belső személyi ügyek (tisztek) d.) Minősítések, kitüntetések, stb. tiszti személyi ügyek e.) Elvi ügyek f.) „Hdm" ügyek g.) Utasítások szerkesztése h.) Lengyel internált orvosok és lelkészek ügyei i.) Felek fogadása
Különleges ügyek Simkó [Dezső] ny. á. alez.	1 törzstiszt	III. Minden az osztály ügykörén belül előforduló, az internáltakra, hadifoglyokra stb. vonatkozó személyi vonatkozású különleges ügyek a.) Jogi ügyek b.) Internált idegen állampolgárok nősülési ügyeinek szabályozása c.) fegyelmi ügyek d.) Szökésekkel kapcsolatos ügyek e.) Fegyverhasználati ügyek, bántalmazások, feljelentések stb. f.) Lengyel internáltak hazatérése, annak előkészítése személyi és katonai vonalon. g.) Biztonsági szolgálat, táborőrségek és ezekkel kapcsolatos ügyek.

Lengyel internáltak ügyei lovag Gatkiewics [Lajos] t. fhdgy.	2 főtiszt (egyik ti. egyben sgt. és tolmács)	IV. Lengyel internáltakkal és hozzátartozókkal kapcsolatos ügyek. a.) Kérelmek, panaszok, áthelyezések, elbocsájtások, kintlakások stb. b.) Büm-mel (IX. oszt.),Vör-Ker-el stb. hatóságokkal való közvetlen érintkezés lengyel ügyekben c.) betegek (tüdőbetegekkel) eljárások d.) Polg. lengyel táborokból kat. táborokba áthelyezés és viszont e.) Táborpk-ok, lengyel lelkészek, orvosok, gyógyszerészek, rangidősek nyilvántartása f.) Táborlátogatási engedélyek, igazolványok g.) Elhalálozások,hagyatéki ügyek internáltak és hadifoglyokra, V. A-B-C-re vonatkozólag is. h.) Lengyel Katonai Képviselettel összeköttetés fenntartása i.) Lengyel posta, sajtó stb. ellenőrzése j.) Lengyel kórház, ambulatorium stb. ügyek
Jugoszláv hadifoglyok ügyei. v. Horváth alez.	1 törzstiszt	V. Magyar területre tartozó volt jugoszláv hadifoglyok hazaszállítása. a.) Beérkezett kérelmek elbírálása, nyilvántartása b.) A hazaérkezett hadifoglyok előjegyzése c.) Németországból átszökött (főként szerbek) elhelyezése, ellátása, hazabocsájtása stb. d.) Volt jugoszláv – más államok területére tartozó hadifoglyok átadása (horvátok, románok stb.)
Orosz, francia, angol, olasz hadifoglyok ügyei Dr. vitéz Pákozdy [János] ny. alez.	1 törzstiszt, 1 tiszthelyettes	VI. A.) orosz hadifoglyokkal eljárás, azok a.) elhelyezése, ellátása, ellenőrzése, „K" ellenőrzése stb. b.) Átadásuk a német hatóságoknak B.) Francia, angol stb. hadifoglyokkal való eljárás a.) általában, mint lengyeleknél (Lásd: I. a, c, f, g) C.) Olasz internáltakkal kapcsolatos ügyek.
Eltűntek kitüntetései és határátlépő katonák ügyei Mambrinyi [Béla] ny. alez.	1 törzstiszt	VII. A.) Eltűnt hadifogságba került saját hadsereg beli honvédek (tiszt, tiszthelyettes és legénység) kitüntetési javaslatainál eljárás. a.) nyilvántartás, változások vezetése, veszteségi lajstromok stb b.) Megőrzés. B.) határt átlépő katonák vagy fegyveres testületek tagjaival való eljárás I. Saját állambeli II. idegen (szomszéd) állambeliek a.) Nyilvántartása b.) ellenük lefolytatandó eljárások,

		c.) kicserélésük körüli eljárás C.) Oroszországban levő volt világháborús hadifoglyok és más volt magyar állampolgárok hazahozatala. D.) „M" előadói ügykör
Anyagi ügyek. Kereső ny. hbs. szds.	1 hadbiztos	VIII. Az osztályon belül előforduló összes a.) ellátási (elhelyezés, élelmezés, berendezés stb.) b.) anyagi (illetmények, munkabérek stb.) ügyek c.) Táborok nyilvántatása, igénybevétele d.) Internáltak, hadifoglyok munkára kiadása e.) lengyel katonák képviselete pénz-, érték- stb. gazdálkodásának ellenőrzése. f.) Lengyel katonák képviselete anyagazdálkodásának ruházat, bakancs, műhelyek, berendezések, rádiók stb. ellenőrzése
Nyilvántartó alcsoport Reiner [Károly] ny. főtisztviselő	1 tisztviselő, 4 tiszthelyettes	IX. Összes nyilvántartási (kartoték) ügyek a.) Összes hadifoglyok internáltak kartoték nyilvántartása b.) Előjegyzések vezetése a Németországból megszökött szerb, francia, angol hadifoglyokról. c.) Előjegyzések a visszatérést kérő és hazájukba visszatért lengyel intrernáltakról d.) Előjegyzések a beteg, elmebeteg, stb. internáltak, hadifoglyok stb.-ről e.) Előjegyzések az elhalt internáltak és hadifoglyokról f.) Előjegyzések a büntetés alatt álló internáltak és hadifoglyokról. g.) lőjegyzések vezetése a munkára kiadott internáltak és hadifoglyokról h.) Előjegyzések a magyar nőkkel házasságot kötött lengyel internáltakról. i.) Számszerinti állomány és egyéb táblázatok vezetése az internáltak és hadifoglyokról. k.) Változási kimutatások feldolgozása és minden egyéb nyilvántartási ügyek
Irodavezetőség.Bencze Béla ny. alez.	1 törzstiszt, 2 tiszthelyettes, 2 gépíró, 2 szolga	X. Összes segédhivatali teendők. a.) Ikatás, postázás, kézbesítés, tisztázások, rendeletek gyűjtése b.) Belső személyzeti ügyek (tiszthelyettesek, legénység, szolgák) c.) Titkos leltár kezelése.

Forrás: Eredeti gépirati másodpéldány, A/3-as formátum. Dátum, pecsét, aláírás nélkül. Baló Magdolna tulajdonában.

AAN Warszawa – Archiwum Akt Nowych (Új és Legújabbkori Levéltár, Varsó)
altbgy. – altábornagy
ÁVK – Államvédelmi Központ (Budapest)
BM – Belügyminisztérium
BM IX. o – BM IX. osztály (1941. jún. 30-ig közjóléti és szegényügyi, azután szegényellátási és általános segélyezési osztály)
cs – csomó
csf. – csoportfőnök
dd. tbk. – dandártábornok
ea – előadó
főcsop. – főcsoport
főcsop. főn. – főcsoportfőnök
fr. o-i – franciaországi
gr – gróf
gy – gyalog, gyalogsági
gy. dd. – gyalogdandár
gy. ho – gyaloghadosztály
hbs. ezds. – hadbírósági ezredes
h. gy.ho. – honvéd gyaloghadosztály
h. gy. e. pk-a – honvéd gyalogezred parancsnoka
hdm. – hadműveleti
hds. – hadsereg
hdt. pság – hadtestparancsnokság
hő. pk. – helyőrségparancsnok
honv. min. (h) – honvédelmi miniszter (helyettese)
HL – Hadtörténelmi Levéltár
HL HM Eln. A – Honvédelmi Minisztérium Elnöki A osztály
HL HM Eln. B – Honvédelmi Minisztérium Elnöki B osztály
HL HM Eln. 21 – Honvédelmi Minisztérium Elnöki 21. osztály (hadifogoly és katonai internáltak osztálya)
HM Eln. B. vez. – Honvédelmi Minisztérium Elnöki B (osztály) vezetője
HM Számv. I. osztály – Honvédelmi Minisztérium, Számvevőségi I. osztály
Honv. ker. pság – honvéd kerületi parancsnokság
honv. min. – honvédelmi miniszter
honv. min. h. – honvédelmiminiszter-helyettes
hu. szds. – huszárszázados
hüm. hu. o. vez. – a hadügyminisztérium huszárosztályának vezetője
idt. ny. á. ezds. idt. – ideiglenesen ténylegesített nyugállományú ezredes, ideiglenesen ténylegesített (szolgálata)
int. - internált
jkv. – jegyzőkönyv
kat. int. – katonai internált
kat. int. tábor pság – katonai internálótábor parancsnokság
kbt. – kebelbeli társas (osztály)
KEOKH – Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság
k. u. k. – kaiserlich und königlich
Küm. pol. – Külügyminisztérium, politikai osztály iratai
k. – kötet
l. int. vk. – lengyel internált vezérkari
lengy. – lengyel
LSZP – Lengyel Szocialista Párt
MOL – Magyar Országos Levéltár
MOVE – Magyar Országos Véderő Egylet
MTNCT – Magyarország tiszti név és címtára
mk. – mérnökkari
mk. alez. – mérnökkari alezredes
min. of. – miniszteri osztályfőnök
min. oszt. tan. és o. v. h. – miniszteri osztálytanácsos és osztályvezető helyettes
min. tan. – miniszteri tanácsos
M – mozgósítás, mozgósítási
ny. á. – nyugállományú
ny. alez. c. ezds – nyugállományú alezredes, címzetes ezredes
ny. hbs. szds. – nyugalmazott hadbírósági százados
ny. szds. – nyugállományú százados
o.– osztály
o-gyi – országgyűlési
okl. – okleveles
o–m – osztrák–magyar
ov.-je – osztályvezetője
oszt. vez. h. – osztályvezető-helyettes
pk. – parancsnok
pc-os – páncélos
PD – Protokół Dyplomatyczny (Diplomáciai és Protokoll osztály)
Püm. – Pénzügyminisztérium
r. alez. – rendőr alez.
r. k. – római katolikus
sgt. – segédtiszt
sz. – szám, számú

sz. n. – szám nélkül
tbk. – tábornok
tbk. v. ezds. – tábornok vagy ezredes
ti – tiszt
t. fhdgy – tartalékos főhadnagy
tü. alez. – tüzérségi alezredes
ú. m. – úgy mint
v. – vitéz
vez. – vezetője
vezds. – vezérezredes
vk. – vezérkari
vk. alez., ezds. – vezérkari alezredes, ezredes
VKF – Vezérkari Főnök
VKF-e – Vezérkari Főnöke
2. vkf. o. – vezérkari főnökség 2. osztály
vk. őrgy – vezérkari őrnagy
vőrgy. – vezérőrnagy
Vör. ker-el – Vöröskereszttel

BOGNÁR ZALÁN

ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM ÁLTAL A HADIFOGOLYÜGYBEN TETT INTÉZKEDÉSEKRŐL ÉS EREDMÉNYEKRŐL

A második világháború utáni Magyarországon a társadalmat foglalkoztató egyik legfontosabb kérdés a magyar hadifoglyok ügyének a megoldása, azaz helyzetük javítása, mielőbbi kiszabadításuk és hazahozataluk volt. Annál is inkább így volt ez, mivel a megnagyobbodott, 172 ezer km^2-es, 14,7 millió lakosú Magyarországról több mint 1,1 millió magyar állampolgár – katona és civil – került a szövetséges hatalmak fogságába. Közülük mintegy 300 ezernek a nyugati, 800 ezernél is többnek a szovjet hadifogság sanyarú sorsa jutott osztályrészéül.[1] Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban, a „történelmi" Magyarország területéről fogságba esettek számának. Ezek az emberek az ország aktív korú férfi lakosságának 1/3-át tették ki. Az országban szinte nem volt család, amit ne érintett volna közelről a hadifogolykérdés.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a következőkben közölt dokumentum már első mondatában is „az ország legfájósabb kérdésének" nevezi „a hadifoglyok és internáltak" ügyét. Hasonlóan kezdődik gróf Teleki Pál fiának, Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternek dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz 1945 nyarán írott egyik levele is: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja."[2]

Érthető tehát, hogy a hadifogolykérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati és országos szervek mellett (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium, Magyar Vöröskereszt) sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek (Nemzeti Segély, Siess! Adj! Segíts! [SAS], Hadifogoly Hozzátartozók Országos Szövetsége [HAHOSZ], Magyar Nők Demokratikus Szövetsége [MNDSZ] stb.), hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. Az ügy társadalmi jelentőségét felismerve a pártok is egymás után alakították ki hadifogoly-irodáikat, s nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem presztizsük, politikai támogatottságuk növelésére is. Ugyanakkor a leghamarabb, a legtöbbet és a legsokoldalúbban a Honvédelmi Minisztérium foglalkozott a hadifoglyok helyzetének javításával, kiszabadításukkal 1945 szeptemberéig.[3]

---

[1] *Bognár Zalán:* Számvetés a magyar (hadi)foglyokról. *Ármádia,* 2000/1. 8–10. o.

[2] Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j, 21. doboz, IV-438/9., 145.420/7–1945.

[3] 1945 szeptember elején állt fel az 1945. szeptember 1-i tárcaközi értekezleten megbeszéltek alapján a 7463/1945. M.E. I. számú rendelettel a Hazahozatali Kormánybiztosság, amely a nyugati hatalmak által megszállt területen lévő „deportáltak, menekültek, valamint a hadifoglyok hazahozatalával és itthoni elhelyezésével kapcsolatos összes teendők ellátásával" lett megbízva. Kormánybiztossá a miniszterelnök Millok Sándort, a miniszterelnökség politikai államtitkárát, helyettesének pedig Tömpe András rendőr ezredest nevezte ki, de a kormánybiztosság irányítása a valóságban Tömpe András kezében volt, aki egyben a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának a vezetője is volt. Ezáltal a Belügyminisztérium a hadifogolykérdés teljes körére rálátással és beleszólással bírt.

Már 1944. december 12-én, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása előtt a leendő honvédelmi miniszter, Vörös János vezérezredes tárgyalt Szuszajkov vezérezredessel, a 2. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagjával – akit akkor még a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének terveztek kinevezni – az új magyar haderő felállításáról, amelyhez a toborzásokon kívül az összes magyar hadifogoly átadását kérte. (Sajnos csak a 6., az 1. és részlegesen az 5. hadosztály felállítása valósult meg, nagyobbrészt hadifoglyokból.) A hadifoglyok nyilvántartására és gondozására már az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor létrehozták a Honvédelmi Minisztériumon belül a Hadifogoly és Veszteségi Osztályt, azonban annak működését a szűkös anyagi körülmények erősen korlátozták. Sőt 1945 őszén a SZEB nem engedélyezte a számára nem szalonképes, „reakciós" Honvédelmi Minisztériumnak „országos hadifogoly-szervezet kiépítését," mondván, hogy a hadifoglyok átvételével már a – Kommunista Párt irányítása alatt lévő – Belügyminisztérium foglalkozik.[4] Az nem számított, hogy ez nem volt igaz, és az sem, hogy a honvédségnek már létezett országos –a pénzhiányból adódóan nem teljesen kiépült – szervezete, amelyet aztán át kellett adnia a Magyar Vöröskeresztnek.

Mindezek ellenére a Honvédelmi Minisztérium a Hadifogoly és Veszteségi Osztály irányítása útján, a honvédség területi szervei, a kerületi és a kiegészítő parancsnokságok, valamint a bevonulási központok segítségével – szerény pénzügyi lehetőségeihez képest – igyekezett minél jobban kivenni a részét a hadifogoly-ügy kezeléséből. Irányítása alatt az ország több vasúti csomópontján és főbb vonalain hadifogoly átvonuló szállásokat és étkeztető állomásokat alakított ki és tartott fenn a Magyar Vöröskereszt, a Nemzeti Segély, a HAHOSZ, az MNDSZ, a Szociális Misszió Társulat és más társadalmi szervezetek bevonásával. A Honvédelmi Minisztérium közbejárt a gyűjtőtáborok hadifoglyai életkörülményeinek a javításáért, szabadulásukért; részt vett a hadifogoly-átadásokon, illetve figyelemmel kísérte azokat stb.

Erről a munkáról, ezen belül is főként a minisztérium utóbb említett tevékenységéről, az azzal kapcsolatos megfigyeléseiről, tapasztalatairól ad összefoglaló jelentést Cséffalvay István őrnagy, akit a honvédelmi miniszter a Magyarországon hadifogságban, tehát a gyűjtőtáborokban vagy úton, azaz szállítás alatt lévő magyar hadifoglyok ügyének intézésével, kezelésével bízott meg.

Az akkori – tehát a fegyverszünet szerinti – trianoni Magyarország területén több mint 50 (egy-egy városban néha 2–3) gyűjtőtábor működött 1945-ben.[5] E táborok hivatalosan hadifogolytáborok voltak, a bennük őrzött magyar foglyok mintegy ¼-e azonban polgári személyként, azaz civilként került őrizetükbe.

Magyarországon 1944 őszétől, a front, illetve az azt követő hadműveleti záróvonal nyugat felé haladásával párhuzamosan, sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok, s nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a vele szövetségben hazánk területén harcoló bolgár

[4] Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM 1790/Bk. szerv. – 1945.; Békeelőkészítő csoport iratai 2. doboz, A/I. 95/6792.

[5] Csak azokat a katona és civil (hadi)foglyokat őrző helyeket számítottam ide, amelyeket egyszeres, vagy többszörös szögesdrót-kerítéssel vettek körül, valamint legalább egy hónapig fennálltak. Ugyanis e táborokon kívül és azoknál sokkal nagyobb számban léteztek úgynevezett gyűjtőhelyek – a szovjet iratokban „szbornüj punktok" –, amelyeket a gyűjtőtáborok, vagy a vasúti bevagonírozó helyek felé vezető utakon állítottak fel és csak néhány napig, esetleg néhány hétig álltak fenn. Ilyen volt például Sóskúton, Ercsiben vagy Kálon.

és román hadsereg őrizete alatt is. Ebből következően a dél-dunántúli táborok – a Szigetvár melletti csertői, a csurgói, a kaposvári, a nagykanizsai és a pécsi Ferenc József laktanyai – a bolgár 1. hadsereg, míg Északkelet-Magyarország egyes táborai pedig – az alsó- és felsőzsolcai, a szirmabesenyői és a miskolci – a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre és működtek. Ugyanakkor a táborok felügyelete, vagyis a hadifoglyok sorsa az NKVD, azaz a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi Csoportfőnökségének hatáskörébe tartozott.[6]

A magyarországi hadműveletek során 380–400 000 magyar katona és legkevesebb 150 000 civil, azaz polgári személy került a hazai hadifogoly-gyűjtőtáborokba. Rajtuk kívül még 80–100 000-re tehető azon magyar állampolgárok száma, akik ugyan – a kitelepítések, a kitelepülések, a Vörös Hadsereg előli menekülés következtében – a határainktól nyugatra, a Német Birodalom területén kerültek szovjet fogságba, de a Szovjetunió felé vezető úton elsősorban a nyugat-magyarországi (jánosházai, peresztegi, sopronhorpácsi, sopronkőhidai, sorokpolányi), vagy más dunántúli (a székesfehérvári, a komáromi vagy a hajmáskéri) táborokba kerültek. Azaz összesen több mint 600 000 honfitársunk járta meg a magyarországi (hadi)fogoly-gyűjtőtáborokat.[7]

Volt tehát feladata az ekkor 50 éves őrnagynak, aki egy, a személyügyi osztálynak írt jelentés szerint az orosz nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírta.[8] Nem csoda, hiszen nyolc és fél évet töltött Oroszországban és felesége is orosz származású volt. Ebből adódott, hogy „megbízhatatlansága" miatt az 1930-as években nyugállományba helyezték, 1945 áprilisában reaktiválták. A Honvédelmi Minisztérium Elnökségére osztották be, ahol előbb fordító, később a fordító alosztály vezetője lett, majd a honvédelmi miniszter megbízásából az Elnökségen belül a hadifogoly-ügy kezelése, irányítása lett a feladata.

Hogy miért pont augusztus végén keletkezett ez az összegző jelentés? A magyarázat Vorosilov marsallnak a magyarországi SZEB elnökének az 1945. augusztus 22-i kijelentésében rejlik, miszerint „a marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadonbocsátják ... [és, hogy] a hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét."[9] Ez volt a szovjet vezetés részéről az első hivatalos közlés a hadifogoly-kérdés rendezésére vonatkozólag. Annak ellenére, hogy a hadifoglyokra vonatkozóan Genfben 1929. július 27-én kelt és Magyarországon az 1936:XXX. törvénycikkel becikkelyezett egyezmény 75. cikke kimondta: „Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe elvileg a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket belevenni."[10] Amennyi-

[6] Az itt kialakított gyűjtőtáborok közvetlen felügyeletét a 2., a 3. és a 4. ukrán hadseregcsoport NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai látták el. Ezeket középszinten az NKVD délkelet-európai központja fogta össze Baden bei Wienben. Felső szinten a döntés Iván Petrov altábornagynak, az NKVD hadifogoly- és internáltügyi csoportfőnökének, illetve Lavrentyij Berijának az NKVD vezetőjének a kezében volt. Legfelsőbb szinten az Állami Védelmi Bizottság (ÁVB), illetve annak elnöke, a Legfelsőbb Főparancsnokság főparancsnoka, J. V. Sztálin állt. Tehát a (hadi)foglyok tömeges – több tízezer fős – szabadonbocsátásához Sztálin engedélyére volt szükség.

[7] Bővebben l. *Bognár Zalán:* (Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. In: Tanulmányok a XIX–XX. század történelméből. (Szerk.: *Zeidler Miklós*) ELTE BTK, Budapest, 2001. 133–148. o.

[8] HL HM 101./Elnökség – 1945.

[9] *Népszava*, 1945. augusztus 23.

[10] Magyar Törvénytár. Budapest, 1937. 373. o.

ben mégsem kerülnének bele ezen megállapodások a fegyverszüneti egyezménybe, akkor a felek tartoznak „erre vonatkozólag minél előbb érintkezésbe lépni egymással." Mindezek ellenére az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt és az 1945:V. törvénycikkel törvényerőre emelkedett fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozólag semmiféle rendelkezést nem tartalmazott.

Ezért volt olyan nagy hatással a magyar közvéleményre és a politikai vezetésre is ez a kijelentés, melynek alapján úgy vélték, hogy a hadifogoly-kérdés megoldódott, azaz, hogy a magyar hadifoglyok Szovjetunióba történő kiszállítása befejeződik, és a Németország és Ausztria szovjet megszállási zónájában, valamint a Magyarországon lévő hadifogolytáborok fokozatos felszámolásával a magyar hadifoglyokat folyamatosan szabadon bocsátják. Mindez sajnos nem így történt, de akkor ezt még nem tudták és szerencsénkre ez az összefoglaló jelentés elkészült.

A jelentésben Cséffalvay a Honvédelmi Minisztérium tevékenységén belül is leginkább az általa, illetve az ő tevékenységével kapcsolatban a hadifogolykérdésben elért eredményeket összegzi, igen érzékletes, egyes esetekben részletekbe menő képet fest a hadifogoly-kérdés legkülönbözőbb aspektusairól: arról, hogy a pártok, illetve a társadalmi szervezetek hogyan használják fel saját érdekeik szerint a hadifogoly-kérdést, arról, hogy a koalíció pártjainak küzdelme hogyan mutatkozik meg a hadifogoly-ügy kezelésében és hogy milyen sokat számít a személyes kapcsolatok kialakítása. Ugyanakkor, mint ahogy az irat borítójának belső felére írt emlékeztetőben is olvashatjuk: „*A jelentésben felhozottak a szabadonbocsátottak számát illetőleg nem lehetnek megbízhatók, mert hiszen az oroszok a legtöbb esetben minden előzetes értesítés nélkül úgy engedték el az őrizetbevetteket, hogy azokat semmiféle szervnek vagy hatóságnak nem adták át.*"

Kuriózum ez a jelentés. Először is azért, mert ahogy a jelentés szerzője is írja: „*a magyarországi táborokkal úgyszólván senki sem foglalkozott, mert azok jóformán megközelíthetetlenek.*" Másodszor pedig, mert a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról nem sok irat maradt fenn.[11] Ez az egyetlen – eddig feltárt – összefoglaló jelentés a honvédségnek a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban lévő magyar hadifoglyok helyzetének javítására, illetve kiszabadítása érdekében tett intézkedéseiről. E témában Cséffalvay István a legautentikusabb, hiszen nem valószínű, hogy volt még egy ember, akit 12 magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborba többször is beengedtek volna több mint fél éven keresztül, e jelentés megírásáig.[12]

A dokumentum közreadásánál az eredeti külső megtartására törekedtünk. Azokat a részeket, amelyek az eredetiben alá voltak húzva, kurziválással emeltük ki. A szövegben előforduló gépelési hibákat, elírásokat javítottuk, a közzétételnél a mai helyesírási szabályokat tartottuk irányadónak. A szövegben használt rövidítéseket feloldottuk. A dokumentum őrzési helye: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki iratok: 35.328./elnöki – 1945.

---

[11] Eltűnt pl. a Magyar Vöröskereszt Országos Központja Kutató és Tudósító Osztályának 1945. évi teljes iratanyaga, pedig bizonyosan sok iratot tartalmazott a magyarországi hadifogolytáborokkal kapcsolatban.

[12] 1945. december végéig 34 jelentést írt a hadifogoly-ügyben megtett magyarországi útjairól; tábor-, hadifogoly-kórház-, -szerelvény, -étkeztető állomás, -átvonuló szállás stb. látogatásairól. A legutolsót – immár alezredesi rangban – 1945. december 27-én írta a hajmáskéri hadifogoly-gyűjtőtáborban tett látogatásának tapasztalatairól és intézkedéseiről. (HL HM 49.857./Hadifogolyügyek miniszteri biztosa – 1945.)

Magyar Honvédelmi Minisztérium

Cséffalvay István őrnagy

Hadifoglyok kiszabadítása, átvétele és
helyzetük könnyítése érdekében a
Honvédelmi Minisztérium által tett intézkedések

Az ország egyik legfájósabb kérdését, a hadifoglyok és internáltak ügyét egyesek önreklámnak, sőt anyagi előnyök szerzésére használják ki. Politikai pártok, társadalmi egyesületek egymással vetélkedve kürtölik világgá, mit tettek ők a hadifoglyokért. Már odáig mennek, hogy némelyik magának tulajdonítja azt is, hogy az utóbbi napokban a hadifogolykérdés szerencsésen megoldódott.[13] Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, látjuk, hogy a foglyok kiszabadítása és jóléte érdekében a hivatalos kormányhatóságokon kívül senki semmit sem tett, mert nem is tehetett, egyszerűen azért mert a szovjet hatóságok e tekintetben senkivel sem tárgyaltak. Legfeljebb annyit tehettek, hogy egy-egy szállítmányból, táborból kicsempészett névsorokat közöltek, vagy a ténylegesen elbocsátottaknak egy tányér levest adtak.

Az újságok stb. segélyével dolgozó politikai történetkön kívül sokkal veszedelmesebb a hadifogolykérdést saját anyagi előnyükre, üzletszerűen kihasználó és titkos szájpropagandával működő „hadifogoly-szabadítók" csoportja. A bajba jutott emberek és családok fájdalmának gyalázatos kihasználása egész üzletszerű. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozók foglalkoznak vele: zugügyvédek, tisztviselők, volt vöröskeresztes nővérek, piaci árusok, sőt azokban a községekben, ahol táborok vannak, egyszerű parasztasszonyok is. Némelyek felhajtókkal dolgoznak, egész irodákat tartanak fenn, hol az egyes táborokban lévőkről – természetesen csak a hozzátartozók bemondása alapján – egész kartoték-nyilvántartást vezetnek. Megfogni őket majdnem lehetetlen, mert szabadítási előleget nem vesznek, csak utólag kell díjazni, márpedig, ha azt mondják, hogy az illető foglyot ki fogják szabadítani, akkor az feltétlenül be is következik. A díjazás az utóbbi időben átlag személyenként 70–100 000 pengő, vagy ennek megfelelő élelmiszer, ruha stb. volt. Csaknem valamennyi módszere a következő: Elhitetik, hogy vagy magával a parancsnokkal, vagy egy meg nem nevezhető orosz tiszttel állnak összeköttetésben. A hozzájuk fordulókról kartotékszerű nyilvántartást vezetnek és megtudják, hogy a fogoly melyik kategóriába van besorolva.[14] Valójában mindnek van valami összeköttetése egy-egy (néha 4–5) tábor tolmácsával, írnokával (többnyire ruténekek), akik idejében tudatják velük, hogy körülbelül mikor melyik kategória lesz kibocsátva, sőt néha a kibocsátásra kerülők névsorát is eljuttatják hozzájuk. A kiszabadítók azután a kartotékokból értesítik a hozzátartozókat, hogy családtagjaik 2-3 héten belül szabadulnak, ami feltétlenül be is következik. A honoráriumot csak a szabadulás után veszik föl. Így anélkül, hogy a kiszabadítás érdekében egy lépést is tettek volna, óriási összegeket nyernek.

Egy sokkal kockázatosabb módszer: összejátszanak egy-egy megtévedt őrrel és a foglyot megszöktetik. Az őr, hogy a létszám meglegyen, a megszöktetett ember helyett egy ártatlant fog meg. Ez azonban csak ritkán fordul elő.

Tényként lehet leszögezni: egyes embereket név szerint – egyes igen ritka kivételektől eltekintve – sem hivatalosan, sem összeköttetés, vagy megvesztegetés útján kiszabadítani nem lehet, mert a táborparancsnokságok tisztjei és túlnyomó többségben tisztesei is fegyelmezettek és meg

---

[13] Már utaltunk rá, hogy Cséffalvay István fenti kijelentése naivnak bizonyult, mivel sem akkor, sem a békekötéskor nem sikerült a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok ügyét „megoldani." A Szovjetunió még a békeszerződés III. részének 21. cikkelyében előírtak alapján sem volt hajlandó Magyarországgal hadifogolyegyezményt aláírni. A békeszerződéssel, de saját ígéretével ellentétben sem engedte szabadon az összes magyar hadifoglyot. A több mint 200 000 szovjet hadifogságban meghalt magyar fogolyról sem adtak semmiféle értesítést. Csak a Szovjetunióban meghalt mintegy 55 000 főről tudtak adni – igencsak hiányos – kimutatást az utóbbi 10 évben.

[14] A táborokban lévő hadifoglyokat egészségi állapotuk 1-től 5-ig osztályozták. Az 1-es vagy 2-es osztályzatúakat, tehát a legjobb egészségi állapotban lévőket bavagonírozták és továbbszállították a Szovjetunió felé, a többieket visszatartották. A 4-es és az 5-ös osztályzatúak az úgynevezett gyengélkedőbe kerültek, ahol a már mozogni is alig tudók voltak. Gyógyszert, gyógykezelést ott sem kaptak, de valamivel jobb élelmezésben részesültek, bár a legtöbbjükön már az sem segített.

nem vesztegethetők. Legfeljebb annyit lehet elérni ezeknél, hogy az illetőt jóindulatúan kezelve megfelelő csoportba soroltassák be és így hivatalosan kerüljön szabadlábra. De igenis el lehetett és el lehet érni azt, hogy a tisztek és legénység a kétségtelen humánus bánásmódon felül az előírások keretén belül még jobban bánjanak a foglyokkal, azoknak könnyítéseket adjanak, és a hivatalosan már kibocsátásra osztályozottak azáltal, hogy az ezzel kapcsolatos adminisztrációs teendőket akár túlórázással is, de gyorsabban, nem pedig esetleg 4-5 hét alatt végezzék el. Itt nincs szó megvesztegetésről, vagy szabálytalanságról, csak tisztán bajtársi szívességről. Ez azonban óriási eredmény, ha vesszük azt, hogy a honvédség bekapcsolása óta eddig kb. 18 000 embert vett át, az egyébként kibocsátottak száma is kb. 12 000, és ha csak a legminimálisabban számítjuk, ezek legalább 10 nappal hamarább szabadultak. Fejenként 10 nap: 300 000 nappal rövidült meg a hadifogságuk, ami egyúttal ugyanannyi munkanap is!

Ebben nem az egyesek, hanem az összeség javát szolgáló munkában pedig csak a honvédség vett részt és minden ellenkező híresztelés ellenére eredményt csak is a honvédség ért el. Tapasztalat szerint a szovjet táborhatóságok semmiféle polgári egyénnek vagy egyesületnek – néhány esetben a kommunista párttól eltekintve – semmiféle kívánságát nem teljesítették, sőt azok a táborokat meg sem tudták közelíteni. Ellenben, ha tiszt egyenruhában kereste fel őket és mint bajtárs, bajtárssal tárgyalt velük, a lehetőség határain belül minden tőlük telhetőt készséggel megtettek. Természetesen csak olyat lehetett és lehet kérni, ami szabályszerű és amiből a szovjet tiszteknek nem származhat semmiféle kellemetlenségük, mert bár néha egyesek jószívűsége folytán más is elérhető volna, de az a kérelmező részéről lenne bajtársiatlanság, visszaélés. S így ilyen dolgok szóba sem jöttek.

A honvédség megalakulásától kezdve intenzíven befolyt a hadifogolykérdésbe. Éspedig: a háború tényleges tartalma alatt kiegészítésének egy részét a hadifogolytáborokból szerezte. (Első fázis.)

A háború tényleges befejeződése után – bár ez nem tartozott szorosan hatáskörébe – bajtársi és emberbaráti okok miatt. (Második fázis.)

Vorosilov marsallnak a hadifoglyok szabadon bocsátására vonatkozó kijelentése óta mint egyedül alkalmas kiépített szervezet, hivatásszerűen. (Harmadik fázis.)

A honvédség által e tekintetben tett lépések és eredmények fázisonként részletezve az alábbiak:

I. fázis alatt:

Mint fentebb a honvédség kiegészítésének egy része, úgy egyes csoportok, táborok, mint egyes személyek kikérése útján, mindenkor a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a hadifogolytáborokból történt. A jászberényi, gödöllői stb. táborokból való kikérések útján jelentősebb lépések és eredmények:

1.) A volt 24. honvéd hadosztály önként átpártolt részeinek lehozatala és átvétele Zólyom környékéről 1945 április havában. Átvétetett 2 400 fő.[15]

2.) Az új 5. honvéd hadosztály szervezése alkalmával április 22-én a Honvédelmi Minisztérium képviseletében alulírott tisztelgő látogatást tett a 3. Ukrán Front vezérkarifőnök-helyettesénél Beljanov gárda-vezérőrnagy úrnál Szombathelyen, mely alkalommal többek között morális és politikai okokkal indokolva kérte, hogy a hadosztály feltöltésére a sorozások helyett a hadifogolytáborokból önként jelentkező 4 000 főt, mint kiképzett katonát bocsássanak rendelkezésre. Ezt a kérelmet sajnos nem a kérésnek megfelelően hajtották végre, amennyiben nem közvetlenül a honvédségnek adták át az embereket, hanem a ceglédi fogolytáborból egyszerűen kb. 4 000 embert kiengedtek.

3.) Különböző vasút, utász és hídépítő és őr alakulatok átvétele útján a honvédség átvett hadifoglyokból alakított egységeket,[16] sőt a ceglédi hadifogolytáborból körülbelül 1500 főt egy tömegben is. Ez összesen körülbelül 5000 főre tehető.

---

[15] A 24. honvéd hadosztály önként átállt részeit személyesen Cséffalvay vette át a honvédelmi miniszter megbízásából 1945. április 15-én. A 24. honvéd hadosztályról bővebben l. még *Kiss András:* A magyar honvédség újjászervezése. Budapest, 1995.

Az első fázis alatt így a kormány Budapestre való áttelepülése[17] után megállapíthatóan kb. 11 500 személy szabadult ki a hadifogságból és kapcsolódott be az ország újjáépítésébe.[18]

A II. fázis:

A német háború befejezése után oly címen, hogy a honvédségnek feltöltés végett szüksége van emberekre hadifoglyokat kikérni – egyes szórványos esetek kivételével – nem lehetett, mert erre alap nem volt. Csak egyes, a szovjet által hadifoglyokból szervezett műszaki alakulatok vétettek át, melyek jó része átvétel után leszereltetett.[19]

A hadifoglyok ügye szorosan a külügyminisztérium hatáskörébe tartozott, a magyarországi táborokkal úgyszólván senki sem foglalkozott, mert azok jóformán megközelíthetetlenek voltak.

Míg az I. fázis alatt a szovjet hatóságok túlnyomóan és rendszeresen a katonákat bocsátották szabadon, a II. fázis idejében a polgári foglyok, betegek, rokkantak, 21 éven aluli és 50 éven felüli katonák, majd később azok is, akik bebizonyíthatóan fegyver és ellenállás nélkül, önkéntes visz-

---

[16] Az előbbieken kívül még a budapesti Ferenc József laktanyai és a győri Frigyes laktanyai fogolytáborból szabadultak ilyen módon. Előbbiből a 2. vasút- és hídépítő zászlóaljba május 16-án 393 fő, Győrből május 17-én a 3. vasút és hídépítő zászlóaljba 286 fő legénység került, a tiszteket a budapesti táborból kapták. Ezeken kívül még a bolgár őrizet alatti csertői, csurgói és a pécsi gyűjtőtáborok foglyaiból szervezett 400 fős aknakutató zászlóalj tagjai szabadultak. Ugyanakkor a kiválasztottak, az egy-egy fogolytáborból „kiszabadultak" közül csak az lehetett valamelyik alakulat tagja, vagyis csak az szabadulhatott a hadifogságból, aki az NKVD szűrésén sikeresen átment. Az eredetileg kiválasztottak 1–3 %-a akadt fenn az NKVD rostáján. L. még: *Kiss András:* i. m. és *Bognár Zalán:* (Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok ... i. m.

[17] 1945. április 9–11. között települt át a kormány Debrecenből Budapestre. A Miniszterelnökség a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (ma a Belügyminisztérium) épületében nyert elhelyezést a Ferenc József (ma Roosevelt) téren.

[18] Sokkal nagyobb volt a szovjet hadifogságból az „első fázis" alatt szabadultak száma. Annál is inkább, mivel nem említi meg sem az elsőként, Debrecenben felállított 6., sem a másodikként, Jászberényben létrehozott 1. gyaloghadosztályt sem. Csak a két hadosztály hadifoglyokból való létrehozásakor mintegy 20 000 ember került ki a szovjet fogolytáborokból (a pontos adatokban az egészségügyi és az NKVD-s szűrések miatt eltérések vannak). A hadosztályok 25 %-át a szovjetunióbeli táborokból és 75 %-át a 2., 3. és 4 Ukrán Front táborainak önkéntes hadifoglyaiból kellett létrehozni. Az ily módon a hadifogságból kiszabadultaknak mintegy 60 %-a a jászberényi, a gödöllői és a mezőtúri hadifogoly-gyűjtőtáborból került ki.

[19] A magyarországi (hadi)fogoly-gyűjtőtáborokból, de nem a hadifogságból a foglyok tömegesen, a leghamarabb 1945 január–februárjában szabadultak, a Vörös Hadsereg ikeralakulataiként létrehozott műszaki alakulatokba és az új, demokratikus honvédségbe való jelentkezésük és felvételük által. A műszaki alakulatokat Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a megbízottai hozták létre néhány (hadi)fogolytáborbeli magyar tiszt segítségével az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, de a kormánynak, illetve katonai szerveinek tudta és közreműködése nélkül. Három ilyen alakulatot hoztak létre. Elsőként 1945 január elején alakították meg az 1. magyar vasútépítő hadosztályt (valójában egy 4 zászlóaljból álló ezredet, amely kiváló munkája elismeréseként – és tegyük hozzá – hatalmas emberveszteségéért kapta meg a hadosztály elnevezést). Még 1945. december 27-én kezdtek szervezni a debreceni Pavilon laktanyában lévő fogolytáborban. Másodikként 1945. február 19-én Jászberényben, a méneskari laktanyából kialakított fogolytábor lakóinak töredékéből alakult meg az 1. honvéd „Rózsa Sándor" műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj. Harmadikként 1945. február 25-én a gödöllői fogolytáborban alakult meg a 3. magyar vasútépítő dandár első három zászlóalja, amelyek közül a III. zászlóaljba ceglédi és debreceni fogolytáborbeliek is bekerültek. Utóbbi zászlóalj személyi állománya még a más fogolytáborbeliekkel való kiegészítések után is 50%-ban polgári egyénekből állt. A dandár IV. és V. zászlóalja néhány nappal később alakult meg a ceglédi (huszárlaktanyai) hadifogoly-gyűjtőtáborban. Ezek az alakulatok – a foglyoknak tett ígéretek ellenére – nem kerültek azonnal a HM alárendeltségébe, hanem a 2. Ukrán Front magyar hadifogoly-alakulataiként működtek egészen 1945 júniusáig, a Magyar Honvédségnek való átadásukig. A foglyok, bár a gyűjtőlágerekből kiszabadultak, mégis továbbra is szovjet katonai őrizet alatt álltak, és az ellátásuk sem minden esetben mutatott javulást. Majláth Gyula, a 3/3. vasútéptő (vép.) zászlóalj törzsparancsnoka 1945. április 12-én, a Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott panaszos levelében csalódottan írja: „... a zászlóalj, mint Hadifogoly Munkászászlóalj működik, orosz parancsnokság alatt áll (...) nem tartozunk a reguláris (magyar – B. Z.) hadsereg állományába. Nem esküdtünk fel, illetményeket nem kaptunk. Orosz őrség van velünk és hadifogolyélelmezést kapunk. (...)" L. még *Kiss András:* i. m. és *Bognár Zalán:* (Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok ...i. m.

szamaradás után kerültek fogságba, bocsátattak szabadon. A foglyok – különösen a tisztek és tiszthelyettesek – névsorolva lettek és felülvizsgálat útján egészségügyi, valamint megbízhatósági szempontok szerint 5 kategóriába osztattak be, amelybe a mi hatóságainknak természetesen semmi beleszólása nem volt. Ily felülvizsgálat táborok szerint különböző időben gyakran volt és a fogoly rendesen megtudta, hogy melyik kategóriába tartozik. A foglyok szabadon bocsátása a vonatkozó rendelet[20] értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi képviselőjének és a helyi hatóságok képviselőjének jelenlétében történt, illetve a foglyok ezek által vétettek át. A helyi hatóságot csaknem mindenütt úgy értelmezték, hogy az a város polgári képviselőjéből (polgármester) és a helyi rendőrségből áll, a honvédség képviselőjét részint féltékenységből, részint pedig politikai okok miatt az átadásnál mellőzték. Ezért csaknem mindenütt előfordult az, hogy a helyi hatóság képviselője – pártállásának megfelelően – úgy tüntette fel a foglyok előtt a kiszabadulást, mintha az egy pártnak, vagy egyesületnek a műve volna, és a hiszékeny emberek látva a párt képviselőjét, ezt el is hitték még akkor is, ha az ezt nem hangsúlyozta. Orosz nyelvű íráson kívül, melyben csak az állt, hogy a fogoly illetőségi helyére utazik és fel nem tartóztatható, más okmányt nem adtak ki, és így könnyen előfordulhatott, hogy az Ausztriából visszaszállingózó nem kívánatos, vagy éppen veszedelmes elemek illetőségi helyükre visszatérve volt foglyoknak adták ki magukat, azt mondván, hogy hónapokig valamely magyarországi táborban voltak, és az orosz írásukat elvesztették. Megtehették azt, mert a táborparancsnok nyilvántartásán kívül máshol semmi nyoma nem volt és a táborparancsnokság nem adott ki másolatot. Felburjánzott a visszaélés is.

Abból a célból, hogy:

1.) A nép közötti agitáció által szított ama hiedelem, hogy a honvédség a hadifoglyokkal nem törődik, eloszlatható legyen,

2.) Egyes személyek a hadifogoly-ügyeket önös célokra, vagyongyarapításra ne használhassák,

3.) Nem kívánatos elemeknek az ország területére való bejutása a hadifogolykérdéssel kapcsolatban megnehezíttessék,

4.) A hadifoglyoknál lévő ruházathoz hozzájussunk,[21]

5.) A hadifoglyok saját érdekükben katonai leszerelési okmánnyal láttassanak el és róluk nyilvántartás felfektethető legyen:

a honvédség intenzívebb bekapcsolódása vált szükségessé.

Ugyanekkor lépéseket kellett tenni arra is, hogy a hivatalosan kibocsájtandók elbocsájtása gyorsabb ütemben történjen.

E célok elérésére csak egy mód volt: a táborparancsnokokat és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi képviselőit a fenti érvekről személyesen meggyőzni és felkérni, hogy a kibocsátáshoz a honvédség képviselőjét is hívják meg, aki a kibocsátás után a foglyokat magyar okmányokkal látja el, nyilvántartásba veszi, továbbá bajtársi alapon elérni azt, hogy az adminisztrációs munkát gyorsabban végezzék el, s így a szabadulás is hamarább történjen. Ezt csaknem minden fogolytáborparancsnok belátta, és így a foglyok kibocsátása úgyszólván egy bizottság jelenlétében történt és jelenleg is történik, melynek tagjai: a polgármester, a rendőrfőnök és a honvédség képviselője[22]. Átvételkor a hadifogoly a csatolt minta szerinti katonai leszerelési okmánnyal láttatik el, amire és a nyilvántartásra később a hadifogolynak esetleg rokkantság, kedvezmény stb. megállapításánál saját érdekében szüksége lehet.[23]

---

[20] HL HM 35.133./Elnöki – 1945.

[21] A világháború után az új, demokratikus honvédség létrehozásánál rendkívül nagy problémát jelentett a besorozott, illetve az önként jelentkezett civilek, valamint a hadifogságból lerongyolódott ruházatban hazaérkezett embereknek az egyenruhával való ellátása.

[22] A honvédség képviselője többnyire a helyi honvédségi szerv: a honvédkerület, a kiegészítő parancsnokság vagy a bevonulási központ kiküldöttje volt.

[23] Az iratnál hiányzik a leszerelési okmány, de minden valószínűség szerint a hadifoglyok fogadására, illetve átvételére vonatkozó 35.133./eln. szü. – 1945. számú rendelet mellékletéről van szó. L. a mellékletet.

Ily célok elérése végett a honvédség képviselője eljárt:

VI. 24., 25. Hajmáskéren, hol egy kirendeltség is létesíttetett
27., 28., 29., 30., VII. 1. Székesfehérváron, Hajmáskéren, Szombathelyen, Jánosházán, Martonfapusztán,
VII. 4., 5. Pécsett,
8., 9., 10. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
23. Cegléden, Szolnokon,
24. Szegeden, Baján, Pécsett,
28. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
30. Székesfehérváron,[24]
VIII. 1. Sopronhorpácson, Peresztegen, Sopronkőhidán,
2. Jánosházán,
15. Hajmáskéren, Székesfehérváron,
17. Cegléden, Kiskőrösön,
18. Szegeden, Baján,
19. Pécsett,
21., 22. Székesfehérváron.[25]

A táborparancsnokokkal mindenütt sikerült oly megállapodásra jutni, hogy a kibocsátásról a legközelebbi katonai hatóságot értesítik, jelenlétét megengedik, munkáját elősegítik. A megbízott átvevő tiszt nyomtatványokkal elláttatott, kötelességére kioktattatott és legtöbb helyen a táborparancsnokkal megismerkedett. Az átvételnél a polgári helyi hatóságokkal az összhang megteremtetett.

Ugyancsak sikerült a táborparancsnokságok útján a foglyok részére körülbelül 1 500 darab pártok, helyhatóságok stb. által kiállított megbízhatósági bizonyítványt, személyazonossági igazolványt is bejuttatni, valamint a szeretetadományok szabályozását elérni. Az átvett embereket mindenütt az átvevő tiszt a Honvédelmi Minisztérium nevében pár szóval üdvözölte és az embereknek jól esett, hogy láthatták, hogy a honvédség törődik velük.

Sikerült 3 keletre irányított hadifogoly-szerelvényt a vasútállomásokon meglátogatni, az embereket a honvédelmi miniszter úr nevében üdvözölni és megnyugtatni, valamint részükre a helyi lakosságtól élelmezést adatni, könnyítést, látogatást engedélyeztetni (2 szerelvény Szolnok, 1 Gárdony állomáson).

A hadifogoly átvétel a legjobban Szegeden van megoldva, ahol az átvett emberek részére átvonulási szállásról, élelmezésről, stb. is gondoskodás történik.

Midőn még július közepén ismeretessé vált, hogy Szovjet-Oroszországból nagyobb tömeg hadifogoly érkezik haza és ezek részére a gyűjtő és elosztó állomás Hajmáskér lesz, a Honvédelmi Minisztérium a hajmáskéri táborparancsnokság részére 2 vagon ágydeszkát szerzett be és azokat a napokban vasúton odairányította. (Igaz, hogy miután a rendelkezés megváltozott és a hajmáskéri tábor feloszlott[26] a deszka visszatartatott.)

---

[24] A 28-i és a 30-i dátumokkal kezdődő sorok közé kézzel írva van betűzve a 29-i dátum, további szöveg nélkül.

[25] A felsorolt településeken – kettő kivételével – hadifogoly-gyűjtőtáborok, illetve hadifogoly-kórházak voltak, melyeket Cséffalvay István legnagyobbrészt maga látogatott meg. A két kivétel: Szombathely, ahol – amint már említettem – a 3. honvédkerület parancsnoksága volt, és Kiskőrös, ahol szovjet fennhatóságú internálótábor volt. Itt őrizték hosszabb-rövidebb ideig a Horthy-korszak több neves személyiségét, köztük gróf Bethlen István egykori magyar miniszterelnököt is.

[26] Itt nem a hajmáskéri hadifogoly-gyűjtőtáborról van szó, amelyben Cséffalvay István december 22–23-án tett látogatást, immár alezredesi rangban (HL HM 49.857./Hadifogoly Megbízott – 1945.), hanem a honvédség által a hazatérő hadifoglyok számára létesített táborról.

A II. fázis alatt a honvédség képviselője által átvett és leszerelt és jelentett hadifoglyok száma:

1. kerület területén		125 fő
2.	" "	4 663 fő
4.	" "	5 220 fő
5.	" "	kb. 8 000 fő
		18 000 fő

A 3. kerülettől az átvételről jelentés nem érkezett. Ebben a kerületben a táborok távol esnek a kerületi parancsnokság székhelyétől,[27] megközelítésük Budapestről autóhiány miatt nehéz. Bár ez a kerület is megfelelően meg lett dolgozva, úgy látszik, hogy a helyi katonai szerveknek még nem volt elég idejük a táborparancsnokokkal a szükséges jó viszonyt megteremteni.

III. fázis.

Vorosilov marsallnak a hadifoglyokra vonatkozó kijelentése[28] után a hadifoglyok tömeges átvétele mindenütt a már bevezetett rendszer szerint simán és akadálytalanul folyik. Erre vonatkozólag a Honvédelmi Minisztérium jelenleg egy központi rendeletet adott ki, amely lehetővé teszi, hogy a honvédség a hadifogolykérdésbe nyilvánosan és hivatalosan is belefolyjon, és a szívós munkával magához ragadott vezető szerepet, összeköttetést kihasználva még nagyobb eredményt érjen el, annál is inkább, mert most már megfelelő eszközök állnak rendelkezésre.

Minden – még a lehetetlennek látszó is – megoldható, de minden a hadifogolykérdéssel megbízott tiszt személyétől függ. Határozott, de nem fölényeskedő fellépés, azonnali intézkedés szükséges. Természetesen az átvevő tisztet mindenben támogatni kell és a szükséges anyagi eszközöket rendelkezésére kell bocsátani.

De feltétlenül szükséges a tábor és szállítmány parancsnokokkal a jó viszony további ápolása, kimélyítése, ami csak azok állandó látogatása révén érhető el.

Mellékelve a sajtóban a honvédség szerepléséről megjelent újságcikkek _____ db.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 26-án

Készült 3 példányban:
1 pld. Elnökség
1 pld. Személyügyi Osztály
1 pld. Hadifogoly Osztály

aláírás: Cséffalvay István őrnagy

(A jelentésben említett igazolványt, СПРАВКА-t l. a következő oldalon.)

[27] 1945-ben Magyarországon a honvédség területi szervezete a második világháború előtti felosztás alapján 7 honvédkerületre oszlott: 1. honvédkerületi parancsnokság: Budapest, 2. honvédkerületi parancsnokság: Székesfehérvár, 3. honvédkerületi parancsnokság: Szombathely, 4. honvédkerületi parancsnokság: Pécs, 5. honvédkerületi parancsnokság: Szeged, 6. honvédkerületi parancsnokság: Debrecen, 7. honvédkerületi parancsnokság: Miskolc.

[28] L. a 2. számú jegyzetet.

1-ое приложение к распоряжению ва 135,133/прев.лично.-1945.г.

С П Р А В К А.

Данна настоящая гр.:.....
в том, что он следует в г. ..... на постоянное местожительства .

Задержанию не подлежит.

.....дня .....мес.....1945 г.

---

1. sz. mell. a 35.133/eln.szü.sz. rend-hez.

M i n t a !

Az igazolvány a hadifogságból v szatértnél marad!

Magyar Honvédelmi Minisztérium.

Magyar átvevő hatóság tölti ki.

---------- szám.

A leszerelési járulékból /illetményből/
..... szaa ..... P.-vel ellátatott.

gh. főnök.

I g a z o l v á n y .

..... évi szül. anyja neve: ..... - i lakos a .... fogolytáborból elbocsátva jelentkezett. átvétetett.

Nevezettnél levő kincstári ruházat és felszerelés és pedig .....
..... átadására a lakóhelyéhez legközelebbi ..... kar. /kiag./ paléhoz ss.Bev. Központhoz utasitott.- /rendőrséghez/

Ugyanott nyilvántartásba vétel végett jelentkezni tartozik.

Kelt ..... , 1945. ..... hó ..... n.

Megállapitható fertőző betegségben szenved
P.H. nem szenved

orvos aláirása.

.....

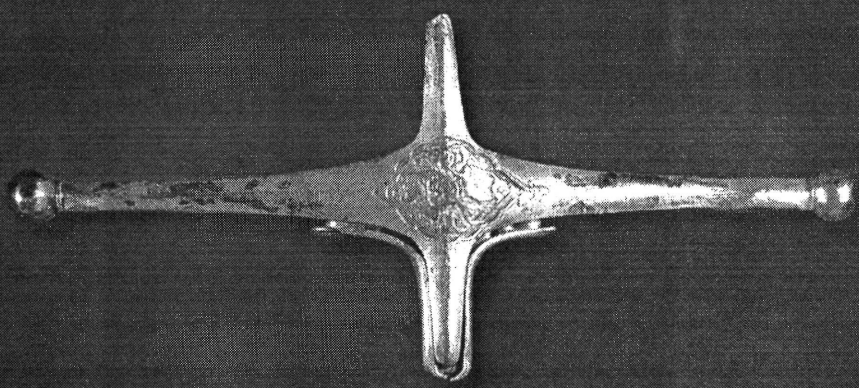
Nyilvántartásba vétel végett jelentkezett. Bevonulási központ /állománybavev hatóság/ tölti ki.

Kincstári ruházatát leadta.

Kelt ..... , 1945. ..... hó ....n.

.....

A korai stratégiai gondolkodás

Tanulmányok

ZRÍNYI KIADÓ

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS

CSATATÉRKUTATÁS AZ ISONZÓNÁL

Szegedi 46-osok nyomában San Martino del Carsónál és a Fajti Hribnél

Bevezetés

A Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztályának tagjai 2001 óta folytatnak helyszíni kutatásokat az első világháború délnyugati hadszínterén.[1] A terület a szakosztály 2005. évi kutatási tervében is szerepelt, amelynek külön jelentőséget adott, hogy Olaszország hadba lépésével kilencven éve nyílt meg az olasz front. Kutatásainkkal és jelen dolgozatunkkal a délnyugati hadszíntéren kilencven éve kezdődött harcok résztvevői és áldozatai előtt is tisztelgünk.

A Kókay-irathagyaték

2003-ban, Kókay László első világháborús irathagyatékának feltalálását követően fordult érdeklődésünk a császári és királyi szegedi 46. gyalogezred Isonzo melletti harcainak színhelye felé.[2]

Kókay László 1897-ben született Szegeden, s az első világháború kitörésekor a piarista gimnáziumban tanult. 1915 tavaszán, az érettségi vizsga letétele előtt önkéntesnek jelentkezett. Júniusban a szegedi háziezred brassói kiképző helyére, majd szeptemberben a nagyszebeni tisztiiskolára került. 1915 decemberében a XVIII. menetzászlóalj második századával került ki a 46-os harcoló ezredhez a délnyugati frontra. Egészen a háború végéig katonai szolgálatot teljesített a szegedi alakulatban. Részt vett az ezred harcaiban az Isonzo alsó folyásánál, a Karszt-fennsíkon, majd a Piavénál.[3]

---

[1] Eddigi kutatásaink ismertető anyagai elolvashatók honlapunkon: www.zmne.hu/kulso/mhtt/sections/-mhtt_csata/index.html

[2] Az irategyüttes feltalálását Tóth Álmos geológus kutatótársunknak köszönhetjük. Az anyaezredétől elkülönített 46/III. zászlóalj harcainak helyszínén, a Mrzli vrh hegyen tartott 2003. évi nyári táborunkból hazatérve a szegedi alakulat említésére munkatársa, Kókay Ágoston megmutatta, majd érdeklődésünkre a szakosztály rendelkezésére bocsátotta a szegedi anyaezredben harcolt nagyapja első világháborús irathagyatékát.

[3] Kókay László a háború után Szeged város számvevőségén dolgozott. 1921-ben, a piavei átkelésnél tanúsított érdemei elismeréseként, amelyek tiszti arany vitézségi érmet is jelentettek számára, vitézzé avatták. A második világháború idején 1939-től kisebb megszakításokkal, majd 1941 áprilisától folyamatosan ismét katonai szolgálatot teljesített. Ezúttal nem harcoló alakulatnál, hanem a szegedi V. hadtestparancsnokság hadbiztosságán szolgált. 1945 áprilisában orosz hadifogságba esett. Egy év múlva hazatért, ezt követően nyugdíjazták. 1951-ben vitézi címe és birtoka miatt kulákká nyilvánították és kitelepítették. 1972-ben halt meg Budapesten.

Kókay László a harctéri élményeiről kis noteszokba írva a kezdetektől feljegyzéseket készített. Emellett összegyűjtött és megőrzött jó néhány írott és képes dokumentumot. Feljegyzéseit 1919–1920-ban kemény táblás, általa könyvnek nevezett füzetekbe másolta, melyek így folyamatos naplókká álltak össze. Az eredetileg valószínűleg nyolc füzetből álló naplóból a család jelenleg néggyel rendelkezik. A fronton készített eredeti vázlatokat is tartalmazó, tintaceruzával írott naplóköteteken kívül a hagyaték leveleket, levelezőlapokat, fényképalbumot, külön fotókat és egy lapszéli jegyzetekkel kiegészített, nyomtatott, 46-os ezredtörténetet is tartalmaz.

Az irathagyaték legértékesebb darabjai a kötetenként 100–150 oldalas, sűrű sorokkal teleírt naplók (a továbbiakban: Kókay-napló). A naplóból és a többi iratból nyomon követhető katonai pályafutása, hogy az egyéves önkéntes tiszti tanfolyamra jelentkezett fiatalember hogyan emelkedik a ranglétrán: hogyan lesz az őrvezető „sarzsiból" a 46-os gyalogezredben töltött közel három éves szolgálat során zászlós, majd hadnagy. Megismerhető, hogy a rajparancsnokból miként lesz szakaszparancsnok, s a piavei átkeléskor már rohamszakasz-parancsnok, s hogyan szerzi meg a kis- és nagyezüst mellé a tiszti arany vitézségi érmet.

Elbeszélésmódja a háborús időszak és saját élethelyzete jellegzetes lenyomata. Stílusára jelentős hatással volt a ma már kissé nehézkes „k. u. k." katonai szakzsargon. Ennek eredete a hivatalos nyelvből, a császári és királyi katonai tiszti kiképzésből származtatható. Megfigyelhető elbeszélésmódjában a zamatos korabeli bakanyelv hatása is: csapattisztként együtt élt a bakákkal a lövészárokban. Nyelvezetére, szépérzékére, gondolkodására jól érzékelhető hatást gyakorolt az iskolapadból hozott piarista gimnáziumi műveltség és keresztény humanizmus is. Érdeklődő személyisége, a világ dolgai iránt tanúsított nyitottsága, s az átélt események aprólékos lejegyzése, valamint stílusa a háborús katonasors bemutatásán túlmutató, élvezetes olvasmánnyá teszi a naplót.[4] A dokumentumgyűjteménnyel a család több szempontból is értékes forrásanyagot őrzött meg az utókor és a történeti kutatás számára.[5]

A Kókay-naplóban leírtakat forráskritikának vetettük alá, tanulmányoztuk a vonatkozó könyvészeti anyagokat,[6] valamint levéltári kutatásokat végeztünk. A levéltári források

---

[4] A naplót közzétételre érdemes munkának tartjuk, ennek előkészítése távlati terveink között szerepel.

[5] Ez úton is köszönetet mondunk a Kókay-családnak, külön kiemelve dr. Kókay József és Kókay Ágoston nevét, amiért rendelkezésünkre bocsátották, és lehetővé tették édesapjuk, illetve nagyapjuk hagyatékának kutatását és publikálását.

[6] Tanulmányoztuk és dolgozatunk készítéséhez is felhasználtuk többek között a következő munkákat: *Doromby József:* A San Martino-i aknarobbantás és a keletkezett tölcsér megszállása 1916. május 8-án. In: *Magyar Katonai Szemle,* 1931. 10. sz. 210–217. o.; A magyar gyalogság. Szerk.: *Doromby József – Reé László.* Budapest, é. n.; *Ajtay Endre:* A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918. Szeged, 1933. (a továbbiakban: *Ajtay*); Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Szerk.: *Jacobi Ágost.* Budapest, 1938. (a továbbiakban: Magyar műszaki parancsnokságok); *Szabó László:* Doberdo, Isonzo, Tirol, Budapest, 1980.; Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: *Szijj Jolán.* Budapest, 2000.; *Galántai József:* Magyarország az első világháborúban. Budapest., 2001.; *Futaky János:* Heim Géza főhadnagy haditette. In A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1835–1945), II. k. Írta és összeállította: *Rada Tibor.* Calgary–Budapest, 2001. 534–541. o.; *Kanyó Ferenc:* Világháborúk szegedi hősi halottai. Szeged, 2002.; *Balla Tibor:* Az Isonzói csaták (1915. június 23–1917. szeptember 13.) In Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk.: *Hermann Róbert.* Budapest, 2003. 226–240. o.; *Balla Tibor:* Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma. Budapest, 2003.

segítségével a naplóval és a megjelent irodalommal szemben is használható kontrolladatokhoz, valamint értékes új információkhoz és a helyszíni tájékozódásban jól használható korabeli térképekhez, vázlatokhoz jutottunk.

A Hadtörténelmi Levéltár első világháborús gyűjteményében található a császári és királyi 46. gyalogezred viszonylag jó állapotban fennmaradt iratanyaga,[7] amelynek rendszere jól tükrözi az alakulat történetét az általunk vizsgált időszakokban. A kronologikus rend szerint lerakott iratanyagban is váltakozva követik egymást az általában tíz napig tartó, a „stellungokban", az első vonal állásaiban és az azokat követő pihenők idején a különböző „lagerekben," táborhelyeken kiképzéssel, gyakorlatozással, erődítési munkákkal töltött időszakok dokumentumai. A napló adott kronologikus rendje alapján az ezred iratanyagában is célirányos kutatásokat végezhettünk. Az ezred harci tevékenysége mellett a Kókay-naplóban is leírt folyamatos erődítési munkák szintén jól nyomon követhetők az alakulat levéltári anyagában. Az első vonalakban töltött periódus kezdetén és végén, az állás átvételekor és átadáskor pontos helyszínrajzok, műszaki felmérések készültek a folyamatosan épített, bővített és a tüzérségi tűz rombolása miatt újjáépített állásokról.

Az ezred iratai mellett az irathagyaték kontrollálásához, valamint a terepkutatásban szintén jól használható forrásokra bukkantunk a Tanulmánygyűjteményben, valamint a kitüntetési és a tiszti személyi iratok között is.[8]

A helyszín kiválasztása és az előkészületek

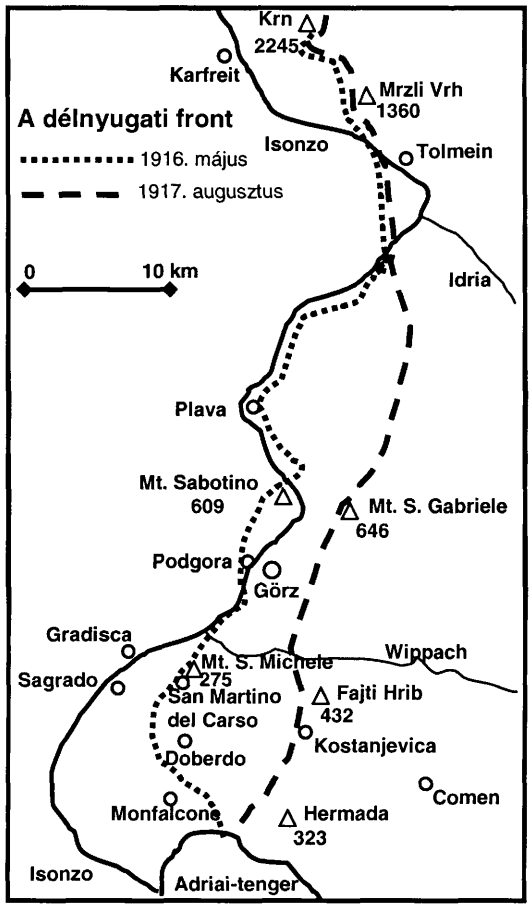
Tervezett helyszíni kutatásainkat a Kókay-naplóban részletesen leírt, jól azonosítható területekre igyekeztük szűkíteni. Igyekeztünk olyan eseményeket kiválasztani, amelyek az Isonzónál vívott harcokra általánosan jellemzőek voltak. Törekedtünk arra is, hogy lehetőség szerint azokról minél részletesebb könyvészeti és a levéltári anyag álljon rendelkezésre. A fenti szempontokat mérlegelve két helyszínre esett a választásunk.

Kókay László 1915 decemberében került az olasz frontra, amikor a szegediek a Karszt-fennsík nyugati részén, a magyar köznyelvben csak „Doberdónak" emlegetett Doberdo-fennsíkon, az olasz front leghevesebb ütközeteinek helyszínén, a Monte San Michele alatt, San Martino del Carso (ma Olaszország) falucska nyugati határában voltak védelmi állásban. A menetzászlóalj beolvasztását követően a II. tábori zászlóalj 6. századának I. szakaszában nyert rajparancsnoki beosztást. 1916 márciusában már részese volt az 5. isonzói csata összecsapásainak. 1916 április-májusában a védelmi szakaszukban idegőrlő aknaharc vette kezdetét, aminek a végén, 1916. május 8-án a századával szemben lévő olasz állást sikerült felrobbantani. A keletkezett aknatölcsérért napokon át tartó küzdelem kezdődött. Kókay századparancsnoka Heim Géza főhadnagy volt, aki a tölcsér elfoglalásával és megtartásával érdemelte ki az Osztrák–Magyar Monarchia legmagasabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, s hozzá a bárói címet, San Martinói előnévvel. A naplóban részletes leírást kaptunk az eseményekről,

[7] A továbbiakban: HL I. VH 46. gye. ir.

[8] A levéltári anyag kutatásában nyújtott segítségért és hasznos tanácsaiért köszönetet mondunk Kiss Gábor főlevéltárosnak és Solymosi József segédlevéltárosnak.

amelyek a korabeli első világháborús irodalomban is megjelentek, s a levéltári anyagban is jól dokumentáltak. Így lett ez a helyszín terepbejárásunk egyik célpontja.

1. sz. ábra[9]

1916 augusztusában, a 6. isonzói csata idején Görz (ma Gorizia, Olaszország) elestét követően kiürítésre került a Doberdo-fennsíkon lévő védővonal, s a 46. gyalogezred is elhagyni kényszerült állásait. Kókay akkor, a szegedi hadiérettségit követően Brassóban, tiszti kiképzésen volt. 1917-ben az ezred a Karszt-fennsíkon keletebbre kiépített új védelmi rendszerben ismét fontos feladatot kapott: a védelmi vonal egyik legfontosabb pontjának, a Fajti Hrib hegy 378-as mellékkúpjának a védelme várt rá. A tábori alakulathoz 1917 tavaszán visszatért Kókay László naplójából leírást kaptunk az 1917 májusában ott vívott 10. isonzói csatáról. Az irathagyaték egyéb dokumentumai, valamint a le-

[9] 1. sz. ábra: A délnyugati front 1916–1917-ben. Készítette: Pintér Tamás.

véltári iratok között is forrásokra bukkantunk az 1917. augusztus 22-én, a 11. isonzói csata idején az olaszok által elfoglalt magaslat visszafoglalásáért általa irányított támadásról, amiért később nagy ezüst vitézségi érmet kapott. Ez lett második célpontunk.

A pontos kutatási helyszín meghatározását követően a forrásainkból előkerült vázlatok mellett még az utazást megelőzően informálódtunk a terület jelenlegi helyzetéről. Egybevetve a múltbeli és jelenlegi állapotot, a helyszínen már felkészülten kellett szembesülnünk a mai viszonyokkal. Ehhez a könnyen hozzáférhető turistatérképek beszerzésén túl nagy segítségünkre volt az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszéke, amelyen keresztül sikerült hozzájutnunk a kutatni kívánt területek jelenlegi állapotát ábrázoló, kis méretarányú térképekhez.[10]

A kiválasztott helyszínekről begyűjtött információk alapján elkészítettük útitervünket. Rózsafi János kutató 2004 augusztusában előzetes terepbejárást tett a Fajti Hrib körül tervezett kutatási helyszínen. Tapasztalatai alapján az utat 2005 tavaszára időzítettük, amikor az egyéb időszakokban rendkívül dús vegetáció még lehetővé teszi a területen való tájékozódást és mozgást.

A szegedi 46-osok San Martino del Carsónál

A szegedi 46-osokat a VII. temesvári hadtest 17. temesvári hadosztályának részeként az olasz hadba lépést követően az orosz frontról 1915 májusában vezényelték az új, délnyugati hadszíntérre. A szegediek május 31-én vagonírozták ki a karintiai Mauthenben. Júniusban a Plöcken-hágó közelében a Kleiner Pal és Freikoff hegycsúcsok 1700–1800 méteres magaslatain bevetett, magashegyi háborúra felkészületlen ezred súlyos veszteséget szenvedett. A hadvezetőség, látva a készülő olasz támadás főirányát, a Trieszt felé irányuló áttörés megakadályozására június végén az egész hadtestet a Doberdo-fennsíkra vezényelte át. Így kerülnek a Görzi-hídfőt délről biztosító fennsíkra a 20. honvéd hadosztály 1. budapesti, 3. debreceni, 4. nagyváradi és 17. székesfehérvári honvéd, valamint a 17. közös hadosztály 39. debreceni, 43. karánsebesi, 46. szegedi és 61. temesvári közös gyalogezredeibe tartozó, túlnyomórészt magyar katonái. A Doberdo északnyugati részén található Monte San Michele 275 méteres csúcsain húzódó vonalak védelmét a honvéd hadosztály, a hegységet délről biztosító San Martino del Carso falu körüli állásokét a közös hadosztály ezredei látták el.[11]

A szegedi alakulat 1915. június 27-én vagonírozott ki Reiffenbergben (ma Branik, Szlovénia) és július 6-án vonult először a Doberdón állásba. Az ezred így már részt vett az első isonzói csatában is, amelyet a későbbiekben további tizenegy követett. A szegedi negyvenhatosok, a hadosztály többi ezredével együtt, azon alakulatok közé tartoztak, amelyek valamennyi Isonzo melletti ütközetben részt vettek. Az állásokban a hadosztály egymást váltó ezredei folyamatosan építették ki a Doberdo-fennsík nyugati peremén, a magyarul csak San Martinóként emlegetett falu nyugati határában húzódó védelmi vonalakat.

---

[10] Köszönetet mondunk Zentai László térképész egyetemi docensnek, aki szlovén és olasz szakmai kapcsolatain keresztül beszerezte számunkra a későbbiekben nagy segítségünkre szolgáló mai térképszelvényeket.

[11] A fenti alakulatokba tartozó, jórészt alföldi paraszt bakák itteni szenvedései nyomán vált a fennsíknak nevet adó „Doberdo" falu neve fogalommá és ment át a történelmi köztudat gyászos emlékei közé.

Az első hat isonzói csata során ezen a frontszakaszon az olasz támadások célja az Isonzo völgye felől a fennsík belseje felé történő betörés és a Monte San Michele magaslatainak megkerülése volt. A hadosztálynak – és állományában a szegedi alakulatnak – ezt kellett meghiúsítania. Az ismétlődő olasz támadások óriási veszteségeket követeltek mindkét fél részéről, de jelentősebb eredményre nem vezettek. A kezdeti tömegrohamok után állásháború alakult ki ezen a frontszakaszon is. Mindkét fél folyamatos erődítési munkákba kezdett s óriási energiákat mozgósított a mészkősziklába vágott, robbantott, fúrt árkok és állások kiépítésére, illetve az ellenség hasonló védelmi rendszereinek lerombolására.

Újkori „várháború" vette kezdetét. A módszerek is hasonlóak voltak, csak a technika fejlődött. A valamikori katapultokhoz és mozsarakhoz hasonlóan kulcsszerephez jutottak a lövedékeiket az állások mögé beejteni képes, meredek röppályájú aknavetők. Az olaszok lassan és láthatóan becsapódó szárnyas lövedékeit a találékony bakanyelv „macskának" nevezte el, a zuhanás közben hasonló képet mutató és hangot adó négylábúról. A gyakorlott katonák a viszonylag lassan ereszkedő lövedékekről ránézésre megmondták, hogy kis, közepes, vagy nagy macskával van-e dolguk, ami meghatározta a becsapódás várható helyétől való eltávolodás szükséges mértékét is. Az aknavetők mellett a hangjuk alapján bakanyelven „suttyogónak" nevezett romboló gránátok becsapódáskor keletkező fém- és sziklaszilánkok, valamint a srapnelgránátok golyói is jelentős veszélyt jelentettek a katonákra. Az alakulatok veszteségeinek legnagyobb része a tüzérségi tűz hatására keletkezett.[12]

Az állandó aknavető- és gránáttűz, valamint az ellenséges állások közelsége miatt rendszeressé váló kézigránátharc ellen csak a jól kiépített „dekkungok," a két-három fő részére a lövészárok falába mélyített, páncéllemezekkel, deszkákkal, homokzsákokkal megerősített állások nyújthattak védelmet. Telitalálat esetén azonban ezek sem védték meg a bennük tartózkodót. Biztosabb védelmet jelentettek a több méter mélyen a sziklába ásott kavernák, amiket San Martinónál is folyamatosan építettek és bővítettek. 1916. március 31-én a szegedi ezred két kilométer széles első védelmi vonalában 10 elkészült, 3-5 méter mélyen lévő és 27 építés alatt álló, átlagosan még csak 1-2 méter mély kavernáról rendelkezünk információval.[13] Helyszíni kutatásunk során ezek közül néhányat sikerült azonosítanunk.

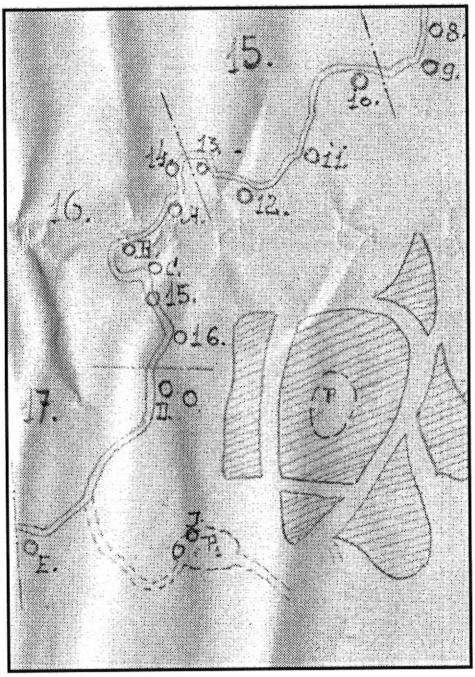
A Vizintini felől befutó műút mellett, a falu területén található dolina északnyugati szegletében ma is látható a II. zászlóalj egykori parancsnoki kavernája. A parancsnokság helye a 4. sz. ábrán *(222. o.)* eredeti jelöléssel szerepel; a korabeli vázrajzok alapján találtuk meg mi is a helyszínen. A bejáratot és környékét ma már háztartási szemét lepi, de még jól kivehetők a bejárat körvonalai és az előtte húzódó egykori szilánkfogó betonfal maradványai.

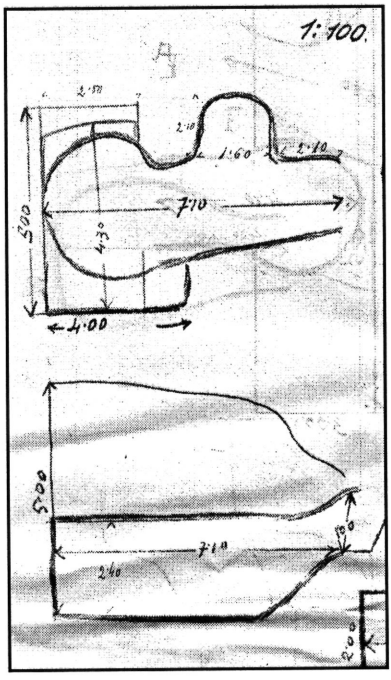
[12] Kókay László 1916. április 10-én írja naplójában a hadosztály San Martino környékén elesett hősi halottai számára kialakított vizintini katonatemető mellett elhaladva: „Elmegyünk a temető mellett, s látjuk, hogy sok új halott van a temető szélére a fűbe letéve. Összesen tizenhárman vannak, mindnyájan 39-esek. Mindnyájan az éjjel haltak meg. Rettenetes, pedig az éjjel csend volt. A sírásó pionírok [árkászok] újságolják, hogy tizenegy a halottak közül menázsi osztás közben, egyetlen egy macska volltreffere [telitalálata] következtében halt meg. Egyet gránát vágott agyon, egyet meg fegyvergránát. [...] Minden nap szoktak négy-öt üres sírt ásni, mert ennyi rendszerint megtelik az ilyen »csöndes« napokon is, de ily sok halottra nem számítottak, s most ásnak számukra a sírokat." Kókay-napló. II. k. 10. o.

[13] HL I. VH 46. gye. ir. 3459. doboz, 1916. március 31.

A robbantott tölcsér helyének később részletesen ismertetett azonosítása során rendkívül jó állapotban találtuk meg a Kókay-naplóban is gyakran emlegetett 6. század parancsnoki kavernáját, mely mindmáig szinte teljes épségben maradt meg: a bekötő árok, a szilánkfogó betonfal, a bejárat, a levezető lépcső, a szellőzőnyílás és a boltozat is a korabeli állapotot tükrözi.[14]

2. sz. ábra[15]

3. sz. ábra[16]

A 2. számú ábra a 6. század védelmi körzetét, a 16. és a szomszédos védelmi szakaszok elkészült és építés alatt álló kavernáit mutatja. Az ábrán „A" jelöléssel szereplő kaverna volt 1916 tavaszán Heim Géza századparancsnoki harcálláspontja. A 3. ábrán a kaverna metszeti rajzát láthatjuk, ami lehetővé tette a helyszínen látott építmény pontos azonosítását.

[14] Az levéltári anyagban fellelt a 2. és 3. sz. ábrán bemutatott elhelyezkedési, valamint metszeti rajzon látható „A" jelű kaverna ma Roberto Visintin San Martino del Carso-i lakos házának kertjében található. Olasz tulajdonosa ma lomtárként és pinceként használja Heim Géza egykori harcálláspontját.

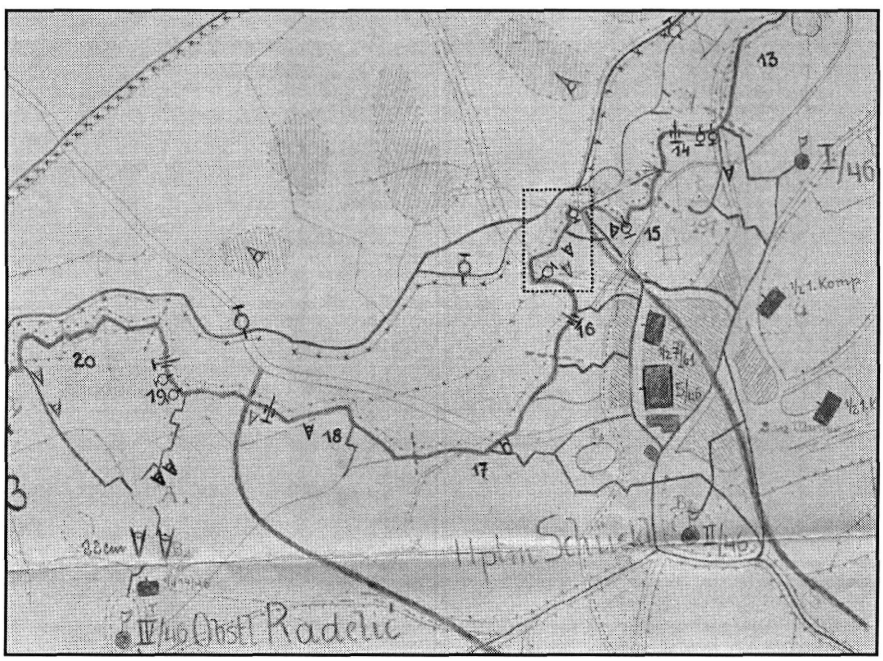
[15] 2. sz. ábra: Kavernák elhelyezkedéséről készült vázrajz a 16. védelmi szakaszban San Martino del Carso falutól nyugatra 1916. március 31-én. HL I. VH 46. gye. ir. 3459. doboz, 1916. március 31.

[16] 3. sz. ábra: Az „A" jelű kaverna metszeti rajza a 16. védelmi szakaszban San Martino del Carso falutól nyugatra 1916. március 31-én. HL I. VH 46. gye. ir. 3459. doboz, 1916. március 31.

Az aknatölcsér keletkezése

1916 tavaszán az állásháborúban új, a várháborúk korából szintén ismert módszer jelent meg. Az ellenség veszélyes és más formában leküzdhetetlennek ítélt állásai alá a műszakaiak hosszú aknafolyosókat mélyítettek és több mázsa robbanóanyaggal feltöltve a levegőbe röpítették azokat.

A szegedi ezred védelmi területén, az akkoriban a II. zászlóalj által tartott 16. védelmi szakasz északi részén, a San Michele felé vezető és a régi gradiscai út kereszteződése körüli állások markáns kiszögellést alkottak az olasz árkok irányában.[17] Ez a 6. század által megszállt, hozzávetőleg 100 méteres széles kiöblösödés magyarázata a korabeli leírások szerint abban kereshető, hogy ott egy kiemelkedés volt, ami a falutól a San Michele felé folyamatosan emelkedő terepszakaszon éles kiszögellést képezett.

4. sz. ábra[18]

Északkeleti irányban, a régi templomromról elnevezett Templomdomb (amit egykor 197-es magassági pontnak is neveztek) és tovább a Monte San Michele felé, valamint keleti irányba, a falun keresztül a fennsík belsejébe csak a kimagasodó dombtetőn álló „bástya" kiiktatásával vezetett az út. Ezt mindkét fél tudta. A 46-osok és az őket rendsze-

[17] Lásd a 2. és 4. sz. ábrát!

[18] 4. sz. ábra: A szegedi 46. közös gyalogezred San Martino del Carsótól nyugatra fekvő állásai 1916. május 2-án. A négyszöggel kiemelt terület jelzi a 6. század 16-os védelmi szakaszban lévő északi, kutatásunk szempontjából érdekes védelmi területét. HL I. VH 46. gye. ir. 3461. doboz.

resen váltó 61-esek fokozott figyelmet szenteltek az állásszakasz folyamatos erősítésének, az olaszok pedig egyre közelebb tolták állásaikat a kiszögellés irányába. Az árkok és a föld felszíne alatt fúrt folyosók végét az olaszok erős védelmi állásokká építették ki. A kiszögellés déli csücskében 40–50, míg az északi részen 10–15 méter közelségbe kerültek.

Támadás esetén a védők, a két árok közötti kis távolság miatt, nem vehették igénybe biztonsággal a tüzérség segítségét, mert így saját állásaik is veszélybe kerültek volna. Kénytelenek voltak elviselni az ellenség folyamatos kézigránát-zaklatását is. A mindennapok részévé vált állandó kézigránát-küzdelemben védőhálókat feszítettek ki az állások fölé és megnőtt a becsülete az újonnan kiosztott, akkor még bőrből készült sisakoknak, amelyek védelmet nyújtottak a szilánkok ellen.[19]

A dobótávolságra megközelített, kiugró bástyán az olaszok aknarobbantással akartak rést ütni. Az olasz aknafúrás gyanúja már a 46-osok 1916. április közepi stellungperiódusa idején megfogalmazódott: Heim Géza április 17-én megfigyelő akna fúrását kezdeményezte. A gyanú 1916. április 23-án (húsvét napján) vált bizonyossá, amikor az állásban lévő 61. gyalogezred legénysége, az állásépítésekre korábban is jellemző fúrási és robbantási zajokon túlmenően, jól azonosíthatóan hallotta a mélyen a föld gyomrából jövő robbantási zajokat. Az ezred jelentése nyomán a VII. hadtest parancsnoksága a korábban a Monte San Michele-i erődítési munkákban részt vevő komáromi 5. árkászszászlóalj 5. századának parancsnokát, Horny Ernő főhadnagyot utasította a tapasztaltak kivizsgálására és a szükséges intézkedések megtételére.[20] Horny főhadnagy április 26-án szemrevételezte az állásokat és megállapította, hogy az olaszok aknafolyosókat ásnak az állások alá, nyilvánvalóan az előreugró állásrész felrobbantási szándékával. A helyzetet olyan súlyosnak ítélte, hogy saját századával azonnal megkezdte három ellenakna fúrását. Kezdetben csak az volt a szándéka, hogy az ellenséges aknafolyosók közelébe jusson, s megakadályozza a robbantást. Az egyik helyszín a 2. számú ábrán 14-es számmal jelzett, építés alatt lévő kaverna volt, ahol már korábban, Heim kezdeményezésére, a 46-os ezred árkászai is fúrtak egy hozzávetőleg 4 méter hosszú, 0,6–0,8 méter keresztmetszetű megfigyelő aknafolyosót. A szerencse a segítségükre sietett, mert jól bányászható törmelékréteget találtak. A hétfős, tizenkétórás váltásban, csákánnyal és gyalogsági ásóval dolgozó árkászcsapat huszonnégy óra alatt 2,5 métert haladt előre, míg a többi helyen fúróval és robbantással is mindössze 0,5–1 métert. Május elsején Horny főhadnagy elhatározta, hogy a kavernából indított főfolyosó végétől további két oldaljáratot is ásni kezdenek, hogy mielőbb az ellenség közelébe jussanak.[21]

---

[19] Kókay László naplójában megörökíti, hogy a 6. század számára 1916. május 3-án osztottak ki 100 darab sisakot, s az ő szakaszában, amely az olaszokhoz legközelebb esett, minden katona kapott. A naplóíró megállapítja, hogy a sisak tulajdonképpen vászonnal bevont bőr csákó volt, amelyről a taréjt leszedték, s véleménye szerint a 10-es dragonyosoké lehetett. Az általa megörökített esetekből kiderül, hogy a kezdetben nem sokra becsült sisak a szikla- és a kézigránát-szilánkok ellen hasznos védelmet nyújtó eszköznek bizonyult, és a legénység hamar hozzászokott a használatához. A sisakot váltáskor át kellett adni az ezredet felváltó 61-eseknek. Kókay-napló. II. k. 37. o.

[20] A San Martinónál folytatott aknaharcról visszaemlékezésében részletes leírást ad az említett műszaki tiszt. *Horny Ernő:* A komáromi 5/5 árkászszázad St. Martinói aknaharca. In Magyar műszaki parancsnokságok 255–258. o.

[21] Uo.

A 46-os ezred május elsejéről másodikára virradó éjszaka váltotta fel a 61-eseket az állásban, akik az átadáskor jelezték, hogy az olaszok aknát ásnak alattuk.[22] Kókay László naplójában is olvashatjuk, hogy az olaszok fúrógépekkel és folyamatos robbantással dolgoznak, míg a magyar oldalon kézi erővel: csákánnyal, vésővel, feszítőrudakkal, kalapáccsal. A szegediek felől induló akna 4-5 méter mélyen, gyengébb kövezetben, az olaszoké ennél 1-2 méterrel mélyebben haladt, keményebb sziklában.[23]

Május 4-én, amikor a főfolyosó hossza már elérte a 19 métert, a végétől 4-5 méterre közvetlen közelről hallották az olasz fúrási és robbantási zajokat. Horny főhadnagy elődleges célját elérte, ezért a továbbiak eldöntését a 17. hadosztály parancsnokságára bízta. Az ellenséges aknafolyosó megsemmisítése, az olasz robbantás megakadályozása helyett a hadosztály Op. Nr. 503/13. számú parancsában a saját aknafolyosó folytatása és az előretolt ellenséges állások felrobbantása mellett döntött.[24] Az aknaharc ekkor vett fordulatot. A földalatti hadviselés védekezés helyett támadássá változott.

Kókay László is megörökíti, hogy mivel az alagút már olasz állások alá ért, és nagyon közel haladt az olasz aknafolyosóhoz, szakasza parancsot kapott, hogy a folyosóban állandó fegyveres őrséget biztosítson, felkészülve arra az esetre is, ha a két folyosó az olasz fúrás és a robbantások hatására összetalálkozna. „Az alig 1,5 méter magas alagútban görnyedve kell haladnunk, a folyosó cikkcakkos és több helyen petróleum mécses világítja meg. Olyan mintha tárnában volnánk valami bányában. Óriási munkát végeztek a szapőrök azalatt, míg lent voltunk [pihenőn] [...] Istenem! Mi mindent fel nem talál az emberi elme egymás pusztítására! Ugyan eddig ki gondolt erre, hogy a föld alól is várni kell az ellenség támadását, s hogy egy szép csillagos éjjelen el lehetünk rá készülve, hogy repülőgép nélkül a levegőbe szállunk. Már vagy mi, vagy az olaszok, attól függően melyikünk lesz a gyorsabb és az ügyesebb."[25]

Május 7-én hajnalban Horny főhadnagy jelentette a felettes parancsnokságnak, hogy a fő aknafolyosóval elérték az ellenséges állásokat, az olaszok az előkészületeket valószínűleg felfedezték, s a robbantással tovább várni nem lehet; a szükséges előkészületeket követően a robbantás másnap hajnalban végrehajtható. A hadtest elrendelte az akna május 8-án 03:00-kor történő robbantását.[26]

A döntés megszületése előtt az ezred, a hadosztály és a hadtest parancsnokság között vita támadt az aknarobbantást követő intézkedésekről. Az ezred a robbantást követően keletkező tölcsért nem kívánta megszállni, mivel úgy ítélték, hogy annak megtartása, az állások további kicsúcsosodása miatt, túlságosan nagy veszteséggel járna. A hadosztályparancsnokság a biztos eredmény érdekében a robbantást május 9-én hajnalban kívánta végrehajtatni, s mindenképp a tölcsér megszállását tervezte, mivel azáltal az olasz állások is oldalazhatóvá válhattak. A kérdés eldöntése a hadtestparancsnokságra maradt. József főherceg, a VII. hadtest parancsnoka személyesen döntött a kérdésben, s a mielőbbi robbantás végrehajtása mellett megtiltotta a tölcsér elfoglalását.[27]

---

[22] Kókay-napló. II. k. 34. o.

[23] Uo. 35. o.

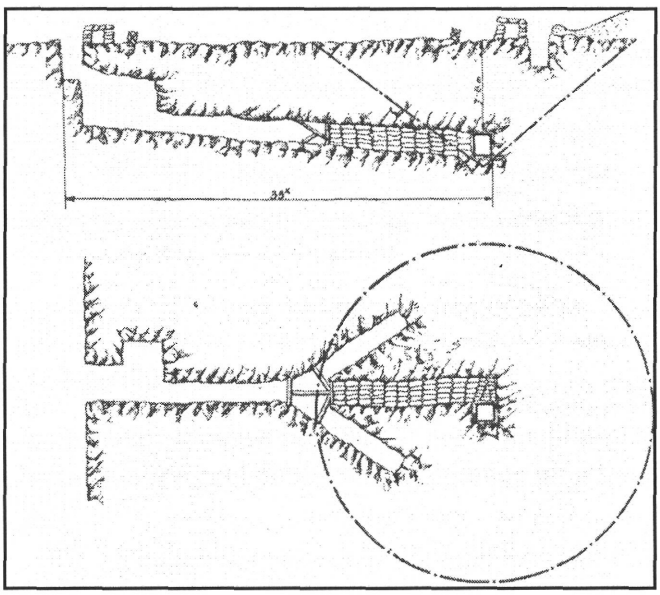
[24] L. *Horny Ernő* idézett munkáját.

[25] Kókay-napló II. k. 35–36. o.

[26] L. *Horny Ernő* idézett munkáját.

[27] *Ajtay* 154. o.

Kókay László szerint az árkászok a robbanóanyagot már május 6-án elhelyezték az aknafolyosóban. Horny főhadnagy visszaemlékezése szerint 1030 kg ekrazitot és dinamitot, valamint néhány 10 és 15 cm-es tüzérségi gránátot, összesen körülbelül 1200–1300 kg robbanóanyagot használtak fel.[28] Kókay szerint május 7-én éjszaka 11 órakor kezdődött a 46-os és 61-es tartalékok segítségével a fojtás elhelyezése, ami május 8-án hajnal kettőig tartott. Horny szerint 800 darab homokzsákot és 4 m^3 gerenda- és deszkaanyagot használtak fel fojtásként.[29]

5. sz. ábra[30]

A 6. század, a 16. védelmi szakasz legénysége 1916. május 8-án hajnali fél háromkor felvette a felszerelését, sisakját a fejére tette, majd balra, a völgy felé, a 17. védelmi szakasz árkaiba húzódott. Kókay László így ír erről: „Szép csendes éjszaka van. A csillagok ragyognak. A digók, úgy látszik, nem is sejtik, mi készül ellenük. Nyugodtan tüzelnek fegyvereikből az egész fronton, még az a digó őrszem is, aki alatt egy fél órán belül ez az új fajta vulkán fog megnyílni, hogy nyomtalanul maga alá temesse. Szegény digó! Mit vétettél te nekünk, s mit mi teneked? Amint balra megyünk az elkövetkező eseményektől való félelem eszembe juttatja helyzetemet, s újból imádkozom, hogy a pusztulásra ítélt szerencsétlen, mit sem sejtő digók közt ne legyen özvegy édesanyának egyetlen fia."[31]

[28] Kókay László szerint 32 fenyőládában ládánként 30 kg, összesen 960 kg ekrazitot használtak fel. Kókay-napló. II. k. 40 és 44. o. és *Horny Ernő* idézett munkája alapján.

[29] Kókay szerint 1000 db kővel töltött homokzsákot helyeznek el a folyosóban. Kókay-napló. II. k. 40. és 44. o. és *Horny Ernő* idézett munkája alapján.

[30] 5. sz. ábra: Az 1916. május 8-án felrobbantott olasz állások alá fúrt aknafolyosó vázrajza. *Horny Ernő* idézett munkájából.

[31] Kókay Lászlót özvegy édesanyja kisgyermekkorától egyedül nevelte. Kókay-napló. II. k. 44. o.

Horny szerint a 3 óra 02 perckor történt gyújtás után 08 perckor került sor a robbanásra. Nem volt hangos detonáció, a katonák nem is tudták, hogy valójában megtörtént-e. Kövessük Kókay László naplója alapján az eseményeket. „Végre megállunk, jó messzire vagyunk a robbantás színhelyétől, remélem idáig nem fognak a kövek elrepülni. Hirtelen tompa, inkább morajlás (fúvás)szerű dördülés hallatszik, a talaj megrázkódik alattunk. Nyilván a faluba macskát küldött a digó, mely nem explodált [robbant] teljesen, azért van ilyen gyenge hangja. Már 3 óra, s még mindig nem történik meg a robbantás. Hirtelen avizálják [hírül adják] balról: »Vissza a helyünkre!« Megindulunk csendben vissza, lassan haladva a lefelé lejtős futóárokban. Nem hallottunk semmit a robbanás detonációjából, nyilván nem sikerült." [32]

Az állásaikhoz visszaérve tapasztalták, hogy a robbantás sikeres volt. A saját állások egy része is összedőlt, de igazából az állás előtt kialakult terület okozott igazi döbbenetet a legénység számára. „Többedmagammal én is kedvet kapok, kimegyünk a stellung elé megnézni a robbantás hatását. Szörnyű kép tárul elénk. Egész megváltozott előttünk a terep felszíne. A zugunk [szakaszunk] bal és a II. zug jobbszárnya előtti keskeny mély dolina északi része teljesen betemettetett, befúvatott a robbantás következtében lezuhant tömérdek kősziklától, ellenben zugunk bal szárnya előtt új dolina keletkezett. Óriási, 15–20 méter átmérőjű gödör ez, kb. 2-3 méter mély. Széttépett és egymásra hányt sziklatömbök hevernek a fenekén, közülük még most is fojtó nehéz füst szivárog elő. A 960 kg ekrazit hatalmas munkát végzett. Az olasz előretolt állásnak, a benne lévő kavernának, [a]honnan alánk fúrtak, nyoma sincs. Digó pedig nem csak itt, hanem még a közelben sincs nagy darabon, se jobbra, se balra. Nincs egy lövés sem. Közel fél órája, hogy megtörtént a robbantás, s még mindig nincs semmi életjel a szemben lévő digó stellungban, s azt se mutatja semmi, mintha a szomszéd szakaszokban, vagy hátrább lévő digók tudnák mi történt. Azaz, hogy mégis van életjel, egyszerre tompa nyögésszerű jajgatás hallatszik messziről, mintha a föld alól jönne. A tölcsér előtt valahol valami betemetett kavernában jajgatnak a digók! Eleget láttam. Idő nincs sok, a virradat, s vele együtt olasz részről a megtorlás ideje közeleg. Nem szeretném, ha készületlenül találna bennünket. Visszamegyek, neki fogunk a dekungunk kijavításának."[33]

Heim Géza főhadnagy, a 6. század parancsnoka, a keletkezett tölcsért látva, a kiadott hadtest parancs ellenére annak megszállása mellett döntött. „Heim meg szándékozik szállatni előttünk a tölcsért. Nyílván úgy okoskodik [...], hogy ha mi nem szálljuk meg a tölcsért, megszállják a digók. A tölcsérnek innenső széle pedig 10–15 lépésre van csak stellungunktól, s ezáltal a digók még közelebb jutnának hozzánk, mint eddig voltak, helyzetünk pedig nagyon megnehezülne a folytonos kézigránát harc miatt, meg amiatt, hogy az előttünk húzódó magaslatvonal gerincére feljutva, melyen a tölcsér is fekszik, még jobb belátást nyernének a faluba, s hátravezető futóárkunkba, mint volt nekik előretolt, s most felrobbantott állásukból. A tölcsér megszállása fontos, de gondolom csak nagy veszteség árán lesz megtartható, s kérdés megéri-e a birtoka ezt az áldozatot? Heim úgy látszik, azt hiszi, hogy megéri, s a megszállás mellett dönt."[34]

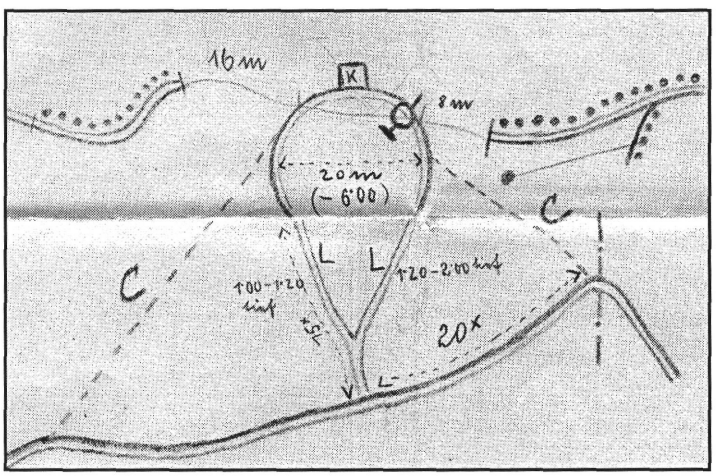
[32] Kókay-napló. II. k. 44. o.

[33] Uo. 44–45. o.

[34] Uo.

József főherceg, emlékiratai tanúsága szerint, először parancsmegtagadásért haditörvényszék elé akarta állíttatni Heim Gézát, majd május 10-én saját maga is a helyszínen tájékozódott, s ekkor megváltozott a véleménye. „Helyesen cselekedett Heim Géza főhadnagy, midőn elfoglalta és megtartotta a tölcsért; mert ha az ellenség birtokában volna az, úgy az én állásom, melyet a tölcsér ural és mindkét oldalra tökéletesen hosszantozva pásztáz, teljesen tarthatatlan volna és mihamar San Martino is ellenséges kézre kerülne és így a Monte San Michele is oldalazóvá válnék. A tölcsért minden körülmények között feltétlenül tartanunk kell.[...] Heim Géza főhadnagyot pedig fel fogom szólítani, hogy a Mária Terézia rendért folyamodjék. Ez éppen a legklasszikusabb eset ezen legmagasabb rendjel elnyerésére."[35]

A hivatalos jelentésekben 6 méter mélynek és 20 méter átmérőjűnek feltüntetett „Heim-tölcsért" a lehetőségek szerint igyekeztek megerősíteni. Az olaszok felé eső falához és déli oldalától a futóárokig homokzsák-falat raktak, hogy mögötte nappal is lehessen a tölcsérbe közlekedni.

6. sz. ábra[36]

A tölcsér birtoklásáért már a robbantás napján gyilkos küzdelem kezdődött, amelynek során Heim Géza főhadnagy is súlyos sebesülést szenvedett. A robbantáskor állásban lévő 46-osokat 1916. május 10-ről 11-re virradó éjjel váltották le. Kókay László így ír az elmúlt napokról: „Rettenetes micsoda veszteségünk van itt a tölcsér körül, mennyi ember halt meg és sebesült meg az alig 15 méternyi frontszakaszért. Zúgunknak [szakasz] eddig csak egy halott[ja] és nyolc sebesültje van. Létszámunk még mindig elég erős, összesen harminchat, de mint beszélik, a többi zúgnak és a stábnak összevéve van annyi embere, mint zúgunknak. Pedig századunk stellungban lévő standja [állománya] május 1-én kettőszázon felül volt. Mint mondják, az 5. kompaniból [század] alig vannak negyvenen,

[35] Idézi *Ajtay* 155. o.

[36] 6. sz. ábra: Az 1916. május 8-án San Martino del Carsónál robbantott tölcsér aznap készült vázrajza. HL I. VH 46. gye. ir. 3461. doboz.

a 61-eseknek, s a pionir kompaninak [árkász század] is kb. 50-50 főnyi vesztesége van. A tölcsér miatt a 3. kompaninak is közel száz főnyi vesztesége van. Összesen 500 ember kb. azoknak a száma, akik három nap alatt ezen a kicsiny stellung részen sebesültek, vagy haltak meg. Nem tudom, megéri-e a nyert terület fontossága ezt az óriási áldozatot, s vajon sikerül-e végleg megtartani ezt a területet, nem ömlött-e hiába ennyi vér? Vagy ha sikerül megtartani, még hány embernek kell elpusztulnia a tölcsér birtoklásáért? 6 óra felé közlik velünk, hogy estére leváltanak bennünket. Ránk is fér a leváltás, az utolsó három nap borzasztó eseményei tönkre tették nekünk is az idegeinket, akik megmaradtunk. Annál is inkább, mert az utolsó három nap alatt alig aludtunk valamit. Ne is említsem, mennyire örülünk az ableznak [váltás]."[37] Súlyos veszteségek árán, de a tölcsér végig az ott harcoló magyar alakulatok kezén maradt.[38]

Az aknatölcsér helyének felkutatása

A fentebb ismertetett előzményeket és előkészületeket követően a kiutazásra és a helyszíni kutatásra 2005. április 13–16. között került sor. Kutatócsoportunk háromfős részlege április 13–14-én, majd 16-án végigjárta és -fotózta a Kókay-naplóban említett helyszínek jó részét, s előzetesen azonosította az említett két kiemelt helyszínt, amelyek részletes felmérése április 15-én, a kutatócsoport második részlegének beérkezése után történt meg.[39]

Az első világháború óta eltelt idő alatt a település és az azt körülölelő táj arculata jelentősen átalakult. Az egykor kopár felszínt ma fás, bokros növénytakaró borítja. Az aknatölcsér méretei ugyan elég jelentősek voltak, azonban felkészültünk rá, hogy kilencven év alatt a felszín a természeti erők és az ember tájátalakító munkája nyomán bizonyos mértékben megváltozhatott. Tartottunk attól is, hogy a falu terjeszkedése elérte ezt a területet, s így az már magánterületen fekszik, beépült, vagy a valamelyik mediterrán jellegű ház kertjében található.

Legfontosabb azonosítási pontunk, a régi gradiscai út és a Monte San Michele felé vezető műút kereszteződésének a helye is megváltozott. A korabeli kataszteri térképen és a világháború idején készített vázlatokon a faluból északnyugati irányba kivezető út „Y" alakot formázva ágazik ketté. A 16. védelmi szakasz, így a tölcsér helye is az elágazás két szára között, attól nyugatra volt. A háború után, a település újjáépülését követően, megváltozott az utcák és az utak nyomvonala. A korábbi kivezető út egy utcával délebbre tevődött, s az elágazás is nyugatabbra tolódott, a Monte San Michele felé vezető műút pedig íves kanyarral fordult északi irányba.

---

[37] Kókay-napló. II. k. 62. o.

[38] Érdekességként megjegyezzük, hogy az aknarobbantás helyén betemetett olasz aknafolyosót a szegediek 1916. június 11-én feltárták és abban két olasz katona holttestére bukkantak. *Ajtay* 163. o.

[39] A kiutazásunk és kint-tartózkodásunk anyagi feltételeinek megteremtéséhez a kutatócsoport tagjainak személyes hozzájárulásán túl Szeged Megyei Jogú Város támogatása volt segítségünkre, amiért ez úton is köszönetet mondunk. Kutatócsoportunk tagjai voltak: Hangodi László, Pintér Tamás és Rózsafi János, majd április 15-én csatlakozott Dr. Horváth Ferenc, Dr. Négyesi Lajos, Stencinger Norbert és Széphalmi Csaba.

Az egykori 16-os védelmi szakasz és a tölcsér pontos helyének megtalálásában a GPS helymeghatározó rendszer szolgált segítségünkre.[40] A levéltári anyagban fellelt vázlatok között akadt egy, amit részletes térkép alapján készítettek és több, napjainkban is azonosítható tereptárgyat is ábrázol.[41] Ez lehetőséget adott arra, hogy az 1916-ban készült vázlatot egy lépésben tudtuk kalibrálni,[42] és bemérhettük a 16-os védőszakasz, valamint az aknatölcsér viszonylag pontos koordinátáit. Az adatokat azután visszatöltöttük a GPS műszerbe, és a tölcsér helyére „navigáltuk" magunkat.

Természetesen ezt a feladatot GPS használata nélkül, térképpel, távolságméréssel és tájolóval is végre tudtuk volna hajtani, azonban a XXI. század technikája pontosabb mérést tesz lehetővé, kevesebb energia-ráfordítással. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a kedvezőtlen terep erősen nehezítette a mozgást és a bozótban számolnunk kellett a viperaveszéllyel is.

A terepbejárás során tapasztaltuk a GPS mérés további előnyét. A terepen gyakran önkéntelenül is hajlamosak vagyunk a mérési eredmények korrigálására. A források alapján ugyanis szubjektív képet alakítunk ki a keresett objektumról és akaratlanul is annak igyekszünk megfeleltetni a terepet. A hagyományos mérési eljárásoknál ennek hatására könnyen becsúszhat kisebb irány- és távolságkorrekció. A GPS ezzel szemben, ha pontos az alaptérkép kalibrálása, viszonylag pontos koordinátát ad (átlag 5–15 méteres eltéréssel). Jól példázza ezt a tölcsér azonosításának esete is.

A falut északnyugati irányban elhagyva a Monte San Michele-i és az erdei (régi gradiscai) út kereszteződéséig a műszer nélkül, a térképek segítségével is eljutottunk. A táj és az út nyomvonalának változása miatt a kereszteződésnél nőtt meg a GPS jelentősége. A műút jelenleg a lakott területnek is a határát képezi. Jobbra, a dombtetőn, bekerített családi házak kezdődnek, balra erdős terület. Mivel az új út bal oldala is magasabban van az alatta fekvő területhez képest, s a tövében végig állásrendszer-maradványok húzódtak, kezdetben ez az irány is elképzelhető volt.

A korabeli térképről betáplált koordináták alapján, a műszer jelzését követve a kereszteződéstől észak felé, a Monte San Michele irányába, majd jobbra (kelet felé) a domboldal teteje felé kellett haladnunk. Ez az irány a falu és a lakott részek felé vitt. Az elkerítetlen domboldalon felkapaszkodva a dombtetőn, a meredek résztől 10-15 méterre, a műszer azt jelezte, hogy a helyszínre érkeztünk. Az aknatölcsér azonban nem volt látható.

A közelben álló, új építésű ház olasz tulajdonosaival beszélgetve kiderült, hogy a koordinátákat helyesen adtuk meg, s a műszer tökéletesen működött: a tölcsér helyén álltunk, amit a jelenlegi tulajdonosok a ház építése során töltötték fel.

Az alábbi vázlat a korabeli katonai és a jelenlegi térkép egybevetítésével mutatja az aknarobbantás GPS műszer segítségével meghatározott helyét. A szaggatott párhuzamos

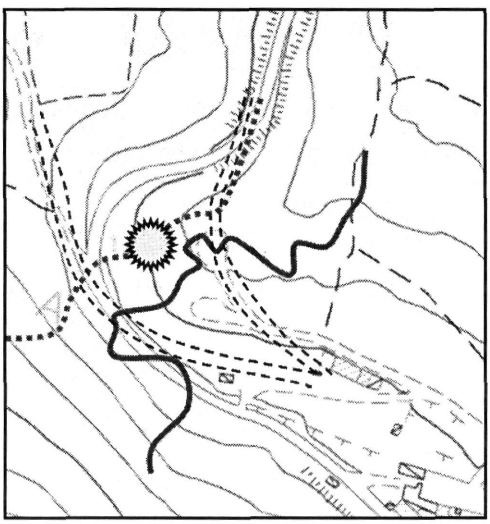
---

[40] GPS (Global Positioning System) Globális Helymeghatározó Rendszer, az Amerikai Egyesült Államok DoD (Departement of Defence) Védelmi Minisztériuma által – elsődlegesen katonai célokra – kifejlesztett és üzemeltetett, a föld bármely pontján, a nap 24 órájában működő, műholdas helymeghatározó rendszer.

[41] HL I. VH 46. gye. ir. 3459. doboz, 1916. március 31.

[42] A vizsgált terület két ellentétes sarka közelében a terepen és a térképen egyaránt azonosítható pontszerű objektumok koordinátáit bemérve és számítógépre letöltve, a GPS TrackMaker program segítségével a terület szkennelt térképre rávetítjük a földrajzi koordináták hálózatát. Ezután a térkép bármely pontjának koordinátáját leolvashatjuk és letölthetjük a GPS-re. A készülék a terepen képes a megadott helyre navigálni a kezelőjét.

vonalak az egykori Monte San Michele-i és a Gradisca felé vezető régi út nyomvonalát mutatják. A vastag folyamatos vonal a 16-os védelmi szakaszt ábrázolja, a pontozott vonal az olasz állásokat.

7. sz. ábra[43]

A tölcsér helyének az olasz tulajdonos részéről is megerősített azonosításakor felemás érzéseink voltak, örültünk, hogy megtaláltuk a helyszínt, amit kerestünk, s amiről Kókay László és a többi, dolgozatban is idézett személy írt, ugyanakkor némi csalódást okozott, hogy már nem láthattuk.

Pillanatnyi csalódottságunk azonban elmúlt, amikor a tulajdonos körbevezetett a dombtetőn lévő kertjében, ami maga volt a 16. Abshnitt, a szegedi 46-osok hatodik századának védelmi rendszere. Árkok és betonozott állásmaradványok, kavernák húzódtak a kert mélyén. Megtaláltuk, többek között, a századparancsnokság fentebb már említett, teljesen ép kavernáját, aminek a bejárata mellől indult valamikor a homokfal mögött az út a tölcsérbe. A ház délnyugati oldalánál, az útkereszteződés fölött még teljesen jó állapotban állnak az olasz betonozott állások, amik a tölcsér irányába futottak. Ezek folytatása helyén, a dombtetőn lévő egykori, feltöltött kis dolinában áll ma az új ház, tőle északra pedig, a kertben rejtőzik a feltöltött tölcsér.

A San Martino del Carsónál folytatott kutatás tapasztalatai

A Doberdo-fennsík védelmének egésze szempontjából a San Martinónál indított olasz aknatámadás elhárítása, majd az ellentámadás során az ellenséges állás 1916. május 8-i felrobbantása, s a keletkező tölcsér megszállása és megtartása különleges, de csak egy

[43] 7. sz. ábra: Az 1916. május 8-án San Martino del Carsónál robbantott tölcsér GPS segítségével azonosított helye mai térképre vetítve. Készítette: Pintér Tamás.

kiragadott mozzanat az Isonzónál vívott harcok során történt rengeteg hasonló eset közül.[44] Kókay László naplója tette az esetet igazán érdekessé és életszerűvé számunkra, bemutatva egy hadieseményt és a mögötte rejlő, kilencven éve megélt emberi sorsokat.

A csata- és hadszíntérkutatók számára, az eseményekről szóló írásos dokumentumokból megszerezhető információkon túl, a helyszín megismerése teszi teljes körűvé a hadieseményekről nyert tudást. Az egykori hadszínterek tanulmányozása, a hajdani csatamező bejárásának érzelmi többletén túl, mindig hozhat új ismeretet is, ami gazdagíthatja, gyarapíthatja addigi tudásunkat.

San Martino del Carsónál a tölcsér helyének és a 16. védelmi szakasz északi, kiugró területének pontos azonosítása nyomán, a terület délről, az egykori olasz állások felől, valamint északról, a Monte San Michele tetejéről történt megszemlélése révén vált érthetővé, miért volt fontos ez a forrásokból megismert pont a Doberdo-fennsík védelmi rendszerének egészében. A kis dombtető, napjainkban házzal a tetején, bástyaként emelkedik ki környezetéből. A lankás domboldalakat jelenleg borító erdők kiegyenlítő hatása ellenére is feltűnő ez a kiemelkedés a Monte San Michele felé folyamatosan emelkedő tájban. Valamikor, amikor a domboldalak még kopárak voltak, ez még feltűnőbb lehetett. A helyszíni kutatás és a látvány adott magyarázatot arra, hogy miért volt akkora jelentősége ennek kiemelkedő földarabnak, s a rajta húzódó állások birtoklásának, s miért kellett az itt harcoló magyar katonáknak akkora áldozatot hozniuk a robbantási kráter megtartásáért.

A tölcsér helyének megtalálása, a helyszínen azonosított állásmaradványok, kavernák tették kézzelfoghatóvá, megélhetővé, hitelessé a Kókay-naplóban, az irodalomban, a levéltári forrásokban olvasottakat.

A szegedi 46-osok a Fajti Hribnél

A 6. isonzói csatát és Görz fentebb már említett elestét követően a területen védekező osztrák-magyar 5. hadsereg a terület földrajzi adottságait kihasználva szilárd állóvédelmet épített ki a Karszt-fennsík keleti részén. A Comen városkáról elnevezett Comeni-fennsíkon a főellenállási vonal északon a Wippach (ma Vipava, Szlovénia) völgyére támaszkodott, délen a Hermada hegyvonulata (ma Gramada, Olaszország) előtt húzódott, egészen a tengerig.

Az árkok többségét a sziklás felszínbe mélyítették és jól védett géppuska-, és aknavetőállásokkal erősítették meg. Az utászok kitartó munkájának eredményeként jól megerődített állások jöttek létre.[45] A védelem fő erőkifejtését az első vonal megtartására kon-

[44] Az egyik legismertebb esetet, a „Monte Klárán" (Monte dei Sei Busin) lévő osztrák–magyar állás felrobbantását Zalka Máté is megörökítette Doberdo című regényében.

[45] Az itt szolgálatot teljesítő utászszázad egyik tisztje így emlékezett erre az időszakra: „1916. november elején éppen véget ért a 9. olasz offenzíva, amikor mint fiatal hadnagy a századhoz kerültem. Ekkor a Fajti Hrib kúpját és északi lejtját, mint új védőállást kellett a századnak gyors ütemben megerősíteni. A mi munkánk mindig sürgős volt s ezért nem is jutott a század több mint két éven át soha egy nap pihenőhöz sem. 1917 októberéig, azaz éppen egy éven keresztül voltunk a Fajti Hriben, s a mi munkánk mindig sürgős maradt. Zászlóaljak, ezredek, hadosztályok váltották egymást, mentek hátra »Retablierung«-ra, csak mi utászok maradtunk ott mindig, mint a drótakadályok." *Vidéki Gusztáv* vk. őrnagynak, a 3/4. utászszázad egykori parancsnokának visszaemlékezése. Magyar műszaki parancsnokságok 60. o.

centrálták. A mélységben elhelyezett tartalékok manővereire épülő rugalmas védelem Trieszt közelsége miatt nem jöhetett szóba, csak a szilárd állóvédelem.

Az 1916 november elején vívott 9. isonzói csatát követő hat hónapos hadműveleti szünet alatt is tovább folytatódott a rendszeres harctevékenység. Az olasz tüzérség folyamatosan lőtte az állásokat. A tömegrohamok helyett inkább rohamosztagok bevetésével igyekeztek elfoglalni egy-egy fontosabb állást. Az 5. hadsereget feltöltötték, a korhatár leszállításával újabb évfolyamokat vonultattak be, így biztosítva a „Doberdo" hatalmas emberveszteségének pótlását, de az olaszok még így is kétszeres erőfölényben voltak.

A szegedi 46-os ezred 1917 első hónapjaiban „hosszú pihenőben" volt Krajna Vas környékén, a Fajti Hribtől 15–20 kilométerrel délkeletre. Kókay Lászlót ez idő alatt műszaki kiképzésre vezényelték, a Golnek hegyen (ma Renski vrh) folyó erődítési munkákban vett részt. A Doberdón szerzett tapasztalatainak birtokában kritikus szemmel vizsgálta az újabb (tartalék) létesítmények elhelyezkedését, kiépítettségét, állapotát. Észrevételeit naplójában is rögzítette.[46] Részletesen megörökítette, hogy melyik nap merre dolgoztak, melyik kavernát, állást építették, így a levéltári kutatás során megismert helyszínrajzokon, műszaki felméréseken már ismerősnek tűntek az általa említett helyszínek. A Golnek is stratégiai fontossággal bírt, ezért katonák százai dolgoztak megállás nélkül, hogy védhetőségét növeljék. A mellette húzódó szerpentinutat,[47] amely Temnica falut kötötte össze Ranzianóval (ma Rence, Szlovénia) 1,80 méter magas kőfal takarta az olasz megfigyelők elöl. A környező dolinákba parancsnokságok, elsősegélyhelyek, tartalékok, anyagraktárak települtek.

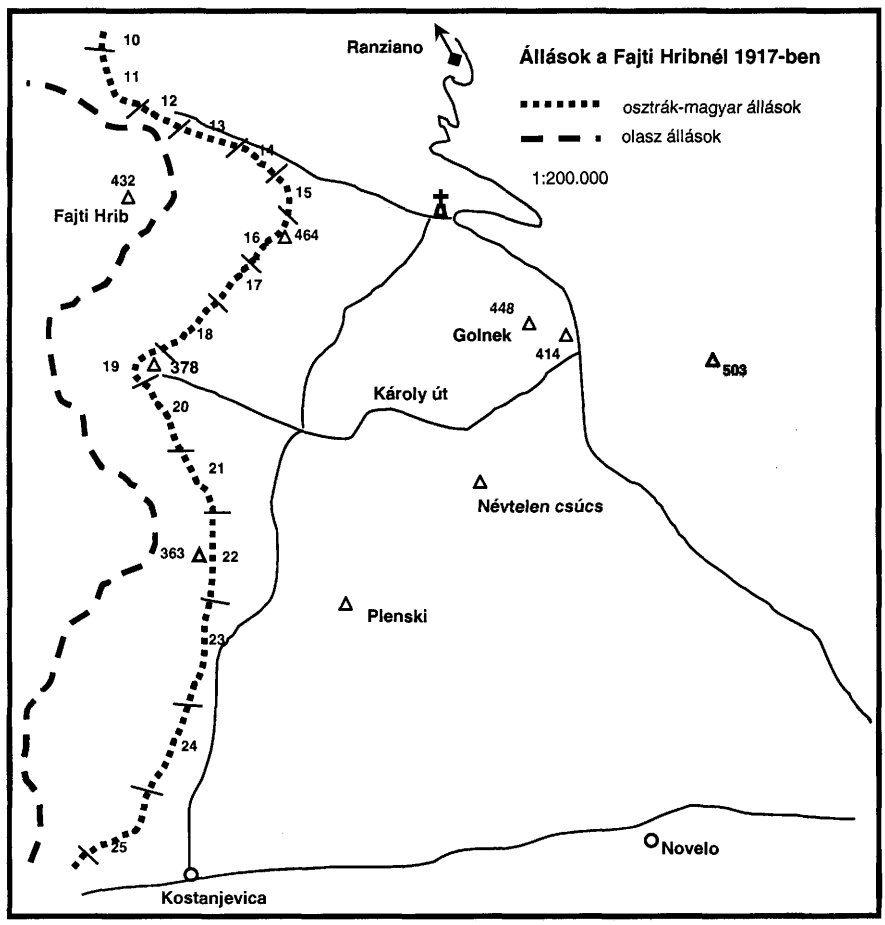
Minden arra alkalmas természetes képződmény a védelem részévé vált és folyamatos átalakítás alatt állt. Még a meredek falú víznyelőket is „besorozták hadi szolgálatra." Tetejüket befedték és csak egy fél méteres szellőző nyílást hagytak szabadon. Gerendákból, deszkákból több emeletet alakítottak ki bennük. Megközelítésük a közeli futóárokból indított kavernákon keresztül volt lehetséges. A világítást dinamó szolgáltatta. Kutatóutunk során megtaláltuk az egyik ilyen víznyelőt az egykori Plenski magaslatnál, amelyet 1917-ben befedtek és gránátmentes fedezékként használtak. Napjainkban körülbelül húsz méter átmérőjű, szabálytalan peremű, sötét, kútszerű üreg tátong a karsztban, az alja nem látható. A közelben egy futóárok kavernában végződött, ami több méteres mélységben érte el a víznyelőt. Ezen az „alagúton" keresztül lehetett a víznyelőben épített szállásokba bejutni. A szinte függőleges oldalfalon jól láthatóak az üreget áthidaló egykori gerendák elhelyezésére szolgáló bevésések.

A Comeni-fennsíkot keresztező frontvonal egyik kulcspontját a Fajti Hrib hegység és mellékkúpjai képezték. Keleti kúpjának déli nyúlványa (ma Crni vrh) volt az egykori „378-as magaslat". Az osztrák-magyar csapatok fő ellenállási vonalának III-as számú védőkörlete a 18–20. védőszakaszokat foglalta magába. Ezek a védelmi szakaszok félkörívben húzódtak a magaslat nyugati oldalán, közvetlenül a déli kúp előtt. A balszár-

[46] „Én nem minden kavernát tartok jónak ami a Golnek-en épül. Különösen az nem tetszik, hol a 27-es közös állandó M[aschinen] G[ewehr] [géppuska] különítménye van elhelyezve. Ilyen mesterséges kaverna tavaly március 13-án a 3-ik századnál 7 ember vesztét okozta." Kókay-napló. III. k. 10. o.

[47] A debreceni 39-esek naplóírója így emlékezik erre: „Az út, melyet Temnica–Ranziano közötti szerpentinnek neveztünk, fontos szerepet játszott eddigi életünkben. Ezen az úton kellett menni a Kopecre, a 378-as és 363-as magaslaton levő állásokba, a Golnekre meg a Névtelen-hegyre." *Dr. Csabai István:* Fakeresztek mentén – népek országútjain. Budapest, 1935. 203. o.

nyat lezáró 20-as védelmi szakasz a magaslat déli oldalán kezdődött, dél felé húzódva sík területre ért, és ott csatlakozott a 21-es védelmi szakaszhoz. 1917-ben a III-as számú védőkörlet birtoklásáért folytak a legvéresebb harcok. Az okot a magaslat fekvésében kell keresni: olasz kézre kerülésével megszűnt volna a magaslattól keletre és délre elterülő völgy fedezete, a dolinák biztonsága.

8. sz. ábra[48]

Kókay László 1917. tavaszán a 46. gyalogezred I. zászlóalja 3. századába nyert beosztást. A század 1917. május 7-én a 20-as védőállásba került, ezúttal a karánsebesi 43-asokat váltotta fel. Azon az éjszakán csend volt a frontszakaszon, az olasz tüzérség sem lőtte az állásokat. Kókay azonnal megkezdte az ismerkedést a védőszakasszal: „Dekung [fedezék] már csak kevés van, s ezek is csak lakóhelyül, s nem tüzelőállásként szolgál-

[48] 8. sz. ábra: Állások a Fajti Hribnél 1917-ben. Készítette: Pintér Tamás.

nak. Tüzelni a födetlen futóárok párkányára helyezett acél lőréses paizsok mögül lehet. A legénység és a tisztek rókalyukakban és kavernákban laknak s a digók is messze 3–400 lépésre vannak tőlünk, s így kézigránát hajigálástól nem kell tartani.[49]"

A védőszakasz aránylag lapos területen húzódott: „A zug abschnittja legnagyobb részéről nincs kilövés, csak a legjobboldali szárnyról van egy kis darabon. Terephullám terül el előttünk, s elfogja a kilátást a digókra. Hát ez annyiból jó nekünk, hogy a digók sem láthatnak bennünket, de gránátjaik a kis terephullám dacára vígan belénk verhetnek, amit az előttünk is, mögöttünk is szerte fekvő számtalan – s köztük igen nagy – gránátlyuk is bizonyít. [...] hátunk mögött is terephullám van, jobbra meg a 378-as fogja el úgy a kilátást, hogy se a digók „Fajti"-ja, se a mienk nem látszik tőle, erről még csak Kostanjevicának lehet egy részét látni."[50]

Az olasz előretolt állások a magaslat nyugati lábánál található dolinákban, a 18-as és a 19-es védelmi szakaszok előtt voltak. A védelem peremvonala előtt húzódó meredek hegyoldal miatt a lejtő lábánál holttér keletkezett. Ez némi előnyhöz juttatta az olaszokat, mivel az általuk megszállt dolinák oda estek, s onnan rohamokat indíthattak a magaslat megszerzésére. Visszaverésükben a 20-as, 21-es védelmi szakaszban felállított géppuskák meghatározó szerepet játszottak.

Kókay László is megörökített egy ilyen eseményt: „A 363-ra már nem támad a digó. Előttünk tüzérségünk tüze miatt nem tud felfejlődni. Csupán jobbra a 378 elé húzódnak még a digók, de ezeket tőlünk alig 20 lépéssel balra a XXI. Szakasz jobbszárnyán felállított géppuska, a »kis Nagy« tiszthelyettes lövi kegyetlenül, balra a 363-ról is dolgoznak a gépfegyverek a 378 elé."[51]

A 19-es szakasz balszárnyához kapcsolódó 20-as védelmi szakasz nem tartozott a „fokozottan veszélyeztetett" zónába. Harcászati szempontból azonban nagy előnye volt az állásnak, hogy az ide telepített tűzfegyverek be tudták lőni a szomszédos magaslatokra telepített állások előtti terepet.

A 10. isonzói csata idején a tüzérségi előkészítés nem kímélte ezt a védőszakaszt sem: „1917. május 14.: Fél hatkor a pergőtűz már olyan erős, hogy sokszorosan felülmúlja a tegnapi, pláne a tegnapelőtti tüzelést. A füst úgy beborít mindent, hogy 20 lépésnél tovább nem látni. Dörgések, robbanások szakadatlanul érik egymást, lessük minden pillanatban, hogy mikor zúdul ránk is a végenyészet. Ennyire talán még senki sem érezte közülünk, hogy Isten kezében vagyunk.[52]"

A magaslat kúpján és mögötte többszörös árokrendszer húzódott. Közvetlenül a kúp mögött, a keleti oldalon kavernák sorakoztak. A második védelmi (tartalék) vonal az ún. „100 méteres vonal" egy szakasza volt ez, erős mély árkokkal összekötve a fő védelmi vonallal. Ettől keletre, a közeli dolinából (Trieszt-dolina, amelyben a tartalék volt elhelyezve) széles, mély árkok vezettek a 19-es szakasz bal- és jobbszárnya felé. A támadó olaszok a 10. isonzói csatában csak május 25-én tudtak először betörni ebbe a védelmi szakaszba, de az egy óra múlva indított ellentámadás visszavetette őket.

[49] Kókay-napló. III. k. 84. o.

[50] Uo. 83. o.

[51] Uo. 120. o.

[52] Uo. 111. o.

Néhány hónappal később, 1917. augusztus 19. és szeptember 12. között, a 11. isonzói csata idején, a 378-as magaslat mellett a 20. védőszakasz is a gyalogsági támadások célpontja lett. Az olasz gyalogság a fő védelmi vonal elfoglalása után sikeresen betört a tartalék vonalba, egy esetben pedig már a zászlóaljparancsnokságot is veszélyeztették.[53] Elkeseredett kézitusa árán sikerült az állásokat visszafoglalni.

Augusztus 22-én a védelmet ellátó debreceni 39. gyalogezred IV. zászlóaljától az olaszok elkeseredett küzdelemben elfoglalták az 1/a vonalat és a 378-as magaslat kúpját. A helyzet kritikussá vált. A 19-es védelmi szakasz visszafoglalására indult támadások során a tartalékban lévő 46-sok I. zászlóaljának 2. százada is bevetésre került. Kókay László, már zászlósként és az egyik szakasz parancsnokaként vett részt a küzdelemben. Az ellentámadás során tanúsított hősies helytállásáért kapott nagy ezüst vitézségi érmet. A szegedi alakulat egyik tisztje így írja le az eseményeket: „Az ellenség egész napon át erős ágyútűz alatt tartotta a 19. Sekt[ió]-t, mi csak rövid időközökre gyengült. Legerősebb volt a tűz a Kaverna bejáratokra, az ott felállított megfigyelő és alarm Post-ok [riadóztató őrszem] egyike a másik után esett el, vagy sebesült meg. Az ellenség 5h 30'-kor és 8h-kor megkísérelt egy-egy támadást, mik azonban a tüzérségi tüzünkben és a 20. Sekt. jobbszárnyáról jól irányzott saját gyalogsági – és gépfegyvertüzünkben összeomlottak. Délelőtt 9h 15' a Sekt. közepén – ahol az előterepet egyáltalán nem lehetett megfigyelés alatt tartani – az ellenség túlerővel betört és megszállotta az 1/a vonalat és a kúpot. Egyidejűleg a jobb- és balszárnyat oly erős Sperrfeuer [zárótűz] alá vette, hogy a nyomban megkezdett ellenakciónk eredménytelen maradt."[54]

A következő órákban indított ellentámadások sorra elakadtak.„Az ellenség azonban szárnyait erős ágyú- és gépfegyvertűz alatt tartva, tönkretette támadó csapatainkat, legnagyobb részt megsebesültek, így az ellentámadásnak mindkét szárnyon kevés térnyerés után meg kellett állni."[55]

A 39-esek IV. zászlóaljának parancsnoksága este 9 órakor indította meg a döntő ellenlökést az állás visszafoglalására. Ennek sikeréhez nagyban hozzájárult Kókay László jó helyzetfelismerése és szakaszának hősies támadása. „Fähnrich [zászlós] Kókay a balszárnyon saját kezdeményezésére 10 perccel hamarabb ment át ellentámadásba, mivel az ellenség jobbszárnya mögött erős előrevonuló Reserve-t [tartalék] pillantott meg, s meg akarta akadályozni az ellenség jobbszárnyának megerősítését, ami sikerült is. Ez annyival inkább fontos volt, mivel az ellenség akkor már nagy erővel tartotta megszállva a 378-at. Az ellenség elkeseredett ellenállást tanúsított. Fähnrich Kókay csak lépésről-lépésre tudott előrehaladni. Többször kézitusára is került a dolog. Az általa megtisztított árkot a 39-esek Fähnrich Tóth-tal bezetzolták [szállták meg]."[56]

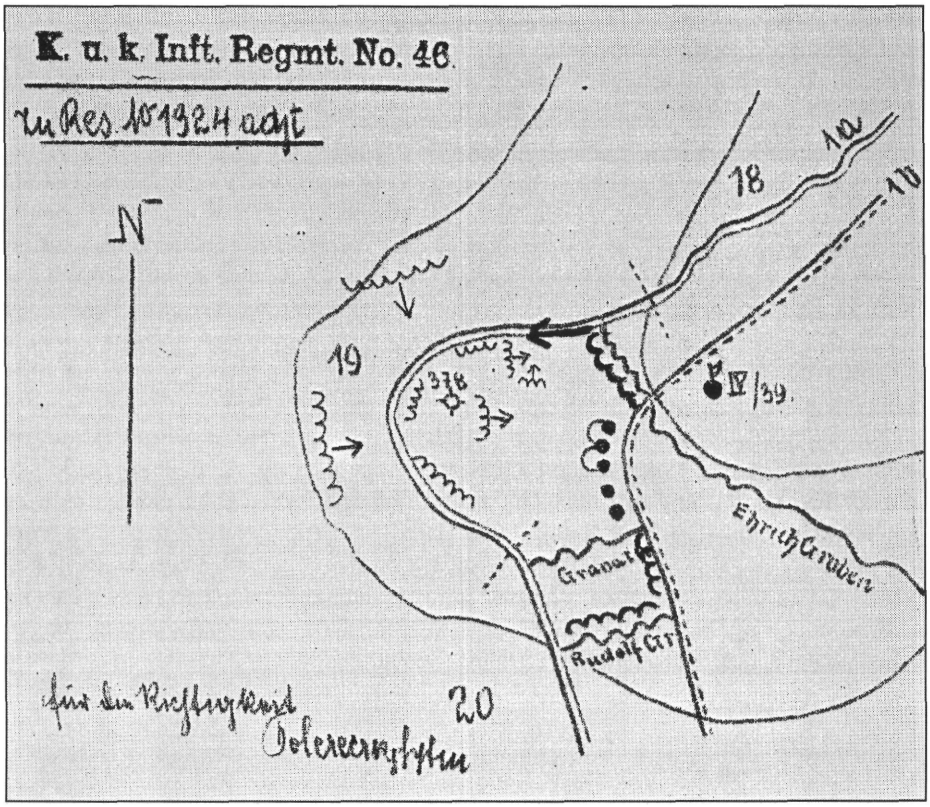
---

[53] Ezekben a napokban a debreceni 39-es gyalogezred IV. zászlóalja védte a III. védőkörletet. Augusztus 19-én először törtek be a 20-as védőszakaszba, de a rövidesen megindított ellentámadás sikerrel járt. A következő napokon gyalogsági támadások sorozata következett, amiket csak elkeseredett küzdelmek árán sikerült visszaverni. *Lépésfalvi Lépés Győző – Mátéfy Artúr:* A cs. és kir. 39. gyalogezred világháborús története. Debrecen, 1939. 308–319. o.

[54] Albertényi Albert százados harcjelentése. HL I. VH. 46. gye. ir. 3451 doboz.

[55] Uo.

[56] Uo.

9. sz. ábra[57]

A csata folyamán szokatlanul nagy veszteséget szenvedett a 46-os ezred 2. százada: csak 29 fő ment vissza a tartalék számára kijelölt Schützen-dolinába. A századparancsnok jelentése szerint 6 fő hősi halált halt, 25 megsebesült, 52 pedig eltűnt. Az eltűntek közül a következő napokon 15 előkerült.[58]

A 19-es és 20-as védőszakaszok kutatása a helyszínen

Helyszíni kutatásunk célja az volt, hogy a 19-es és a 20-as védelmi szakasz helyét azonosítsuk, GPS segítségével felmérjük, állapotukat fényképeken és vázlatokon rögzítsük. Terepbejárásunk során először a Temnica falut Ranzianóval összekötő szerpentinút melletti két központi dolinát kerestük meg, amelyek fontos szerepet játszottak az ott harcolók életében. Egyik a segélyhelynek használt „Mörser," másik pedig a tartaléknak helyet adó „Ströher" dolina volt. Korabeli, jó minőségű fényképekkel is rendelkeztünk róluk, amelyek rögzítették egykori rendeltetésüket, állapotukat.

[57] 9. sz. ábra: A 378-as magaslat elleni 1917. augusztus 22-i ellentámadás vázlata. Albertényi Albert százados idézett harcjelentése alapján.

[58] Uo.

A „Mörser" dolina fontos elsősegélyhely volt, közvetlenül az első vonalak mögött. Mélysége 6 méter, alakja kb. 60 méter átmérőjű szabálytalan kör. Az északnyugati oldalába épített kaverna bejáratát két erős, betonból készült szilánkfogó oldalfal védte. Mellette helyszínen bányászott kőből épített barakkok sorakoztak. Ma bozót borítja az egész területet. A főútról lekanyarodó egykori bekötőút nyomvonala még látható. A kaverna bejárata beomlott (esetleg felrobbantották), de a szilánkfogó betonfalak még így is egy méterrel emelkednek ki a törmelékből. Az egykori épületek ma már csak kőhalmok, egy falszakasz kivételével, ami a dolina keleti oldala mellett található. Ez a falszakasz jól azonosítható a korabeli fényképeken is.

A „Mörser" dolinától délre, a műúttól 20–25 méterre található a „Ströher" dolina. 10–12 méteres mélységével már 1917-ben is kiérdemelte a „mély" jelzőt. Oldalai még ma is meredekek, az alja kb. 30 méter átmérőjű. Nyugati (olasz állások felőli) oldalába több kavernát építettek, amelyek a tartalékok biztonságos elhelyezésére szolgáltak. Bejáratuk mellett barakkok sorakoztak, közöttük kőből épített lépcső vezetett a dolina pereméig. A nyugati oldal egyik lépcsőfeljárójának betonozott oldalfala jó állapotban fennmaradt. Ma sűrű, szinte áthatolhatatlan bozótos borítja a dolina oldalát, alját. A kavernák bejárata itt is beomlott (felrobbantották?), a barakkok helyét csak kőhalmok jelzik. A dolina oldaláról bemosódott föld megemelte az egykori terepszintet, kitűnő táptalajt biztosítva a vegetációnak.

A Kókay László által említett (egykor igen veszélyes) Károly út[59] ma járható erdei úttá szelídült.

A kostanjevicai kanyarnál kezdődik, és kelet-nyugati irányban húzódik az a hosszú, kb. egy méter magas kőfal,[60] amit az 1900-as évek elején készített földrajzi térképek is jelölnek. Már az előkészületek során terepvázlatot készítettünk, amin a korabeli és a mai térképek összevetésével bejelöltük azokat a dolinákat, amelyek az állások mögötti területen találhatóak. A tájékozódást nehezítette, hogy az egykor kopár karsztfennsíkot ma sűrű bozót borítja. A felszínen mindenfelé látszanak az egykori védelmi munkák nyomai, s ahol nincsen növényzet, jól kivehetők az olasz tüzérségi lövedékek becsapódási kráterei, tölcsérei is.

Az egykori 19-es védelmi szakaszba tartozó 378-as magassági pont helyének azonosításához a levéltári anyagban fellelt vázlat szolgált alapul. Ez a – feltehetően 1:25 000-es térkép alapján készült – hadműveleti vázlat a 46-osok védelmi rendszerét ábrázolja, ám sajnos nem tartalmaz olyan pontszerű objektumot, aminek segítségével a vázlatot a terepen a GPS-szel kalibrálhattuk volna. Ezért a vázlat adatait először rá kellett vetítenünk egy jelenlegi, kis méretarányú térképre, majd azt a terepen kalibrálva meghatároz-

[59] „Bokros, dolinás részen baktatunk. Gyönyörű holdvilágos este van. Istenem, de kár ilyenkor ily elátkozott részen kóborolni! Nem sokára leérünk a Kostanjevica-i (Károly) útra. Szerencsére az út lefelé visz, mely tele van rakva mindenféle műszaki anyaggal. Elérjük a legveszélyesebb pontot is, az út kanyarulatot a »szobor«-nál, a régi »Eisner Bubna« emlékhelynél, hol az útból több gyalogösvény és szekér út ágazik szét, melyek a »Trieszti doliná«-ba, a »Segeti-láger«-be visznek, az út maga tovább Kostanjevica-ba visz. Most már valamivel könnyebben lélegzünk, mert nem megyünk a Károly úton tovább, hanem a »Segeti tábor« felé vezető szekér úton, mely a »Zsandár út« nevet viseli, de a bakák a veszélyes volta miatt »Szar utcának« nevezik. Most ez sem veszélyes, óriási csend van ma egész este." Kókay-napló. III. k. 83. o.

[60] A Karszt-fennsíkon gazdálkodó parasztok igyekeztek minden művelésre alkalmas helyet kihasználni. A dolinákból kiszedték a követ, és az így nyert földterületeken gazdálkodtak. Felhasználták a köveket is, a telekhatárok jelölésére falakat raktak. Egyes haditérképek is jelölték ezeket a kőfalakat.

hattuk a bennünket érdeklő hely koordinátáit. Ebben az esetben viszonylag nagy hibahatárral kellett számolnunk, hiszen a korabeli vázlat ábrázolási pontatlansága, az adatok jelenlegi térképre vetítése során keletkező eltérések és a GPS mérési hibái összeadódnak.

A 378-as magassági pont helyének meghatározását 100 méteres hibahatárral kalkuláltuk. Ez nem tűnik nagynak, ha belegondolunk, hogy több négyzetkilométeres területen kerestük 90 évvel ezelőtt lezajlott események színhelyét, de a terepen komoly odafigyelést igényelt, hiszen a domborzat és a sűrű növényzet miatt csak 20–30 méter sugarú körben tudtuk áttekinteni a környezetet. A 378-as magassági pont helyének behatárolásánál a jelenlegi, nagy felbontású térképen ábrázolt szintvonalakat is felhasználtuk a pontosság növelésére. A térkép 5 méteres ugrásokkal ábrázolja a magassági eltéréseket. Ennek megfelelően a keresett pontnak a 380-as magassági vonal alatt kellett elhelyezkednie. Ez jelentősen csökkentette a vertikális hibahatárt, tehát a kör alakú terület, ahol a 378-ast feltételeztük, egyre inkább a szintvonalakkal párhuzamos, ellipszis formát öltött. Ettől függetlenül a térképen megjelölt hely egyáltalán nem tűnt annak a markáns kiemelkedésnek, amiről az egykori beszámolók írtak.

A helyszínre érve kalibráltuk a GPS-t, majd letöltöttük a keresett helyek koordinátáit és behatoltunk a bozótosba. A 378-as magassági pontot délnyugati irányból közelítettük meg. A 100 méteres becsült hibahatár a GPS átlag 4–7 méteres hibahatárának köszönhetően a valóságban 50 méter körüli értékűre csökkent. A keresett pont közelségét markáns emelkedő jelezte, de azon csak nehezen lehetett felismerni az egykori árkok nyomait. Miközben felfelé kapaszkodtunk, több volt bennünk a kétség, mint a bizonyosság. Mivel a GPS-be töltött koordináták csak a keresett pont hozzávetőleges helyét jelezték, a pontosításhoz a GPS által jelzett magassági értéket használtuk.

A GPS-ek néhány típusa barometrikus magasságmérővel rendelkezik, ezek mérési pontossága az 5 méteres hibahatár alatt van. Az általunk használt készülék[61] azonban csak a vett műholdjelek alapján számította a magasságértéket. Tapasztalat szerint 5 méter körüli mérési hibánál még egészen pontos magasságértékeket kaphatunk. Így történt ebben az esetben is. Az emelkedő tetejét elérve 376 méteres magasságot mutatott. Rövid szemrevételezés után kirajzolódtak az egykori állások nyomai és a hely fekvését látva érthetővé vált fontossága is. A bástyaszerűen előreugró hegynyúlványról kiválóan be lehetett látni a környező terepet és oldalazó tűzzel fedezni a szomszédos állások előterét.

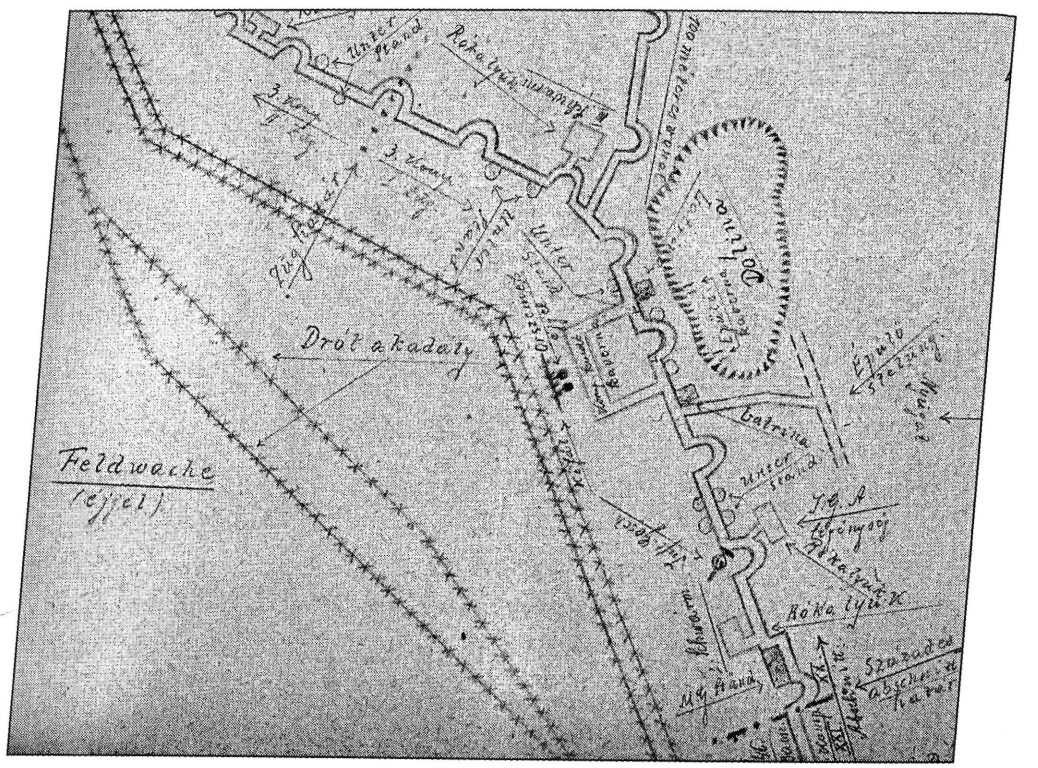
A 19-es védőszakaszból beláttunk abba a 100–120 méterre fekvő dolinába, amely a magaslat lábánál volt és egykor az olaszok tartották megszállva. 1917-ben a mellvédek miatt ez nem volt lehetséges, az olaszok igyekeztek is kihasználni, amikor a gyalogsági támadásokat megindították. Az egykori fő védővonal (a kúptól 10-15 méterre) betöltődése folyamatos, látni az erős bemosódásokat, a legördült köveket, az egykori felvezető árkok nyomait a kúp és oldalai felé. Itt kavernát nem találtunk. A kúp kisebb része teljesen kopár, szikladarabok borítják. Fényképeken rögzítettük az egykor hadászatilag[62] fontos helyet. A kúp keleti oldalán, ahová az olaszok nem láthattak be, szövevényes árokhálózat található ma is, az árkok szélesek, láthatóan mélyek lehettek egykor. Számtalan, ma már beomlott bejáratú, járhatatlan kaverna nyílását látni az árkok végében, vagy oldalá-

[61] Garmin E-Trex Legend.

[62] Talán túlzásnak tűnik a hadászati jelző használata, de a védelem szempontjából egy-egy kiemelkedés elvesztése sokszor egy egész védőszakasz elvesztését eredményezhette.

ban. Pihenőhelyet és menedéket jelentettek ezek egykor az itt harcoló katonáknak a tüzérségi tűz ellen az állásban töltött időszak alatt. A bejárati nyílások keletre néztek, az üregeket nyugati irányban fúrták a sziklába. Már csak egy kaverna bejárat mellett fedeztük fel szilánkfogó fal kis maradványát. A magaslat keleti oldalán húzódó egykori 1/b vonalhoz („100 méteres" tartalékvonal) leereszkedve láthatók azoknak a műszaki munkálatoknak nyomai, amelyek a vonal védettségét fokozták. A lejtős oldalban kirajzolódnak az egykor szívós munkával kivésett árkok nyomai, újabb kavernák bejáratai. Megfigyelhető a többszörös árokrendszer maradványa, vonalvezetése. A 11. isonzói csata idején itt állították meg a kúptól már keletre (lefelé) támadó olasz gyalogságot és innen indították az ellentámadásokat. A vonalszakaszból jól belátható a 20-as védelmi szakasz, ahonnan ezt a területet is lefedték az ott elhelyezett tűzfegyverek.

Kókay László részletes vázlatot készített naplójában arról a lövészárokszakaszról, ahol a 10. isonzói csata idején tartózkodott. Mivel a vázlat lépték nélkül készült, a hely azonosításához csak azt az információt tudtuk felhasználni, hogy a 20-as védőszakaszban kell keresnünk a jellegzetes árokszakaszt.

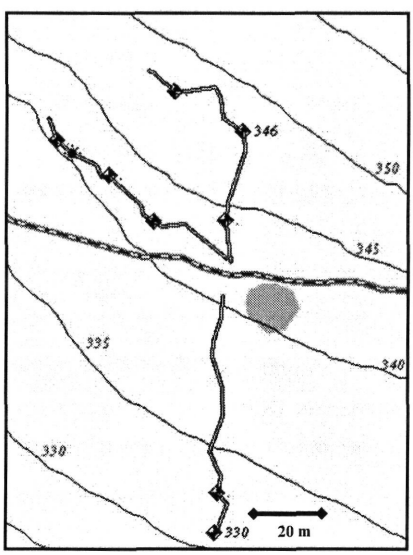

10. sz. ábra[63]

[63] 10. sz. ábra: Kókay László vázlata a 20-as védelmi szekció egy szakaszáról 1917. májusában. Kókay-napló. III. k. 84. o.

Amikor a korabeli hadműveleti vázlatokról a 20-as védőszakasz helyét átvetítettük a jelenlegi térképre, a terep nem sok jóval bíztatott: a 378-as magaslati pont alatt elterülő jellegtelen, lapos, bozótos és sziklás területre esett. Az állás helyét kb. 200 méteres pontossággal tudtuk csak megbecsülni. A letöltött koordináták a terület közepét jelezték csupán, egy 200 méter sugarú kör középpontját a bozótban. E körön belül várt ránk valahol egy árok maradványa, amit 90 év előtt ástak ki. Elképzelhető volt, hogy már semmi sem látszik belőle. A terep jellegtelensége miatt, a 378-as ellipszisével szemben, a bejárandó terület valóban kör volt. Ideális esetben elég lett volna követni az egykori első állás lövészárkát a 378-astól a 20-as védőszakaszig, a valóság azonban ritkán ismer ilyen ideális helyzetet. A magaslaton még markánsan kirajzolódó árok néhány tíz méter után egyre sekélyebb lett, és csak egy-egy gödör sejttette az állások helyét. Jobb híján az eredeti déli irányt tartva haladtunk tovább. Az első támpontot egy kb. 20 méter átmérőjű gödör jelentette. Kókay a vázlatán ábrázol egy „kis-dolinát" az árok mögött.[64] A gödör valóban egy sekély ároknyom mögött volt. Joggal feltételezhettük, hogy a keresett helyen vagyunk, a közelben azonban további árkok húzódtak kavernák lejáratával.

A növényzet miatt áttekinthetetlen volt az árkok rendszere. A biztos azonosításhoz GPS-szel felmértük a gödör 200 méteres körzetében húzódó állásmaradványokat. Ennek során koordinátapontokkal (útpont – waypoint) rögzítettük az árok vonalát és a kavernák helyét. Az egyes pontok jellemzőiről rövid jegyzetet készítettünk. A felmért pontok alapján megszerkesztettük az állásmaradványok térképét.

11. sz. ábra[65]

[64] „A Komp[anie] K[o]m[ma]ndo [század parancsnokság] kavernájától egy kis futóárok visz hátra a »100 méteres állás«-nak itt is építeni kezdett részéhez, mely azonban kezdet legkezdetén van. A kaverna mögött egy kis dolina van, melybe rengeteg lim-lom van behajigálva. Most itt kezdenek egy kavernát építeni, mely erősnek ígérkezik, de ez is a legkezdetén van." Kókay-napló. III. k. 85. o.

[65] 11. sz. ábra: A 20-as védelmi szekció 10. ábrán szereplő részlete maradványainak felmérése GPS segítségével. Készítette: dr. Négyesi Lajos.

A Kókay-vázlattal összevetve a hasonlóság szembetűnő. A korabeli vázlaton az „Y" alakú árokszakasz szára meredekebben törik kelet felé, de ez betudható a vázlatot készítő apróbb torzításának. A harcok során inkább alulról, mint madártávlatból látta a területet. A kavernáknál fontos információt jelentett a bejárati nyílás iránya. Az „Y" nyugati villájában jól látható, hogy két kaverna az árok északi falából nyílik, az „Y" szárának alsó részén pedig a rókalyukak ellentétes irányba nyílnak. Ezt a helyszínen is megfigyelhettük. Összességében a kis dolina helye, az árokszakasz alakja és a kavernák nyílásainak irányai alapján nagy valószínűséggel sikerült azonosítanunk azt az árokszakaszt, ahol Kókay László 1917-ben harcolt.

A Fajti Hribnél folytatott kutatások tapasztalatai

A Fajti Hrib környéki védőszakasz kutatásokat a Kókay-napló alapján kezdtük meg. A 2004-es, előzetes terepbejárás során tapasztaltuk, hogy a 17. közös hadosztály egykori ún. III-as számú védőkörlete ma már sűrű bozótossal borított, elhagyatott terület. Ilyen területen a mozgás során jelentősen beszűkül a látómező, nehéz a tájékozódás. Közel kilencven évvel az ott zajlott harcok után egy adott helyszín azonosítása csak úgy lehet sikeres, ha előtte alaposan felkészülünk a terepkutatásra.

A körülmények miatt kihívásnak tekintettük a feladatot, ezért a következő hónapokban több kutatási irányt határoztunk meg. 2005 tavaszára már a levéltári kutatások eredményei, térképek, vázlatok, harcjelentések, s a területen lezajlott harcokról beszámoló könyvészeti anyagok és ezred-visszaemlékezések jelentették az egyik adatbázisunkat. Ehhez kapcsolódtak a területet ábrázoló, ma használatos, kis méretarányú térképek, valamint a GPS műszer használata során szerzett tapasztalatok. A terepen bebizonyosodott, hogy hasznos volt a sokirányú előkészület, csak így sikerülhetett az árokmaradványok azonosításra. A fő védelmi vonal mögötti tereptárgyak, képződmények és építmények korabeli szerepének ismerete is segített: feladatuk az első vonal „kiszolgálása" volt, szervesen illeszkedtek abba rendszerbe, amit az állóvédelem megkövetelt.

Kutatásunk összegzésekor bebizonyosodott, hogy a Fajti Hriben lévő egykori védőszakaszokról csak a helyszín bejárása után kaphattunk teljes képet. A hadieseményekben megelevenedett a hajdani csaták színtere. Ott voltunk, ahol pergőtűz pusztított, támadások, ellentámadások zajlottak. Ott, ahol Kókay László és magyar katonatársai harcoltak.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

DOMBRÁDY LÓRÁND

Werth Henrik

akiről nem beszéltünk

Argumentum

SZEMLE

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC DOKUMENTUMAI

Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből

Összeállította: Bánkúti Imre. Szerkesztette Dobrossy István

(I. k., 1703–1704: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség, Miskolc, 2004. 264 o.;
II. k., 1705–1707: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003. 318 o.;
III. k., 1708–1709: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolci Idegenforgalmi és Kulturális Iroda, Miskolc, 2003. 304 o.;
IV. k., 1710–1711: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Pfliegler J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány, Miskolc, 2005. 252 o.)

A Rákóczi-szabadságharc tricentenáriumának első három esztendejében küllemében tetszetős és terjedelmes (négykötetes) forráskiadvány-sorozat látott napvilágot a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (részben más megyei szervezetekkel közös) kiadásában. Nem tudom, velem van-e a baj, amikor már megint elégedetlen vagyok. Az elmúlt két esztendőben ugyanis már többször sajnálkozásomat fejeztem ki egy-egy nem kellő gondossággal, igényességgel szerkesztett évfordulós kiadvány kapcsán. Hogy örömöm most sem felhőtlen, azt már az a szemfüles olvasó is gyaníthatja, akinek feltűnt a kötetek címleírásának néhány furcsasága. A szerkesztésbeli hiányosságok tudniillik már a kötetek bibliográfiai adataiból is kitetszenek. Mindenekelőtt hiányzik az egyébként egységes sorozat köteteinek számozása. Néhol eltérő címleírással találkozunk a borítón, a szennycímlapon és a belső címlapon, amelyben felváltva szerepelnek *megyék* és *vármegyék*. Kissé anakronisztikusnak érzem a címben felsorolt megyenevek használatát is, mivel a felsorolás a polgári kori vármegyék neveit tükrözi (Abaúj-Torna, Gömör-Kishont), amelyek a Rákóczi-korban még nem ebben a formában léteztek. Feltűnő a mutatók hiánya is: csupán az 1703–1704. évi kötet végén találhatunk helynévmutatót. Ez a kötet ugyanakkor tartalmazza a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában 2004. május 26-án megtartott emlékülés anyagát is, ami nem igazán illeszkedik a forráskiadványhoz. Mindez együtt, sajnos, azt mutatja, hogy nem sikerült a négy kötetet egységes egésszé formálni, s ezen némiképp még azzal lehetne segíteni, ha külön kötetben (füzetben) egységes személy- és helynévmutató csatlakozhatna az eddig megjelentekhez. Kifogásaink a sorozat egységét illetően az által is hangsúlyosabbak, hogy az 1703–1704. és az 1705. évi források másfél évtizeddel korábban (1989–1990-ben) már napvilágot láttak a levéltár sokszorosított kiadványaként, semmiképp sem lehet tehát az idő rövidségével magyarázni az elmulasztott munkát, hiszen a szerző kéziratának jelentős része hosszú évekig „feküdt" a miskolci levéltárban. Most, az új kiadás során tehát amellett, hogy sokkal igényesebb formában sikerült kiadni a köteteket, igenis módot lehetett és kellett volna találni a sorozat szerkezeti egységének megteremtésére is. Az utolsó kötet végén pl. a keltezetlen és bizonytalan keltezésű iratok mellett „az előző kötetek megjelenése után gyűjtött" források is a függelékben kaptak helyet, s kellő okkal gyaníthatjuk, hogy nem a 2003 után, hanem az 1989–1990 után feltárt dokumentumokról van szó, amelyeket így szintén be lehetett, be *kellett* volna osztani az időrendi sorozatba.

Ugyancsak az egységes szerkesztői elvek hiányát mutatja, hogy amíg az „I." és a „III–IV." kötetben az iratok jelzetére, az esetleges másolatokra és korábbi kiadásokra utaló megjegyzések, valamint a levelek külső címzései az adott forrás fejregesztájában, illetve a levelek élén találhatók, addig a „II." kötetben ezek az adatok az iratközlés végére kerültek. Figyelmetlenségről tanúskodik a Magyar Országa-

gos Levéltár következetlen rövidítése is (OL, MOL), a III. kötet két kihajtható melléklete pedig tíz-egynéhány oldallal távolabb került az adott forrástól, anélkül, hogy akár a forrás, akár a melléklet előre- és visszautalna a megfelelő oldalszámra.

Magam is sejtem ugyanakkor, hogy a szerkesztőnek egy közgyűjtemény vezetőjeként épp elég munkát jelenthetett a kötetekhez szükséges pénz „felhajtása", hiszen a szennycímlapok verzóin feltüntetett támogatók között találjuk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát, az annak keretében, illetve fenntartásában működő Nemzeti Évfordulók Titkárságát és a Nemzeti Kulturális Alapprogramot, a megyei közgyűlést és Miskolc város önkormányzatát, de támogatást nyújtott a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Európai Információs Pont, sőt a Borsodi Sörgyár Rt. és az ÉMÁSZ Rt. is! Köszönet a szponzoroknak, de elismerés illeti a levéltár vezetését is, hiszen tudjuk, mennyire fáradságos és időt rabló feladat napjainkban a tudományra áldozható pénzeszközök előteremtése.

Maguk a kötetek ha nem is kifogástalan, de elfogadható tipográfiával és tördeléssel készültek, és a szöveggondozás is megfelelőnek látszik. (Az 1703–1705. évi iratok között aligalig fedeztem fel olyan hibát, amelyek az első kiadásban még helyesen szerepeltek.) A négy kötetben, arányos rendben megoszló dokumentumok száma jóval felülmúlja az ezret. A forrásokat sajtó alá rendező Bánkúti Imre – túlzás nélkül állíthatjuk – Thaly Kálmán óta a legtöbbet tette történelmünk Rákóczi-kori forrásainak feltárásáért és közreadásáért. Munkásságának kiemelkedő értéke részben abban rejlik, hogy a helyi közgyűjtemények iratai mellett országos gyűjtőkörű levéltárak, könyvtárak, múzeumok anyagából – kisebb közlemények tucatjain túl – helytörténeti szempontok szerinti válogatással adott közre több önálló kötetet, így pl. Kecskemét város, valamint Máramaros és Pest-Pilis-Solt vármegye Rákóczi-kori történetéről. Ezekhez csatlakozik a mostani kiadványsorozat is, amelyben éppúgy megjelenik a régió-szemlélet, mint a Szerző korábbi munkáiban. A Pest vármegye és Kecskemét kuruc kori történetét dokumentáló négy kötet a „hadak útjának" számító Duna–Tisza közi országrész egészének problémakörét ölelte fel, a mostani kötetek pedig az északkeleti országrészen belül a szabadságharc bázisterületét, mondhatni a „kuruc hátországot" mutatják be. Bánkúti Imre a II. (!) kötet elé írt bevezetőben a terület gazdasági jelentőségét emeli ki, hiszen itt terült el a hegyaljai borvidék és a gömöri vasipari körzet is. A szabadságharc idején a fejedelem többször is e környéken táborozott, illetve tartotta székhelyét, így Tokaj alatt, az ónodi (pontosabban a körömi) mezőn, két ízben Miskolcon és több alkalommal Kassán, Szerencsen, Sárospatakon.

A közölt dokumentumok alapvetően helytörténeti jelentőségűek. Helyi beadványok, folyamodványok, jelentések a fejedelemhez, Rákóczi utasításai a megyei vezetőkhöz, gazdasági és katonai tisztségviselőkhöz. Számos forrás alapján kaphatunk képet a Rákóczi-birtokok igazgatásáról, a hadiipari tevékenységről és a hadellátás szervezéséről, az újoncozás nehézségeiről, Tokaj és Szendrő várának lebontásáról, Rabutin tábornagy 1706. évi hadjáratáról.

Érdekes adatok szólnak a körzet kisebb várainak szerepéről is. Már-már Mikszáth tollára kívánkozik pl. Boldogkő vára történetének utolsó felvonása, midőn 1706 őszén Dienes György várkapitány tizenhatodmagával bennrekedt a fejedelem javaival és a környékről bemenekített értékekkel megrakott várban. Felszedték a várárok hídját, betámasztották a kaput és elszántan várták Rabutin hadait. Ekkor azonban megérkezett Károlyi futára, aki azt a parancsot hozta, hogy ha nem bíznak benne, hogy megtarthatják a várat, akkor inkább meneküljönek el, és gyújtsák fel Boldogkőt. A futár az írásos parancsot útközben elvesztette, de esküdözött a vár falain álló kapitánynak, hogy csakugyan ezt a parancsot kapta, Rabutin serege azonban már vészesen közeledett, és csak órák maradtak a menekülésre. Dienes és emberei erre csakugyan elveszítették bátorságukat, kibontották a kaput, gyorsan összetákolták a szétrombolt hidat, de közben teljessé vált a fejvesztett kapkodás. A porkoláb a hajdúk egy részével kereket oldott, Dienes pedig néhány emberével gyalog kísérte a hegyek közé az asszonyokat és gyerekeket. Eközben érkeztek meg a császáriak elől menekülő kuruc csapatok, akik maguk prédálták fel a várban felhalmozott készleteket, a szegénység értékeit, sőt a templomot is! Dienes uram visszatérése után az üszkös romokból írt jelentést Rákóczinak, és főként saját felelősségét próbálta elhárítani. (II/266. sz.) Minden humoros, pontosabban tragiko-

mikus vonatkozása ellenére ez az egy irat is szemléletesen mutatja be a kuruc hadsereg szervezési-fegyelmi problémáit, a hadvezetés következetlen kapkodását és a háborús pusztításokat, amelyekből kuruc és labanc egyformán kivette a részét.

Többszáz hasonlóan érdekes és fontos forrás vár a helytörténészek feldolgozó munkájára, s miként Bánkúti Imre is hangsúlyozza, a négy kötet elsősorban fővárosi közgyűjtemények anyagát tartalmazza, így további munkára lesz szükség Borsod és Zemplén vármegye gazdag kuruc kori iratanyagának közreadásához.

Mint említettem, a források szövegében nem sok hibát fedeztem fel. Mégis szólni kell néhány olyan elírásról, amelyek az iratok ellenőrzését, visszakereshetőségét érintik. Néhol hiányzik a levéltári jelzet (II/29., 34., 357., 371.; III/112. és 231. sz. iratok), máskor pedig téves lelőhellyel találkozhatunk (a II/142. sz. irat országos levéltári törzsszáma pl. nem G 16, hanem G 15, a II/256., 288., 331., 336., 353., 356., 360. és 362–363. sz. iratoké nem G 19, hanem G 17, a II/168. sz. irat nem a Tiszántúli, hanem a Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltárában található, a IV/173. sz. iratban pedig hibásan szerepel a Széchényi Könyvtár kézirattári jelzete: nem Fol. Hung. 1589, hanem 1389, de hiba csúszott a IV/232. sz. irat jelzetébe is, végül megjegyezzük, hogy időközben a Rákóczi-szabadságharc levéltári állagait átdobozolták, s így a raktári jelzetek egytől-egyig megváltoztak).

Bánkúti Imre utal rá, ha ismeri az irat más példányát vagy későbbi másolatát, és megadja a korábbi kiadásokat, sőt azt is, ha a régebbi szakirodalom csak említette az iratot, s ilyen esetekben a korábbi levéltári jelzetet is közli. Jómagam a Rákóczi-kor forrásanyagának áttekintése közben szembesültem azzal a problémával, hogy a ma már könyvtárnyi iratpublikációk tengerében megfelelő segédletek híján rendkívül nehéz eldönteni egy forrásról, hogy megjelent-e már valahol. Ehhez olyan iratjegyzékekre lenne szükség, amelyek az iratok publikációit is feltüntetik, erre azonban a levéltáros kollégák nem vállalkozhatnak, legalábbis nem várhatjuk el tőlük, hogy minden egyes iratpublikációnak utánajárjanak. Ráadásul egy ilyen munka darabszintű segédleteket feltételezne, ami a kora újkori iratok esetében egyelőre még csak vágyálom. Saját hasonló jellegű munkám alapján mégis lehetőség van rá, hogy néhány most közölt irat korábbi kiadásaira hívjam fel a figyelmet. Több forrás (I/100., 114., 121., 135., 142., 149., 181.; II/318. és IV/30. sz.) megjelent *Bánkúti Imre:* Iratok Máramaros vármegye történetéhez 1703–1711. c. kötetében. (Budapest, 1992. Új Történelmi Tár, 3.) Más iratokat (II/34., 83., 108. sz.) ugyancsak a Szerző közölt már korábban Rákóczi hadserege 1703–1711. (Budapest, 1976), egyet (IV/141. sz.) pedig Iratok a Rákóczi-szabadságharcból, 1703–1711. Kecskemét város és körzete (II. k. Kecskemét, 1994) c. könyvében.

Két iratot (III/277. sz. a hozzá tartozó 2. sz. melléklettel és IV/29. sz.) jómagam adtam közre A Sajó–Hernád melléki hajdúvárosok katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban c. tanulmányom függelékében (Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Szerk. *Tamás Edit.* Sárospatak, 2000. A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 36. 246–247. o.), illetve a Neveléstörténeti Tájékoztatóban (1994/1.).

Mint említettem, a négy kötetben megjelent iratok száma több mint ezer, így a másod-, harmadközlések száma valójában elenyésző, és csupán a pontosság, saját közléseim tekintetében talán egy kis hiúság, de főként az iratpublikációk nyomon követésének fent említett problémája miatt tértem ki.

Az apró hibák, tévedések korrigálása nem lehet egy recenzió feladata, de már csak a kölcsönös szakmai segítségnyújtás okán is megpróbálok azonosítani egy nehezen olvasható helynevet. A valószínű megoldásra éppen azért nyílik lehetőségem, mert jómagam is örömmel vettem, sőt tanulságként jegyeztem meg Bánkúti Imre egyik korábbi észrevételét. A Szerző a jelen folyóirat hasábjain (2005. 879. o.) igazította helyre Heckenast Gusztáv általam sajtó alá rendezett adattárának egyik tévedését. Beniczky Gáspár életrajzában ugyanis Lázár Béla és Hopp Lajos nyomán tévesen szerepelt a család ősi birtokának neve *Nagyrákó* helyett *Nagyrohó*ként. Most voltam olyan szemfüles, hogy hasznosítani tudom ezt az adatot, Beniczky Márton hadbiztos 1704. december 27-i levelének (I/225. sz.) keltezési helyeként ugyanis valószínűleg ugyanezt a Turóc vármegyei települést azonosíthatjuk. (A „Renkko" talán hibás olvasat, inkább „Rakko", azaz *Rákó = Nagyrákó* lehet a helyes megoldás. Bár az eredeti ellenőrzése után mindkét olvasatot lehetségesnek tartom, az elmondottak alapján mégis az utóbbi tűnik logikusnak.)

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy Bánkúti Imre forrásfeltáró munkájának eddigi legimpozánsabb irategyüttese látott most napvilágot. S ezzel Borsod-Abaúj-Zemplén megye méltóképpen „rukkolt elő" a Rákóczi-szabadságharc évfordulójára. A felrótt hiányosságok sem érintik a kötetek óriási helytörténeti értékét, legfeljebb azok nehézkes használata miatt sajnálkozhatunk. Megkockáztatom: talán még most sincs késő egy önálló füzetben a négy kötet (hibaigazítóval kiegészített) egységes személy- és helynévmutatóját összeállítani.

Mészáros Kálmán

BENCZE LÁSZLÓ

NAPÓLEON BÉCSI HADJÁRATA 1809

(Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, Budapest, 2005., 288 o.)

Új kötettel jelentkezett Bencze László, a Habsburg Birodalom „hosszú XIX. századi" történetével, elsősorban háborúival foglalkozó történész. A Napóleon 1809. évi, Ausztria elleni hadjáratával foglalkozó mű nemcsak a szorosabban vett hadieseményeket mutatja be, hanem széles tablót festve magát az egész XIX. század eleji korszakot, a diplomáciai manőverektől az egyszerű átlagpolgárok életéig.

A szerző az első, „A császárok" címet viselő fejezetben a század elejétől 1805-ig mutatja be az eseményeket. Kötetét a két ellenséges állam uralkodóinak, II. (majd osztrák császárként I.) Ferenc és I. Napóleon habitusának bemutatásával indítja. Érzékletesen írja le mind a döntésektől irtózó, magát tehetségtelen talpnyalókkal körülvevő Ferenc, és a magát, (valamint családját) a szegénységből kiemelő, a forradalom katonájából császárrá váló, zseniális és könyörtelen Napóleon életét 1802-ig. „Az alku" címet viselő alfejezet a francia és a vele ellenséges angol és osztrák diplomácia manővereit tekinti át az „északi kolosszus," Oroszország megnyerésére az orosz–osztrák szövetség megkötéséig, „A harmadik koalíció" című pedig az egyik későbbi főszereplő, az osztrák Károly főherceg küzdelmét tárgyalja a birodalom és a hadsereg megújításáért, majd az általa ellenzett háborúra való felkészülést. „Az Ulm és Austerlitz" című rész az 1805. évi háború eseményeit foglalja össze, és megmutatja, hogyan nőtt a Napóleon vezette francia hadsereg a szövetségesek fölé, ami azok katasztrofális vereségéhez és jelentős osztrák területi veszteségekhez vezetett.

„A háború előzményei" címet viselő fejezet az 1805 és 1808 közötti eseményeket tekinti át. Első része a későbbi kancellár, Metternich pályafutásának kezdetét ismerteti, hogy miképpen vált a kezdetben léha életet élő fiatalember a francia császár esküdt ellenségévé. A szerző rámutat arra, hogy az akkor párizsi követként tevékenykedő diplomata, bár észlelte Franciaország növekvő kimerültségét és a francia császár mértékvesztését, alábecsülte a mozgósítható francia és szövetséges csapatok számát, és téves jelentésével hozzájárult az újabb háború kitöréséhez. A következő rész azoknak az eseményeknek a leírását tartalmazza, amelyek a franciák ibériai hadjárataihoz, majd a spanyol népfelkeléshez és a francia hadsereg első komoly veszteségeihez vezettek. Az e tematikus egységet záró rész a forradalmi, majd a napóleoni háborúkban kialakuló új hadviselési módszerekkel foglalkozik, illetve az azokhoz igazodó, Károly főherceg irányította katonai reformokkal, amelyek annak ellenére is ütőképesebbé tették a cs. kir. hadsereget, hogy a főherceg által ellenzett újabb háború kitöréséig nem sikerült befejezni azokat.

E felvezetés után esik szó magáról a hadszíntérről, amelynek a részletes katonaföldrajzi elemzése nem nélkülözi az érdekes kultúrtörténeti kitekintéseket.

„A kezdeményezésért folytatott harc" című fejezet a Duna menti hadjárat eseményeit

foglalja össze az 1809-es év eleji felkészüléstől a hadjárat első szakaszát lezáró csatákig. Először az osztrák és a francia felkészülést, illetve a különböző hadműveleti elképzeléseket ismerteti, kiemelve, hogy a bécsi udvar hibás információi és döntései mennyire megnehezítették a főparancsnoksággal megbízott Károly főherceg tevékenységét. Ezután az osztrák offenzíva kezdetét mutatja be: hogyan vesztette el lassú menetével kezdeti erőfölényét az osztrák hadsereg a gyorsan reagáló franciákkal szemben. Végül a francia hadsereget kezdetben irányító Berthier vezérkari főnök hibáiról esik szó, amiket azonban a cs. kir. felderítés nem fedett fel, így a megérkező Napóleon kijavíthatta beosztottja tévedéseit.

A „Regensburg" című fejezet foglalkozik a hadjárat első szakaszát lezáró, a fenti várostól délre, 1809. április 18–23. között megvívott csatákkal, amelyek a mozgékonyabb, és jobban vezetett francia erők győzelmeit hozták, noha a részben megújult osztrák hadsereg, azonban szívós harcainak köszönhetően, elkerülte a teljes vereséget. A szerző ezután ismerteti Napóleon Duna menti előretörését Bécs felé és a város elestét, kiemelve a Duna jobb partján harcoló cs. kir. erőket vezető Hiller tábornok tevékenységét, aki végül is megakadályozta, hogy a francia csapatok Károly főherceg megérkezése előtt átkeljenek az északi partra.

A következő fejezet az itáliai mellékhadszíntérrel összefüggő eseményekkel foglalkozik. Bemutatja az osztrák reguláris erők által is támogatott tiroli népfelkelés sikeres harcait, ezután János főherceg kezdetben sikeres, majd katasztrofális, Magyarországig tartó visszavonulássá változó itáliai hadjáratát.

„A megszállás" címet viselő fejezet a rövid hadműveleti szünetben mindkét oldalon felmerült, a háború folytatását célzó elképzeléseket, illetve a francia berendezkedést ismerteti, a megszállt területeken.

„Az első döntő csata" című fejezetből megismerhetjük Károly főherceg visszavonulását Bécshez, valamint Hiller tábornok tevékenységét. Bemutatja a két fél elképzeléseit a folytatásra, s megtudhatjuk, miért Napóleon oldotta fel a patthelyzetet. Kiderül, hogyan tudta megtéveszteni ellenfelét a főherceg, és miért nem tudott a szerző által plasztikusan ábrázolt asperni csatában teljes vereséget mérni túlerejével a császárra.

A következő fejezet a csata utáni helyzetet tárgyalja, illetve kísérlet történik a veszteségek pontosítására. Bemutatja a két hadvezér intézkedéseit és azt is, hogy miért csak Napóleonnak sikerült jelentős számú erősítést magához vonnia. Itt számol be a szerző a magyarországi hadieseményekről, a győri csatáról. Súlyosan elmarasztalja János főherceget önfejűségéért, amiért nem csatlakozott testvére csapataihoz.

Az utolsó fejezet a döntő, wagrami csatáról szól. A szerző részletesen elemzi a két fél előkészületeit, a műszaki munkálatokat, kiemelve Bertrand tábornok és a francia műszakiak kitűnő teljesítményét, és hogy miért maradt magára Károly főherceg a döntés előtt. Ezt követi a csata részletes leírása, melyből megtudhatjuk, hogyan tudott ezúttal szinte zökkenőmentesen átkelni a Dunán a francia hadsereg, hogyan került két nap alatt kétszer is a vereség szélére a létszámhátránya ellenére szívósan harcoló cs. kir. hadsereggel szemben, valamint hogy miként fordította a maga javára a küzdelmet Napóleon. A szerző végül bemutatja a csata utáni helyzetet, tisztázza a két fél veszteségeit, és leírja az eseményeket a znaimi fegyverszünetig. A kötetet Károly főherceg lemondatása és a bécsi béke következményeinek ismertetése zárja.

Bencze László e művel tagadhatatlanul élvezetes, jó stílusú, az eseményeket szinte teljes egészükben bemutató munkával örvendeztette meg az olvasókat, bár a magyarországi hadműveleteket lehetett volna bővebben ismertetni, illetve a galíciai események is megérdemeltek volna egy – rövidebb – összefoglalót. A hadieseményeken túl a visszaemlékezések segítségével a történtek mögött álló személyeket is bemutatja, a főszereplőktől az egyszerű közemberekig, és széles körű ismeretei révén az egész korszakot élővé tudja varázsolni.

A kötetnek azonban, sajnos, vannak hiányosságai és hibái is. A felhasznált könyvészeti forrásokon végigtekintve azonnal feltűnik, hogy egy kivételével a XIX. század végén, illetve a XX. század elején íródtak. Azóta jelentősen bővült a napóleoni háborúkra vonatkozó irodalom, és jó néhány esemény átértékelődött. Például az újabb feldolgozások szerint, ellentétben azzal, amit a szerző állít, Bagration herceg Austerlitznél, elveszítve gyalogságának felét és lovasságának egyötödét, a csatatér többi részén történtektől teljesen függetlenül szenvedett vereséget Lannes marsalltól.

A két fél veszteségeiről szólva a szerző 35 000 főre teszi a szövetséges, és kb. 10 000

főre a francia halottak, sebesültek és foglyok számát, ezzel ellentétben újabban általában 25–27 000 főre becsülik a orosz–osztrák, míg 8–9000 főre a francia veszteséget. Az is újabb ismeret, hogy 1806-ban Auerstädtnél Davout marsall a porosz fősereg túlerejével szemben aratott győzelmet, s így, ellentétben azzal, amit a szerző állít, császáránál is nagyobb szerepet játszott a porosz hadsereg szétverésében.

A mű a cs. kir. csapatok harcainál kiemeli a magyarországi sorozású gyalog- és lovasezredek teljesítményét. Ez érthető, azonban az alakulatok említésénél alig fordulnak elő a hadrendi számok, helyette inkább a sorozási területükről vannak elnevezve. Ez, mivel az ezredek toborzási körzete több megyére is kiterjedt, megnehezíti azonosításukat, sőt keveredést is eredményez, például János főherceg itáliai hadjáratáról szólva brassói, trencséni, zalai, és kanizsai huszárokról tesz említést. A déli osztrák hadsereghez a 2., az 5. és a 9. huszárezred volt beosztva, így felmerül a kérdés, hogyan rendelhet a szerző három alakulathoz négy megnevezést? Többször ír a székely huszárokról is: brassói székely huszárok, székely huszárok, karánsebesi székely huszárok, székely huszárezred. A „székely" elnevezést a korban egyetlen huszárezred, a 11. székely határőr huszárezred viselte, az pedig a Galíciában, a Varsói Nagyhercegség lengyel csapataival harcoló 7. hadtest állományába tartozott. Így nem lehetett sem a főhadszíntéren, sem Itáliában. A brassói székely huszárokról szólva valószínűleg a 2., erdélyi kiegészítésű huszárezredre gondol a szerző. Mivel azonban a fenti ezred a korban a 31. és az 51. gyalogezred toborzási területéről kapta kiegészítését, ami pedig aligha terjedt ki a Székelyföldre (hiszen onnan elsősorban a 14. és a 15. határőr gyalogezred, illetve a 11. huszárezred kapta a kiegészítését), bár előfordulhattak benne székely származású katonák, nem indokolható „székely" megnevezése. Ami a karánsebesi székely huszárokat illeti: Karánsebes a Bánságban található, és nem tartozott Erdélyhez, még kevésbé a Székelyföldhöz. És vannak még vitatható elnevezések: 7. „kecskeméti" huszárezred (toborzási központ: Pécs), 31. „háromszéki" ezred (toborzási központ: Nagyszeben), stb.

Előfordulnak tárgyi tévedések is: Moreau tábornok I. Sándor cár katonai tanácsadója volt, és nem vezényelhetett orosz csapatokat Lipcsénél 1813. október 16–18-án, mivel már előbb, az augusztus 26–27-i drezdai csatában súlyosan megsebesült, és öt nap múlva bele is halt sérüléseibe. Murat marsall nem kergethette el a spanyol királyt 1808 májusában, mivel mind ő, mind a fia már korábban Napóleon fogságába került. 1808-ban egy cs. kir. gyalogezred szervezetében 3 sorzászlóalj mellett nem egy-egy gránátos és depo zászlóalj (6-6 század) volt, hanem csak egy gránátos, illetve egy tartalék osztály (2-2 század). A wagrami csata előtt Napóleon lovassága aligha csak 8000 főt számlált, hiszen maga a szerző teszi csak a megérkező lovassági erősítések számát 12 000 főre és állapítja meg, hogy a francia hadsereg mindkét fegyvernemben fölénybe került. Vitatható „Az első döntő csata" fejezetcím is Aspern kapcsán, hiszen a hadjárat és a háború kimenetelét a wagrami csata döntötte el.

Tagadhatatlan, hogy a kultúrtörténeti adalékok roppant érdekesek, de a korszakot jellemző történeteken túlmutató megjegyzéseket el lehetett volna hagyni. Ezzel kapcsolatosan az sem igazán érthető, miért került be a kötetbe a 193. oldalon a Nibelungenlied első sorait bemutató kép?

Szólni kell a térképekről is. A kötetben elég sok, hadszíntereket bemutató térkép található, azonban gyakran nem a megfelelő szövegrész közelében. Például Toulon ostromáról a 14–15. oldalon ír a szerző, míg a vonatkozó térkép a 70. oldalra került, illetve a spanyol háborúról a 66–70. oldalon esik szó, a Katalóniát ábrázoló térkép ellenben a 20. oldalon van. Magukat a hadműveleteket és a csatákat mindössze két térkép ábrázolja, az események jobb megértése szempontjából jobb lett volna többet felhasználni.

Végül akadnak nyomdahibák is: a 107. oldalon a fejezetcím szövege az oldalon szereplő térkép aláírásával egy sorban még egyszer előfordul, illetve a tartalomjegyzékben a „Bécs eleste" alfejezet fejezetcímnek megfelelő méretben áll.

Mindezek ellenére a recenzensnek az a véleménye, hogy a kötet, hibái ellenére, olyan tudományos jellegű ismeretterjesztő munka, amit nem csak a korszak iránt érdeklődő olvasó, hanem a szakember is haszonnal forgathat.

Kemény Krisztián

ÁCS TIBOR

A REFORMKOR HADIKULTURÁJÁRÓL

(Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2005., 332 o.)

A hadtudomány magyar történetének jeles kutatója, e sajátos köztes tudományterület mai „nagy öregje" mintegy eddigi munkásságának összegzéseként adta közre legújabb kötetét. A Magyar Tudománytörténeti Intézet közel félszáz, más diszciplinák múltját felidéző mű megjelentetését követően örvendetes módon felvállalta a szoros logikai egységet jelentő másfél tucat tanulmány gondozását. Ezek a magyar reformkorszaknak nevezett, a gazdasági, társadalmi, politikai reformok kivívásáért folytatott küzdelmek korát jelentő negyedszázadot hozzák ember-közelbe.

Ács Tibor három megközelítésben szól erről a mozgalmas időszakról, egyrészt a meglévő hadi adottságokat, másrészt a megújításra irányuló törekvéseket, harmadjára neves kortársak hadiszolgálatát vizsgálja. Bevezetőjében mindenesetre nyomatékosan hangsúlyozza: tanulmányai közrebocsátásával nem törekedett arra, hogy „a magyarországi reformkor hadikultúrája szintézisét" készítse el, célja ennél sokkal szerényebb, csupán az, hogy elősegítse „a korabeli magyar hadügyi reformtörekvések és hadikultúra értékeinek megismerését, áttekintését és elhelyezését."

A vizsgált korszakkal kapcsolatos első tartalmi egység bevezető tanulmánya a reformkori európai és magyar hadikultúrával kapcsolatos nézeteket idézi fel a jelenkori felfogásokból kiindulva. Ezt követi a Habsburg Birodalom, és azon belül a magyar állam hadügyi szervezetének és a megreformálását célzó magyar törekvéseknek a bemutatása. Külön tanulmány foglalkozik a Magyar Tudós Társaság hadtudományhoz fűződő kapcsolatával, illetve a magyarsághoz legközelebb álló Károly főherceg elméleti és gyakorlati tevékenységének a magyar hadigondolkodásra gyakorolt hatásával. Ugyancsak ebben a szerkezeti egységben idézi fel a szerző a reformkori magyar katonaelméleti és hadtudományi irányzatokat, a Magyar Tudós Társaság első hadtudományi pályázatának nehéz megszületését és az adott időszak legjelentősebb haditechnikai újításának, a hadiröppentyűnek a kifejlesztésében játszott magyar szerepet.

A következő nagyobb egység önálló tanulmányai Széchenyi István, Kiss Károly, Tanárky Sándor, Mészáros Lázár, Raksányi Imre és Korponay János hadüggyel, hadsereggel, hadtudománnyal, hadiképzéssel kapcsolatos nézeteit mutatják be.

A záró szerkezeti egység végül Kisfaludy Károly, Batthyány Lajos és Petőfi Sándor 1804–1811, 1826–1831 és 1839–1841 közti, teljesen eltérő körülmények között teljesített császári-királyi katonáskodását idézi fel. Nem hallgatható el, hogy e két utóbbi, személyekhez kötött tematikus egység sokkal többet ad, mint amit címe ígér; az egyes történelmi személyiségek egész életútjával kapcsolatosan tartalmaz a korábbi ezredtörténetekre alapozottan bőséges (bár csak esetenként új, nemegyszer azonban már korábbról és más szerzőktől ismert) adalékot.

A tartalmi kérdésekhez való fordulás előtt elsőként azt kell megemlítenie a recenzensnek, hogy a szép kiállítású, könnyen kezelhető kötet a kiadó intézmény részéről odaadóbb nyomdatechnikai és szakmai gondozást kívánt volna. Elsősorban nem az egyes tanulmányok bizonyos elemeinek az indokoltnál jelentősebb, bizonyára könnyen kiiktatható átfedéseire gondolunk: egyes tanulmányokon belül is előfordul, hogy ugyanaz a szövegrész, idézet vagy adat két közeli szövegösszefüggésben ismétlődik, ugyanaz az idézet adott oldalon a főszövegben és a lábjegyzetben is megjelenik. Ennél is bosszantóbb a számtalan pontatlanság mind a főszövegben, mind a lábjegyzetekben az idegennyelvű munkák megadását illetően, de többszörös névelírás is előfordul a főszövegben (pl. pontatlan a varasdszentgyörgyi határőrezred megnevezése, illetve Simbschen altábornagy nevének írásmódja, több alkalommal is. A jó néhány egyéb mellett a legordítóbb helyesírási tévedés a tartalomjegyzékben és az adott tanulmánycímben egyaránt ismétlődő „Gondolkodók" szóalak ékezet nélküli, ráadásul ragozási hibás (!) megjelenése.

További hasonló aprólékos kifogások helyett forduljunk azonban a kötet tartalmi mon-

danivalója felé. Elsőnek azt kell leszögeznie a történész recenzensnek, hogy az egyes tanulmányok forrásbázisa és mondanivalójának kifejtése egyaránt erős hiányérzetet kelt benne a tekintetben, miért nem hasznosította a szerző a hazai történettudományi kutatások utóbbi másfél évtizedben közreadott olyan új felismeréseit, amelyek elsődlegesen Bényei Miklós, Molnár András, Ódor Imre, Poór János, Vizi László és jelen sorok szerény szerzője nevéhez kötődnek (még ha egy-egy alkalommal a Bényei- és a Zachar-hivatkozás fel is bukkan).

Bizonyára ebből a tényből fakad, hogy a szerző, meglepő módon, „a napóleoni hadikultúra irányzatait" a Habsburg Birodalomhoz való tartozás és az örökölt hadügyi elemek összessége előtt már első tanulmányában a reformkori „magyar hadikultúra eredői" közé sorolja. Ezt az állítását sem Fejér György bővebben idézett kortárs tanulmánya, sem Kiss Károly franciából történt koraabeli fordítása nem igazolja. Előbbivel kapcsolatosan a szerző is kénytelen azzal zárni (a recenzens számára egyébként általánosításával és hangvételével egyaránt elfogadhatatlan) mondandóját, hogy Fejér „sajnos anakronisztikus érveléssel védelmezi a nemesi kiváltságokat és a hadikultúra már régen elvault elemeit."

A szerző megnevezése nélkül említett „Maximes de Guerre de Napoléon" című mű fordítása során Kiss Károly részéről tett, és Ács Tibor által is idézett megjegyzésekben, miként egyáltalán e mű közreadásában sem átvételt lát a recenzens, hanem éppen a magyar sajátosságokkal való szembesítésből fakadó továbbgondolkodást. Felfogásunk szerint az említett munka kiadása semmiképpen sem a minden szempontból idegen és távoli francia forradalom követésének szándékát jelentette, hanem – a francia ideológiai, majd hatalmi háborúk sorozata közepette, a Francia Császárság ellenében létrehozott Ausztriai Császárság létéből kiindulva – a magyarhoni gazdasági–társadalmi–politikai–kulturális harc hármas követelményrendszerének, az alkotmányos különállóságnak, a jogállamiságnak és az általános korszerűsítésnek hadügyi téren való megnyilvánulása volt. Állításunkat nemhogy cáfolná, hanem éppen igazolja Tanárky Sándor idézett akadémiai székfoglalója: nála is pusztán a fenti magyar nemzeti törekvéseket tükröző továbbgondolkodás adott részterületen való megjelenéséről van szó a hosszú háborús időszak elmúltával.

A fentebb jelzett történetírói teljesítmények mellőzése további következményeként a Habsburg Birodalom (vajon miért szerepel a címben Habsburg Monarchia?) hadügyi szervezetével kapcsolatosan a szerző, bár más művekre is hivatkozik, alapvetően Bencze László rövid összefoglaló tanulmányára támaszkodik. Ebből fakadóan számos, már ott is kifogásolt pontatlanság ezúttal visszaköszön. Csak néhányat említve: Gróf Ignaz Hardegg lovassági tábornok 1848-ban ugyan tényleg a császári-királyi Udvari Haditanács utolsó elnöke volt, de hivatala nem töltötte ki a sugallt módon a teljes reformkort.

Hasonlóan értelmezhetetlen a magyar felségterület főhadparancsnokságait illető felsorolásban a horvátországi helyett „az egyesült báni és varasdi" megnevezés átvétele, illetve az erősen félreérthető „magyarországi központi" jelző használata a budai főhadparancsnokság mellett, mivel az azonos jogállású volt a nagyszebeni erdélyi, a temesvári bánsági, a pétervárad szlavóniai és a zágrábi horvátországi, valamint a nem magyar felségterületen működött hét további főhadparancsnoksággal.

Ugyanilyen pontatlanság átvétele a császári-királyi állandó hadsereg békelétszámának megadása, ugyanis az itt az akkor már egyébként betagolt katonai határőrvidékbeli alakulatok nélkül értendő. Még mindig átvett tévedés a sorgyalogezredekben már egyszer századonként elszámolt, csak hadihelyzetben különálló harcászati egységekké szervezett gránátoszászlóaljak újólagos önálló számbavétele.

Nem tételesen felróható hiba, csupán (!) szemléleti, amikor olyan állítással találkozunk, hogy „az ezredek állományában nem keverték a nemzetiségeket" és „ezeket az alakulatokat más népek és nemzetek körében állomásoztatták." Ez a hadkiegészítési körletekből való kiállítás és a stratégiai megfontolásokból alapján a birodalom adott térségeiben történő állomásoztatás korabeli katonai logikájának teljes negligálása, sőt ami még rosszabb, nem létezett szándék tudatosan visszavetített, hamis sugalmazása. Ugyanez történik, amikor a szerző megtévesztő módon azt állítja, hogy „a legmagasabb rangú vezetők [...] az 1840-es években az arisztokraták, és a régi osztrák nemesekből került[ek] ki."

Ezzel szemben a korszak 230 császári-királyi tábornoki méltóságú személyisége közül 108 hungarus volt, és már az 1792 előtt az állandó hadseregben tábornokságra emelt 311 magyarnak is csupán negyvennégy százaléka volt nemes, további tíz százaléka pedig egyenesen nemtelen származásúként emelkedett fel e társadalmi magasságba, vagyis többséget alkottak a mágnás származásúakkal szemben. Mivel pedig mindennek alapja egyedül a hadi teljesítmény, a harctéri helytállás volt, éppen ennek kiemelése lenne szükséges. Ugyanis az ő fiaik esetében sem lehetett ez másképpen, de azzal a fontos kiegészítéssel, hogy a korábbi közrendű származású magyar tábornokok kétharmada nemessé, vagy egyenesen mágnássá válhatott, a nemesi származásúak fele szintén magasabbra jutott, bekerült az arisztokráciába, és utódaik már ezzel az adott, de nem a középkorból örökölt, hanem egy-két nemzedékkel korábban kivívott társadalmi mobilitási előnnyel indultak.

Fel kell vetnünk továbbá, hogy a szerző nem csak az 1809-es győri csatát intézi el sommásan, hanem az annak alapforrását jelentő korabeli, német nyelvű, aprólékos feldolgozást, Kisfaludy Sándornak József nádor utasítására a kortárs hamisításokkal szemben megíratott művét is „ellentmondásosnak" nevezi, úgy látja és láttatja, mintha az „egyrészt az elavult nemesi felkelés apológiája, másrészt a Habsburg birodalom hadügye [...] súlyos hibáinak bírálata" volna.

Immár rövidebbre fogva a szót, csak jelezzük, nem tudunk mit kezdeni a szerzőnek azzal az állításával, hogy – 1830-ról szólva – az akkori események nyitánya magyar vonatkozásban is a júliusi francia forradalom volt, amely megrendítette a Habsburg Birodalom erejét is. E felfogásából fakadóan azon már nem csodálkozunk, hogy, a XIX. század egész első felére általánosítva, kétszer is azt állítja a szerző: „a cs. kir. (szerzői rövidítés!) hadsereg fő funkciója a birodalmi rendészeti feladatok ellátása volt: a belső elnyomás biztosítása, a nemzetiségi és szabadságmozgalmak elfojtása."

Egyéb tévedéseket is kiszűrhetett volna a szerkesztő, például Kaposmérei Mérey Sándor gróf nem „sümegi főispán" volt, hanem természetesen Somogy vármegye főispánja.

A felfogásbeli különbségek további felidézésével és a becsúszott (nagyobbrészt másoktól átvett!) hibák tételes sorjáztatásával felhagyva mindazonáltal fontosabbnak véli a recenzens, hogy hangsúlyozza az egybegyűjtött tanulmányok megjelentetésének fontosságát, felidézze a szerző feltétlenül figyelemre méltó érdemi mondanivalóját is. E tekintetben elsődlegesen azok a tanulmányok érdemelnek figyelmet, amelyek Ács Tibor korábbi alapkutatásait tükrözik, és röviden úgy foglalhatóak össze, hogy a Magyar Tudós Társaság katonatagjainak életművére, illetve más akadémiai tagok hadi vonatkozású állásfoglalásaira irányultak. Ennek során korán felismerte, hogy a francia háborúk hatására erősen fokozódott a hadtudomány iránti érdeklődés, sorra jelentek meg fordítások, átdolgozások, kompilációk, végül saját munkák, kéziratok és kiadványok egyaránt. Külön kiemelést érdemel, hogy alaposan tanulmányozta Széchenyi István gróf megjelent írásait, naplóit, leveleit és országgyűlési felszólalásait, amelyekből egybegyűjtötte a hadüggyel, hadsereggel kapcsolatos állásfoglalásait, még ha azok jobbára csak az 1809–1826 közti katonáskodásából fakadó tapasztalatait tükröző reflexiók is, a szerző szavaival „egyrészt általános tételek, [...] másrészt jobbító elképzelések," illetve a nemesi felkelést illető bírálatok. Ugyanilyen következetességgel vette sorra a Magyar Tudós Társaság Matematikai Osztályába felvett, hivatásos katonából lett levelező és rendes tag elméleti és szakírói munkásságát, amely egyrészt a magyar katonai szaknyelv megteremtésére irányult, másrészt az alkotmányos nemzeti és polgári hadsereg, illetve polgárőrség létrehozását célozta.

Velük kapcsolatosan fontos felismerése, hogy nem csupán a mindig is emlegetett „szellemi hármas", azaz Károly főherceg, Jomini és Clausewitz művei hatottak megtermékenyítőleg, hanem e három hadtudós műveit megelőzőn Heinrich Bülow 1799-ben Hamburgban megjelent hadelméleti alapműve is. Mindenesetre a távolabb működő hadtudósokkal szemben ismertség tekintetében jelentős előnnyel rendelkezett Károly főherceg, akinek 1806 óta sorra megjelenő hadászati, harcászati, majd hadműveleti írásainak magyar fogadtatása, fordítása, megjelentetése és adaptálása, egy szóval: hatása tekintetében eddig ismeretlen mélységeket tár az olvasó elé a szerző. Ezzel világossá válik, hogy az uralkodóházbeli hadvezér és hadszervező elméleti munkássága az eddig ismertnél és feltételezettnél jóval jelentősebb hatást gya-

korolt a magyar kortársakra. Paradox módon ez egyúttal a reformkori országgyűlési viták érvrendszeréhez és ezzel az 1848-hoz vezető erjedéshez is erőteljesen hozzájárult, kiváltképp a különálló nemzeti és polgári hadsereg igényének a mind szélesebb körben felmerülő megfogalmazásával. E vonatkozásban Ács Tibor számos új adalékkal szolgál Szekér Alajos Joachim, Jung János, Zalárdi Jakkó László, Lakos János báró, Baricz György és Czecz János munkásságához is.

A szigorúnak látszó recenzens nem kerülheti meg, és nem is akarja megkerülni, hogy befejezésül külön kiemeljen két igazi gyöngyszemet az ezúttal közreadott tanulmányok közül. Az egyik a Magyar Tudós Társaság első hadtudományi pályakérdésének fordulatos, sőt viszontagságos, részleteiben máig nem ismert, 1844–1850 közti története. A másik annak – a magyar szakirodalomban eddig elsikkadt – folyamatnak a részletes bemutatása, hogy miként váltak császári királyi (részben átmenetileg honvéd) tisztek 1808–1855 közt a hadiröppentyű (=rakéta) európai elterjedésének fontos szereplőivé, illetve milyen vitát folytattak 1847-től kezdődően a magyar hadtudománnyal foglalkozó tudósok ennek az új tűzfegyvernek a fontosságáról.

A kötettel kapcsolatos mondanivalónk végére értünk. Zárásként, minden korábban említett és ezúttal említés nélkül hagyott ellenvetésen túllépve, egyértelműen az 1825–1848 közti időszak iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk e tanulmánykötetet, különösen pedig a köztörténetet értő, de a hadimúlttal kapcsolatosan kevés ismerettel rendelkező pályatársak és érdeklődők figyelmébe, mivel e tanulmányokból, melyek három tematikus egységben, három vonatkozásban járják körül a hadtudomány korabeli magyar történetét, olyan ismeretekkel gazdagíthatják tudásukat, amiket a szikár cím alapján nem is sejthetnek. Más szavakkal, Ács Tibor elérte tanulmánykötete közreadásának célját, valóban bevezeti olvasóit a talán általában legismertebb magyar negyedszázad mindedddig legkevésbé feldolgozott történelmi jelenségsorozatába, a hadikultúrába.

Zachar József

M. CHRISTIAN ORTNER

STURMTRUPPEN

Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg

Kampfverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung

(Verlag Militaria, Wien, 2005., 320 o.)

Az utóbbi években világszerte megnőtt az első világháborús – elsősorban angol, német és francia nyelven megjelent – kiadványok száma. Számos tudományos igényű szakmunka, színes képes album, visszaemlékezés, korabeli napló kerül a könyvesboltok polcaira, amelyek megjelenésének az ad aktualitást, hogy a világégés kitörésének és lefolyásának 90. évfordulójához érkezett. Nincs ez másként Ausztriában sem. A bécsi Heeresgeschichtliches Museum és a Verlag Militaria közös kiadványainak sora nemrégiben újabb kötettel bővült. A fiatal szerző hazánkban is jól ismert, hiszen több, ebben a sorozatban napvilágot látott, hasonló album társszerzője, az osztrák Hadseregtörténeti Múzeum munkatársa, és az első világháború elismert szakértője.

A kötet témája napjainkban is igen időszerű: az eddig kevésbé ismert rohamcsapatok az osztrák–magyar hadsereg elit egységei közé tartoztak a Nagy Háborúban, amelyeket az 1915-től kialakult állásháborúban az ellenség akadályrendszerén történő átjutásra, támpontjainak, géppuskafészkeinek leküzdésére, árokrendszerének elfoglalására, felgöngyölítésére vetettek be. A szigorú szempontok alapján ki-

válogatott, a fizikai megpróbáltatásokat jól tűrő, kiválóan kiképzett, az állásháborús harcászati elveknek megfelelő fegyverzettel és felszereléssel ellátott, a világháborús katonai zsargonban csak „Sturmvogelnek" nevezett rohamisták a XX. század modern értelemben vett katonáit testesítették meg, tulajdonképpen a későbbi és a mai haderők szinte mindegyikében megtalálható elit kommandós egységek előfutárainak tekinthetők.

Ortner a több mint nyolcszázötven színes és korabeli fekete-fehér fénykép, illetőleg festmény segítségével bepillantást enged ezen elit alakulatok küzdelmes világába, mindennapi életébe, a teljességre törekvés nem titkolt szándékával. Ruházatuk, felszerelésük, fegyverzetük, az általuk használt eszközök és műszerek óriási arzenáljának fotók, valamint szemléletes leírások segítségével történő részletes bemutatása jelenti bizonyosan a kötet legnagyobb vonzerejét az olvasó számára.

A rövid előszó után a szerző megismerteti az olvasót az osztrák–magyar harceljárásokkal, amelyeket éves rendszerességgel az uralkodó vagy Ferenc Ferdinánd trónörökös részvételével megrendezett harcszerű, úgynevezett császár-, vagy király-gyakorlatokon sulykoltak a katonákba, valamint áttekinti a dunai birodalomban tett háborús előkészületeket az első világháború előtti időszakban.

A következő témaegység bemutatja, hogy az 1915 tavaszáig jellemző mozgóháborúban milyen harceljárásokat és harcászati elveket (minden áron való támadás, tekintet nélkül a várható veszteségekre) követett Ausztria–Magyarország hadserege. Ezután rövid áttekintést kapunk az állásháborúban 1915 májusától 1917 őszéig domináló vonalharcászat sajátosságairól, majd a könyv írója összefoglalja és elemzi az 1917 őszétől a világháború végéig alkalmazott ún. zónaharcászat lényegét, mondanivalóját számos eredeti ábra és fénykép segítségével támasztja alá.

A harmadik fejezetből megismerhetjük a nyugati hadszíntéren harcoló német rohamcsapatok megszervezésének történetét, valamint azok harcászati és alkalmazási elveit, kiképzését. Ez annál inkább figyelmet érdemel, mivel a Monarchia hadvezetősége szövetségesétől vette át annak nyugati fronton szerzett tapasztalatait, és azok birtokában kezdték el az osztrák-magyar rohamcsapatok szervezését.

A következő témakör a császári és királyi hadseregben 1915–1916 telén orosz mintára, a hadvezetés központi rendelkezése nélkül létrehozott – lényegében a rohamcsapatok elődjének tekinthető – kis létszámú, speciális csapatok, a harci kommandók felállításának történetét és tényekedését követi nyomon a különböző frontokon.

Az ötödik nagy témaegység a német nyugati fronton 1916–1917 telén a dunai birodalom tisztjei és katonái számára szervezett rohamtanfolyamokat mutatja be. Szól az Osztrák–Magyar Monarchia egyes hadseregeinek alárendeltségében, német mintára, 1917 tavaszán mindegyik hadosztálynál létrehozott rohamszázlóaljak felállításáról (amelyek végül nagyobb számban léteztek, mint a német szövetséges haderejében), az alakulatoknál folyó kemény és folyamatos kiképzésről, valamint azok részben önkéntes, részben pedig sorozással történő kiegészítéséről.

Ezután következik a kötet talán legértékesebb és legérdekesebb, terjedelmében is igen jelentős három fejezete.

A hatodikból a rohamcsapatok teljes felszerelését, és ruházatát ismerhetjük meg. Színes fényképek mutatják be a ruházat minden egyes darabját, a különböző típusú német (16 M) és osztrák-magyar (17 M Berndorf-rendszerű) rohamsisakokat, az ellenséges akadályok leküzdésénél átjáró nyitására használt drótvágó ollókat, a lövészárokban alkalmazott és lőréssel ellátott gyalogsági védőpajzsokat, a harcost roham közben védő mellpáncélokat, messzelátókat, iránytűket és zseblámpákat.

A hetedik témakör az osztrák–magyar rohamszázlóaljak katonáinak lő- és szálfegyvereit (az 1895 M Mannlicher-ismétlőkarabélyt vagy ugyanilyen rendszerű kurtályt, az azokra erősíthető drótvágókat, az 1870/74 M Gasser-, és 1898 M Rast & Gasser-revolvereket, az 1907 M és 1912 M ismétlőpisztolyokat, a világítópisztolyokat, azonfelül az összes lőfegyverhez rendszeresített lőszereket, a közelharcban használt tőröket, tőrkéseket, buzogányokat, bokszereket) tárja az olvasó elé.

A rohamcsapatok katonái által előszeretettel és nagy mennyiségben használt különféle típusú kézigránátokat (osztrák–magyar cső-, kukorica-, 17 M nemetre hasonlító nyeles, illetve 17 M nyél nélküli, ingerlő harcanyaggal töltött gáz-, illetve német, olasz, orosz, szerb gyártmányú kézigránátok), valamint az azok gyors célba juttatására szolgáló különböző (15 M SBB, Rodeck-, Gergacsevics-rendszerű) vetőkészülékeket, továbbá a szintén gyakran al-

kalmazott puskagránátok többféle típusát láthatjuk a nyolcadik fejezetben.

A következő témaegységben a szerző a rohamzászlóaljak harceljárásával ismerteti meg az olvasót. Azok feladata elsősorban abban állt, hogy utat és átjárót nyissanak az ellenség akadályrendszerén, amelyen keresztül az utánuk több hullámban támadó saját gyalogság előre tud törni, továbbá gyors, rajtaütésszerű vállalkozásokat hajtsanak végre. Ortner a korabeli szabályzatok és rendelkezések alapján foglalja össze a kilenc főből álló rohamjárőrök harctéri feladatait.

A kötet tizedik fejezete azt tárgyalja, hogy milyen tapasztalatokat szerzett az osztrák-magyar hadvezetés az olasz fronton, konkrétan az 1917 május–júniusában lezajlott 10. isonzói csata során, a rohamzászlóaljak szélesebb körben történt bevetése kapcsán.

A tizenegyedik nagy témakör bemutatja a rohamcsapatok 1917 nyarán bekövetkezett újjászervezését, amelynek eredményeként minden gyaloghadosztálynál egy rohamzászlóalj, minden lovashadosztálynál egy roham-félezred, minden önálló dandárnál pedig egy roham-félzászlóalj került felállításra.

Külön témaegység követi nyomon a rohamcsapatok 1917–1918 során kapott kiképzését, és bevetési elveit. Átfogó képet kapunk az alakulatok 1918. június 15-én megindított piavei offenzíva során folytatott harcairól.

Egy önálló fejezet, szám szerint a tizenharmadik, mutatja be a rohamcsapatok eredményes harcát támogató harceszközöket. A mű említést tesz a géppuskákról (az osztrák–magyar 07 M és 07/12 M Schwarzlose-géppuskáról, annak három- és kétlábú, állványos kézi-géppuska változatáról, valamint az 1917 októberében a caporettói áttörés során nagy mennyiségben zsákmányolt és a rohamisták által is használt olasz 14 M Fiat-Revelli géppuskáról); a géppisztolyokról (az osztrák–magyar 17 M Frommer, és a 18 M géppisztolyról, amely az olasz 15 M Villar-Perosa géppisztoly mintájára készült); az aknavetőkről (a 14 M, a 14/16 M és a 17 M 9 cm-es, valamint a német Lanz-rendszerű 9 cm-es gránát-aknavetőről); a hordozható kis és közepes gránátvetőkről; a 15 M 37 mm-es gyalogsági ágyúkról; az igen hatásos lángszórókról (a 15 M 200, 50, 22 literes, valamint a 16 M 15 literes lángszórókról és azok tartozékairól); továbbá a különböző (7, 8/11, 10/16, 16, 17 M) tábori távbeszélő készülékekről.

A múzeumi szakemberek és a gyűjtők legnagyobb megelégedésére a szerző külön fejezetben teszi közzé a kötet végén a rohamcsapatok több mint száz, általános és csapatjelvényének (amelyek között számos magyar feliratú is található) mindezidáig legteljesebb részletes leírását és fényképét.

Ez a szép kiállítású, tetszetős, témájában is különlegességnek számító kötet feltétlenül számot tarthat az első világháborúval foglalkozó hadtörténészek, muzeológusok, a hazánkban is szép számmal megtalálható militaria-gyűjtők, és természetesen az olvasóközönség széles táborának érdeklődésére.

Csak reménykedhetünk, hogy a közeljövőben a téma magyar vonatkozásairól, illetőleg a császári és királyi haderő különböző elit alakulatainak, vagy egyes fegyvernemeinek történetéről, a nagyobb magyarországi múzeumi gyűjtemények anyagát legalább részben bemutatva, hasonló jellegű, látványos, korabeli és színes képekkel gazdagon illusztrált kötetek jelennek majd meg.

Balla Tibor

SZÁVA TIBOR SÁNDOR

ERDÉLYI MAGYARÖRMÉNYEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ FRONTJAIN

Magyar-Örmény Könyvtár, 12.

(Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, Budaörs, 2004., 000 o.)

A címben említett magyarörmények fogalma némi magyarázatra szorul: kettős kötődést jelez, aminek értelmében az egyén egyaránt vállalja a magyarokhoz és az örményekhez való tartozását. Főleg azt az erdélyi sajátosságot juttatja kifejezésre, hogy kiváltképpen a XVII. század második felétől Moldvából áttelepült örmények jelentős része hasonult a magyarsághoz.

Az asszimilálódás természetes folyamat volt, az elsősorban a székely magyarok közé (Gyergyószentmiklósra, Csíkszépvízre, a háromszéki Kantára és Kézdivásárhelyre vagy Csíkszék néhány más településére) letelepedett örmények, akárcsak a szamosújváriak vagy részben az ebesfalviak, a későbbi erzsébetvárosiak (Dumbrăveni, Eppesdorf/Elisabetstadt) elmagyarosodtak a magyar környezetben. Tömegesen vettek részt az 1848–1849. évi magyar forradalomban és szabadságharcban, az 1867. évi kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban pedig a folyamat annyira kiteljesedett, hogy sok örmény harcolt a magyar hadsereg különböző alakulataiban, ezredeiben, különleges alakulataiban és a székely hadosztályban.

A múlt század nyolcvanas éveiben Erdélyből, Csíkszeredából Bécsbe áttelepült Dr. Száva Tibor Sándor mérnök is azon egyéniségek közé tartozik, akik vállalták a már említett kettős – magyar és örmény – kötődést, miközben, az ősök feltárása során, a történetírásra adta fejét. A rá jellemző alapossággal és rendszerességgel annyira elsajátította ezt a „szakmát," hogy az utóbbi két évtizedben néhány tanulmányt és könyvet adott ki, közöttük a 2003-ban, Bécsben megjelent *Szépvízi magyarörmények nyomában* című összefoglalóját. Közben búvárkodásait egész Erdélyre s részben Magyarországra is kiterjesztette, már ami a magyarörmények első világháborúban való részvételét illeti. 2004 végén, Budaörsön, a Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat és a Pro Artis Alapítvány támogatásával jelentette meg a *Magyarörmények az I. világháborúban* című kötetét. A könyvhöz *Az 1914–1918-as világháború a történelem tükrében* címen Pollmann Ferenc írt terjedelmes, a világégés hadászati terveit és eseményeit szakszerűen bemutató, alapos bevezető tanulmányt.

Száva Tibor mindenekelőtt azt a több mint húsz erdélyi gyalogezredet és különleges alakulatot (két huszárezredet, 4 tüzérezredet és még néhány műszaki csapatot) veszi számba, melyekben az erdélyi és kárpátaljai magyarörmények szolgáltak. Külön kitér a Székely Hadosztály szerepére 1918-ban és 1919-ben. A magyar történetírásban vitatott, nemegyszer egyoldalúan tárgyalt Székely Hadosztály bemutatásában a nagyjából Szász Zoltán véleményét követi, aki az *Erdély története* harmadik kötetében részletesebben is kitért a Székely Hadosztályra, és a korábbi magyar történelemszemlélettől eltérően, árnyaltabban tárgyalta a kérdést. A Kövér Gyula rajzolta képeket a szerző a budapesti Hadtörténeti Múzeum képtárából vette át, és az így, ízléssel összeállított könyv a Magyar-Örmény Könyvtár sorozat 12. köteteként látott napvilágot.

Utószavában a szerző feleleveníti az első világháború kitörésének közvetlen körülményeit, ürügyét, (Gavrilo Princip merényletét a trónörökös, Ferenc Ferdinánd és neje, Chotek Zsófia ellen). A „bellum omnium contra omnes," ami Eduard Beneš szerint „Európa demokratizálódásáért folyt," bár Lloyd George a nemzetiségek háborújának nevezte, az egész földkerekséget lángba borította. Száva Tibor az első világháború legnagyobb vesztesének az erdélyi magyarságot tartja.

„A háborúban – írja – számtalan örmény származású magyar is részt vett, őket sem akkor, sem később, senki nem minősítette a magyaroktól eltérő nációnak. Ők is, mint az erdélyi magyarok, a mozgósításkor vonultak be a különböző ezredekbe. Soha nem is vetődött fel származásuk kérdése, mert ízig-vérig magyarok voltak, és a harcokban is becsülettel vállalták nemcsak a magyar sorsközösséget,

de ki is tüntették magukat a frontharcok során. Trianont követően nagyon sokan közülük, éppen azért, mert nem tudták az idegen fennhatóságot elviselni, Magyarországra telepedtek át. Nem megfutamodás volt ez, hanem egy igen fontos történelmi döntés, ami biztosította számukra a magyar nemzethez való tartozás folytonosságát."

Lám mennyire összetett és bonyolult a történelem, s ennek kapcsán maga az öntudat, a közösségi gondolkozás! Száva Tibor is a sokszínűséget törekszik megragadni az egyes emberi sorsok kutatásában. Az azóta eltelt kilenc évtized során a közösségi tudat persze sokat halványult, sok minden feledésbe ment: „az elesettek közül sokan vannak olyanok, akiknek neve nem jelenik meg e könyvben, mert ezek névsora jobbára megsemmisült a frontharcok közepette. A családi emlékezésekből még sikerült valamelyes kiegészítést szerezni, de ennek ellenére a hiányosságokat teljesen kivédeni lehetetlennek bizonyult".

Ezzel arra figyelmeztet a szerző, hogy menynyire göröngyös út az oral history, milyen nehézségekkel kell megküzdenie annak, aki e módszerre szorul búvárkodásaiban. Ezért is nevezi könyvét szerényen „dokumentumkötetnek," amit újabb adatokkal szándékozik kiegészíteni.

Igyekezett a szerző a kötetbe felvett magyarörmények elő- és utóéletét is felvázolni. A *Függelék*-kel együtt több mint 230 személy részletesebb vagy szűkszavú életrajzát olvashatjuk. A családnevek változása is jellemzi az elmagyarosodás állapotát. Vannak olyan tiszta magyar hangzású családnevek, mint Bányai, Betegh, Csergőffy, Csiky, Cziffra, Deák, Fejér, Gáspár, Görög, Jakab, Jánosi, Karácsony, Lázár, Lengyel, Lukács, Márton, Nagy, Páll, Sáska, Simon, Szentpéteri, Szőts, Török és Urmánczy, de mellettük a moldvai, vagy lengyel eredetre utaló Dájbukát, Patrubány, Bogdán, Moldován, Duducz, Florián, Mánya, Muridán, Potoczky, Pungutz, Tolokan és Verzár nevek is ismertek, de nem hiányoznak a „tisztán" örmény családnevek sem mint az Ajvász, Ágopcsa, Ávéd, Czárán, Czetz, Esztegár, Gajzágó, Gámentzy, Govrik, Issekutz, Jakobovits, Merza, Nuridsány, Perint, Sáhin, Száva, Szenkovits, Szongott, Vertán, Várteresz és mások.

Bár a szerző nem minden esetben tudta tisztázni, hogy ki milyen katonai rangot viselt, mégis 8 századost, 2 népfelkelő századost, 22 főhadnagyot, 14 hadnagyot, 2 népfelkelő hadnagyot, 1 főfegyvermestert, 13 zászlóst, 2 hadapródot, 1 karpaszományos őrmestert, 1 tüzérőrmestert, 1 törzsőrmestert, 9 őrmestert, 11 szakaszvezetőt, 10 tizedest és 6 őrvezetőt tart számon. Az altisztek és tisztek aránya a háborúban résztvevő erdélyi magyarörmények között felette nagy volt. Akadt közöttük olyan is, akit később vitézzé avattak. Sokan mint főorvosok, orvosok, sebészek, gyógyszerészek szolgáltak. Több jogász, tanító, tanár, újságíró és egy festőművész járta végig a szerb, az orosz, olasz és francia hadszíntereket. Meglepően sok az olyan személy, aki különböző kitüntetésekben részesült, mégpedig nemegyszer a legnagyobb kitüntetésben.

A szerző arról is értesült, hogy a csíkszépvízi dr. Száva István Ignác szervezte meg a szibériai Krasznojarszkban a Turul Székely Szövetséget, ám feljelentették a tájékozatlan orosz forradalmi parancsnoknál, aki Száva Istvánt, a Szövetség titkárát, négy társával együtt kivégeztette.

Száva Tibor Sándor megjegyzi, hogy a kötet összeállítását csupán kezdetnek tekinti, kiegészítését pedig felette szükségesnek tartja. Megítélésem szerint a magyar hadtörténet a Száva-dokumentumkötetet figyelemre érdemes alkotásnak tekintheti.

Demény Lajos

CSÁTH GÉZA

EMLÉKIRATAIM A NAGY ÉVRŐL

Háborús visszaemlékezések és levelek

Az írásokat, fotókat közreadta és az előszót írta Dér Zoltán

(Lazi Kiadó, Szeged, 2005. 240 o.)

„Jól tudom, hogy tízezrekre fog menni azoknak az emlékiratoknak és visszaemlékezéseknek a száma, amelyeket a háború után fognak kiadni. És még háromszor annyi hasonló munka fog egészben, félig vagy negyedrészben elkészülni, és soha nyomdafestéket nem látni. Mégse riadok vissza tőle, hogy tollat fogjak, és életemnek 100–150 óráját idevonatkozó élményeim leírására áldozzam" – írta most megjelent írásainak egyikében Csáth Géza, a magyar prózairodalom kiemelkedő tehetségű alakja, a sokoldalú művészember, akit Hegedűs Géza Csehovval és Maupassant-nal tart méltónak együtt említeni. Csak örülhetünk annak, hogy Csáth papírra vetette akkori élményeit és tapasztalatait, vállalva azt is, hogy munkája esetleg örökre az íróasztalfiókban marad. Majdnem így is történt: nyolc évtizednek kellett eltelnie, míg az egykori feljegyzések az olvasóközönség elé kerülhettek. Mindez a Dér Zoltán név alatt publikáló Dévavári Zoltán, a Vajdaságban élő neves irodalmár érdeme, aki már eddig is nagyon sokat tett Csáth személyes és írói hagyatékának összegyűjtéséért, gondozásáért és publikálásáért. A most megjelent kötet tulajdonképpen kiegészíti az író 1997-ben megjelent világháborús naplóját és levelezését (Csáth Géza: Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916. Sajtó alá rendezte Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Magvető Kiadó, Budapest, 1997.), s a két munka, együtt, tág bepillantást enged a világháború alatt katonaorvosként szolgált Brenner doktor (Brenner József: ez volt Csáth valódi neve) gondolataiba.

Bizonyára nem szorul külön magyarázatra, mit keres a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain egy íróember visszaemlékezéseinek ismertetése. Folyóiratunk szerkesztője teljes joggal egyénítheti a Terentiusnak tulajdonított mondást, imígyen: „semmi sem idegen tőlem, aminek köze van a katonához vagy a háborúhoz". Világháborús visszaemlékezéseknek (illetve a velük kapcsolatos írásoknak) tehát – így vagy úgy, de – helye van e hasábokon, méghozzá tulajdonképpen az eredeti szerző személyétől függetlenül is. A sokféle háborús *narratíva* végső soron mind gazdagítja, sokrétűbbé teszi ismereteinket erről a zűrzavaros korról, akár baka az írója, akár generális. Csáth azonban nem akármilyen megfigyelő: civilben elmeorvos, aki tudományos módszerességgel tanulmányozza az emberi lélek rejtelmeit, s ebben széles körű műveltség és öröklött intelligencia segíti. Mikor mundérba bújik, természetesen katonaorvos lesz, feladata is más, mint békeidőben. Érzékenysége a körülötte tapasztalt ismeretlen, háborús közeggel szemben azonban nem változik. Most közölt emlékirataiban tapasztalatait összegzi, azokat a gyakran csupán impressziókat, amelyek naplóbejegyzéseiben többnyire egy-egy odavetett szóban, mondattöredékben rögzítődtek. Csáth gondolkodik a világháborúról: arról, hogyan hatott önmagára és a közvetlen környezetében élőkre 1914 nyarán ez a vadonatúj élmény, s hogyan értékelődtek át a következő hónapokban saját eszméi és ideáljai, hogyan formálta a maga képére mindannyiukat az egyre inkább értelmetlenné és céltalanná silányított küzdelem. 1915 elején–tavaszán, mikor emlékiratait írja, már maga is tisztában van önnön korábbi naivitásával, elképzeléseinek irrealitásával. Az író kiábrándulása a harcias eszményekből önmagában is páratlanul izgalmas folyamat, sokat segít a korabeli honi társadalom belső fejlődésének megértésében.

Amennyire őszinte örömöt kell éreznünk Csáth világháborús iratainak immáron teljes (?) publikálása felett, annyira fájdalmas a családás, amiért ez a kötet *így* jelent meg. Különösen éles a kontraszt az 1997-es naplókiadással összevetve. Az: precízen (bár nem hibátlanul!) jegyzetelt, a közölt írások lelőhelyét, esetleges korábbi közlését feltüntető, informatív kísérőtanulmányokkal ellátott, egészében jól használható forráskiadás. Ez: ... no

igen. A recenzens kénytelen beismerni, hogy a megjelentetés puszta tényén és a csinosnak mondható, keménytáblás külsőn kívül sok pozitívat nemigen tud megemlíteni. Először is hiába keresünk utalást arra nézve, hogy hol van a közölt dokumentumok lelőhelye, ami egy forrásközlésnél elég szokatlan. Csak sejteni lehet, hogy ezek az írások Dévavári Zoltán tulajdonában vannak, amire a *Fej a pohárban* néhány utalása enged következtetni. Megerősítést azonban nem kapunk, aminthogy az sem tudható biztosan, tényleg teljes-e ezzel Csáth világháborús iratainak sora, avagy esetleg rejtezik még valami a Szabadkán élő idős irodalmár magángyűjteményében. Aztán: sem precíz jegyzetelésről, sem bármiféle szöveggondozásról nem beszélhetünk, annyi hiba, elütés, félreolvasás, félrefordítás és minden elképzelhető egyéb baki maradt a szövegben. Annál különösebb, hogy a belső borító szerint volt valaki, akinek kifejezetten a *szöveg gondozása* lett volna a feladata. Igaz, ugyanitt olvashatjuk, hogy *lektora* is volt a kötetnek... Nem a recenzens feladata, hogy tételes hibajegyzéket készítsen a bemutatásra kiválasztott munkáról. Ám ha a szövegben maradt (és egyébként minimális gondosság mellett könnyen kigyomlálható) hibákat figyelmen kívül hagyjuk is, a kifogásolható tételek listája tovább gyarapítható. A jegyzetelés például nem csupán további betűhibákat, de szakmailag megkérdőjelezhető megállapításokat is tartalmaz. Esetenként a jegyzetek készítője (nem tudjuk, ki ő, mivel személye végig homályban marad) egészen sajátos módon értelmezi feladatát. Legyünk pontosak: kifogásaim főként a történelmi, hadtörténelmi vonatkozású jegyzetekkel kapcsolatosak. No meg a sakktörténelemre vonatkozókkal: Csáth ugyanis olyan sakkozó volt, aki előtt a sakkjáték története sem volt ismeretlen. A jegyzetek készítője azonban láthatólag nem mozgott otthonosan ezen a téren. Természetesen megtehette volna, hogy segítséget kér valakitől, aki járatos efféle kérdésekben. Ugyanúgy, ahogy nyilván gyógyszerészekkel, vagy orvosokkal konzultált egy-egy szövegbeli kifejezés, vagy rövidítés felfejtése érdekében. A sakk azonban hagyján. A történelem és a hadtörténelem azonban az írások egészét tekintve jóval nagyobb súllyal esik a latba, elvégre ezek *világháborús emlékiratok* lennének. A jegyzetíró azonban itt sem kért segítséget, pedig megtehette volna. Sajnos, azt kell mondani, hogy ebben a dologban eljárása nem számít kivételesnek. Nap mint nap jelennek meg könyvek, készülnek filmek az ismeretterjesztés, vagy a tudományos közlés szándékával, amelyek több-kevesebb hadtörténelmi vonatkozású részletet, tényanyagot stb. tartalmaznak. A szerzők és szerkesztők azonban a legritkább esetben fordulnak szakmai segítségért megfelelő szakemberekhez akkor is, ha saját ismereteik az adott szakterületen nem haladják meg az átlagember szintjét. Nem köteles mindenki járatosnak lenni a hadtörténelem szakkérdéseiben. Aminthogy ugyanez a helyzet egyéb szakterületekkel (pl. az orvostudománnyal, az autószereléssel, a hitelezéssel, a biztonságtechnikával, a kertépítéssel) kapcsolatban is. A felsorolt, és egyéb más esetekben mégis magától értetődő, hogy hozzáértő segítségéért folyamodunk. Ha azonban katonai kérdésekről van szó, a szakértő segítsége vagy szakmai kontrollja a kialakult gyakorlat szerint felesleges? Nyilvánvalóan nem. Hogy mennyire nem, azt jól példázza a mostani kötet megjelentetése.

És hogy állunk a kísérő tanulmányokkal? Kapunk egy *előszót* (szerzője Dér Zoltán), valamint egy *utószót* (amit Dévavári D. Zoltán jegyez). A két személy természetesen ugyanaz: értelmetlennek látszik a játék a nevekkel. Ugyan miért ne írhatta volna mindkét opust Dér (vagy Dévavári) Zoltán ugyanazon név alatt? Ami az írások tartalmát illeti, a nyúlfarknyi *előszó* nem sok szót érdemel. A másik viszont egészen sajátos felépítésű, amennyiben szövegének több mint fele(!) szó szerinti (azaz idézőjelek között szerepeltetett) idézet a Csáth-emlékiratokból. A maradék mintegy fele szintén idézet ugyanonnan, ám idézőjelek nélkül. Komolyan felmerül a kérdés: mi szükség volt erre az „utószóra"?

Kár ezért a kötetért. Kár, mert a Csáth-életművet meglehetősen méltatlan módon zárja le. Kár, mert a megszületése körül bábáskodók hanyag munkája miatt nem érvényesülhetett az a többszintű (technikai és szakmai) kontroll, amely a publikálás során menthetetlenül adódó hibák számát a kívánatosan minimális szintre csökkenthette volna.

Hibátlan kötet nincs – ezt mindenki tudja, aki életében bármilyen önálló anyagot megjelentetett már. Ami azonban itt történt, az mégiscsak sok. És nem csupán aritmetikai értelemben...

Pollmann Ferenc

KRÓNIKA

TÓTH FERENC

FEGYVEREK ÉS HADIKULTÚRÁK KÖZÉP-EURÓPÁBAN A XV–XIX. SZÁZADBAN

Nemzetközi konferencia, Musée de l'Armée (Párizs), 2006. február 2–4.

A francia hadtörténészek által eddig kissé elhanyagolt téma felvetésével izgalmas konferenciát bonyolított le a híres párizsi Invalidusok Dómjában székelő Musée de l'Armée és a párizsi Sorbonne Egyetem (Université Paris-Sorbonne – Paris IV) Közép-európai Történeti Központja (Centre d'histoire de l'Europe centrale). A tanácskozás célja neves francia és külhoni muzeológusok, kutatók és oktatók bevonásával megvizsgálni a közép-európai fegyverek és harci kultúrák kialakulását, elterjedését és hatását a tüzérség megjelenésétől a fekete lőpor eltűnéséig. Amint a rendezvény megnyitójában *Olivier Chaline* a Sorbonne professzora és a Közép-európai Történeti Központ igazgatója is hangsúlyozta, a korszak nagyjából egybeesett az Oszmán Birodalom közép-európai jelenlétével és ezáltal a keleti fegyverzet és harci kultúrák fontos hatásának meghatározó szerep jutott.

A kérdéskör kutatása főbb módszertani és tematikai elemeinek felvázolása után Chaline professzor kiemelte a térség Nyugat-Európával kölcsönösen kialakított különleges viszonyrendszerét, amelyben egyfelől megfigyelhető a nyugati haditechnikai eredmények (tűzfegyverek, erődítéstechnika stb.) fokozatos keleti elterjedése, másfelől pedig jellegzetesen közép-európai lovas fegyvernemek, mint például a huszárok vagy ulánusok nyugati elterjedésének lehetünk a tanúi.

A Musée de l'Armée részéről *Jean-Pierre Reverseau* köszöntötte a konferencia résztvevőit és a híres fegyvergyűjteményeknek szentelt első szekció nyitóelőadását is ő tartotta. Az előadásban kitért a múzeum néhány becses keleti eredetű műkincsére, amelyek eredetének és korának meghatározása gyakran okoz fejtörést az intézmény kutatói számára. A műtárgyak hadizsákmányként, cseretárgyként, vagy diplomáciai presztizsajándékként kerültek a múzeumba. Az intézmény történetének zűrzavaros éveiben – mint például a nagy francia forradalom alatt – több tárgy elveszett és korábbi jelenlétükre csak a fennmaradt lajstromok vagy esetleges rajzok és leírások alapján következtethetünk.

A második előadó, *Matthias Pfaffenbichler,* a bécsi Leib-Rüstkammer igazgatója, az osztrák fegyvergyűjtemények különleges darabjait mutatta be. A bécsi és gráci múzeumokban őrzött, bemutatott műtárgyak között számos magyar vonatkozású darab is megjelent, mint például Báthori István és Apafi Mihály páncélja, vagy Zrínyi Miklós sisakja. Az értékes fegyverzetek gazdag díszítésében megfigyelhető az oszmán-török ornamentika és a nyugati ötvösművészet egymásra találása.

A következő előadó, *José A. Godoy*, a genfi Musée d'Art et d'Histoire képviseletében a közép-európai páncélok utolsó korszakának fejlődési irányzatairól beszélt. Kissé hosszúra nyúlt expozéjában bemutatta, hogy a különféle mellvértek és sisakok milyen manierista divatirányzatok és technikai fejlesztések alapján változtak. Az egyik általa bemutatott, különlegesen megmunkált műtárgy II. Fülöp ún. „magyar típusú" páncélja volt, amely gazdag arany és ezüst berakásos díszítése miatt valóságos aranyműves műremeknek tekinthető.

Az előadók sorában *Karen Watts*, a Leeds-i Royal Armouries tudományos főmunkatársa következett, aki a neves brit intézmény közép-európai eredetű darabjainak titkaiba avatta be a közönséget. A gazdagon illusztrált előadásban láthattunk egy humoros feliratú magyar nyerget, több lengyel és magyar huszárpáncélzatot, valamint számos kézifegyvert, amelyek valamely közép-európai területről kerültek a Royal Armouries gyűjteményébe.

A szekció utolsó előadója, *Sylvie Leluc*, a Musée de l'Armée kutatója, az intézmény kö-

zép- és kelet-európai eredetű ágyúit mutatta be. A 27 darabból álló gyűjtemény zömét a Habsburg Birodalom területén öntötték, de a kutató bemutatott néhány érdekes török, velencei és svéd (!) löveget is.

A következő nap első előadója, *Jan K. Ostrowski*, a krakkói Wawel Vármúzeum képviseletében, a híres lengyel gyűjtemény hajdani és mai kincseiről beszélt. Az előadó az intézmény történetéről szólva kiemelte, hogy a háborúk során szétszóródott lengyel vonatkozású műkincseket adományok és jól átgondolt állami vásárlások révén igyekeznek pótolni. A Wawel fegyvergyűjteményéből bemutatott néhány, a XVII. században elterjedt lengyel huszárpáncélt, amelyek a korabeli magyar huszárfegyverzet hű másának is tekinthetők, ám díszítésükben magukon viselik a lengyel nemesi szarmatizmus jellegzetességeit is. A szablyák bemutatásánál is kiemelte az előadó a külső hatások fontos szerepét: a formailag keleti kézifegyvereket gyakran nyugati ornamentika díszíti. Az előadás végén néhány fotó segítségével bepillanthattunk a Wawel gazdag török sátor- és zászlógyűjteményének – állagvédelmi okok miatt – nem kiállítható részlegébe is.

A következő előadást *Olivier Renaudeau*, a Musée de l'Armée kutatója tartotta a közép-európai katonai öltözetek kora-újkori nyugat-európai divatjáról. Az előadó kifejtette, hogy nagyon gyakran egyazon öltözettípus különféle néven jelent meg a különböző nyugati nyelvekben. Így beszélhetünk albán, lengyel és magyar ruhákról, amelyek egyaránt jellegzetes oszmán hatást is tükröznek. Egyes ruhadarabok a nevükben is megőrizték az eredetük emlékét, jó példa erre a „poulaine" cipő és az „hongreline" kabát. A gazdagon illusztrált előadás kiválóan mutatta be a keleties katonai öltözékek egészen korai (XVI–XVII. századi) nyugati divatját és gyors elterjedését.

A textiliák története után *Philippe Roy* (Sorbonne), a konferencia egyik fő szervezője vette át a szót, hogy a XVIII–XIX. századi ballisztika elméleti és technológiai fejlődésének főbb állomásait bemutatva kalauzolja a hallgatóságot a közép-európai ágyúgyártás fontosabb központjaiba. A nagyívű előadás végén megismerkedhettünk a legjelentősebb osztrák, cseh és magyar fejlesztésekkel is.

A délelőtti szekció utolsó előadójaként *Veszprémy László* (Hadtörténeti Intézet) a XV–XVI. századi magyarországi ágyúk történetéről beszélt Haditechnikai kéziratok, bombardák és szakállasok. A tűzfegyverek megjelenése Magyarországon 1526-ig című előadásában. Áttekintette a tűzfegyverek megjelenésére vonatkozó írott, képi és tárgyi emlékeket az Anjou-kori kezdetektől, Zsigmond és Mátyás uralkodásán át egészen a Mohácsi csatáig. Külön figyelmet szentelt a városi számadáskönyveknek, a kiadott és kiadatlan inventáriumoknak. Hangsúlyozta a korabeli haditechnikai kéziratok jelentőségét, különösen az ún. nagyszebeni kéziratét (ma Bukarest, Állami Levéltár), amelynek szerzője Conrad Haas, 1551–1556 között Nagyszebenben a városi „Zeughaus" vezetője volt. Kiemelte, hogy a magyar területekről a XVI–XVII. században kiállított egységek magas tűzfegyver-ellátottsági arányának gyökerei a XV. századi fejlődésre vezethetők vissza.

Az előadásokat követő vita után a résztvevők a Párizs melletti Beynes városka csendőrlaktanyájában tartott fegyverbemutatón megtapasztalhatták a korabeli tűzfegyverek (muskéták, kovás puskák és pisztolyok) hatékonyságát a szakemberek kezében. A bátrabbak célba is lőhettek...

A harmadik napot döntően a magyar vendégek előadásai uralták. Először *Kovács S. Tibor* (Magyar Nemzeti Múzeum) avathatta be a hallgatóságot a magyar szablyák kialakulásának és európai elterjedésének titkaiba. A honfoglaló magyarok szablyája után hosszú évszázadok teltek el, amíg a török háborúk nyomán ismét jelentős szerephez juthatott e fontos lovassági kézifegyver. A Magyar Nemzeti Múzeum néhány szakszerűen bemutatott darabján keresztül megfigyelhettük, hogy alakult ki az a fegyvertípus, amely a későbbiekben oly elsöprő európai sikert aratott.

Hasonlóan fontos, szinte nemzeti szimbólummá vált fegyver, a lengyel lándzsa európai karrierjét mutatta be *Andrzej Nieuwazny*, a toruni egyetem történésze. A napóleoni háborúk jeles lengyel szakértője a huszárságéhoz hasonló sikertörténetben vázolta fel a lengyel lándzsások XVIII–XIX. századi történetét, kiemelve e fegyvernem elterjedésének színtereit és annak sikereit az angol gyarmati háborúkban, vagy az 1848–1849-es magyar szabadságharc leverésében. Az előadás végén Andrzej Nieuwazny a fegyver lengyel harcászati szakirodalmával is megismertette a közönséget.

A kézi hidegfegyvereket bemutató előadások sorát *Hidán Csaba László* (Károli Gáspár

Református Egyetem) magyar íjakkal, fokosokkal, bárdokkkal és baltákkal foglalkozó expozéja zárta. Az előadó a régészeti kutatások eredményeit ikonográfiai és irodalmi ábrázolásokkal és a történeti forrásokkal vetette össze. Megállapította, hogy e fegyverek továbbélése Magyarországon és Erdélyben részben az oszmán hatással, részben pedig gazdasági okokkal magyarázható. Végül az előadó harci játék levetítésével mutatott rá e fegyverek alkalmazásának lehetséges módjaira.

A délutáni előadások sorát *Jean Bérenger* emeritus professzor, a Sorbonne Egyetem Közép-európai Történeti Központjának korábbi igazgatója folytatta I. Lipót császár hadi megrendeléseinek elemzésével. A Habsburg Birodalom történetének neves francia kutatója kiemelte, hogy a hadianyag- és fegyverrendelések során a birodalom mely fontos beszállítói és mely területek húztak leginkább hasznot a XVII. századi háborúkból. Előadásából az is kiderült, hogy mennyibe kerültek a különféle hadianyagok és a hadakozáshoz szükséges logisztikai felszerelések.

E témához szorosan kapcsolódott *Pálffy Géza* (MTA Történettudományi Intézet) előadása, aki a Habsburg Birodalom törökellenes határvidékén a XVI. században kiépült hadianyag-ellátási rendszert és a hadszertárak kiépülését mutatatta be. A referátumból kiderült, hogy a Magyar Királyság területén európai méretekben is kiemelkedő hadszertár jött létre Kassán, másrészt pedig a magyarországi védelmi rendszer hadianyag-ellátását – a hadügyi forradalomnak köszönhetően – főleg a jelentősebb német, osztrák és cseh iparvárosok biztosították.

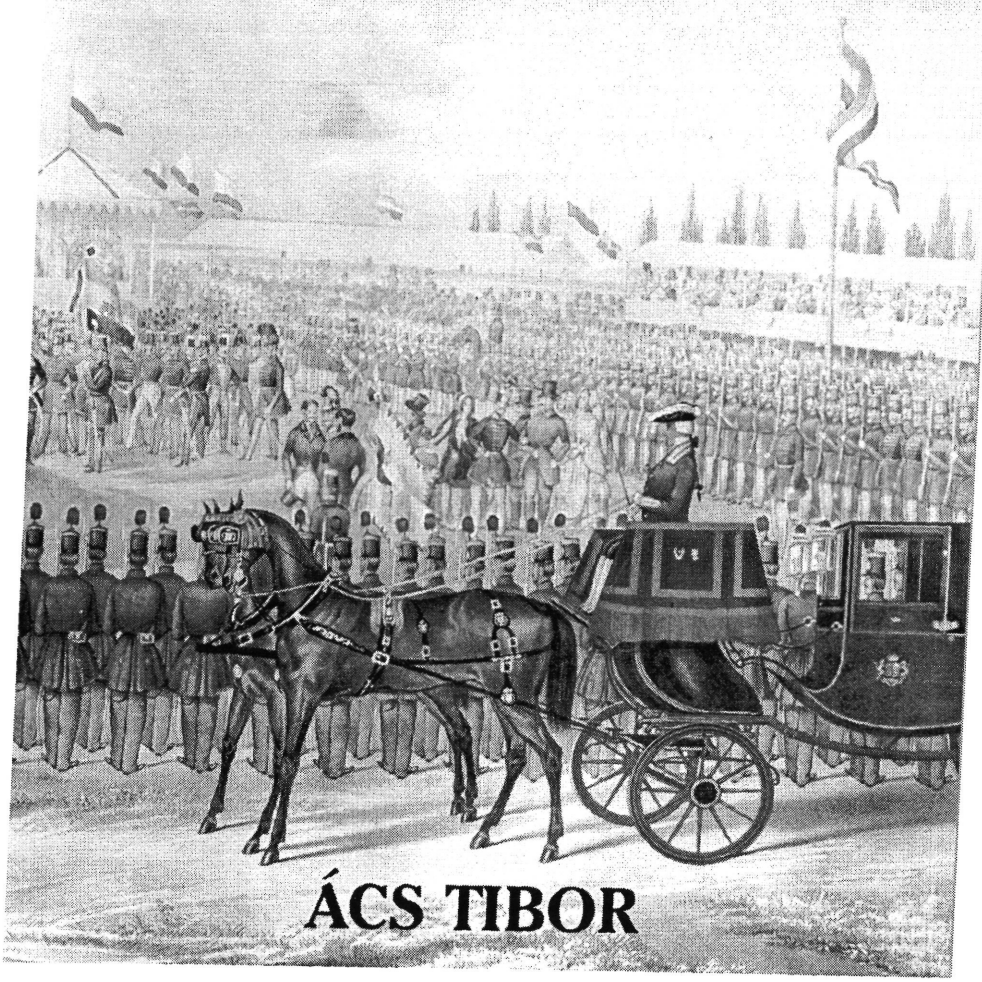
A következő előadó, *Hausner Gábor* (Hadtörténeti Intézet) a kézi lőfegyvereknek a magyarországi hadszíntéren való elterjedését és a keresztény seregek taktikájára gyakorolt hatását mutatta be a törökellenes háborúk időszakában A török elleni harcok taktikája a XVI–XVII. században című előadásában. Kiemelte, hogy a Habsburg hadvezetés a törökök számbeli túlerejét a XVI. század 70-es éveitől a lőfegyverek számának növelésével, a tűzerő fokozásával próbálta meg kiegyenlíteni, aminek eredményeként a század végére már a Magyarországon harcolt császári-királyi hadseregben volt a legmagasabb a kézi lőfegyverek aránya egész Európában. A tüzelés folyamatossá tételére és a tűzerő maximális kihasználására épülő nyugati taktika már a tizenöt éves háború néhány mezei ütközetében sikerre vezetett a török seregek ellen. A keresztény taktika a harmincéves háborúban megszületett haditechnikai, hadseregszervezési újítások nyomán a XVII. században került végleg fölénybe az oszmánokéval szemben. A török elleni visszafoglaló háború során, 1683 és 1699 között, 15 mezei ütközetre került sor, közülük az oszmánok csak kettőt nyertek meg, a többi a szövetségesek győzelmét hozta. A császári sereg taktikája olyan magas színvonalat ért el, hogy a francia hadsereg szakértői is példának tekintették.

Ez követően e sorok szerzője beszélt a huszárság európai elterjedésének főbb szakaszairól a XVII–XVIII. században. Rámutatott a fegyvernem török háborúk során végbement főbb változásaira, európai elterjedésének okaira és körülményeire, valamint kiemelte a korabeli nemzetközi katonai szakirodalom huszárságra vonatkozó véleményeit.

Az utolsó előadó, *Henri Ortholan* ezredes, a Musée de l'Armée munkatársa, a katonai betonépítés közép-európai történetére vonatkozó kutatásait osztotta meg a hallgatósággal. Az előadásból megtudhattuk, hogy a robbanószerek XIX. századi fejlődésével párhuzamos erődítéstechnikai fejlesztések franciaországi gyakorlata milyen módon jutott el az Osztrák–Magyar Monarchia területére és hogyan vált a fontos erődítmények (mint például Przemyśl) részeivé. Az előadásból kiderült, hogy a Közép-Európában használatos katonai beton erőssége alatta maradt a franciaországinak, és ennek következtében az erődítmények kevésbé tudtak ellenállni a fokozatosan fejlődő tüzérség és a robbanószerek hatásának.

A konferencia tanulságait *Philippe Contamine* akadémikus vonta le. A neves történész elimeréssel méltatta a térben és időben egyaránt nagyívű konferencia érdemeit: a gazdag programot, a termékeny vitákat és a magyar történészek nagyszámú jelenlétét. A rendezvény előadásait tartalmazó kötet a szervezők reményei szerint még ebben az évben napvilágot lát.

A reformkor hadikultúrájáról

ÁCS TIBOR

BIBLIOGRÁFIA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

MILITARIA HUNGARICA
MAGYAR KATONAI NYOMTATVÁNYOK

Válogatott bibliográfia
III.[1]

Előszó

Az e közleményben szereplő leírások sokfélesége – rövidebb és hosszabb, sőt, sokkal hosszabb felvételek váltják egymást, olyan hosszúak is, amelyek meghaladják a szigorúan értelmezett címfelvétel fogalmát – azzal magyarázható, hogy némely oklevél, röplap, -irat az „értelemszerű" rövidítést nem tűri, mert maga is rövid, némely pátens pedig olyan szokvány/szabvány szöveggel kezdődik, amely semmitmondó. Azonosításra alkalmatlanok a „Mi... Isten különös kegyelméből... császára.... királya, stb. stb. Istentől felruházott hatalmunknál fogva legkegyelmesebben adjuk tudtára mindenkinek, akit illet..." (Wir..., Nos..., stb) kezdetű nyomtatványok.[2] Sokszor nem segít az évszám sem, mert sokukon – a többedik kiadás esetén is – azonos az időpont és megesik, hogy éppen datálatlan a legérdekesebb nyomtatvány. Ilyekor szükséges a bőbeszédűbb leírás.

A közlés eklektikusságát mutatja, hogy a szigorúan vett katonai rendeletek témaköréből kilépve, bemutatásra kerül jó néhány, „polgári" plakát, röplap is. A forradalmi korszakok, önvédelmi harcok, háborúk időszaka abban is különbözik a békeidőktől, hogy a mégoly polgárinak látszó intézkedések mögött is katonai megfontolások, kényszerintézkedések állnak–állhatnak, legyen szó akár a hadműveletek következtében lerombolt, elszegényedett területek, esetenként a menekült lakosság megsegítése érdekében szervezett jótékonysági bálról, vagy ételjegy, hadiszappan, hadikávé kiosztásáról, akár aktuálisan a katonai közigazgatás körébe tartozó, egyébként teljesen polgári törvény végrehajtási utasításáról.

Lehetnek érdekesek és fontosak a katonai rendelet műfajának alig megfelelő plakátok is. Bizonyos történelmi korszakok falragaszai rendeletszámba mentek mind a fegyveres erők tagjai, mind a polgári lakosság számára.[3]

---

[1] I. közlemény: *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1999/3. 663–714. o. II. közlemény HK 2002/2. 463–530. o.

[2] V. ö. az 1. leírással: 1647. március 1. Wir Ferdinand der Dritte...

[3] Pl.: Warnung. Auf allen Wegen links fahren...sonst Geldstrafe... = Osztrezenie. Na wsazytkich drogach jechac lewa strona... = Peresztoroga. Na vszüh dorogah ihati livpju sztoronuju... / Der Kommandierende General, K. u. k. I. Armeekommando. S.l. s.n. [1916?] HTM Nyt. Megjelenése óta első ízben egyik kiállításomon szerepelt: 1914–1918. A Nagy Háború plakátjai. Katalógus. Bécs – Wien, Collegium Hungaricum, 1994. 49 o. Falragasz, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár Nyomtatványtárának tulajdona. E leírásban nem szerepel.

Az első világháború időszaka alatt az 1912-es rendkívüli törvény[4] kitételeinek megfelelően egyetlen nyomdatermék– folyóirat, röplap, brosúra, plakát – sem jelenhetett meg a Hadifelügyeleti Bizottság (HFB), illetve a HFB keretében szervezett Sajtóalbizottság (SAB) hozzájárulása nélkül.[5] Előadásokat és összejöveteleket sem lehetett tartani, csak abban az esetben, ha a jótékony szó, illetve annak bármely szinonimája szerepelt vagy a kérvényen megjelölt célban, vagy a falragasz feliratában.[6] Különösen szigorúan vettek olyan nyomdatermékeket, amelyek az ellenség informálására is alkalmasak lehettek, mint egy esetleg valósághű lőszeresláda-, vonatszerelvény-ábrázolás, állomásfotó, vagy menetrendi táblázat.[7] A fent idézett példák azonban csak azt hivatottak megjeleníteni, milyen sokrétű a nyomtatványok, s ezen belül is a katonai nyomtatványok köre.

A bibliográfia eredeti céljától nem szándékozom ennél jobban eltérni. Munkám továbbra is a legkevésbé feltárt területre terjed ki: a különböző gyűjteményekben – leginkább kéziratos környezetben, levéltárakban – őrzött és kellőképpen fel nem dolgozott nyomtatott dokumentumokra, időben a könyvnyomtatás kezdetétől az 1950-es évekig tartó időszakra, különös tekintettel a jelenkorban újra felfedezett XVII., és a rendeletekben oly gazdag XVIII. századra. (Még zárójelben is bátortalanul írom le: jó volna megtalálni azt az állítólag nyomtatott királyi körlevelet, amely 1526-ban fegyverbe hívta az inszurrekcionális hadakat.)

A lehetőségek korlátlanok, az eredmény sok esetben nem tükrözi a munka nehézségét, időt rabló voltát, fontosságát viszont, reményeim szerint, igen. Egyetlen, e közlésig fel nem tárt, vagy hibásan értékelt pátens megismertetése is megéri a fáradságot.[8]

Mind az első, mind a második közlésben érintettem a magyarországi levéltárak helyzetét. Közismert történelmi események tizedelték a nemesi vármegyék iratait, pusztítot-

---

[4] Az 1912:LXIII. tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. Magyar Törvénytár = Corpus Juris Hungarici. (a továbbiakban: CJH) Budapest, 1913.

[5] A Hadifelügyeleti Bizottság (HFB) 1914. július 14-én alakult meg az egyes minisztériumok képviselőiből Honvédelmi Minisztérium székhellyel a kivételes intézkedések gyors végrehajtásának egységes irányítására. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), Miniszterelnökségi iratok (a továbbiakban: ME), II. 338/1914., valamint: A Hadi Felügyelő Bizottság megalakult. Tájékoztató. Szigorúan bizalmas. OL ME 1393. f. 25. b. Osztrák megfelelője: Mitteilungen des Kriegsüberwachtungamt. 1. Das KÜA hat mit 27. Juli die Amtstätigkeit begonnen. 67/1914. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) HFB 4456/II. 941.

A HFB Sajtóalbizottsága 1914. július 28-án alakult. SAB jegyzőkönyv: „A tárgyalás anyaga: ... a Bizottság megalakul. A megalakuló ülésről jegyzőkönyv nem vétetett fel." HL Hadi Felügyelő Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 4476. doboz. Valamint: HFB és SAB jogállása és szolgálati függősége. OL ME 629. res. IV/1918. Évek óta tervezem a mindeddig nem kutatott HFB SAB irataink, illetve az ott szereplő nyomtatványoknak a publikálását, reményeim szerint erre is hamarosan sor kerül.

[6] Bakfisnap... a Margitszigeten az ellenség által elpusztított kárpáti falvak javára... Rendezi 1000 bakfis... Bakfisbál katonazenével... / Rajzolta Bardócz Árpád. – Budapest, 1916. Lengyel Lipót. HTM Nyt., és A Magyar Királyi Operaház... Dohnányi hangverseny... a Budapesti Katona Otthon javára. Budapest, 1916. Athenaeum. HTM. Nyt. A két plakát megjelenése óta első ízben a bécsi Collegium Hungaricumban rendezett plakátkiállításon szerepelt, 1994. 1914–1918. Katalógus, 51. o. A leírásba egyiket sem vettem fel.

[7] 1914–1918. A Nagy Háború plakátjai. Katalógus. Bécs – Wien, Collegium Hungaricum, 1994. Brázay sósborszesz. L. a 29. sz. leírást. Továbbá „Egyes konkrét esetekből kifolyólag van szerencsém felhívni a tisztelt szerkesztő úr figyelmét arra, hogy a külföldi és belföld vonatkozású árúfuvarozási ügyeknek közlése a monarchia katonai helyzetére hátrányos lehet, sőt a hadviselés érdekeit is veszélyeztetheti..." Dátum és aláírás nélküli gépelt pld. HFB eln. 7180–389. HL HFB 4456/536.

[8] Különösen akkor, ha ösztöndíjat odaítélő bizottságok támogatása révén forrásközléssel is párosulhat, mint pl.: *Rákóczy Rozália:* I. Lipót fejadórendelete. HK 1989/1. 78–92. o., valamint *Rákóczy Rozália:* Regulamentum Militare 1699. HK 1997/2. 326–354. o.

ták el a hiteleshelyek anyagát, az országbárók, a főrendek okleveleit. A mára töredékesen fennmaradt Csongrád Megyei Levéltár ékes példája a háborúk barbárságának.

A levéltárak rendezésének alapelveire vonatkozó többszöri utasítást követően 1962-ben jelent meg – kézirat gyanánt – az a segédlet, ami országosan egységes fondjegyzékként segítette a levéltárakat. Ezt még kétszer módosították, de ez a lényegen nem változtatott.[9]

Ezeknek az elveknek a jegyében dolgoztak a levéltárak, ám nem minden nehézség nélkül. A rendezés, válogatás és szerkesztés általános alapelvei mellett figyelembe kellett venni a megyei közigazgatási határokat. 1715-től kezdődően – amikor a megyei közigazgatás helyreálltával a levéltárak megmaradt, fellelhető anyagát is rendezték a (többnyire levéltárosi funkciót is ellátó) jegyzők, majd a nemesi közgyűlés az alispán hatáskörébe utalta – 1950-ig több megyehatár-változtatás történt.[10] A trianoni békeszerződést követően a csonkult vármegyéket összevonták „közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék" megjelöléssel.[11] Ahol az egykori megyeszékhely Magyarországon maradt, nem nyúltak az anyaghoz. Ott, ahol az utódállamok területére került a város, nem volt a magyar államnak rendelkezési joga.[12]

Érvényes ez a magánlevéltárakra is. A két háború között a magángyűjtemények általában látogathatók voltak – de alig akadt kutató, aki nem csak családtörténeti szempontból vizsgálta a főúri archivumokat –, ez a lehetőség azonban 1945 után végképp elveszett, még ott is, ahol az anyag nem esett a háborús pusztítás, hadieseményekvagy a teljes kifosztás, felprédálás áldozatául. Nagyon sok értékes írott és nyomtatott anyagot őrző vár, kastély, udvarház vált rommá, családi, megyei levéltárak, gyűjtemények tűntek el nyomtalanul.[13]

A már említett Csongrád 1075 óta királyi, a tatárjárás után nemesi vármegye volt, Csongrád városa 1498 óta szabad királyi város. A középkori megye 1542 után fokozatosan elveszítette jelentőségét, közigazgatása felbomlott. A csonka megye és a hódoltsági terület egy része 1635-ben Pesthez, 1647-ben Heveshez, 1649-ben viszont Borsod megyéhez tartozott. Csak Szeged 1686-os visszavétele, majd az 1697-es zentai győzelem után teremtődtek meg – legalábbis részben – a vármegye ismételt megszervezésének feltételei.

---

[9] Országosan egységes fondjegyzék. A magyar állami levéltárak fondjegyzékei. 1. rész. Bevezetés. Szerkesztési alapelvek. Kiad.: A Művelődési Minisztérium Levéltári osztálya. Budapest, 1962. Kézirat.; Munkautasítás a Fondjegyzékszerkesztési alapelvek kiegészítése, illetőleg módosítása tárgyában. 37582/1978. illetőleg 60536/1986. Kult. Min. sz. utasítás.

[10] Megyei területhatár-korrekciók voltak 1876–1884. között. A rendezésről az 1876:XXXII. tc. és az 1886:XXI.tc. intézkedett, ennek során szüntek meg a székely székek, az önálló jász–kun kapitányságok, a hajdúkerületek és alakult ki a 63 vármegye.

[11] A békeszerződés után 33 vármegye maradt, ebből mindössze 10 volt sértetlen. Az 1923:XXXV.tc. a csonka vármegyéket közigazgatásilag ideiglenesen egyesítette, ezt követően 25 megye alakult.

[12] Itt most nem kívánok foglalkozni a „nemzeti kultúrkincs" fogalmába tartozó anyagok átadásával kapcsolatos nemzetközi szerződésekkel. V. ö. Az Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár kutatási joga, a delegációk munkája. Erről l. Übereinkommen zwischen der Königlichen Ungarischen Regierung und der Österreichischen Bundesregierung betreffend des ehemals k. u. k. Heeresmseum. Baden bei Wien, 27 Mai 1926. Másolati pld. a szerző birtokában. és *Rákóczy Rozália:* Volt-e a Hadi Lapnak tüzérségi melléklapja? HK 1989/2. 125–230. o.

[13] Lerombolt kastélyok, elpusztult gyűjtemények: pl. Végles/Vigľeš, Zólyom/Zvolen, Kékkő/Modry Kameň, Frics/Fričovec stb. Szlovákiában, Bonchida/Bonţida, Szárhegy/Lazarea stb. Romániában, Alcsút és még néhány kastély Magyarországon.

A megyerendszer, a megyei közigazgatás helyreállításáról az 1715:XCII. tc.[14] rendelkezett. Az „új" Csongrád megye 1725-re állt készen a munkára, első közgyűlését az év október 6-án tartotta Szegvárott, a Károlyi- (azelőtt Dóczy-) kastélyban.[15]

Csongrád 1786 és 1790 között – ideiglenesen – egyesült Csanád vármegyével. Az 1870:XLII. tc. értelmében ismét önálló lett. 1883-ban Szentesen épült vármegyeház. Az unalmas századvég és a két háború utáni ideiglenes berendezkedést követően (miközben volt Arad-Csanád-Torontál, Csanád-Békés-Csongrád megye is) 1950-ben állapították meg az új Csongrád megye közigazgatási határait Hódmezővásárhely székhellyel.

A török betörések elől menekített levéltár akkor, amikor még senki sem gondolta komolyan, hogy az ellenség Felső-Magyarországra is eljut, több állomás után Fülekre érkezett. Ott viszont a vár 1682. évi ostrománál megsemmisült.

A levéltárat a hazatelepülés után megyén belül is költöztették, többnyire a kurrens anyagot. Ahogy a megyegyűlés vándorolt, úgy utaztatták az iratokat is. 1858-ban Szegeden volt a levéltár, 1861 után ismét Szegvárott, 1884-ben Szentesre került, a mai épületbe.

Az 1947:21. tc. a megyei gyűjteményeket közlevéltárrá minősítette, az 1950:29. tvr. alapján pedig állami levéltárrá.

A 2045/1967. sz. rendelet alapján a területi állami levéltárból megyei tanácsi lett. Csongrád megye levéltára akkor, mint lezárt levéltári anyag, Szentesen maradt. A költöztetések ellenére a XVIII. századtól 1850-ig terjedő időszak anyaga alig sérült.[16]

A szegedi levéltárban mind az anyagyűjteményi, mind a kihelyezett anyag fondjegyzéke átnézhető. Ennek alapján nem remélhető, hogy Szentesen ismeretlen nyomtatvány előkerülhetne, ha csak helyi rendelet nem. Az országos körözvényeket ugyanis bemásolták a jegyzőkönyvekbe, a jegyzőkönyveket pedig bekötötték. Az, hogy nyomtatványt is másolhattak, csak feltételezés, ezt a tényt nem tüntették fel.

Az állomány – az országos gyakorlathoz hasonlóan – A. feudális kori, B. kapitalista kori irategyüttesre tagolódik. A feudális kori iratmennyiség némely területen kevés. A IV. A. jelzet alatt Csanád vármegye Nemesi Közgyűlésének iratain belül az úrbéri ügyek, peren kívüli eljárások és folyamodványok 1658 és 1790 között alig egy iratfolyómétert, a jegyzőkönyvek, útlevelek, a Selyemtermelő Küldöttség, a Tűzveszélyre és a Lakóházak Sűrűségére Ügyelő Küldöttség iratai (1830–1844) 0,03 fm-t tesznek ki, a Csongrád-Békés-Csanád Egyesített Vármegyék Csanád vármegyére vonatkozó iratai (a/ jegyzőkönyvek, b/ iratok) 1786 és 1790 közöttről 0,87 fm-t. Szinte a végtelenségig lehetne folytatni, hogy éppen a bibliográfia számára eredménnyel kecsegtető anyagcsoport mily kevés: IV. A. 6. Csanád vármegye Nemesi Felkelő Serege Deputációjának iratai 1800–1809. 0,12 fm. A IV. A. 9/d. katonabiztosi iratok 1779–1836. 0,78 folyómétere már „tetemes" mennyiség, sajnos azonban, hogy „üres", azaz nem tartalmaz a bibliográfia számára felhasználható nyomtatványt, mint ahogy a XV. 3., Csongor Győző 0,06 iratfolyóméternyi plakát- és röplapanyaga (1907–1953) sem.[17] Annak ellenére, hogy

[14] CJH 1715:92. tc.

[15] Szegvárt az 1723:73. tc. tette megyeszékhellyé. CJH

[16] Csongrád megye levéltára 1723–1950. Szentes, 1986. 261 p. (A Csongrád Megyei Levéltár kiadványai. Segédletek II.)

[17] Ha minden katonai pátens olyan teljességben maradt volna ránk, mint a Postarendtartási szabályzat (1672. március 8., 1695. április 16., 1748. október 14., 1772. február 8., újra kiadva/republiziert 1788. november 28.), kevesebb időrendi hézag volna a bibliográfiában. S.l. s.n. 4 fol.= 7 o. – 34x20cm. CSmL IV. A. 2. 7.doboz 45.685. A postai ügyek határesetet jelentettek a katonai és polgári rendeletek között. A posták költségeit kezdetben a hadi-

Magyarország valamennyi megyei levéltára – de még az ausztriai állami és tartományi gyűjtemények egy része is – hasonló elvek alapján rendezte állományát, nem mulasztható el az alapos vizsgálat. Kigyűjtötték-e a nem kéziratos részt? Érintetlenül hagyták-e az alispáni, főispáni együtteseket? Mit tartalmaznak, és főként hogyan a családi állagok, a perszonáliák? Ezért szükséges a fondokat átnézni, a nyomtatott anyagot kijegyzetelni, kézbevétel alapján megállapítani, hogy felvehető-e a megtalált példány a bibliográfiába. A későbbiek folyamán pedig a már megjelenteket össze kell hasonlítani, az utánközléseket, nyomdai variánsokat el kell különíteni. Tekintettel viharos történelmünkre – a „habent sua fata libelli" a levéltárakra is érvényes – minden darab egyedi példány, méltó az utókor és a kutatók gondoskodására.

Az anyaggyűjtéshez köszönettel vettem a támogatást a Magyar Ösztöndíj Bizottságtól a bécsi Collegium Hungaricumtól, a T. 02222 kutatási program keretében az OTKA Irodától, a Pro Renovanda Cultura Hungariae, ezen belül az Osztrák–magyar közös múlt Szakalapítványtól, majd jogutódjától, a Dunatáji népek kutatása Szakalapítványtól, a romániai Ministerul Invaţamintului Ösztöndíj Bizottságától (Bukarest) és az Osztrák–Magyar Akció Alapítványtól (Stiftung Action Österreich-Ungarn, Budapest–Wien). Ezúton köszönöm a segítséget mindazoknak a gyűjteményeknek, ahol dolgozhattam.

Ebben a válogatásban az alábbi gyűjteményekből szerepelnek nyomtatványok (székhely), (rövidítés):

Bács-Kiskun Megyei Levéltár (Kecskemét) (BkkmL)
Balatoni Múzeum (Keszthely) (BM Keszthely)
Baranya Megyei Levéltár (Pécs) (BmL Pécs)
Csongrád Megyei Levéltár, (Szeged) (CSmL)
Katona József Múzeum (Kecskemét) (KJM)
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Budapest) intézetei:
Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár
Hadtörténeti Könyvtár és Térképtár
Hadtörténeti Könyvtár (Hadtört)
Kisnyomtatvány- és Plakáttár (HIM Nyt)[18]
Hadtörténelmi Levéltár és Irattár,
Hadtörténelmi Levéltár (HL)
Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gűjtemény (Budapest) (MPGy)
Österreichische Nationalbibliothek Plakate-, Flugblätter- und Ex-Libris- Sammlung (Wien) (ÖNB Pl.u.Fl.)
Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien) (KA)

kincstár fizette. V. ö.: *Kamody Miklós:* A posta működése I. Rákóczi György fejedelem idejében. Sárospatak, 1994. MNMRM Baráti Köre. 55–66. o. (Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi Tanulmányok)

[18] A bibliográfia első részében (HK 1999/3.) ugyanezen intézményegyüttesen belül a könyvtárat még előző nevén (MH Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtudományi Könyvtár) tüntettem fel, ennek értelemszerű rövidítése (Hadtud) volt. A második részben már az akkor – és jelenleg – érvényes elnevezés rövidítése (Hadtört) szerepel. Ugyanitt az előző közlés szerint még egy gyűjteményi csoport volt a Múzeum Könyv-, Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjteménye. Jelenleg a könyvtár mellett önálló az aprónyomtatványok és plakátok tára.

A leírás rendszere változatlan:

1. A kibocsátás megállapítható, vagy (megalapozottan) feltételezett ideje.

2. A kibocsátó személy, vagy testület neve a katalógus nyelvén, a kiadványon nem szereplő, de kötelezően kiegészített formában is.

3. A rendelet szövegének értelemszerű kihagyásokkal megfogalmazott leírása (első és utolsó mondat), a kiadvány nyelvén, az eredeti helyesírás szerint. Nem jelöltem a magyar főnevek német helyesírás szerinti nagy kezdőbetűit.

4. A kibocsátás helye, a megjelenés ideje a nyomtatványon szereplő forma szerint.

5. A kiadás helye a ma használt szabályos, és a kiadványon szereplő formában, akkor is, ha teljes mondatba foglalta a nyomdász. Ha semmiképpen nem nyomozható ki a megjelenés helye, a kiadó vagy nyomda, a S.l. (sine loco, hely nélkül) és a s.n. (sine nomine, név és nyomda nélkül) kötelező könyvtári betűjeleket használtam. A megjelenés idejét ismételten csak akkor írtam le, ha nem egyezik az első adatként feltüntetett dátummal (pl. utánnyomás). A kiegészítéseket a könyvtári gyakorlatban használatos szögletes zárójelbe [ ] tettem.

A megjelenés helyének mai névalakját, az országváltozásokat a leírásokat követő megjegyzésben közöltem.

6. Terjedelemadatok. Lapszám fol., oldalszám, ha egynél több, p. megjelöléssel, feltüntetve a lapszámot is. Pl. 4 fol. = 7 p. Méret cm-ben: függőleges × vízszintes. Ha kétoldalas, vagy kéthasábos, azt külön feltüntettem.

7. Annotáció.

8. A példány leírása, további példányok, variánsok.

9. Lelőhely, leltári szám, jelzet.

10. Megjegyzés.

1.
1647. március 1.

Ferdinánd [Habsburg (1608–1657), harmadik, német-római császár (1637-től), első, magyar király (1627-től)]

Wir Ferdinand der Dritte von Gottes Gnaden Erwöhlter Römischer Kayser zu allen Zeiten Mehrer dess Reichs in Germanien, zu Hungarn... König...Entbieten N. allen und Jeden Unsern getrewen Inwohnern und Underthanen... wie auch allen Generals Personen... sowohl der gantzen Soldatesca zu Roß und Fueß, so sich alldar in dem Winter Quartier befinden, Unser Kays. vnd. Königl. Gnad vnd alles Gutes.

Wir noch im Jahr Sechzehenhundert Viertzig... vor eine Verpflegung-Ordinantz in denen Winter Quartieren gnädigst resolviret und publiciren lassen, nun lassen Wir... hiemit widerumb vmbdrucken...

Vors Erste... vors Andere...

Dritten: Obrister zu Roß.

Auff ein Compagnia Curassier.

Auff ein Compagnia Archibusier, Croaten oder Tragoner.

Was einem Obristen zu Fuß auff sein Staab Monatlich gebühret.

Auff ein Compagnia zu Fuß Monatlichen.

Viertens:Vor den Obristen Staab zu Roß.

Auff eine Compagnia Curassier, Auff eine Compagnia Archibusierer, Croaten oder Tragoner.

Auff den Obr.: Staab zu Fuß. Auff eine Compagnia zu Fuß.

Fünfftens – Dreyzehentens – Schließlich.

Gebe auff Unserm Königl. Schloß zu Preßburg, den Ersten Monats Tag Martij im Sechzehenhundert Sieben und Viertzigsten...

Ad Mandatum Sac.Caes. Majestatis proprium.

S.l. s.n. 6 fol. A1-A[6] ív = 12 p. – 32,5 × 21 cm.

Ferdinánd császár és király pátense a téli beszállásolási költségekről az 1640. évi regensburgi birodalmi gyűlésen kiadott rendelet alapján.

Aláírás, hitelesítés és pecsét nélküli példány.

ÖNB Pl.u.Fl..
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: Patente und Verordungen 1640-1699P.1.3.1647/1a-1f.

Patent des Kaisers und Königs Ferdinand des Dritten für das Jahr 1642 über den Winterkostenaufwand laut der im Jahre 1640 in Regensburg festgesetzten Portionen.

Az 1640. évi rendelet ismételt kiadása. V. ö. 1642. április 9. Militaria Hungarica, II. közlés, HK 2002/2. 473. o. 1. tétel.

Preßburg, Pozsony – ma (heute) Bratislava, Szlovákia

2.
1757. (június 22.)

Mária Terézia [Habsburg (1717–1780) magyar király (1740–1780)]

Innhalt des von der Kaiserin Königin Majestät an den Feldmarschall von Daun, de dato Wien den 22. Junii 1757. erlassenen Cabinet-Schreibens, Die Einrichtung eines neuen Militair-Ordens betreffend.

Wien und [Praha] Prag, 1757. zu finden in den Trattnerischen Buchhandlungen.
4 fol. = 8 p. – 23 × 18,5 cm.

Mária Terézia levele Daun tábornokhoz egy alapítandó katonai kitüntetés tárgyában.

Ugyanitt még egy, teljesen megegyező német pld.

Első lapján ornamentális díszítés a német császári, a magyar és cseh királyi koronával, valamint a három országalmával és jogarral. Záródísze barokk keretben hegyormon álló vár, ciprussal.
Továbbá: ugyanaz francia nyelven.
L. külön felvételen 1757. junius 22. Précis de la lettre... a 3. sz. leírás – siehe Nr.3.

KA
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: MI Karton 13. No 306/1.

A levél első teljes közlése és magyar fordítása: *Rákóczy Rozália:* A katonai Mária Terézia Rend nyomtatott forrásai. HK 1995/3. 3–44. o., a levél 16–21. o., továbbá uo. az 53. jegyzet, 16. o.

3.
1757. junius 22.

Mária Terézia [Habsburg (1717–1780) magyar király (1740–1780)]

Précis de la lettre emanée du cabinet de S. M. I. & R. au Feld-Marêchal Comte de Daun en datte du 22. Iuin 1757.
[Wien] Vienne, (Chez Jean Thomas Trattner, Imprimeur et libraire de la cour.)
4 fol = 7 p. – 25,5 × 20/21 cm.

Mária Terézia Daunhoz írott levele.

KA
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: MI Karton 13. No. 306/2.

Felvágatlan pld.
Címlapján ugyanaz a díszítés, mint a német pld. első oldalán. Záródísze alabárdos–harsonás arabeszk.
L. még a 2. sz. leírást – Siehe Nr.2.

Ein Brief von Königin Maria Theresia an Feldmarschall Daun über den Militärischen Maria-Theresien Orden.

4.
1790. február 14.

[Hadik András]

Seiner Majestät haben mir Hof-Kriegsrath-Präsidenten aufgetragen, der gesammten in der wirklichen Dienstleistung stehende Armee, vom höchsten Generalen bis zum Gemeinen Mann, in allerhöchst Dero Namen bekannt zu machen:
Weil Seine Majestät sich dem Ende Ihres Lebens näherten... ohne Ausnahm Allerhöchst Deroselben bewiesene Treue, Tapferkeit und Unverdrossenheit Ihre wolle Zufriedenheit zu erkennen gäben... / Andreas Graf von Hadik, Hofkriegsrathpräsident. Wien den 14 ten Februar 1790.
[Wien] Sl. sn. 1 fol. – 32 × 24 cm.

Hadik pátense a császár nevében: „Mivel őfelsége élete végéhez közeledik..." hadserege minden tagjának bátorságáért, hűségéért és állhatatosságáért legfelsőbb megelégedettségét nyilvánítja.

ÖNB Pl.u.Fl.
L.sz. Inv.
Jelzet – Sign.: Patente und Verordnungen 14.2.1790/1.

II. József 1790. február 20-án halt meg. – Kaiser Josef II. ist am 20 Febr 1790 gestorben.

5.
1806.

[Udvari Haditanács, Bécs – Hofkriegsrat, Wien]

Voschrift über die Diäten und sonstige Reisekosten. –
Wien, s.n. 6 p. – 35 cm.

Előírás a napidíj és más egyéb utiellátmány tárgyában.

Hadtört.
L.sz. – Inv. és Jelzet – Sign. Sz 6440.

6.
(1807. október 31.)

[Udvari Haditanács, Bécs – Hofkriegsrat, Wien]

Vorschrift über die Diäten und sonstige Reisekosten. § 1. – § 26.
Nr. I. Ausmaß der Diäten für die in Dienst reisenden Militär-Personen. – Nr. II. Ausmaß der Diäten für die im Dienst reisenden Beamten. – Nr.III. Ausmaß der Diäten für nachbenannte im Dienst reisende Beamten der k. k. Militär-Grenzen.
Wien, s.n. 6 p. 3 t. – 35 cm.

Borítón: Diäten-Vorschrift

Előírás a napidíjak és a külön utiellátmány tárgyában a katonák, valamint a birodalomban és a határőrvidéken szolgálati úton lévő hivatalnokok részére.

Hadtört.
L.sz. – Inv., Jelzet – Sign.: Sz 6440.
Korabeli papírkötésben.

Korábbi tulajdonos – Poss.: M. kir. Hadtörténelmi Levéltár 19. csoport. Azelőtt: Budapesti Helyőrségi Könyvtár – Ung. Kriegsarchiv Budapest. früher: Budapester Garnisonsbibliothek.

7.
1808. augusztus 4.

Ferenc, [Habsburg-Lotharingiai (1764–1835), második, német-római császár (1792–1806), első osztrák császár (1804-től), első, magyar király (1792-től)]

Mi első Ferencz Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar, Cseh-országnak, Galliczia, és Lodomériának királlya etc. etc. = Wir Franz der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König zu Hungarn...
Az új időnek tapasztalásából ki tetszik, hogy a mai hadakozásnak módja mellett a reservák és más egyéb védelmező rendelések a fel tett célnak nem felelnek, hogy ha ollyanok éppen a hadnak kilobbanásával meg tévődnek.
Mi tehát... minden gyalog regementnek való egy reserva-batalliomnak fel állítását... parantsoltuk... = Die Erfahrung der neuen Zeiten hat bewiesen, daß bey der heutigen Art, rieg zu führen... dem beabsichteten Zwekcke nicht entsprechen...
Wir haben daher beschlossen... abzweckenden Landwehr angeordnet.
Ki adatott a mi fő és rezidentialis várasunkban Bécsben, augustus holnapnak 4-dik napján 1808-dik esztendőben = Gegeben un unserer Haupt- und Residenz-Stadt Wien... / Ferenc = Franz.
Fő-herceg Károly generalissimus, Fő-herceg Lajos general, és országhatár szélei direktora, Eő felsége saját parancsolattyára Pidoll Károly.

[Wien] s.n. 3 fol. = 4 p. – 38 × 23,5 cm.

Magyar–német nyelven, két hasábos.

Tartalékosok toborzása sorgyalog, illetőleg határőri szolgálatra az örökös tartományokban, Galíciában, valamint a Katonai Határőrvidéken, Szlavóniában és a Bánátban.

KA
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: MI Karton 42. No. 588.

Ugyanitt, ezen a számon még 2 teljesen megegyező magyar–német pld., továbbá
3 (cirill betűs) óromán–német,
1 szlovák–német és
1 szerb–német nyelvű pld.
Különféle terjedelem és méret.

Anwerbung der Reservisten in den Erbländern, in Galicien an der Militär-Gränzen, in Kroatien, Slavonien und in Banat.

8.
1815. március 20.

[Esterházy gyalogezred]

Fürst Eszterházy I[nfanterie] [R]egiment Nro 32. – Haupt-Werb-Commando.
Recepisse.
Daß von der Jurisdiction [Ketskemeth] Pesther Comitat auf die Stellung von 11-ten Jänner 1814. [zwey] Köpfe gestellt und assentiert worden, hiemit bestättigte.
Pest am [20]ten [März] 1815.
S.l. s.n. 3 p. = 2 fol. – 17 × 21 cm.

BKKm.L.
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: Kecskemét város Tanácsa, Inszurrekció. IV. 1504/r.

Müller [?] autográf aláírás.
Alatta kézírással: Vidi Modrovich vice [?] anyaghiányos pld.

A két személy, akit a város felszerelve kiállított az Esterházy gyalogezred számára: Kapus Antal és Vajda Georg.
A példányon az 1815.év utolsó száma kézírással 6-ra javított. A szögletes zárójelben lévő adatok kézzel írottak.

Ugyanebben a palliumban, ugyanezen a jelzeten:
1815. május 22-én kiállított Recepisse Varga János, Tóth Gergely, Sudár János, Balányi Páll, Kovacsik Mih., Hallai János névre.
Körülvágott,– 17 × 20 cm., továbbá:

1815. július 14. dátummal (az 1814. január 11-én állított) Kotsi Antal és Horváth Georg irata. – 20 × 21,5 cm., valamint:

1815. xber [október] 6. Mikus János és Izsák János nevére kiállítva.
Körülvágott – 17 × 22 cm.

Recepisse v. ö. recipio (lat.) 4. jelentése: elfogad, átvesz.

9.
1848. március 20.

[Közgyűlés] Kassa

Szabad kir: Kassa város közönsége által folyó 1848-dik évi Mártzius 20-kán Rimanóczy Ferenc helyettes bíró és polgármester elnöklete alatt tartott nyilvános Közgyűlés Jegyzőkönyve.: 1740.[szám alatt] Rimanóczy Ferencz e város helyettes birája a közgyülést... megnyitván... Ideiglenes Szabályok. 1-ször... 9-szer... Utasitásul adassék a követeknek: hogy azon 12 pontokat, mellyeket Pest város elfogadott, u.m.

a) Sajtószabadság... –

l) unio Erdéllyel... pártolják...

ezen határozatok pedig magyar és német nyelven elegendő példányokban kinyomatni rendeltetnek. / Szojka Sándor m.k. hites Fő-jegyző.–

Kelt Kassán 1848-dik évi Márczius 20-kán

[Kassa] Kassán, Ellinger István kir. szabadalmas Könyvnyomtatónál.

6 p. =3 fol. – 42,5 × 27 cm

A közgyűlés elfogadta a pesti 12 pontot, hűségnyilatkozatot tett, megszavazta a nagyobb tanszabadságot a jogakadémiai hallgatók számára és rendelkezett a nemzetőrség felállításáról. Ez utóbbi közzétételéről ld. a 10. sz. alatt. .

MPGy
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign. 00014.

Generalsitzung, Kaschau. Die Mitglieder der Generalsitzung akzeptierten die sogenannte „Pester zwölf Punkte": Preßfreiheit, Nationalgarde, Nationalbank,... Union mit Siebenbürgen,sie schloßen sich an, weiter bestimmten über die Aufstellung der Nationalgarde in Kaschau. Darüber siehe Nr. 10.

10.
1848.03.20.

[Közcsendi Bizottmány] Kassa = [Ausschuß für allgemeine Ruhe] Kaschau

Hazafiak! = Patrioten! : Kassa város közönsége alólirt napon a hozott s más hirdetményben közzéteendő határozatok végrehajtására... = Das Publikum der Kaschauer Stadt hat am heutigen Tage zur Exekutirung der Beschlüße... / A bizottmány elnöke és többi tagjai = Des Ausschuß-Präses und dessen mehrere Mitglieder: Franz Rimanóczy, Ferenc ; Semsey Albert stb. –

Kassán 1848ik évi Marcziushó 20kán. = Kaschau den...-

[Kassa] s.n. 1 fol. – 52 × 42 cm.

A polgárőrséggel (avagy nemzetőrséggel) kapcsolatos általános intézkedések a tanácsülés jegyzőkönyve alapján: a belépés módja, a megkülönböztető jelzések stb. Mindkét nyelven még 11 aláírás: Szirmay Antal, Kelcz István, Farkassányi Sámuel, Bayer János, Koncz József, Mihályi Károly, Várjon Gábor, Török Sámuel, Csorba Sámuel, Haydu Daniel, Dessewffy Ferenc.

A vonatkozó jkv. a 9. sz. alatt.

MPGy
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign. 00015.

Középütt vízszintesen három soros, egyszerű léniával elválasztott, felül magyar, alul német szöveggel nyomtatott falragasz.

Beschlüsse über die National(Bürger)garde: über das Eintritt, die Abzeichen usw.

Das Protokoll siehe Nr. 9.

11.
1848.03.21.

Remellay Gusztáv – Dercsényi János

Miként működött hazánkfiai egyike a legújabb bécsi események alatt? [Valamint] Nyilatkozat. Amint tudva van, a bécsi polgárság előbbkelői egy,... sajtó szabadságot, alkotmányt, s egyébb korszerü intézményeket sürgető petitiot köröztettek. / Remellay Gusztáv bécsi ideiglenes nemzeti őr ; B. Dercsényi János cs. k. udvari tanátsos, és előadó a bécsi közönséges udvari kintstárnál.
Bétsben, Martius 21-én 1848.
S.l. s.n. 2 fol. = 3 p. – 25,5 × 20 cm

A szerző, Remellay Gusztáv (1819-1866)– beépítette munkájába báró Dercsényi János (1802-1863) Nyilatkozat c. írását sajtószabadságról, alkotmányról,...a polgárok követeléseiről.

A Nyilatkozat megjelenési ideje 1848. március 11.

MPGy
L.sz. – Inv.
Jelzet. – Sign.: 00019.

További példány: ÖNB
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: ÖNB Pl.u. Fl. 1848/14/1.

Wie war einer von unseren Patrioten während der neuesten Wiener Ereignisse tätig? Remellays Flugblatt von Baron Dercsényi.

12.
1848. április 2.

[Közcsendi Bizottmány, Pest = Ausschuß für allgemiene Ruhe, Pesth]

Hazafiak! Előbbi nyilatkozványunkban arra szólítottunk fel mindenkit, hogy a veszélyben forgó szabadság és függetlenség védelmére készen álljon... / A pestvárosi rendreügyelő bizottmány = Patrioten! In unserer früheren Proklamation fordert wir Jedermann auf, zum Schutze der gefährdeten Freiheit und Unabhängigkeit bereit zu stellen... / Durch den mit Aufrechthaltung der Ruhe betrauten permanenten ständischen Auschuß. – Pest, am 2. April 1848.
[Pest] Nyomatott Landerer és Heckenastnál, 1 fol. = 2 p. – 43 × 27 cm.

István nádor erélyes közbenjárására az uralkodó elismerte a független magyar kormányt. Kancellária, helytartótanács, kamara nincs többé. A következő teendő a nemzetőrség felállítása és felfegyverzése. Hamarosan képviselőválasztást tartanak.

MPGY
L.sz. –Inv.
Jelzet – Sign.: 00026.

Durch die energische Vermittlung des Palatins (Ertzherzog Stefan, Statthalter des Königs) wurde die unabhängige ungarische Regierung von dem König Ferdinand errungen. Die Hofkanzlei, Statthalterrat und Hofkammer sind nicht mehr. Die Errichtung und Bewaffnung der Nationalgarde seien erste Sorge des Landes. In Kurzem werden die Wahl der Volksverträter auffordern.

Dátum csak a német, nyomda csak a magyar nyelvű részen van.

13.
1848. április 8.

[Lukács Sándor]

Fenséges Úr!
Ez országgyűlésen alkotott törvények szív-ere: „egyenlőség és testvériség" – ez által a magyar nép szabad lett, – s szabadságában boldog lesz... Megváltója vagy a hazának!... Győrött April 8-án 1848. / A győri nép nevében.
S.l. s.n. 1 fol. – 20 × 29 cm.

Az üdvözlés István nádornak szól.

MPGY
L.s. – Inv. 11487/1900.
Jelzet – Sign. (régi) 1848/1/19., (új) 00029.

In Namen des Győrer Volks wurde der Palatin, Erzherzog Stefan begrüßt.

Levélforma. Csonka pld. Alsó harmada, címzés, aláírás hiányzik.
Szerzője Lukács (korábban Lukáts) Sándor győri ügyvéd, későbbi kormánybiztos.

14.
1848. április 8.

[Lukács Sándor]

Szeretett Polgártárs, Minister Elnök úr!
A békes úton kivívott magyar szabadság érzetével, a győri nép Tégedet, s Általad az egész magyar felelős Ministerium lelkes tagjait, a szabad haza nevében örömmel üdvözöl... a magyar nemzet szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért a sírig Veletek leszünk. Győrött April 8-án 1848. / A győri nép nevében.
S.l. s.n. 1 fol. – 37,5 × 23 cm.

A győriek bizalommal viseltetnek a miniszterelnök iránt és a miniszterekkel együtt részt vesznek a további munkában is.

MPGY
L.sz. – Inv. 11487/1900.
Jelzet – Sign. (régi) 1848/1/17., (új) 00028.

Die Bürger in Győr haben Zutrauen zum Ministerpräsidenten (Batthyány, Lajos) und sie nehmen mit den Ministeren zusammen bei der weiteren Arbeit teil.

Levélforma. Sérült pld. A Batthyány Lajosnak szóló levél címzése hiányzik.
Szerzője Lukács (korábban Lukáts) Sándor győri ügyvéd, későbbi kormánybiztos.

15.
1848. április 8.

[Lukács Sándor]

Szeretett Polgártárs Nagy Hazafi!
Az absolutismus, a törvénysértés vakmerőségével és megvesztegetésekkel a nemzetet halálosan mérgezé.
Mindenható szavaddal... a népet irtóztató álmából... fölráztad!
Megunta Európa a rabszolgaság jármát.

A zsarnokság ellen néhány hetek óta élet halálra harczot vívott... Üdvözlégy e szabad magyar hazának új alkotója. Győrött April 8-án 1848. / A győri nép nevében. –
S.l. s.n. 1 fol. – 25 × 29 cm.

A szerző a győri nép nevében Kossuth Lajost köszöntötte.

MPGY.
L.sz. – Inv.: 11487/1900.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/18., (új) 00030.

„Geliebter Mitbürger, Großer Patriot!" Von dem Györer Volk wurde Kossuth Lajos begrüßt.

Levélforma. Címzés és aláírás nélküli csonka pld. Alsó harmada hiányzik. Szöveg ép.
Szerzője Lukács Sándor (azelőtt Lukáts, 1822-1854) győri ügyvéd, a szabadságharc kormánybiztosa.

16.
1848.április 9.

[Közcsendi Bizottmány Kassa = Ausschuß für allgemeine Ruhe, Kaschau]

Hazafiak!
A helybeli nemzeti Őrség felfegyvereztethetése tekintetéből, mind az ország ideiglenes ministeri bizottmánya, mind pedig a helybeli katonai parancsnokság megkerestettek a szükséges fegyverek megrendelése s illetőleg előlegezése miatt... Költ Kassán 1848dik évi Aprilis hó 9én tartatott ülésből / A csend és rend fenntartására ügyelő Választmány nevében Rimanóczy Ferenc, Várjon Gábor. = Patrioten! Hinsichtlich der Bewaffnung der hiesigen Nationalgarde wurde sowohl das einstweilige Landes-Ministerial-Comitè als auch das hierortige Divisions-Commando ersucht: die nöthigen Waffen bestellen und bezüglichvorstecken zu wollen... Aus der zu Kaschau am 9-ten April 1848 abgehaltenen Sitzung / Im Namen des über die Aufrechthaltung der Ruhe und Ordnung wachenden Ausschußes Franz Rimanóczy, Gabriel Várjon. –
[Kassa] Nyomatott Werfer Károlynál. 1 fol. – 50 × 40 cm.

Mivel a városban sem az elöljáróságnak, sem a katonai parancsnokságnak nincs fegyvere, kérik a polgárokat, hogy felesleges fegyvereiket a nemzetőrség használatára adják át.

MPGY
L.sz. – Inv.: 11487/1900.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/20., (új) 00031.

Weder der provisorischen Ministerial-Landes-Comitè noch die Armeekommando haben keine überflüßigen Waffen, bittet der städtische Ausschuß die Bürger um alle diejenigen, die Waffen besitzen, solche der hiesigen Nationalgarde zum einstweiligen Gebrauche zu überlassen mögen.

17.
1848. április 9.

[Közcsendi Bizottmány, Kassa = Ausschuß für allgemeine Ruhe, Kaschau]

Hazafiak!
A status kötelezvényei értékének rendkívüli csökkenése a pengő pénz forgását pótló banknoták értékben maradása iránti hitelét is megcsökkentették... = Patrioten! Das außerordentliche Fallen des Curses der Staats-Obligationen hat auch das Vertrauen... + Elnök úr! A magyar királyi kincstár elnöke folyó hó 4-ről kelt levelében nekünk azt jelentvén... / A ministeri országos bizottmány Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc. = Herr Präses! Der Präsident der k. ungarischen

Hofkammer hat in seinem von 4. l. M. erlassenen Schreiben angezeigt... Pest, den 5. April 1848. / das zeitweilige Ministeriel-Landes-Comitè Gabriel Klauzál, Bartholomeus Szemere, Fran Pulszky. – [Kassa][Werfer Károly ny] 1 fol. – 50 × 40 cm.

Értesítés arról, hogy a lakosok legyenek nyugodtak, minden papírbankót beváltanak ezüstpénzre a sóhivatalokban és a harmincadvámoknál is.

MPGY
L.sz. – Inv.: 11487/1900.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/21., (új) 00032.

Der Aufruf bittet alle Mitbürger um ihre Ruhe zu bewahren, die Einwechslung der Banknoten mit Silbergeld wird bei den königlichen Salz- und Dreißigst-Ämten angeordnet.

18.
1848. április 9.

[Közcsendi Bizottmány, Pest = Ausschuß für allgemeine Ruhe, Pesth]

Polgártársak! Szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavunk! Kivíttuk a szabadságot, hogy véleményét mindenki szabadon nyilváníthassa... Senki sem emelhet kezet polgártársára, mert vörös színt visel... Kímélet és türelem, egyetértés és testvériség. / A pestvárosi rendre ügyelő választmány. Rottenbiller Lipót, Irányi Dániel. Kelt Pesten, tavaszhó 9-én 1848. = Mitbürger! Freiheit, Gleichkeit, Brüderlichkeit sind unsere Losungsworte. Wir haben die Freiheit erkämpft, damit Jeder seine Meinung frei äußern könnte... Niemand vergreife sich an seinem Mitbürger deshalb, weil er die rothe Farbe trägt... / Im Namen des mit Aufrechthaltung der Ordnung betrauten städtischen Ausschußes Leopold Rottenbiller, Daniel Irányi, –
Pest, Nyomtatot Landerer és Heckenastnál. 2 p. = 1 fol. – 41 × 25 cm. – Kényelvű, kétoldalas. Nyomda csak magyar nyelven.

Ami az egyik polgárnak szabadság, az a másik számára is az. Van, aki a nemzeti színeket viseli, van, aki a vöröset. Emiatt senkit sem lehet bántani.

MPGY
L.sz. – Inv.: 2387/1934.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/22/a., (új) 00209.

Csak magyar nyelvű változat
HL 1848. 52/41/a

Welche Freihei hat jenes, so eine Freiheit hat anderes. Einer trägt die Nationalfarbe, der andere aber Rote, alle haben Recht dazu. Es ist verboten irgendwen für rote Farbe zu insultieren.

Tavaszhó (Frühlingsmonat): április.

19.
1848. április 12.

[Közcsendi Bizottmány, Pest = Ausschuß für allgemeine Ruhe, Pesth]

Hazafiak!
Sajnosan tapasztalók, hogy a csend, közbátorság, s a honpolgárok és katonaság közti egyetértés ma reggel megzavartatott... őrködjünk a rend és közbátorság fenntartása fölött. Béke, egyetértés, testvériség! Kelt Pesten april 12-kén 1848. / A pestvárosi rendreügyelő választmány nevében Rottenbillet Lipót elnök, Oroszhegyi Józsa h. jegyző = Patrioten! Mit Bedauern haben wir in Erfahrung gebracht, daß die Ruhe die öffentliche Sicherheit und das gute Eivernehmen der

Landesbürger mit dem Militär heute Morgens getrübt wurde... Friede, Eintracht, Brüderlichkeit. / Im Namen des mit Aufrechthaltung der Ordnung betrauten Ausschußes Leopold Rottenbiller Präses, Jos. Oroszhegyi Notär. –

[Pest] Nyomatott Landerer és Heckenastnál. 2 p. = 1 fol. – 37 × 22 cm. Kétnyelvű, kétoldalas. Nyomda csak magyar nyelven.–

Egy ifjú polgártárs olasz röplapokat osztogatott az egyik laktanyánál. Az őrtiszt elfogta és bezáratta, ez ellen tiltakoztak a felvonuló polgárok. A röplap kéri, hogy amíg az esetet kivizsgálják, mindenki őrizze meg nyugalmát.

MPGY
L.sz. – Inv.: 1397/1932.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/22/b., (új) 00210.

Csak magyar nyelvű változat, Landerer és Heckenast ny. 37 × 23 cm.
HL 1848 52/42. Leírása: HK 1999/3. 709. o. 49. tétel.

Ein junger Mitbürger verbreitete italienische Proklamationen bei der Militärkaserne. Der Wachtoffizier ließ ihn einsperren. Dagegen protestierten die Mitbürger. Das Flugblatt bittet bis zur Untersuchung des Falls um alle ihre Ruhe zu bewahren.

20.
1848. április 13.

[Közcsendi Bizottmány, Kassa = Ausschuß für allgemeine Ruhe, Kaschau]

Figyelmeztetés.
Hivatalosan értesíttetvén a választmány az iránt: miképpen egyik helybeli lakos által a kebelbeli harminczadi hivatalnál őrködő nemzeti őrök szóval és tettel megsértettek légyen... / Rimanóczy Ferenc, Mihályi Károly = Zur Beachtung! Es wurde dem Sichereits-Ausschuß ämtlich angezeigt, daß die bei dem Dreißigsamte aufgestellte Wache der Nationalgarde wörtlcih und thätlich insultiert wurde... / Franz Rimanoczy, Carl Mihályi. –
[Kassa] Nyomatott Werfer Károlynál. 1 fol. – 41 × 24,5 cm.

Az őrséget tiszteletben kell tartani, mindenki magára vessen, ha inzultus esetén az őr fegyverét használja.

MPGY
L.sz. – Inv.: 11487/1900.
Jelzet – Sign.: (régi) 1848/1/23., (új) 00034.

Den Post muß man beachten, sondern „im Falle einer derlei Insultierung möge sich Jedermann selbst zuschreiben, wenn die angefallene Wache zur Wachung ihrer Würde und des Postens auch ihre Waffe zu gebrauchen genötig seyn solle".

21.
1848. április után

A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal / Összeszedte Sillye Gábor. –
Pozsony, Schmid ny. 1848. 16 p. – 20 cm.

Hadtört.
L.sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Sz. 3.859. és Jv. 13.815.

Két példány.

Nationalgarde, Pozsony. Dienstordnung für die Nationalgarde in Preßburg

Preßburg, Pozsony – ma (heute) Bratislava Szlovákia

22.
1849. január 29.

Hadseregfőparancsnokság, Buda = Armee-General-Commando, Ofen

Nr. 2276/r. sz[ámú] rendelet.
Hirdetés.
Pesten az aggharcosok épületében f. é. februárius hó 1-től naponta reggeli 9 órától az ottani országos szekerezési parancsnokságnál az e célra felállított potlékló-besorozási-bizottmány által több vasas-, azután tüzérségi nehéz- és szekerezési hámos lovak... vétetnek meg... kik efféle a katonai használatra alkalmas lovakkal bírnak... ezennel értesíttetnek. / a cs. kir. hadsereg Főparancsnokság által. – Kelt a hadifőszállásban Budán 1849. évi januárhó 29-én. = Kundmachung. In dem Invaliden-Palais zu Pest werden vom 1. Február d. J. angefangen täglich von 9 Uhr früh, bei dem dortigen Fuhrwesens-Landes-Kommando, durch die hiezu angestellte Remonten-Assentirungs-Kommission, mehrere Kürassier... Pferde angekauft und assentirt werden... Vom k.k. Armee-General-Commando. Hauptquartier Ofen am...
[Buda] s.n. 1 fol. – 33 × 44 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

Hirdetmény katonalovak vásárlásáról.

HIM Nyt
L.sz. – Inv.: 72.18.1.
Jelzet – Sign.: R.M. 1.3.1. „1849"

Kundmachung über Pferdeankauf.

23.
[1850–1851 körül]

Személyes leirása. Torna megyéből a megvizsgálás elöl megszökött volthonvédeknek [sic!]
Bernáth Jósef, Áji születés, katholicus, 29 éves, magas termetű, szőke hajú, kék szemű, hosszú orrú.
Fekete András, Görgei születés, reform. nőtlen, halvány arczú, ép termetű, barna hajú, beszél magyarul...
Ismeretlen, Csecsi születés, magas termetű, czigány, a császári seregek közé osztatott...
Osavecz Mihály, egyesült görög, 22 éves, ragyás arczú, közép termetű, barna hajú, beszél magyarul, németül, tótul és ruthénül...
Az alsóbb kerületekben következő volthonvédek [sic!] vonták el magokat a vizsgálat alól.
Bubenkó István, Szögligeti születés, kathol. 41 éves, fejér képű, kicsin termetű, barna hajú, kék szemű, rendes orrú, szőke bajuszú.
Bubenkó György, Szögligeti születés, kath. 21 éves, fejér képű, közép termetű, rendes orrú, kicsin bajuszú....
Grünbaum Ábrahám, Barahonyi születés, zsidó, 20 éves, fejér képű, magas termetű, barna hajú, kék szemű, rendes orrú, mesterségére varga...
Kovács Dani, Szenczei születés, reform. 22 éves, hossza képű, közép termetű, barna hajú, kék szemű, sas orrú, bal karja görbe, csupán magyarul beszél, pór öltönyt visel.
S.l. s.n. 3 + 1 p. = 4 fol. – 41 × 26 cm.

Hetvenhárom, a besorozás elől megszökött volt honvéd körözőlevele.

BM Keszthely
L.sz. – Inv. S. 73.50.71. Régi l.sz. 19.235-T.
Jelzet – Sign. 103. doboz.

Steckbrief und Personalbeschreibung von 73 Personen (ehemaligen „Honvéd" Soldaten), die nach der ungarischen Revolution 1848-1849 wegen der Rekrutierung desertierten.

Az első oldalon a cím két oldalán 5212/F.F. és 3284/Z.F. nyomtatott ügyiratszámok.

Torna vármegye – Az 1882:LXIII. tc. Abaúj vármegyével egyesítette – ma részben (heute im Teil) Magyarországhoz, részben Szlovákiához tartozik

24.
1851. július 10.

Cs[ászári]-k[irályi] Kormánybiztosság – Cs[ászári]-k[irályi] Élelmezési Igazgatóság, Zalaegerszeg, Kaposvár, Nagykanizsa = K[aiserlich]-k[önigliches] Regierung-Commissariat – K[aiserliche]-k[önigliche] Verpflegsverwaltung, Zalaegerszeg, Kaposvár, Kanisa

Árverési hirdetmény
Melly szerint t. Zala és Somogy megyei cs. kir. kormány biztosságok részéről... közhirré tétetik, hogy
1-ször. A cs. katonaságnak, mely az alább kitett megyékben szállásoltatik, vagy pedig azokon keresztül vonuland, élelmezési ellátása kibérlés utján árcsökkentés mellett ki fog adatni.
2-szor. A... kiszolgálandó élelmezési czikk a széna...
12-szer. További értelmesebb felvilágositások mindenkor adatnak... Kanisán.
Zala Egerszegen... Kaposváron... Kanisán július hó 10-én 1851. / Boczkó m.k. titkár ; Hochreiter m.k. ; Eipl Mihály m.k.
= Lizitations-Ankündigung.
Von Seite des k.k. Regierungs-Commissariat des Szalaer und Schümegher Comitats wird im Einverständniße... allgemein bekannt gemacht, daß:
1-tens. Die Verpflegung des k.k. Militärs, welche in vorstehenden Comitaten bequartirt ist, oder durch dieselben marschirt im Wege der Verpachtung an die Mindestbietenden vergeben wird.
2-tens. Der... abzugebende Verpflegs-Artikel ist Heu...
12-tens. Nähere Auskunft wird in der Amtskanzlei... zu Kanischa ertheilt. / Von dem k. k. Regierungs-Commisariat, von der k.k. Verpflegsverwaltung.
S.l. s.n. 1 fol. – 40 × 50 cm. Kéthasábos, magyar-német.

BM Keszthely
L.sz. – Inv.: S 73.50.84.
Jelzet – Sign.: 103. doboz

Árcsökkentés – árverés.
Mindestbietenden – Versteigerung.

25.
1852. június 16.

Cseh [?]

Ő cs[ászári] k[irályi] apostoli Felsége hétfőn folyó junius hó 28-án Szegzárdról [sic!] legkegyelmesben Pécsett megérkezni, s mindenek előtt a nagy vásártéren fölállitott cs. kir. katonaság fölött szemlét tartatni... kegyeskedvén... legmagasb utját Kaposvár felé ismét folytatni méltóztatandik. Pécsett, junius 26-án 1852. /Cseh s.k. cs. kir. Baranyamegyei főnök.
[Pécs] s.n. 1 fol. – 25 × 18 cm.

BmL (Pécs)
L.sz. – Inv.
Jelzet – Sign.: Nyomtavány-gyűjtemény A 171–280.

Kaiser Franz Josef I. kam von Szekszárd an, er wird in Pécs über die Armee inspizieren.

Korábbi tulajdonos – Poss.: Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs. 1953.

26.

1859. május 20.

Klapka György – Perczel [Mór] Móritz

Vitézek!

Ne feledjétek el, hogy magyarok vagytok.

Az osztrák feldulta szent honotokat, bitorolja mint sajátját...

Kérésünk, – rendeletünk, Vitézek, hogy midőn franczia vagy olasz csapatokkal találkoztok, ne késsetek áttérni, és mielőbb a hon mentő magyar had zászlói alá szegődni.

Isten áldása a letiport hazára!

Isten őrizze a magyart!

Genua, május 20 kán 1859. /Klapka György s.k. tábornok ; Perczel Móritz s.k. tábornok.

S.l. s.n. 1 p. – 24 × 15 cm.

Az osztrák-magyar hadseregben szolgáló magyar katonákhoz szólt az átállásra buzdító röplap.

BM Keszthely

L.sz. – Inv. P. 57.780.

Der Flugblatt rufte die in der österreich-ungarischen Armee dienende Soldaten auf zur Italienern überzutreten.

Roncsolt, a hajtogatások mentén 10 darabra szakadt, papírszalaggal megragasztott, anyaghiányos példány. A szöveg kézírással kiegészített. Bal alsó sarkában fekete tintás alá[?]írás: Baranyai Sándor, 1859. Szeghalom és Békés vármegye Kos[...] Lajos, továbbá Somlyai[?] Gen.[?]

Genua – Genova

27.

1864. október 23.

[Ferenc József, Habsburg-Lotharingiai, (1830-1916), első, osztrák császár és magyar király (ur.1848-tól, megkoronázva 1867.)] – Helytartótanács [Magyarország]

Hirdetmény.

Ő cs[ászári] s apost[oli] kir[ályi] felsége f. é. September hó 21-én kelt, s f. é. October 11-én 17.978. sz. a. k. kegy. kir. udvari rendelménnyel tudatott, legfelsőbb elhatározásával 1865-ik évre az egész birodalmban, a katonai határőrvidék kivételével, 85,000 főnyi rendszeres újoncjutaléknak kiállítását... elrendelni, s egyszersmind legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott...

A 85000 főnyi birodalmi újoncjutaléknak, az egyes országokra történt fölosztásához képest Magyarország (Muraközzel, a visszakeblezett erdélyi Részekkel együtt) öszvesen 25,680 ujonczot köteles állitani.

Az újonczozási előmunkálatok... szerint... 1844-évben születtek az I.... 1840-ik évbeliek az V. korosztályhoz tartoznak...

Miknek pontos figyelemben tartására egyuttal az országban létező valamennyi hatóságok is utasíttattak.

Kelt Budán october 23-án 1864. / A magyar kir. Helytartótanácstól. –

[Buda] s.n. 1864. 1 fol. – 39 × 49 cm. Kéthasábos.

Az újoncozás előmunkálatait azonnal megkezdve az összeírást 1865. március elsejéig be kell fejezni. A katonai kiképző intézetek növendékeit az újonclétszámba nem lehet beszámítani. A mindenkorra érvényes katonai váltságdíj összege 1,200 forint.

BM Keszthely
L.sz. – Inv. R. 58.9.13.
Jelzet – Sign. 8. doboz

Franz Josef I. – Ungarischer Statthaltereirat.
Gesetz über Soldatenstellung. Im ganzen Reich sollen die Bezirke 85.000 Rekruten ausheben: in Ungarn außerdem das Grenzgebiet bis 1. Mai 1865 zusammen 25.680 Gemeinen.

28.
1914. június után
[Budapest Székesfőváros Katonai Ügyosztálya]

„C" igazoló jegy ... számára, ... leendő bevonulása céljából. Kelt Budapesten, 1914.
[Bp] Székesfővárosi háziny. 1 fol. – 21 × 17 cm.

Az ürlapon szereplő utasítás szerint szerint az útbaindító községi elöljáróság kell kitöltse az utazó nevével, a csapattest adataival és a célállomással.

Kitöltetlen példány.

HIM Nyt.
L.sz. – Inv.: 96.109.
Jelzet. – Sign. R.M. 1.4.1. „1914"

Hauptstadt Budapest – Gemeinde, Soldatenabteilung. Ausweis „C" für einrückenden Soldaten.

29.
[1915-1918]

[?]
Brázay sósborszesz.
Golyótűzön, sturmon, ha átestünk,
Brázay sósborszesz üdíti fel testünk.
Egy üveg Brázay 1000 pengőt ér itt,
A fiúk hazulról mindig csak ezt kérik.
Bp. [1915-1918] Nyomt. Kellner és Mohrlüder. 1 fol. – 93 × 62 cm.
Többszínnyomású falragasz.

Csillagos ég alatt sósborszesszel mosakodnak a huszárok, a versike a lőszeresládán olvasható.

HIM Nyt.
L.sz. – Inv.: 90.116.
Jelzet – Sign. R.M. 1.2.1."1915-1918"

Werbungplakat: „Brázay" Franzbrenntwein.

Brázay Kálmán nagykereskedő 1865-ben kezdte meg a sósborszesz gyártását. Neves művészekkel terveztette reklámplakátjait, ez a példány jelzetlen.

30.
1917. augusztus 17.

[Kaiserliche und königliche Armee] Garnison, Cetinje
Freitag, den 17. August 1917 (im königlich montenegrischen Garten) Kaiserfest anläßlich des Geburtsfestes Sr. Majestät des Kaisers und Königs unter dem Protektorate Sr. Exzellenz des Herrn Militär-Generalgouverneurs Obersten Heinrich Grafen Clam-Martinic zu Gunsten des k. u. k. Militär-Witwen- und Waisenfonds veranstaltet von den Unteroffizieren der Garnison Cetinje.
(Cetinje) Buchdruckerei des MGG. 2 fol. = 4 p. – 23 × 15 cm.

Az osztrák császári és a magyar királyi kiscímerrel, geometrikus rajzzal díszített példány. A címerek alatt szalagon az „Indivisibiliter ac inseparabiliter" felirat.

Hozzá tartozik: Eintrittskarte (für Offiziere).
Hátoldalán: A belépőjegy tulajdonosa 3 pohár sör, 3 pár kolbász és 3 db. kenyér elfogyasztására jogosult, melyek a belépőjegy felmutatása és a vételár lefizetése ellenében szolgáltatnak ki... = Dem Besitzer der eintrittskarte steht das Recht zu, 3 Glas Bier, 3 Paar Würsteln und 3 Brote gegen Vorweisung der Entrittskarte und Erlag des festgesetzten Preises zu kaufen... Posjednik ove ulanice ima pravo... Majitel teto vstupanky...

A 153. számú pld. 9 × 14,5 cm.
A belépőjegy ép, a szelvények nem hiányoznak.
Kemény, zöld kartonra nyomtatott.

Meghívó és belépőjegy a cetinjei helyőrség műsoros estjére I. Károly osztrák császár/IV. Károly magyar király születésnapja alkalmából a hadsereg özvegy- és árvaalapja javára.

L. még – siehe Nr 31. leírását.

Magántulajdon – Privatbesitz.

31.

Glückslotterie. Preis 50 Heller.

Hátoldalán: Este 10 óráig ki nem váltott nyereménytárgyak az alap javára elárvereztetnek. = Bis 10 Uhr Abends vom Gewinner unbehobene Gegenstände, werden zu gunsten des Fond veräußert. = Predmeti, koji do 10 sati... = Vyhry, které do 10-ti hodin...
Az 545. számú pld.
(Cetinje) Buchdruck. des M. G. G – 9 × 14 cm.
Érintetlen pld.
Homokszínű kartonra nyomtatott, két oldalán zöld ornamentális díszítéssel.

A cetinjei helyőrség műsoros estjére szóló meghívó a hozzá tartozó tiszti belépővel és tombolajeggyel.

L. még – siehe Nr 30.
Radványi Kálmán egykori trebinjei vártüzér-százados hagyatékából.

Magántulajdon – Privatbesitz.

32.
1917. szeptember 21.

Honvéd Helyőrség, Budapest

Szerződés, mely köttetett egyrészről Pathó István, Reisz Dávid és Reiszmann József mészárosok és a honvéd helyőrség közétkeztetési bizottsága közt a budapesti állomáson levő: 1. honvéd

gyalog ezred és pótalakulata... 1. honvéd huszár ezred és pótalakulata... Hadikórház... intézeteknél fennálló tiszti étkezdék... saját részükre szükséges... hus szállítása tárgyában... Budapest, 1917. évi szeptember hó 21-én. / Citó Károly s.k. tábornok...

Budapest, s.n. 2 fol.= 4 p. – 32 × 22 cm.

A szerződésben az étkezdék ellátásán kívül a tisztek személyes szükségeleteinek kielégítését is vállalták. A heti egy hústalan napot be kellett tartaniok.

A belíven az 1917. évi október-decemberben Móricz Pál főhadnagy és családja részére leszállított áruk jegyzéke.

HIM Nyt.
L.sz. – Inv.: 96.108.
Jelzet-Sign.: R.M.1.4.1. „1917"

Ungarische königliche Honvéd Garnison, Budapest.
Vertrag zwischen der Garnison und den Fleischern I. Pathó, D.Reisz und J. Reiszmann über die Verpflegung der Kantinen, Spitäler usw.

33.
[1918.] március 11.

Garay Ákos

A Vilmos-huszárok március 11-én művészestélyt rendeznek az Operában özvegyeik és árváik javára. / [Rajzolta] Garay Ákos. –

Bp. [1918] Seidner Plakátgyár. 1 fol. – 94 × 62 cm. Chromolitographia
Jelezve j.l. Garay.

A plakát előterében egészalakos, lovára támaszkodó sebesült huszár, a háttér bal oldalán rohamozó lovasok, jobb oldalán ágyban fekvő két gyermeke mellett esti imádságát mondó anya.

Síknyomású, többszínű falragasz.

HIM Nyt.
L.sz. – Inv.: 96.ll4.
Jelzet – Sign.: R.M. 1.5.3.: 1.5.1. „1918"

Konzert im Opernhaus zugunsten zu den Waisen und Witwen des k.u.k. Husaren Regiment Nr. 7.

Datálás a korabeli sajtó alapján: Az előadást gróf Széchényi Viktor karpaszományos huszár szervezte a császári és királyi (k.und k.) 7. Vilmos huszárezred javára.

L. – siehe: a szöveges műsorplakátot a 34. tételszámon 1918. március 11.

34.
[1918] március 11.

[Császári és királyi 7. (Vilmos) huszárezred, Debrecen]

A Vilmos-huszárok ő fenségeik József főherceg vezérezredes és Auguszta főhercegasszony fővédnöksége alatt március 11-én az Operában művészestélyt rendeznek. Műsor: 1. Nyitány... 2. Prológ. / Írta Molnár Ferenc...

Bp. [1918] Egyesült könyvny. 1 fol. – 92 × 62 cm.

A kék nyomású betűgrafikai plakát a budapesti Operaházba hirdetett, 1918. márciusi jótékony célú előadás részletes műsora.

HIM Nyt.

L.sz. – Inv.: 96.115.
Jelzet – Sign.: R.M. 1.5.3.: 1.5.1. „1918"

Konzertprogram. Siehe Nr. 33.

A császári és királyi (k.u.k.) huszárezred alapítási éve 1798. Állomáshelye Debrecen volt.

L. még Garay Ákos plakátját a 33. tételszámon, 1918. március 11.

35.
1918.

Koch, Ludwig

A cs[ári] és kir[ályi] 10. huszárezred háborús történetét és tagjainak vitézi tettét örökíti meg a Mackensen-huszárok hadialbuma / [Rajzolta] Ludwig Koch. –
Wien, 1918. Hermes-Buch- und Kunstdruckerei. 1 fol. – 95 × 63 cm.
Háromszínnyomás.

A grafikai plakát könyvhirdetés és előfizetési felhívás. A képen lovasrohamra indulnak a huszárok. Szöveg a plakát alsó harmadában.
Az itt hirdetett könyv megjelenésére nincs adat.

HIM Nyt.
L.sz. – Inv.: 96.112.
Jelzet – Sign.: R.M. 1.7.1. „1918"

Buchwerbung: Kriegsgeschichte des k.u.k. Husarenregimentes Nr. 10.

Az ezred alapítási éve 1741. (Beleznay-huszárok)
Állomáshelye Budapest.

36.
1919.április 7.

[Hadügyi Népbiztosság] – Budapest Főváros Direktóriuma, Budapest

Lovak és öszvérek lefoglalása... A magyar hadügyi népbiztos... az ország területén található összes lovakat lefoglalta.
A lefoglalásnak végrehajtására nézve Budapest területére...
A lovak és öszvérek elővezetési helye és napja... / Budapest főváros direktóriuma.
Bp.1919. Főváros háziny. 1 fol. – 95 × 64 cm.

A rendelet előírása alapján az elővezetett lovakért hámmal együtt a hatósági árat fizetik. A köszolgálati lovak – mentők, tűzoltók állatai, versenylovak – mentesülnek. Beteg állatot nem szabad felhajtani. Lehetőség szerint mindenki hozza magával a járlatlevelet (marha-levelet). Aki a rendelkezést megszegi, forradalmi törvényszék elé kerül.

HTM Nyt.
L.sz. – Inv.: 96.111.
Jelzet – Sign.: M. 1.3.1.: 1.9.1. „1919"

Räterepublik – Verteidigungsministerium, Ungarn
Pferde und Maultierrequirierung.

Vékony, rózsaszín papírra nyomtatott rendelet-plakát.

37.
1921. október 5.

Lajtabánsági Hadsereg, Felsőőr

Lajtabánsági Hadsereg Fővezérétől. 88. szám.
Az összes állami és önkormányzati hivataloknak. Székhelyeiken.
Az alkotmányozó gyülés megbizásából az államfői hatalom gyakorlását a bán megválasztásáig átvettem. Kelt Felsőőrött, 1921. évi október hó 5-én. / Prónay Pál, fővezér.
S.l. s.n. 1 fol. – 21 × 29 cm.

KJM
L.sz. – Inv.: Csoportos leltár 85.1.
Jelzet – Sign.: Prónay-különítmény iratai

Armee in Lajtabánság, Felsőőr.
Patent von Prónay, Pál über seine Machtübernahme in Westungarn.

Felsőőr – ma (heute) Oberwart, Ausztria

38.
[1938.] október 20.

Társadalmi Egyesületek Szövetsége [Budapest] : Magyar–Lengyel Szövetség [Budapest]

A Felvidékért!
Lengyel testvéreink hetek óta sürgetik a közös magyar-lengyel határt. Egész Európa lelkiismerete megmozdult a követelések hatása alatt... közös magyar-lengyel határt akarunk!... október 20-án, csütörtökön délután 5 órakor a Pálffy téren, Bem tábornok szobra előtt nagygyűlést tartunk... Minden magyar ott legyen! / Társadalmi Egyesületek Szövetsége, Magyar-Lengyel Szövetség. / Felelős kiadó Boér Zoltán.
Bp. [1938] Stádium Sajtóváll. RT. 1 fol. – 22,5 × 15 c

Flugblatt über die Forderung der gemeinsamen polnisch-ungarischen Grenze vor dem ersten Wiener Vertrag (2 Nov 1938).

Az első bécsi döntést, amelynek értelmében visszacsatolták Magyarország északi megyéinek (a Felvidéknek) egy részét, 1938. november 2-án írták alá, a magyar csapatok november 5-én kezdték meg a bevonulást.

Magántulajdon – Privatbesitz.

39.
1938. [november 2 – november 5.]

Horthy Miklós

Magyarok!
Ujra szabadok vagytok. A gyötrelmek és megpróbáltatások ideje lejárt...
Szeretettel öleljük magunkhoz e területen élő valamennyi nép fiát...
Legyen mindenütt rend, nyugalom és becsületes magyar munka. Ne feledjétek, hogy a világ szeme rajtunk van.
Isten áldása legyen e hazán! / Horthy Miklós Magyarország kormányzója. –
[Bp] s.n. 1938. 1 fol. – 21 × 14 cm.
Röplapszám: 4188/1938.

Az első bécsi döntést követően a magyar csapatok bevonultak az 1918 után elcsatolt Felvidék visszaadott részeire. L. még A Felvidékért c. röplapot a 38. szám alatt.

Nach dem ersten Wiener Vertrag marschierten die ungarische Truppen in Oberungarn ein. Der Flugblatt bittet alle Mitbürger um ihre Ruhe zu bewahren. Siehe noch Nr. 38.

A röplap bal alsó sarkától jobbra fel háromszínű szalag ível, felzetén az angyalos magyar címer.

Magántulajdon – Privatbesitz

40.

[1940. augusztus 30 – szeptember 5.]

Kiáltvány.

Az a békés eszközökkel keresztülvitt törekvés, amely a három tengelyállamot: Németországot, Olaszországot és Magyarorszgot, Európa igazságosabb újjárendezése tekintetében, kezdettől fogva áthatotta, a Kárpátmedence sorsában is újabb, történelmi fordulóponthoz érkezett.

Erdély északi fele ismét visszakerül Szent István ősi birodalmába...

A magyar királyi honvédség csapatai bevonulnak Erdély földjére...

Testvérek! Magyarok! Románok! Németek!...

Mindenki maradjon meg a helyén!...

Bizalom és nyugalom!...

A békés és boldog jövendő zálogaként, fogjuk meg egymás kezét!

S.l. s.n. 1 fol. – 21 × 14,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg. – Fast ganzes Text.

Aufruf. Nach dem zweiten Wiener Vertrag begannen die ungarische Truppen das Einrücken in Nord-Siebenbürgen.

A második bécsi döntést, amely Erdély északi részét juttatta vissza az anyaországhoz, 1940. augusztus 30-án írták alá, a magyar csapatok szeptember 5-én kezdték meg a bevonulást.

Magántulajdon – Privatbesitz.

41.

1942. június 21.

[Magyar Honvédség, Magyarország]: [Honvédelmi Minisztérium, Magyarország]

A m[agyar] kir[ályi] Honvédség egyenruhái = Uniformen der königlich ungarischen Wehrmacht (Honvéd)...

Földi erők egyenruhái. Rendfokozati jelzések = Die Uniformen des Heeres. Dienstgradabzeichen = Uniformi del Regio esercito ungherese...

Magyar királyi légierők. = Königlich ungarische Luftwaffe = Regie forze aeree ungheresi...

Magyar királyi folyami erők = Königlich ungarische Flusssteitkräfte [sic!] = Regia Guardia Fluviale Ungherese...

Magyar királyi csendőrség = Königlich ungarische Gendarmerie = Regia Gendarmeria Ungherese... / Tervezte, összeállította és kiadja vitéz Loósy Alajos. –

Bp. 1942. Nyomta Klösz György és fia. 2 p. = 1 fol. – kit. 99 × 34 cm. öh. 11 × 17 cm.

Magyar, német, olasz, japán, bolgár, francia nyelvű, többszínnyomású táblázat, amely az egyenruhákon és rendfokozati jelzéseken kívül a zászlókat és fegyvernemi jelzéseket, felségjelvényeket, csapattiszti jelvényeket, hajtókaszíneket ismerteti.

A kiadást a m. kir. Honvéd vezérkar főnöke 1942. VI. 8-án kelt 51.964. számú rendeletével engedélyezte.

Magántulajdon – Privatbesitz.

42.

[1944. március 19.]

Deutsche Siebenbürgens!

Die unerschütterliche treue Nikolaus Horthys zu Deutschland, sowie die weise Voraussicht, mit der er seine Völker regierte, ferner der eiserne wille Adolf Hitlers... bereitet auch unseren Leiden ein Ende.

Wir kehren heim zwischen die sicheren Schanzen jenes Ungarn, das gleichbedeutend ist mit europäischer Kultur!...

Lassen wir nicht zu, dass vom Boden Siebenbürgen auch nur ein Strohhalm nach dem Regat verschleppt werde!

Wir wollen den Einmarsch der uns befreienden ungarischen Truppen in Ordnung, Ruhe und Vertrauen abwarten!

Heil Horthy!

Heil Hitler!

S.l. s.n. 1 fol. – 12 × 16 cm.

Majdnem teljes szöveg – Fast ganzer Text.

A német csapatok magyarországi bevonulásakor az erdélyi szászok számára kiadott röplap.

Az ismert történeti munkák szerint Horthy Miklós kormányzó semmilyen kiadvány, röplap kiadásához nem járult hozzá. A röplapot nevében, de akarata ellenére nyomtatták, vagy a budapesti német követségen, vagy tábori nyomdában, durva rotációs papírra, ötféle betűtípussal.

Magántulajdon – Privatbesitz.

43.

[1944. november-december eleje]

Beregfy [Sándor]

Budapestet védelmező Hősökhöz!

Akár honvédek, csendőrök, rendőrök, párttagok, leventék, önkéntesek vagytok az ország szeme, lelke most rajtatok függ...

Dicső nevetek össze fog függeni a magyar Haza és Budapest történetével. / Beregfy s.k. honvédelmi miniszter.

Bp. [1944] [Állami ny] 1 fol. – 13 × 19 cm.

KJM

L.sz. – Inv. 65.202.1.

Jelzet – Sign.

Tulajdonbélyegző: Katona Múzeum Tört. Dok. Gyüjt. Kézírással: 1967.

Ein Flugblatt von Verteidigungsminister Beregfy Sándor an Soldaten in der Festung Budapest.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

GÁL ÉVA — A pécsi fegyverművesség történetéhez — 3

OKVÁTH IMRE — A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962-- — 34

GERMUSKA PÁL — Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965---------- — 54

KÖZLEMÉNYEK

OLÁH ANDRÁS PÁL — A szolnoki vasúti híd elleni 1944. szeptember 5-i amerikai légitámadás---------- — 71

SZABÓ MIKLÓS — Adalékok a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1955. évi történetéhez---------- — 85

MŰHELY

MISKOLCZY AMBRUS — Elmaradt nyílt vita az utolsó magyar nemesi felkelésről. Kossuth Lajos ismeretlen magánlevele Kisfaludy Sándor nyílt levelének ügyében---------- — 109

RÓNA-TAS ANDRÁS — Észrevételek Ormos István „A magyar őstörténet arab forrásaink újabb irodalma" című írásához------- — 120

VITA

GYÁNI GÁBOR — Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások---------- — 121

ÁCS TIBOR — A hadtörténetírás és dilemmái---------- — 134

POLLMANN FERENC — Háború és béke a történelemben---------- — 153

ZACHAR JÓZSEF — Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról---------- — 157

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

VARGA E. LÁSZLÓ — A Magyarországon internált lengyel katonák történetéhez. Vitéz Baló Zoltán ezredes visszaemlékezése, 1939–1944---------- — 165

BOGNÁR ZALÁN — Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945---------- — 203

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

PINTÉR TAMÁS – – RÓZSAFI JÁNOS — Csatatérkutatás az Isonzónál. Szegedi 46-osok nyomában San Martino del Carsónál és a Fajti Hribnél-- — 215

SZEMLE

BÁNKÚTI IMRE (összeáll.) – – DOBROSSY ISTVÁN (szerk.) — A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből *(Mészáros Kálmán)*---------- 243

BENCZE LÁSZLÓ — Napóleon bécsi hadjárata, 1809 *(Kemény Krisztián)*- 246

ÁCS TIBOR — A reformkor hadikulturájáról *(Zachar József)*--------- 249

M. CHRISTIAN ORTNER — Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Balla Tibor)*---------- 252

SZÁVA TIBOR SÁNDOR — Erdélyi magyarörmények az első világháború frontjain *(Demény Lajos)*---------- 255

CSÁTH GÉZA — Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek *(Pollmann Ferenc)*---------- 257

KRÓNIKA

TÓTH FERENC — Fegyverek és hadikultúrák Közép-Európában a XV–XIX. században. Nemzetközi konferencia, Musée de l'Armée (Párizs), 2006. február 2–4.---------- 259

BIBLIOGRÁFIA

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia. III.---------- 263

CONTENTS

STUDIES

ÉVA GÁL — The Gunsmiths of Pécs---------- 3

IMRE OKVÁTH — War Plans of the Hungarian Army, 1948–1962------- 34

PÁL GERMUSKA — Cooperation in the Field of Ordnance Industry in the COMECON, 1956–1965---------- 54

PUBLICATIONS

ANDRÁS PÁL OLÁH — American Air Raid on the Railway Bridge of Szolnok, 5 September 1944---------- 71

MIKLÓS SZABÓ — Historical Records of the Miklós Zrínyi Military College in 1955---------- 85

WORKSHOP

AMBRUS MISKOLCZY — Open to Debate – On the Last Hungarian Insurrection. Lajos Kossuth's Unknown Private Letter Relating to the Open Letter of Sándor Kisfaludy---------- 109

ANDRÁS RÓNA-TAS — Some Remarks on István Ormos' Article „Recent Literature on the Arab Sources of Early Hungarian History"---------- 120

DISPUTE

GÁBOR GYÁNI — Can a Battle Be Authentically Described? Metahistorical Reflections---------- 121

TIBOR ÁCS — Military Historiography and its Dilemmas---------- 134

FERENC POLLMANN — War and Peace in History---------- 153

JÓZSEF ZACHAR — Merely the History of Battles? On Military History and Military Historiography---------- 157

HISTORICAL SOURCES

LÁSZLÓ E. VARGA — On the History of Polish Soldiers Interned in Hungary. The Memoirs of Colonel Zoltán v. Baló, 1939–1944---------- 165

ZALÁN BOGNÁR — A Comprehensive Record of the Measures Taken by the Ministry of Defence in the Matter of the Prisoners of War and the Results, 1944–1945---------- 203

BATTLEFIELD RESEARCH

TAMÁS PINTÉR – – JÁNOS RÓZSAFI — Battlefield Research along the Isonzo River. Following the 46th (Szeged) Regiment to San Martino del Carso and the Fajti Hrib---------- 215

REVIEW

IMRE BÁNKÚTI (Comp.) – – ISTVÁN DOBROSSY (Ed.)	Documents of the Rákóczi War of Independence from Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont and Zemplén Counties *(Kálmán Mészáros)*	243
LÁSZLÓ BENCZE	Napoleon's Campaign against Vienna, 1809 *(Krisztián Kemény)*	246
TIBOR ÁCS	On the Art of War in the Reform Era *(József Zachar)*	249
M. CHRISTIAN ORTNER	Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampfverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Tibor Balla)*	252
TIBOR SÁNDOR SZÁVA	Hungarian Armenians from Transylvania Fighting in the First World War *(Lajos Demény)*	255
GÉZA CSÁTH	My Accounts of the Great Year. War Memoirs and Correspondence *(Ferenc Pollmann)*	257

CHRONICLE

FERENC TÓTH	Arms and Military Strategy in Central Europe in the 15th–19th Centuries. International Conference, Musée de l'Armée (Paris), 2–4 February 2006	259

BIBLIOGRAPHY

ROZÁLIA RÁKÓCZY	Militaria Hungarica. Hungarian Military Prints. A Selected Bibliography. Part III	263

TABLE DES MATIERES

ETUDES

ÉVA GÁL — Complément à l'histoire de l'armurerie de Pécs------ 3

IMRE OKVÁTH — Les plans d'opérations militaires de l'armée hongroise, 1948–1962---------- 34

PÁL GERMUSKA — Coopération en matière d'industrie militaire dans le cadre du CAEM, 1956–1965---------- 54

PUBLICATIONS

ANDRÁS PÁL OLÁH — L'attaque aérienne américaine du 5 septembre 1944 contre le pont ferroviaire de Szolnok---------- 71

MIKLÓS SZABÓ — Complément à l'histoire de 1955 de l'Académie Militaire Miklós Zrínyi---------- 85

ATELIER

AMBRUS MISKOLCZY — Le débat ouvert qui n'a pas eu lieu sur la dernière insurrection de la noblesse hongroise. Une lettre privée inconnue de Lajos Kossuth au sujet de la lettre ouverte de Sándor Kisfaludy---------- 109

ANDRÁS RÓNA-TAS — Observations sur l'écrit d'István Ormos „La nouvelle littérature sur les sources arabes de la préhistoire hongroise"---------- 120

DEBAT

GÁBOR GYÁNI — Est-il possible de relater l'histoire authentique d'une bataille? Considérations métahistoriques---------- 121

TIBOR ÁCS — L'historiographie militaire et ses dilemmes---------- 134

FERENC POLLMANN — Guerre et paix au cours de l'histoire---------- 153

JÓZSEF ZACHAR — Seulement l'histoire de batailles? Sur l'histoire militaire et l'historiographie militaire---------- 157

PUBLICATIONS DE SOURCE

LÁSZLÓ E: VARGA — Complément à l'histoire des soldats polonais internés en Hongrie, mémoires du colonel Zoltán Baló, 1939–1944 165

ZALÁN BOGNÁR — Rapport synthétique sur les mesures prises par le Ministère de la Défense concernant les prisonniers de guerre et leurs résultats, 1944–1945---------- 203

RECHERCHES SUR DES CHAMPS DE BATAILLE ET DES THEATRES D'OPÉRATIONS MILITAIRES

TAMÁS PINTÉR – – JÁNOS RÓZSAFI — Recherches sur le champ de bataille d'Isonzo. Sur la trace des 46e de Szeged à San Martino del Carso et Fajti Hrib---------- 215

REVUE

IMRE BÁNKÚTI (Réd.) – – ISTVÁN DOBROSSY (Éd.) — Documents de la guerre d'indépendence Rákóczi issus des departements de Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, Zemplén *(Kálmán Mészáros)*---------- 243

LÁSZLÓ BENCZE — La campagne de Vienne de Napoléon, 1809 *(Krisztián Kemény)*---------- 246

TIBOR ÁCS — Sur la culture militaire de l'époque des réformes *(József Zachar)*---------- 249

M. CHRISTIAN ORTNER — Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Strurmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Tibor Balla)*---------- 252

TIBOR SÁNDOR SZÁVA — Des Arméniens hongrois de Transylvanie sur les fronts de la première guerre mondiale *(Lajos Demény)* 255

GÉZA CSÁTH — Mes mémoires sur la grande année. Mémoires et lettres de guerre *(Ferenc Pollmann)*---------- 257

CHRONIQUE

FERENC TÓTH — Armes et cultures de guerre en Europe centrale, 15e–19e siècles, Colloque international, Musée de l'Armée (Paris), 2–4 février 2006---------- 259

BIBLIOGRAPHIE

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Militaria Hungarica. Imprimés militaires hongrois. Bibliographie choisie III.---------- 263

INHALT

STUDIEN

ÉVA GÁL — Zur Geschichte der Waffenschmiede von Pécs (Fünfkirchen)---------- 3

IMRE OKVÁTH — Die Kriegspläne der ungarischen Armee, 1948–1962 34

PÁL GERMUSKA — Kriegsindustrielle Kooperation im Rahmen des RGW, 1956–1965---------- 54

MITTEILUNGEN

ANDRÁS PÁL OLÁH — Der amerikanische Luftangriff gegen die Eisenbahnbrücke von Szolnok am 5. September 1944---------- 71

MIKLÓS SZABÓ — Beiträge zur Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós im Jahre 1955---------- 85

WERKSTATT

AMBRUS MISKOLCZY — Ausgebliebene offene Diskussion über den letzten ungarischen adeligen Aufstand. Der unbekannte Privatbrief von Lajos Kossuth in der Angelegenheit des offenen Briefes von Sándor Kisfaludy---------- 109

ANDRÁS RÓNA-TAS — Anmerkungen zu der Studie „Neuere Literatur der arabischen Quellen der ungarischen Urgeschichte" von István Ormos---------- 120

DISKUSSION

GÁBOR GYÁNI — Kann die authentische Geschichte einer Schlacht erzählt werden? Metageschichtliche Überlegungen-- 121

TIBOR ÁCS — Die Kriegsgeschichtsschreibung und ihre Dilemmata 134

FERENC POLLMANN — Krieg und Frieden in der Geschichte---------- 153

JÓZSEF ZACHAR — Nichts als Schlachtgeschichte? Über die Kriegsgeschichte und die Kriegsgeschichtsschreibung--------- 157

QUELLENPUBLIKATIONEN

LÁSZLÓ E. VARGA — Zur Geschichte der in Ungarn internierten polnischen Soldaten. Die Erinnerungen von Oberst und Vitézen-Ordensritter Zoltán Baló, 1939–1944-------- 165

ZALÁN BOGNÁR — Zusammenfassender Bericht über die Maßnahmen und Ergebnisse des Ministeriums für Landesverteidigung in der Angelegenheit der Kriegsgefangenen, 1944–1945---------- 203

SCHLACHT- UND KRIEGSSCHAUPLATZ FORSCHUNG

TAMÁS PINTÉR – – JÁNOS RÓZSAFI — Schlachtfeldforschung beim Isonzo. Auf den Spuren von Soldaten des Infanterieregiments 46 aus Szeged (Szegedin) bei San Martino del Carso und Fajti Hrib 215

RUNDSCHAU

IMRE BÁNKÚTI (Hrsg.) – – ISTVÁN DOBROSSY (Red.)	Dokumente des Freiheitskampfes Rákóczi aus den Komitaten Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont und Zemplén *(Kálmán Mészáros)*	243
LÁSZLÓ BENCZE	Der Wienfeldzug Napoleons, 1809 *(Krisztián Kemény)*	246
TIBOR ÁCS	Über die Kriegskultur des Reformzeitalters *(József Zachar)*	249
M. CHRISTIAN ORTNER	Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampfverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Tibor Balla)*	252
TIBOR SÁNDOR SZÁVA	Ungarn-Armenier aus Siebenbürgen an den Fronten des Ersten Weltkriegs *(Lajos Demény)*	255
GÉZA CSÁTH	Meine Lebenserinnerungen an das große Jahr. Kriegserinnerungen und Briefe *(Ferenc Pollmann)*	257

CHRONIK

FERENC TÓTH	Waffen und Kriegskulturen in Mitteleuropa im 15–19. Jahrhundert. Internationale Konferenz, Musée de l'Armée (Paris), 2–4. Februar 2006	259

BIBLIOGRAFIE

ROZÁLIA RÁKÓCZY	Militaria Hungarica. Ungarische Militärdruckwerke. Ausgewählte Bibliografie, Teil 3	263

СОДЕРЖАНИЕ

	СТАТЬИ	
ЕВА ГАЛ	К истории оружейного мастерства в городе Печ	3
ИМРЕ ОКВАТ	Военные планы венгерской армии на случай войны, 1948–1962 гг----------	34
ПАЛ ГЕРМУШКА	Сотрудничество в области военной промышленности в рамках СЭВ в 1956–1965 гг.----------	54
	ПУБЛИКАЦИИ	
АНДРАШ ПАЛ ОЛАХ	Американский воздушный налет на железнодорожный мост города Сольнок 5 сентября 1944 г.	71
МИКЛОШ САБО	Данные, касающиеся истории Военной Академии им. Миклоша Зрини 1955 года----------	85
	МАСТЕРСКАЯ	
АМБРУШ МИШКОЛЬЦИ	Несостоявшаяся открытая дискуссия о последнем венгерском восстании дворян. Неизвестное частное письмо Лайоша Кошшут по делу открытого письма Шандора Кишфалуди----------	109
АНДРАШ РОНА-ТАШ	Замечании относительно сочинения Иштвана Ормош: „Новейшая литература арабских источников венгерской истории”----------	120
	ДИСКУССИЯ	
ГАБОР ДЬАНИ	Можно ли пересказать достоверную историю одной битвы? Метаисторические соображения------	121
ТИБОР АЧ	Военная историография и ее дилеммы----------	134
ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН	Война и мир в истории----------	153
ЙОЖЕФ ЗАХАР	Только история битвы? О военной истории, об историографии----------	157
	ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ	
ЛАСЛО ВАРГА Е.	К истории польских солдат интернированных в Венгрию. Воспоминания полковника Зольтана Бало, 1939–1944 гг.----------	165
ЗАЛАН БОГНАР	Обобщающее донесение о мерах, предпринятых Министерством Обороны, и их результатах. 1944–1945 гг.----------	203
	ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ БИТВ И ТВД	
ТАМАШ ПИНТЕР – – ЯНОШ РОЖАФИ	Исследование поля битвы у Ишонцо. По следам сегедских 46-х в Сан Мартино дъел Карзо и Файти Хриб----------	215

ОБЗОР

ИМРЕ БАНКУТИ (Сост.)– – ИШТВАН ДОБРОШИ (Ред.)	Документы войны за независимость Ракоци из комитатов Абауй-Торна, Боршод, Гемер-Кишхонт и Земплен *(Калман Месарош)*	243
ЛАСЛО БЕНЦЕ	Венский поход Наполеона, 1809 г. *(Кристиан Кемень)*	246
ТИБОР АЧ	О военной культуре эпохи реформ *(Захар Йожеф)*	249
М. ХРИСТИАН ОРТНЕР	Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampsverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Тибор Балла)*	252
ТИБОР ШАНДОР САВА	Трансильванские венгерские армяне на фронтах первой мировой войны *(Лайош Демень)*	255
ГЕЗА ЧАТ	Мои мемуары о великом годе. Военные воспоминания и письма *(Ференц Поллманн)*	257

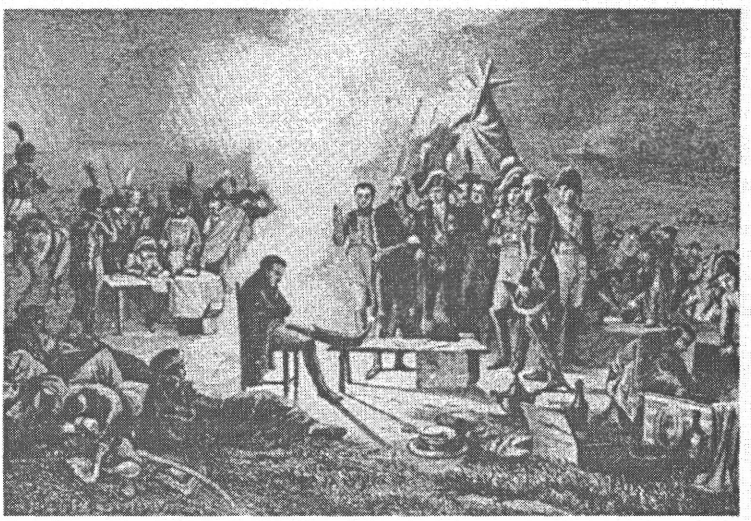

ХРОНИКА

ФЕРЕНЦ ТОТ	Вооружение и военные культуры в Центральной Европе в XV–XIX веках. Международная конференция, Musée de l'Armée (Париж), 2–4 февраля 2006 года	259

БИБЛИОГРАФИЯ

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ	Militaria Hungarica. Венгерские военные издания. Избранная библиография. III.	263

Bencze László

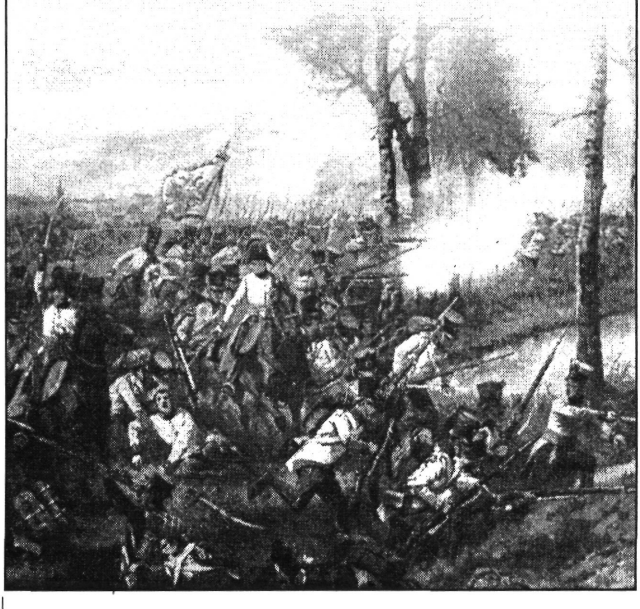

NAPÓLEON

BÉCSI HADJÁRATA
1809

Csetri Elek

Erdélyi ezredek a francia forradalom és a napóleoni idők háborúiban (1792–1815)

Művelődés Kiadó
Kolozsvár
2005

ISBN 973-86529-4-4

Európai kapcsolataink és szerepünk vizsgálata során találjuk magunkat szemben múltunknak azzal a kevésbé ismert fejezetével, hogy milyen része is volt a Habsburg Birodalom peremvidékén fekvő Erdély katonai egységeinek az 1792-es esztendőt követő negyedszázados francia és napóleoni háborús időszakban. A kérdés nem csak katonai szempontból érdekes, hanem azért is, mert ez alkalommal katonáink kapcsolatba kerültek a francia forradalmi szellemiséggel, s nyilvánvalóan nem vonhatták ki magukat hatása alól.

Csetri Elek akadémikus elsősorban az eddigi kutatási eredményeket foglalja össze, de igyekszik bevonni megállapításaiba ismeretlen, kiadatlan anyagokat is.

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hadtkk@vipmail.hu
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr, 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Иштван Диосеги, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Имре Окватх, Геза Палффи, Янош М. Райнер, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Каписстран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Каписстран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hadtkk@vipmail.hu
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 500,– Ft

E számunk tartalmából

„A magyar hadsereg a második világháborút követően többször is szembesült a hadseregfejlesztés felgyorsításának szovjet kívánságával, melyet minden esetben egy harmadik világháború győztes megvívásának szándéka motivált. Az ismertetett háborús haditervek alapján úgy vélem, kijelenthető, hogy a magyar hadsereg hadműveleti elgondolásai – igazodva a szovjet elvárásokhoz – mindvégig offenzív, támadó jellegűek voltak. [...] A Magyar Néphadsereg, a fenntartására és harckészültségének állandó fokozására fordított óriási összegek és az egyre gyakoribbá váló együttműködési csapatgyakorlatok ellenére, sohasem vált alkalmassá arra, hogy a meghatározott terepszakaszok birtokbavételével elősegítse a Vörös Hadsereg háborús célkitűzéseinek megvalósulását."

(Okváth Imre: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962)

„Az 1960-as évek elején [...] két tényező gyorsította fel a keleti blokk hadiiparának fejlesztését: a berlini válság és a szovjet katonai doktrína átalakulása. Utóbbinak leglényegesebb eleme a nukleáris fegyverek tömeges alkalmazása volt. Ez pedig azzal járt, hogy minden VSZ-tagország hadseregét ki kell képezni a legmodernebb nukleáris eszközökkel való harcra. Ugyanakkor nem maradhatott el a hagyományos haderők fejlesztése sem, mert az atomcsapást követően rájuk várt a maradék NATO-erők „villámháborús" gyorsaságú felszámolása. [...] Magyar szempontból sikerként könyvelhető el a KGST hadiipari együttműködéshez való csatlakozás. [...] A specializált termékek dinamikusan növekvő exportjával egyrészt sikerült nyereségessé tenni a haditechnikai vállalatok többségét, másrészt az 1960–70-es évek fordulójára ellentételezni lehetett a nagy értékű, korszerű fegyverzetrendszerek importját."

(Germuska Pál: Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965)

„Az, ami bennünket ezúttal közelebbről izgat, nem más, mint a tanúbizonyság (a forrás és a benne szereplő adatok) *megbízhatóságának* (történészi megítélésének), valamint a belőle (is) táplálkozó történetírói elbeszélés *lehetőségének* a kérdése. Ez áll azon vizsgálódás mélyén, melynek eredményeként – reményeink szerint – megválaszolhatjuk a kérdést: elbeszélhető-e egy esemény vagy az események bonyolult és kusza sora hitelt érdemlő módon a tanúbizonyságok evidenciáira hagyatkozva. A csata eseménye szolgál elméleti tépelődésünk empirikus bizonyító anyagául. Az időben egymásra következő és zárt (lehatárolt) egységes egészet alkotó eseményeknek ez a sora különösen alkalmasnak tűnik jelen vizsgálódás céljaira; mint „eseményegységnek" a megfigyelése (a róla való tanúságtétel), és utólagos elbeszélése szinte paradigmatikus módon tárja fel előttünk a történelmi múlt megismerésének megannyi fogas kérdését."

(Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások)